

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NATIONAL
GEOGRAPHIC

Bilgi

Hazır

Cevaplar

Merak Böceğinin Elkitabı

BETHANNE PATRICK ve JOHN THOMPSON

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Yaratıcılığın Tarihçesi

G ünümüzden 30.000 yıl kadar önce, günlerden tarihöncesinin en derinliklerinde bir günde, biri, ucu sivriltilmiş bir taşı alıp sağlam bir odun parçasının üzerindeki bir yarığa sokuşturdu ve bu “saplı balta”nın, elde tutulan taşla kıyasla kesme işini daha hızlı hallettiğini keşfetti. Gündelik yaşamımızda kullandığımız sıradan aletlerin ve nesilden nesile taşınan göreneklerin çoğu da işte böyle, herhangi bir zaman ve mekânda, belki bir tesadüfle ama hemen her zaman şaşırtıcı bir öyküyle ortaya çıktı ve tüm bu öyküler, *Bilgi Tembeline Hazırlop Cevaplar*’da sizler için bir araya getirildi. Bu kitap, insan yaratıcılığının yüzyıllar boyunca şekillendirdiği yüzlerce gelenek, icat ve stili keyifli bir anlatımla sunan bir başvuru kaynağı oluşturuyor.

Örneğin, ev içi boru tesisatının tarihinin en azından İÖ 2600’lere dek uzandığına inanabilir misiniz? Ya da noktalama işaretlerini, büyük harfleri ve yazılı metindeki sözcükler arası boşlukları, ortaçağ kâtiplerine borçlu olduğumuza? Peki Amerikan verandalarının Afrika’dan gelen mimari bir gelenek olduğunu biliyor muydunuz? Ya da pizzanın ilk örneklerinin savaş kalkanlarının içinde pişirildiğini?

Bu kitapta bulacağınız aydınlatıcı bilgilerin çoğu genel kaniya aykırı. Örneğin, Viking cenaze törenlerinde aslında ateşe verilen bir geminin denize sürülmesi gibi bir gelenek yoktu... “Gökdelen” adı ilk başta yüksek binalara verilmemişti... Ve faks üzerinden ileti, Amerikan İç Savaşı’ndan önce bile gerçekleştirilirdi!

Bilgi Tembeline Hazırlop Cevaplar, tarih meraklıları, popüler kültürseverler ve bilinmeyene ilgi duyan herkes için zengin ve keyifli bir okuma seçeneği sunuyor. İster sadece seçtiğiniz bölümleri okuyun, ister baştan sona, bu kitap sizi bilgilendirecek, eğlendirecek, şaşırtacak ve yaratıcılığa dair düşüncelerinizi değiştirecek.

Bilgi
Tembeline
Hazırlap
Cevaplar

NATIONAL GEOGRAPHIC

WASHINGTON, D.C.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 6 • Kitap Hakkında 10

BİRİNCİ BÖLÜM 12

YİYECEK VE İÇECEK

Günlük Besinler 14 • Garnitürler 19 • İçecekler 24
Atıştırmalıklar 31 • Tatlılar 35 • Mutfak Eşyaları ve Saklama Kapları 40

İKİNCİ BÖLÜM 46

MEVSİMLER VE BAYRAMLAR

Mardi Gras ve Paskalya 48 • 4 Temmuz 54
İnanç ve Kutlama 55 • Noel ve Kış 57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 64

SEREMONİ VE GELENEKLER

Görgü Kuralları 66 • Evlilik 71
Bebek 78 • Cenaze 83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 88

SEMBOLLER VE İŞARETLER

Jestler 90 • İşaretler 95 • Batıl İnançlar 100
Saygı Jestleri 105 • Saç ve Beden İşaretleri 109

BEŞİNCİ BÖLÜM 112

OCAK VE EV

Binalar 114 • Evler 120 • Odalar 124 • Ve Diğer... 130
Ev Aletleri 135 • Arka Bahçe 140

ALTINCI BÖLÜM 144

GIYSİ VE AKSESUARLAR

Giyim Eşyaları 146 • İç Çamaşırı 150 • Baş 155 • Ayak 159
Giysi Tutturucuları 164 • Aksesuar 167 • Çamaşır 172

YEDİNCİ BÖLÜM 176

İKSİRLER, İLAÇLAR VE KOZMETİK

Hijyen 178 • Güzellik 186 • Sağlık 197 • İlk Yardım 200

SEKİZİNCİ BÖLÜM 204

OYUNCAKLAR VE OYUNLAR

Eski Usul Eğlence 206 • Klasik Oyunlar 210 • Spor 215
Klasik Oyuncaklar 222 • Diğer Eğlenceler 228

DOKUZUNCU BÖLÜM 232

ALETLER VE BULUŞLAR

Aletler 234 • İletişim 239 • Ulaşım 250 • Görme ve İşitme 255
Silahlar 258 • Tıp 262 • Ekonomi 268

Kaynakça 272 • Görsel 273 • Dizin 276

Önsöz

Her şeyin bir öyküsü vardır. En sıradan şeylerin bile. Ve özellikle de onların öyküleri bazen son derece sıra dışıdır. Bu kitap, zafer işaretinden çamaşır mandalına, sembolik ve somut bazı gündelik şeyler üzerine yazılmış mini yazılardan oluşan zengin bir özlü bilgiler kitabı. Ele alınan konuların çoğu bize fazlasıyla tanıdık gelen, dolayısı ile de üzerine pek kafa yormadığımız şeyler. Tahtaya neden vurduğumuzu, ya da dolar işaretinin nereden geldiğini hangi sıklıkta düşünürüz ki? Bazı hareketlerin yinelenmesi –ya da bazı eşyaların kullanımı– sıklaştıkça, onlarla ilgili sorularımız da giderek azalır. Ancak bu soruların sorulması bazı hallerde ilginç ve aydınlatıcı yanıtların ortaya çıkmasını da sağlar.

Bu kitap işte bu tür yanıtlar veriyor. Kitap, okuyucunun “ne kadar ilginç” ya da “bunu daha önce hiç duymamıştım” diyeceği ve üzerinde kafa yoracağı pek çok seçenekle dolu. Örneğin ben, pantolon ceplerinin nasıl olup da bir keseden ya da bir kemerden sarkıtılmış, içi para ya da değerli taş dolu bir “çıkın”dan cebe dönüştüğünü bilmiyordum. İnsanlar, keseyi “kese kesici”lerden, yani şimdiki adıyla yankesicilerden korumak için giysilerinde, kesenin içinde saklanabileceği ama yine de kolayca erişilebilecek bir yarık açmışlardı.

Bu uygulamadan erkek pantolonlarındaki ceplere geçiş, süreç içinde yalnızca dikiş tarzının değiştirilmesiyle gerçekleşti. Kadınlar ise daha uygun stiller gelişene veya daha güvenli toplumlar keseyi giysi dışında taşınabilir hale dönüştürene dek, onları uzun eteklerinin altında saklamayı sürdürdüler.

Bu kitapta ele alınan konular ve geleneklerin pek çoğunun kökeninin yüzlerce yıl öncesine uzanması nedeniyle, öyküleri de süreç içinde üzerine eklemeler yapılan söylence ve inanışlara dönüşmüş durumda. Örneğin, “parmak çaprazlama” başlığı altındaki yazı, Batı dünyasında en sık kullanılan jestlerden biri üzerine muhteşem bir öykü anlatıyor. Bu jestin eski bir Pagan geleneğinden bugüne geliyor olabileceğini öğrenmek son derece ilginç.

Diğer modern uygulamaların ortaya çıkışları da en az bu örnek kadar ilgi çekici. Bugün âşına olduğumuz barış sembolünün öyküsü bizlere ister sembolik jestler olsun, ister akıllı oyuncaklar, her şeyin bir başlangıcı olduğunu anımsatıyor. Kitaptaki “bombayı yasaklayın” sembolünü anlatan yazı ise oldukça özgün bilgiler sunuyor ve sembolü tasarlayan kişinin adını ve sembolü hangi özel amaçla tasarladığını açıklıyor. Bu sembolün, semafor alfabesinde nükleer silahsızlanma anlamına gelen N ve D sembollerinin bilerek üst üste bindirilmesiyle oluşturulduğu, kimin aklına gelirdi ki?

Bu kitapta en sevdiğim yazılardan biri de *blue jeans* (kot) üzerine olanı. Öykü, “Hindistan’dan bir amaç, Fransa’dan bir kumaş ve Kaliforniya’dan bir fikir” içeriyor. Bu öykü sayesinde 16. yüzyıl denizcilerinin Mumbai yakınlarında, Dongarii adlı bir kale civarından “çivitle boyanmış kalın pamuklu kumaş” satın aldıklarını öğrendim. Satın alınan malzeme İtalya’ya götürülmüş ve orada, Cenova’dan benzeri bir malzemenin ihracatını yapan bir işletmeye esin kaynağı olmuş. Malzeme zamanla *blue de Genes*, yani “Cenova mavisi” adıyla anılmaya başlanmış ve pantolon yapımında kullanıldıktan sonra “blue jeans” adını almış. Benzeri bir kumaş da –Fransız limanına gönderme yapılarak– *serge de Nimes* diye biliniyormuş ki, o çok tanıdık “denim” sözcüğü de işte buradan türemiş.

Tüm bunları biraraya getiren girişimci ise Levi Strauss. Yani benim çocukken New York’ta giydiğim ve “dungarees” (kaba kumaş) diye adlandırdığım giysinin üreticisi. Bu adı kullanırken Levi’s’in Hindistan yakınındaki bir kaleye dek uzanan derin köklerine atıfta bulunduğumun farkında bile değildim elbette.

Kitaptaki mini makaleler, birer özlü bilgi modeli sunuyor. Bisiklet, kurşunkalem ve fermuar gibi araçların tarihi üzerine çeşitli kitaplar yazılmış olsa da, bu tanıdık objelerin –ve daha pek çoğunun– öyküleri burada sadece

birkaç paragrafla özetleniyor. Yazılar okuyucunun arzusuna göre daha ayrıntılı öyküler için iştah kabartabileceği gibi, sunulan özlü tarihçe sayesinde, kilit bazı fikirler için güvenilir birer özet bilgi işlevi de üstlenebiliyor.

Bu kitapta anlatılan her şeyde, atalarımızın yaratıcılık ve özgünlüğünü görebiliriz. Her şey belli bir amaçla yaratıldı, icat edildi ve geliştirildi; her şey bir tür gündelik mühendisliğin ürünü. Aynen bizim teknolojik bir toplumda yaşamaktan doğan sorunları çözmek için modern mühendislere başvurmamız gibi, geçmişte sıradan insanlarca tasarlanan ve bugüne dek gelen şeyler de, uygarlığı organize etme sürecinin içinde ortaya çıktı ve şekillendi.

Kitapta yer alan öyküler, objeler dünyasına yeni bir gözle bakmamızı sağlıyor. Bundan sonra omuz silken birini gördüğümüzde, bunun “en içgüdüsel ve evrensel insani jestlerden biri” olduğunu, hatta dışa bakan avuçların da eşlik etmesiyle “bilmiyorum” demenin en eski yollarından birine dönüştüğünü burada okuduğumuzu anımsayabiliriz.

Ayrıca havaya kaldırılan kaşların ve büzüşmüş dudakların eşlik ettiği omuz silme jestinin, “Bir düşüneyim” anlamına geldiğini de hatırlayabiliriz. Bunları öğrenmek için bir kitaba ihtiyacımız yok elbette ama bu kitap bize yaptığımız bazı şeyleri neden yaptığımızı anlatıyor ve iletişim yöntemlerimizin ne kadar incelikli olabileceğini hatırlatıyor.

Her kitap pek çok farklı şekilde okunabilir ve her okuyucunun da pek çok bölümden oluşan bir kitabı okuma konusunda kendine has bir ilerleme yöntemi olabilir. Bu kitap, her kitap gibi, ön kapaktan arka kapağa dek satır satır okunabileceği gibi, aynı zamanda rasgele okumaya da elverişli. Okuyucu, vaktinin ve koşullarının elverdiği ölçüde herhangi bir zamanda, herhangi bir konuyu açıp okuyabilir. Nasıl okunursa okunsun elinizdeki kitap, kütüphane rafınızda bulundurulması gereken ve örneğin “Nisan 1” geleneği ya da “oda seviyeleri farklı evler” hakkında zihnimizi tazelemeye hazır bir eser.

Tüm bilgi zenginliği ve düşünceyi besleyen bol malzemesiyle bu kitap, okuyucuyu geçmişe ait şeylerin anıları ve bugüne ait olanların yepyeni bilgileriyle ödüllendiriyor. Üstelik okumaya değer her kitap gibi *Bilgi Tembeline Hazırlop Cevaplar* da dünyaya, dünya üzerinde yaşayan insanlara ve onların dünyayı değiştiriş biçimlerine bakışımızı değiştiriyor.

—Henry Petroski

Kitap Hakkında

BİLGİ TEMBELİNE HAZIRLOP CEVAPLAR gündelik yaşamda kullandığımız yüzlerce objenin günümüzdeki konumlarına nasıl ulaştığını anlatıyor. Kurşunkalem, düğme, çatal, kahve ve peçete, büyük ölçüde gereksinim duyduğumuz ama üzerinde düşünmediğimiz pek çok sıradan malzemeden yalnızca birkaçı... Kahve “meyve”sini kabuğundan çıkarıp onu kavurmak, öğütmek ve her gün tükettiğimiz bir sıvıya dönüştürmek ilk kimin aklına geldi? Hangi sıkıntılı ve utanç verici durumların ardından insanlar giysilerini küçük, yassı bir disk ve kumaşa açılan bir delikle tutturabileceklerini keşfettiler? Bu tarihçelerin bazıları “gerekliliği” bir icat dürtüsü olarak tanımlıyor, bazı icatlar ise tesadüfi kazalar sonucunda ortaya çıkıyor. Tanımlamaların bazıları yanlış kavramların üzerine ışık tutarken, bazıları da popüler bilgideki boşlukları dolduruyor. Konularına göre düzenlenen dokuz bölüm içinde yüzlerce şeyin, bilinen ilk ortaya çıkışları ve mevcut kullanımlarını inceliyoruz. “Yiyecek ve İçecek”le başlıyor, “Mevsimler ve Bayramlar”a geçiyor, “Seremoni ve Gelenekler”, “Semboller ve İşaretler”, “Ocak ve Ev”, “Giysi ve Aksesuarlar”, “İksirler, İlaçlar ve Kozmetik”, “Oyuncaklar ve Oyunlar” ve “Aletler ve Buluşlar”la devam ediyoruz. Her bölümün içinde alt başlıklara, kısa bilgilere, SIRA DIŞI BİLGİLER’e, tarihi bilgilere ve zaman çizelgelerine dikkat edin. Ele alınan tüm maddelerin ortak noktası mı? Onlarsız yaşamımız kesinlikle çok farklı olurdu.

BÖLÜM GİRİŞ YAZISI

Dokuz bölümün her biri, metinden örnekler kullanarak, konuya genel bir bakış sağlayan ve bölüm içeriğini -ve içerilmeyenleri- tanımlayan geniş bir giriş yazısıyla başlıyor. Sayfa üzerindeki ünlü isimlerden birine ait alıntı, konuyla ilgili mizahi ya da popüler bir görüş sunuyor.

BİÇÜ TEMELİNE NAZARİFOL ÇEVAPLAR

Mardi Gras ve Paskalya

Birer canlanma ve yenilenme zamanıdır. Bu her canlanma ve yenilenme zamanında, ilkbaharın derya ve yarımadaları, Mardi Gras'ın rengarenk coşumları, Paskalya'nın yaratıcı işlevleri, Nisan'ın Yeniden Hayatın başlatılması ve bu başlatma kollarında yakalanmış münasip. Ancak bahar yeni bir zamanı vadiyi kimler her bulmuş yeniliği sunmuş ve tenezzel arzularından ayrılmadan oturulmuşluktan bu ilkbaharın zamanında. Önce zamanı bulmuş, Çince de Mayın (Yeni Mayın) ve Aziz Patrick Günü gibi nesli kullandıkları kıyvesine bürünen başlı alımlar glöler de var.

Aziz Patrick Günü

Bu günün tarihi 17. yüzyıla kadar uzanır. "Aziz Patrick Günü" 17. yüzyıla kadar uzanır. "Aziz Patrick Günü" 17. yüzyıla kadar uzanır.

Mardi Gras

Paris'te bahar aylarında dört gününde Mardi Gras, Babil, Perla ve Fransızlar tarafından kutulmaktadır. Mardi Gras, "Paris'te bahar aylarında dört gününde Mardi Gras, Babil, Perla ve Fransızlar tarafından kutulmaktadır."

Çin İlgilendi Tasarım

Bu ilkbaharın Çin'de de büyük bir ilgiyle karşılanıyor. Çinliler, bu ilkbaharın Çin'de de büyük bir ilgiyle karşılanıyor.

ALT BÖLÜM GİRİŞ YAZISI, BAŞLIKLAR

Her bölümde maddeler alt başlıkları ayrılıyor ve bu başlıkların her birinin kendine ait girişleri var. Bu giriş yazılarında o başlıklar altında nelerle karşılaşacağınız ve karşılaştığınız şeylerin neden önemli olduğunu açıklanıyor. Her maddeye ait renkli bir fotoğrafın altında ise üç satırlık "kısa bilgi" yer alıyor. Bunlar etimoloji, alternatif kullımların, en iyi örnekler, mucidin adı ve varsa buluşun tarihi gibi ilginç bilgiler. Ele alınan başlığın tarihi, bilinen en erken başlangıcından, modern kullanıma dek uzanıyor.

BİÇÜ TEMELİNE NAZARİFOL ÇEVAPLAR

Alüminyum folyo

Alüminyum folyo, alüminyum metalin inceltirilmesiyle elde edilir. Alüminyum folyo, alüminyum metalin inceltirilmesiyle elde edilir.

Plastik Ürünler

Plastik ürünler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır. Plastik ürünler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır.

Gazlı İçecekler

Gazlı içecekler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır. Gazlı içecekler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır.

SIRA DİŞİ BİLGİLER PARALEL TARİH

Özel bilgi maddeleri mavi renkli Sıra Dışı Bilgiler kutularında ve açık kahverengi Paralel Tarih kutularında ele alınıyor. Sıra Dışı Bilgiler'deki öyküler, tanıdık objeler hakkında, köken, kullanım ya da yanlış anlaşılma gibi az bilinen gerçekleri ortaya koyuyor. Paralel Tarih ise maddeleri tarihi bağlamları içine yerleştiriyor, ilgilili dünyasal ve yöresel olayları anlatıyor, rakipleri, icadın yarattığı etkiyi, o objenin gelişimini veya kullanımını tanımlıyor.

BİÇÜ TEMELİNE NAZARİFOL ÇEVAPLAR

Şarap Strahileri

Şarap strahileri, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır. Şarap strahileri, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır.

Gazlı İçecekler

Gazlı içecekler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır. Gazlı içecekler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır.

Plastik Ürünler

Plastik ürünler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır. Plastik ürünler, alüminyum folyo ile birlikte kullanılır.

ZAMAN ÇİZELGESİ

Zaman çizelgesi (ayakkabı, para birimi, saat vb.) belli bir konuya odaklanıyor ve tarih içindeki gelişimini, ilk ortaya çıkışından günümüzdeki modern biçimine dek izliyor. Zaman çizelgeleri üzerindeki tarihler ve boşluklar, stil, materyallerin ya da bu önemli objelerin üretim süreçlerine katkısı genel bir bakış sağlar nitelikte.

Asıl cümbüş yaşamın ta kendisidir.

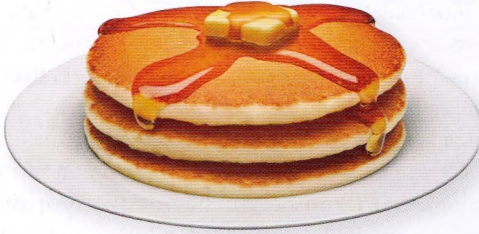
—JULIA CHILD (1912-2004)

Yiyecek ve İçecek

Doğal seçim ve damak zevki geçmişten bu yana bizi yiyeceklerimizi dikkatle seçmeye zorladı. Bu nedenle de tükettiklerimizin büyük bölümünün uzun zamandır diyetimizin bir parçası olması şaşırtıcı değil. Yemeklerimizin üzerine binlerce yıldır tuz serpiyoruz. Kimi tahılları 17 bin yıldır tüketiyoruz. Bin yıldır çay yapraklarını sıcak suda demliyoruz. Elbette bu, insanların çağlar içinde gıda üretimi ve hazırlanması alanında büyük adımlar atmadığı anlamına gelmiyor. Günümüzde gıdalar, geçmişte olmadığı kadar çeşitli. Bu bölümde en yaygın tüketilen yiyecek ve içeceklerle göz atacağız ve onların izini olabildiğince gerilere kadar süreceğiz. Yiyeceklerimizin bazıları yalnızca bir önceki yüzyılda ortaya çıktı. Öte yandan sakızın tarihinin, gerek Avrupa gerekse Amerika kıtalarında antik çağlara dek uzandığını bilmek size şaşırtıcı gelebilir. Diğer şaşırtıcı gerçeklere gelince: Tuz, savaşlarda kullanıldı. Margarinin yayılması ilginç bir şekilde mandıracılarda tepki yarattı. Dokuzuncu yüzyıl Arapları, damıtma konusunda uzmandı. Ayrıca bu bölümde ABD'nin en gözde tatlısını, hangi tahılın “yöresel tahıl” anlamına geldiğini ve dünyanın en eski alkollü içeceğinin ne olduğunu, üstelik insanların onu 10 bin yıldan bu yana tüketiyor olabileceğini keşfedeceksiniz. Görünüşe bakılırsa, kimi yiyeceklerin uzun süredir mönüde olması, onları hiç de yeni ürünlerden daha az ya da çok popüler kılmamış. Peynirli kekin ortaya çıkışı ile fıstık ezmesi ve reçelli sandviçin ortaya çıkışı arasında 2 bin yıl var ama bu lezzetlerin her ikisini de uzun ve mutlu bir gelecek bekliyor gibi. Atalarımıza oranla, kolay hazırlanan, ambalajlı gıdalarımızın sayısı çok fazla. Yemek konusundaki seçeneklerimiz de öyle. Dolayısıyla, bugün biz alışveriş sepetlerimizi, antik ya da modern, en iyi market ürünleriyle doldurmak için her türlü nedene sahibiz.

Günlük Besinler

Günümüz beslenme uzmanları, insan diyeti için en kötü şeylerden birinin düşük çeşitlilik olduğunu söylüyor. İnsanlar günde veya haftada ne kadar çok çeşitte yiyecek tüketirlerse, bedenlerini güçlü ve sağlıklı kılmak için gerekli besinin tamamını alma olasılıkları o kadar artıyor. Toplamlar içgüdüsel olarak çeşitlilik içeren besleyici gıdalar üzerine kurulu diyetler geliştirdiler ve elbette bu gıda seçimleri coğrafyaya, dine, iklime, kültüre ve daha pek çok şeye bağlıydı. Aşağıda, her biri tam anlamıyla sağlıklı olmasa da, günümüz insanının sevdiği bazı yiyecekleri bulabilirsiniz.

Krep

DİĞER ADLARI: SICAK KEK, PANKEK, CRESPELLE, TAVA KEKİ, FLAPJACK, JOHNNY KEKİ, PALATSCHINKEN, NALESNİKİ, PANNENKOEKEN

Mütevazı krep, dünyanın tam anlamıyla dört bir yanına yayılmış durumdur. Yerel çeşitlerine Avrupa, Asya, Afrika, Orta ve Kuzey Amerika'da rastlanıyor. Adı ister pankek olsun, ister tava keki, *flapjack*, *johnny keki*, *sıcak kek*, *Pfannkuchen*, *crêpe*, *crespelle*, *Palatschinken*, *nalesniki*, *Pannenkoeken*, *blini* ya da *dosa* (ki liste bununla bitmiyor), bu yaygın ve sevilen yiyeceğin yapımına, genelde tatlandırılmış sulu hamurla başlanıyor, ardından karışım sac ya da tavaya dökülerek pişiriliyor.

İlk krep hangisi kültür ya da aşçının yaptığını bilemiyoruz belki ama bir Hristiyan geleneği bize bu konuda ipucu verebilir: "Şişman Salı" ya da "Pannek Günü", Büyük Oruç döneminin başlangıcı olan Kül Çarşambası'ndan önceki gündür. Bu gün, insanla-

rın 40 günlük perhizden önce yemeklerinde katı ya da sıvı yağ kullanabildikleri son gündü. Dolayısıyla krepler, yemek yağlarını bozulmadan önce hızla tüketmenin bir yolu olarak ortaya çıkmış olabilir.

Modern krepler, Romalıların un, süt, yumurta ve baharatlardan yapılan ve genelde biber ve balla servis edilen *alita dolcia*'sına ("bir başka tatlı") benzer. Krep ilk İngilizce gönderme, 1430'lara ait bir yemek kitabında yapılmıştır.

Narrangansett kabilesinden Amerika Yerlileri, *nokehick* adını verdikleri, elle şekillendirilen, yumuşak bir hamur hazırlardı. Mısır unlu kreplere henüz 1607'de Hint keki deniyordu. Karabuğdaylı krepler ise Hollandalı yerleşimciler tarafından yapıldı ve 1740'ta kolonistler ateşte, bahçe çapasının metali üzerinde "çapa keki" pişirirlerdi...

Amerikan pankekleri geleneksel olarak akçaağaç şurubu ve tereyağıyla servis edilir. Bu uygulamanın kökleri ise bir Fransız otel şefi olan Henri Charpentier'nin, 1930'larda ABD'ye getirdiği (ve ilk olarak Mösyö Joseph tarafından Restaurant Marivaux'da sunulduğu düşünülen) krep süzet tarifine dek uzanıyor olabilir. Krep süzetin üzeri

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Waffle Hamuru pankeke benzeyen *waffle*, pişirme yöntemiyle pankekten ayrılır. Ortaçağ halkının verdiği adla "*wafer*", genelde üzerine hanedanlık sembollerinin kazılı olduğu, birbirine tutturulmuş metal plakalar arasında pişirilirdi. *Waffle*'in bugünkü girintili biçimi ise üzerine malzeme konulmasına elverişli boşluklar sağlar.

karamelize şeker, limon suyu ve likörden yapılma bir sosla kaplanır. Ve sosun bu hoş yapışkan yapısı, benzeri soslarla sunulan kreplere duyulan ilgiyi de artırmıştır.

Tahıllı Gevrek

SEKTÖR GELİRİNİN YÜZDE 80'DEN FAZLASI,
EN BÜYÜK DÖRT ÜRETİCİYE AİT: KELLOGG,
GENERAL MILLS, POST VE QUAKER

Küçük parçacıklardan oluşan soğuk kahvaltılı gevrekleri, ABD'de icat edildi (bkz. Paralel Tarih) belki ama, farklı tahıllardan yapılan kahvaltılar binlerce yıldır tüketiliyor. Üstelik sözünü ettiğimiz tarih de öyle bir ya da üç bin yıl değil. Emmer ve einkorn buğdayının tüketimi 17 bin yıl geriye gidiyor.

Cereal (tahıl) sözü ise Roma hasat tanrıçası Ceres'ten geliyor ve yenilebilir tane ya da tohumları olan otları ifade ediyor.

Çoğu tahıl tanesinin yenmeden önce suda bekletilmesi veya en azından sıvıyla yumuşatılarak "lapalaştırılması" gerekiyor.

Bu konuda verebileceğimiz bir-iki örnek mi? Çin'de sevilen pirinç lapası ve Hint poha. Pirinç lapası genelde soğuk yense de, pek çok lapa, özellikle kuzey iklimlerinde sıcak servis ediliyor.

Ham halleriyle tahıl taneleri son derece besleyici. Taneler embriyonik haldeki bitkinin gelişmek için gereksinim duyduğu tüm besleyicileri içeriyor.

Ancak ne yazık ki günümüzde özellikle bazı Batı ülkelerinde, raf ömrü daha uzun olduğu için, besleyici değeri daha düşük olan öğütülmüş tahıl taneleri popüler hale geldi. Öğütülmemiş tahılın

PARALEL TARİH

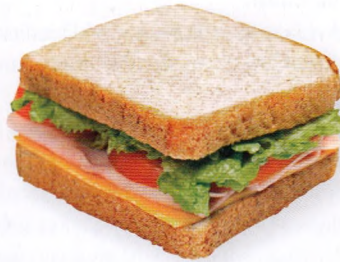
Kellogg ve Sağlık

William 'Will' Keith Kellogg'un amacı, mısır gevreğini icat etmek değildi. Kardeşi John Harve ile yönettiği sanatoryumda ekmek hamuru üretmek için buğday kepeğini suya yatırıyor. O sırada işlemi tamamlanan hamurun küçük parçalara ayrıldığını fark etti. Parçaları fırınlara servis etti. Kırırlı buğday "taneleri" hastalar arasında büyük ilgi gördü ve hastalar oradan ayrıldıktan sonra da bu besinin paketlenerek kendilerine gönderilmesini istediler. Will çok geçmeden mısır kullanarak daha hafif ve lezzetli gevrekler üretebileceğini keşfetti. Ardından dünyanın ilk hazır gevrek şirketi olan Battle Creek Toasted Corn Flakes Company'yi kurdu. Bu şirket bugün Kelloggs diye biliniyor.

ise dış kabukları yağ açısından zengin ve kolayca bozulabiliyor.

Kızıl buğday, mısır, arpa, süpürge darısı, karabuğday, horozibiği tanesi gibi çok sayıda farklı tahıl gevreği olsa da, bu seçim genellikle kültürlerle ve ağız tadına göre değişiyor. Örneğin ABD'de çoğu kahvaltılı gevreği buğday ya da yulaf temelli.

Görece ucuz olmaları ve kolay yapılmalarının yanında, gevrek lapalarının sindirimi de kolay. Bu nedenle genellikle nekahat dönemindeki hastalara veriliyor.

Sandviç

ADINI 4. SANDWICH KONTU JOHN MONTAGU'DAN ALIYOR
KONTUN KASABASI SANDWICH,
GÜNEYDOĞU İNGİLTERE, EAST KENT'TE...

Dördüncü Sandwich kontu olan John Montagu'nun, arasına malzeme konan iki parça ekmekten yapılma gözde atıştırma-ğa unvanını verdiği kesin. Kumarbazlığıyla nam salan Montagu, 1762'de Orta ve Yakındoğu seyahat-

lerinde gördüğü türden bir yiyeceği yediği takdirde, kartlarının başından ayrılmadan, iştahını yatıştırabileceğini fark etti.

Ancak bu atıştırmağın tarihi İÖ birinci yüzyıla dek gidiyordu. Yahudi bilge Büyük Hillel, Hamursuz Bayramı sırasında hamursuz ekmeğin arasına kuzu eti ve acı baharatlar koymuştu. Romalılar bu icada *cibus Hilleli*, yani "Hillel'in atıştırmağı" adını verdiler. Orta ve Yakındoğu dahil diğer kültürler de, Batı'dan çok önce sandviç yapıyorlardı. Avrupa'da ise görünüşe göre Hollandalıların *beledge broodje*'si ("dolgulu börek") Sandwich Kontu henüz iskambil masasını görmeden yüz yıl önce popülerdi.

Sandviçlerin geç saat atıştırmağı olmaktan, genel toplum atıştırmağı olmaya doğru gelişimi biraz zaman aldı. Ancak 1824'e gelindiğinde ABD'de, istiridye biçimli ekmeğin *The Virginia Housewife*'daki yerini almıştı. 19. yüzyıl sonunda ise sandviç öyle tutmuştu ki, 1887 *Beyaz Saray Yemek Kitabı*'na bile girdi. Sandviçin popülerliği arttıkça, çeşitleri de arttı. Jambonlu ekmeğlerden, Reubens sandviçlerine, etliden peynirli-biftekliye dek Amerikalılar ekmeğin parçaları arasına yemek koymanın binbir yolunu keşfetti. Amerikalılar ayrıca Britanyalı atalarından Pullman somunu diye de bilinen, "sandviç ekmeği" kavramını da aldılar.

Bu ekmeğin dikdörtgen biçiminde şekillendirilmişti ve kırıntısı kucaklara düşmesin diye, parçalanmayacak yapıydı.

Bugün sandviçler her öğünde yenilebiliyor. Çoğu sandviç (özellikle içinde tatlı malzeme olanlar) günümüzde evde yapılırsa da, kişiye özel hazırlanan veya ambalajlı sandviç pazarı da oldukça gelişmiş durumda. Vietnam *banh mi* ve İskandinav *smorrebrod* gibi sandviçler ise dünyanın her yerinde bulunabilir. Diğer bir deyişle tek bir kişinin atıştırmağı artık dünyanın gözdesi konumunda.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Dilimlenmiş Ekmeğin Bir lowalı tarafından icat edilmiş olan ekmeğin dilimleme makinesi 1928 yılında, Chillicothe Missouri'de ticari kullanıma geçti. Ancak ticari patlamayı 1930'da, besin değeri artırılmış Wonder Bread'in dilimlenmesi amacıyla kullanıldığında yaşadı. ABD hükümeti bu makinelere İkinci Dünya Savaşı yaşağı uygulamak istediye de, söz konusu bu yasak yalnızca üç ay sürdü.

Konserve

PARİSLİ PASTACI NICOLAS APPERT, 1810
KULLANDIĞI YÖNTEMLE ÖDÜL KAZANDI

KONSERVELEME MİKROORGANİZMALARIN ÇOĞUNU YOK EDİYOR

Konserve gıdaların tarihi iki modern çelişkiyle yakından ilgili. Napolyon Savaşları (1792–1815) sırasında ünlü Fransız general, ordularını beslemeyi sürdürebilmek için yeni bir gıda saklama yöntemine gereksinim olduğunu fark etti. Bonaparte bu sorunu çözebilecek kişiyi ödüllendirmeye karar verdi. Ve 1810'da Nicolas Appert, uygulama ve ardından gıdayı hava almayacak şekilde kapatma yöntemiyle ödülü kazandı.

Yine 1810'da, İngiliz Peter Durand kendi yöntemini geliştirerek, yiyeceği ısıtıp, tenekeden yapılma açılmaz kutulara kapattı. Ticari konserveleme yöntemleri yıllar boyunca aynı kaldı. (Evde konserve yapanlar elbette cam kavanoz ve şişeler kullandılar.)

Hazırlık bittikten sonra yiyecekler yaklaşık 120°C'ye kadar ısıtılıyor, ardından hava almayacak şekilde ambalajlarına kapatılıyordu. İnsanların, ısıtma işleminin gıdada mevcut bakterileri öldürdüğünü ve hava almayacak şekilde kapatma sayesinde gıdaların yeniden kirlenmesinin önlendiğini anlamaya başlamaları, ancak 19. yüzyılda Louis Pasteur'un deneyleriyle gerçekleşti.

Konserveleme işleminin basitliği belki de bu alanda Birinci Dünya Savaşı'na kadar bir gelişim yaşanmamasının ardındaki nedendi. Bu tarihte yine kalabalık ordular için uzun süre dayanabilecek ve uzak mesafelere taşınabilecek gıdalar gerekti. Komu-

tanlar ucuz ve yüksek kalorili yiyeceklerin lehine propaganda yapmakla kalmayıp, askerlerinin mutluluğunu sağlayabilmek amacıyla farklı yerel tatları da denediler. Bunun sonucunda üreticiler, konserve fasulye, makarna ve domates sosları gibi bugün dolaplarımızda sakladığımız pek çok yiyecek üzerine deneyler yapmaya başladılar. Öte yandan teneke kutu üreticileri de nihayet ürünlerini geliştirme yolunda aşamalar kaydetmeye başladı. Teneke kutular güçlü ve kullanışlı olsalar da, sızıntı yapmaya ve fark edilmediği takdirde gıda zehirlenmesine yol açmaya yatkındı. Günümüzde çifte mühürlü konserve kutuları, yiyeceği çok daha uzun süre sağlıklı koşullarda saklıyor.

Erişte

ADINI ALMAN "NUDEL"DEN ALIR (1770-1780)
MAYASIZ HAMUR, ŞERİTLER HALİNDE VEYA DEĞİŞİK
ŞEKİLLERDE KESİLİYOR

Eriştenin mucidi unvanı için pek çok kültür rekabet etti. Arkeologların Lajia'nın kuzey-doğu bölgesinde kusursuz biçimde korunmuş bir kap erişte bulmalarıyla, 2005 yılında Çin bu unvanı sahiplendi. Ancak Çinlilerin erişteyi icat etmiş olması, onların makarnayı da icat ettikleri anlamına gelmiyor.

Makarna sadece farklı biçimdeki erişte demek değil. Hatta makarna farklı türde bir buğdaydan yapılıyor. Pek çok erişte türü *Triticum aestivum*'dan, yani yumuşak buğdaydan yapılırken, makarna yalnızca "*Triticum turgidum var durum*"dan, "durum buğdayı"ndan yapılır. Yüksek glüten içerikli bu buğ-

day, uzun ve dengeli bir raf ömrü olan, sert ve kuru makarna yapımına olanak sağlar.

Buradan anladığımız ilginç ve önemli bir şey varsa, o da makarnayı icat edenlerin antik Romalılar ya da ataları Etrüskler olmadığıdır. Çünkü bu grupların hiçbirisi durum buğdayını bilmiyordu.

Peki ama kim biliyordu? Görünüşe bakılırsa Araplar. Suriyeli hekim ve lügatçı İšo bar Ali (9. yy) tarafından derlenen sözlükte *itriyya*, irmikten yapılan ve pişirilmeden önce kurutulan sicim şekilli hamur diye tarif edilir.

Bundan birkaç yüzyıl sonra Arap yazarlar Sicilya'da, *triyakh* diye adlandırdıkları bir çeşit *itriyya* buldular. Sicilyalıların makarnayı kendi kendilerine mi, yoksa başka bir kültürle temas sonucu mu geliştirdiklerini bilmek ise oldukça zor.

Elbette irmikten yapılma makarnaya, damak zevki ve soslara göre onlarca değişik biçimini kazandıranlar, Sicilyalılar ve anakaradaki İtalyanlardı.

1880'lerde, ilk büyük Sicilya göçmen grupları ABD'ye ulaşmaya başladı ve yanlarında kendi mutfaqları ile *maccheroni*'lerini de götürdüler (İtalya'nın diğer bölgelerinden giden göçmenler de tabii ki kendi makarnalarını beraberlerinde götürdüler ama Sicilyalıların sayısı daha fazlaydı).

Tortilla

İSPANYOLCA'DAKİ "TORTA"DAN (KEK) GELİR
TARİHİ İÖ 10.000'E DEK UZANIR
ASTRONOTLAR KIRINTISI OLMADIĞI İÇİN UZAYDA TORTILLA YER

İster yumuşak olsun, ister kızartılmış, Anadolu kültüründeki lavaşın karşılığı olan tortilla Meksika mutfağının şaşmaz göstergesidir. Ve bu gerçeğin temelinde de kısmen darının Meksika

diyetinin ayrılmaz parçası olması gelir. Darı (İngilizcede “maize”) Meksika, yani Aztek halkı için kut-saldı ve ana enerji kaynağı olmanın yanı sıra protein ve yağ da sağlıyordu.

Mısırın bir kısmı tazeyken yense de, büyük bölümü havalandırılan yemliklerde saklanıyor, daha sonra *nikstamal* denilen bir lapada kullanılmak üzere kaynatılıyordu.

Bu ya ısıtılarak *pozole* diye bilinen yumuşak, nişastalı bir lapa yapımında kullanılıyor ya da çoğu zaman öğütülerek, tortilla için kullanılan “masa” denilen una dönüştürülüyordu.

Geleneksel tortilla yapımında *metate* denilen bir taş plaka ile *nikstamal*’ı “masa”ya dönüştüren bir taş döndürücü kullanılır.

Bu iş bittikten sonra aşçı nemli eline golf topu büyüklüğünde “masa” alır ve eliyle döverek yuvarlak, yassı bir hamur oluşturur. Ardından hamur sıcak sacın yani *comal*’ın üstüne atılır ve her bir yüzü 20–30 saniye kadar pişirilir.

Tortilla, ideal olarak yaklaşık 3 mm kalınlığında ve 15–20 cm çapındadır.

Bu yiyecek yalnızca ekmek değildir. Aynı zamanda kaşık, çatal, tabak yerine de geçer. Ve *taco*, *enchilada*, *burrito* gibi diğer Meksika yemeklerinin temelini oluşturur.

Hazır Yemekler

MUCİDİ: GERRY THOMAS 1953 | NEBRASKA, OMAHA
THOMAS'IN FİKRİ SWANSON HAZIR YEMEKLERİNE DÖNÜŞTÜ

Dondurulmuş yemekler görece yakın zamana ait buluşlar olsa da, Çin ve Yunan kültürleri de dahil çeşitli kültürler, buzdan yapılmış veya karla izole edilmiş kilerler üzerine çeşitli deneyimler gerçekleştirmişti. Yiyeceklerin pazarda satılır

PARALEL TARİH

Tuz Endüstrisi

Dondurulmuş gıdadan önce eti saklamanın en pratik yolu tuzdan geçiyordu. Genç Amerika Birleşik Devletleri’nde ana tuz kaynağı, Atlantik kıyı şeridinde uzanan okyanustu. Tuz fiyatları yükseldikçe, güneşle buharlaştırma yöntemiyle tuz çıkarımı, tuz elde etmede tercih edilen yöntem haline geldi. Bunun için yeldeğirmenlerinin, yağmur yağınca üstleri örtülebilen ahşap fiçılara su pompalaması gerekiyordu. 19. yüzyıl başlarında, Massachusetts, East Dennisli Kaptan John Spears, geliştirilmiş bir yöntem önerdi. Yönteme göre tuzlu su en son aşamada kristalleşme için “tuz odaları”na aktarılacaktı. Bu fikir ilk başta “Sear Saçmalığı” diye bilinse de, kaptanın tuz şirketi nihayetinde Cape Cod’daki en büyük şirket haline geldi ve tuz üretimi gıda sektöründe kârlı olmaktan çıktıktan sonra bile Epsom ve magnezyum tuzları, Güney Yarmouth’daki Bass Nehri yakınlarında üretilmeye devam etti.

hale gelmesi ise ancak Kanadalı mühendis ve balıkçılık meraklısı Clarence Birdseye’in dondurma teknolojisini gıdalara uygulamasıyla birlikte gerçekleşti. Ancak dondurulmuş gıda, İkinci Dünya Savaşı sırasında, metal kıtlığının konserve üretimini azaltmasından sonra benimsendi.

Dondurulmuş gıdalar arayış kapadıktan sonra insanlar onları kullanmanın yeni yollarını araştırmaya koyuldu. Savaş bitmişti, yaşam standardı yükseldi ve yeni pişirme ve yeme yöntemleri ilgi görüyordu. Bu karışıma bir de insanları ekran başına toplayan televizyon eklendi.

Ancak insanlara “TV yemekleri” için ilham veren asıl şey televizyonun kendisi değil, hindi üretimindeki fazlalıktı. Nebraska, Omaha’da kurulu bir dondurulmuş gıda şirketi olan C.A. Swanson & Sons, 1953 yılında Şükran Günü için hindi talebini gerçekleştirenin çok üzerinde tahmin edince, şirketin elinde 235 ton dondurulmuş et kaldı. Firmanın gezgin satıcısı Gerry Thomas, havayollarının yemek ısıtmada kullandığı alüminyum tepsilerle deneyler yapmış ve üç bölmeli bir tasarım geliştirmişti.

Thomas, içi hindi ve garnitürle dolu ve “kontrol” düğmeleriyle televizyon şekli verilmiş tasarımını Swansons’a sundu.

Çoğu yemek tarihçisi “TV yemekleri”ni bu derece popüler kılan şeyin, gıdaları düzenli barındıran ve tüketicilere çocukluklarını anımsatan bölmeli tabaklar olduğu konusunda hemfikir.

Garnitürler

Garnitür (İngilizcede “*on the side*”) sözü hem yemeğin sunum biçimini, hem de geleneksel olarak ana yemeğe eşlik eden yiyecekleri belirtebilir. Ancak biz bu konu başlığı altında daha çok en sevdiğimiz yemeklere tat ve lezzet katan ürünleri, yani baharat ve çeşnileri ele alacağız. En temel olanından –tuz– biraz daha karmaşık olanına –mayonez– dek bu lezzetli ekstraların öyküleri de en az bu bölümdeki diğer yiyecekler kadar ilginç. Favori sos ya da çeşninizi burada göremiyor musunuz? Sıraya girin. Biz ancak en popüler olanlara yer ayırabildik.

Tuz

İNGİLİZCEDE TUZLA İLGİLİ DEYİŞLER:
“BİR FİSKE TUZLA” (ŞÜPHE İLE)
“TUZUNA DEĞER” (HAK EDER)

Tuz, yalnızca bir gıda maddesi olmanın çok ötesinde anlamlar da içeriyor. Dünyanın yenilebilen tek kayası olan tuz, geçmişte silah olarak da kullanıldı. Ordular düşmanın yeniden mahsul yetiştirmesini engellemek amacıyla, savaşta “toprağı tuzladı”. Tuz pek çok kültürde kutsal kabul edilir. Bir zamanlar vaftiz sırasında bebeğin dudaklarına tuz konurdu. Tuz ayrıca tarihte para birimi olarak da kullanıldı.

İngilizcede maaş anlamına gelen “salary” sözcüğü Latincedeki *salarium*’dan yani “tuzla ödeme”den gelir. Öte yandan tuz, yaşam için de son derece önemlidir. İnsanlar bir zamanlar tuz gereksinimleri-

nin tamamını yedikleri etten alırlardı. Ancak tarımsal toplumlar geliştikçe, daha fazla tuzla gereksinim doğdu (her insan yaşamı boyunca 12 bin 700 kilogram tuzla ihtiyaç duyar).

İlginç olan şu ki, yaşam için belli miktarda tuzla ihtiyaç olsa da, aşırı tuz tüketimi yüksek tansiyon gibi sağlık sorunlarına yol açabilir.

Öte yandan tuzun özelliklerinden biri de uygarlıkların devamını sağlamış olması. Çünkü insan-
noğlu tarihte onun sayesinde yiyeceklerini uzun süre saklayabildi ve onun sayesinde uzun yolculuklar yapabildi. Tuzun elde edilme yöntemlerinden biri deniz suyunun buharlaştırılması. Ayrıca madenlerden de tuz elde edilebiliyor. Dolayısıyla, gerek kıyı, gerekse kara halkları ona kolayca ulaşabildi. Ve büyük tuz madenlerinin hâkimiyetinin ele geçirilmesi, çoğu zaman imparatorluk kurmanın bir yöntemi oldu.

18. yüzyıl Fransız *gabelle*’si ve 20. yüzyıl Hint vergisi gibi tuzla getirilen vergiler, toplumsal değişimleri ve devrimleri tetikledi.

Bugün yeme ve pişirme amaçlı kullanım için çeşitli ülkelerden, hem deniz hem de maden tuzu elde etmek mümkün.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Tuzla ilgili inançlar Tuzu fırlatma, serpiştirme ya da sıvıda çözmeye gibi pek çok uygulama var. Biraz yere dök-
tükten sonra omuzdan geriye fırlatmak da bunlardan biri. Tüm bu inançlar, tarihsel maliyeti ve arındırıcı ve koruyucu özelliklerinden kaynaklanıyor. Böylece bu mineral, güzel ve uzun bir yaşam sembolüne dönüşüyor.

Biber

SANSKRİTÇE'DEKİ "PİPPALİ"DEN (UZUN BİBER) GELİR
ORTAYA ÇIKTIĞI ÜLKE: HİNDİSTAN
BİLİNE EN ESKİ VE EN YAYGIN BAHARATLARDAN BİRİ

Dünyada çok çeşitli biber meyveleri olsa da, günümüz Batılıları "biber" dendiğinde genellikle Piperaceae ailesinin meyvesi olan kurutulmuş ve çekilmiş "hububat tanesi"ni kastederler. Biber türlerinin içinde en bilineni *Piper nigrum*'dur (karabiber). Karabiber bitkisi Hindistan, Malabar Sahili'nde yetişen bir sarılgan bitkidir. Boyu 9 metreye kadar ulaşabilir.

Siyah, beyaz ve yeşil biber tanelerinin tümü, dikenli salkımlarda yetişen aynı bitkiden elde edilir. Bu bitkiler özenle bakılan küçük alanlarda ekilir. (Yaklaşık 50 meyve taşıyan) her dikenli salkımın, istenen biber türüne göre farklı bir zamanda toplanması gerekir. Pembe "biber tanesi" aslında tamamen farklı bir baharattır ama bazen biber diye satılır.

Biber dünyanın dikkatini Roma ticareti sayesinde çekti ve İS üçüncü yüzyılda Roma ticaretinin etkisini yitirmeye başlamasıyla, Araplar baharat ticaretinin denetimini ellerine alarak bunu yüzyıllar boyunca sürdürdü. Arapların ticareti Venedik, İstanbul ve İskenderiye'ye dek uzandı.

Biber oldukça pahalı bir üründü ve Avrupa ulusları yeni bir baharat kaynağı istiyordu. Bu da Rönesans'ın büyük keşif seferlerini tetikledi. Örneğin, Portekizli Vasco de Gama, Doğu Hindistan'daki Kerala'ya vardikten sonra baharat yolunu yüz yıl boyunca Portekiz yönetti ve Lizbon zengin bir kente dönüştü.

1602'de (İspanya'dan ayrılarak 16. yüz-yılda bağımsızlığını ilan eden) Hollanda, Dutch East

India Company'yi kurarak ticari üstünlüğü 200 yılına ele geçirdi. 200 yıl sonra kontrol British India Company'ye geçti.

Margarin

MUCİDİ: HIPPOLYTE MÈGE-MOURIÈS
ORTAYA ÇIKTIĞI ÜLKE: FRANSA
1873'TE ABD PATENTİNİ ALDI

Bir zamanlar "oleomargarin" diye de anılan margarin, oldukça modern bir ürün gibi görünse de, yüz yıldan uzun süredir kullanımda olduğunu öğrenmek biraz şaşırtıcı olabilir.

PARALEL TARİH

Baharat Ticareti

Baharat yolları konusunda göz önüne alınması gereken en önemli şeylerden biri, tarçın ve karanfil gibi maddeleri benimsemiş olan antik dönem ve ortaçağ halklarının, yalnızca daha lezzetli yemeklerin peşinde olmadığıdır. Bu halklar baharatlara kimi zaman gıdaları uygun biçimde saklayabilmek, kötü tatları bastırabilmek ve para birimi olarak kullanabilmek için gereksinim duyuyorlardı. Avrupalıların daha çok Asya ve Afrika'da yetişen baharatlara olan talebi (Ümit Burnu seçeneğinden) daha hızlı ve güvenli deniz rotaları arayışını başlattı. Yeni rota arayışı ise nihayetinde kâşiflerin Amerika kıtasını keşfetmelerini sağladı.

Avrupa gemileri deniz ticaret rotası üzerinden eşya ve baharat taşıdı.

İmparator III. Louis Napoleon “işçi sınıfı ve Deniz Kuvvetleri için” tereyağının yerine geçen bir madde üretecek kişiye ödül verileceğini duyurdu. Batı Avrupa’nın katı ve sıvı yağ stoğu tükenmekteydi. Bu arada, yükselen yaşam standardıyla birlikte sabuna gösterilen popüler talep, bitkisel yağ kaynaklarını azaltıyordu. Ve Hippolyte Mège-Mouriès adlı Provence’lı bir kimyager, sıgır yağı ile yağsız sütü birleştirdi.

Mège-Mouriès ürünün yapımında, Michel Chevreul adlı bir kimyagerin küçük bir hatayla tesadüfen bulduğu “margarik asit” adlı maddeyi kullanmıştı. Chevreul hayvan yağı “incileri” oluşturan bir yağ asidini ayırtmış ve ona Yunanca’da “inci” anlamına gelen kelimeden hareketle bu adı vermişti. Margarin İkinci Dünya Savaşı’ndan başlayarak 1950 ve 60’larda, Avrupa ve ABD’de kısa sürede yayıldı.

Bu öyle kısa bir süreydi ki, Amerikan mandıra sanayii talep karşısında zayıfladı. Margarin o kadar ucuzdu ki mandıra çiftçileri üretimi yavaşlatmak için her şeyi denedi: Margarinı “zararlı ilaç” ilan ettiler, satışını vergilendirdiler, satışı yapan dükkanlardan özel lisans talep ettiler ve nihayet ona iştah açıcı görünümünü kazandıran gıda boyalarının katılmasını engellediler.

Hatta kimi margarin karşıtları, tam anlamıyla iştah kapatıcı olması için ürünün pembeye boyanmasını istediler.

Bir süre sonra çok sayıda şirket, renksiz margarin satmaya başladı. Ürünün yanında küçük bir poşette sarı gıda boyası veriliyordu. Böylece tereyağımsı bir sarı renk elde etmek isteyen kullanıcılar, bu boyayı margarine karıştırabiliyorlardı. ABD’de 1950’de margarine getirilen federal vergiler kaldırıldı. Yumuşak, kolay sürülebilir, tereyağı rengindeki kutu margarinler ise 1960’larda piyasaya sürüldü. Bugün pek çok insan maliyetinden değil ama sağlık nedenlerinden dolayı margarin tereyağına tercih ediyor. Cleveland Clinic’e göre bir yemek kaşığı tereyağı, günlük maksimum miktar olarak önerilen 200 miligram kolesterolün 33’ünü ve yine günlük önerilen 10 ila 15 gramlık doymuş yağın da 7 gramını içeriyor.

Ancak birçok kişi miktarı azaltarak da olsa, tereyağı yemeyi sürdürüyor.

Fıstık Ezmesi

MUCİDİ: İNKALAR

AMERİKALILARIN YÜZDE 89’U FISTIK EZMESİ YER
FISTIK ÜRETİMİNDE BİR NUMARALI EYALET: GEORGIA

Fıstık ezmesi Afrika kökenli Amerikalı tarım kimyageri George Washington Carver tarafından icat edildi. Yerfıstığı için 300 farklı kullanım türü geliştiren Carver’in, öğütülen fıstığın ezmeye dönüştürüldüğünde lezzetli ve doyurucu olduğunu keşfettiğine de şüphe yok. Ancak Carver, buluşları için patent alması gerektiğine inanmıyordu. Fikirleri için “onları bana Tanrı verdi,” diyordu. “Ben nasıl başkasına satarım?”

Dolayısıyla Carver’in en bilinen karışımı, onu zengin etmedi ama kendisi olsa bunun hiç de sorun olmadığını söylerdi. Aslında yerfıstığı ezmesi İÖ 950 civarında Brezilya’da ortaya çıkışından bu yana defalarca yeniden “icat edildi”. İnka halkı yerfıstığını döverek ezerdi ve ilk kâşiflerin batıya getirdiği ilk örneklerden biri buydu. Yerfıstığı ABD’de, önce Kuzey Carolina’da (1818 civarı) sonra da yerfıstığıyla ünlenen Virginia’da olmak üzere ticari bir ürüne dönüştü. Yerfıstığının gözde gıdalar arasında katılması sürecine pek çok buluşçunun katkısı oldu. Bunlar arasında 1890’ların sonlarında bir kuruyemiş öğütme makinesini pazarlayan Kellogg’s gevreklerinin ünlü ismi Dr. John Harvey Kellogg da vardı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Yerfıstığı ve Reçel İkinci Dünya Savaşı yıllarından çok önce de vardı. Ama bu iki ürünü tek bir sandviçte (ve belki de o sırada yeni çıkmış olan dilimlenmiş ekmek arasında) biraraya getirenler, karınları aç genç ABD’li askerler oldu. Bu tatlı-tuzlu karışım 1940’lardan beri Amerikalıların damak zevkini ele geçirmiş durumda.

Ancak, Kaliforniyalı Joseph L. Rosenfield o güne dek pütürlü yapıda olan fıstık ezmesini pürüzsüzleştiren bir karıştırma yöntemini keşfedince, fıstık ezmesi aldı başını yürüdü.

Rosenfield, 1928'de bu işlemin lisansını Pond's'a sattı ve Pond's da Peter Pan fıstık ezmelerinin pazarlamasına başladı. Birkaç yıl sonra Rosenfield, kıtır ve kremamsı kıvamlarda satılan kendi fıstık ezme markası Skippy'yi piyasaya sürdü.

Bugün ABD'de yetiştirilen yenilebilir yerfıstıklarının yarısından çoğu, fıstık ezmesi yapımında kullanılır ve Jif markası fıstık ezmesini üreten Procter & Gamble fabrikası günde 250 bin kavanoz üretim gerçekleştirir.

Son yıllarda yerfıstığı alerjilerine karşı hassasiyeti olan insanların sayısındaki artış, fıstık ezmesinin bazı okul ve ana okullarında kullanımının azaltılmasını sağladı.

Ancak yine de yıllık ortalama ABD tüketimi 1,8 kilogram olan fıstık ezmesi, ana ürünlerden biri olmayı sürdürüyor.

Turşu

YİYECEKLERİN TUZLU BİR ÇÖZELTİ YA DA SUYA YATIRILARAK KORUNMASI SAYESİNDE BİR ZAMANLARIN DENİZCİLERİ VE GÖÇERLERİ YANLARINDA YİYECEKLERİNİ TAŞIYABİLDİ TURŞUYA YATIRMA İŞLEMİ NEKROBAKTERİLERİ ÖLDÜRÜR

En sevilen sandviç malzemelerinden biri parlak yeşil renkli salatalık turşuları olsa da, aslında hemen her şeyin turşusu kurulabilir. Sığır etinin bile. Sebze ve meyve turşuları genellikle "turşu" diye anılır ama turşuya yatırma işlemi, (genelde sebze

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Salsa İspanyolca'daki "salsa" sözcüğü farklı sözcüklerle birleştirilerek ("roja", "verde", "cruda") farklı sosları ifade edebilir ama ABD'de bu söz genellikle doğranmış domates, biber ve soğan karışımı için kullanılır ve kökleri Meksika mutfağına uzanır. Bir zamanlar "etnik yiyecek" olarak görülen salsa, Amerikan lezzet katicıları arasında domates ketçabını geride bıraktı.

ve narenciyeden yapılan) Güney Asya'nın acılı turşularından, Korelilerin kimçi'sine (lahana ve diğer sebze turşuları) ve dereotlu koşer turşulara dek, hemen her kültürde binlerce yıldır uygulanan bir işlemdir.

"Salamura etmek" diye de bilinen turşuya yatırma işleminde yöntem, yiyeceklerin tuzlu bir çözelti ya da suya yatırılmasıdır. Bu çözelti daha asidik yapıya bir salamura suyu da olabilir.

Burada önemli olan şey, işlemin B vitamini ekleyerek ve nekrobakterileri kırarak anaerobik fermentasyona neden olması ve böylece gıdanın uzun süre saklanabilmesidir.

Yiyeceklerin bu yöntemle korunması sayesinde eski denizciler yanlarında tuzlanmış domuz ve sığır eti taşıyabildiler.

Turşunun okyanusun öte yakasında, Amerika'ya taşınması ise İngiliz ve Alman gelenekleri sayesinde gerçekleşti.

Bu geleneklerde tuzlu suya yatırılmış et ve sebzeler (soğan, lahana, salatalık, havuç, fasulye, pişmiş yumurta) büyük bir rol oynuyordu.

Orta ve Doğu Avrupa'dan ABD'ye giden göçmenler, özellikle de Yahudi geleneğine sahip olanlar, New York'a ve diğer kentsel alanlara yerleştikçe, geleneksel salatalık turşuları da başlıca yiyecekler arasındaki yerini aldı.

New York'un Aşağı Doğu Yakası'nda farklı ürünlerle dolu iri ahşap varillerini yol kenarında sergileyen "turşucu" dükkânları vardı. 1893 yılına gelindiğinde öyle çok insan turşuculuk işinde çalışıyordu ki, birleşip Pickle Packers International (Uluslararası Turşu Kurucular) isimli ticari örgütü kurmaya karar verdiler.

Bugün salatalık turşuları bütün olarak, kesilmiş, dilimlenmiş, büyük boy ya da küçük boyda, tatlı ya da ekşi lezzetlerle bulunabilir.

Mayonez

FRANSIZCA'DAKİ "MAHON" SÖZÜNDEN GELİR
YUMURTA SARISI, SİRKE, SIVI YAĞ VE BAHARATTAN YAPILIR
AYRICA MAYO, SALATA KREMASI DİYE DE BİLİNİR

Mayonez teriminin ortaya çıkışı konusunda görüşler pek net değildir. Kimileri onun İspanyol limanı Mahon'a istinaden *mahonniasé* sözünden türediği görüşünü taşır. (Bu limanda Fransızlar 1756 deniz muharebesinde Britanyalıları yendiler ve limanın bol sarımsakla tatlandırılmış, yumurta bazlı sosu *allioli*'den yediler.) Kimileri ise terimin Fransızca'da "karıştırmak ve harmanlamak" anlamına gelen *manier* fiilinden türediğine inanır.

Bu arada diğer bazıları da söz konusu bu sözcüğün Eski Fransızca'da yumurta sarısı anlamına gelen *moyeu*'dan türediğini ileri sürer.

Tabii konuya ilişkin farklı pek çok görüş daha bulmak büyük ihtimalle mümkündür. Ancak bu çok çeşitli görüşlere rağmen meraklıları için asıl bilinmesi gereken şey, İngiltere'de mayonez kullanımına dair ilk kaydın 1841 tarihli bir yemek kitabında yer aldığıdır.

İlginç olan, daima biraz Galya karşıtı olan Britan-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Hardal (İngilizce'de "mustard") "Must" (fermente edilmiş üzüm suyu) ile "Sinapsis hirta" bitkisinin tohumlarını birleştiren Romalılar "mustum ardens"i, yani "yakan must"u yaptılar. Dolayısıyla en sevilen lezzet katıcılarından biri olan hardal, adını genelde sandığımız gibi "hardal bitkisi"nden değil, "hardal tozu" ile karıştırılarak keskin lezzetini ortaya çıkaran sirkeden alır.

yahıların bu lezzet katıcısının adını 1914'te "salata kreması" diye değiştirmeleridir.

Hatta "mayonez"e dönüş yönünde bir girişim, 1999 yılında halk protestosuna yol açmış ve bu protestonun ardından o güne kadar var olan isim de mevcut şekliyle korunmuştur.

Ketçap

ÇİNCE'DEKİ "Kİ-TSİAP" (BALIK SOSU) SÖZCÜĞÜNDEN GELİR
DOMATES, SOĞAN, SİRKE VE ŞEKERDEN YAPILIR
ALTERNATİF YAZILIMI: CATCHUP, CATSUP

Buğün "ketçap" adı domates ile eş anlamlı kullanılır. Oysa ikisinin ortaya çıkışı çok farklıdır. Koyu kıvamlı kırmızı sos adını Çincece, lezzetli ve ekşi bir balık sosu olan *ki-tsiap*'tan alır. Hollandalı ve İngiliz denizciler bu tuzlu maddeye duydukları ilgiyi kendi ülkelerine de taşımış ama ürünün yapımında egzotik malzemeler yerine, ceviz, kereviz ve mantar gibi daha yerel mahsuller kullanmışlardır. (İçinde hiç domates olmayan) mantar ketçabı, İngiltere'de hâlâ bolca bulunur. Ketçap Yeni Dünya'ya ulaştığında, kendisini en moda yiyeceklerle karşı karşıya buldu:

Domates. (Büyük olasılıkla İS yaklaşık 700'de Aztekler'le birlikte ortaya çıkan) domates, aslında Amerika kıtasının yerel ürünüydü ama Kuzey Amerika'ya tanıtılıp orada popülerleştirilmesi, Avrupalı kâşifler tarafından oldu.

İçecekler

Bu bölümün en ilginç yanı, ister alkollü olsun, ister alkolsüz, favori içeceğinizin tek bir maddeye gereksinim duymasındır: Su. Bu temel sıvı olmadıkça ne kahve, çay ve sodalı içecekler, ne de şarap, bira veya likör olabilir. Elbette susuzluğu dindirmenin en sağlıklı yolu su içmektir ama insan çeşitliliği seven bir varlıktır. Ayrıca burada da göreceğiniz gibi içecekleri kaynatma, demleme, dinlendirme ve mayalamanın çeşitli nedenleri vardır. Su saf haliyle iyi bir içecek olsa da, içmeye uygun su bulmak çoğu zaman ve yerde zor olabilir.

Şişe Suyu

ÇEŞİTLERİ: KAYNAK SUYU, KUYU SUYU,
ARITILMIŞ SU, SODALI SU, MİNERAL SUYU
DÜNYA SU GÜNÜ: 22 MART

Günümüzde şişeler (plastik ya da cam olmaları önemli değil) gezegenimizin hali hazırda zaten yeterince dolup taşmış durumda olan atık alanlarını daha da bir kalabalıklaştırdıkları için insanlar artık şişe suyu kullanmanın doğruluğunu tartışıyor. Konu üzerinde bolca tartışılıyor ve tartışmaların odağında daha çok pet şişeler yer alıyor. Ve bu arada önlemler de alınıyor. Örneğin, Temmuz 2007'de San Francisco, şişe suyu satın alımı için şehir fonlarını kullanmayı bıraktı ve birçok restoran şişe suyu servis etmeme kararı aldı.

Şişe suları başlangıçtan itibaren sağlıklı nite-liklerinden dolayı değer kazanan, özel içecekler

grubunda değerlendirildi. Pek çok ülkede varlıklı kişilerin “şifa alabileceği” mineral kaynakları vardı. Bu merkezler, hem suyu kaynağından alıp yanlarında götürmek isteyen zenginler, hem de kaynakların bulunduğu bölgelere gidecek durumda olmayanlar için, mineral suyu şişeleterek satmaya başladılar.

Avrupalılar farklı damak zevkinden başlayıp, erişilebilirliğe dek uzanan pek çok değişik nedenden dolayı, şişe suyu tüketiminde her zaman Amerikalıları geride bıraktılar.

Bugün bile üretilen farklı şişe suyu markaları sayısında İtalya, Fransa ve Almanya birinci, ikinci ve üçüncü sırada gelir (sırasıyla 585, 493 ve 214). Marka sayısı ABD’de yalnızca 183’tür. Bunun bir nedeni de ABD’de mineral suyunun eskisi kadar rağbet görmemesidir.

Amerikan şişe suyu genellikle “kaynak suyu” veya “arıtılmış su”dur ve bunların ikisinin de mineral içerdiği söylenemez.

Öte yandan “arındırılmış su” işleminden geçirilerek, mineral içerikli hale getirilebilir (ve satılırken etiketinde bu bilginin yer alması gerekir).

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Buz Küpleri Buzluk bölümü olan ilk buzdolabı 1914’te piyasaya sürüldü. Aynı dondurucu ünitesi ve buz tepsi-sine sahip buzdolapları ise 1920’ler ve 30’larda yaygınlaştı. Pek çok okuyucu buz çıkarmak için hareketli kolları olan, metal buz kalıplarını hatırlayacaktır. Bugün otomatik buz makineleri ve esnek silikondan buz kalıpları yaygın olarak kullanılır.

Çay

MANDARİN DİLİNDEKİ KARŞILIĞI "Ç'A"DIR.
YAYGIN TÜRLERİ: SIYAH ÇAY, YEŞİL ÇAY, BITKİ ÇAYI

Hindistan'da binlerce yıldır yetiştirilen çay, bugün dünyanın dört bir yanında içilir. Çinlilerin çayı buluşuna ilişkin düzmece öyküde, İmparator Şennong'un kaynamış suyun hijyenine duyduğu inançtan ve İÖ 2737'de bardağının içine düşen bir bitki yaprağının suyunu içtiğinden söz edilir. Öyküye göre, imparator ortaya çıkan demleme sıvıyı çok ferahlatıcı bulur ve çok geçmeden Çin, "cha"ya karşı öyle bir takıntı geliştirir ki, çayı anlatan Cha Jing'in yazarı Lu Yu'nun Şian'da devasa bir heykeli dikilir. Budist keşişler yüz yıl kadar sonra çayı Çin'den Japonya'ya getirir. Bu ülkede çay seremonisi sade ama oldukça şekilci bir ritüele dönüşür. Bu ritüel Japon kültüründeki yerini bugün de korur.

İlk kez Hollandalı tacirler tarafından Batı'ya getirilen çayın burada yaygınlaşması ise sekiz yüz yıl daha alır. Bir asilzade hanımın saray mensuplarından birinin her sabah 40 bardak kadar çay içtiğini yazması üzerine, çay Fransız sarayında büyük ilgi görür.

PARALEL TARİH

Şifa Kaynakları

Mineral banyosu çılgınlığı, tek bir ulusa özgü bir takıntı değil. İnsanlar kaplıcaları ve mineral havuzlarını antik dönemlerden beri kullanıyor. Bu arada İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri de "şifa alma"nın tadını yüzlerce yıldır çıkarıyor. ABD'de yeni kaynaklar, yeni toprakların ele geçirilmesine paralel olarak ortaya çıkarıldı. Örneğin, Batı Virginia, Allegheny Dağları'ndaki Warm Springs kaplıcasının tesislerinden, kas tutulmasından peklige ya da daha ciddi hastalıklara dek değişen sorunlarla mücadele etme amacıyla yararlananlar arasında Thomas Jefferson, Bayan Robert E. Lee ve başka pek çok tarihsel şahsiyet yer alıyordu. Aynı yerde bugün de "şifa bulmak" mümkün.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Poşet Çay New York'lu Thomas Sullivan, çay stoğundan numuneleri ipekten yapılmış küçük kumaş parçaları içinde göndermeye başladı. Böylece müşteriler çayı koklayabiliyor, keskinliğini sıcak suda çabucak deneyebiliyordu. Müşteriler çok geçmeden poşetli çayları için saklama kabı talep etmeye başladı. Günümüzde çay poşetleri genellikle filtre kâğıdından üretiliyor.

Ancak bu içecek İngiltere'ye Fransız modasıyla değil, Kral II. Charles'ın Catherine de Branganza ile evliliği sayesinde geçer. Lizbon'da yetişen de Branganza, çay içmeyi çok seven bir isimdir. İngiltere'ye ulaştıktan sonra çay hem uyarıcı hem de öğüne eşlik eden bir içecek olur. Çayın öğüne eşlik etmesi, Kraliçe Victoria'nın nedimesi, Bedford Düşesi Anne'in, öğle yemekleri hafif olduğu için, "akşam üstü içinin geçmesi" üzerine başlar.

Anne, arkadaşlarını bir bardak çayın yanında, çoğu zaman sandviç ve kekten oluşan bir atıştırmalık almak üzere davet eder.

Çay ayrıca Amerikan Kolonileri'ndeki ünlü olayın da tetikleyicisidir. Britanya hâkimiyetine direnen koloniler çaya uygulanan vergiyi reddeder, olay 1776 tarihli Boston Çay Partisi'yle son bulur. Bu tarihte asiler (ki aralarında Samuel Adams, John Hancock ve gümüş ustası Paul Revere de vardır) Esast India Company gemilerinin güvertesindeki 342 sandık çayı, Boston Limanı'na boşaltır.

Kahve

İNGİLİZCE'DEKİ COFFEE SÖZCÜĞÜ İTALYANCA'DA "CAFFE",
TÜRKÇE "KAHVE" VE ARAPÇA'DAKİ "KAHVA"DAN GELİR

Kahvenin tarihi, en az çekirdeklerden elde ettiğimiz içeceğin kendisi kadar uyarıcı niteliktedir. Efsaneye göre Etiyopyalı Kaldi adında bir keçi çobanı, bu bitkinin meyvelerini

yiyeceklerin yerlerinde duramaz hallerini gördüğünde keşfini gerçekleştirmiş.

Daha olası bir tarihsel açıklama ise Etiyopyalı avcı ve savaşçıların, beraber dörümüş kahve meyvesi ile hayvan yağından, ilkel enerji atıştırıcılıkları yapmayı öğrendikleri yönünde. Bir noktada birisi meyveleri suda demlemenin ortaya bir enerji içeceği çıkardığını keşfetmiş olmalı.

Bu arada, kahveyi sıcak içecek olarak ilk deneyenler, Afrika'daki Araplar. 11. yüzyıl civarında kahve kane'ler, yani kahvehaneler Yemen, Moha limanında rağbet görmeye başladı. Kahvenin bunca zamandır Arap dünyasıyla bu denli özdeşleştirilmesinin nedenlerinden biri, kahve yetiştiricilerinin bunu sağlamış olmasıydı.

Kahvenin ihracı yasaktı, ürün vermemesi için tüm çekirdeklerin kabuğu soyuluyordu. Amaç kısmen kârlı pazarı kaptırmamak, kısmen de kahvenin ilk içicileri tarafından nerdeyse mistik bir madde olarak görülmesiydi.

Elbette kahve nihayetinde ülke dışına kaçırıldı: Baba Budan adlı Müslüman bir Hintli hacı, beline bağladığı kahve çekirdekleriyle birlikte Afrika kıyılarından hac için Mekke'ye doğru yola çıktı. Kahve

Avrasya'ya ulaştıktan sonra (burada ilk kahve dükkânı 1475'te, İstanbul'da açıldı) kısa sürede diğer topraklara yayıldı. Önemli ticaret merkezlerinden biri olan Venedik, kahveyi karşılayan ilk Avrupa kenti oldu. İlginç olan şu ki kahve çekirdeklerinin Almanya, Fransa ve İngiltere'de popülerlik kazandıktan sonra, yeniden en büyük tutunma noktasına, yani okyanus aşırı Brezilya'ya kaçırılmasıydı. Bugün dünya kahvesinin büyük bölümünü Brezilya üretiyor. Kahve dünyanın en gözde içeceği ve yılda 400 milyar fındandan fazla tüketiliyor.

Kahvenin bolca tüketildiği kültürler arasında takma isimler de oldukça yaygın.

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde insanlar sabah kahvesine "joe"dan, "cava"ya, ya da "çamur"a kadar çeşitli adlar takıyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Espresso İtalyanlar'ın kahve taneciklerinin arasından basınçla sıcak suyun geçirilmesi metoduyla yaptıkları yoğun kahve espresso olarak bilinir. İçinde latte (buharlanmış süt ile yapılır) ve "doppio"nun (çift porsiyonlu) da bulunduğu "espresso içecekleri", ABD'de 1980'lerde popüler oldu ve şimdi de Starbucks, Caribou Coffee ve Seattle's Best gibi zincirlerde her zaman bulunabilir.

Şarap Kapları

Günümüz şarapseverleri eski şarabın her zaman yenisine tercih edilmediğini duyunca şaşırabilirler. Aslında Antik Yunan ve Roma halkları taze şarabı takdir eder ve presleme işleminden sonra şarabı olabildiğince çabuk içmeyi yeğlerlerdi. En eski şarap saklama yönteminin, zeytinyağının amacı şarabı yıllarca korumak değil, eskimekten korumaktı. Dolayısıyla şarap sūrahilerinin tarihi, aynı zamanda değişen damak zevklerinin de tarihi sayılır. Yunanlıların kilden yapılma amforaları, büyük miktarda taze şarabı, üzüm bağından kent merkezine taşınan en kolay yoluydu. Ayrıca kırıldıklarında veya çatladıklarında kolayca değiştirilebiliyorlardı. Yumuşak deriden yapılma şarap tulumları Hun, Got ve Vikingler gibi göçebe ve geçiş toplumlarınca tercih ediliyordu. Bu saklama kapları yalnızca kırılmamakla kalmıyor, aynı zamanda şarabın doğrudan sunumunda da kullanılıyordu. Kupa ya da kadeh olmadan şarap doğruca tulumdan içilebiliyordu. Kupaların önemi, Doğu ve Batı toplumlarının istikrar kazanması paralelinde arttı.

İÖ 1300
Bronz Şarap Kabı
Çinliler soldaki fil motifli örnek gibi, zarif şarap saklama kapları yapıyordu. Bu üç ayaklı, bronz kap, Şang hanedenliği dönemine tarihleniyor.

İÖ 1500

Amfora Antik
Yunan'ın dar boyun kısmı ve iki kulbuyla kilden yapılma amforasının adı "iki kişi ile taşınan" anlamına gelen sözcükten türemiştir. Amforalar her tür gıda maddesi için kullanılıyordu.

Gazlı İçecekler

DİĞER ADLARI: ALKOLSÜZ İÇECEK,
SODALI İÇECEK, MİNERALLİ SULAR

Karbonatlı içecekler öyle çok üretilirler ve öyle çeşitlidirler ki, onları en doğal ve temel tatlarıyla, yani yeraltı kaynaklarıyla ilişkilendirmek oldukça zordur. İnsanlar öncelikle doğal kaynaklardan gelen gazlı suyu tattı ve beğendi. Ama 17.

yüzyıla dek doğal karbonatlı kaynak suyuna aroma katma girişiminde bulunduğu dair bir kanıt mevcut değildi. Bu tarihte Parisliler bal ve limonla tatlandırılmış kaynak suyunu içmeye başladılar. 1767’de İngiliz Joseph Priestley, ilk el yapımı karbonatlı suyu hazırladı ve 1770’de İsveçli kimyager Tobern Bergmann, sülfirik asitteki tebeşiri kullanarak durgun suda kabarcıklar oluşturan bir makine icat etti. 1832 yılında Güney Carolina, Charlestonlu John Matthews, bir aygıtı geliştirerek sodalı suyun seri üretimine geçti ve “soda makinaları”nı (pre-mix) satmaya başladı.

Sodali suyun ilk ne zaman aroma kazandığına gelince. Kimi tarihçiler bu konuda mide pompası dahil çeşitli buluşları yüzünden “Amerikan Cerrahisinin Babası” diye anılan Dr. Philip Syng Physick’i adres olarak gösterirler. Bilindiği kadarıyla 1807’de Syng Physick bir hastasının içmesini kolaylaştırmak için karbonatlı suya bir çeşni ekledi. Diğer hekimler de onun yolunu izledi ve huş birası ile saparna dahil katılan maddelerin bazıları sevilen aromalar arasındaki yerlerini bugüne dek korudu.

20. yüzyıl ortalarına dek çoğu Amerikalı, soda tczğhlarından alınan sodalı su, soda “pop” ve don-

İÖ 400

Şarap Tulumu İspanyolların “Bot torba” diye bilinen tulumları genelde keçi derisinden yapılır ve sızıntıyı önlemek için reçineyle sıvanırdı. Kırmızı kordonuyla öne çıkan tulumun Bask versiyonu “zahato” diye bilinirdi.

800

Şarap Testisi Avrupalılar bereketli üzüm bağlarının meyvesini şaraba ve ellerindeki bol miktarda kili de el arabasıyla kolayca taşınabilecek düz tabanlı saklama kaplarına dönüştürdükten kısa süre sonra şarap kavanozları testi biçimini aldı.

2000

Kutu Şaraplar “Kutu içinde torba” biçimindeki şarap ambalajları, aslında hem tulum hem de fiçiyi örnek alıyor. Bu tür ambalajlar ilgi çekse de, “şarap kutusu” aslında hem lezzet hem de çevresel açıdan avantajlı.

İS 100

Ayin Kadehi İlk başlarda paylaşma amacıyla kupa kısmı tabandan daha genişti. Ardından rahiplerin ayinlerde kadehi rahat kaldırebilmeleri için taban kupadan geniş yapıldı. Bugün modern dini toplantılar için kadehlerin her iki kısmı da daha geniş yapılıyor.

1400

Cam Şişe Ortaçağda çoğu kişi şarabına su katardı. Bu uygulama kiliselere de taşındı ve rahipler cam şişedeki şarabı su ile birleştirdi. Bu yöntem İsa’nın iki doğal yönünü temsil ediyordu: İnsanı ve İlahi.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kâğıt Bardaklar Tek kullanımlık kâğıt bardak kullanışlı olsa da, aslında hijyen amaçlı üretildi. 1907'de Massachusettsli Lawrence Luellen, kâğıt bardaklı bir su makinesi geliştirdi. Bostonlu Hugh Moore ise ona bu ürünü Health Cup/Sağlıklı Bardak adıyla pazarlamasında yardımcı oldu. 1917'de Dixie adını alan ve bugün Virginia'da üretilen bardaklar, halen popülaritesini koruyor.

durmalı soda "float" gibi diğer karışımların tadını çıkardı. 1920'lerde ilk Hom-Pak mukavva taşıma kutusu, insanlara yeni şişelenmiş sodaları taşıma olanağını sundu. O dönemde zencefilli gazoz, kök birası, Dr. Pepper ve Coca-Cola çoktan tüketilmeye başlanmıştı. Şişeli soda modası Nehi ve 7-Up gibi meyve aromalı sodaların yanı sıra ilk diyet sodaların da önünü açtı. 1960'larda iki değişik ambalaj stili, alkolsüz içecek tüketimini daha da kolaylaştırdı: Kapağı atılan teneke kutular ve plastik şişeler. 1970'lerde moda, kapağı üstünde kalan teneke kutular ve paralı otomatlardı. Bugün sodalı içecekleri farklı boyut ve biçimli ambalajlarda bulmak mümkün. Son moda ise metal kapaklı cam şişeler. Aynen 100 yıl önce olduğu gibi...

Bira

SU VE ÇAYDAN SONRA
DÜNYANIN EN GÖZDE ÜÇÜNCÜ İÇECEĞİDİR

Mayalama dünyanın en eski mesleği olmayabilir belki ama biranın dünyanın en eski alkollü içeceği olma gibi bir iddiası vardır. Kimi tarihçilere göre avcı-toplayıcılıktan

tarıma geçişin ardındaki katalizör, insanın 10 bin yıl önce tahıl ve suyu karıştırarak baş döndürücü bir sıvı elde edebileceğini keşfetmesiydi.

Tahıl üretimi arttırılırsa, bira üretimi de sürdürebilecekti.

Biranın bilinen en eski tarifi İÖ yaklaşık 4000'den kalma bir çiviyazısı tableti üstündedir. Tarif, Sümer bira tanrıçası Ninkasi onuruna yazılmış bir şiirin parçasını oluşturuyordu.

Biranın tüm bu toplumlarda ve daha sonrakilerde önemli bir yere sahip olmasının iyi bir nedeni vardı. Taşınabilir suyun az olduğu bölgelerde, tahıllardan üretilen ve mayalama işlemi sırasında kaynatılan içecekler genelde daha güvenliydi.

Püritenler'in azalan erzak, "özellikle de bira" yüzünden *Mayflower* gemisini Plymouth Rock'a yanaştırmaları, alkolik olmalarından değil, bozulmamış bir içecek kaynağına ihtiyaç duymalarındandı.

Bildiğimiz anlamda bira şerbetçiotu ile yapılır. Bu teknik, kuzey Avrupa'da dokuzuncu yüzyıl civarında kullanılmaya başlandı çünkü şerbetçiotu bitkisi mayalı içkinin muhafaza edilmesine yardımcı oluyordu.

Ancak şerbetçiotlu bira geliştirilir ve Almanya'da son derece büyük bir popülerlik kazanırken (ABD'de Anheuser-Busch gibi mayalama hanedanlarını kuranlar da yine Alman göçmenlerdi) İngiliz köylüleri berbat buldukları bu tat karşısında ayaklanmanın eşiğine geldiler. Şerbetçiotusuz bira, yani *ale*, diğer her yerden çok İngiltere'de sevilir.

ABD'de bugün biraların büyük bölümü, tıpkı süt gibi pastörize edilir ancak bugünün Amerikan biraları konusundaki belki de en önemli gelişme, İçki Yasası olmuştur. İçki Yasası döneminde daha az biranın piyasaya sürülmesi sonucu mevcut ürünlere su katılmaya başlandı ve tüketiciler daha az keskin bir tadla karşılaştı.

Miller, Schlitz ve Pabst gibi hafif biralar 20. yüzyılın büyük bölümünde popülerliklerini korudu. Amerikan damak zevki 1980'ler ve 90'larda geliştikçe, küçük şirketler "mikro bira" üretimini başlattı. Yani, daha küçük miktarlarda, özel malzemelerle üretilen bira, ale ya da lagerler. Mikro biralar antik dönemlerde ve bir zamanların Amerika'sında tüketilen tahıllı içeceklerle çok benzer.

Şarap

POPÜLER TÜRLERİ:

KIRMIZI, BEYAZ, KÖPÜKLÜ, TATLI

"VARYETE" KULLANILAN ÜZÜMÜN ÇEŞİDİDİR

Yaban üzümü milyonlar, belki de on milyonlarca yıldır varlığını sürdürmektedir. En eski fosil asmanın tarihi 60 milyon yıl öncesine uzanır. Ancak yaban üzümü küçük ve ekşidir...

Bu nedenle şarap yapımında kullanılan ilk üzümler, kültüre alınmış üzümlerdi. Bu da ancak yerleşik ve düzenli mahsul yetiştirebilen kültürler sayesinde mümkün oldu. En eski şarap mahzeni buluntularına günümüz Gürcistan ve (şarabın mey diye anıldığı) İran topraklarında rastlandı. Pennsylvania Üniversitesi araştırmacıları bugün artık kültüre alınmış üzümün ilk kez Gürcistan'da ekilip, oradan güneye yayıldığına inanıyor. Dünyadaki 4 bin varyeteden sorumlu olan üzüm ise *Vitis vinifera*. Ancak bunca varyete içinde çok küçük bir yüzde, kültüre alınarak şaraba dönüştürülebilir.

Şarap üretiminin geçmişi Yunanistan'a, 6 bin 500 yıl öncesine uzanır. Antik Mısır'da ise hem kırmızı, hem de beyaz şarap önemli bir yer kaplar. Variller ile şişelerin depolamada ilk kez kullanıldığı antik Roma'da şarap, ticari bir ürün özelliği kazanır. Elimizdeki en eski şarap şişesi bugünkü Almanya, Speyer yakınındaki bir Roma kolonisinden gelir.

Şişede bir miktar zeytinyağı da vardı. Fermente edilen üzüm suyunu muhafaza etmenin mantar

PARALEL TARİH

Komünyon Şarabı

Hristiyan mezheplerinde İsa'nın havarileriyle son yemeğini onurlandıran ve komünyon diye bilinen ekmek-şarap töreni ortaktır. Son Yemek adıyla bilinen toplantı, dört kadeh şarabın içildiği Yahudilerin Hamursuz Bayramı sırasında gerçekleşir. "Yemekten sonra İsa kadehi aldı," der günümüz komünyonu. Anlamı İsa'nın yemekten hemen sonra sunulan üçüncü kadeh şarabı içmiş olduğudur. Kiliseler ise komünyonda gerçek şarap sunulup sunulmaması konusunda ayrılığa düşer. Birleşik Metodist Kilise gibi bazı Protestan mezhepler şarabı sembolize etmek için üzüm suyu sunarlar. Episkopal ve Roma Katolik Kiliseleri ise şarap sunar.

bulunmadan önceki yöntemi budur.

Şarap yapımı Roma İmparatorluğu'ndan Batı Avrupa'ya yayıldıktan sonra, şarap hemen tüm ülkelerde tercih edilen içki oldu ve (Jerez limanından) şeri, (Ren civarında yetiştirilen) Riesling ve (tatlı bir Macar varyeteli olan) Tokay gibi bölgesel çeşitleri geliştirildi.

1863'te Kuzey Amerika fidan kökü *Phylloxera vastatrix*'in Avrupa'ya getirilmesiyle birlikte bu varyetelerin tümü tehlikeye girdi. Bu durum Avrupa asma anaçlarını onlarca yıl önemli ölçüde tırpanladı. Thomas Munson adlı Teksaslı bir uzman, Avrupa asmalarını kurtarma yolunun, onları Amerikan anaçlarıyla aşılamağın geçtiğini anladığında, büyük üzüm bağları sonsuza dek değişmiş olsa da, kurtuldu.

Bugün şarap imalathaneleri üzümün yetiştirilip, şarabın yapıldığı yerler olmanın çok ötesine geçti. Çoğu şaraphane artık konaklama tesisleri ve yiyeceklerle şarabı eşleştiren tadım mönülerıyla turist çeken merkezlere dönüştü. Buralar ayrıca düğün ve şirketlerin konferans mekânı olarak da kullanılıyor.

Şaraphane içeren arazilerin çoğu oldukça pahalıdır. Modern çiftçilik teknikleri şarap üreticilerinin toprağı zayıflatmadan, araziden daha fazla yararlanmasına katkı sağladı.

Asma gelişiminin büyük oranda kontrol edilebildiği teknikler sayesinde çok düzenli ve sıkı sayımlar oluşturulabiliyor. Asmaların yayılmasına izin vermek yerine, onları hastalığa karşı dayanıklı kılan ve komşularından gölge alma özelliği ile daha dengeli bir kalite olanağı sağlayan bu teknik, aynı zamanda daha sağlıklı.

Likör

LATİNCEDEKİ "LIQUERE" DEN GELİR (SIVI OLMAK)
AYRICA DAMITILMIŞ İÇKİLER DİYE DE BİLİNİR
POPÜLER BAZI TÜRLERİ: VOTKA, TEKİLA, CİN, ROM

Müslümanlık alkol içimini yasakladığı halde, ilginçtir ki saf içki üretmeye yarayan damıtma işlemi, Arap dünyasında mükemmelleştirildi. Dokuzuncu yüzyılda Geber'in icat ettiği damıtma imbiği ile şarabın ısıtılıp, alkol buharının meyveden ayrılmasından önce bira, şarap ve basit tahıl likörleri çoktan icat edilmişti.

Damıtılmış likörü şarap ve biradan ayıran işlem, damıtma işlemidir. Likör yapımında yer alan dört temel unsur, maya, karbonhidrat, fermentasyon ve damıtma işlemidir.

Kullanılan karbonhidrat, bazı sebze ve tahıllarda bulunan nişasta olabileceği gibi, çoğu meyvede bulunan basit şekerler de olabilir.

Öncelikle maya ile karbonhidratın fermentasyon işlemiyle etkileşime girmesi gerekir. Fermente edilen sıvı bundan sonra damıtılabilir. Likörlerin konsantrasyonu şarap ya da biradan yüksektir çünkü damıtma işlemi etil alkol içeriğini artırır.

12. yüzyıla gelindiğinde pek çok bölge ve ulusun özel damıtılmış alkol tercihleri oluşmuştu. Bunlar kimi zaman üzümünden (İtalyan *grappa*, Fransız *eaux-de-vie*), yulaftan (İrlanda ve İskoç viskisi), buğdaydan (Hollanda *jenever*'i ve İngiliz cini), pirinçten

PARALEL TARİH

Ev Yapımı Cin

Klasik "uzun içimlik" cin tonik, tüketildiği ülkeye ve içildiği yere göre G&T ya da "Gin and it" (İtalyan vermutlu cin) diye de bilinir. Bu noktada, cin toniğin ayrıca tedavi amacıyla üretilmiş tek kokteyl olduğunun söylenebileceği noktasına da işaret edilebilir. 19. yüzyıl boyunca sıcak ve nemli iklimlerde konuşlanmış Britanya birlikleri sıtma nöbetlerinden musdaripti. Peru kininiyle yapılan tonik ise sıtmaya çok iyi geliyordu. Ancak (kınakına ağacının kabuğundan elde edilen) kinin, oldukça acıydı. Bu durum böylece sürdü. Ve günün birinde kimi girişimci subaylar, cin, şeker ve biraz limon suyuyla karıştırılan toniğin, hayli lezzetli ve ferahlatıcı olduğunu fark ettiler...

(Japon sakesi), patatesten (Rus votkası) ve çavdardan (İsveç *akvavi'i*) yapılıyordu. Alkol sözcüğünün kendisi de Arapça'dan gelir (*al* belirtili tarif harfidir, sözcüğün ikinci yarısı ise "içki" anlamındaki *khol*'dan geliyor olabilir) ama yukarıdaki birkaç ismin de ortaya koyduğu gibi, bu yoğun içkilerin ilk yaygın adlarından biri "yaşam suyu"ydü.

Eski Amerikan toplulukları dahil pek çok toplum alkol tüketimini 17 ve 18. yüzyıllarda sıradan bir şey gibi görse de, daha endüstriyel zihniyetli 19. yüzyılda içki içmek miskinlik ve ayyaşlık işareti olarak görülmeye başlandı.

Bu yaklaşım tarzı yalnızca alkolün aşırı tüketiminden değil, aynı zamanda erişilebilirliğinin artışıyla da ilişkilendirilebilir.

Vatandaşları daha fazla çalışmaya ve üretmeye zorlayan devletler, aynı zamanda tahıl fazlasını da tüketirmenin yolunu arıyorlardı.

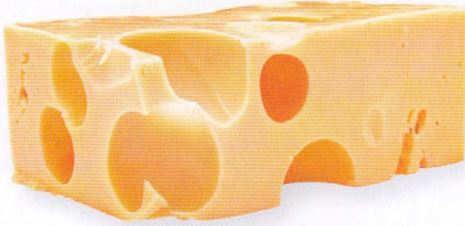
Alkol satışının kaldırılmasını isteyen Amerikan içki karşıtı hareketinin taraftarları, 1920'ler boyunca başarılı oldu. Alkol Yasası ülke çapında uygulandı ve on yıla yakın bir süre uygulamada kaldı.

Dini inanış, yaşam tarzı, sağlığa yönelik endişeler ve ilerleyen yaş gibi etkenler nedeniyle alkol tüketimine yaklaşım bugün ülkenin çeşitli yerlerinde farklılık gösterse de, piyasada şimdiye dek görülmemiş çeşitlilikte likör mevcut.

Binyılın küçük miktarda bira üretimine yönelik "mikro biracılık" trendi, yine küçük miktarda burbon, viski ve diğer likör tiplerini üreten "mikro damıtıcılar" a ilham verdi.

Atıştırmalıklar

Annenizden yemekten önce bir şey yememeniz gerektiğini çok defa duymuşsunuzdur. Ama konu atıştırma olduğunda, tarih sizden yana. Antik kültürler bile seyahat ederken yenmek üzere küçük tabaklar ya da tadımlıklar yaratmıştı. Ve hemen her kültürde günün belli saatlerinde aile ve arkadaşlara sunulmak üzere küçük tabaklar veya tadımlıklar hazırlanırdı. Bu bölümde karşılaşacağınız, peynir, pizza ve sosis gibi modern atıştırmalıkların bazıları oldukça besleyici olsalar da, mısır ekmeği veya dolgun bir sandviç ile karşılaştırıldıklarında görece hafif oldukları açıkça ortada.

İsviçre Peyniri

KAYNAĞI: İSVİÇRE'NİN EMMENTAL PEYNİRİ
SOLUK SARI, YOĞUN VE DELİKLİ PEYNİR
DELİKSİZ OLANI "BLIND" DİYE BİLİNİR

Sayırsız çizgi filmde fareler döşemeliklere kurdukları yuvalarından dışarı, izleyicilerin "İsviçre peyniri" diye bildikleri delikli peynir parçacıklarıyla kandırılarak çıkarılırlar. Bu yumuşak ama tadı belirgin *fromage*, özellikle ABD mutfaklarının gözdesi olsa da, nedeni Amerikalıların İsviçre takıntısı değildir. Her şeyden önce "İsviçre peyniri" adı, az da olsa yanıltıcıdır. "İsviçreli" diye bildiğimiz peynirin "geçmişi" İsviçre'nin Emmental peynirine dayanır. Emmental ise İsviçre'nin Bern kantonunda yer alan Emme Vadisi'nde üretilir. (İsviçre'nin 450 çeşit peyniri vardır.)

"Emmenthaler Switzerland" unvanı korunmuş olsa da, "Emmental" in kendisi pek korunamamıştır. Pek çok ülkede bir tür emmental üretilir. Bu arada ABD'de de İsviçreli ve İskandinav göçmenler

Emmental üretmeye başladıklarında, peynir kısaca İsviçre peyniri adını almıştır.

İsviçre peynirinin ("göz" diye bilinen) o çok bildik delikleri *Propionibacter* denilen ve diğer bakteriler (*Streptococcus thermophilus* ve *Lactobacillus*) tarafından üretilen laktik asidi yiyen bir bakteriden gelir.

Propionibacter'in saldıgı karbondioksit, peynirin içinde delikler açılmasını sağlar bu da gözlekleri oluşturur.

Propionik asit aynı zamanda fındığımsı lezzetin ve İsviçre peynirinin "keskin" tadının sorumlusudur.

Atıştırmalık veya iştah açıcı olarak İsviçre peyniri, tat ve doku açısından tatmin edici bir karışımdır. Küp şeklinde doğrandığında elle veya kürdana batırılarak, dilimlenerek kraker üstünde, peynir tabağında meyveyle birlikte, ya da soğuk olarak ekmekle birlikte yenmeye çok uygundur. Hafifliği yüzünden çocukların da çok sevdiği bir peynirdir.

İsviçre peynirindeki gözler ne kadar büyükse, lezzeti o kadar yoğun olur çünkü o kadar çok propionik asit üretilmiştir. İri gözler peynirin eşit parçalar halinde doğranmasını zorlaştırabilir. Eskiden İsviçre peynirinin A kalite sayılması için gözlerinin 1,7 ila 2 santimetre arasında olması gerekirdi (yaklaşık bozuk para büyüklüğünde).

Şimdi ise orijinal ebatının yarısı, yani 0,9 cm büyüklüğündeki delikler en yüksek kalite puanını kazanabiliyor.

Sögüş Etler

EN POPÜLER ŞARKÜTERİ ETLERİ: HİNDİ, JAMBON
AYRICA SOĞUK ET, SANDVİÇ ETİ, HAZIR ET,
DİLİMLİ ET DİYE DE ANILIR

Hemen her kültürün mutfağında bir tür sosis ve/veya işlenmiş et yer alır. Bu tür etlerin çeşitleri yazılsa liste tek başına bu bölümü doldurur! Farklı kültürlerden örnekler mi? Örneğin, Amerikan Yerlileri içine kurutulmuş bufalo eti ve meyvelerin konduğu “pemmi-can” isimli basit bir tür sosis yaparlardı.

Bu sosisin Amerika’nın tütsülenmiş ilk eti olduğu söylenebilir.

Doğal olarak bu ülkeye gelen her grup şarküteri eti, soğuk et, sandviç eti vb. kategorisi altında değerlendirilen farklı bir tür işlenmiş et ürününü de beraberinde getirdi.

Hollandalı ve İngiliz yerleşimciler de çoğunlukla bir tür tahıl tanesi ile çekilmiş et karışımını içeren, kendi yumuşak sosislerini beraberlerinde getirdiler. İngilizlerin “banger” sosisleri bunun bir örneğidir. Bu sosis çeşidi bugün “Devon sosisi” gibi bazı dilimli şarküteri etleriyle varlıklarını sürdürür.

Hollandalı ve Alman yerleşimciler ayrıca salamura batona, Lübnan sucuğuna ve zeytinli batona ilham veren “headcheese” gibi karışık sosisler ve salamura etler de hazırladılar.

Alman ve İtalyan göçmenler de yanlarında binbir türlü işlenmiş et getirdiler.

Bunlara Jagdwurst ve salami gibi etler ve pasırma ile *prosciutto* da dahildi.

“Sögüş et” terimi soğutmanın gıda marketle-

rinde yaygınlaşmasıyla birlikte doğdu. Kolayca bozulabilir nitelikteki bu etler, soğuk bir dolapta saklanır ve müşteri istedikçe dilimlenirdi.

Bugünkü şarküteri etlerinin bir kısmı sosislerden, bir kısmı dilimlenen rostolardan (hindi rostosu ve sığır rostosu/rozbif gibi) oluşurken, bazıları da balık, jambon veya ciğerli sosis gibi işlem görmüş ürünler olabilir. Sögüş etler bugün genellikle dilimlenmiş ya da paketlenmiş olarak satılır ve sandviç “kit”lerinin içinde yer alır.

Böylece tüketici ekmek, garnitür ya da peynir gibi ihtiyaç duyduğu malzemelerin her birini ayrı ayrı aramak zorunda kalmaz.

Patlamış Mısır

KAYNAĞI: ABD

“PATLAMİŞ MISIR”IN TARİHİ YAKLAŞIK 1810'A UZANIR

Patlamış mısır hem ucuz ve yararlı hem de düşük kalorili ve çok yönlü bir doğal üründür. Ancak mısır, yani İngilizcedeki “corn” sözcüğü ilk başlarda, bugünkünden farklı bir anlama geliyordu. Corn sözünün Eski İngilizcedeki anlamı “yerel tahıl”dı.

Bu terim İngiltere’de buğdaya, İskoçya ve İrlanda’da ise yulafa karşılık geliyor olmalıydı. New York’taki Avrupalı yerleşimciler, orada bulunan yaygın tahıla “corn” diyorlardı ama o tahılın doğru adı “maize” (dari/zea mays) idi.

Darı, Amerika kıtasında binlerce yıldır yetiştirilir ve 2500 yıldır da patlatılır. Bu arada bir

not: En eski patlatılmış mısır başakları New Mexico'da keşfedilmiştir.

Yoğun endosperm (besidoku) tabakası ile katı kabuk arasında sıkışmış su ve yağ, ısıyla birlikte kaynadığı zaman mısır taneleri patlar.

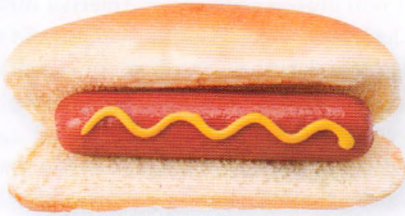
Başınç nemi endospermin içine doğru ittirir ve dış kabuk çatlar.

İlk kolonistler dahil pek çok kişi patlamış mısırı kahvaltıda, bazen üstüne süt dökerek tatlandırıp yerdi. Patlamış mısırı Plymouth'da ilk kez Şükran Günü Yemeği'ne dahil eden Massachusetts Wampanoag halkı, arta kalan mısır patlaklarını tıpkı diğer tahıl taneleri gibi fermente ederek bira bile yapardı.

1890'lı yıllar civarında patlamış mısır, kısmen dönemin sağlıklı gıda eğilimi yüzünden sevilen atıştırılmalıklardan biri haline geldi.

Patlamış mısır ABD'de 1920'lerde sinemaseverlerle birlikte rağbet görmeye başlamıştır ve sonuçta, patlamış mısırın kayda değer bir bölümü de sinemalarda tüketilir.

Günümüz Amerikalıları için nostaljik patlamış mısır yapma yöntemlerinden biri Jiffy Pop'dur: Bu üstü alüminyum folyoyle kaplı, saplı bir tavadır ve yanan ocağın üstünde salladığınızda alüminyum folyo patlayan mısırlar yüzünden mantar görünümüne bürünür.

Sosisli Sandviç

İNGİLİZCE ARGOSUNDA "HOT DOG" SÖZÜ DİKKAT ÇEKMEK AMACIYLA TEHLİKELİ GÖSTERİLER YAPAN KİŞİLER İÇİN VEYA SEVİNÇ İFADE ETME AMACIYLA KULLANILIR

Sosisin içinde neler olabileceği konusunda pek çok şaka ortalarda dolaşır. Çünkü hemen herkes sosis kılıfının içine giren

ince çekilmiş, bol baharatlı malzemelerin, sakatat parçalarından tutun da, haşarat dışkısı gibi gerçek-ten korkunç artıklara dek, hemen her şey olabileceğini düşünür.

Ancak böyle düşünmek aslında sosise haksızlık olur. Sosis ilk başta kasap artıklarının öteberi torbası olarak ortaya çıkmadı. Bu gıda bugünlere, sosis yapımının incelikli bir sanat halini aldığı Almanya'dan geldi.

Bugün "hot dog" (sosis) diye bilinen "Frankfurter wiener" in yapımında aslında iki kentin katkısı vardı:

Frankfurt'ta eğitim gören bir kasap Viyana'da (Almanca Wien) "wiener-frankfurter"i yaratmıştı. Aşağı yukarı aynı zamanlarda, yani 1850'lerde, Frankfurtlu kasap esnaflar birliği de yay biçimli "frankfurter" sosisi yaptı.

Öyküye göre sosis kavisliydi çünkü kasaplardan birinin mastı cinsi köpeği vardı. Amerikalıların pişmiş sosise "hot dog" (sıcak köpek) demesinin nedeni de yine buydu.

Öykü elbette doğru olmayabilir ama uzun ve hafif "wiener sosis" in ABD'ye, Alman göçmenlerle birlikte geldiği bir gerçek. Charles Feltman ilk sosisli sandviç tezgâhını 1867'de, New York, Coney Island'da açtı.

Feltman, sosislerini aynen Almanlar ve Avusturyalıların yıllardır yaptığı gibi sandviç ekmeği içinde satsa da, ilk sosis ekmeği üretimi konusunda genellikle kabul edilen isim St. Louisli satıcı Antoine Feuchtwanger'dir.

PARALEL TARİH

ABD Mulberry Caddesi'ndeki İtalyan Göçmenler

New York'un ünlü 'Küçük İtalya' mahallesi bugün gerçekten de küçüktür ve bir zamanlar burayı kendi yurdu olarak benimseyen binlerce İtalyan göçmen den geriye yalnızca birkaçı kalmıştır. Mahalleyi güneyden Çin mahallesi, kuzeyden ise Nolita sıkıştırır. Ancak mevcut restoran, pastane, kahve dükkânı ve bakkallar hâlâ Napolitenlerin Mulberry Caddesi'nde, Sicilyalıların ise Elizabeth Caddesi'nde yaşadığı dönemi çağırıştır. Güney İtalyalıların yeni yurtlarına getirdikleri, pizzadan makarnaya ve hamur işlerine dek değişen tüm yiyeceklerin uzun zamandır devam eden etkisi göz ardı edilemez. ABD'de açılan ilk pizzacı Gennaro Lombardi'nin yeriydi ve 1905'te, Spring Caddesi'nde faaliyete başlamıştı.

Anlatıldığına göre, Feuchtwanger 1880 yılında kayınbiraderinden, patronlarının elini yanmaktan koruyacak uzun, ince ekmekler yapmasını istemişti.

Bu arada, İngilizcedeki yaygın kullanımıyla “hot dog” (sıcak köpek) terimi ise büyük olasılıkla 1902 yılında yapılan New York Giants beyzbol maçından sonra ünlendi.

Harry Mozley Stevens adlı işportacı “masti sosisleri”ni bu maçta “Sıcakken alın!” diye bağırarak sattı.

Pizza

İTALYANCA'DA TART ANLAMINDAKİ “PİZZA”DAN GELİR
EN SEVİLEN PİZZA MALZEMESİ PEPPERONİDİR
POPÜLER TÜRLER: ETLİ, PEYNİRLİ, SEBZELİ, SADE

Modern pizza temelde daire biçiminde açılmış, üstüne sos sürülerek peynir serpiştirilmiş hamurdan başka bir şey değildir. Pizzayı dünyanın başlıca gıdalarından biri haline getiren de büyük olasılıkla bu basit malzemelerdir. Çünkü pek çok mutfakın üzerine zeytinyağı, sebze ve et konabilecek bir tür dürüm ekmeği vardır.

Antik Yunanlılar adına *plankuntos* dedikleri yuvarlak ve yassı hamurlar açmıştır.

Pizzanın bilinen kayıtlı ilk “ata”larından biri ise, Büyük Darius’un askerlerinin, kalkanları üzerinde pişirdikleri hamurdur.

Pers askerleri ekmeklerinin üstüne peynir ve

hurma, ilerleyen yıllarda ise zeytinyağı, çeşitli otlar, bal, çam fıstığı, keçi peyniri koyardı.

Pizzanın İtalya, Napoli’ye özgü bir lezzet olduğunu ortaya koyan temel kanıt ise İS 79 yılına aitti.

İtalya’nın Pompei kentini ve Napoli’yi kül ve toprak altında bırakan volkanik patlama, bugünkü pizzacıların öncüsü olan pizzaioli fırınına olduğu gibi muhafaza etmişti.

Napolitenler, pizzayı büyük bir zevkle sahiplendiler. Ve biraz sert kıvamlı olan hamuru giderek mükemmelleştirdiler (Romalılar gerek hamur severdi) ve “pizza marinara” doğana dek, Yeni Dünya’nın domatesleriyle çeşitli deneyler yaptılar.

Marinara “denize ait” anlamına gelse de, bu pizzanın denizle hiçbir ilgisi yoktu.

Yalnızca haftalarca denizde kaldıktan sonra evlerine dönen denizci ve balıkçıların en sevdikleri atıştırma malıydı.

Napoli aynı zamanda, 1830’da açılan ilk gerçek modern pizzacı Antica Pizzeria Port’Alba’nın da yurdudur. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, pizza çeşitleri içinde “pizza a la Margherita” son derece popüler olmuştu.

Domates, mozzarella ve fesleğenle yapılan bu hamur işi, yeni tasarlanan İtalyan bayrağının da renklerini yansıtıyordu.

Bu yeni ulusun göçmenleri Amerika Birleşik Devletleri’ne geldiklerinde yanlarında en sevilen pizzalarını da getirdi ve Amerikalılar da bu sade, lezzetli karışımı, pizza lezzeti olarak benimsedi.

Gennaro Lombardi 1905 yılında Manhattan, Spring Caddesi’nde ilk pizzacıyı açtığı anda, “pizza turta” çok uzun bir yol kat etmişti.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Bir Zamanların açsuları da hiç şüphesiz patatesi kızgın yağda sotelemişlerdi ama 1853’te müşkülpeşent bir müşterinin kalın dilimli garnitürden şikayeti üzerine patates çipsini “icat ettiğini” iddia eden kişi New York, Saratoga Springs yakınındaki Moon’s Lake’te çalışan George Crum oldu. Crum, gofret inceliğindeki patates parçalarını kızgın yağda kızarttı ve böylece “Saratoga çipsi” doğdu.

Tatlılar

Araştırmalara göre insan anne sütü üzerinden tatlı gıdalara yönelik bir damak zevki geliştirebilir. Bunun dışında da “tatlı”, tat duyularına haz veren bir lezzettir. Çikolatadan sakıza dek bu bölümde ele alınan her bir madde, bir damak tatlandırıcısı niteliğindedir ve günlük beslenme için gerekli değildir (çikolataseverler bu görüşe hiç şüphesiz karşı çıkacaklardır). Tatlı lezzetler elbette ki şeker üretiminin bugünkü boyutlara ulaşmasıyla birlikte daha da yaygınlaştı ama toplumlar çağlar boyunca ister bal ya da şeker isterse kek biçiminde olsun, tatlının keyfini daima sürdüler.

Çikolata

KAVRULMUŞ VE ÇEKİLMİŞ KAKAO TANELERİNDEN YAPILIR
POPÜLER TÜRLERİ: BİTTER, SÜTLÜ, BEYAZ ŞEKERLEME,
SOS PUDRA FORMUNDA DA BULUNUR

Gerek çikolatanın kendisine gerekse çikolata yapımının çok sayıdaki aşamasına kaç kültürün katkıda bulunduğu düşünülecek olursa, tarihi birkaç bin yıl geriye uzanan bir maddenin yalnızca 150 yıldır tüketilmesi pek de şaşırtıcı olmaz. İlk kez Mayalar tarafından kullanılan çikolata, önceleri bir içecekti ve hiç de tatlı veya akışkan değildi. 16. yüzyılda İspanyol bir misyoner onun hakkında şunları söylemişti: “Tadına aşına olmayanlar için tiksinti verici. Damağa hiç hoş gelmeyen kötü bir köpüğü var.” Çekilmiş kakao tanelerinin acı harmanı ve kırmızıbiber, yenibahar ve vanilya gibi diğer yöresel malzemeler, kolayca içilebilir türden değildi.

Çikolata sözcüğünün nasıl türediğinden kimse tam olarak emin değil. Bazı sözlüklerde kelime kökeni için Aztek dili gösterilirken, bazı uzmanlar

da İspanyol kolonicilerin bu sözcüğü Maya dilindeki *chocol*, yine Maya dilindeki *haa* (su) ve Aztek dilindeki *atl* (su) biraraya getirerek oluşturduklarına inanıyor. Öte yandan Maya dilindeki “çikolatayı birlikte içmek” anlamına gelen *chokola’j* sözcüğü de bir diğer kaynak olabilir. Nahoş tadına ve adına rağmen, çikolatalı içecek Avrupa’ya götürülmeye değecek kadar ilgi çekiciydi. Kakao tanelerini Kolomb keşfetmiş olsa da, cazibeleri ancak 1510’da, Hernán Cortés tarafından fark edildi. Cortés ülkesine bu tanelerden üç sandık götürdü. Kakaonun Avrupa’ya ilk ticari deniz nakliyatı 1585’te, Meksika, Veracruz’dan, İspanya Sevilla yönünde gerçekleşti. İzleyen 250 yıl içinde çikolatanın Avrupa’daki popülerliği ve üretimi giderek arttı. Çikolatanın gıda olma yolundaki tarihi içinde, Hollandalı bir çikolata üreticisi çok önemli bir keşif gerçekleştirdi: 1828’de Conrad J. van Houten, kavrulmuş kakao tanelerinden yağı presleyerek çıkarma yönteminin patentini aldı.

Bu, kakao tozu ve kakao yağının ayrılması anlamına geliyordu. Söz konusu iki maddenin farklı işlemlerden geçirilmesi sonucunda ortaya, bugün tadına vardığımız çeşitli lezzetli şekerlemeler çıktı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kutuda Çikolata İlk çikolata şekerlemesi 1847’de İngiltere, Bristol’de Joseph Fry & Sons tarafından üretili ve bundan birkaç yıl sonra, 1851’de ambalajlı bonbonlar Prens Albert Fuarı’nda tanıtıldı. Kutulanmış çikolatalar ise hem İngiltere, hem de Amerika’da satılıyordu. Piyasaya sürülmesi ise 1868’de, John Cadbury’nin ambalajlı krema ve bonbonlarıyla oldu.

Kurabiye

BİSKÜVİ DİYE DE BİLİNİR
İNGİLİZ İNGİLİZCESİ'NDE DEYİM:
"KURABİYELERİ FIRLATMAK" (KUSMAK)

İngilizce'deki *cookie* (kurabiye) sözcüğü, Hollandaca'daki *koekje*, yani "küçük kek" sözünden gelir ki bu kelime de Almanca kek kelimesiyle ilintilidir. İngiliz ve Fransızların bisküvi sözcüğü ise İtalyanca'daki *biscotti* ile aynı kökü paylaşır: Latince'deki *biscoctum*, yani çifte kızartılmış kökünü. Görünüşe bakılırsa un, şeker ve bir yağ türünü temel alan, genelde küçük, yuvarlak ve yassı yapılı bir yiyecek olan kurabiye, herkesçe sevilmiş. Ve herkesin kurabiyesi ortak bir çeşitten geliyor; bir yedinci yüzyıl Pers (şimdiki İran) hamurışinden.

Pers ülkesindeki askerler nehir kıyısında "arısız bal üretebilen sazlar" bulmuşlardı. Şekerkamışı antik Pers fırıncıların ünlerini hâlâ sürdüren hamurışlerini üretmelerini sağladı. Bu küçük kekler İspanya'nın Mağribî döneminde Avrupa'ya yayıldı. İspanya, Fransa ve İngiltere'nin ortaçağ

PARALEL TARİH

Aztek Çikolatası

Çikolatanın Meksika halkları Maya ve Aztek'lerden çıktığını biliyor olabilirsiniz ama onun endorfini tetikleyen özelliklerinin bira üretmeye çalışan Aztekler tarafından keşfedildiğini muhtemelen bilmiyordunuzdur. Bilimciler kakao özütünün mayalandırma girişiminin nihayetinde, öğütülmüş çekirdeklerden daha da uyarıcı bir içecek elde edilebileceği yolundaki keşfin önünü açtığına inanıyor. Aztekler bu içeceğe "xocolatl" adını verdi. Cortés'in adamlarından biri bu köpüklü demli içecek hakkında şunları yazdı: "Bu içecek dünyanın en sağlıklı ve en besleyici içeceği çünkü ondan bir bardak içen, ne kadar uzağa giderse gitsin, bütün gününü hiçbir şey yemeden geçirebilir."

ve Rönesans dönemi yemek kitaplarında, en basit kurabiyelerden biri olan şekerli galeta da dahil (yalnızca un, şeker ve tereyağından yapılır) birçok "iyi kek" ve "şekilsiz kurabiye" tarifi yer alır.

Diğer çoğu yiyecek ve içecek gibi kurabiye de Yeni Dünya'ya kolonizasyon üzerinden ulaştı. İlk "kurabiye" tarifleri 1796'da, Amelia Simmons'ın *American Cookery* "Amerikan Yemek Sanatı" adlı kitabında yayımlandı. Eski Amerikalılar galeta, zencefilli çörek, acıbadem kurabiyesi gibi, bugün hâlâ bulunabilen kurabiyeleri severdi. Yıllardır sevilen brovniler (çikolatalı kek) 19. yüzyıl boyunca yapılmış olabilir ama ilk basılı tarif 1897 tarihli, Sears, Roebuck kataloğunda yer alır.

Yine pek çok yiyecek ve içekte olduğu gibi, üretim süreçleri ve fabrikaları geliştikçe, ev yapımı kurabiyeler, Chips Ahoy!, Oreo ve Lorna Doone gibi kusursuz ve simetrik hazır kurabiyeler karşısında parıltılarını biraz yitirdiler.

20. yüzyılda eski tarifler, rustik dokular ve işlenmemiş malzemeler hem büyük şirketleri, hem de küçük pastahaneleri etkiledi.

Kuru üzümlü kıtırlar, tarçınlı ve özellikle şekilsiz yapılan yulafli kurabiyeler, artık hemen her kafe ve süpermarkette bulunabiliyor.

Dondurma

GENELDE DONDURMA KAŞIĞIYLA KÜLAHTA SERVİS EDİLİR
ALTERNATİFLER: DONDURULMUŞ SORBE,
İTALYAN DONDURMASI, DONDURULMUŞ YOĞURT

Dondurmanın ilk zamanları biraz belirsizdir: Bazı antik uygarlıklar gıda dondurma işleminden haberdardı ve (İS

birinci yüzyılda, İmparator Nero'nun sevdiği kar ve şurup karışımı dahil) ilk dondurulmuş "kre-malar" günümüz damak zevki açısından daha çok dondurulmuş şerbete benziyordu.

Ancak yine de lezzetli olmalıydılar ki İngiltere Kralı I. Charles 17. yüzyıl başlarında bir "dondurulmuş krema" tarifini, yalnızca kraliyet damak zevkine saklı tutması için şef aşçısına ömür boyu maaş teklif etti.

18. yüzyıla gelindiğinde bildiğimiz anlamdaki dondurma tarifleri İngiliz ve Amerikan yemek kitaplarında görülmeye başlandı. Amerika'nın Kurucu Babalar'ından birkaçı düzenli olarak dondurma yerdi ve Dolley Madison, Başkan James Madison'ın 1809'daki Açılış Töreni'nde konuklara dondurma ikram etti. Nadide bir ikramdı bu, çünkü küçük miktarlarda hazırlanıp, bekletmeden servis edilmesi gerekiyordu.

Dondurmanın yaygın bir lezzete dönüşmesine pek çok kişinin katkısı oldu ki bunlar arasında tarif ve teknikleriyle dondurmanın genel tat ve dokusunu geliştirdiği kabul edilen Afro-Amerikalı Augustus Jackson da vardı.

1843'te Nancy Johnson adındaki New Englandlı bir ev hanımı elle çalıştırılan dondurma dondurucusunu icat etti ve patentini aldı. Bu icat, üretim sürecinin de başlamasını sağladı. 1851'e gelindiğinde Baltimorelu Jacob Fussel ilk ticari dondurma fabrikasını açmıştı.

Ancak modern dondurma tüketiminin önünü açan şey, ticari dondurma ünitelerinde kaydedilen gelişmeler oldu.

Büyük dondurucular, özellikle de nakliyatla kullanılmaya başlanınca, tüccarlar yılın her zamanında çeşit çeşit dondurma üretebildiler.

Howard Johnson'ın 28 dondurma çeşidine, Baskin-Robbins'in 31 çeşidi meydan okudu ve bu popüler zincirlerin her ikisi de 1980'ler ve 90'larda

değişik aromalı dondurma üreticilerinin rekabetiyle karşı karşıya kaldılar.

Öte yandan, günümüzde artık dondurma sert ve yumuşak çeşitleri, sarmısak ve fesleğen dahil binbir türlü aromayla, tam yağlı, yağsız ya da az yağlı türleriyle, Fransız ya da İtalyan tarzında, külahta, helva arasında, çubukta ve pek çok değişik şekilde bulunabilir.

Turta

İNGİLİZCE'DEKİ "PIE" YAKLAŞIK 1300'LERE DEK UZANIR
ABD'DE POPÜLER TÜRLERİ: ELMALI, BALKABAĞLI,
ÇİKOLATALI, LİMONLU

Bugün ince hamurlu, yumuşak bir turta hamuru tek başına bile bir lezzettir ama aslında hamurışleri yüzlerce yıl daha çok sağlamlıkları yüzünden takdir edilmiştir. Eskiden hamurun yalnızca içindekileri birarada tutması yeterli değildi, aynı zamanda el ile ağız arasında taşıyıcı bir gereç görevini de görmesi gerekiyordu.

Antik Mısırlılar ekmek hamurunu fındık, bal ve meyvelerden oluşan bir karışımı birarada tutmak için kullanırdı.

Ancak tek başına yenen hamurışinin tarihi antik Yunanla ilişkilendirilebilir.

Romalılar da, çeşitli hamur içi malzemeleriyle deneyler yapmışlardı ki bunların arasında (pek çoklarının yanı sıra) yılanbalığı, midye, güvercin ve keçi eti de vardı.

Yaratıcı Romalıların çok sayıda yol inşa etmesi ve pek çok değişik ülkeyi fethetmesi nedeniyle, turtanın yaklaşık aynı zamanlarda birkaç değişik yere ulaştığını biliyoruz.

Erken dönem ortaçağ İngiltere'sinde turtalar muhafaza edici anlamında, "tabut" diye bilinirdi.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Dondurma 19. yüzyıldan beri tatlı hamurdan yapılmaz, yenilebilir külahlarda sunuluyor olsa da, külah seri üretimine ancak 1903 yılında geçilebildi. Bu tarihte New Yorklu Italo Marchioni (genelde bilindiği gibi külahın kendisine değil) koni biçimli hamur kalıbına 746971 no'lu ABD patentini aldı.

Zamanla sıvı yağ yerine domuz yağı ve tereyağı kullanımı ile daha sert ve dayanıklı hamurışıleri üretmek mümkün oldu.

Derin kenarlıdan, üstü açığa, büyük turtadan, tartöletlere, turtanın çeşitli şekilleri denendi. Yemek kitapları, okunabilir nitelikte basılı malzemelere dönüştükçe, aşçılar da malzeme ve tariflerine daha çok dikkat etmeye başladı. Bu sayede evin hanımı yaptıklarını bu kitaplardan kontrol edebilirdi. Giderek İngilizlere özgü bir yemeğe dönüşen turtalar çok geçmeden 13 Koloni’de nam saldı. İngilizcedeki “kenarları kesmek” deyişi de kolonyal bir alışkanlıktan geliyor olabilir çünkü turta yapımında yuvarlak tepsi kullanımı sayesinde az miktardaki malzeme, daha çok sayıda insana eşit olarak dağıtılabilirdi.

Amerika Birleşik Devletleri giderek büyüdükçe, hamura sarılı meyve ve diğer malzemeleri kullanmanın pek çok yolunu keşfedenlerle birlikte turta da batıda giderek yaygınlaştı.

Donat

KAYNAĞI: HOLLANDA
POPÜLER ÇEŞİTLERİ: ÜSTÜ SOSLU,
DOLGULU, SOĞUK

Kuru-sulu hamur kızartmasına, Çin’in *youtiao* yani “yağlı çubuk”undan, Polonya’nın *paczki*’sine ve İran’ın şekerli

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Amerikan Elmalı Turtası 13 Koloni’de Amerikan elmalı turta tüketimine ilişkin ilk kayıt 1697 tarihine uzanır. Hem elmanın Yeni Dünya’daki bolluğundan, hem de turtanın tüketim açısından dayanıklı oluşundan dolayı bu turta oldukça rağbet gördü. Turtanın adı ise 1960’larda reklam sloganlarının katkısıyla ünlendi.

zooloobiya’sına kadar, dünyanın hemen her mutfağında rastlanır. Amerikan çizgifilm karakteri Homer Simpson’ın da dediği gibi: “Donatlar. Bunların yapamadığı bir şey yok mu yahu?”

ABD’de diğer ülkelere ait kıvartılmış tatlılar da bulunabilir ama “Amerikan donatları”nın tarihi Hollandalı yerleşimcilerin *olieboellen* ya da *olykoek*’ine (yazılışı değişebiliyor) dek uzanır. Bunlar kimi zaman meyve ya da fındıkla zenginleştirilen, yoğun, yuvarlak hamurlardı.

Hollanda “kek”leri genelde domuz yağında kıvartılıyordu ve bir sorunları vardı:

Hamur yağa bırakıldığında, henüz içi pişmeden, dışı kızarıyordu.

Amerikan donatının adını nasıl aldığını anlatan düzmece bir öyküye göre, bazı aşçılar kekin daha hızlı pişmesini sağlamak için donatın ortasına fındık (İngilizcede “nut”) koymuşlardı.

Kimse bu öykünün doğruluğunu teyit edemiyor ama öykünün bazı çeşitleri de New Englandlı Elizabeth Gregory isimli bir kadını içeriyor.

19. yüzyılda yaşayan Elizabeth, kızarmış keklerle ünlüydü.

Günün birinde oğlu Kaptan Hanson Gregory bir fırtına sırasında annesinin kekini dümenin çıkıntılarından birine tutturunca –ya da ortasındaki fındığı çıkarıp atınca– ortasında bir delik oluştu.

Ve bundan sonra da Gregory’nin aşçısı yuvarlak bir kesici kalıp kullanarak, kızarmış keklerin ortasını boş bırakmaya başladı.

Donatlar ABD’de öyle popüler ve yaygındı ki ülkenin Fransız kökenli vatandaşları ABD stili donat yaparak onları I. Dünya Savaşı’nın “doughboy”larına (piyade eri) sundu.

O günden bu yana Amerikan Kızılhaç’ının eli altında daima askerlere evlerini hatırlatacak donatları sunmak üzere “donatçı kızları” (tabii şimdi erkekleri de) oldu.

Bu arada ilk donat makinesini icat eden kişi Amerika Birleşik Devletleri’nde çalışan bir Rus idi. Adolph Levitt donat makinesini 1920’li yıllarda icat etti.

Tarihler 1934 yılını gösterdiğinde, Adolph Levitt makinelerinin satışından yılda yaklaşık 25 milyon dolar kazanıyordu.

Meyveli Kek

MEYVELİ KEKİ "BESLEMEK": LİKÖRLE ISLATMAK
MEYVELİ KEKİN İÇİNDEKİ MEYVELER GENELDE ŞEKERLİ
VE KURUTULMUŞTUR

Modern Amerikalıların öyle çok meyveli kek şakası vardır ki Colorado, Manitou Springs'te her yıl Meyveli Kek Fırlatma Yarışması bile düzenlenir. İşin esprisi herkesin meyveli kekten nefret ediyor olmasıdır. Meyveli kekin lezzetlisi de var tabii. Ama ataları da kendi tarihleri içinde merasimsel bir rol oynamıştır. Örneğin, Romalıların nar tanesi, çam fıstığı ve kuru üzümü arpa püresiyle karıştırarak tatlandırılmış bir tür kek yaptıklarını biliyoruz.

Bu karışım seyahat eden askerî birliklerce bir tür enerji yiyeceği olarak kullanılıyordu. Ancak kek kuzey Avrupa'ya geldiğinde buğday unu ile hafifletildi ve ceviz-fındık katılarak değiştirildi. Fındığın eklenmesi lezzetten çok seremoni amaçlıydı. Her yıl fındık hasadı sonunda bolca fındık içi katılmış meyveli kekler pişirilir, bir sonraki yıla kadar saklanır ve iyi bir hasat umuduyla yenirdi.

Meyveli kek İngiltere'de Victoria döneminden itibaren son derece popüler olmayı sürdürdü ve badem ezmesi kaplı meyve keki olmaksızın bir İngiliz düğünü ya da vaftiz töreni düşünülemez oldu. Karayip ülkelerinde ün kazanan "kara kek", Romalıların meyveli "kek" i ile Avrupalıların fındık hasadının biraz daha modern bir karışımının sonucuydu.

Meyveli kekin tatil keki olarak ne zaman boy göstermeye başladığını ise kesin olarak bilen yok ama İngilizlerin Noel ilahilerinden sonra fakirlere kalın bir dilim kek sunma geleneğinin bu konuyla bir ilgisi olabilir. Yılın belli dönemlerinde taze meyve

bulmanın zor olduğu bir çağda, meyveli kek insanlara ziyafet gibi gelmiş olabilir. Bugün tozşeker, az şekerli mısır şurubu, badem, kuru üzüm, ananas ve kayısı ile beyaz meyveli kek; şeker pekmezi, kahverengi şeker, kuru üzüm, kuru erik, hurma, vişne, pekan ve cevizle işe kahverengi meyveli kek yapılır.

Sakız

İLK TİCARİ ÜRETİM: JOHN B. CURTIS, 1848
"THE STATE OF MAINE PURSE SPRUCE"
ABD'DE ÜRETİLEN İLK SAKIZ

Antik Yunanlılar mastika (sakız) ağacının reçinesini, Mayalar *sapodilla* ağacının yapışkanını, Kuzey Amerika Kızılderilileri ise alaçam sütünü (balmumu ile karıştırıldığında yerleşimcilerin ilk sakızı olmuştu) çiğnerdi. Sakızın tarihi oldukça eskiye dayanır. Ticari satış için üretilen ilk sakız, 1848'de John B. Curtis tarafından yapılan State of Maine Pure Pruce Gum'dır.

Staten Island'da sürgünde olan Antonio López de Santa Anna adındaki Meksikalı bir general, dostu Thomas Adams'ı Orta Amerika sapodilla sütüyle (İngilizce *chickle*) tanıştırmamış olsaydı, Amerikalılar hâlâ yapışkan alaçam sakızını çiğniyor olabirdi. Fotoğrafçılık yapan Adams, ilk başta bu maddenin araba lastiği için pazarlamaya çalıştı ama çok geçmeden bu maddenin tatlandırılarak, daha uzun süre dayanabilen sakızlar üretilebileceğini keşfetti.

Adams, New York Chewing Gums şirketi Ocak 1871'de, çubuğu bir peniden piyasaya çıkardı. Firma ileride altı şirketle daha birleşerek, büyük bir şirketler topluluğuna dönüştü ve "Chiclet" (çiklet) adının da yaratıcısı oldu.

Mutfak ve Saklama Kapları

Ana bölüm altında ele alınan bazı maddeler, birbirinden çok farklı zamanlarda ortaya çıkmış olabilirler ama bu başlık altındakiler için durum farklı. Söz konusu olan şey yiyecekleri yeme, pişirme ve saklama yöntemlerimiz olduğunda, teknolojinin yüzyıllar içinde düzenli bir değişim yarattığını görebiliyoruz. İnsanlar yüz yıl boyu elleriyle ya da ekmeği lokma yaparak yemek yediler, sonra birdenbire ortaya bıçak, kaşık, çatal (tabii çubukları da unutmadık) çıktı. Aynı şekilde fiçı ve kavanoz gibi dayanıklı depolama yöntemleri de rakipleri olan termos, alüminyum folyo ve plastik saklama kapları ile tanıştılar.

Kaşık

BAZI TÜRLERİ: ÇAY KAŞIĞI, YEMEK KAŞIĞI, ÇORBA KAŞIĞI
AĞZINDA GÜMÜŞ KAŞIKLA DOĞMAK:
AYRICALIKLI OLMAK

Kaşık pek çok kültürde öylesine yaygındır ki “ağzında gümüş kaşıkla doğmak” sözü, maddi ayrıcalık için sıradan bir gönderme halini almıştır. Ne var ki kaşık, yaşamına oldukça mütevazı bir şekilde başladı; Anglosakson *spon* sözcüğü yemeği ağıza taşımak için kullanılan tahta parçasını ifade ediyordu.

Ancak ilk kaşıklar muhtemelen pirinç, lapa ve yahni gibi yiyecekleri çukur yapılarıyla kolayca kavrayabilen deniz kabuklarıydı. Antik dönem Hint, Mısır ve Yunan halklarının farklı malzemelerden yapılma kaşıklar kullandıkları biliniyor. Bunların çoğu bir tür sapı olan gereçlerdi, böylece ortak bir kaptan yemek almak daha kolay oluyordu. Ortaçağa gelindiğinde kaşık Avrupa’da sabit ev gereçlerinden

biri haline gelmişti ve hem yemek yeme, hem de pişirme açısından önemliydi.

Yine bu dönemlerde, loncalar güçlendikçe zanaatkarlar bronz, kalay ve gümüşten kaşık üretmeye başladılar. Yüzyıllar içinde farklı kullanımlar için farklı biçimlendirilmiş kaşıklar üretildi ve bu uygulama Victoria döneminde İngiltere ve ABD’de zirvesine ulaştı.

Çorba kaşığı, yemek için kullanılan kaşıklar, meyve ve şeker kaşıkları, greyfurt, yumurta ve zeytin kaşıkları, hatta Stilton peyniri, kemik iliği ve apsent ikramı için kaşıklar vardı. Bunların hemen hepsi gümüş alaşım ya da gümüş kaplamadan yapılırken, yumurta ve havyar kaşığı gibi birkaç tanesi de boynuzdan üretiliyordu.

Tahta kaşıklar pek çok Avrupa ülkesinde ölçümden yemek hazırlamaya ve yemeye dek birçok alanda kullanıldıkları için bolca üretiliyorlardı. Kimi zaman sade, kimi zaman özenle oyulmuş ve cilalanmış, bazen de incelikle biçimlendirilip süslenmiş olabiliyorlardı.

Bunların içinde en güzel örneklerden biri, Gallilerin “aşk kaşığı”dır. Kaşık bugün sevilen bir hatıra eşyası olsa da, bir zamanlar romantik bağlılığın bir sembolüydü.

Amerikalıların büyük boyutta olanını çorba ya da yemek kaşığı, küçüğünü ise (kahvaltı gevreğinden dondurmaya dek her şey için işlev gören) çay kaşığı olarak kullandıkları modern kaşıklar ise 18. yüzyıl sonlarında gelişti. Bu kaşığın ucu daha dar, sapı ise düz ya da ucuna doğru eğimli olabilirdi.

Çatal

(İNGİLİZCE'DE FORK) LATİNCE "FURCA"DAN (YABA) GELİR
BİLİLEN İLK ÖRNEĞİ: İS 400 İSTANBUL

BAZI TÜRLERİ: SALATA ÇATALI, YEMEK ÇATALI, TATLI ÇATALI

İngilizce *fork* (çatal) sözcüğü Latince'deki *furca* yani "yaba" kelimesinden gelir ve Eski Ahit'te adı geçer. Bazı Mısır seremonileri için çatal yapıp kullanılmış olsa da, bilinen en eski yemek çatalı İstanbul'a aittir ve tarihi İS 400'e uzanır. İki dişli bu eski çatallar Avrupa'ya 1005'te Bizans prensesi Maria Agyropoulina tarafından, geleceğin Venedik Dükası Domenico Selvo ile evliliği sırasında tanıtıldı. Prensesin yemeğini kestiği, sonra da "altın çatalar"ı batırdığı biliniyordu. Ancak insanlar çatal sözcüğünü biliyor olsalar da, çatalın kendisini onaylamıyorlardı. Roma Katolik Kilisesi "Tanrı tüm bilgeliğiyle insana en doğal çatalı vermiştir ki o da parmaklardır. Dolayısıyla yemek yerken parmak yerine metalden yapılma suni çatalar kullanmak, Tanrı'ya hakarettir" diyerek, onların kullanımını kınamıştı.

Hem bu dini sansür nedeniyle, hem de kullanımını biraz gösterişli bulduğundan çatal birkaç yüz yıl sonrasına dek rağbet görmedi (ilginçtir ki bu tarihte ilgi gördüğü yer, Katolik inancın merkezi olan İtalya'ydı). Asiller ve üst sınıftan kişiler akşam yemeği davetlerine giderken kendi sofrta takımlarını, bir bıçak ve çatalı, *cadena* denilen kutunun içinde yanlarında taşırlardı.

Catherine de Medici evlenerek Fransız monarşisine katıldığında, çatal bu ülkede de yaygınlaştı ve nihayet 17. yüzyılda, bu kez İngiltere'de genel kullanıma geçti.

O zamana dek bu ülkede kullanımda olan tek çatal, bir yandan kaşıkla şurubu temizlerken, bir yandan yapışkan maddeyi ve meyveleri tutmaya yarayan "şekerleme çatalı"ydı.

İtalya'ya seyahat etmiş olan Thomas Coryate isimli bir İngiliz, ülkesinde bu yeni gereci kullanan ilk kişi-

lerden biriydi. Çatala dördüncü dişini ekleyenler, onu kullanıma geçirmiş olan İtalyanlardı. Çatalın dişlerini ilk kez hafifçe yuvarlatanlar ise Almanlardı. Böylece sık sık çataldan kaşığa geçme ihtiyacı azalmıştı.

Metal sofrta takımlarının üretimi kolaylaştıkça, (aynen kaşıklarda olduğu gibi) çeşitli kullanımlar için çatalar üretildi: Turşu çatalı, salata çatalı, soğuk et çatalı, hamurışı çatalı.

Avrupa'ya girişi biraz zaman almış olabilir ama çatal burada kullanıma geçtikten sonra gereksinime göre adapte edilmiştir.

Bıçak

EN AZ 2,5 MİLYON YIL ÖNCE İCAT EDİLDİ
BAZI TÜRLERİ:

EKMEK BIÇAĞI, ET BIÇAĞI, TEREYAĞI BIÇAĞI

Tanzanya'da bulunan Paleolitik gereçlere bakılırsa, insanlar en az iki buçuk milyon yıldır bıçak üretiyor. İlk bıçaklar olasılıkla avcılıkta kullanılıyordu. O günlerden bu yana ise silah, el aleti ve diğer tüm sofrta gereçlerinden uzun bir süredir, yemek aleti olarak kullanılıyor.

İnsanlar binlerce yıl kendi bıçaklarını sofrta dahil her yere yanlarında taşıdı. Bıçaklar yemeği porsiyonlara bölmek için olduğu kadar, toplu kaplardaki yemekten parça almak için de kullanıldı. Elbette herkesin kendi bıçağı olduğundan, yemek salonundaki herkesin aynı zamanda bir silahı vardı. Bu

da çoğu zaman şiddete yol açıyordu. 1669'da Fransa Kralı XIV. Louis sivri uçlu çatalları sokakta ve sofrada yasakladı ve bıçakçıların (İngilizce'de *cutler*; bıçak tacirleri. Fransızca'daki *coutelier*'den gelir. *Coutel*'in anlamı "bıçak"tır) bıçağı kör uçlu yapmaları konusunda ısrar etti. Kör uçlu bıçaklar aslında Amerikan sofrâ adabında kalıcı bir etki yarattı. 13 Koloni'nin ilk günlerinde az sayıda çatal ve çok sayıda bıçak ithal edildi.

Biraz daha kör uçlu olan bu bıçaklar yemeği keserken sabitleme amaçlı kullanılamıyordu ve kolonistler kesim sırasında sabitleme işi için kaşık kullanıyordu. Sıra yemeye geldiğinde ise kaşığı sağ ellerine alıyorlardı. Bugün bile pek çok Amerikalı, Avrupalılar'ın aksine yemek yerken bıçaklarını bırakarak, çatallarını sağ ellerine alır. Avrupalılar'sa yemek boyunca çatalı sol elde tutar.

Sofra çatalları, yine sivri uçlu ama daha küçük olan tereyağı çatallarından farklıdır. Tereyağı çatalı ana servis tabağından tek servislik tereyağı almakta kullanılır. Sofra bıçakları kör uçlu olsa da, kenarları geleneksel olarak keskin ve/veya tırtıklıdır. 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD havaalanları ve havayollarında bıçakların tamamen yasaklanmasının nedeni de budur.

Yemek Çubukları

BİRÇOK ASYA KÜLTÜRÜNDE ÇATAL YERİNE KULLANILIR
GENELDE AHŞAP YA DA VERNİKLİ AHŞAPTAN YAPILIR

İlk Asya toplumlarında pişirme yakıtları yetersizdi. İnsanlar küçük parçalar şeklinde doğranan yemeklerin daha çabuk piştiğini ve pişirme ateşinde kullanılan ince çubukların bu parçalara kolayca saplanabildiğini keşfettiler. "Yemek çubuğu" diye bilinen aletin Çin'de 5 bin yıldan uzun bir süre önce

PARALEL TARİH

Spork

Spork'un kökenini bulmak bir bezelyeyi onu kullanarak delmekten daha zor. "Spork", spoon (İngilizce'de kaşık) ve fork (İngilizce'de çatal) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan bileşik bir kelime. Çatal ve kaşığın fonksiyonlarının birleştirilmesiyle oluşan spork, 3 veya 4 çatal dişine sahip bir kaşık şeklindedir. Bazen bu dişlerden bir tarafı bıçak gibi tırtıklıdır. Sporklar 1800'lerden itibaren üretilmektedir; fakat bu sözcük 20. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Bazı insanlar sporkun atasının Edward Lear'ın ünlü şiiri "Baykuş ve Kedici"te (The Owl and the Pussycat) geçen "runcible kaşık" olduğunu düşünüyor olsa da "runcible" anlamsız bir kelimedir.

nasil ortaya çıktığını açıklayan olası hikâyelerden biri böyle.

Daha çok sayıda tarihsel belgeye dayalı bir diğeri ise Çinli düşünür Konfüçyüs (İÖ 551-479) çevresinde gelişir. Bıçağın öldürmeyi hatırlattığını düşünen sadık vejetaryen Konfüçyüs, masada bıçak kullanımı gerektirmeyen yemeklerin hazırlanması, pişirilmesi ve sunulmasını teşvik eder ve şöyle derdi: "Onurlu ve dürüst bir insan, hem kesimhaneden hem de mutfaktan uzak durur. Ve masasında bıçağı yer vermez."

İnce ve genelde sivri uçlu çubuklar, Asya'nın "pilav kasesi"ne düşkün bölgelerinde, hızla tercih edilen sofrâ gereci haline geldi. Bu bölgeler arasında Çin, Kore, Japonya, Vietnam ve Tayland yer alıyordu. Yemek çubuklarına ilk başta İngilizce'deki söylenişleriyle *chopstick* denmiyordu. Çin pidgin İngilizcesinde *chop chop* "çabucak" anlamına gelir. Mandarin Çincesi'nde çubuk sözcüğünün karşılığı *zhu*'dur ve "durmak" anlamına gelir. Bu anlam gemilerde tehlikeli bulununca sözcük *kuai* biçiminde değiştirildi ki o da "çabuk" anlamına geliyordu.

Bugün Çince'deki yemek çubuğunun karşılığı olan ideogram, "çabucak"ın karşılığı olan yazı karakteri ile "bambu"nun karşılığı olan karakteri birleştirir.

Zaman içinde değişik yemek çubukları geliştirildi. Çin çubukları en uzun ve kör uçlu olanlardır ve genellikle porselenden yapılır. Japon çubukları çoğu zaman vernikli ahşaptan yapılır, daha kısadır ve genellikle ülke mutfağının ana yemeği

olan kemikli balıkların etini kolayca koparmaya yardımcı olması açısından sivri uçludur. Kore çubukları daha düz ve sivridir ve paslanmaz çelikten yapılır.

Beslenme Çantası

AYRICA YEMEK ÇANTASI, HAFİF ÖĞLE YEMEĞİ, SEFERTASI, BENTO DA (JAPONYA'DA) DENİR. 1950-1970 ARASINDA 120 MİLYON ADET SATILMIŞTIR

E vde pişirilip hazırlanmış öğle yemeği çıkınlarının tarihi çok gerilere gider. Japonların *bento* kutuları neredeyse 900 yıldır kullanımdadır, ince teneke malzemeden yapılmış kat kat Hint sefertası *tiffin-wallah*'lar hâlâ ekmek, köri ve salatayla doldurulur. ABD'de ise metal kutular eskiden ya öğle yemeği için evine gidemeyen, ya da kendilerine yemek hazırlayan biri olmayanların tercihiydi.

19. yüzyıl sonlarında metal sigara kutuları çoğu zaman geri dönüştürülerek sefertası olarak yeniden üretilirdi. Tuhaf şekil ve resimleriyle bu teneke kutular, okula giden çocukların ilgisini çekmişti. Hatta öğle yemeğini evde yiyen çocuklar için bile, yolluk olarak "beslenme çantası"na küçük bir atıştırma-lık ya da bir şişe su konabiliyordu. Ayrıca insanlar bakkal alışverişlerinde verilen kâğıt poşetleri yeni-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kesekağıdı 20. yüzyılın başlarında, insanlar kraft kağıdından yapılan "torba"ların gün ortası yemeklerin taşınmasında kullanışlı olduğunu fark edince, üreticiler de öğle yemeği boyutunda olanlarını üretmenin kârlı olabileceğini düşündü. 1852'de ABD'li Francis Wolfe tarafından üretiltiğinden beri ikonlaşan kesekağıdı, günümüzde yaygın olarak kullanılıyor.

den kullanmaya başlayınca, şirketler de kahverengi kâğıda sarılı öğle yemekleri satmaya başlamışlardı. 1940'larda televizyonun ortaya çıkışına dek pek fazla değişiklik olmadı. Bu tarihte önsüz Aladdin Industries çocuklara yönelik ilk metal beslenme çantasını üretti. Çantanın üstü yeni bir TV programının kement sallayan yıldızı Hopalong Cassidy çıkartmasıyla süslüydü. Aladdin yalnızca bu çantalardan 600 bin adet sattı ve çok geçmeden diğer şirketlerin de katılımıyla, metal beslenme çantaları, çizgi film karakterleri, TV ve pop yıldızlarının resimleriyle boyanmaya başlandı. Bu metal beslenme çantaları, yanlarındaki termoslarıyla birlikte milyonlarca Amerikalı öğrencinin yanında taşıdığı "beslenme setleri"ni oluşturdu.

Ancak kullanım güvenliğinden endişe eden Floridalı bir grup ebeveyn, kutuların kullanımına yasal sınır getirilmesini sağlayınca, beslenme seti 1972'de değişti. Metal beslenme çantalarının üretimine 1987'ye kadar devam edildi.

Termos

MUCİDİ: SÖR JAMES DEWAR
1892, AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
GENEL ADI: VAKUMLU MATARAY

E lektrikten önce sıvıları sıcak tutmak için ateş gerekiyordu ki bu da her zaman el altında olan bir şey değildi. Ancak Oxford Üniversitesi'nden Sör James Dewar, 1892'de vakumlu matarayı icat ettiğinde, insanları asıl ilgilendirenin mataranın

indeki ısıtılmış sıvı olduğu neredeyse kesinleşti.

Çünkü yeni mataraya ve onu üreten Alman şirketine isim vermek için başlatılan 1904 tarihli yarışmanın galibi, Yunanca'da "sıcak" anlamına gelen *therme* sözcüğünden yola çıkarak "Thermos" adını önermişti.

Aslında "Thermos"la vakumlanan şey içindekiler değil, iç kısmın cam duvarları ile dıştaki metal ya da plastik duvarlar arasında kalan havaydı. Bu şekilde sağlanan yalıtım son derece etkili olduğu için vakumlu matara tasarımı da 19. yüzyıldan bu yana pek değişmedi.

"Thermos"un hakları 1901'de üç şirkete satıldı ki aralarında Brooklyn'de kurulan American Thermos Bottle Company de vardı. Mataralar keşif seferlerinde sıkça kullanılıyordu. (Aynen Britanyalı kâşif Ernest Shackleton'ın Güney Kutup keşif seferinde olduğu gibi.)

Üretim ve malzemede kaydedilen yeniliklerin sonucunda ise –örneğin, ısıya dayanıklı Pyrex camın geliştirilmesi– mataralar sıvıların dışındaki maddeler için de kullanılmaya başlandı.

1960'larda paslanmaz çelikten iç–mataraların ortaya çıkışıyla birlikte, Thermos şişeler beslenme çantalarının, serin tutan piknik çantalarının ve (kafein eksikliği çeken çalışanların "kahve kâhyası" termal sürahileri sevgiyle kucakladıkları) mutfakların ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bunun nedeni paslanmaz çeliğin görece ucuz ve dayanıklı olmasıydı.

Batı pazarı vakumlu mataraları daha çok ısı–dengeleyici özelliğinden dolayı tutmuş olsa da,

Asya'da vakumlu matarayla pişirme yöntemi de yaygınlaştı: Pişirme ısısına dek getirilen yiyecekler ocaktan alınarak, pişirmenin tamamlanması için vakumlu matarayla konuyordu.

Alüminyum Folyo

ADI LATİNCE'DEKİ "FOLIUM"DAN (YAPRAK) GELİR

ESKİDEN KALAYDAN YAPILIRDI

"KALAY YAPRAĞI" YÜZDE 92 İLA 99 ALÜMİNYUM İÇERİR

Mutfakların resmi görevlisi alüminyum folyo, aslında iki bilimsel keşfin sonucudur. Bunlardan ilki Charles Martin Hall'un alüminyum oksitten alüminyum çıkarma yöntemidir. Hall, yöntemi 1889'da, Ohio, Oberlin College'dan mezun olduktan birkaç yıl sonra geliştirdi. Paul–Louis–Toussaint Heroult isimli bir Fransız ise aynı işlemi bağımsız olarak gerçekleştirmekteydi. Yöntemin bugün "Hall–Heroult yöntemi" diye bilinmesinin nedeni de budur.

Alüminyum çıkarmak ancak ilk adımdı. O metali ince, esnek, geçirimsiz yapraklara dönüştürmekse bir sonraki adım. Bu noktada devreye J. G. Neher & Sons şirketi girdi. Şirket İsviçre, Schaffhausen'deki Rhine Şelalesi'nin enerjisini kullanarak "bitmeyen sarma" işlemini geliştirdi.

Tüketiciler alüminyum folyo kullanımının ne denli kolay ve pratik olduğunu gördükten sonra, ondan bir daha vazgeçemediler.

Hâlâ da vazgeçmiş değiller. Streç filmlere, buzdolabı poşetlerine, yeniden kullanılabilir torbalara ve diğer saklama yöntemlerine rağmen hemen her mutfakta halen güvenilir alüminyum folyolardan bir rulo bulunuyor.

Boşuna bir tercih de sayılmaz bu. Alüminyum

PARALEL TARİH

Dondurarak Kurutma

Tıpkı vakumlu matara gibi, dondurarak kurutma da belirli ortamlarda yiyeceklerin korunmasını sağlayan bir yöntem. Dondurarak kurutma yiyeceklerin sıvısını boşaltır. Böylece hem daha hafif olurlar hem de daha uzun süre yenilebilir halde kalabilirler. Dondurularak kurutulmuş dondurma astronotların isteği üzerine NASA tarafından geliştirilmişti. Ancak hava geçirmez paketinin içindeki orijinal Neapolitan kalıbı uzaya hiçbir zaman çıkmadı. Yine de yarım kiloluk olanı geleceğin astronotları arasında sevilirdi. Ulusal Hava ve Uzay Müzesi ve Kennedy Uzay Merkezi'nde hediyeelik eşya mağazasının en çok satılanları arasında bu çıtır çıtır ikram yer alıyor.

folyo ışığı, suyu ve bakterileri, dolayısıyla kötü tat ve kokuları engelliyor. Hemen her kaba uyacak şekilde büzülüp katlanabiliyor, sonra da yeniden kullanılmak üzere yeniden düzeltilip, yıkanarak saklanabiliyorlar.

Alüminyum folyoyu böyle dayanıklı kılan işlenebilirlik özelliği, onu aynı zamanda geri dönüşüme de uygun kılıyor.

Alüminyum folyo yüzde 92 ila 99 alüminyum içeren bir alaşımdan yapılıyor. Genellikle 0,004 mm ila 0,14 mm kalınlığında olan folyolar, çeşitli genişlik ve dayanıklılıkta üretiliyorlar ve elektrik bobininden, yalıtım ve transformatörlere dek yüzlerce alanda kullanılıyorlar.

Alüminyum folyonun ortaya çıkışından önce, kalay yaprakları folyo işlevlerinin bazılarını yerine getiriyordu. Bu nedenle günümüzde bile alüminyum folyoya “kalay yaprağı” diyenlere rastlanıyor.

Yiyecek saklamanın çeşitli seçenekleri olduğu halde, alüminyum folyo bugün, içecek alanında Tetra Pak dahil olmak üzere, pek çok gıda hizmet alanında kullanılıyor.

Plastik Ürünler

EN ÜNLÜ TARİHİ MARKA: TUPPERWARE TUPPERWARE

MUCİDİ: EARL TUPPER

TUPPERWARE EV PARTİSİNİN MUCİDİ: BROWNIE WISE

Bugün yiyecek saklama işini gören çok sayıda plastik saklama kabı mevcuttur ama onların hepsi de satışlarını Earl Tupper’a borçludur. Tupper’ın kalıplı polietilen kap ve kâse üretme fikri onu, varlığını halen sürdüren evlere yönelik pazar-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Streç Film “Saran Wrap” bir bilimcinin sert plastik araba örtüsü üretmeye çalıştığı sırada keşfedildi. Ortaya çıkan katlanabilir film, özellikle yiyeceklerin üstünü örtmede kullanışlıydı çünkü tat ya da kokuyu değiştirmiyordu. Saran maddesi çok düşük bir zehirlilik oranı olan PVDC temel-
liydi. Cling ve Glad gibi yeni filmler ise LDPE’den yapılıyor.

lama imparatorluğunun 1942’deki açılışına doğru götürdü. Earl Tupper’ın plastikleri, oldukça kalın, esnek ve dokunması hoş türden malzemelerdi. İki etken Earl’ün ürünlerini, mutfak düzenlemeye ve kişisel dönüşüme hazır savaş sonrası toplumunda ön plana çıkardı. Birincisi, Tupper’ın 1949 patentli “geçirerek” kapanan kapaklarıydı. Bu sistem kullanıcılar kabın içindeki bozulmaya yol açan tüm havayı aldıklarını haber veriyordu. İkinci ve en az birincisi kadar, hatta belki de daha önemli olan etken ise, Brownie Wise’dı. Wise eşinden ayrılmış, bekâr bir anneydi ve bir misyona gereksinimi vardı. “Stanley Ev Ürünleri partilerinin” bir parçası olarak bir süredir Tupperware satışı yapmaktaydı. Şirket yeni pazarlama fikirleri için satış elemanlarından öneriler istediğinde Wise son 50 yıldır neredeyse hiç değişmeyen parti fikrini ortaya attı. Wise 1958’de işten çıkarılmış olsa da, önerdiği plan çok sayıda ev hanımına ek gelir ve hatta şirketin büyümesi paralelinde yeni bir kariyer de sağlayan bir imparatorluğun temellerini attı.

Tupperware son yıllarda ev partilerine bağımlılığını azaltmış ve doğrudan satış mağazalarını çoğaltmış olsa da, marka ABD’de gücünü hâlâ koruyor ve birçok insan mutfaklarında başka bir şey kullanmamayı sürdürüyor.

Tupperware’ın getirdiği yenilikler arasında modüler, üst üste konabilen kaplar, katlanabilen kâseler ve farklı türde kuru gıda ve yiyecek için kullanılan dökme kapları dahil, çeşitli kapakları olan kaplar yer alıyor.

Bugün piyasada pek çok türde plastik saklama kabı mevcut olsa da, onların her biri tasarım açısından Earl Tupper’ın orijinal serisine bir şeyler borçlu. Kaplar artık lekeye daha dayanıklı, genelde koku yapmıyor ve bulaşık makinesine konabiliyor. Ancak tek kullanım amaçlı çok sayıda kap mevcut ve bu da çevre için bir talihsizlik.

*Yılın her günü bayram olsaydı,
eğlenmek de çalışmak kadar sıkıcı olurdu.*

-WILLIAM SHAKESPEARE (1564-1616)

Mevsimler ve Bayramlar

Yazılı tarihin başlangıcından bu yana ve hiç şüphesiz ondan da çok önce, insanlar dünyanın güneş etrafındaki yolculuğunu festival ve bayramlarla kutladılar. Ve bunların hiçbirisi, ışığın soğuk ve karanlık dünyaya dönüşünü kucaklayan kış gündönümü kutlamaları kadar dokunaklı değildi. Yılın en kısa gününde gerçekleştirilen bu kutlamalar, ışığı daima dünyaya geri döndüren tanrılara sunulan adaklardı. Böylece katılanlar mucizenin bir kez daha gerçekleşeceğini, günlerin yavaş yavaş uzamaya, mahsullerin büyümeye başlayacağını ümit ediyorlardı. Dünyanın dört bir yanında kutlanan binlerce bayram arasında iki düzine örnek seçtik. Dört mevsime ayrılan bu bayramlar azizleri, aile büyüklerini, savaşta ölenleri, bağımsızlık günlerini ve dini olayları onurlandırıyor. Her biri bize kutlama yapmak için bir şeyler veriyor. Bahar vaadini beraberinde getiren mütevazı Dağsıçanı Günü bile öyle. 12. yüzyıldan önce ortaya atılan bayram sözcüğünün (İngilizcede *holiday*) orijinal anlamı “holy day” (kutsal gün) idi. Bu söz de Eski İngilizce’deki *haligdaeg*’den geliyordu. Bu anma günlerinin neredeyse tamamı dini âdetlerdi ve bir kısmı şenlik ve festivalleri içeriyordu. Ancak ilginçtir ki ilk dini bayramların çoğu aslında tarihi daha da gerilere giden pagan bayramlarının değiştirilmiş bir şekliydi. Örneğin, kış gündönümü Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerince uyarlanarak Noel ve Hanuka’ya dönüştürüldü. Aynı şekilde Romalıların bereket festivali “Lupercalia” da tamamen ortadan kaybolamayacak kadar eğlenceliydi, bu yüzden Hristiyanlık ona bir azizin adını verdi ve Aziz Valentine Günü’ne (Sevgililer Günü) çevirdi. Bu bayramların çoğu zaman iç içe girmiş tarihini tek tek çözerken, birçok eğlenceli bilgi ve öyküyle de karşılaşacaksınız. İlk Times Meydanı kristal top düşürme etkinliğinin tarihi ve Aziz Patrick Günü’nün doğum yeri (ki İrlanda değil!) bunlardan yalnızca ikisi.

Mardi Gras ve Paskalya

Bahar canlanma ve yenilenme zamanıdır. Ve bu canlanma ve yenilenme zamanını, dünyanın dört bir yanında, Mardi Gras'ın o rengârenk cümbüşünde, Paskalya'nın yarattığı ümitlerde, Nisan 1'in hemen hepimizin hafızalarına şu ya da bu şekilde kazınmış şakalarında yakalamak mümkün. Ancak bahar yeni bir yaşam vaadinin kimi kez bizlere yitirilenleri anımsattığı ve törenlerle aramızdan ayrılanları onurlandırdığımız bir dönem aynı zamanda. Öte yandan baharda, Cinco de Mayo (Beş Mayıs) ve Aziz Patrick Günü gibi neşeli kutlamalar kisvesine bürünen bazı ulusal günler de var.

Aziz Patrick Günü

KUTLAMA TARİHİ: 17 MART

"ERIN GO BRAGH": İRLANDA DİLİNDE "EBEDİ İRLANDA"
KUTLAMA YİYECEKLERİ: SIĞIR ETİ, LAHANA, BİRA

İrlanda'nın koruyucu azizi Patrick'in (389–461 civarı) geleneksel ölüm günü olan 17 Mart, canlı geçit törenleriyle, devrilen buralar ve kuşanılan yeşil giysilerle ünlüdür. Ancak anlamı bulunduğunuz yere göre değişebilir. Aziz Patrick günü İrlanda'da dini bir bayram iken, örneğin ABD'de bir parti ve İrlanda mirasını kutlama gününe dönüşmüştür.

Ölümünden bu yana hakkında birçok efsane türemiş olsa da Aziz Patrick gerçek bir şahsiyetti ve yaklaşık 450 yılında yaşamını anlatan *Confessio* adlı, inandırıcı bir belge bırakmıştı. Britanya'da varlıklı

bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Patrick, 16 yaşında korsanlar tarafından kaçırılarak İrlanda'da köle olarak satıldı. Bundan altı yıl sonra yeniden Britanya'ya, oradan da Fransa'ya kaçtı. Sonunda rüyasında bir mektup aldığını gördü.

Rüyadaki "İrlandalının Sesi" bir misyoner olarak İrlanda'ya dönmesi için ona yalvarıyordu. Eğitim konusundaki açığını gidermek üzere bir süre çalıştıktan sonra Patrick rüyasının peşine düştü ve İrlanda'nın dört bir yanında vaazlar vermeye başladı. Hayatı boyunca orada kalarak, binlerce insanı vaftiz etti, 350 kadar rahibi kutsal görevine atadı.

Patrick'in sade ve hoş tavırları ve sınırsız enerjisi çok sayıda insanı cezbedti. Yerel Kelt papazları onu defalarca tutuklasalar da o hiç vazgeçmedi. Beşinci yüzyıl henüz sona ermeden, 17 Mart bir anma gününe dönüşmüştü bile.

Efsanelerden birinde Patrick, İrlanda'nın tüm yılanlarını denize sürer (bugüne dek İrlanda'da hiç yılan görülmemiştir). Bir başka öyküde ise Patrick üç yapraklı yonca'yı havaya kaldırarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesini açıklar.

Ve İrlandalılar 17 Mart'ta genellikle yakalarına üç yapraklı yonca takarlar.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Aziz Patrick Günü Geçit Töreni ABD'de ilk Aziz Patrick günü kutlaması 1737'de, Boston'da yapıldı. Bugün 100'den fazla şehirde geçit töreni yapılır ve törenlerin en büyüğü New York Beşinci Cade'den geçer. Bu tür geçit törenlerinin ilki ise 1762'de, kökleriyle duydukları gururu sergilemek için yürüyüş yapan İrlandalı askerlerle başladı.

Mardi Gras

KUTLAMA TARİHİ: KÜL ÇARŞAMBA'SINDAN ÖNCEKİ SALI
RENKLER: MOR, YEŞİL VE ALTIN RENGİ
TÖVBE SALISI DİYE DE BİLİNİR

Pratikte bahar aylarına denk gelmese de Mardi Gras, Büyük Perhiz ile yakından ilgilidir. Mardi Gras, "Şişman Sali"nin Fransızca karşılığıdır ve Hristiyan Büyük Perhiz döneminin başladığı Kül Çarşamba'sından bir önceki gündür. Avrupa'nın Roma Katoliği ülkelerinde bu Sali, Paskalya'dan önceki 40 günlük perhizin başlangıcı öncesinde tüm yemek yağlarını kullanma zamanıydı.

Mardi Gras ABD'ye kısa süre önce Fransa'dan geçmiş olsa da, aslında tarihi binlerce yıl önceki Roma festivallerine dek uzanır.

Etkinliğe diğer adı olan Carnival'i veren de bu festivallerdir. Latince *carne levare* "ete veda" anlamına gelir.

Eski zamanların bu bahar ayinleri genelde şarap ve sefahat tanrısı Baküs'ü onurlandırır.

Roma Katolik Kilisesi çeşitli yerel kutlamaları, kilise takvimindeki kutsal günlerle denk düşürmek üzere değiştirmeye başladığında, Bacchanalia'nın da Paskalya'dan önceki haftalara kolayca örtüştüğü görüldü.

"Ete veda" Bacchanalia'yı kutlayanlar için farklı bir anlam ifade etmiş olsa da (bu festivaller muhtemelen bereket ayinleriydi), kilise kendi törenini

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Büyük Perhiz "Lent" (Büyük Perhiz) sözcüğü Eski İngilizce'deki "lencten" yani "bahar vakti" sözünden gelir ve Hristiyan Paskalya bayramından önceki 40 günü ifade eder. İncil'de ona ilişkin belli bir gönderme olmasa da, perhiz ve duaya ayrılan bu 40 gün, tüm Roma Katoliği ülkelerde kutlanıyordu (çoğu Protestan mezhebinde Büyük Perhiz kutlanmaz).

perhizle ve et yemekten sakınma ile ayırtırmayı seçti. Bu uygulamaya ilhamını İsa'nın vaftizden önce çölde geçen 40 gününden almış olabilir.

Karnavalların en ünlüsü yıllarca Venedik'te düzenlendi, modern zamanın en ünlü dört karnavalı ise şöyle:

Brezilya, Rio de Janeiro; Fransa, Nice; Almanya, Köln ve New Orleans Louisiana.

Mardi Gras ABD'ye ulus tarihinin başlangıcıyla birlikte ulaştı. 1699'da Fransız kâşif d'Iberville Meksika Körfezi'nden Mississippi Nehri'ni keşfe çıktı. Tayfasıyla birlikte nehrin batı kıyısında, bugünkü New Orleans'ın yaklaşık 100 kilometre kadar güneyinde kamp kurdu. Tarihler 3 Mart'ı gösteriyordu ve bu tarih de kendi yurtlarında önemli bir bayram anlamına geliyordu.

Bu nedenle d'Iberville ve tayfası bulundukları bölgeyi Mardi Gras Noktası olarak adlandırdı.

Gün Işığından Tasarruf

AVRUPA'DA İLK UYGULANISI 30 NİSAN, 1916
BAŞLANGIÇTA BİR SAVAŞ DÖNEMİ ÖNLEMİYDİ
YAKLAŞIK 70 ÜLKE TARAFINDAN UYGULANIR

Bir ileri atlayıp, bir geri düşmek artık bir geleceğe dönüştü. Akşamlarımıza görkemli bir saat daha ekleyebilmek için saatlerimizi bir

saat ileri alır ve sonra da vazgeçip geri alarak bir saat fazla uyuruz.

Bu uygulama genelde Benjamin Franklin'e atfedilir ama aslında o, saati ileri almayı teklif etmemiştir. Franklin'in 1784'te *Journal de Paris* dergisindeki nükteli bir mektupta dile getirdiği planının amacı insanların daha erken kalkmasını sağlamaktır.

Belki de yakıt ekonomisinin ilk örneklerinden biri olan bu planında Franklin, bir fenerin tükettiği yağı açıkladıktan sonra, bunun verdiği ışığa denk olmadığını söyler.

Mektup bu açıklamanın ardından yine konuyla ilgili kandil kullanımına döner ve nihayet birkaç saat erken kalkmanın Parislilere yılda 29 milyon kilogramlık kandil tasarrufu sağlayacağı sonucuna varılır.

Bir tasarruf âşığı olan Franklin, (insanların uyanmasını engellediği için) penceresi kapalı tüm hanelere vergi uygulamayı ve gün doğduğunda tüm kilise çanlarının çalınmasını önerir ve şöyle der:

"Bu da yeterli olmazsa, her sokakta top atışı yapılсын ki miskinler uyanarak, kendilerini ilgilendiren esas meselelere gözlerini açsın."

1907'de William Willet adındaki bir İngiliz, bahar ve yaz aylarında saatleri 80 dakika ileri kurmayı önerdiyse de Parlamento öneriyi reddetti. Almanya ve Avusturya bir savaş zamanı enerji tasarruf önlemi olarak 30 Nisan, 1916'da zaman değişikliği uygulamasını gerçekleştiren ilk ülkeler oldu.

Ve bunu İngilizlerin getirdiği yaz saati uygulaması ve birkaç Avrupa ülkesinin uygulamaya koyduğu zaman değişikliği yasaları izledi.

ABD gün ışığından tasarruf uygulamasını 1918 ile 1919 arasında bir yıldan kısa bir süre gerçekleştirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndaki uygulamanın ardından 1967'de Kongre, Zaman Birliği Yasası'nı yürürlüğe koyarak gün ışığından tasarrufu geri getirdi.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Bahar Tatili Bahar eskiden çiftliklerde yaşayan ABD'li çocuklar için en uzun tatil zamanıydı. Yaz tatili buna kıyasla daha yakın zamana ait bir gelenektir. 19. yüzyıl ortalarından önce çocuklar okula çiftlik işlerinin daha sakın olduğu zamanlarda giderlerdi. Bu da genelde Aralık-Mart ve Mayıs ortası-Ağustos aylarına denk gelirdi. Buna karşılık şehirlerde, değirmen, fabrika ve dükkânlarda çalışan göçmen aileler arasında 11 aylık okul yılı popülerdi.

Nisan 1

AYRICA SİZDE-BEDER (İRAN), POISSONS D'AVRIL (FRANSA), HILARIA (ANTİK ROMA), KUYRUKLU GÜN (İSKOÇYA), HULI FESTİVALİ (HİNDİSTAN) DİYE DE BİLİNİR

Neden Nisan'ın ilk günü arkadaş ve ailemize şaka yapma ihtiyacı duyarız? Ya da bir diğer ifadeyle, neden yalnızca bu günde bize gülen insanları mazur görürüz?

Nisan 1'in ortaya çıkışına ilişkin teorilerin sayısı oldukça kabarıktır ama en gerçeğe yakın olanı bizi 16. yüzyıl Fransa'sına götürür. Fransızlar Milâdi takvimi 1500'lerin sonlarında kabul ederek, Yılbaşı gününü 25 Mart'tan 1 Ocak'a aldılar. Eski yıl dönümü ise bir hafta süren festivaller ve 1 Nisan'daki kapanış günüyle kutlanmaya devam etti.

Yeni yıl gününün değiştiğini unutanlara ise çeşitli şakalar yapıldı. Şaşkınlar çeşitli işlere koşulur, olmayan partilere davet edilir ve komik hediyeler alırlardı. Ve bu tür insanlara da *poissons d'Avril* (Nisan balığı) denirdi. Çünkü onlar kolayca ağa düşerlerdi.

Geleniğin Manş Denizi'ni aşması içinse 18. yüzyıla kadar beklenmesi gerekti. Ve İngiltere'de bu gelenek Tüm Budalaların Günü diye anıldı.

Diğer teoriler ise Nisan kandırmacasını çok daha eski tarihlerle ilişkilendirir.

Bir öyküye göre Romalıların bahar festivallerin-

den biri bereket tanrıçası Ceres'i onurlandırmaktır. Ceres'in kızı yeraltı tanrısı Pluto tarafından kaçırılmıştır. Ceres kızını kurtarmaya gider ki bu da yine budalaca bir iştir. Nisan 1'i Hristiyan geleneğiyle ilişkilendirmeye yönelik girişimlerde ise mizahi bir İsa yargılamasından söz edilir. Bu arada yapılan şakalar da İsa'nın yılın aynı döneminde maruz kaldığı alaya alınmanın bir anımsanışıdır.

Kaynağı ne olursa olsun Nisan 1, halen bir bahar geleneği, alçak gönüllülüğe teşvik ve alçakgönüllülüğü kabul günü olmayı sürdürür.

Hamursuz Bayramı

EN ÖNEMLİ YAHUDİ BAYRAMLARINDAN BİRİDİR
SEDER YEMEĞİ: SEBZE, MATZA (HAMURSUZ EKMEK), ACI
OTLAR, MEYVE/FINDIK EZMESİ VE HAŞLANMIŞ YUMURTA

Hamursuz Bayramı'nın geleneksel Seder yemeğinin yendiği ilk gecesi Yahudiler tarafından kutsal kabul edilir. Tıpkı Paskalya'nın Hristiyan yılının en önemli bayramı olması gibi, Hamursuz Bayramı da Yahudi yılının en önemli bayramlarından biridir. Hamursuz ya da Pesah Bayramı'nda, Eski Ahit'in ikinci kitabının "Çıkış" bölümünde anlatılan, Yahudilerin Mısır'dan çıkışı kutlanır. Eksiksiz Pesah hikâyesi, Yahudilerin Mısır, Goşen Toprakları'na (Nil Deltası'nın doğu bölümü) yerleşimini, zalim bir firavunun esaretine girişlerini, Musa'nın doğumu ve başı çekmesini ve Yahudilerin Musa önderliğinde Mısır'dan "çıkış"ını içine alan uzun bir tarihi kapsar.

Pesah'tan önceki günlerde Yahudi evleri, atalarının uzun "çıkış" boyunca yedikleri tek yemek olan

sert, mayasız ekmeğin anısına, geleneksel olarak her tür *chametz*'den (maya) arındırılır. "Matzo" krakerimsi, mayasız bir ekmektir. Ve Hamursuz Bayramı boyunca ekmeğin yerine "matzo" yenir. (Gerçi Yahudi olan ve olmayan pek çok kişi de sadece sevdiği için bugün matzoyu yılın farklı zamanlarında yer.)

Atalarının kölelik süresince yaşadıkları zorlukların anısında Pesah'ın birinci ve ikinci gecesi Yahudi halk seder düzenler. Seder'in anlamı "düzen"dir ve Pesah hikâyesindeki olayların düzenini belirtir. Her bir aşama için özel bir yemek vardır: Mısır'daki ilk günleri anmak için tatlı haroset, elma hoşafı, bal ve fındık; kölelik yıllarını sembolize eden acı otlar gibi.

Bu ritüel genelde ailenin en değerli varlıkları arasında olan "Haggadah" adlı kitapta anlatılır. Yahudilerin Mısır'dan çıkışı baharda gerçekleştiği için, Pesah da daima baharda kutlanır. Toplam sekiz (Reform Yahudileri için yedi) gün sürer ve her zaman Yahudi "nisan" ayının 15. gününde başlar.

Paskalya

GELENEKLER: YUMURTA SÜSLEME, YUMURTA AVI,
PASKALYA TAVŞANI, PASKALYA SEPETLERİ, ŞAPKALAR
YİYECEKLER: KATI YUMURTA, JAMBON, ŞEKER

Çarmıha gerilmeden sonraki üçüncü günde İsa'nın dirilişini kutlayan Paskalya en önemli Hristiyan kutsal günüdür.

Ancak en eski Hristiyan âdetlerinden biri olsa da, aslında üç farklı ruhani geleneğe ait fikirlerin bir birleşimidir: Pagan, Yahudi ve Hristiyan.

Aziz Bed'e'ye göre "Easter" (Paskalya) adı Anglo-sakson bahar ve bereket tanrıçası Eostre'den gelir. Nisan ayı ona adanmıştır. Eostre'nin festivali ilkbahar gündönümünde, gece ile gündüzün eşit olduğu 24 saatlik zaman diliminde kutlanırdı. Erken dönem İngiliz kilisesi, yerel gelenekleri yeni takvimle kaynaştırmanın yollarını ararken, bu bayram için "Easter" (Paskalya) adını seçti. Aynı kelime kökeni Almancadaki Oster'de de görülebilir.

Ancak diğer Hristiyan ülkelerin bu bayrama verdikleri isimler, İbrani kökenlerle ilişkilendirilir. Fransızların *Paques*, İtalyanların *Pasqua* ve İspanyolların *Pascua*'sı *pascha* ile, yani Yahudilerin *Pesah* geleneğiyle bağlantılıdır. *Pesah* İsrail'in Mısır'daki 300 yıllık esaretten kurtuluşunu kutlar ve İsa'nın havarileriyle paylaştığı "Son Yemek" diye bilinen yemeği de büyük olasılıkla bir *Pesah* yemeğidir.

İS 100'e gelindiğinde Paskalya, "tarihi değişen kutlama"lardan biri olmasa da yerleşik bir kutlamaya dönüşmüştü.

Batı ve Doğu kiliseleri bayramın ne zaman kutlanması gerektiği konusunda anlaşamıyordu. Doğu kiliseleri (*Pesah* geleneğine dayanarak) hafta arası bir günü savunuyor, Batı kiliseleri ise böyle önemli bir bayramın daima pazar gününe denk gelmesi gerektiğini söylüyordu.

İmparator Constantinus bir türlü çözilemeyen sorunu 325'te İznik Konseyi'ne havale etti. Konsey bir yandan başka meselelerle de uğraşırken, bir yandan da Paskalya'nın pazar gününe denk gelmesi gerektiğine karar verdi. Ancak bu herhangi bir pazar değil, bahar gündönümü sonrasındaki dolunayı takip eden pazar olmalıydı.

Bugün Paskalya 21 Mart'tan sonraki ilk dolunay gününde kutlanan, "tarihi değişen dini bayram"lardan biridir. Diğer bir deyişle bayram, 22 Mart ile 25 Nisan arasında herhangi bir pazar gününe denk gelebilir.

Yıllar içinde Paskalya din öncesi sembolizmini ve donanımını yeniden edindi. Bugün yumurtalar, civcivler, tavşanlar, ördekler ve şekerler birarada, bahar vaadini tatlı bir kutlamaya dönüştürür.

Cinco de Mayo

GEREK ABD GEREKSE MEKSİKA'DA
POPÜLER BİR KUTLAMA
ANCAK HER İKİ ÜLKEDE DE ULUSAL BAYRAM DEĞİL

Meksikalılar ve Meksika kökenli Amerikalılar 5 Mayıs'ı törenler, konuşmalar ve şenliklerle kutlar. Genel kanının aksine Cinco de Mayo, Meksika'nın Bağımsızlık Günü değildir. O paye Meksika'nın 1810'da İspanya'dan bağımsızlığını ilan ettiği 15 Eylül'e aittir. Asıl bağımsızlık ise son İspanyol askerlerinin bundan 11 yıl sonra Meksika topraklarını terk etmeleriyle gerçekleşmiştir. Daha da ilginç ise, Meksika bağımsızlık gününün artık 16 Eylül'de kutlanmasıdır.

Cinco de Mayo'nun tarihi, 1862'de Fransızlara karşı verilen kahramanca mücadeleye dek uzanır. O yılın başlarında III. Napolyon tarafından gönderilen Fransız bölükleri, Meksika'nın Veracruz limanına çıkar. Napolyon ülkeyi fethetmek ve Avusturya Arşidükü

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Paskalya Tavşanı Öyküye göre tanrıça Eostre, kanatları donmuş bir kuşu tavşana çevirerek onun hayatını kurtardı. Ancak tavşan hâlâ yumurtlayabiliyordu, böylece Paskalya Tavşanı doğmuş oldu. Bu öykünün doğruluğu tartışılır belki ama tavşanın evrensel bir bereket sembolü olduğuna şüphe yoktur. 19. yüzyılda Alman göçmenler "Osterhas" yani Paskalya Tavşanı öykülerini ve onun yumurtalarını ABD'ye kadar taşıdılar.

Maximilian'ı oraya hükümdar yapmak niyetindedir. 6 bin 500 askerden oluşan Fransız ordusu, Veracruz'dan Mexico City'ye doğru yola çıkar. Ayaktakımından oluşan 4 bin 500 kişilik bir Meksika birliği 5 Mayıs'ta onları Puebla kasabasında karşılar. Önce her iki tarafın süvari birlikleri çatışır. Ancak Fransızlar Meksikalı süvarileri hafife almışlardır. Sonuçta büyük kayıplar verir ve peşlerine düşen Meksikalılar tarafından kilometrelerce takip edilirler. Bu arada piyadeler de çamurlu bir arazide çatışmaktadır ve Fransızlar Yerlilerce koşturulan sığır sürüleri karşısında şaşkınlığa düşmüştür. Fransızlar yine büyük kayıp verir ve günün zaferi Meksika'nın olur. 5 Mayıs muharebesi Fransız istilâsını yavaşlatsa da durduramadı. Meksikalı işbirlikçilerin de desteğiyle Fransızlar ülkenin denetimini ele geçirdi. 1864'e gelindiğinde Maximilian imparator atanmıştı. 1867'de işe içsavaşın yaralarını sarmakta olan ABD, Fransa'ya Meksika'dan çekilmesi konusunda baskı yaptı. Napolyon boyun eğerek birliklerini geri çağırdı. (Maximilian tahtını iade etmeyi inatla reddetti ve aynı yıl suikaste kurban gitti.)

Günümüzde Cinco de Mayo yalnız Meksika halkı için değil, aynı zamanda Meksika-ABD işbirliği adına da neşeli bir kutlama olmayı sürdürüyor.

Anneler Günü

MAYIS'IN İKİNCİ PAZARI

ABD BAŞKANI WOODROW WILSON 1914'TE YASALAŞTIRDI
100'DEN FAZLA ÜLKEDE KUTLANIR

Britanyalılar uzun zamandır Büyük Perhiz sırasında Anneler Pazarı denilen günde anneleri onurlandırıyor. Ama annelik

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Babalar Günü Babalar Günü -kimilerine göre belki de olması gerektiği üzere- ikinci sırada yer alır. Örneğin o gün daha az tebrik kartı gönderilir ve Anneler Günü'nün ardından gelir. Babası, eşinin ölümünden sonra altı çocuğunu tek başına yetiştiren Washington'lı Sonora Dodd bu fikri, 1909'daki bir Anneler Günü vaazı sırasında ortaya attı. Spokane bir sonraki yıl ilk Babalar Günü'nü kutladı ama (Haziran'ın üçüncü Pazar'ı) Babalar Günü ancak 1972'de yasalaştı.

onuruna özel bir gün ayırma fikri 20. yüzyıla kadar başka herhangi bir yerde benimsenmedi.

Reformcu Julia Ward Howe, bu fikri ilk kez 1870 yılında ortaya attı. İzleyen 20-30 yılda diğerleri de düzenli olarak Anneler Günü kutlaması önerisine dikkat çekmeye çalıştı.

Ancak bu günün ulusal kutlama günü olarak benimsenmesini sağlayan kişi, öğretmen Anna Jarvis olarak kabul edilir.

1864'te, West Virginia'da doğan Jarvis'in annesiyle sevgi dolu bir ilişkisi vardı.

Bir evlat olarak gösterdiği ilgi ve şefkate karşın Jarvis, annesi için daha fazlasını yapamamaktan dolayı suçluluk duyuyordu. Sonunda ulusal bir Anneler Günü için kampanya başlattı.

Konunun yasalaştırılması için Kongre üyeleri, valiler, belediye başkanları, gazete yöneticileri ve iş dünyasının liderlerine mektuplar gönderdi. Grafton'daki kasaba kilisesi, Jarvis'in annesinin ölüm yıldönümü olan 10 Mayıs, 1908'de Anneler Günü'nü kutladı.

Jarvis o gün herkese annesinin en sevdiği çiçek olan karanfillerden dağıttı. Nihayet Kongre tasarıyı onayladı ve 1914'te Başkan Wilson, Mayıs'ın ikinci Pazar'ını Anneler Günü ilan etti.

Hüzünlü bir not düşmek gerekirse; Jarvis 1948'de, çocuksuz ve yoksul halde bir sanatoryumda öldü. Ancak yaşamını annesine adayan bir kadının başlattığı bu gelenek ve o annenin anısı pek çok ülkeye yayıldı. Bugün Anneler Günü'nde kartpostal, çiçek ve restoran harcamalarında ABD başı çekiyor.

Hali hazırda 100'den fazla ülkede Anneler Günü kutlanıyor. Hindistan, Japonya, Finlandiya, Pakistan ve daha birçok yerde anneler genelde özel bir pasta, bir yemek veya çiçekle onurlandırılıyor.

4 Temmuz

Pek çok ülkede farklı mevsimlere rastlayan farklı bayramlar olsa da bu kutlamalardan yaz aylarına rastlayanlar genellikle nadirdir. Ve varsa eğer, araları hayli açıktır. Resmi olmayan kutlamalar mı? Hele de iklimin buna elverdiği yerlerde piknikler ve tekne gezileri gibi resmi olmayan kutlamalar doğal olarak hayli sıkça yapılır. Burada yaz mevsimi kutlamaları için okyanusun ötelere, Amerika Birleşik Devletleri'ne uzanıyoruz. Ve Asya ya da Avrupa'dan oldukça farklı bir kültürü bünyesinde barındıran bu ülkede yaz ve kutlama denilince akla gelen ilk tarihe, 4 Temmuz'a yer veriyoruz.

Dört Temmuz

BAĞIMSIZLIK GÜNÜ

İLK KEZ 8 TEMMUZ, 1776'DA PHILADELPHIA'DA KUTLANDI
TEMMUZ 1776'DAKİ ABD NÜFUSU: 2,5 MİLYON

Bir Amerikan kentinde, hafta arası bir gün, bir grup insan, bir belge üstünde mutabakata vardı. Söz konusu gün, 4 Temmuz, 1776, söz konusu grup Kurucu Babalar ve söz konusu belge de Bağımsızlık Bildirgesi'ydi.

Bu tarihin üzerinden geçen 200 yıl süresince insanların bir bölümü 4 Temmuz'un, Bildirge'nin

Kıtasa Kongre tarafından onandığı gün olduğuna inanageldi. Oysa bu doğru değildi.

Bildirge aslında 2 Ağustos, 1776'da onandı. Ancak 4 Temmuz, Büyük Britanya ile bağları resmi olarak koparacak belgeyi hazırlamakla görevli İkinci Kıtasa Kongre özel komitesinin, Bağımsızlık Bildirgesi taslağı üzerinde uzlaştığı gündü.

Komitede Benjamin Franklin, John Adams, Roger Sherman, Robert R. Livingston ve en yetenekli yazar olarak görüldüğü için belgenin taslağını hazırlayan Thomas Jefferson vardı.

Bu taslak birkaç hafta boyunca resmileştirilmemiş olsa da, 8 Temmuz 1776 günü, yeni Bildirge Philadelphia Bağımsızlık Meydanı'nda okundu. Bir sonraki yıl 4 Temmuz gayriresmî kutlama günü olmuştü.

Kongre dağıldı, şenlik ateşleri yakıldı ve çanlar çalındı. 1791 yılına gelindiğinde bu gün Bağımsızlık Günü olarak anılıyordu.

Zaman içinde diğer kasaba ve kentler de kendi festivallerini düzenlediler ve Büyük Britanya ile 1812 Savaşı'nın bitmesiyle birlikte kutlamalar daha da yaygınlaştı.

Yıllar boyunca gerçekleştirilen kutlamalara karşın Kongre 1870'e kadar Bağımsızlık Günü'nü resmi tatil ilan etmedi (1941'de federal memurlar için tam maaşlı yasal tatil ilan edildi).

Bugün ise Dört Temmuz Amerika Birleşik Devletleri'nin dört bir yanında havai fişek gösterileri, askeri geçitler, konserler, barbekü partileri ve geçit törenleriyle kutlanıyor.

İnanç ve Kutlama

Müslümanların Ramazan ibadetlerinin, diğer belli başlı dinlerin uygulamalarıyla bazı benzerlikleri vardır. Örneğin, Hristiyanların Lent (Büyük Perhiz) uygulaması gibi, Ramazan da bir manevi düşünüş ve maddi feragat dönemidir. Yahudilerin Hanuka bayramı gibi, Fıtr bayramı olarak bilinen Ramazan'ın sonu da bir coşku, hediyeleşme ve aile şöleni zamanıdır. Ancak diğer dini ritüellerle ortak özellikleri paylaşa da Ramazan, kökeni ve başlangıcı bakımından belirgin bir biçimde Müslüman etkinliğidir. Okyanus ötesinin ünlü kutlamalarından Şükran Günü ise en belirgin ABD geleneğidir.

Ramazan

ZAMANI: İSLAMİ TAKVİMİN DOKUZUNCU AYI
ARAPÇA'DA "AŞIRI SICAK" YA DA "KAVURUCU KURAKLIK"
ANLAMINA GELEN SÖZCÜKTEN TÜRER

İslami kameri takvimde yılın 9. ayı, Peygamber Muhammed'in Kuran'ın vahiylerini almaya başladığı aydır. Kadir Gecesi olarak kendisine göndermede bulunulan gecenin tam tarihi sadece, insanlar ibadetlerini tek bir günle sınırlamasınlar diye, Allah ve Hazreti Muhammed tarafından bilinmemektedir.

Kutsal ayın adı "kavurucu sıcak" ya da "kuraklık" anlamına gelen Arapçadaki *ar-ramad*'dan gelir. Ramazan'ın temel özelliği oruç tutmak olduğundan, adının da su içme ya da yemek yemeye yönelik kavurucu arzuya işaret ediyor olabileceğine inanılır. Günlük oruç (yaşlılar, hastalar, hamileler, emziren kadın-

lar ve 12 yaş altı çocuklar hariç) tüm sağlıklı yetişkinler için yeni aya kadar her gün, gün doğumundan gün batımına kadar süren bir uygulamadır. Gün doğumu "beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edildiği" vakit diye tanımlanır. Gün boyunca dindar insanların yemek yemesi, sigara dahil herhangi bir şey içmesi yasaktır. Gün batımında Kuran'dan pasajlar da okumayı ihtiva eden toplu dualar yapılır. Çünkü Ramazan boyunca inananlar için bir diğer öğüt de Kuran'ı hatmetmek yani baştan sona okumaktır. Gün batımından sonra aileler toplanarak yemek yapmak için alışverişe gider ve gün boyu süren oruçlarını açmak için iftar ederler.

Şükran Günü

İLK KUTLANDIĞI TARİH: 1621 PLYMOUTH, MASSACHUSETTS
MUHTEMEL MÖNÜ: HİNDİ, KAZ, GEYİK ETİ, MORİNA,
MISIR, BALKABAĞI, KESTANE

Şükran Günü, Amerikan takviminde en yaygın kutlanan gündür. Kökeni ya da dini eğilimi ne olursa olsun çoğu Amerikalı bu min-

nettarlık gününü arkadaşları ve ailesiyle kutlar. İlk Şükran Günü 1621'de, Massachussetts Kolonisi'nde (bugünkü Plymouth kenti yakınlarında), Plimoth'da kutlandı. Kolonistler ve Wampanoag Kızılderilileri bir sonbahar hasat şenliğini birlikte kutladılar ve kutlama İngiliz kolonistler ile Amerika Yerlileri arasındaki işbirliğinin bir sembolü haline geldi. (Ancak bu noktada, Amerika Yerlileri'nin bundan önce yüzyıllardır hasat şenlik ve kutlamaları yaptıklarını da belirtmek gerekir.)

Bugün Şükran Günü mönüsünde genelde hindi, et suyu, patates püresi ve kızılçık sosu yer alsada, tarihçiler ilk ziyafette yer aldığı kesin olan iki yemekten söz eder: Geyik ve beyaz kümes hayvanı eti.

Belki mısır unlu ekmek, erik, istakoz ve pırasa da mönüde mevcuttu ama balkabaklı turta, koçanda mısır ya da süt ve yumurtalı herhangi bir şeyin olmadığına kuşku yoktur.

İlk "Şükran Günü Duyurusu", 20 Haziran 1676'da, Massachussetts, Charlestown Yönetim Konseyi tarafından yapıldı. Konsey 29 Haziran'ın bir Şükran Günü olarak kutlanmasını istedi ama elbette bu sonsuza dek sürmedi.

Başkan George Washington, 1789'da Şükran Günü'nü ulusal tatil ilan etmeyi önerdiğinde, ilk koloni yerleşimcilerinin çektiği sıkıntıların ulusal anma gerektirdiğine inanmayan pek çokları tarafından itirazlar geldi.

Özellikle Thomas Jefferson bu fikrin çok yanlış olduğunu düşünüyordu.

Modern Şükran Günü, Sarah Josepha Hale adlı bir dergi editörünün çabaları sonucu doğdu. Hale'in 40 yıl boyunca mektuplar ve yazılarla sürdürdüğü kampanya, 1863'te Başkan Abraham Lincoln'u kasımın son perşembesini ulusal Şükran Günü ilan eden tasarımı imzalama konusunda ikna etti. Onu takip eden başkanlar da aynı yolu izledi.

Ancak Şükran Günü 1941'e dek resmi tatil olarak kabul edilmedi. Bu tarihte Kongre Kasım'ın dördüncü perşembesini Şükran Günü olarak onayladı.

Bugünkü Şükran Günü sofrasında, o günü ilk kutlayanların tanıyamayacağı yemekler olsa da, Noel ve Paskalya benzeri önemli tatillerde olduğu gibi, asıl amaç (şükran sunmak) burada ticari kaygılarla fazla gölgelemedi.

Cadılar Bayramı

KUTLAMA NESNELERİ: KOSTÜMLER, BALKABAĞI, ŞEKER, ŞEKER TOPLAMA, HAYALETLİ EVLER

Cadılar Bayramı 2 bin yıldan uzun süredir, şu veya bu şekilde kutlanıyor. İrlanda Keltleri için *Samhain* denilen, ciddi bir kutsal ritüeldi ve ölüm tanrısı Saman'ı onurlandırılıyordu. İnanca göre Tüm Azizler Arifesi'nde (31 Ekim) periler dışarıya çıkıyor, ölümlüler ise ruhlar dünyası ile en yakın temasa geçiyordu. Bu ruhlar her zaman iyiliksever olmayabiliyordu. İnsanlar şeytan ve cin kılığına giriyor, üst ve başlarına hayvan derisi ve kafası geçiriyor ve Kelt rahiplerince meşe ağacından oluşturulan kutsal ateşin olduğu yere dek, gürültülü bir törenle yürüyordu. Amaç, yaşayanların bedenine yeniden girmeye çalışan yeni ölmüşlerin ruhlarını uzaklaştırmaktı. Romalılar 1. yy'da Keltleri fethetmiş ve insanların kurban edilmesini yasaklamış olsa da, Cadılar Bayramı geleneği sürdü. Ve Hristiyanlık da onu adapte etti.

İS 601'de, Papa I. Gregory misyonerlerden yerel inançları yok etmek yerine, onları kullanmaya çalışmalarını istedi. 9. yy'da Kilise doğaüstü odaklı *Samhain*'in yerine 1 Kasım tarihine bir Hristiyan kutlaması olan Azizler Günü'nü koydu. Birkaç yüzyıl sonra da ölüleri onurlandırmak üzere 2 Kasım, Tüm Ruhlar Günü ilan edildi. Amaç Kelt tanrılarının önemini azaltmaktı. Ama sonuçta bir başka kutlamayı teşvik etmişti: Tüm Azizler Arifesi, yani Cadılar Bayramı "Hallowe'en"i. ABD'ye 1800'lerde İrlandalı ve İskoçların akın etmesiyle birlikte, pagan ruhlar festivali, bir eğlence ve şaka gecesi olarak yeniden canlandı.

Noel ve Kış

Kış mevsimi, yerine göre farklı görüntülere bürünebilir. Gezegen üzerinde bulunduğunuz bölgeye göre kış size kendisini sıcaklıklarda hafif bir düşüş veya bahara dek yerde kalan diz boyu karla gösterebilir. Güney yarıkürede havuz kenarında kutlansa da Noel'in başlangıcı kuzey yarıkürenin kış gündönümüyle ilintilidir. Kalabalık Hristiyan toplulukları barındıran ülkelerde Noel kutlaması öyle popüler geçer ki, diğer bazı kültürler de, Hanuka gibi Noel'e yakın zamana gelen kutlamalarını iyice canlandırmakta gecikmemiştir.

Hanuka

AYRICA IŞIKLAR BAYRAMI,
İTHAF BAYRAMI,
MAKABİLER BAYRAMI DİYE DE BİLİNİR

Hanuka (ya da Chanukkah veya Chanuka... ve daha çeşitli adları vardır) Makabilerin Kudüs'teki İkinci Mabet'e kendilerini adamları anısına kutlanan bir bayramdır. Makabiler mabeti geri aldıklarında mabet lambasının sadece bir gece yanacak yağı olduğu, ancak daha fazla yağ bulunana kadar tam sekiz gece yandığına tanık oldular. Dünyanın dört bir yanındaki Yahudilerin "Işıklar Bayramı"nı kutlamasının nedeni işte bu mucizedir.

Aslında Hanukkah adama/ithaf anlamına gelir. İsrail'de menorah olarak adlandırılan "hanukiyah" Makabilerin mabet lambasının alevini sekiz gün,

sekiz gece yanık tutma suretiyle gösterdikleri sadakati sembolize eder. Menoranın/şamdanın kolları, alev ayrı kalsın ve "pagan"ların şenlik ateşine benzesin diye birbirlerinden kasıtlı olarak ayrılmıştır.

20. yüzyılda Batılı, özellikle de Amerikalı Yahudiler Hanuka'yı ev dekorasyonları, gösterişli hediyeler gibi Hristiyan tarzı eşyalar, ayrıca partilerle kutlamaya başladılar.

Aslında Hanuka, Fısıh veya Yom Kippur'a kıyasla daha sade bir bayramdır. Menoranın yanı sıra asırlar boyunca Hanuka bayramı ile ilgili yaygın gelenek patates latkeleri ya da jöleli çörekler gibi lambanın hatırlatıcısı olarak yağda kızartılmış yiyecekler yenmesini içermektedir...

Dört yüzlü "dreidel" ilk bakışta bir çocuk oyuncağı gibi görünebilir ama, Antiokhos'un zamanında Yahudileri cezalandırılmaktan kurtarmıştır. O dönemde Yahudilerin biraraya gelerek Tevrat okumaları yasaktı, onlar da yanlarında bir dreidel tutarlardı. Böylece Romalı askerler yaklaştığında, kutsal kitabı saklayarak, oyun oynuyormuş gibi yapabiliyorlardı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Dreidel adıyla bilinen dört köşeli üst, adını Almanca "dönmek" anlamına gelen "drehen"den alır. Köşeler İÖ ikinci yüzyılda kutsallığının bozulmasından sonra Kudüs'teki İkinci Mabet'in yeniden kutsanması için yeterince uzun (sekiz gün) yanan yağ kabına işaret eden "Nes gadol haya sham" yani "Büyük bir mucize oldu orada" ifadesini simgeleyen ibrani harfleri nun, gimel, hei ve shun ile işaretlidir.

Kış Gündönümü

ÇAKIŞAN BAYRAMLAR:
NOEL, HANUKA, DONG ZHI, M. SANKRANTİ

Kuzey yarıkürede kışın resmi başlangıcı olan 20 Aralık ila 23 Aralık, yılın en kısa günü ve en uzun gecesidir. Kış gündönümü diye anılan gün, günlerin uzamaya başlaması nedeniyle aynı zamanda ışığın ve sıcaklığın da dönüşünü müjdelir. Gündönümü kutlamaları antik çağlardan beri, çeşitli kültürel ve dini gelenekler çerçevesinde yapılır.

Romalılar Aralık'ta *Saturnalia*'yı kutlardı. Tarım tanrısı Satürn'ün onuruna düzenlenen bir haftalık şenlik ve kutlamalar, kış gündönümünün de içerirdi. Gündönümünden sonra gün ışığının dönüşü, yine gündönümünde doğan Pers ışık tanrısı Mitra'ya saygı duaları ederek karşılanırdı. Yunanlıların da Dionysus onuruna düzenledikleri, *Brumalia* denilen benzeri bir kış gündönümü festivalleri vardı. Hristiyanlığın yükselişiyle birlikte *Saturnalia* kayboldu ve onun yerini Noel aldı. İsa'nın doğumu büyük olasılıkla kışa denk gelmediği halde, Hristiyan geleneği (bir Roma takviminde ilk kez görüldüğü üzere) yaklaşık dördüncü yüzyıl ortalarından bu yana doğumu, gündönümüne yakın bir tarih olan 25 Aralık'a aldı. Aynen Mitra gibi İsa da karanlık güçleri defeden ve dünyaya ışığı getiren bir tanrı olarak görülüyordu. Yahudilerin Işık Bayramı Hanuka da Aralık'a rastlar. Sekiz gün süren bu bayramın tarihi İÖ 165 civarına dek uzanır. Bu tarihte Yahu-

diler kral Antiokhos'u yendiler ve kutsal lamba ve kandiller yakarak tapınağı yeniden adadılar.

Gündönümü, yani İngilizce'deki *solstice* sözcüğü Latince'de "güneşin hareketsiz durması" anlamını taşıyan sözden türer.

Dünyanın eksenî dönüş düzlemine göre 23 derece kadar eğimlidir. Tam kış gündönümü anında kuzey yarıküre, güneşten uzağa eğilmek yerine yeniden güneşe doğru eğilmeye başlar.

Bu nedenle eski çağ gökbilimcilerinin gözüne güneş, birkaç gün için gökyüzündeki rotasında hareket etmiyor gibi görünmüştür.

Noel

DİĞER DİLLERDE MUTLU NOELLER:
SROZHDESTVOM KRISTOVYM, FELIZ NAVIDAD,
JOYEUX NOËL, BUONE NATALE, GOD JUL

Noel, Hristiyan bayramlarının belki de en göze görünür olanıdır. Bu bayram, yalnızca laik olan veya olmayan pek çok farklı ülkede kutlanmakla kalmaz, aynı zamanda her tür popüler medya kanalıyla dünyanın dört bir köşesine ulaşarak, laik gelenekler içeren mevsimsel bir kutlama olma özelliğini de korur.

Kış ortası kutlamaları binlerce yıldır sürdürülmüştür. Kışın en uzun, en karanlık günleri bir tür sıcaklık, ışık ve dostluk ihtiyacı doğurur. Örneğin, eskiden Norveçliler *Yule*'u kutlar ve ateşe verilen kütük yandığı sürece, yaklaşık 12 gün şenliğe devam ederlerdi ("Noel'in On İki Günü" geleneğinin kökeni bu olabilir). Bu arada Roma'da da (tarım

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Noel Çorapları Efsaneye göre maddi durumu bozulan bir soylu, üç kızı için çeyiz parası bulamaz. Onların bu sıkıntısını duyan Aziz Nicholas, ailenin bacasından aşağı üç torba altın atar ve altınlar kurumak üzere şömine üstüne asılan kızların çoraplarının içine düşer. O gün bugündür de çocuklar Aziz Nicholas'tan (Noel Baba) hediye alabilmek için çoraplarını şömine üstüne ya da evin herhangi bir yerine asar.

tanrısı Satürn'ü onurlandıran) *Saturnalia*, kış gündönümü civarında bir hafta boyunca kutlanırdı. Hedonistik ve kaotik bir bayramdı bu ve asiller hizmet ederken, köylüler başa geçerdi.

Noel ilk başlarda Hristiyan yılının bir parçası değildi. 25 Aralık da İncil'de söz edilen bir tarih değildir. İS dördüncü yüzyılda Papa I. Julius bu tarihi, kilise bayramı olarak seçti. Amacı daha çok *Saturnalia* şenliklerine dini bir çehre kazandırmaktı. Başlarda Doğum Bayramı diye anılan gelenek, 432'de Mısır'a, altıncı yüzyılın sonunda da İngiltere'ye yayıldı.

Noel'i geleneksel gündönümü festivalleriyle aynı zamana denk düşüren kilise önderleri, onun kitlelerce benimsenme olasılığını artırdılar ama kutlama şeklini dikte ettirme şansından vazgeçtiler. Ortaçağa gelindiğinde Hristiyanlık büyük ölçüde pagan geleneğinin yerini almıştı ama eğlenceseverler Noel'i kilise toplantısından sonra içkiler, oyunlar ve şakalarla coşku içinde kutlardı.

ABD'de ise Noel'in yerleşmesi biraz zaman aldı. İlk Püriten yerleşimciler, Protestan Oliver Cromwell ve onun İngiltere'deki Reform hükümetinden etkilendikleri için, Noel'i kutlamıyorlardı.

Amerikalılar bu bayramı ancak 19. yüzyılda benimsedi. Ve Kongre 1870 yılında Noel'i federal bayram ilan etti.

Noel'in popülerleşmesi ve daha sonraki yıllarda ticarileştirilmesi, dini coşkudan çok, değişen kültürel yaklaşımlarla ilgiliydi. ABD ve Avrupa'da aile ve çocuklara olan yaklaşım giderek daha duygusal bir boyut kazanmıştı.

Bu da bütünüyle endüstri devriminin uzantısı olan, gelir artışı, daha çok boş vakit ve üretilen mallara daha kolay erişim gibi çeşitli etkenlerden kaynaklandı.

Noel Baba

HOLLANDA DİLİNDEKİ "SINTER KLAAS" TAN GELİR
AYRICA AZİZ NICHOLAS, AZİZ NICK, KRIS KRINGLE, CHRISTKIND,
NOEL BABA DİYE DE BİLİNİR

Bugünkü algılanışıyla "kurmaca" olan Noel Baba, aslında görece sade bir kişiliktir: Kuzey Kutbu'ndaki evinden geyiklerin çektiği kızıyla dünyanın dört bir yanındaki çocuklara hediyeler dağıtan, kırmızı giysili, şişman, neşeli bir adamdır o. Kısaca Noel Baba hediye verme, cömertlik ve bolluğun sembolüdür. Yoksa öyle değil mi?

Aslında tam da öyle sayılmaz. Aziz Nicholas adlı bir keşiş, gerçekten de İS 280 civarında Anadolu'da zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Nicholas cömertliği ile meşhurdu ve efsaneye göre tüm mirasını dağıtıp, uzak diyarları gezerek insanlara yardım elini uzatmıştı. 6 Aralık'ta öldü ve aziz ilan edilmesinden sonra bu tarih onun bayramına dönüştü. Hollanda'da Aziz Nicholas Günü hâlâ kutlanır ve çocuklar "Aziz Nick"ten kurabiye ve şeker alabilmek için ayakkabılarını kapı önüne bırakır.

Hollandalıların Aziz Nick için kullandıkları takma ad "Sinter Klass"tı. Hollandalı yerleşimciler geleneklerini Yeni Dünya'ya taşıdıklarında, "Sinter Klaas" adı "Santa Claus"a dönüştü. Romancı Washington Irving, *New York'un Tarihi* adlı kitabında Santa Claus'u daha da popülerleştirerek, Aziz Nicholas'tan "New York'un Koruyucu Azizi" diye söz etti. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde yeni yeni oluşan alışveriş merkezleri, çoğu zaman Noel Baba resimleri kullanarak Noel alışverişinin reklamını yapmaya başladı. 1841'de Philadelphi-

alı bir mağaza sahibi, dükkânının bacasından tırmanması için Noel Baba kılığında birini kiraladı. "Canlı" Santa Claus'u görmek isteyen çocuk ve ebeveynlerin akını uzun sürmedi. 1822'de New York'lu profesör Clement Clarke Moore, kızları için "Noel Baba Ziyaretinin Öyküsü" adlı bir şiir yazdı. Şiirde iri cüsseli ve sihirli yetenekleri olan bir Noel Baba tasvir ediliyordu.

1881'de politik karikatürist Thomas Nast, Moore'un şiirinden esinlenerek *Harper's Weekly* karikatürü Santa'yı kürklü parlak kırmızı bir kıyafet giyen ve içi oyuncak dolu bir çuval taşıyan, şişman, mutlu ve sakallı bir adam olarak resmetti.

Kwanzaa

SWAHİLİ DİLİNDEKİ "MATUNDA YA KWANZA"DAN GELİR
ORTAYA ATAN: DR. MAULANA KARENGA
İLK KUTLANDIĞI TARİH: 26 ARIK, 1966

Kwanzaa "ilk meyveler" anlamına gelir ve aynı anlama gelen Swahili deyişinden alınmıştır: *Matunda ya kwanza*. 1966'da, Watts ayaklanmalarından sonra Dr. Maulana Karenga tarafından ortaya atılan seküler bir Afro-Amerikan kutlamasıdır Kwanzaa. Her yıl 26 Aralık ile 1 Ocak arası yedi gün boyunca kutlanan festivalin amacı, tarihi mirası, onuru, cemiyeti, aileyi ve kültürü yüceltmektir.

"İlk meyveler" yani hasat şenliklerinin tarihi, Afrika kültürlerinde antik Mısır'a dek uzanır ve beş unsura dikkat çeker: Hasat, hürmet, anma, yeniden sorumluluk üstlenme ve kutlama.

Kwanzaa'nın temel aldığı yedi esas etkinlik ya da ilke ise şöyledir: Umoja (Birlik), Kujichagulia (kişisel kararlılık), Ujima (Kolektif Çalışma ve Sorumluluk), Ujamaa (İşbirliğine Dayalı Ekonomi), Nia (Niyet), Kuumba (Yaratıcılık), İmani (İman).

Bu arada bir not: Kwanzaa yedi sembolle temsil edilir: Mazao (mahsuller), Mkeka (hasır), Kinara (şamdan), Mishumaa Saba (yedi mum), Muhindi (mısır başağı), Zawadi (hediyeler) ve Kikombe Cha Umoja (birlik kupası).

Ve tüm bu sayılanlar da şamdandaki mumlarla temsil edilir.

Sözü edilen bu mumların üçü kırmızı, üçü yeşil biri de siyahtır. Bu renkler sırasıyla "siyah" halkı, onların mücadelesini (kırmızı) ve onların geleceğini (yeşil) temsil eder.

Her bir mısır başağı, hem ailede hem de cemiyet içindeki çocukları temsil eder.

Kwanzaa hediyeleri genellikle çocuklara özgü şeyler olarak görülse de, diğer aile veya cemiyet üyelerine de eğitimi simgeleyen bir kitap, devamlılığı vurgulayan bir miras sembolü veya kültürün önemini vurgulayan benzeri hediyeler verilebilir.

Bir diğer Kwanzaa geleneği de "birlik kupası"nın doldurulması ve kupadan içeceğin aktarılmasıdır. İçecekler atalara saygıyla doldurulur ve ardından atalar ile biraraya gelen insanların arasındaki birliği sembolize eden bir ritüelle kupadaki içecek içilir. Kwanzaa ritüelinin bir diğer bölümü de yedi

PARALEL TARİH

Süpürge Atlama ve Diğer Köle Gelenekleri

Evliik seremonileri arasında yer alan "Süpürge Atlama" geleneğinin Keltik ve Batı Afrikalı dahil olmak üzere bir sürü atası ve bereket ya da eski hayatların süpürülmesi gibi pek çok anlamı vardır. Afro-Amerikan kölelerin düşünlerinde süpürge atladığını biliyoruz. Ama bunun Afrika geleneğinin bilinçli olarak özümsemesi mi yoksa düzgün bir tören için onun yerine yapılan yeni bir merasim olup olmadığı belli değil. Günümüzde, çiftler önlere konan bir süpürge üzerinden gerçekten atılıyorlar. Sevilen bir arkadaş veya bir aile üyesi bu geleneğin tarihini anlatıyor ve misafirler üçe kadar saydıktan sonra gelinle damat elele süpürge'nin üstünden zıplıyorlar. Efsaneye göre, daha yukarı zıplayan evde kontrol sahibi oluyor.

değeri temsil eden sembollerin her birinin, herkesin görebileceği bir masada duran hasırın üstüne yerleştirilmesidir.

Mumlar Kwanzaa'nın ilk günü olan 26 Aralık'tan itibaren yine bu masada yakılır.

Öte yandan mum yakmanın da belli bir düzeni vardır. İlk olarak yakılan siyah mum, her gün yeniden yakılır. İkinci gün, soldaki kırmızı mum yakılır ve böylece soldan sağa doğru, Kwanzaa'nın sonuna dek devam edilir. Aynen mumlar gibi soldan-sağa düzeni sırasıyla insanları, mücadeleleri ve geleceği onurlandırır.

Yılbaşı Arifesi

ÇOĞU KÜLTÜR TARAFINDAN KUTLANIR
DÜNYANIN EN ESKİ KUTLAMALARINDAN BİRİDİR
HAVAİ FİŞEKLER VE ŞAMPANYA GENELDE GÜNE ÖZGÜDÜR

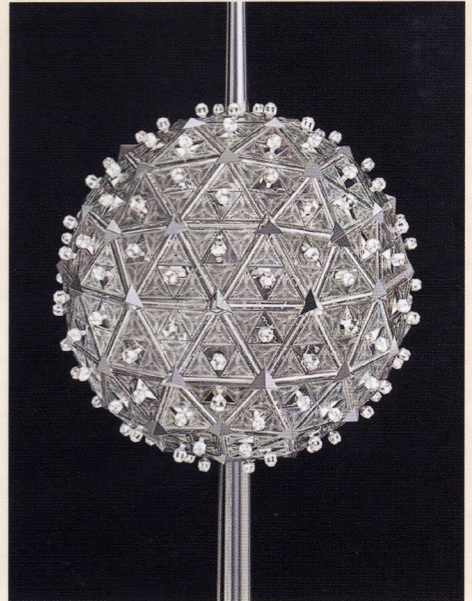
Dört bin yıldan uzun bir süredir yapılan yeni yılı karşılama kutlamaları, yazılı tarihin en eski kutlamalarından biridir. Fenikeliler ve Persler için yıl, sonbahar ekinoksuyla birlikte, Yunanlılar içinse kış gündönümüyle başlardı. Hem eski yılı geride bırakmanın, hem de yeni yılın sevinci törenler ve seremonilerle ifade edilirdi.

Önceleri bir hasat şenliği olan kutlama, sonradan ağaç ekimiyle de birleştirilen, yeni kralların taç giyme festivaline dönüştü. Bu yeni yıl festivalleri içinde en ünlüsü ise Babil'de kutlanıyordu. 11 günlük seremoni bir başrahibin törenle yıkaması, sonra da baş tanrı Marduk'a şarkı söylemesi ile başlıyordu. Ardından oyunlar ve geçit törenleri yapılıyor, bereket tanrıları ve diğer heykeller, atlı arabalarla özel bir yapıya taşınıyordu. Kutlamanın son gününün ardından insanlar bir kez daha dikkatlerini çiftçiliğe yoğunlaştırıyor.

PARALEL TARİH

Times'taki Kristal Top

Yeni yılda milyonlarca kişi New York, Times Meydanı'nda kristal topun düşürülmesini izlemek üzere toplanır. Ve bu gelenek 1908 yılbaşı arifesinde başlamıştır. O tarihte 1,5 metre çapında, 315 kilogram ağırlığında, üstü 100 adet 25 wattlık ampulle donatılmış ahşap-demir karışımı bir küre, geceyarısı bayrak direği üzerinden aşağı indirildi. O zamandan beri top, (savaş karartmasının yapıldığı 1942 ve 1943 yılları hariç) her yıl indirildi. Son yıllardaki toplam 180 santimetre çapında ve 450 kilogramdan ağırdı. Ayrıca 500 Waterford kristal üçgeni, 700 ampül ve 90 adet bilgisayar kontrollü döner piramit aynayla süslenmişti.

New York'ta 2002 yeni yıl arifesi için üretilen Times Meydanı Topu'nu Waterford Crystal imal etti.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Noel Baba'nın Geyiği İskandinavların gök gürültüsü tanrısı Thor, fırtınalarda Gnasher ve Cracker adlı büyüklü iki keçinin çektiği bir savaş arabası sürerdi. Bu, Dasher, Dancer, Prancer, Vixen, Comet, Cupid, Donner ve Blitzen adlı rengineyikleri tarafından çekilen Noel Baba'nın "min-yatür kızağı"nın ilham kaynağı mıydı? Bunu asla bilemeyiz ama artık o rengineyikleri Amerikalılar'ın hayal dünyasında en az Noel Baba kadar sağlam bir yere sahip.

Julius Caesar'ın İÖ 46'da Jülyen takvimi kullanıma sokmasıyla birlikte yıl, 1 Ocak'ta, yani kış ortasında başladı. Yeni yıl kutlamaları da buna göre kaydırıldı. Ardından devreye Hristiyanlık girdi ve pagan kutlamalarını bir ölçüde dizginledi. Ancak dünyanın güneş etrafındaki döngüsüne yönelik, neredeyse doğal bir insani gereksinim halini almaya başlayan bu kutlamaları kilise bile bastıramadı. Ortaçağ döneminde Avrupa ülkeleri yeni yılı Aralık ortası ile Mart sonu arasında çeşitli zamanlarda kutladı. Yeni yıl kutlamaları ancak 18. yüzyılda, düzenli olarak 1 Ocak'ta yapılmaya başlandı. Yeni Dünya'nın kolonistleri ise bu zamanı silahlarını ateşleyerek ya da kiliseye giderek kutladılar. Iroquois Yerlileri yeni yıl zamanını kötü ruhların kovulmasına ayırdı.

Modern çağda Yeni Yıl kutlamaları yeni yılın ilk gününü de içine almaya başladı ve binbir türlü gelenek filizlendi.

Çoğu insan yeni yıl arifesini parti gecesi olarak görür ama pek çokları da onu bir ilişkileri tazeleme ve geçmiş gözden geçirme zamanı olarak algılar. Geceyarısı en çok sevilen kişiyi öpmek de artık neredeyse tam bir gelenek halini almıştır.

Bir diğer yeni yıl geleneği de kişisel amaçlara yönelik kararlar almaktır. Yeni bir yıl, yeni olaylar ve yeni bir talihe bebedir.

Ve alınan kararlar da, örneğin daha iyi bir insan olmak gibi, tek ve basit olabileceği gibi, çok sayıda ve çok aşamalı da olabilir. (Sanskritçe öğren, maratona katıl, beş kilo ver.)

Elbette alınan her karar, sahibinin kararlılık düzeyi kadar kalıcıdır. Günümüzde karara bağlı kalma yöntemlerinden bazıları onları unutulmamak üzere bir yere kaydetmek ve arkadaşlara tanıklık ettirmektedir.

Dağısıcanı Günü

ÖNCEDEN "MUM İŞİĞİ GÜNÜ" OLARAK ANILIRDI
DAĞSICANI PUNXSUTAWNEY PHIL
1886'DAN BU YANA TAHMİNLERDE BULUNUR

Bahar başında deliklerinden çıkan hayvanları gözlemlene geleneği muhtemelen insanların hava tahmininde bulunmaya başladıkları tarihe dek uzanır. Baharın müjdelenmesi demek, toprağı ekime hazırlama zamanı gelmiş demektir. Dolayısıyla doğadaki işaretler yıldan yıla dikkatle kaydedilirdi.

Avrupalılar baharın gelişini yüzyıllar boyunca porsukların, ayların ve diğer hayvanların kış uykularından uyanmalarıyla özdeşleştirdi. Ve Alman göçmenler Pennsylvania'ya Dağısıcanı Günü'ne benzer bir gelenek taşıdı.

Eğer hayvanın dışarı çıktığı gün güneşli olursa hayvan kendi gölgesini görerek korkacak ve altı hafta daha deliğinde saklanacaktı. Böylece kış uzamış olacaktı.

Bulutlu günde ise hayvan dışarıda kalacak, bu da bahar kapıda anlamına gelecekti. Pennsylvania'da çok sayıda dağısıcanı olması nedeniyle, "barometre hayvan" olarak da onlar seçildi. Dağısıcanları genelde Şubat başında yuvalarından çıktıkları için, bu ayın ikinci günü resmi Dağısıcanı Günü ilan edildi. Bu, neden-sonuç ilişkisini konuşmak için harika bir mazeretti.

Büyük olasılıkla aynen bizler gibi, göçmen çiftçi-

ler de, hava koşullarına bağlı olsa da aslında rastgele bir günde dışarı çıkan dağsıçanının hava tahmininde bulunamayacağını gayet iyi biliyordu. Ancak hangi gelenekler kolayca yok olurdu!

Güneyin sıcak iklimlerinde dağsıçanları yuvalarından daha erken, kuzeyde ise daha geç çıkar. Dolayısıyla insan Pennsylvania'dan ne kadar uzaktaysa, 2 Şubat'ın dönüm noktası olarak güvenirliliği de o kadar azalır.

Üstelik dışarı çıkıp havayı yoklayan dağsıçanlarının dışarıda kalıp kalmayacaklarını belirleyen şey de, kendi gölgelerinden korkmaları değil, açlıkları ve seks dürtüleridir.

Sevgililer Günü

KARTPOSTALLAR, ÇİÇEKLER VE ŞEKERLE KUTLANIR

İLK TOPLU KUTLAMA: 1840'LAR

BUGÜN 1 MİLYARDAN FAZLA KARTPOSTAL GÖNDERİLİYOR

Sevgililere geleneksel olarak çiçek ve şeker verilen günün başlangıcı, Lupercalia denilen antik Roma festivaline dek uzanır. O dönemde rahipler her yılın 15 Şubat'ında, Roma'nın kurucuları Romulus ile Remus'un kurtlar tarafından beslendiğine inanılan (*lupus* Latince "kurt" anlamına gelir) mağarada toplanırdı. Ardından kurban edilen bir keçinin kanı, soylu iki gencin alınına sürülürdü. Daha sonra gençler Roma sokaklarında bağıra çağıra yürür, *februa* adlı keçi derisinden yapılmış kayışlarla genç kızlara sataşır. (Latince "arındırmak" anlamına gelen *Februa*, *February*

–Şubat– sözcüğünün kökeni.) Ritüelin amacı hayvan ve mahsulleri korumak ve hem hayvanlar hem de sahiplerinin bereketini garanti altına almaktır.

Lupercalia'nın en sevilen bölümlerinden biri, sevgili ya da aşık olma ihtimali olan kişilerin kurayla seçildiği bölümdü. Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, pagan gelenekleri Hristiyan gelenekleriyle kaynaştı ve İS beşinci yüzyıla gelindiğinde, Şubat festivali bir azizin adını aldı.

Valentine adı aslında üçüncü yüzyıl şehitlerinden ikisine aitti. Bunlardan biri imparatorluğun emrine karşı gelerek çiftleri gizlice evlendiren bir piskopos, diğeri ise zulüm gören Hristiyanlara yardım eden bir adamdı. (Bazı araştırmacılar ikisinin aynı kişi olduğuna inanır.) Kilise pagan kutlamalarından memnun olmasa da, bir kahramanın anıldığı bir güne kimsenin itirazı yoktu.

Sonuçta sevgililerin adlarının yerine genç erkekler imrendikleri azizlerin adlarını yazıyorlardı. Dolayısıyla Valentine Günü kutlamalarının ortaçağ döneminin İtalyası'nda, 19. yüzyıla gelindiğinde ise Fransa ve diğer ülkelerde yok olmasına pek de şaşmamak gerekir.

Ancak kutlamalar Britanya'da sürdü ve bu gelenek hiç şüphesiz iki edebi eserle iyice popülerlik kazandı. Hem Chaucer'in *Budalalar Meclisi* (1382 civarı) hem de Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* (1594 civarı).

Sevgililer Günü kırtasiyeciler, çikolatacılar ve çiçekçiler için önemlidir. Çünkü onlar tüketicileri sevgilileri, ebeveynleri, çocukları, arkadaşları, hatta meslektaşlarına hediyeler almaya teşvik eder. Sevgililer Günü'nün ticari bir manipülasyon olduğuna inanan kimileri, bir kartpostal bile göndermeyi reddederken, kimileri de romantizmi, dostluğu ve sevilenleri kutlayan bu güne kucak açar.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Sevgililer Günü Tebrikleri Bilinen ilk Sevgililer Günü mektubu Orleans dükü Charles tarafından 1415 civarında kaleme alındı. Londra Kulesi'ne hapsedilmiş olan Charles, mektubu karısına yazmıştı. O yüzyılda "valentine" sözü "sevgili" ile aynı anlamda kullanılmaya başlandı. Zaman içinde deyiş "tebrik kartı" anlamını da kazandı. Kalpler, aşk tanrısının çizimleri ve dantelli çerçevelerle süslenen Valentine kartları Victoria döneminde iyice popülerleşti.

Yaşamında seremoni olmayan kişinin, o boşluğu büyük bir değerle doldurması gerekir.

-BENJAMIN FRANKLIN (1706-1790)

Seremoni ve Gelenekler

Yaşamlarımızın iskeletini oluşturan pek çok gelenek ve göreneği, sanki daima var olmuşlar ve olacaklarmış gibi kanıksarız. Örneğin, biriyle tanıştığımızda düşünmeden elimizi uzatırız. Evlendikten sonra balayına çıkarız. Biri öldüğünde cenaze düzenleriz. Peki insanlar el sıkışmaya ne zaman ve niçin başladı? Geline hediye geleneği nereden gelir? Bu şekilde düşünmeye başladığımızda, soruların ardı arkası kesilmez. Bu bölümde 30'dan fazla seremoni ve geleneğin izini sürdük ve şaşırtıcı şeylerle karşılaştık. Örneğin, bebeklerin pembe ve mavi renkleri, bir zamanlar bugünkünün tam tersiydi. İlk tabutlar örgü kamışlardan yapılmıştı ve çevre dostu yeni "ekopod"lar da yine benzeri bir yapıya sahipti. "Amin" ya da "çok yaşa" demek gibi geleneklerin çoğu, gündelik yaşamımızın bir parçasıdır. Bebek partileri, cenazeler vb. bazı etkinlikler ise hayatımız boyunca yalnızca birkaç kez katıldığımız özel seremonileri oluşturur. Bu bölümdeki konu başlıklarını dikkatle gözden geçirin ve hangisi ilginizi çekiyorsa ona dalın. Ancak çok tanıdık gelen konuları da atlamayın. "İşte Gelin Geliyor"u çok iyi bildiğinizi mi düşünüyorsunuz? Peki bu melodi Sinagoglar'da neden çalınmıyor? Viking cenaze ateşlerinin varlığından hiç şüpheleniz yok mu? Öyleyse, bir daha düşünün. 21. yüzyılda yaşamlarımız giderek karmaşıklaşırken, gelenek ve seremonilerin de önemi artıyor. Onlar bize huzur veriyor ve bazı şeylerin hâlâ değişmediğini anımsatıyor. Geçmiş nesillerle aramızda bir köprü oluşturuyor, yaşamımızı dolduran irili ufaklı olaylar arasında yolumuzu bulmamızı sağlıyorlar...

Görgü Kuralları

Insanlar karşısındaki kişinin kendisini daha rahat ve güvende hissetmesi için belli şeyler yaparlar. Bu başlık altında yer alan ve el sıkışmaktan başlayıp kapı açmaya dek uzanan tüm görgü kuralları bu iki histen birinin sağlanmasıyla ilintili. Elinizi karşınızdaki kişiye uzatmak eskiden silahınız olmadığını belirtmenin bir yoluydu, dirseğinizi masadan uzak tutmak ise masadakilere yer açmaya yarıyordu. Bugün hapsi olan birine “çok yaşa” demenin, kişinin sağlık ve morali üstünde ani bir etki yaratmadığını biliyoruz ama yine de gelenek yerini bulsun diye söylüyoruz. Çünkü bu yaşamda hep birlikte olacağımızı belirtmekten hoşlanıyoruz.

El Sıkışma

İŞ DÜNYASINDA STANDART KARŞILAMA GELENEĞİDİR
SIKI ELLE TOKALAŞMA: ÖZGÜVEN İFADE EDER
BUNDAN KAÇININ: GEVŞEK EL SIKIŞMA

Pek çok ritüel gibi tokalaşmanın ortaya çıkışı da belirsizliklerle doludur. Antik Babil’de ilahi gücün insan eline aktarılmasını temsilen hükümdar, kutsal bir heykelin elini tutardı. Ancak el sıkışmanın modern çağdaki amacı oldukça net: İki insan arasında samimi ve güvenli bir karşılama sağlamak.

Aslında belki de “iki erkek arasında” demek daha doğru olur. Çünkü tokalaşmanın birkaç yüz yıl önce İngiltere’de silah taşınmadığını göstermek için kullanıldığını biliyoruz.

O dönemlerde kadınların silah taşıdığı pek görülmezdi (ya da buna izinleri yoktu). Ki el sıkışmanın yakın zamana dek kadınlar arasında yaygın olmamasının nedeni de büyük olasılıkla buydu.

Tokalaşma eylemi, doğrudan temas sayesinde insanlar arasında güven ve eşitlik yaratır. Bir zamanlar tokalaşmada sol el kullanılırdı çünkü silahlar genellikle giysi kolunun içine gizlenirdi. Ancak zaman içinde el sıkışma sağ ele kaydı çünkü “kılıç tutan el” sağ eldi. İlk başta tokalaşmalar “bilek sıkma” biçimindeydi, sonraları el sıkmaya dönüştü. Ve bugün tokalaşma bir saygı göstergesi olsa da, bu her zaman böyle değildi.

Dünyanın çeşitli kültürleri bugün, özellikle de iş hayatında el sıkışmayı bir selamlaşma yolu olarak kullanır ama uygulamada bazı farklılıklara da rastlanır. Japonlar sık sık tokalaşır ve genellikle tokalaşırken hafifçe öne eğilirler. Bazı Avrupa ülkelerinde ise birbirlerini yakından tanıyan arkadaşlar bile karşılaştıklarında el sıkışırlar. Kuveyt’te erkekler hiçbir zaman kadınlarla tokalaşmaz. Hindistan gibi bazı yerlerde ise insanlar iki ellerini kullanarak tokalaşır. Amerikalıların çeşitli selamlaşma yöntemleri vardır ki bunlardan biri yumrukları hafifçe tokuşturmadır. Ancak büyük olasılıkla moda niteliğindeki bu jestler karşınızdaki kişinin elini sıkmak gibi sade bir jestin yerini kolayca alamayacaktır.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Başla Selam ve Reverans Hem baş ile selamlaşma hem de reverans, bir kişiler arası saygı jestidir. Başla selamlaşma, karşışmanın resmîyetine göre baş ile gövdenin üst kısmını eğerek gerçekleşir. Öte yandan reverans ise baş ile selamlaşmanın yanı sıra dizleri kırmayı da içerir.

“Âmin” Demek

HEMFİKİR OLMA VEYA ONAYLAMA İFADE EDER
YUNANCA VE İBRANİCE'DEKİ “AMEN”DEN GELİR
GENELDE DUALARIN BİTİMİNDE SÖYLENİR

Amin (Amen) sözünü Yahudiler de, Hristiyanlar da, Müslümanlar da kullanır. İlk kez antik Mısır'da kullanılmıştır.

Mısır tanrılarının en büyüğü olan Amun'a, “Amun ile!” ifadesiyle dua edilirdi. Yahudi kullanımında bazıları bu sözcüğün “öyle olsun” anlamına geldiğini öne sürmektedir. Bazı dilbilimciler ise, “Amen”in İbrani kullanımının “Sağlam olmak, doğrulanmış inanış” anlamına gelen “aman”dan türediğine inanmaktadır. Kökünden bağımsız olarak “amen” sözü Tevrat'ta farklı gramatik bağlamlarda kullanılır ki bu da onun yerleşik bir dilbilim ögesi olduğunu gösterir.

Yahudi toplu âyinlerinde “Amen” toplumsal bir yanıt, kişisel bir onaylama ve “Güvenilir Kral Tanrı”ya delalet eden kutsal bir kısaltmadır.

“Amen” Hristiyan sözlüğüne Yunanca'dan girdi. Bu sözcük Yahudi kutsal kitaplarında veya uygulamasında olmayan bir kesinliği ifade eder tarzda Hristiyan kutsal kitaplarında da yer almaktadır. Erken dönem kilisesinde “Amen”, cemaatin, rahibin duasını onayladığı anlamına geliyordu. Belki de Hristiyan mezheplerin “Amen Köşeleri”nin açıkla-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Şükür Duası Başlıca dini geleneklerin çoğunda yemeklerden önce şükür duası edilir. Bu dua ilahi bir referans ya da yakarış içerse de içermese de, sofradaki yemek için daima şükredilir. ABD'de ise toplu yemek yiyen aile veya grupların “Şükran” sofrasında bugüne ve geçmişe ait bereket için dua etmeleri gelenekseldir.

ması da budur. Bu köşeler bir vaaz ya da hitap sırasında cemaatin “Amen!” diye seslenen bölümüdür. Bu sözün Hristiyan kullanımı genellikle Yahudi dilindeki “A-men” tarzı telaffuza yakın olsa da, yıllar içinde evanjelik gruplar arasında “Ey-men” söylenişi yaygınlaşmıştır.

ABD Püriten inancıyla Hristiyanlar tarafından kuruldu. Kilise müdavimi bu halklar dualara, takdislere ve vaazlara daha gür bir “Amen!”le karşılık verme konusunda sağlam bir inanç ve uygulamayı da yanlarında götürdü. Öte yandan yeni vatanlarında gördüklerinden yola çıkarak, kendi ibadet yöntemlerini oluşturan Afrika kökenli Amerikalı köleler de “Amen”i dini pratiklerine kattı. Başkan Bill Clinton'ın Afro-Amerikan oy kitlesini “Amen Köşesi” diye adlandıran bazı gazeteciler sayesinde, bu sözcük ABD'de siyasete bile girdi.

Çok Yaşa

HAPŞIRIRKEN GÖZLER OTOMATİK OLARAK KAPANIR
BAZI İNSANLARDA ANI, PARLAK IŞIK KARŞISINDA
HAPŞIRMA REFLEKSİ VARDIR

Biri hapsirdiğinde çoğu insan “Çok Yaşa!” der. İşte sıkça tekrar edilen bu tür nidalara yüklenen böylesi güçlü anlamlar vardır.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

"Tanrı Seni Kutsasın" Bugün çoğu Amerikalı, biri hapşırıldığında "Tanrı seni kutsasın" der ve çoğu kişi de bunun bir zorunluluk olduğunu düşünür. Bu arada, hapşırın kişinin de karşılık olarak "Teşekkür ederim" demesi gerekir. Sonuç olarak birisi hapşırıldığında, bu ülkede aynı anda pek çok kişinin "Tanrı seni kutsasın" dediği ortamlara sık rastlanır.

İngilizce'de "çok yaşa"ya karşılık kullanılan Gesundheit sözü Almanca'da "sıhhat" (Gesunde= sağlık, Heit= hal) veya "iyi sağlık" sözünün karşılığıdır. Yidce'de bu söz Gezunterhey'tır.

"Gesundheit" (Çok Yaşa!) deme geleneği 20. yüzyıl başlarında Yidce konuşan binlerce Aşkenaz Yahudisinin ABD'ye göçüyle birlikte yaygınlaşmaya başlamış olsa da, büyük olasılıkla göç öncesinde de yaklaşık yüz yıldır Alman kökenli Pennsylvania Hollanda çiftçilerince benimsenmişti.

"Gesundheit!" ayrıca kadeh tokuştururken de kullanılabılır ama bu kullanım da hapşırmaya karşılık olarak söylenen şekli *Gesundheit ist besser als Krankheit* ("Sıhhat hastalıktan iyidir") atasözünden gelir.

Diğer kültürlerin de hapşırmaya karşılık verdikleri tepkiler vardır. Antik Yunanda insanlar birbirlerine "uzun bir ömür" dilerken, antik Romalılar "Jüpiter seni korusun" derdi.

Arap ülkelerinin halkları Elhamdülillah (Her türlü övgü Allah'a mahsustur) derken, Hindular "İyi yaşa!" derler. Rusya'da çocuklara geleneksel *Bud zdorov* ("Sağlıklı ol") yanıtı verildikten sonra, ayrıca *Rosti bolşoi* ("Büyük ol") denir.

Çin'de bir çocuk hapşırıldığında kendisine *Bai sui* dendiğini duyar. Anlamı "Yüz yıl yaşayasın"dır. İtalyanlar *Felicita*, Fransızlar *À vos souhaits* ya da *Que Dieu vous benisse* derler.

Hispaniklerin ise her bir hapşırma için hızlı birer karşılıkları vardır: Birinci hapşırık için *salud* ("sağlık"), ikincisi için *dinero* ("zenginlik") ve üçüncüsü için *amor* ("aşk") denir.

İnsanlar neden hapşırıldıktan sonra birbirlerine sağlık dilemeye başladılar? Çünkü antik çağlarda hapşırmanın güçlü etkisiyle ruhun bedenden dışarı fırlayabileceğine inanılıyordu.

Yine inanca göre, bir tür sihir ya da dua sözü edilerek hapşırın kişinin ruhunun, kötü ruhlar tarafından alınması engellenebilir ve dışarıdaki ruhların da

bedene girmesi önlenebilirdi. Hapşırma öyle güçlü bir fenomen olarak görülürdü ki İngilizce'de çeşitli tekerlemeler üretildi: Pazartesi hapşırırsan, tehlikeyi çağırırsın/ Salı hapşırırsan, yabancıyı öpersin/ Çarşamba hapşırırsan, mektup alırsın/ Perşembe hapşırırsan, iyi bir şeyler olur/ Cuma hapşırırsan, üzüntü yolunu bulur/ Cumartesi hapşırırsan, yarın sevgilini görsün/ Pazar hapşırırsan kendini kolla/ Şeytan peşini bırakmaz bütün hafta.

PARALEL TARİH

Papa ve Veba

Roma'da 590 vebası sırasında Papa I. Gregory ilahi yardım için aralıksız dua okunmasını emretti. Buyruklarından biri hapşırın herkesin anında kutsanmasıydı ("Tanrı seni kutsasın"). Çünkü hapşırma genelde vebaya yakalanmanın ilk işaretlerinden biriydi. Halk hapşırmanın hastalığı bulaştırma yollarından biri olduğunu bilmece de, belki de hastalıkla ilintili olduğunu anlamıştı. "Tanrı seni kutsasın", hapşırın kişiye ilahi merhamet dileyen bir uğur sözü olarak dile yerleşti. Bu söz bu tarihten 750 yıl sonra, Papa VI. Clement'in 1348-1349'da Büyük Salgın diye de bilinen Kara Veba ile baş etmeye çalıştığı zamanda bile hâlâ kullanılıyordu.

Papa VI. Clement, Kara Veba'nın Avrupa'yı vurmasından birkaç yıl önce, yaklaşık 1342'de resmedilmiş.

Dirsekleri İndirmek

MASADAKİLERE YER AÇAR
MASA ÖRTÜSÜNÜN BOZULMASINI
DIRSEKLERİN YEMEKLE LEKELENMESİNİ ÖNLER

Yemek yerken kolunu masadan indir uyarısı, dünyanın dört bir yanında karşılaşılan bir uyarıdır. Çocuklarına sofrada adabı öğretmeye, bu geleneğin önemini anlatmaya çalışan anne-babalar için geleneğin ortaya çıkışını bilmek yararlı olabilir.

Pek çok görgü kuralı gibi, "dirsekleri masadan indirmek" de yalnızca katı resmiyet ya da protokolle bağlantılı değildir. Amaç aslında çevredeki insanları rahat ettirmektir.

Dirsekler fazlasıyla rahatsızlık yaratabilir: Çatal ya da kaşığı ağıza götürmekte olan birine çarpabilir veya masa örtüsünü çekiştirerek tabak ve sofranın tamamını bozabilir.

Dirsek ayrıca sofradaki tabak ya da kâseyi devirebilir ya da masaya bir şey koymakta olan kişiyi engelleyebilir. Diğer bir deyişle, yemek servisi ve yemek sırasında kolları yanda tutma geleneğinin amacı gayet pratiktir.

İlk başlarda dirseklerin masadan indirilmelerinin bir nedeni, ortaçağ döneminin kalabalık akşam yemekleriydi. Sarayda hükümdarlarla yemek yeme fırsatı doğduğunda, "kralla (ya da kraliçeyle veya imparatorla) yemek yedim" demek isteyen öyle çok insan olurdu ki, sıkışık bir masanın etrafında, ahşap banklar üstünde çoğu zaman omuz omuza oturulurdu. Bu sıkışık koşullar altında, kolları masaya dayamak için alan kalmazdı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Esnerken Ağız Kapamak Bugün başkaları azı dişlerimizi görmesin veya yorulup sıkıldığımızı düşünmesin diye, esnerken elimizle ağızımızı örteriz. Oysa yüzlerce yıl boyunca insanlar esnerken ruhun dışarı kaçabileceği ya da kötü ruhların içeri girebileceğine inandılar. Müslümanlar esnerken ağız örtmeyi başkalarına saygı göstergesi olarak teşvik ederler.

Görgü kuralları uzmanları, yemek yokken dirsekleri masaya dayama konusunda fikir ayrılığı içinde. Kokteyllerde sohbet ederken, dirseğe yaslanarak eğilmek uygun mudur? Peki yemeklerden sonra?

Kimileri yanıt olarak "evet" diyor, kimleri ise kesinlikle "hayır".

Sonuç olarak tercih dönüp dolaşıp, sizin ve sofradakilerin kişisel alanını ve rahatını gözetme kurallına dayanıyor.

Dizdeki Peçete

KIRINTI VE YEMEK PARÇALARININ KUÇAĞA DÜŞMESİNİ ENGELLER
BARDAKTAN DAMLAYAN BUHARI TUTAR
AĞZI SİLMEME YARAR

Mütevazı sofrada peçetesinin şaşırtıcı derecede eski ve çeşitlilik gösteren bir tarihi vardır. Spartalılar ellerini silmek için masa üstüne *apomagdalie* denilen kesilmiş, yuvarlanmış, biçimlendirilmiş hamur parçaları koyardı. Antik Romalılar mobilyayı korumak için yemek kanepelerinin kenarına *mappa* denilen uzun örtüler yerleş-

tirirdi. Ortaçağ başlarında insanlar elleri ve ağızlarını masa örtüsüne silmeye başlayınca, Fransızlar davetlilerin kullanması (ve büyük örtünün sık sık değiştirilmemesi) için örtünün üstüne daha küçük bezler yerleştirmeye başladı.

Rönesans döneminde sofrta kullanımına yönelik, daha çok bıçakla ve parmaklarla yemek yiyenlere göre yapılan standart peçeteler, hâlâ aşırı derecede büyüktü. 17 ve 18. yüzyıllarda çatal kullanımı yaygınlaştıkça, insanlar sofrada temizliğe öyle çok önem vermeye başladı ki çoğu zaman peçete kullanmaya gerek bile kalmadı. Kullanıldığı zamanlarsa leke bırakmama çalışıldı.

Akşam yemekleri resmileştikçe peçete kuralları da aynı yolu takip etti. Fransız adabımuaşereti "yüzü veya dişleri temizlemek için peçete kullanmayı görgüsüzlük, peçeteyle burun silmeyi ise son derece bayağı bir hata" olarak niteledi ve yemek davetlilerinin "en üst düzey kişi" açmadıkça, kendi peçetelerinin açmama-ları gerektiğini belirledi. Ortaçağ Çin'inde ortaya çıkan kâğıt peçetler, Batı'ya 20. yüzyıl başlarında geldi.

Kapı Tutma

GELENEKSEL OLARAK: ERKEK KADIN İÇİN KAPIYI TUTAR
İŞ DÜNYASINDA: KAPIYA İLK ULAŞAN DİĞERLERİ İÇİN TUTAR
SAĞLIKLI İNSANLAR, YAŞLI VE ENGELLİLER İÇİN KAPI TUTAR

Görgü kuralları çağın modasına göre değişiklik gösterebilir. Victoria döneminin insanları genç bir kadının, hangi nedenle olursa olsun bir erkekle yalnız kalmasına izin vermezken, bugün kadın ve erkekler pek çok farklı

PARALEL TARİH

Latin Amerika'nın Sofra Adabı

Latin Amerikalılar günün büyük yemeği olarak öğle yemeğini görürler. Bu, yalnızca miktarın büyüklüğüyle değil, söz konusu öğüne verilen vakit ve gösterilen titizlikle ilgilidir. Şili, Venezuela, Brezilya ve diğer Güney Amerika ülkelerinde saat 13.00 ila 15.00 arası biraraya gelindikten sonra, birkaç ayrı servisten oluşan bir yemek yenir. Sofra adabına büyük önem verilir ve doğru sofrta takımının kullanılması teşvik edilir. Sandviçler ve taze meyveler bile çatal bıçakla yenir. Ancak Güney ve Orta Amerika'da yemek davetlerinin en önemli unsuru, sofradaki diğer davetlilere özen göstermektir. Herkesi uygun biçimde selamlama ve herkese uygun hitap etmenin yanı sıra, medeni ve kibar bir sohbeti sürdürmek de son derece önemlidir.

koşul altında yan yana yaşıyor ve çalışıyor. Son 100 yılda büyük ölçüde değişen geleneklerden biri de, erkeklerin hanımlar için bir odanın, binanın veya tren, araba, otomobil gibi herhangi bir taşıtın kapısını tutma alışkanlığı.

Bu gelenek büyük ölçüde pratik koşullardan kaynaklandı. Kadın giysi ve aksesuarları yüzyıllar boyu kadınların kendi başlarına hareket etmelerini zorlaştırdı. Bir taşıtın ya da otomobilin kapısını açarak bir kadına yardım etmek, erkeğin, yardıma gereksinim olduğunu anladığına işaret ediyordu.

Özel davranışlarla kadınlara özel davranış sergilemenin geçmişi, tarihöncesi çağlara dek uzansa da, belli bir sınıftan erkeğin davranışını belirleyen bir adabımuaşeret var ki, toplum üzerinde büyük bir etki yarattı.

Burada sözünü ettiğimiz şey, ortaçağ şövalyeliği idi ve gerektiğinde hem savaş alanına ve ruhani çatışmaya, hem de aşka uygulanabiliyordu.

Ancak bu sayılanların tümünde en önemli olan, şövalyenin onuruydu.

Söz konusu olan şey aşk ve kadınlar olduğunda, şövalyenin görevi, belli bir kadına bağlı olsa bile, tüm kadınlara özenle belirlenmiş protokollere uygun şekilde davranmaktı. Bu geleneksel aşkın kuralları kadının karşılanmasından, (bir yan eyerle) ata bindirilmesine, elbisesine uygun biçimde kapının açılma şekline dek her şeyi belirliyordu.

Günümüzdeyse cinsiyetinden bağımsız olarak, yardıma gereksinim duyan herkese kapı tutmak kibarlık sayılıyor.

Evlilik

Hemen herkes benzersiz bir düğün yapmak ister. Ancak burada anlatılan geleneklerin tarihi öyle uzun bir geçmişe dayanıyor ki, hiçbir gelin o özel günün parçası olan bu “eski şeyi” tanımakta güçlük çekmez. Bugünün evlilik törenleri, giysileri ve sembolleri antik dönemin motivasyon ve sembollerinden gelir. Örneğin, çiçekler, gelişmekte olan bir ilişkiyi ve onun gelecekteki meyvelerini simgeler. Modern bir damat ile gelin, çiçek yerine balonları seçebilir belki ama düğüne çiçek gönderme geleneği bugün de devam etmektedir. Kimi gelenekler dinlere özgü olsa da, verdikleri mesaj zamanlar ötesidir.

Bekârlığa Veda

GÜNEY AFRIKA'DA “BOĞANIN PARTİSİ” DİYE DE BİLİNİR
ABD'NİN BİR NUMARALI BEKÂRLIĞA VEDA PARTİSİ ŞEHİRİ
NEVADA, LAS VEGAS

Çağdaş Amerikan erkekleri, bekârlığa veda partisinin standartlarını yeni bir boyuta yükseltti. Parti davetlisi mi, yoksa bekârın nişanlısı mı olduğunuza bağlı olarak, yeni bir boyuta alçalttılar da diyebilirsiniz. Her şeye rağmen bugünün bekârı, düğünden önceki haftasonu kaçamağında aşırıya kaçsa da, kutlamalarının ilhamı olarak çevredekilere antik gelenekleri gösterebilir.

Bekârlar antik Sparta'dan bu yana arkadaşları tarafından eğlendirilir ve bir grup erkek toplanarak evlenmek üzere olan dostlarına kadeh kaldırır. Bu uygulama doğal olarak zamanında çok tutuldu.

Çünkü birçok kültürde evliliğin daha sorumlu, ağırbaşlı ve pratik bir yaşam biçimi gerektirdiğine inanılıyordu. Evli olmak başka birinden sorumlu olmak demekti. Bu durumda erkekler de damat için son bir âlem gecesinin önemli olduğuna karar verdi. Bekârlığa veda partisi yüzyıllar içinde kadeh kaldırmadan, tam teşkilatlı bir partiye dönüştü. Partilerin bugünkü hali, Victoria döneminde doğmuş olabilir. O dönemde bir gencin, ileriki evlilik yaşamında yemeğe davet edemeyeceği türden dostları olabilirdi. Çapkınlar ve uçarı kadınlarla yapılan son bir parti de, erkeğin “Teşekkürler ve elveda” demesinin bir yoluyla.

Günümüz ABD'sinde bekârlığa veda partileri, genellikle damadın erkek kardeşi veya sağdıç tarafından düzenlenir ve içki, akşam yemeği, bar, puro veya bir striptiz kulübü ziyaretini içerebilir. Parti evde yapılsa bile, ev sahipleri hem “çapkınlık” imajından dolayı, hem de içki içenlere güvenli bir araba gezintisi sağlayabilmek için misafirleri limuzinle dolaştırabilir.

Erkeklerin hoşuna giden, kadınların hoşuna gitmez diye bir şey yok elbette. Son dönemin modası, müstakbel gelin için de bekârlığa veda partisi düzenlemek. Bu partilere İngiltere'de dişi kuş partisi, ya da dişi kuş gecesi denir (damadın partisi ise geyik gecesi diye anılır). Gelinin partisinde striptizci veya puro olmasa da, içki, oyun ve bolca şamata vardır. Son zamanlarda Kanada'da “dişi ve erkek geyik” partileri –gelin ve damat için ortak bekârlığa veda partisi– de yaygınlaşmaya başladı.

Geline Hediye

DAVETLİLER: BEKÂRLIĞA VEDA PARTİSİ GRUBU,
GELİNİN AİLESİ VE ARKADAŞLARI, YAKIN AKRABALAR

Geline hediye partisinin ardında, bir uydurma öykü, bir de gerçeğe dayalı tarih yatar. Geçmişten günümüze aktarılan öykü, yoksul bir adamla evlenmek isteyen Hollandalı kızı anlatır. Kızın babası evliliği onaylamaz ve karşı geldiği takdirde kızına çeyiz almayacağını söyler. Bunun üzerine genç çifti seven kasaba halkı, onları para ve hediye “yağmuruna” tutar.

Bu hikâyenin gerçeklik içerip içermediğini bilen yok. Ancak bir “grup etkinliği” olarak geline hediye partilerinin ilk kez Belçika, Brüksel’de yapıldığını biliyoruz. Ayrıca ilk partilerde içi hediyelerle dolu ters bir şemsiye ya da güneşliğin olduğunu, hediyelerin gelin adayına “yağdırıldığını” da biliyoruz.

Ama bu geleneklerin de daha öncesinde, hem Avrupa, hem de ABD’de kadınlar, gelecekteki evlilikleri için “çeyiz sandıkları” tutar, sandığın içine gecelik, nevresim, yorgan gibi eşyalar koyardı. Bu sandıklarda genellikle eliş, özgün eşyalar saklanırdı. Ancak Amerikan tarihinin izleyen dönemlerinde porselenler, gümüşler ve aile hediyeleri de sandıktaki yerlerini aldı.

Kuzey Amerika’da ilk geline hediye partileri üst tabaka arasında başladı. Evde misafir ağırlamak, hem sosyeteye tanıtılan genç kızlar, hem de anneleri için ailenin mevkiini, eşyalarını ve nüfuzunu sergilemenin bir yolu. Partide verilen hediyelerin

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Gelin Jartiyeri Evliliğin tamama erdirildiğinin kanıtı olan “Kadın çorabını fırlatma” geleneği, bir zamanlar gelin odasında davetliler tarafından büyük bir şamatayla yapılırdı. Ancak bu eski gelenek gelini öyle rahatsız eden bir boyuta vardı ki, sonunda jartiyerleri damatlar fırlatmaya başladı. Artık damada veya erkek davetlilerden birine, sembolik bir jartiyeri gelinin bacağından çıkarma “izni” veriliyor.

amacı genellikle gelinin ev hanımı ve başlıca görevinin de evi idare etmek ve gümüşler, porselenlerle süslemek olduğunu ima etmekte.

Geline hediye partileri diğer toplumsal sınıflar arasında yaygınlaştıktan ve parti için daha pratik kullanıma yönelik hediyeler alınmaya başlandıktan sonra bile bu etkinlikler, kadının yuva kurucu rolüne odaklandı. Diğer bir deyişle hediyeler ofis ya da tenis malzemesi veya likör sürahisi değil, tencere, tava ve havlu gibi eşyalardan oluşmayı halen sürdürmektedir. Etkinliğin daha çok kadının alanına girdiği düşünüldüğünden, erkekler bu partilere genelde davet edilmez.

Yirminci yüzyılın modern partilerinde genellikle cinsel ima üstüne kurulu oyunlar da oynanır ve bazen de iç çamaşırı hediyeleri alınır.

Gelin Buketi

DÜĞÜN DAVETLİLERİ BUKETİ YAKALAMAYA ÇALIŞIR
BUKETLER ŞANSI VE EVLİLİK
SIRASI GELEN KİŞİYİ TEMSİL EDER

Ilk başta taç vardı. Sonra çelenkler ve ardından buketler geldi. Düğün çiçekleri sevinçli, yeni bir yaşamı ve aşkı simgeler ama eski çağların gelin ve damatları için onlar aynı zamanda şeytandan korunmayı da simgeliyordu. Üstelik bu kadar

da değil. Adaçayı bilgeliği, dereotu şehveti temsil ediyordu. Peki ama dereotuna sarılmış sarımsak ne anlama geliyordu acaba? Kısaca sıkı bir düğün gecesi diyelim.

Eskiden bu aromatik çiçek aranjmanlarını taşıyan düğün davetlileri, bolluk sembolü olarak da genellikle buğday demetleri taşırdı.

Süreç içinde gelenek gelişip şekillendi. Gelin buketlerine daha çok sayıda çiçek eklendi ve davetliler de çiçek taşımaya başladı. Gelinin buketi, onu öne çıkartmak için daha büyük tutulurdu ama amaç aynı zamanda geline sonradan anımsayacağı renk ve kokular sunmak, hoş anılar yaratmaktı.

Bu arada farklı kültürlerde gelinler için farklı çiçek gelenekleri geliştirildi. (Örneğin, ABD’ye İngiltere’den gelen geleneğe göre “çiçek kız” denilen genç bir akraba, gelinin yoluna çiçek yaprakları serper.) Aynen gelinin giysileri gibi, buketinin de şans getirdiğine inanılırdı. Bu inançtan hareketle kutlamalarda davetliler gelinlikten parça koparabilmek için bağrııştırdı. Jartiyer fırlatma geleneğinin ortaya çıkış nedenlerinden biri de tam olarak buydu.

Bereket vaat eden gelin buketinin kadın davetlilerin kapmak için yarıştıkları bir eşya haline gelmesi için pek de uzun bir zaman gerekmedi. (Güzelim çiçek aranjmanının bozulmasını istemeyen gelinlerin, onu özellikle kız kardeş veya yakın arkadaşına fırlattığı da sıkça görülür.)

Buket fırlatma çoğu ABD düğününün de bir parçasıdır. Özellikle de düğünde çok sayıda genç ve bekâr kadın varsa. Resepsiyonda bekâr kadınlar grup olarak toplaşır ve gelin de buketi onlara “fırlatır”. Birisini kayırmakla suçlanmamak için gelinler genellikle gruba sırtlarını döner ve buketi omuzlarının üzerinden fırlatırlar.

Çiçekçiler çoğu zaman gelinlerin fırlatması için ayrı bir buket hazırlarlar, böylece gelin kendi buketini hatıra olarak saklayabilir.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Pirinç Fırlatma Fırlatılan şey ister gül yaprağı, isterse kuş yemi veya konfeti olsun, çoğu düğün geleneği gibi yeni evlilere bir şeyler fırlatma geleneği de bereket ve bollukla ilintilidir. Antik çağlarda gelin ve damada şanslı bir gelecek dilemek için tohum, fındık, incir, buğday ve diğer tahıllar fırlatılırdı.

Duvak

İNCİ, KRİSTAL VE DANTELLE SÜSLENEBİLİR
GELENEKSEL JAPON DUVAKLARI SEMBOLİK OLARAK
KISKANÇLIK VE EGO “BOYNUZLARI”NI GİZLER

Kadın duvağının oldukça uzun ve tartışmalı bir geçmişi vardır. İlk başlarda soylu kadınlara gizlilik ve tevazu sağlamak için kullanılan (Asur’da hayat kadınlarının duvak takması yasaktı) duvaklar, tarih boyunca gelinlere eşlik etti. Eski Ahit’te kadınların başını dini amaçla örtmeye yönelik çeşitli göndermeler vardır. Aynen Yeni Ahit’te ve Kur’an’da olduğu gibi...

Örtüler kadının yüzünü yalnızca kocası ve akrabalarının görmesini sağlar. Modern Batılı bir kadının bugün yüzünü örttüğü tek etkinlik ise düğündür. Ancak artık bu geleneğin bile kimi toplumlarda demode olduğu söylenebilir.

Antik Roma’da gelinler, düğüne müdahale etmek isteyebilecek kötü ruhları defetmek için üstünde alev resimleri olan, alev rengi duvaklar giyerlerdi.

Bazı tarihçilere göre kadınlar, güzellikleriyle çapkın erkeklerin dikkatini çekmemek için yüzlerini örterlerdi.

Ancak yüzü sıkı sıkıya örtülü eşi güzel Rahel yerine çirkin Lea çıkan Eski Ahit’teki Yakup hikâyesi çok daha farklı bir sonuç yaratmış ve düğünden önce damadın gelinin yüzünü örtmesi ve evlilik yemini esnasında evlendiği kişinin kim olduğunu teminat altına alması için yüzündeki örtüyü kaldırdığı Yahudilerin bugünkü *badeken* geleneğini doğurmuştur.

Bazı gelinlerin yüzleri, müstakbel kocalarından

gizlenmek amacıyla örtülmüş olsa da, çoğu gelinin yüzü saflık ve ifetti temsilen örtülür. Bu arada ister istemez duvak ayrıca düğün törenine bir erotizm unsuru da katar çünkü örtülü ve “ulaşılmaz” olan şey, insanda arzu uyandırır.

Duvaklar çok ağır ve uzun olabilir. Örnekleme gerekirse, özellikle Victoria ve Edward döneminde, Batı dünyasında böyleydi.

Kadının cinsel masumiyetine yapılan vurgu, tekstil ürünlerinin gösterişiyle birleştiğinde ortaya zarif ve dikkat çekici gelinlikler çıkıyordu.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında duvaklar küçüldü ve sadeleşti.

Taça tutturulan tül yüzü örtmek yerine, süs olarak arkaya doğru uzatıldı.

Duvak günümüzde artık pek çok insan açısından sembolik olmaktan çok estetik bir unsur olarak kabul ediliyor.

Düğün Marşı: “İşte Gelin Geliyor”

BESTECİ FELIX MENDELSSOHN
MENDELSSOHN BATONU DÜZENLİ OLARAK KULLANAN
İLK BESTECİYDİ

Çoğu kültürün hem törenin kendisine, hem de resepsiyona yönelik özel bir düğün müziği vardır. Örneğin, Mısır’da *zaffa* diye bilinen bir düğün melodisi vardır. Yahudi düğünlerinde de gelin *baruch haba* adlı şarkıyla içeri girer.

Avrupa ve ABD düğünlerine gidenlerse genelde

ilginç birer öyküsü olan iki 19. yüzyıl bestesiyle karşılaşılır: Richard Wagner’in Lohengrin operasının “Gelin Korosu”ndan “İşte gelin Geliyor”u ve Felix Mendelssohn’un Bir Yaz Gecesi Rüyası’nın bir parçası olarak yazdığı “Düğün Marşı”.

Bu neşeli düğün marşlarının herhangi biriyle antisemitizm arasında bir bağlantı hayal etmek çok zordur ama Wagner, Yahudiliğin sesli bir aleyhtarıydı ve müziği de Nazi Partisi tarafından takdir edilirdi.

Wagner’in sadık bir Lutherci olan Yahudi kökenli Mendelssohn’a bolca yankı uyandıran bir yazıyla saldırması, Mendelssohn’un “Düğün Marşı”nın Alman düğünlerinde onlarca yıl daha az çalınmasına neden oldu. Anlaşılr biçimde bugün bile Yahudi düğün davetlileri Wagner’in “İşte Gelin Geliyor”unun çaldığını duymazlar.

Ancak Wagner bestesinin daha büyük sorunları vardır. Lohengrin’in “Gelin Korosu” sahnesinde büyük bir yatak yer alır ve sahne de cinsel elektrik yüklüdür.

Operanın pagan unsurları nedeniyle Muhafazakâr Missouri Sinod temelli Luteryen kiliseler çoğu zaman bu bestenin düğünlerde çalınmasına karşı çıkarlar. Öte yandan Roma Katolik kiliseleri de bestenin dini bir merasime uygun olmayan seküler ve popüler bir parça olduğunu vurgular.

Adı geçen her iki parça da Prenses Victoria tarafından Prusya Prensi ile gerçekleştirilen 25 Ocak 1858 tarihli evlilik töreni için seçildikten sonra genel kabul gördü.

Bu arada eklemekte yarar var: Bugünün gelinleri genellikle “İşte Gelin Geliyor”u demode bulurlar.

Öte yandan Mendelssohn’un “Düğün Marşı” farklı inançlara ait düğünlerde bitiş müziği olarak sıkça çalınır. Gelinler ayrıca kendilerine özel anlam ifade eden şarkıları da seçebilirler.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Tebrikler ve İyi Dilekler Batı kültüründe genelde düğünden sonra damadı “Tebrik etmek”, geline ise “İyi dileklerde” bulunmak gelenektir. Burada ima edilen şey, damadın iyi bir kismet “yakaladığı”dır ama aynı şeyi geline söylemek kabalık olur. Pek çok düğün geleneği gibi bu geleneğin tarihi kökleri de güçlü bir cinsiyet ayrımcılığına dayanır. Damada da geline de “İyi dileklerde” bulunarak bu eşitsizlikten kaçınılabilir.

Nişan ve Nikâh Yüzüğü

ROMALILAR NİŞAN YÜZÜĞÜNÜ ORTA PARMAĞA TAKARDI
YÜZÜĞÜ DÜŞÜRMEİNİN UĞURSUZLUK OLDUĞUNA İNANILIRDI

Bugünlerde önce nişan yüzüğü alınır. Ancak eskiden nikâh yüzüğü önce gelirdi. Her ikisinin de tarihi, kadınların statüsü, erkek davranışı, kültürel öncelikler ve dini dogma ile yakından ilintilidir.

Bazı tarihçilere göre ilk “nikâh yüzükleri” ottan yapılarak kadının parmağına geçirilirdi. Ve bu yüzükler sembolik olarak bir erkek tarafından esir alınan kadının el ve ayaklarını bağlayan sicimleri temsil ederdi.

Yüzükler, nikâh yüzüğünün kullanımına ilişkin ilk kayıtları içeren antik Mısır ve Roma’da da sahiplik belirtirdi.

İlginçtir ki Romalı evli kadınların genelde iki yüzükleri olurdu: Halk içinde taktıkları altın bir bant ve evde yalnızken taktıkları demir bir bant.

Nişan ve nikâh yüzükleri antik Yunan ve Avrupa’da da popülerdi. Keltler saçı örerek yüzük yapardı. Avrupalılar ise kırılarak ikiye veya daha fazla parçaya ayrılabilen *gimmel*’lere düşküdü.

Mısırlı ve Romalılar sol el orta parmağının doğrudan kalbe giden *vena amoris*’e (aşk damarı) bağlı olduğuna inanır, bu yüzden de nikâh yüzüğünü bu parmağa takarlardı.

12. yüzyılda Papa III. Innocent tüm düğünlerin kilisede yapılması ve hepsinde gelin için bir yüzük olması gerektiğini duyurdu.

III. Innocent ayrıca nişan ile evlilik arasında daha uzun bir bekleme süresi olması gerektiğini ilan etti. Ki bu da nişan yüzüklerine olan ilgiyi kısa sürede arttırdı. Aristokrasi yüzüklerde değerli taş kullan-

mayı severdi ama ilk elmas yüzük ancak birkaç yüzyıl sonra kullanıldı.

Yüzük 1477 yılında Avusturya Arşidükü I. Maximilian tarafından Burgundy’li Mary’ye verildi.

19. yüzyılda “elmas”, nişan yüzüklerinde kullanılan pek çok taştan yalnızca biriydi ama 20. yüzyıl ortalarında DeBeers Elmas Şirketi’nce başlatılan reklam kampanyasının “Elmas Ölümsüzdür” sloganı, elması nişan yüzükleri arasında öne çıkardı.

Bugün nikâh yüzüklerinde nişan yüzüklerine uygun elmaslar yer alıyor.

Hupa Altında Yürümek

HUPA’NIN ANLAMI: İBRANİCE’DE “GÖLGELİK”
ÇİFTİN YENİ EVİNİ SİMGELER
GELENEKSEL YAHUDİ EVLİLİKLERİNDE GÖRÜLÜR

Geleneksel bir Yahudi düğününde gelin ile damat hupa altında yemin eder. En sade anlatımıyla hupa, cemaatin onurlu üyeleri tarafından dikilen dört direğin arasına gerilen kumaşa denir (hatta dua şalı, ya da ibadet atkısıdır). Sembolik anlamda bu yapı, damadın evini temsil eder. Gelinin buraya girmesi ise damadı tüm kalbiyle kabul ettiği anlamına gelir (ve de tam tersi). Gölgeğin yanlarının açık olması, çiftin misafirlere daima açık ve cömertlik sergilenen bir ev kuracağını ifade eder.

Hupa’ya girmek için geleneksel birkaç hazırlık

gerekir. Yemin sırasında ise yine yerine getirilmesi gereken gelenekler vardır.

Gelin de damat da birbirlerine maddesel varlıklara göre değer vermemek için tüm mücevherlerini çıkarır. Damat giysisinin düğümlerini çözer ki böylece eşiyle onu yeminleri dışında hiçbir şey bağlayamasın. Gelin de damat da saflıklarını ve diğer birlikteliklerden bağımsızlıklarını kanıtlamak için beyaz giyer (damat *kittel* denilen özel bir tunik giyer).

Hupa'nın altına gelindikten sonra gelin yedi defa damadın etrafında döner.

Burada amaç, aynen Tanrı'nın dünyayı yedi günde yaratması gibi, birlikte geçirilecek yeni yaşamı, gelinin o günden itibaren kurmaya başladığını göstermektir.

Yüzük değiş tokuşu yapılmadan önce çift yeminlerini eder ve kutsamayı simgeleyen *Kiduş* kabin-dan içer.

Ardından *ketuba*, yani evlilik kontratı yüksek sesle okunur. Resmi bağlayıcılığı olan bu belge gelinin malı olarak görülür ve damadın ona karşı sorumluluklarını belirler.

Modern Yahudi evliliklerinde *ketuba* genelde taraflar için eşitliği içerecek şekilde hazırlanır. Belge zarıfçe süslenir ve çerçevlendikten sonra çiftin evinin duvarına asılır.

Ketuba'nın ardından ikinci *Kiduş* kabıyla birlikte Yedi Beraha söylenir ve kap bir kumaşa sarılarak, damadın ayağıyla kırması için yere konulur. Bu da Kudüs Tapınağı'nın yıkılmasını temsil eder.

PARALEL TARİH

Kraliyet Düğünü

Leydi Diana Spencer, 21 Temmuz 1981'de Galler Prensi Charles'a "Kabul ediyorum" derken, dünyanın dört bir yanında milyonlarca kişi töreni televizyonlarından izliyordu. O gün bir kraliyet düğünü ilk kez dünyaya naraklen yayınlandı ve dillere destan bir düğün yapıldı. Mahcup Spencer, nişanlılık dönemi boyunca Büyük Britanya ve ötesinde gönülleri fethetmiş (dalga dalga saten gelinliği içindeki) gençlik dolu güzelliğinin, resmi ihtişam karşısında yarattığı tezat, bu Westminster Abbey etkinliğini unutulmaz kılmıştı. Evliliğin 1996'da bitişinden sonra bile (boşanma sırasında resmi olarak kendisine verilen unvanıyla) Prenses Diana popülerliğini ve sevilmeyi sürdürdü. 31 Ağustos, 1997'de bir trafik kazasında yaşamını yitirdiğinde tüm dünya yasa boğuldu.

Balayı

TERİMİN TARİHİ 1546'YA DEK UZANIR
KRALİÇE VICTORIA BALAYINI PRENS ALBERT İLE
WINDSOR ŞATOSU'NDA GEÇİRDİ

Balayı her zaman gelin ile damat için her şeyden kaçış anlamına gelir. Bu, bugün böyledir. Geçmişte de aynen böyle olmuştur. Değişen tek şey kaçışın ardındaki nedendir. Antik Norveç'te *hjunottsmanathr* denilen süreç, damadın kaçırdığı gelini sakladığı süreçti. Kızın ailesi eninde sonunda aramayı bırakacak ve "mutlu çift" damadın kabilesiyle yaşayabilecekti.

Eskinin kur yapma teknikleri düşünülecek olursa, saklanmakta olan gelin ve damada her gün bir kap bal şarabı verilmesi şaşırtıcı değildi.

Otuz bal şarabı günü ise "balayı"na karşılık geliyordu. Günümüzün egzotik tatilleriyle karşılaştırdınca pek romantik değil belki ama amaca hizmet ettiğine şüphe yok.

Taze çift kendisini ne kadar rahat hissederse, hamilelik olasılığı o kadar artıyordu ve hamilelik de birlikteliği pekiştiriyordu.

Rönesans'tan sonra, biraz daha eğitilmiş taraflar söz konusu olduğunda, yeni evli ve iffetli olduğu varsayılan gelin ve damada sosyal baskılardan uzak, birbirlerini tanıma fırsatı sunmanın bir yolu olarak düğün sonrası "balayı" dönemleri moda oldu. Tatil olarak geçirilen balayı kavramı ise 19. yüzyıl, Victoria İngiltere'sinde ortaya çıktı. Endüstri döneminin taşımacılık alanında getirdiği yenilikler sayesinde yeni evli çiftler için bir tren ya da lüks bir buharlı gemiye atlayarak bilinmeyen bir yere gitme

fikri oldukça heyecanlı ve gerçekleştirilmesi kolay bir fikirdi. Balayı sözünün Fransızca'daki doğrudan çevirisi *lune de miel* olsa da, bu tür seyahatlere Fransa'da *voyages à la façon anglaise* (İngiliz tarzı yolculuk) denirdi.

Seyahat yöntemleri çoğaldıkça, özellikle de hava yolculuğu yaygınlaştıkça, balayı seyahatlerinin de sayısı arttı.

Artık daha az sayıda çift, eskiden balayı çiftlerine sunulan sükûnet ve soyutlanmaya gereksinim duyduğundan, yolculuklara kimi zaman arkadaşlar ya da aile üyeleri dahil olabiliyor ve şarap tadım gecelerinden deniz kayağına kadar çeşitli aktiviteler balayına dahil edilebiliyor.

Boşanma

BAZI AMERİKA YERLİ KABİLELERİNDE
BOŞANMA RİTÜELİ: KOCANIN MOKASENLERİ
KAPI EŞİĞİNE BIRAKILIR

Taraflardan birinin ölümünden önce evliliğin bitirilmesi anlamına gelen boşanmanın tarihi, evlilik tarihi kadar eskidir. Hem Mezopotamya hem de Yunan toplumlarında boşanma vardı. Yunanlılar boşanma talebinin onay için hakime sunulmasını şart koşmuşlardı. Roma'da kadın da erkek de boşanma talep edebiliyordu ama dağılan evliliğe pratikte az rastlanıyordu. Yahudi kanunlarında yasal ve dini anlamda bağlayıcı boşanma, yani *get* hakkı vardır. *Get*'in tedbirleri ise gelinin evlilik kontratlarının bir parçasıdır ve her Yahudi evlilik kontratında, diğer bir deyişle *ketubah*'da yazılıdır.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Ketubah ve Get Yahudilerin evlilik kontratı *ketubah* kadının korunması ve yararı adına yazılır ki buna boşanma, yani *get* de dahildir. Kontratın da boşanma maddesinin de kadını koruması doğaldı çünkü geleneksel Yahudi evliliğinde her şeyin erkeğe ait olduğu varsayılıyordu. Bugün *ketubah* ve *get*'ler genellikle eşitlik akılda bulundurulurken yazılır ama yasal ve dini açıdan halen eskisi kadar bağlayıcı niteliktedir.

Bu da boşanma çizgisinde ilginç bir devamlılığı ortaya koyar: Pek çok toplum ve kültür boşanmaya izin vermiş olsa da, çoğu boşanma üstünde bir tür yetki ve kısıt belirlemişti.

Diğer bir deyişle, evliliği sonlandırma konusu toplum arasında bir miktar gözetim gerektiren ciddi bir mesele olarak görülür.

Çoğu kişi boşanmanın Katolik Kilisesi tarafından daima yasaklanmış olduğunu düşünür ama bu tam olarak doğru sayılmaz.

İlk Roma imparatorlarından bazıları boşanmayı gerçekten de zorlaştırmaya çalıştılar ama boşanma ve onun ikizi fesih, varlığını sürdürdü.

Sonuçta ortaya çıkan kilise doktrinine göre evlilik sözü, iki kişiden bir kişi meydana getiriyordu ve bu bağı atmak son derece ciddiye.

Evlilik daha medeni, daha yasal bir çehre edinirken bile, bu bağı atmanın ciddiyeti önemini korudu. Çünkü boşanma kamu yararına aykırı bir eylem olarak görülüyordu. İçerdiği ahlaki meseleler bir yana, boşanma ekonomik gücü düşük olanlar, yani kadın ve çocuklar için büyük zorluk yaratıyordu.

Öte yandan, aynı zamanda eşleri katlanılmaz koşullar altında yaşamaktan da koruyordu.

İlginçtir ki daha medeni ve daha az dini boşanma standartlarını Yeni Dünya'ya tutucu ahlak sahibi Püritenler getirdi. Püritenler bu standartları Amerika kıtasına yelken açma hakkını edindikleri Hollanda'dan almışlardı.

Standartlar boşanmanın ABD'de yaygınlaşmasına yol açmadı ama nihai kabulünü ilginçleştirdi: Püriten, Protestan geleneği benimseyen Kuzey eyaletleri, Anglikan, Katolik geleneği benimseyen güney eyaletlerine kıyasla boşanmaya izin vermeye daha yatkındı. Örneğin, Güney Carolina boşanmayı 1949'a kadar yasal ilan etmedi.

Bebek

Bir bebeğin doğumu aile, grup hatta toplum için (Fransız veliahtları düşünün) çoğu zaman büyük önem taşıyan anlardan biridir. Hamileliğin ilan edilışinden, doğumun güvenli bir şekilde tamamlanışa dek kadın el üstünde tutulur. Ondan sonra ise dikkatler, doğal olarak bebeğe yönelir. Bebekler pratikte küçücük varlıklar olsalar da, diğer memelilere kıyasla gereksinimleri öyle belirgin ve büyümeleri öyle yavaştır ki, yetişkinler bebeklik dönemi için özel bir edebiyat (peri masalları, ninniler) ve işaretler dizisi geliştirmiştir.

Bebek Partisi

AKRABA VE ARKADAŞLAR DAVET EDİLİR
BEBEK TEMALİ OYUN, YEMEK, DEKOR VE HEDİYELER OLUR
GENELDE İLK HAMİLELİKTE VERİLİR

Tarihçi ve arkeologlar antik Mısır ve Roma'da bebek karşılama kutlamalarına ilişkin çeşitli kanıtlar elde ettiler ama bunların (muhtemelen bebek hareketlenmeye başladıktan sonra) hamileliğin kendisine mi yoksa doğuma mı ait olduğu hâlâ kesin olarak bilinmiyor.

Dünyanın her yerinde ve hemen her çağda insanlar bir bebeğin gelişini el yapımı hediyelerle kutladılar. Bunun nedeni hem yeni bir yaşamın herkese sevinç getirmesi, hem de ilk kez doğum yapan bir annenin, bebek battaniyesi, bebek şapkası, bezi, çingırak ve besleme araç gereçleri gibi henüz edinmediği bazı gereksinimlerinin olmasıydı. Bu durum

özellikle de Batı Amerika gibi ıssız bölgeler için geçerliydi. Buralarda yeni bebeği olan bir aileye yemek ve çeşitli ihtiyaçları sağlamak toplumsal bir sorumluluk olarak görülüyordu.

Ne var ki bebek partilerinin tıpkı gelin partileri gibi hediye "yağmuruna" dönüşmesi, ancak 19. yüzyılda gerçekleşti. Bu dönemde partiler genellikle doğum sonrasında yapılan bir üst sınıf geleneğiydi ve ad koyma ya da vaftiz töreniyle çakışırdı.

Partinin doğumdan sonra olmasının nedeni yalnızca ailenin bebeğin sıhhatini gözleriyle görmek istemesi değil, aynı zamanda çoğu kadının hamileliğin son üç ayında "lohusalığa" çekilmesi ve sosyal etkinliklere katılmamasıydı.

Bebek partileri II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de yaşanan bebek patlamasıyla birlikte büyük ilgi görmeye başladı. Pastalar, komik parti oyunları ve bebek giysi ve donanımına yönelik hediyeler kutlamanın bir parçasıydı.

Bir aile üyesi tarafından düzenlenmesi hediye zorunlu göstereceği için bebek partileri genellikle hamile annenin kadın arkadaşlarından biri tarafından yapılır. Son yıllarda eşi hamile olan erkeklerle

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Leylek Getirdi Leylekler tekeşlidir ve yavrularına büyük özen gösterir. Onları antik çağlarda bereketin sembolü kılan özellikleri de işte budur. Ebeveynliği olan sadakatleri ve talihle ilişkilendirilmeleri sonucunda leylekler, bebeklerin dünyaya gelişini gerçeğe değinmeden anlatmak isteyen Victoria dönemi ebeveynleri için doğal bir seçim olmuştur.

rin de doğum ve yetiştirme sürecine katılımı sonucunda, “çiftlere” verilen bebek partileri yaygınlaştı.

Puro İkramı

ESKİDEN KUTLAMAYI SİMGELERDİ
ÖNLÜ PUROSEVERLER: WINSTON CHURCHILL,
GEORGE BURNS, GROUCHO MARX

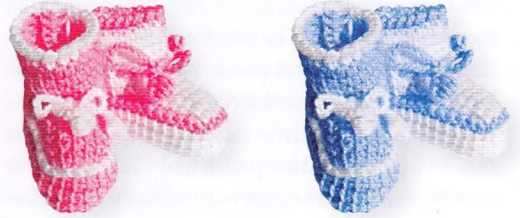
Tütün, Amerika kıtasının yerel bitkisi. Ve bir bebeğin doğumundan sonra puro ikram etme geleneği de, geçmişte antik Roma veya Ortaçağ Avrupası'na dek uzanmayan ender geleneklerden biri. Bu geleneğin başlangıcı Amerika Yerlileri'nin Kuzeybatı Pasifik'teki *potlatch* adı verilen festivallerinden geliyor olabilir.

Potlatch sözü Chinook argosunda “vermek” veya “hediye” anlamına gelir ve Amerikan Kuzeybatı Kıyısı Yerlileri, özellikle de Kwakiutl tarafından sahiplenilir. Bu festivallerin özelliği hem kutlama niteliği taşımaları, hem de zenginliği kabile üyeleri veya gruplar arasında dağıtmanın bir yolu olmalaıydı. Bir aile, alınan hediyelerin nitelik veya niceliğine göre değil, dağıtılan kaynakların miktarına göre statü ve saygı kazanırdı. İşte bebeği olan babaların, yeni ailenin bolca kaynağı olduğu ve babanın da toplumda belli bir yere sahip olduğunu kanıtlamak için puro “dağıtması” da bu gelenekle ilintili olabilir.

Söz konusu festivallerle yakınlığı daha net biçimde gözler önüne seren bağ ise seremonilerde tütün kullanımıydı. Tütün, pek çok Amerika Yerli kabilesi için kutsal bir anlam taşıyordu. Onu paylaşmak ise –saygı ifadesi olarak dumanın güneşe doğru üflenmesi– bir tür grup duasıydı.

İlk tütün plantasyonları Virginia'da, 1612'de oluş-

turulmuş olsa da, General Israel Putnam, Havana purolarını Küba'dan kendi yurdu Connecticut'a getirene dek, tütün Amerikan kolonilerinde yalnızca pipoyla içildi. Ancak bundan sonra Hartford bölgesinde puro fabrikaları kuruldu. Bugün bile Connecticut yüksek kaliteli puro yaprağı üretiminde önemini sürdürür. 1800'lerin ortasına gelindiğinde puro artık genel kabul görmüş, 1870'de ABD'de, bir milyar puro içildiği kaydedilmişti. 1920'lerin başlarında, Buhran döneminde toplam tütün tüketiminde düşüş görüldü. Puro üreticileri markalarını şık “puro kartonları” ve kutularıyla, doğum gibi kutlamalarda erkeklerin puro dağıtmasını teşvik eden reklam kampanyalarıyla tanıttı.

Pembe ve Mavi

“PEMBE”NİN TARİHİ 1678'E UZANIR
“MAVİ”NİN TARİHİ 13. YÜZYILA UZANIR
“BEBEK MAVİSİ” BİR ZAMANLAR KIZLARI TEMSİL EDERDİ

Uzun zaman önce tüm bebekler beyaz giyerdi. Bu onların saflık ve masumiyetini temsil etse de, muhtemelen çamaşır günlerini de kolaylaştırıyordu (beyaz giysilerdeki lekelerle uğraşmak daha kolaydır ve bebekler leke yapma konusunda hayli beceriklidir!).

Kumaş boyama ve yıkama yöntemleri biraz daha gelişince, renkli bebek giysileri ilgi görmeye başladı. Peki hangi renkleri bunlar? İlginçtir ki 1940'lara dek pembe erkeklerin, mavi kızların rengiydi. Moda belirleyiciler pembeyi daha “ölçülü” bir renk olarak gördükleri için onu erkeklere uygun bulmuşlardı, daha zarif olan mavi ise kızlara yakıştırılmıştı.

Bugün pembe kızlarla, mavi erkeklerle özdeşleştirildiğine göre, bu değişim nasıl gerçekleşti? Sorunun yanıtını kesin olarak bilen yok. Bazı tarihçilere

göre Nazilerin pembeyi eşcinselleri damgalamakta kullanması, pembenin efemine bir renk olarak görülmesine neden oldu. Sebebi ne olursa olsun, 1950'lere gelindiğinde pembe kızlar, mavi de erkekler için kullanılıyordu.

Elbette bu modern tercih pazarlamayla da destekleniyor: Battaniyeden bebek arabasına kadar, cinsiyete göre paylaştırılan bu renk ayırımına uygun binlerce ürün mevcut. Ancak son zamanlarda araştırmacılar insanda, dişil pembe ile erkeksi maviyi destekleyen cinsiyet temelli bir renk önyargısının var olabileceğini keşfettiler. Kültürel önyargıyı denetleyebilmek için Çin kökenli insanların da dahil olduğu bir grubu kullanan Britanyalı araştırmacılar, kadınların gerçekten de tayfin sıcak kırmızı ucundaki renkleri tercih ettiklerini gördüler. Uzmanlar yüzyıllar içinde olgun meyveleri fark etmeyi ve çocuklarda kızaran yanakları bir hastalık belirtisi olarak ayırt etmeyi öğrenen kadın gözünün, bu renkleri daha iyi seçebildiğine inanıyor. Son zamanların modası her iki cinsiyetten bebek ve çocukları daha parlak renklerde giydirmek olsa da, maviler ve yeşiller halen erkek stilinde, kırmızı ve morlar ise kız stilinde önemli bir yer tutuyor.

İsim Verme

İSİM: BİR KİŞİYE HİTAP ETMEK İÇİN KULLANILAN SÖZ
"İSİM" (İNGİLİZCE'DE "NAME") TERİMİ 12. YY ÖNCESİNE GİDER
"İSİM DEDIĞİN NEDİR Kİ?" - JULIET CAPULET

Dünyada öyle farklı isim verme gelenekleri var ki bu kitabın bir bölümünün tamamını onlara ayırabilirdik. Mısırlıların *sebooh* seremonisinden, Çinlilerin Kırmızı Yumurta

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Bebek Vaftizi/ İsim Koyma Töreni Ruhani amaçlarla bebekleri suya batırmak Hristiyanlıkla birlikte ortaya çıkmadı. Geleneğin tarihi Yahudi ve Yunan ritüellerine dek uzanır. Bu ritüellerde su, arınma ve kutsallığı temsil ederdi. Bugün vaftiz kurnasından sembolik biçimde su serpiştirmek çoğu mezhepte tamamen suya batırmanın yerine geçer. Katolik ve Anglikan vaftiz törenlerinde su, bebeğin alnına sürülen kutsal yağ ile mühürlenir.

ve Zencefil kutlamasına dek çeşitli toplantılarla bir araya gelerek bebeğe isim düşünen anne-baba ve aileler, bunu bebeğin dünyaya geliş sürecinde önemli bir olay olarak görürler.

İsimlere atanan önem, kültürden kültüre değişiklik gösterir. Amerika Yerlisi Navajolar gibi bazı toplumlarda isim öyle kudretli görülür ki, günlük konuşmalarda asla telaffuz edilmez. Çinli bebeklere ise kötü ruhları ve uğursuzluğu defetmek için güçlenip sağlıklı olana ve kalıcı ismine kavuşana dek "süt adı" verilir. Hindistan'daki çocukların da genelde ebeveyn veya kardeşler tarafından kullanılan bir "aile" isimleri, bir de okul ve dış dünyada kullanılan isimleri vardır. İsimlere ilişkin protokol de yine büyük çeşitlilik gösterir. İspanya'da bugün bile kime hangi ismin verileceğini belirleyen kurallar vardır: İlk çocuk olarak dünyaya gelen kızlara babanın annesinin adı; ilk çocuk olarak doğan erkekler babanın babasının adı vb. verilir. Fransız ailelerde genelde büyükannelerin adını, kızların göbek adı olarak, dedelerin adını da erkeklerin göbek adı olarak kullanırlar.

Dini gelenekler de isim verme tercihlerini dikte edebilir. Püriten Amerika'da (çocuklara) lütuf, fazilet, basiret gibi erdemler çağrıştıran adlar verilir. (İlginç olan, bu adların kızlara verilmesiydi.) Aşkenaz Yahudileri bebeğe çoğu zaman vefat eden bir akrabanın adını verirler ama asla yaşayan birinin adını vermezler.

Buna karşılık, Seferad Yahudiler ise bebeklerine yaşayan bir akrabanın adını verirler, ama asla artık hayatta olmayan birininkini değil.

Bebeye ismin veriliş zamanı da farklılık gösterir. Yahudilerin *briti* ile Japonların *osiçiya*'sı doğumdan sekiz gün sonra ifa edilirken, Çinlilerin Kırmızı Yumurta ve Zencefil partisi bebek bir aylıktan, Budist *namkaran* ise bebek üç aylıktan yapılır.

Tekerlemeler

YAZILI TARİHİN İLK İNGİLİZCE
TEKERLEME ÖRNEKLERİ: ORTAÇAĞ

Tekerlemelerin mantığı basittir: Ritim ve kafiyesi olan saçma ve kısa hikâyeler veya anlamsız sözler... Tekerlemeler, kafiyeli sözler ve anlamsız kelimeler büyük olasılıkla konuşma dilinin başlangıcından bu yana çocuklara söylene gelmiştir. Ama kayıtlı tarihin ilk İngilizce tekerleme örnekleri ortaçağa aittir. Daha düzenli kayıtlar ise insanların kafiyeli söz ve yazıları toplamaya başlamasıyla birlikte, 17. yüzyılda ortaya çıkar. Bu dönemde ortaya çıkan “*Ring around the Rosie*” ve “*Humpty Dumpty*” gibi bazı tekerlemelerin ardında politik sembolizm ve bir öykü yatar. Tekerlemeler çoğu zaman çocuklar için bir eğlence olsa da, aynı zamanda ancak yetişkinlerin anlayıp takdir edileceği anlamlarla da yüklüdürler. Yetişkinlerin bu öyküleri ısrarla talep eden çocuklara kaç kez anlatıldıkları düşünülürse, kafiyelerin varlıklarını nasıl sürdürdüklerini anlamak zor olmaz.

İskoçya Kraliçesi Mary’nin öyküsüyle ilişkilendirilen tekerleme “*Little Miss Muffet/ Küçük Hanım Muffet*” de politik sembolizmle yüklü tekerlemelerden biriydi.

Bu şekilde yorumlandığımızda, Küçük Hanım

Muffet, yani Mary Stuart, tahtında oturmuş kaymak ve peynirini yerken, bir örümcek görerken korkar. Ve buradaki örümcek de, Kraliçe Mary’nin Katolikliğine karşı çıkan Protestan reformcu John Knox’u temsil etmektedir.

Çoğu psikolog, tekerlemelerin, anlamlarından bağımsız olarak çocuk gelişiminde büyük rol oynadığına ve oynamayı sürdürdüğüne inanır.

Vahşi ve acımasız konulu öyküler bile çocukların korku ve kızgınlık duygularını emniyetli bir şekilde deneyimlemelerini sağlar.

Belki de, devasa bir kazın sırtında dolaşan bir deri bir kemik, yaşlı öykü anlatıcısı olarak resmedilen “*La Mère Oie*”, yani “*Kaz Anne*”nin ortaya çıkış nedeni de böyle açıklanabilir.

Yazar Charles Perrault’un *Les contes de ma Mère l’Oie* (Kaz Annenin Öyküleri) adlı kitabı, Fransa’da ilk kez 1697’de yayımlanan ve bugün bile çok sevilen “*Güzel ile Çirkin*”, “*Sinderella*” gibi öyküleri içeren bir derlemeydi.

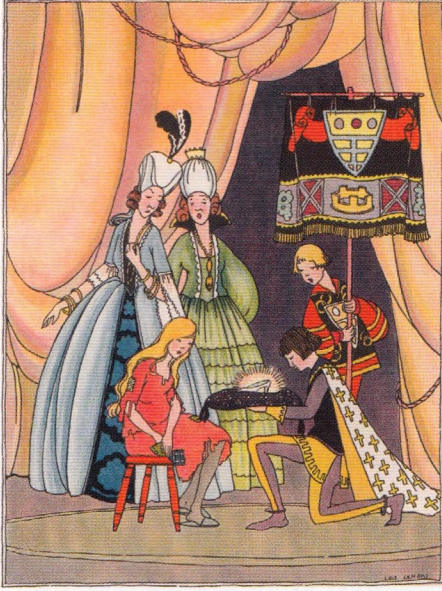
“*Kaz Anne*”nin Fransa kralı II. Richard’ın “kaz ayaklı” kraliçesi Berthe üstüne kurulu olduğu veya 17. yüzyılda Boston bölgesinde yaşayan bir evli bir kadın olduğu iddialarına karşın uzmanlar bu karakterin aslında nesillerdir sevilen tekerleme anlatıcısının en olası kaynağı olduğu konusunda ısrarcı.

Kaz Annenin Melodisi: ya da Beşikten Soneler 1781’de İngiltere’de yayımlandı ve 1785’te ABD’de yeniden basıldı.

PARALEL TARİH

Baba ve Anneden Soyadı

İnsanların kişileri farklı gruplara ayırabilmek için son adlar kullanmaya başlamalarıyla birlikte soyadları da kendi önem ve anlamlarını kazandı. Aileler meslekleriyle anılabiliyordu: Fırıncı ya da Demirci gibi... Ancak bazı kültürlerde soyadı, baba veya annenin adı alınarak ve cinsiyeti eklenerek oluşturuluyordu. İzlanda’da Olaf adlı bir adamın Harald adında bir oğlu varsa oğul Harald Olafsson (Olaf oğlu), onun kız kardeşi ise Sigrid Olafsson olarak adlandırılabilirdi. Bazı aileler ise anne tarafını izlemeyi tercih ediyordu. Örneğin, Sigrid Olafsson’un çocukları Liv Sigridsdóttir (Sigrid kızı) ve Leif Sigridsdóttir olabiliyordu. Rusya’da soyadları hemen her zaman baba adından türetilse de, oğullar ve kızlar için farklı biçimde kullanılabiliyordu. Örneğin, İvan’ın çocukları Mikhail İvanoviç ve Anna İvanova olarak isimlendirilebiliyordu.

Peri Masalları: Sinderella

MASALIN ÇİNCE'DEKİ İLK ÖRNEĞİNDE SİHİRLİ BALIK VARDI
WALT DISNEY'İN "SİNDERELLA" PRÖMİYERİ 1950'DE YAPILDI
SERGEY PROKOFIEV'İN "SİNDERELLA" BALESİ (1945)

Kimileri Sinderella'nın 340 farklı anlatımı olduğunu söyler, kimileri ise bin 500. Önemli olan Sinderella öyküsünün ümit ve hayalleri temsil ediyor olmasıdır. Üvey anne ve kardeşlerinin kötü tavırlarına maruz kalan baskı altındaki bir kızdır Sinderella. Yaşadığı diyarın prensiyle tanışmayı, gönlünü fethetmeyi ve onunla evlenmeyi başarır. Bu peri masalının Pers, Mısır, Ermeni, Japon, Rus, Fin ve daha birçok versiyonu vardır.

Öykünün en eski şekli İÖ birinci yüzyıla aittir: Yunan tarihçi Strabon, Rhodopis ("gül yanaklı") adlı bir köle kızın öyküsünü anlatır. Kız diğer hizmetçiler tarafından dereye çamaşır yıkamaya zorlanırken, hizmetçiler de firavunun partisine giderler. Bu arada bir kartal Rhodopis'in sandaletini kapar ve onu firavunun önüne düşürür. Firavun kadınlardan sandaleti denemelerini ister ve sandaleti Rhodopis ayağına geçirdiğinde firavun ona âşık olur ve onunla evlenir.

Dokuzuncu yüzyıl Çin masalı "Ye Xian" (güneyde Yeh-Shen) ise bir balıkla dost olan kızın öyküsüdür. Üvey anne bu balık dostu öldürür ama Ye Xian balığın kemiklerini kaçırmayı başarır. Kemikler sihirli bir şekilde kızın bir festival için hazırlanıp giyinmesine yardım eder. Ye Xian aceleyle festivalden ayrılırken, altın terliklerinden birini kaybeder. Terlikli kral bulur ve kıza getirir, sonra ona âşık olur ve evlenir.

Masalın en eski Avrupa örneği ise "La Gatta Cenerentola" yani "Şömine Kedisi"dir. Öykü 1634'te İtalyan peri masalı koleksiyoncusu Giambattista Basile'in yazdığı *Il Pentamerone* adlı kitapta yer alır. Basile'in öyküsü Fransız yazar Charles Perrault'un 1697 tarihli "Cendrillon"u ile Grimm kardeşlerin 19. yüzyıl öyküsü "Aschenputtel"i'nin temelini oluşturur.

Bugün peri masalı denince çoğu çocuğun aklına Sinderella'nın sarı saçlı, mavi elbiseli Walt Disney versiyonu gelse de, aslında kötü muamele gören bu kimsesiz kız, uzun bir antropolojik geçmiş ve kullanıma sahipti. "Sinderella öyküleri" zor koşullar altında yaşayan insanlara (evet, daha çok kadınlara) şans eseri gerçekleşen bir olayın yaşamlarını sonsuza dek iyi yönde değiştireceğine dair ümit verir.

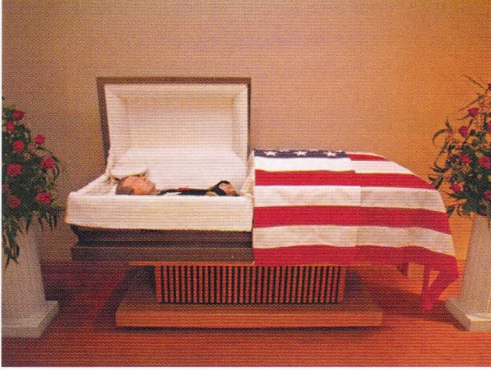
Elbette "Sinderella öyküleri" kadınları (ve erkekleri), bu fabлда edilgenlik noktasına varan sabır ana-fikrini tartışmaya da yöneltti.

Sinderella'nın eski örneklerinden çok sayıda yeni öykü doğdu ki bunlara Disney'in animasyon filmi ile Gail Carson Levine'nin (*Sihirli Dünyalar* adıyla filmi de yapılan) *Ella Enchanted*'i da dahildi. Hatta Sinderella'nın ilk baştaki sık ama sade giysilerinin krallıktaki tüm kadınlara rahat giysi ve ayakkabılara bürünme konusunda ilham verdiği "siyaseten doğru" bir Sinderella öyküsü bile türetildi.

Ancak dinleyicileri, okuyucuları ve izleyicileri büyüleyen tek kişi Sinderella'nın kendisi değildi. Zalim üvey anneden periye ve Sinderella'yı ağır iş yüküyle dolu yaşamından uzaklaştıran yakışıklı prens dek bu klasik peri masalının hemen her karakteri toplumun hayal gücünde yer etti. Öykünün çekici yönlerinden biri de, söz konusu arketiplerin zamana direnişiydi. Hemen her insan bir otoriteye baş kaldırır, sihirli bir çözüm hayal eder ve koşulları değiştirecek bir koruyucu diler. Diğer bir deyişle, hepimiz muradımıza ermek isteriz.

Cenaze

Mark Twain, “yaşamda kesin olan bir şey varsa o da ölüm ve vergilerdir” demişti. Ancak kimileri vergi denetiminden bir-iki yıl kaçmayı başarmış olsa da, Ölüm Meleği’nden bugüne dek kaçabilen olmadı. Bu bölümde ele alınan başlıklar ve geleneklerin, geride anılarıyla başbaşa kalan sevenleri ilgilendirdiğini belirtmek gerekir. Ölümle ilgili geleneklerin ilginç yanı, yüzyıllar içinde daha karmaşık değil, daha sade bir hal almış olmalarıdır. Ancak bu, belki de bugünlerde az sayıda insanın güzel bir piramit inşa edip süsleyecek güce sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Ölüm

DÜNYA ÜZERİNDE YAŞAMIŞ VE YAŞAYAN KÜLTÜRLERİN
PEK ÇOĞU AÇISINDAN DEFİN SÜRECİ AYNI ZAMANDA
BİR RİTÜEL ANLAMINA GELİR

Ölüme ilişkin modern Batı geleneklerinin büyük bölümü, çeşitli yönlerini farklı kültürler borçludur. Bu özelliklerin her birini burada derinlemesine incelemek zor olsa da, söz edilmeyi hak eden birkaç ortak noktayı ele aldık.

Hemen her kültürde, ölümün ardından cenazeyi son yolculuğuna hazırlama amaçlı bir tür ritüel vardır. Çoğumuzun bildiği gibi Mısır’da cesetler mumyalama işlemine tabi tutulabiliyor, ardından yanına yiyecekler, eğlencelikler, giysiler, yoldaşlar ve yolculuk için gerekli diğer şeyler konulabiliyordu.

Yahudi ve Müslüman ölü gömme usulü, ölünün derhal gömülmesini gerekli kılarken, Hristiyan-

lık ve diğer dini geleneklerde ölünün gömülmesi gün veya haftalar sonra olabilmektedir. Günümüz cenaze evleri ve tahnit teknikleri eski yöntemlerle fazla benzeşmese de, hâlâ onlarla belli bir bağ taşır çünkü cenazeyi görmek, geride kalan dostlar ve aile fertleri için önemlidir.

Cenazenin toprağa verilmesi veya devri genellikle bir tür törenle gerçekleştirilir ve bu törene ibadet yerindeki bir etkinlik (örneğin, cenaze töreni); Roma Katolik geleneğinde olduğu üzere mezarlıktaki bir tören veya (Hindistan’daki odun yığını yakma ya da Kuzey ülkelerinde gemi yakma gibi) özel bir aracın yapımı da dahil olabilir.

Cenazenin defni, toprağa verilmesi ya da tesliminden sonra çoğu kültürde vefat edenin onuruna bir tür yemek verilir.

Yine bu yemek de geride kalanlar içindir ve amaç, özellikle de ölen kişinin yası yakınlarının yemek yemesini sağlamaktır.

“Fırınlanmış cenaze etleri” sözü Shakespeare’in Hamlet’inden gelir ve Batı’nın cenazeden sonra birkaç gün servis edilebilen büyük porsiyonlu yemeklerini ifade eder.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Ölüyü Bekleme Bugün bu gelenek genellikle cenaze evinde, cenaze merasiminden önce gündüz veya gece yapılmaktadır. Bazı kültürlerde -Yahudilerin oturan Şiva geleneği gibi- bu gelenek oldukça kutsalken, İrlanda vb. bazı kültürlerde ölü bekleme geleneği, ölen kişiyi sevgi ve neşeyle anımsamak, bunu öyküler, şarkılar ve o kişinin anısına yönelik şakalarla tamamlamak için bir fırsattır.

Bu arada, kültürlere bağlı olarak, cenaze yemekleri çok sade olabileceği gibi (kahve, yağlı börek, Belçika'daki gibi çikolatalı yiyecekler), daha incelikli ve oturmayı gerektiren toplantılar da olabilir.

Cenaze Arabası

TOPRAĞA VERİLECEK CENAZİYİ TAŞIYAN ARAÇ
VENEDİK'TE CENAZE ARABALARI
BU GÖREV İÇİN AYRILMIŞ GONDOLLARDIR

Tabutu cenaze evinden mezarlığa taşıyan araç anlamındaki modern zaman cenaze arabaları (İngilizce'de *hearse*) Latince'deki *hirspe* sözünden gelir. Anlamı "tapan" ya da "tırmık"tır. Tapan atla çekilen bir tarım ekipmanıydı ve (derin yarıklar açan sabanın aksine) toprağın üst tabakasını tırmıklardı.

Elbette ilk cenaze ve tabut taşıyıcılar atlarla çekiliyordu ama (İngilizce'ye büyük olasılıkla Fransızca'daki *herce*'den gelen) *hearse*, yani cenaze arabası sözü, zaman içinde tabutun etrafına ve üzerine inşa edilen çerçevemsi yapı için kullanılır oldu. Ölünün yakınları buraya mezar yazılarını asabiliyordu. Bu çerçeve sonradan modern cenaze arabalarında gördüğümüz kapalı biçimini aldı ama araba yine de İngilizce'de "tapan" anlamına gelen *har-row* sözünün diğer anlamını yansıtmayı sürdürdü: "huzursuz etmek". Eskinin *herce*'si, yani cenaze taşıtı nihayetinde iki parçaya bölündü: Çerçveden oluşan kısım cenaze arabasının kendisiyle, ölüye saygı ifade eden yönü de cenaze teskeresi üstündeki şamdanla temsil edildi.

Sonunda araç, atların koşulduğu bir arabaya dönüştü, şamdanın yerini ise çiçek çelengi aldı. Otomobiller yaygınlaştıkça, motorlu cenaze taşıtları da yaygınlaştı. Bunların ilk örneklerinden biri 1909'da ABD cenaze alayında kullanıldı. Cenaze arabaları zaman içinde cenazelerin daha büyük bir ağırbaşlılık ve kolaylıkla ilerlemesini sağlayacak şekilde geliştirdi ve perdeli pencereler, motorlu tabut platformu ve dayanıklı şasiler gibi yeni nitelikler kazandı.

Batının cenaze arabalarının çoğu büyük ölçüde birbirine benzer ama Japonya'da sıra dışı bir örnek bulunur. Bu ülkedeki bazı cenaze otomobillerinde tabut platformu yerine, minyatür ve süslü bir Budist tapınak vardır.

İtalya, Venedik'te tabutu şehrin kanallarında taşımanın başka bir yolu olmadığı için, bazı gondollar cenaze taşıtı görevi yapacak şekilde donatılmıştır.

PARALEL TARİH

Viking Cenazeleri

Viking cenazelerinin en ilginç özelliklerinden biri, çoğunda ateşe verilerek denize bırakılan bir gemi değil, taşlarla işaretli ve dikkatle hazırlanmış gemi biçiminde höyükler olmasıydı. Bu tümülüs yani tepe görünümü anıtsal mezar yapıları hâlâ Danimarka, İsveç ve Norveç'te görülebilir. Öte yandan cenazede ceset gerçekten de yakılırdı ve bu İskandinav halkının tinsel dünyası için oldukça önemliydi. Çünkü alevler ne denli sıcak olur, duman ne kadar yükseğe çıkarsa, ölenin Valhalla'ya, yani cennete o kadar yaklaştığına inanılırdı. Soyluların cenazelerine ilişkin bilgimizin büyük bölümü, onuncu yüzyıl seyyah ve yazarı Ahmed ibn Fadlan'dan gelir. İbn Fadlan bir kölenin, bir liderin cenazesinde törenle kurban edilmesini ayrıntısıyla anlatmıştır.

Romantize edilmiş Viking cenazeleri:
Alevler içinde bir gemi denize veriliyor.

Tabut

TABUT: ÖLÜNÜN İÇİNE KONDUĞU TAŞIYICI
İNGİLİZCE'DE "CASKET": DEĞERLİ BİR ŞEYİN SAKLANDIĞI KUTU
AYRICA KÜL KAPLARI, KİLDEN KALIPLAR DA KULLANILIR

Günümüzde pek çok kişi tabut ile (ABD İngilizcesindeki) *casket* sözünü birbirinin yerine kullanır ama aslında anlamları farklıdır. Tabut yüzyıllardır cesetleri koymak üzere yapılan kutuya denir. Bu kutunun sekiz yüzü vardır ve omuz, yani büst alanı daha geniş, ayak kısmı daha dardır. Bir cenazenin defni için yapılan herhangi bir kutuya tabut denebilir. Öte yandan İngilizce'deki *casket*, aslında değerli bir şeyi saklamak için kullanılan kutuya denir. Olumsuz çağrışımları daha az olduğuna inanılan bu terim, 19. yüzyılda ABD'de sıkça kullanılmaya başlanmıştır.

İlk tabutlar büyük olasılıkla sazdan örülmüş veya ağaç kabuğu ya da kütükten yapılmıştır.

Ancak antik toplumlar ve dinler toprak içine gömmeyi gerektiren Yahudi-Hristiyan zorunluluğunu paylaşmıyordu ve cenaze muhafazalarının çoğu toprak üstünde kalıyordu. Aynen Romalıların oyma taş lahitleri *sarcophagi* gibi.

Sarcophagi İÖ birinci yüzyıl öncesinde, azizler, din adamları ve hükümdarlar gibi önemli şahsiyetler için sıkça kullanılıyordu.

Sarcophagi maliyeti ve tapınma alanlarındaki yer kısıtı dolayısıyla popüleritesini yitirirken, bazı aile ve kültürler, mozole inşa ederek taş mahzenin vakarını

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Mezar Taşı Mezar taşı üreticilerinin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Mezar taşları tek bir kaya parçası kadar sade olabileceği gibi, çok katmanlı bir heykel kadar incelikli olabilir. Üstüne özlü bir yazı kazınmış sade taş levhalar çoğu Amerikan mezarlığında görülür çünkü görece kısa bir geçmişi olan ABD tarihi, bu taşların yaygınlaştığı zamanlarda cereyan etmiştir.

yakalayabileceklerini keşfettiler.

Mozoleler adlarını Kral Mausollos'tan alır. Kralın mezar yapıtı Antik Dünya'nın Yedi Harikası'ndan biriydi belki ama bugünün en ünlü mozolesinin Hindistan, Agra'daki Tac Mahal olduğu söylenebilir. Tac Mahal'de İmparator Şah Cihan'ın gözde eşi Mümtaz Mahal'in cenazesi yatar.

Bazı mozeleler oldukça inceliklidir ve yeraltı mahzenleri ile tam donanımlı şapeller içerir. Mısır piramitleri de mozele sayılır çünkü onlarda da ölümlerin bedenleri yatar.

Ancak elbette her ailenin böyle muazzam ebatlarda mozeleler inşa etmesi mümkün değildi. Günümüzde ise bir kilisenin veya anıt bahçesinin, sadece tek bir ailenin değil, pek çok definin yapılabildiği yeraltı "mahzen mozolesi"ne sahip olması, sıkça karşılaşılan bir durum.

Definin ve cenaze törenlerinin biçimi kültür, din ve mali durum ile yakından ilişkilidir.

Son birkaç yüzyıl içinde düşkünler ve muhtaçlar İngiltere'nin "çömlekçi saha"larında yoksul mezarlarına gömüldü.

Çam ağacından sade tabutlar ise uzun süre boyunca en düşük maliyetli ortak tercihi oluşturdu ve insanlara, koşullarından bağımsız olarak onurlu bir son sağladı.

Şüphesiz ironik olan, sade bir ahşap tabuta çoğu kişinin gücü kolayca yettiği için, ölen kişinin zenginlik, statü ve onurunu kanıtlamak adına insanların tabutları gösterişli ve incelikli kılmanın yollarını bulmuş olmalarıdır.

Bugün tabut malzemelerinden donanım ve lüks kumaşlara dek her şeyiyle bu cenaze araçları tıpkı bir araba ya da ev gibi isteğe göre biçimlendirilebilir. Tabutlar genellikle oldukça ağırbaşlıdır ama ilginç olanlarına da rastlanır.

Örneğin, Gana'da bir grup sanatçı, bir hayvan,

araç, özel sembol ya da bina biçiminde üretilebilen boyalı metal tabut konusundaki uzmanlığını sürdürüyor. Bir Amerikan şirketi ise kanepeler ve üstü camlı sehpa gibi, tabuttan yapılmış mobilyalar üretiyor.

Sanayi gelişip Amerikan cenaze işlemleri bir iş alanı oluşturdukça, üretici ve müşteriler ölü beden-

lerin doğal bozunmasını erteleme, hatta durdurma konusunda giderek daha saplantılı hale geldiler.

Tabutlar (en iyisi kurşundan olmak üzere) yanarlardan sızabilecek mikrop ve bitki gelişimine izin vermeyen çeşitli metallerden üretilmeye başlandı.

Öte yandan gazları dışarı salan ama içeri nem

Ölünün Gömülmesi

İnsanlar on binlerce yıldır insanları gömmeyi sürdürüyor. Tarihçilerin en eski ritüel defin alanı olarak anlaşıkları yer İsrail, Kafze'dedir. Buradaki Skhul Mağarası'nın kalıntıları 130 bin yıl öncesine tarihlenir ve mağaranın kırmızı balçıklı kalıntıları da insandaki, ölümü bir şekilde kabullenme gereksinimine işaret eder. Ölülerini gömmenin pek çok nedeni vardır: Hastalıkların yayılmasını önlemek, ölüye saygı göstermek, aile ve dostların ölüye son bir kez bakmalarını sağlamak, dini ritüelleri ve kültürel pratikleri yerine getirmek. Eskiden pek çok kültürde giysiler, el yapımı eserler, ekipman, silahlar ve hatta yiyecek ve içecekler, öte dünyaya erzak sağlamak amacıyla ölüyle veya ölüleriyle birlikte gömülürdü. Bir kültürün ölüm sonrası yaşama ilişkin inançları, gömme teknikleri üzerinde büyük rol oynar. Ölümünden sonraki yolculuğa kuvvetle inanan eski çağ yerli topluluklarında çoğu zaman bir höyük kullanılırdı. Ortodoks Yahudi geleneğine göre insanların, tıpkı doğdukları zamanki gibi, dövmesiz, pirsingsiz ve herhangi bir bedensel değişim olmaksızın gömülmeleri gerekir. Müslümanlar ölüleri, başları kibleye (kutsal Mektepe şehrindeki Kabe'ye) dönük olacak şekilde gömerler. Zaman çizelgemizin ölü gömme teknikleri konusunda ortaya koyduğu en ilginç şeylerden biri, tekniklerden birçoğunun eşzamanlı var olmaları veya ortaya çıkışlarından yüzyıllar sonra yeniden keşfedilmeleridir. Örneğin, Mısırlılar yüksek mühendislik gerektiren mozole ve piramitlerde karmaşık mumyalama teknikleri kullanırdı. Viking definleri, bol donanımlı höyükler ile ölülerin yakıldığı odun yığınının geleneğini birleştirdi. Modern krematoryumlar ise ölü yakma fikrini mozolenin kapalılığı ile birleştirir. Doğal olarak sosyal statü ile ilgili tavırlar da defin uygulamalarına yansır. Mısır firavunlarından Avrupa hükümdarlarına ve günümüz milyarderlerine dek nüfuz sahibi insanların çoğu, dünyevi konumlarını mezarlarına da yansıtmak isterler. Kral Tutankhamun'un altın eşyalarla dolu bir mezarı varken, İngiliz Kraliyet Ailesi üyeleri en güzel arazileri kullanmayı tercih ederdi. Toplumsal ihtiyaçlar da inançlar gibi ölümlerin gömülmesinde etkili rol oynar. Toprakta kısıtlı olan Japonya'da, ölü yakma zorunludur. Batılılar, çevre bilincinin gelişmesiyle, Japon yaklaşımını değerlendirmeye aldılar, aynı zamanda biyolojik olarak çözünebilen türde tabutlar gibi, daha çevre dostu seçenekleri de düşünmeye başladılar...

İÖ 3300

Mumya

Antik Mısır mumyalarının mumyalanma düzeyi, statü ve maliyete göre değişirdi. Daha pahalı teknikler sonucunda ortaya daha iyi görünen mumyalar çıkardı.

İÖ 4000

Tümülüs Bugün tümülüs, yani tepe görünümüne anıtsal mezar yapıları nadiren görülsede, pek çok antik alanda yüzlerce, hatta binlercesi vardı.

900

Viking Höyükleri

Gösterişli Viking cenazelerinde "görevlerini" yerine getirmeden önce bol miktarda güçlü içecek verilen köylüler, törenle kurban ediliyordu. Mezarların, yani gemi biçimli höyüğün etrafı taşlarla işaretleniyordu.

almayan özel tabutlar da yapıldı. Tabutlar ancak neredeyse tam anlamıyla kusursuzluk noktasına varduktan sonra, insanlar onların aynı zamanda çevre açısından zararlı olduğunu fark etti. Cesetlerin doğal yollarla çürümeye izin verilmesi toprak için daha sağlıklıydı. Sınırlı kaynaklarımızdan çok fazla yarar-

lanmayı gerektirmiyordu ve ölümden sonra fiziksel bedenini geçtiği süreçlere ilişkin modern bilgimizle daha uyumluydu. Binyılımızda ölü yakma yerine defni tercih eden biri, sıkıştırılmış bitkilerden yapılan ve ilginç bir şekilde antropod tabuta benzetilen "ekopod"lara konmak isteyebiliyor.

İÖ 350

Mozole

Karia'nın antikçağ hükümdarı Mausolus bu terime ilham veren isimdir. Bugün harabe durumunda olsa da Mausolus'un bu mezar yapısı öyle etkileyiciydi ki antik dünyanın yedi harikasından biri olarak anılıyordu.

İS 400

Suttie

En son 1987'de olmak üzere defalarca yasaklanmış olmasına karşın (Sanskritçede "iyi kadın" ya da "iffetli eş" anlamına gelen) suttie, Hindu bir dul kadının, kocasının cenaze ateşiyle kendisini yakması veya yakılması geleneğidir.

İÖ 1000

Kül Kabı

Kaplar antik çağlardan bu yana yakılan ölünün küllerini saklama aracı olarak kullanılıyordu. İlk başlarda kilden yapılan kaplar şimdi pek çok farklı malzemeden üretilabiliyor.

1. YÜZYIL

Güvercinlik

Romalılar birinci ve ikinci yüzyıllarda ("güvercin kafesi" anlamındaki) birden fazla kül kabını içeren yapılar için "güvercinlik" adını kullandılar, çünkü sıkıştırılan kaplar kafes görünüşü yaratıyordu.

1500

Tabutlar

önceleri oldukça basit ve yalındı ama çok geçmeden insanlar onları oymaya, boyamaya ve maddi durumlarına göre çiçeklerle süslemeye başladılar.

2000

Ekopod

Toprağa karışabilen kâğıttan ve diğer liflerden yapılan zarif ekopodlar da tıpkı tabutlar gibi isteğe göre kişiselleştirilebilir ve bozunmanın doğal olduğu "yeşil" mezarlıklar için tasarlanmıştır.

Doğa semboller ve işaretler üzerinden konuşur.

—JOHN GREENLEAF WHITTIER (1807-1892)

Semboller ve İşaretler

Bu bölümü başparmak yukarıda, olumlu bir havayla açıyoruz. Tarihi İÖ dördüncü yüzyıl Roma'sına dek uzanan bu işaret, o zamanlarda da kelimenin tam anlamıyla “yaşama evet” anlamında kullanılmıştı. Antik çağlardan, hatta tarihöncesinden bu yana pek çok sembol ve işaret, insanlar için karşılaşılan gerçek ve hayali tehlikelere karşın olumlu bir görünüm yaratmanın yolu oldu. Örneğin, barış işaretini, parmak çaprazlamayı, tahtaya vurmaya düşünün. Tüm bunlar ve diğer semboller ile uygulamalar aslında insanın ümit kapasitesini ortaya koyar. Benzer biçimde, tıpkı bizden öncekiler gibi alkış tuttuğumuzda, selam durduğumuzda ya da kırmızı gül hediye ettiğimizde bir anlamda başparmak yukarı işaretini yapmış oluyor, yani onaylıyoruz. Onaylıyoruz, dolayısıyla “evet, zorluklara karşın başarılı oldum” diyoruz. Bir de yüzleştığımız tehlikelere ilişkin endişelerimizi ifade eden semboller var. Kurukafa ve çapraz kemikler, kırık ayna, kem gözler... Tüm bu sembollerin izini sürmek, insanın kendi dünyasında, kendine bakışını gözler önüne seren büyüleyici bir yolculuk aslında. Örneğin, kurukafa ve çapraz kemik sembolü 14. yüzyılda Kara Veba sırasında ortaya çıktı. Amaç insanlara hem ruhani görevlerini hem de yaşamdan zevk alma gereksinimini anımsatmaktı. Beş ana başlığa ayrılan bu bölümde jestlere, işaretlere, batıl inançlara, saygı jestlerine ve bedensel işaretlere uzun uzadıya göz atıyoruz. Bunların bazıları bugün yalnızca bir eğlence ya da kendini ifade yöntemi olarak görülüyor. Ancak uzun zaman önce ölümcül derecede ciddi amaçları olabiliyordu. Örneğin, dövmelerin kötü ruhları defetmesi, bereket getirmesi ya da köleleri işaret etmesi amaçlanıyordu. Parmak çaprazlamak iki insan arasında, kontrattan daha bağlayıcı bir ant içme yöntemiymiş çünkü sihirli güçleri devreye soktuğuna inanılıyordu. Bu bölümdeki konuları sırasıyla ya da gelişigüzel okuyabilirsiniz. Her iki halde de sonuçta sayısız bilgi edinecek, günümüzle geçmiş arasındaki bağlantıları artık kendi kendinize kuracaksınız.

Jestler

Beden dili, özellikle de elleri içeren şekliyle, insanlık tarihi boyunca zengin bir sözcük hazinesi edindi ve hem incelikli hem de kaba yöntemlerle sözel dilin dile getiremediklerini ifade etti. Kendi dilinin konuşulmadığı bir ülkede insanlarla anlaşmaya çalışan herkes, jestlerin ne denli yararlı olabileceğini bilir. İşaret dilinin geçmişinde sözel dilden de eskiye uzanıyor olabilir. İnsansılara yüzlerce iletişim jestinin öğretilmesi de bir rastlantı değildir. Bu başlık altında, tarihhöncesinden gelme omuz silkmeden, el çakmaya dek iyi bilinen birkaç jesti mercek altına yatırıyoruz.

Başparmak Yukarı

ONAYLAMA YA DA "AFERİN" ANLAMINA GELİR
ANTİK ROMA'DA KAYBEDEN TARAFIN
CANININ BAĞIŞLANMASINI SAĞLAYABİLİRDİ

Bazıları herhangi bir şey hoşuna gittiğinde ya da birine şans dilemek istediğinde başparmağını havaya kaldırır. Heyecanını iyice vurgulamak isteyen bazıları da iki elinin başparmağını birden kaldırır (özellikle de ABD'de).

Jestin tarihi büyük olasılıkla İÖ dördüncü yüzyılın Etrüsk gladyatör yarışlarına gider. O dönemde izleyiciler yenilen gladyatörün öldürülmesini istediklerinde bağırarak, başparmaklarıyla aşağıyı işaret ederlerdi. Latince'de "aşağı bakan başparmaklar"

anlamına gelen deyim, işte antik dönemin bu kanlı sporuna ve onun trajik sonuna gönderme yapar. Ancak gladyatör cesur bir dövüş çıkarırsa, izleyiciler başparmaklarıyla yukarıyı işaret ederek, kazananın yenilenin hayatını bağışlamasını isteyebilirdi.

Peki neden diğer parmaklar değil de başparmak? Julius Caesar döneminin tarihçilerinden gelen açıklamaya göre sağlıklı bebekler ellerini açmayı, başparmaklarını uzatmayı öğrenirken, çelimsiz olanlar parmaklarının, özellikle de başparmağın hareketliliğini yitiriyorlardı.

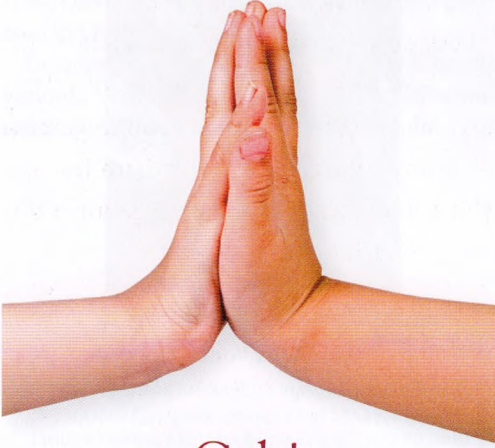
Bir diğer teoriye göreyse uzatılan başparmak yaşamı temsil ederken, aşağı bakan başparmaklar ölümü işaret ediyordu. Bu görüş 19. yüzyıl Fransız ressamı Jean-Léon Gérôme'nin bir tablosundan kaynaklanmış gibi görünüyor. Diğer bir varsayıma göreyse bu işaret aslında başparmak aşağı değil, "başparmaklar dönük" anlamına geliyordu. Başpar-

PARALEL TARİH

Teslim Bayrağı

Fasla, ateşkes veya teslim işareti beyaz bayrağın tarihi, en az Roma İmparatorluğu'na dek uzanır. İS 109'da tarihçi Cornelius Tacitus bu tür bir işaret aracından söz etmişti. Çin'in Han Hanedanlığı da aynı zamanlarda beyaz bayrakları kullanıyordu. ABD tarihinin belki de en ünlü beyaz bayrağı Virginia, Yorktown'daki uzun kuşatmanın ardından Lord Cornwallis'in emriyle çekilen bayraktı; hemen ardından davulcu çocuk, davulunun işaretiyle müzakere talep etti. Vatanseverler sevinçten havalara uçmuşlardı çünkü sembolün Britanya Ordusu'nun teslim olduğu anlamına geldiğini anlamışlardı. Bugün Cenevre Konvansiyonu beyaz bayrak kullanımını tanır.

mağın dönmesi (neden olduğu belirsiz ama) glad-yatörün ölmesi gerektiğini ifade ediyordu. “Başparmak önde” ise yaşaması gerektiğini dile getiriyordu.

Çak!

SAMİMİYET, TEBRİK JESTİ

DAHA KARMAŞIK HAREKETLER BELLİ BİR SOSYAL GRUP
YA DA TAKIMA ÜYELİĞİ BELİRTİYOR OLABİLİR

Bir ofisteyiz: Takım elbiseli iki adam birbirlerine doğru yaklaşıyor, sağ ellerini havaya kaldırıyor, el çakıyor, sonra yollarına devam ediyorlar. İşte âdet yerini buldu. Bu senaryonun kökeni orijinal el çakma hareketine, yani bir golün, önemli bir basket atışının ya da sadece iyi bir sayının ardından atletlerin heyecanla el çakmalarına dek uzanır.

İlk el çakma hareketi birden çok kişiye atfedilir. 1980 NCAA şampiyonasının galibi Louisville Cardinals basketbol takımının Derek Smith ve Darrell Griffith isimli iki oyuncusu vardı ki bu jesti en azından popüler kültürün bir parçası haline getirenler onlar oldu. Aynı zamanda Dr. Smaç ya da Dr. Smaçş-tayn diye de bilinen, 1,93'lük Darrell Griffith, tüm zamanların en başarılı smaçlarının sahibiydi. Daha eski bir hikâyeye göreyse Los Angeles Dodgers takımından Glenn Burke, 1977'de Dusty Baker'ın bir basketinden sonra koşarak ona gider ve el çakar.

Görünüşe göre bu jest, kentli siyahların popüler kültüründeki bir el çarpıştırma hareketinden doğmuş olabilir. Buna göre el çakılan kişi avucunu açar

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Tamam Değil Richard Nixon 1950'lerde ABD Başkan Yardımcısı olarak Latin Amerika'da iyi niyet turuna çıktı. İlk duraklarından birinde uçaktan indi ve işaret parmağı ile başparmağını birleştirip, diğer üç parmağını havaya kaldırarak “okey” işareti yaptı. Ancak hararetle yuhalandı çünkü bu yaptığı, Latinler için orta parmak kaldıranın dengi olan bir işaretti.

ve “çak bi beşlik” (beş parmak) der. ABD'de el çakma hareketinin sayısız çeşidi türemiştir. Örneğin, “alttan çakma” kollar aşağı uzatılarak sırt sırta el çakma hareketine denir. Ya da birbirine uzak duran veya açık alandaki insanlar uzaktan el çakıyormuş gibi yapabilirler. Bu hareket bazen “havadan çakma” denir. Basit bir tebrik yöntemi ya da heyecan ifadesi de avuçları ya da yumrukları tokuşturmaktır. Atletler ise kimi zaman zıplayarak ya da göğüslerini tokuşturarak sevinç belirtirler.

Bu hareket iyi bir zamanlama gerektirir ve sezgi-leri gelişkin takım arkadaşları birbirlerinin niyetlerini önceden sezebilirler.

Parmak Çaprazlama

BAZI TOPLUMLARDA İYİ ŞANS VEYA BATIL İNANÇ İŞARETİ
GENELDE GİZLİCE VEYA EL ARKADA TUTULARAK YAPILIR

Aramızdan kaç kişi hayatının bir noktasında parmak çaprazlama işaretini yapmamıştır ki? Bu işaret kimi kültürlerde dargınlığa işaret ederken kimi toplumlarda ise

şans dilemeye karşılık gelir. Ve bu haliyle de Batı dünyasının en yaygın kullanılan batıl jestidir

Geleniğin kaynağı mı? Batı Avrupa'dan, paganizm döneminden gelir. Haç, yani çapraz işareti Hristiyanlık'tan çok önce de güçlü bir semboldü ve kusursuz birliği temsil ederdi. Haçın kesişim noktasında iyi ruhların ikamet ettiğine inanılırdı.

Eski çağ Avrupalıları bir haçın huzurunda tutulan dileğin, gerçekleşene dek kesişme noktasında saklandığına inanırdı.

İlk ortaya çıktığında parmak çaprazlama hareketi bir değil, iki kişi tarafından yapılır; işaret parmakları dik biçimde birleştirilerek çaprazlanırdı. Bu şekilde şans dilemek, iki kişi arasında bir tür sihir oluşturmak anlamına gelirdi ve böylece kişi karşısındaki için avantajlı bir şey dilemiş olurdu.

Zaman içinde insanlar kendi parmaklarını çaprazlayarak, yani işaret parmaklarını diğer elin işaret parmağının ikinci eklemi üstüne koyarak da benzeri yararlar sağlayabileceklerini düşündü. Ve sonuç olarak işaret bugünkü halini aldı.

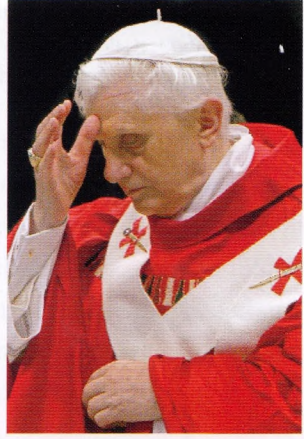
Parmak çaprazlamanın tarih içindeki kullanım amaçları arasında yalnızca şans yok. Bir zamanların insanları bu işareti talihsizlikten kaçmak, ya da birinin söylediği şeyin gerçekleşmesini engellemek için de kullandı.

Bu arada eklemekte yarar var: Bu jest bir noktadan sonra çocuklar tarafından suçsuzca yalan söylemenin bir yolu olarak da kullanılmaya başlandı. Çapraz parmakları arkada saklamak yalanın, yalan söylemenin kötü sonuçlarından saklanmanın bir yöntemiydi. Bugün Batı'da gençler bazen anlaştıklarını belirtmek ya da konuşmadan bir konuyu karara bağlamak için parmaklarını birleştirirler.

Ve bu kullanım da yine kaynağını eski parmak çaprazlama uygulamasında bulur.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Zafer işareti ("V") Bu işareti, II. Dünya Savaşı sırasında Churchill'in üne kavuşturduğu kabul edilir. (Ve o da Belçikalı bir radyo spikerinden almış olabilir.) Spiker Beethoven'ın Beşinci Senfoni'sinin açılış notalarını sıkça çalardı ki bu notalar da "V" harfinin karşılığı olan Mors kodunu taklit eder. ABD Başkanı George H. W. Bush bir sabah koşusu sırasında zafer işareti yaparak gazetecilere bunun "Caesar'ın beş bira ısmarladığı" anlamına geldiğini söylemişti.

Haç Çıkarmak

DİNİ OLUP GÜNDELİK KULLANIMA DÖNÜŞEN JEST

HAÇ İŞARETİ: KUTSAMA, ŞANS, KORUNMA

İNGİLİZCE'DE "CROSS MY HEART" (KALBİMİN ÜSTÜNE):

DOĞRU SÖYLEYECEĞİME YEMİN EDERİM

Bir çocuk "Kalbimin üstüne yemin ederim, olmazsa öleyim," diyebilir, hatta ardından, "gözümüne iğne batırayım" diye ekleyebilir. Bu tekerlemeyle farkında olmadan hazmetmesi oldukça zor bir öykü anlatmıştır: "kalbimin üstüne" yemini onun samimiyetini vurgulayarak, doğruyu söylemediği takdirde acı çekmeyi, hatta ölümü göze aldığını ifade eder.

Bu deyiş, haç işareti olarak bilinen bir Hristiyan geleneginden gelir.

Tarihi en az İÖ 13. yüzyıla dek giden bu ritüele göre başparmak, işaret parmağı ve orta parmak birleştirilir ve bu da teslisi/kutsal üçlemeyi simgeler.

Ardından dinin mensupları alna, göğüse, bir omza ve diğer omza dokunurlar; bu da haçın, ya da çarmıhın dört ucunu temsil eder. Günümüzde Batılı Hristiyanlar sol omuzdan sağa geçerken, doğulu Hristiyanlar sağdan sola geçerler. Her bir noktaya dokunulduktan sonra kişi "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına, Amin," diyebilir veya bu sözlerin Latince karşılığını tekrar edebilir.

Haç çıkarma bugün daha çok Katolikler ve Ortodoks Hristiyanlar tarafından yapılır. Genelde kiliye girenken, bir duadan önce, ikonlara saygı sunar-

ken, komününden önce ve diğer zamanlarda da Hristiyan inancı ortaya koymak, ya da ilahi kutsama ve korunma adına (örneğin, dine saygısızlıkla karşılaşıldığında) haç çıkarılır.

Bazı insanlar ise sıradan işlerden önce şans getirmesi için haç çıkarırlar.

Dolayısıyla bir çocuk kalbinin üstüne X işareti yaparak, “Kalbimin üstüne” dediğinde, Hristiyan ritüelinin taklidiyle kutsal bir ant içmiş sayılır.

Omuz Silkmek

TESLİMİYET İŞARETİ OLARAK OMUZLARI KALDIRIP
BAŞLARINI İNDİREN MEMELİ ATALARIMIZDAN
MİRAS BİR JEST

En içgüdüsel ve evrensel insani jestlerden biri olan –elleri açarak– omuz silkme, aynı zamanda en eski jestlerden biri de olabilir. Omuz silkmeyi birkaç farklı durumda kullanırız. Bu hareket genellikle “Bilmiyorum” anlamına gelir. Ancak jest, kaş kaldırma ve dudakları öne çıkarma da eklendiğinde, “Bir düşüneyim” ya da “Bir düşünsene” anlamını kazanabilir. Farklı bağlamlarda ise basit bir omuz silkme “Her neyse” veya “Umurumda değil” anlamına gelebilir.

Jestler daima insan iletişimin bir parçası olmuştur ve 1900’lerden bu yana bilimsel olarak analiz edilmiş olsalar da, halen tam olarak anlaşıldıkları söylenemez. Kısa süre önce yayımlanan bir makalede eller açılarak yapılan omuz silkme hareketi, şempanzeler arasındaki “Bana bir şey ver” anlamına gelen benzeri bir jestle ilişkilendirildi. Talep edilen şey yiyecek veya yardım olabiliyordu. Yaklaşım genellikle çare-

sizlik ifade eder ve çoğu zaman da ardından bir özür veya mazeret gelir: Geç kaldım (omuz silkme ve elleri açma)... Özür dilerim. Üstüme gelme.

Antropolog David Givens bunu, omurgalıların yüz milyonlarca yıldır nesilden nesile aktardığı “jestel bir yan ürün” olarak adlandırıyor. Antikçağ sürüngenleri teslimiyet ifade etmek için omurgalarını yere doğru eğerdiler. Benzeri şekilde primatlar da omuzlarını kaldırdıklarında başlarını indirerek, korunaklı, tehditkâr olmaktan uzak bir pozisyon alırlar. Buna karşılık yine primatlar omurgalarını düzleştirerek hâkimiyet sergilerler. Bu hareketin sonucunda baş yukarı kalkar, göğüs öne çıkar, avuçlar aşağı doğru bakar. Rönesans döneminde davranış tarzları üzerine yazan yazarlar, aşırı jest yapmayı eleştirmişlerdi. 1540 tarihli bir kitap İngiliz okuyucuları “Pek çok İtalyan’da gördüğümüz gibi” omuz silkme kaçınma konusunda uyarıyordu. Ancak yine de zengin anlamlarıyla omuz silkme New York taksi şoförlerinden Fransız politikacılara dek pek çok insan arasında popülerliğini koruyor.

Dua İçin Elleri Birleştirmek

DİĞER DUA BİÇİMLERİ: ELLERİ GÖĞE DOĞRU AÇMAK,
BAŞI ÖNE EĞEREK DİZ ÜSTÜNE ÇÖKMEK,
ELELE TUTUŞMAK, YÜZÜSTÜ UZANMAK

İlk başlarda Yahudi ve Hristiyan ibadetlerini yerine getirenler göklere yakararcasına kollarını açarlardı. Elleri birleştirme ise sonradan ortaya çıktı ve sıkça iddia edildiği gibi, kilise kulesi

şeklinin taklidinden doğmadı. Dua ederken elleri birleştirme alışkanlığı Hristiyan kilisesinde dokuzuncu yüzyıla dek ortaya çıkmadı. Görünüşe bakılırsa bu jest, elleri bağlanan mahkûmların bir takliydirdi. Ellerini bağlı ya da zincirliymiş gibi birleşti- ren kişi, Tanrı'nın iradesi karşısındaki tevazu ya da teslimiyetini gösteriyordu.

Boyun eğme sembolü olarak ellerin gerçekten bağlanması âdeti ise ilk dönem Germen kabile- lerinden birinde doğmuş olabilir. Romalı tarihçi Tacitus'a göre (yaklaşık 56 ila yaklaşık 120) insan- lar kutsal tapınaklara ancak "bir bağlılık ve tanrıla- rın kudretine boyun eğme işareti olarak" elleri bağ- landıktan sonra kabul ediliyorlardı.

Benzeri şekilde Yunanlılar ve Romalılar da şey- tanı bağlamanın sembolik bir yöntemi olarak elle- rini seremoniyle bağlarlardı.

Okey "Tamam" İşareti

TÜPLÜ DALIŞTA BU İŞARET "BEN İYİYİM" ANLAMINA GELİR
BAŞPARMAK YUKARI İŞARETİYLE KARIŞTIRILMAMALI,
ÇÜNKÜ DALIŞTA "YUKARI ÇIKIŞ" ANLAMINA GELİR

Başparmak ve işaret parmağın halka biçimine getirilmesi ve diğer parmakların yukarı kal- dırılmasıyla yapılan "Tamam" işareti oldukça

PARALEL TARİH

Cumhuriyet'in Savaş İlahisi

Amerikan İç Savaşı sırasında köleliğin kaldırılması taraf- tarı Julia Ward Howe, Virginia'daki Birlik Ordu kampla- rından birini ziyaret etti. Kampta askerlerin "John Brown'in Bedeni" isimli ("John Brown'un bedeni uzanıyor mezarda") akıldakalıcı ve popüler bir marş söylediklerini duydu ve daha anlamlı sözlerin askerin moralini yükselteceğine karar verdi. "Cumhuriyet'in Savaş İlahisi" ilk kez Atlantic Monthly dergisinin, Şubat 1862 sayısında yayımlandı. Evrenselci Birlikçi Howe, Amerikan "kahramanı"nı köleliği alt etme yolunda yüreklendirmek için ("ezer yılanı topuğuyla") ila- hiye bir Hristiyanlık mesajı ekledi ("O nasıl canını verdiyse insanı kutsal kılmak için, Biz de ölelim insanı özgüleştir- mek için"). Bugün bu coşkulu ilahi, milliyetçi anlamda kul- lanılır ve karşıt dini cemaatlerin mensupları ile karşıt parti- lerin üyeleri genelde savaş zamanı bu duygusal marşı duy- duklarında dua edercesine ellerini birleştirirler.

yaygındır. Bu işaret ABD'de "her şey yolunda" anla- mında kullanılır.

"Okey/Tamam" sözünün köklerini kavramak kolay değil. Farklı zamanlarda, farklı insanlara göre bu söz Amerikan İngilizcesine Choctaw dilindeki *okeh*'den ("öyle"); Batı Afrika Wolof dilindeki *waw- kay*'dan ("katılıyorum") veya bir gazetecinin kullandığı (düzeltmenlerin dizgiden önce bu sözü atmala- rını garantilemek için belki de özellikle "all correct" yerine yanlış biçimde yazılan) "oll korrekct/ hepsi doğru" sözünün kısaltmasından girmiştir.

Ne var ki araştırmayla en iyi desteklenen öykü "oll korrekct" anekdodunu içerir. Tarihçi Allen Walker Read 1960 tarihli çalışmasında, 19. yüzyıl ortaları Boston'unda kısaltmaların çok moda olduğunu söy- ler. 1839 civarında "oll korrekct/ hepsi doğru"ya karşı- lık olarak OK (tamam) ilk kez kullanıldı ama bu söz özellikle Martin van Buren destekçilerinin adaylarını onayladıklarını göstermek için OK'i kullanmalarıyla birlikte yaygınlaştı.

Buren de OK'e uygun biçimde, Old Kinderhook, New York'tan geliyordu. Aleyhtarlar ise bu terimi iğneleyici biçimde kullandılar: "Out off Kash (Para- sız), Out of Kredit (Güvenilmez) ve Out of Klothes (Giysisiz)." Kampanya ilerledikçe medya daha da saçma kombinasyonlar kullanmaya başladı "Orfully Konfused" ("Akı Feci Karışık"ın kasten yanlış yazıl- mış biçimi) ve kampanyadan sonra terimin popüler konuşma dilindeki yeri iyice sağlamlaştı.

İşaretler

Tarihöncesi insanların mağara duvarlarını boyadıkları günlerden bu yana işaretler, anlamı birkaç çizgi veya karalamayla özetlemenin bir yolu olarak kullanılmıştır. Antik dönem insanları büyü ve dinle ilişkili geniş bir semboller paletine sahipken, bugün semboller daha çok bilim, ekonomi ve diğer uygulamalı alanlarda kullanılıyor. Örneğin, tarihi ortaçağa uzanan kurukafa sembolü, bugün şişe etiketlerinde işe yarıyor. Kimi işaretler ise öyle yaygın ve önemliler ki onları konuşma diline geçirdik. Hoşumuza giden bir teklif ya da projeye “yeşil ışık” yakmak gibi.

Kurukafa

KURUKAFA VE KEMİKLER:

YALE ÜNİVERSİTESİ'NDE GİZLİ BİR TOPLULUKTUR

Modern bir sembol olarak çapraz kemikler üstünde duran kurukafa zehir, patlayıcılar ve diğer tehlikelere karşı uyarır. Zararlı ya da ölümcül maddelerin kurukafa ve kemik sembolüyle etiketlenmesi alışkanlığı 19. yüzyıl ortalarına dek uzanır.

Sembolün kendi tarihi ise yalnızca 14. yüzyıla dek gider. 19. yüzyıl yazarı Britanyalı Ebenezer Brewer'a göre antik Mısırlılar şölenlerde ölüm andacı olarak iskelet sergilemeler de, kurukafa ve kemikler bundan ancak uzun bir süre sonra sembol olarak kullanılmaya başlandı. 1300'lerin ortasında Kara Veba ya da hıyarcıklı veba, Avrupa'yı boydan boya süpürerek, nüfusun dörtte birini yok etti.

O dönemde sokaklarda veya kamuya açık alan-

larda gömülmeyi bekleyen cesetler görmek, sıradışı bir durum değildi. Söz konusu dönemde iskeletler, sanat eserleri ve dekoratif motiflerde görülmeye başlandı. Ölümcül kafanın, ya da *memento mori*'nin (ölüm uyarısı) çift anlamı vardı. İnsanlara ölümlülüklerini, dolayısıyla yaratıcısıyla karşılaşma

PARALEL TARİH

Jolly Roger

Genel kanının aksine “Jolly Roger” en ünlü korsan gemisi bayrağının üstündeki kurukafanın değil, bayrak türünün adıdır. Bunu biliyoruz. Çünkü, 1721 ve 1723'te “jolly roger” terimini kullanan iki korsanın (Bartholomew Roberts ve Francis Sprigg) bayraklarında ne kurukafa ne de kemik vardı. Bayrağın çeşitli türleri, olası düşmanlara bir korsan aracının, hiçbir ülkenin kurallarına uymayacağını ve savaş ya da yağma durumunda her şeyi yapabileceğini ifade ediyordu. Edward England, John Taylor, Sam Bellamy ve John Martel kurukafa ve kemikle süslü siyah bayrağı dalgalandırdıklarında, Jolly Roger çoktan bir ikon haline gelmişti.

Ünlü korsan Jack Rackham (diğer adıyla Patiska Jack) gemisinde bu “Jolly Roger”i dalgalandırdı.

durumuna karşı hazırlıklı olmalarını anımsatıyor, ama aynı zamanda –özellikle de bir içecek kabını veya birahaneyi süslüyorsa– kısıcık hayatın tadını çıkarmak gerektiğini söylüyordu. Diğer bir deyişle, yemek, içmek ve neşeli olmak gerekiyordu, çünkü yarın ölebilirdik.

Kurukafa ayrıca insanın yozlaşmaya açık yönünü, ruhun yüce kaygılarına karşılık, bedenın baştan çıkmaya yatkınlığını da temsil ediyordu. Sembol dua, tövbe ve dünyevi gereklerden el çekmeye doğru bir teşvik olarak düşünülüyordu.

Kurukafa ve kemik sembolü Rönesans ve Barok sanatında, daha genel kapsamıyla bir zaman, sonsuzluk ve bilgelik sembolü olarak görüldü. Aynen Hamlet'in (1601 tarihli Shakespeare oyununda) soy-tarı Yorick'in kafatasına bakarak felsefi coşkuya kapılması gibi, o dönemde âlimler ve profesyonellerin de felsefi bir andaç olarak masalarında kurukafa bulundurmaları yaygın bir alışkanlıktı.

Kemiklerle veya kemiksiz kafatası iskeleti daima kırılğanlığımızı –er geç hepimizin, bedenimizi ayakta tutan kemiklere dönüşeceğini– ve İsa'nın sonsuz yaşam vaadini çağrıştırıyordu. (İsa'nın çarmıha gerildiği yer olan Golgota İbranice'de "kafatası" anlamına geliyor.)

Barış Sembolü

YARATICISI: GERALD HOLTOM 4 NİSAN, 1958
"BOMBAYI YASAKLAYIN HAREKETİ"
LONDRA'DAN ALDERMASTON'A YÜRÜYÜŞ

Ters döndürülerek çember içine yerleştirilmiş, havaya kalkık kol biçimindeki çapraz işareti: Barış sembolü 1960'larda hippilerle birlikte

SIRA DIŞI BİLGİLER...

LOVE (AŞK) Heykeli Neredeyse barış sembolü kadar iyi tanınan Robert Indiana'nın (d. 1928) LOVE (AŞK) heykeli de kültür üzerinde benzeri bir etki yarattı. Pop sanatçısı, tasarımı ilk olarak 1958 tarihli şiirle birlikte zihninde canlandırdı ve "LO" harflerini "VE"nin üstüne oturttu. 1965'te aynı tasarımı kullanarak bir dizi heykelin ilkini yarattı ama bu kez "O" yana yatıktı. Bu görüntü kısa sürede Vietnam Savaşı'nı protesto hareketiyle özdeşleştirildi.

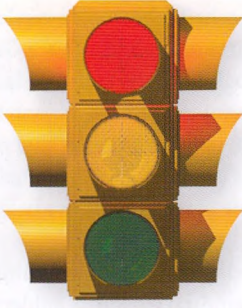
kendiliğinden doğmuş gibi görünebilir. Ancak gerçek şu ki sembol 1958'de bir protesto yürüyüşünde kullanılmak üzere özel olarak tasarlandı.

Tasarımın yaratıcısı Gerald Holtom adında Londra'lı bir tekstil tasarımcısıydı. Bombayı Yasaklayın hareketine destek veren yürüyüş, Nükleer Savaş Karşı Doğrudan Eylem Komitesi isimli bir grup vatandaş tarafından gerçekleştiriliyordu. Yüzlerce yürüyüşçü Londra'dan, nükleer silahların yapıldığı Aldermaston kasabasına uzanan 85 kilometrelik yolu katetti. II. Dünya Savaşı sırasında vicdani retçi olan Holtom, yürüyüşçüler için nükleer karşıtı protestoda kullanılabilecek bir sembol üretme işini seve seve üstlenmişti. Gayet parlak ve basit bir fikri vardı: N (nükleer) ve D (silahsızlanma) harflerinin semafor alfabesindeki karşılıklarını birleştirmek. N'nin semafor işareti kollar aşağı biçimindeydi; D'de ise bir kol dümdüz yukarı, diğeri dümdüz aşağı bakıyordu. Ortaya çıkan sonuç Holtom'a başka bir anlamı çağrıştırdı; kolları aşağı sarkmış, çaresiz bir insan.

Sembol halkın karşısına ilk kez 4 Nisan'da, dört günlük yürüyüşün startında çıktı. Gazetede yayınlanan fotoğraflarla görüntü dünyanın dört bir yanına ulaştırıldı. Sembolün ABD'de ilk ortaya çıkışı ise 14 Nisan, 1958'de oldu.

Bu tarihte yürüyüşçülerin bir fotoğrafı *Life* dergisinde yayınlandı. Martin Luther King Jr.'ın takipçisi olan bir yürüyüşçü ise sembolü Amerika'nın medeni haklar hareketine taşıdı. 1960'larda Vietnam Savaşı patlak verdiğinde protestocular yine bu sembolü kullandılar. Sembol kısa sürede bir karşı-kültür ikonu haline geldi. Barış hareketini eleştirenler ters dönmüş, kırık haç anımsattığını ima ederek, sembolün Hristiyan karşıtı olduğunu savundular.

Bazıları da tavuğun ayak izine benzediğini söyleyerek sembolü kınadı.

Trafik Işığı

GARRETT MORGAN

20 KASIM, 1923/ ABD PATENT NO 1.475.024

"TRAFİK SİNYALİ" PATENTİ

Erken dönem Romalıları çeşitli trafik denetim yöntemleri geliştirdiler; tek yönlü sokaklar, park etme ve karşıdan karşıya geçme kural-ları ve muhtemelen göbekli kavşaklar. İlk ger-çek trafik işareti 1868'de Londra'nın Parlamento Meydanı'ndaki 6,7 metre yüksekliğindeki bir direğe monte edildi. Elle çalıştırılan, kırmızı ve yeşil lam-balı bir işaretti bu, ancak kurulumundan kısa süre sonra patlayarak, sorumlu polis memurunun yara-lanmasına neden oldu.

Yüzyıl başında otomobillerin ortaya çıkmasından sonra şehir trafiği hızla gelişmeye başladı. Arabalar, atlı vagonlar, bisikletler ve yayaların aynı anda kav-şaklardan emniyetli biçimde geçmenin bir yolunu bulması gerekiyordu. Sık sık kazalarla karşılaşabili-yordu. Bu tür bir olaya tanıklık ettikten sonra, eski-

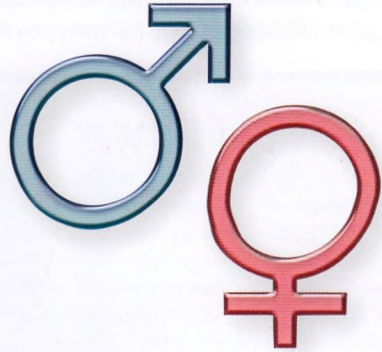
den köle olan bir ailenin oğlu Garrett Morgan, elekt-rikli otomatik trafik işaretini icat etti.

1923 yılında aldığı patente göre alet "kolayca ve düşük maliyetle üretilebilir" nitelikteydi.

Bu alet yaklaşık 1918'de, Morgan'ın kasabası Cle-veland, Ohio'da kullanıma sokuldu. Üzerinde kır-mızı ve yeşil ışık ile, ışık değişmeden önce öten bir zil vardı.

Bundan kısa süre sonra kırmızı, sarı ve yeşil ışıklı trafik lambaları Detroit ve New York'ta görülmeye başlandı. Renkler büyük olasılıkla 1830'lardan beri kullanımda olan demiryolu işaretlerinden uyarlan-mıştı. Kırmızı daima "dur" anlamına gelmişti. Ancak yeşil "ikaz" anlamındaydı, şeffaf renk ya da beyaz ise "geç" anlamına geliyordu. Uyarlamadan sonra yeşil "geç" sarı ise "ikaz" anlamına geldi.

Morgan buluşunu 40 bin dolara General Electric Corporation'a sattı. Morgan'ın çok sayıdaki buluşu arasında bir dikiş makinesi ile gaz maskesi de vardı. Morgan 1920'de Cleveland'da bir gazete çıkardı. Uzun ve başarılı kariyerinin ardından 1963'te, 86 yaşında öldü.

Dişi ve Erkek Sembolleri

ORTAYA ÇIKIŞI: ORTAÇAĞ, ROMA

KADIN SEMBOLÜ: ASTRONOMİDE VENÜS

ERKEK SEMBOLÜ: ASTRONOMİDE MARS

PARALEL TARİH

Tinker Davası

1965'te Iowa'lı sekizinci sınıf öğrencisi Mary Beth Tin-ker, erkek kardeşi ve bir arkadaşıyla birlikte koluna, üstünde beyaz bir barış sembolü olan siyah bir bant tak-maya karar verdi. Söylediklerine göre bantı Vietnam Savaşı'nı protesto etmek için değil, savaş sonucu ölen-lerin sayısı karşısında duydukları üzüntüyü ifade etmek için takıyorlardı. Okul yöneticileri sembollerini yasakla-makla kalmayıp, bantı takan çocukları okuldan uzaklaş-tırdılar. Bunun üzerine iki aile mahkemeye başvurdu. Alt mahkemeler aileleri haksız bulsa da, ABD Yüksek Mah-kemesi aileler lehine karara vardı. Çoğunluğun görüşüne göre "Öğrencilerin ya da öğretmenlerin ifade özgürlükle-rini okul kapısında bırakmaları gerekmiyor"du.

Biz onları kadın özgürlüğü ya da eşcinsel kül-türünün sembolleri olarak tanıyor olabiliriz. Ya da aklımıza erkek meyve sineklerinin,

yukarıyı gösteren bir ok taşıyan bir çemberle; dişilerin ise aşağı bakan bir "artı" işaretinin iliştilirdiği çemberle gösterildiği biyoloji dersleri gelebilir. Bu cinsiyet sembolleri pek çok alanda kullanılır ama Roma mitolojisi üzerinden, ortaçağdan gelir.

Ortaçağın (aynı zamanda astrolog olan) astro-nomları tahmin ve gözlemlerini yazarken, gezegenleri belli sembollerle belirtiyorlardı. Mars için bugün erkek sembolü dediğimiz işareti, Venüs içinse dişi sembolünü kullanıyorlardı. Bunlar zaman içinde mantıken erkek ve kadın sembolleriyle ilişkilendirildiler çünkü Mars Romalıların savaş tanrısı, Venüs ise aşk tanrıçasıydı.

Sembollerin kendilerinin nasıl ortaya çıktığı ise tam olarak bilinmiyor. Bir açıklamaya göre semboller cinsel organların bir taklididir. Erkek sembolünün bu anlamda daha belirgin olduğu söylenebilir. Dişi sembolü ise kimi zaman "Venüs'ün aynası" diye anılır çünkü saplı aynaya benzer. Kadın aynada kendisine bakmaktan hoşlandığı için sembol bu biçimi almıştır. Bazı araştırmacılar ise sembolün Yunanca'da fosfora (*phosphoros*'tan gelir, "ışığı getiren" ya da "sabah yıldızı" anlamındadır ki bu da Venüs'ün diğer adıdır) karşılık gelen "fi" harfinin kaba bir versiyonu oldu-

ğuna inanırlar; harfin biçiminde yapılan hata zaman içinde standart kullanıma geçmiştir. Tüm bu açıklamalar astrologların zaten kullanımında olan erkek ve dişi sembollerini uyarladıklarına işaret eder.

Söz konusu semboller bugün hâlâ modern astro-nomide Mars ve Venüs için kullanılır. Ayrıca kimya ve metalurjide demiri (erkek) ve bakırı (dişi) temsil ederler.

Cinsiyetleri ayıran semboller, kültürler arasında oldukça yaygındır. Örneğin, Çinlilerin yin-yang'ı özellikle erkek/dişi enerjisine işaret eder. Hintlilerin mithuna'sı ise birbirine dolanmış çiftin bünyesinde erkek-kadın ikiliğini temsil eder.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Euro'nun Tarihi Euro, 1999'dan bu yana Avrupa Birliği'nin ana para birimi oldu. Avrupa Komisyonu'na göre euronun sembolü, Batı medeniyetinin beşiğine saygı açısından, Yunan epsilon harfini temsil eden glif'ti. Harf ayrıca Avrupa kelimesinin de başlangıcını oluşturur (İngilizce'de Europe ve Euro) ve sembolde yer alan paralel çizgiler para biriminin istikrarını belirtir. Ancak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun eski sanat yönetmeni Arthur Eisenmenger sembolü 1974'te "C" ve "E" harflerini birleştirerek bir logo biçiminde tasarladığını söyler.

Para Birimi

Dengeli eşya ticaretinin henüz mümkün olmadığı ilkel çağlardan bu yana para birimleri değer aktarımında bir gereklilik oldu. Bunun sonucunda para birimlerinin kayıt tutmakta kullanılan yazılı biçimlerine karşılık gelen semboller türedi. Hatta Amerika Yerlileri'nin ruhani güçlere sahip olduğu düşünülen (Algonquian ve Ojibwe gibi kabilelerce kullanılan) wampum'unda olduğu üzere, bazı zamanlarda para biriminin kendisi sembolleşti. Wampum para birimi olarak değerli olmanın ötesinde, tarihi kaydetme, mesajları aktarma ve mücevher görevi üstlenme gibi işlevlere de sahipti. Buradaki zaman çizelgemiz çiftlik hayvanlarından plastiğe dek uzanıyor ve deniz kabuğu, gümüş, kâğıt, tahta ve altını da kapsıyor. Farklı para birimi türlerinin yazılı sembolleri yerine, para biriminin kendisini gösterdik. Kullanılan malzemeler de önemli çünkü yalnızca belli uygarlıklar için neyin değerli olduğunu (inekler, değerli metaller) göstermekle kalmıyor, aynı zamanda bir para biriminde kullanılan malzemenin öneminin, döneme ve kültürün ekonomisine bağlı olarak nasıl artıp azaldığını da ortaya koyuyorlar.

İÖ 1200
Deniz Salyangozu
Yumuşakçalardan Cypraea ailesine ait, yumuşak, parlak ve rengârenk kabuklu deniz salyangozları uzun bir süre Afrika, Çin ve Hindistan'da dekoratif ve ekonomik amaçlı kullanıldı.

İÖ 6000

Siğir Çoğu erken dönem tarım toplumunda ticari mal yerine geçiyordu. Kolay bakımları ve bol gıda sağlamaları onları değerli kılıyordu. O kadar uzun bir süre öyle yaygın biçimde kullanıldılar ki, İngilizce'deki "fee" (ücret) sözü, Eski İngilizce'deki "feoh", yani siğirden gelir.

Dolar İşareti

HOLLANDA DİLİNDEKİ "THALER" DEN GELİR
DOLAR'IN İLK KEZ KULLANIMA GEÇİŞİ: 1792

Paranın kısaltılmış karşılığı anlamındaki dolar işareti, popüler kültürden müşterek bahis duyurularına ve ağgözlü çizgi film karakterlerinin gözlerinin içine dek her yerde karşımıza çıkar.

Ancak "\$" çoğunlukla yanında yer alan rakamın dolar biriminde olduğunu ifade eder. Sembolün geçmişi ise büyük olasılıkla 15. yüzyıl İspanya'sına dek uzanır.

Aragon Kralı II. Ferdinand 1492 yılında Mağ-

ribileri İspanya'dan çıkardığında bu olayı armasına, Herkül'ün iki sütununu temsil eden iki süslü sütun ekleyerek belgeledi.

Peki ama neden?

Kral, İber Yarımadası'nı alarak Cebelitarık Boğazı üstünde de hak iddia etmişti ve boğazın (dar kısmında) en doğudaki burunları, mitolojide Herkül sütunları diye biliniyordu. Bu arada, Ferdinand'ın hanedanlık sütunlarının etrafına da Latincedeki *Plus ultra* ("daha ötede") sözlerinden oluşan bir kurdele sarılıydı.

Çünkü yine aynı yıl Columbus Yeni Dünya'yı keşfetmişti.

İspanyol kâşifler Yeni Dünya'dan altın ve gümüş getirmeye başladıktan sonra, yeni basılan madeni paraların üstüne hanedanlık arması basıldı; yani, etrafına kurdele dolanmış iki sütun. Sembol özellikle İspanyol pesosuyla, ya da sekiz sikkeyle ilişkilendirildi.

İlk kez 1794'te gümüş olarak basılan ABD doları İspanyol pesosunun ağırlığı ve değerini örnek aldı. Nihayetinde dolar işaretinin üstündeki iki çizgi teke indi. Ancak bazen çoğul anlam belirtmek için iki çizgi kullanılabilir.

İS 312

Altın Sikke

Roma İmparatoru Konstantin'in, kullanıma soktuğu 4,5 gram ağırlığındaki yuvarlak altın paralar altı yüz yıl kadar kullanımda kaldı ve temel değeri eritilerek yeniden basılmak kaydıyla korundu.

1450

Wampum Amerikan

Yerli kültüründe "wampum", yalnızca para birimi olarak değil, çeşitli amaçlar için kullanıldı. Yabancı tacirler, para sıkıntısı yüzünden wampum'un alışverişte yaygın bir araca dönüşmesine yardımcı oldular.

1792

Havale 1792'de Büyük Britanya'da kuruldu ama Postane bu sistemi ancak ücretlerin düşmesiyle kârlı hale geldikten sonra, 1838'de devraldı.

806

Kâğıt Para Eski Çin bakır paraları öyle düşük değere sahipti ki, çoğu alışveriş için upuzun iplere geçirilmiş paralar gerekiyordu. Dokuzuncu yüzyılda yaşanan bakır sıkıntısı İmparator Hien Tsung'u ilk kâğıt parayı kullanıma sokmaya zorladı. Bu, geçici bir durum olarak görülüyordu.

1951

Kredi Kartı İlk kullanılan alışveriş kartı Diner's Club idi. Bu veresiye kartları her ay harcamanın tamamının ödenmesini gerektiriyordu. Kredi kartı ise faizli kredi sağlar.

Batıl İnançlar

Nesilden nesile aktarılan inanç ve alışkanlıkların oluşturduğu batıl inançlar, cehaletin ve farklı görünümüne sahip bir kişi gibi, zararsız şeylere karşı duyulan korkunun bir sonucu olarak ortaya çıktı. Batıl inançlar çoğu kez kötü şans açıklamanın (merdiven altından geçmek) ya da kötü şans etkilerini tersine çevirmenin (tahtaya vurmak) bir yoluydu. Her iki şekliyle de batıl inançlar doğaüstü güçlerin gündelik yaşamımızdaki etkisini bir gerçek gibi gösterdiler ve göstermeye devam ediyorlar. Kimi batıl inançların devamlılığına büyük dinler açıklama getirirken, kimileri de mitolojiden kaynaklanmış gibi görünüyor.

Dört Yapraklı Yonca

YONCANIN TÜRÜ: TRIFOLIUM REPENS
DOĞADA BULUNMA OLASILIĞI: 10.000'DE 1
İNGİLİZCE'DE "SHAMROCK" DİYE DE BİLİNİR

Botanikçiler tohumlarını 1950'lerde elde etmiş olsalar da, doğada dört yapraklı yonca bulma heyecanı devam ediyor. Normal üç yapraklıların arasına saklanan, dillere deştan bu küçük bitkilerin bulana şans getirdiğine uzun süredir inanılıyor.

İrlanda efsanelerine ve Julius Caesar'a bakılırsa, dört yapraklı yoncanın şans getirdiğine ilk inananlar, Britanya Adaları ve Galler'in druidleriydi. (Druidler kutsal meşe ormanlıklarında dini ritüeller düzenleyen, antik Kelt rahipleriydi.) İÖ 300'lerden itiba-

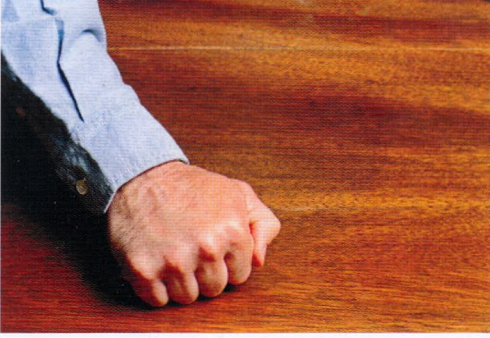
ren Avrupa'yı fetheden Romalılar, druidizmi yok etmeye çalıştılar. Daha sonra Hristiyanlar druidleri büyücülük ve cadılıkla suçladılar ve Keltler beşinci ve altıncı yüzyıllarda Hristiyanlaştırıldığında, druidizm de sona erdi.

Druidlerin meşe koruluğu ritüelleri arasında dört yapraklı yonca ve (bir diğer uğur tılsımı) ökseotu toplamak vardı. Ritüelin önemli bölümlerinden biri ise bir hayvan, ya da bazen insan kurban edilmesi idi. Yakılan kurbandan kalan parçaların dizilimi ise druidlere göre gelecekte haber veriyordu. Bitkilerin ne şekilde kullanıldığı bugün bilinmiyor ama onları değerli kılan şey, büyük olasılıkla nadide olmalarıydı. Ayrıca dört yapraklı yonca haç şeklini de taşıyordu ve haç da Hristiyanlıktan çok önce büyü'nün sembolüydü. Bu sembol pek çok şeyin yanı sıra ana yönleri temsil ediyordu. Druidler dört yapraklı yoncaya sahip olmanın insana cadıları ve şeytanları görme, dolayısıyla onlardan sakınma yeteneği kazandırdığına inanmış olabilirler. Bir istisanın kurala dönüşmesini kanıtlarcasına "yonca yaprağı" terimi, 1930'lardan beri İngilizce'de "altı-üstlü geçiş sağ-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Lades Kemiği İÖ 400'den bir süre önce, bugünkü İtalya, Toskana'da yaşayan Etrüskler, geleceğe yönelik kehanette bulunmak için kümes hayvanlarını kullanırlardı. Gaipen haber veren bu hayvanlar öldükten sonra klavikulları (köprücük kemiği) güneşte kurutulurdu. Ardından bir dilek tutarak kemiğe dokunan kişinin, dileği gerçekleşirdi. Bu âdetten iki kişinin lades kemiğini çekiştirme âdeti doğdu. İnanca göre, uzun kemiği çekenin dileği yerine geliyor.

layan kavşak" anlamında kullanılır ve dört çıkıntılı oluşumlara işaret eder. Bitkinin kendisi de yaygın beyaz yonca türünde rastlanan genetik anomalinin bir ürünüdür ve 10.000'de 1 oranında ortaya çıkar.

Tahtaya Vurmak

SÖZLE DE İFADE EDİLEBİLİR: "TAHTAYA VUR"
EN ÖNLÜ KULLANIMI: 1966'NIN ÖNLÜ ŞARKISI
"KNOCK ON WOOD" (EDDIE FLOYD)

Övünme içeren sözler söyledikten sonra tahtaya vurmak ya da dokunmak, birbirinden bağımsız biçimde tarihi hem antik Yunan'a, hem de Columbus öncesi Kuzey Amerika'ya dek uzanan köklü bir batıl inançtır. Ağaca saygı pek çok antik kültürde yaygındı. Bu kültürlerden biri de 4 bin yıl önce bile ağaçları, özellikle de meşeyi, yıldırımla inen gök tanrıalarının yaşadığı yer olarak gören orman Yerlileriydi. Bu kültürde birisi savaşta başarılı olacağı, ya da iyi hasat elde edeceği konusunda övünürse, böyle bir şeyin olmayacağı hemen hemen kesin sayılırdı. Ancak ağaca vurarak kişi onun içindeki tanrıyı yatıştırabilir ve övünmenin etkisini tersine çevirebilirdi. Antik Yunan'da da bundan yaklaşık 2 bin yıl sonra benzeri bir alışkanlık geliştirildi. Başka ülkelerde ise başka ağaçlar kutsal kabul ediliyordu. Örneğin Mısır'da firavun inciri, Almanya'da da dişbudak ağacı kutsaldı.

Ortaçağ Hristiyan âlimleri "ağaca vurma" geleneğinin, Tanrı'dan bağışlanma dileyen Hristiyanların haça dokunma geleneğinden kaynaklandığını iddia ettiler. Bu doğru olabilir ama görünüşe bakılırsa batıl inancın kendisi zaten var olan bir pagan inancından

SIRA DIŞI BİLGİLER...

At Nalı Şans sembollerinin belki de en iyi bilinenlerinden biri olan at nalı, Avrupa kültürüne dördüncü yüzyılda, Yunanlılar tarafından getirildi. Yunanlılar at nalının bir şans tilsimi olduğuna inanıyordu. Şans için kapağa at nalı çakma uygulaması ise, onuncu yüzyıl nalbantı ve Canterbury başpiskoposu St. Dunstan tarafından başlatıldı.

uyarlanmıştı. Tahtaya vurma alışkanlığı yalnızca övünmenin kötü etkilerini ortadan kaldırmanın bir yolu olarak değil, aynı zamanda az önce sözü edilen, tanıklık edilen bir talihsizliğin gerçekleşmemesini garantilemenin bir yolu olarak da varlığını sürdürdü. Bu hareket aslında "Bugün başkasına olan, yarın benim başıma gelebilir" anlamındadır. Tahtaya vurma alışkanlığımız bugün de devam ediyor. Bu arada "tahtaya vur" sözü yeterli olmaz, eylemi de yerine getirmek gerekir ki bu da bir arabada ya da tahtanın olmadığı ortamlarda hayli zorluk çıkarabilir.

Kara Kedi

BAZI İNGİLİZ HALK İNANISLARINA GÖRE ŞANS GETİRİR
"KARA KEDİ": EDGAR ALLAN POE'NUN 1843 TARİHLİ ŞİİRİ
"LE CHAT NOIR": 19. YÜZYIL PARİS KABARESİ

İnsanın önünden kara kedi geçmesinin uğursuzluk getirdiği batıl inancını bilmeyen yoktur. Ancak muhtemelen çok az kişi, kedilerin bir zamanlar büyük saygı gördüğünü bilir. O dönemde bu tür bir inanç neredeyse dini sapkınlık olarak algı-

lanabilirdi. Mısırlıların kedileri evcilleştirdiği İÖ 3 binlerde, hemen her renkten kedi, ailenin evcil hayvanı olarak onurlandırılırdı. Yasalar onları zarardan korurdu ve kedilerden biri öldüğünde, aile yas tutar, genellikle kediye bronz ya da ahşaptan mumya kılıfı içinde muhafaza ederdi. Kedilere saygı, özellikle de Doğu'da, ortaçağa dek sürdü. Ortaçağda nüfus artışıyla birlikte kedi nüfusu da yükseldi. Kediler artık nadide varlıklar olmaktan çıkmıştı. Aynı sıralarda histerik bir cadı korkusu da Avrupa'yı kasıp kavuruyordu. İngiltere'de sokak kedileri, onları besleyen yalnız ve yaşlı kadınlarla özdeşleştirildi. Böylece birçok yaşlı kadın cadılıkla suçlanarak kazıklarda yakıldı.

Öte yandan şeytani gücün, sinisi ve mesafeli bir tabiata sahip varlıklardan kişiye, ya da kişilerden bu tür varlıklara aktarılıyor olması fikri akla yatkın görüldüğü için, kediler de yakıldı. Özellikle kara kediler, kara büyüyle ilişkilendiriliyor ve korku uyandırıyor. Çoğu insan onları cadıların gece büründükleri biçim olarak düşünüyordu. Bu yaklaşımı İngilizler başlatırsa da, Fransızlar tarafından sürdürüldüğü söyle-

nebilir. 1600'lerin başında Fransızlar her ay binlerce kediye yakarak, türün sonunu getirmeye çalıştılar. Kral XIII. Louis 1630'larda kedi öldürme kampanyasını durdurdu.

Kara kedi, gizemini yüzyıllar boyunca koruyup, varlığını sürdürdü. İnanışa göre karşınıza çıkan bir kara kedinin uğursuzluğunu tersine çevirmek için önce yürüyerek bir çember çizmeniz, sonra olayın olduğu noktaya geri giderek, 13'e kadar saymanız gerekirdi.

PARALEL TARİH

Cadıların Cini

Kara kediler ortaçağdan itibaren cadıların eşlikçileri arasındadır, cin diye bilinen çok sayıda hayvandan biriydi. Cadı cinleri, hayvan kılığındaki, koruyan ve hizmet eden ruhlardı. Keçiler, domuzlar, köpekler, tavşanlar, kurbağalar ve farelerin hepsi cin olarak görülürdü. Cadı kimi inançlara göre cininin kılığına girebilirdi veya bazen de cin, insan-hayvan ya da şeytani bir varlık şekline bürünebilirdi. Buna karşılık cin, cadının "üçüncü meme"sini emebilirdi; bu şekil bozukluğu 1500'lerin sonunda yaşanan histeri döneminde, cadılığın kesin emaresi olarak görülüyordu.

Boynuzlu kurbağa da bir zamanlar insanlarca biçim değiştiren bir cadı ya da şeytan gibi algılanmış olabilir.

Merdiven Altından Geçmek

ETRAFINDAN DOLAŞAMIYORSANIZ: PARMAK ÇAPRAZLAYIN, MERDİVENİN ALTINDAN GEÇTİKTEN SONRA TÜKÜRÜN VE BİR KÖPEK GÖRENE DEK KONUŞMAYIN

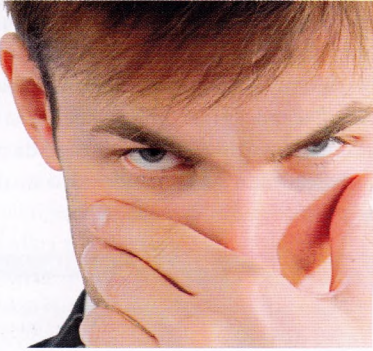
İnanışa göre merdiven altından geçmek uğursuzluk getirir. Merdiven etrafından dolanmak ilk başta düşen nesnelerden korunmanın bariz bir yolu gibi görünse de, bu batıl inancın ortaya çıkışında aslında ani tehlike kaygısının etkisi yoktur.

İÖ 3000 yılında yaşayan Mısırlılara göre ahşap az bulunan bir nesneydi ve merdiven de bir şans işaretiydi. Hatta bazıları tılsım olarak yanlarında minya-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Büyük İşaretleri Almanya'dan güneydoğu Pennsylvania'ya giden göçmenler, genelde ahırların cephesini bir çember içine çizilen renkli ve simetrik şekillerle süslerlerdi. Bu büyük işaretleri büyük olasılıkla 18. yüzyıl Lutherçilerinin mobilya ve mezar taşlarına kazıdıkları desenlerle benzeşiyordu. Anlamları tam olarak bilinmese de işaretler, ilk başta çiftlik hayvanlarını nazardan ve diğer cadı büyülerinden korumak için yapılmış olabilir.

tür merdiven taşırdı. Mısır firavunlarının mezarlarının içine de merdiven yerleştirilir, böylece firavunun göğe ulaşacağına inanılırdı. Güneş tanrısı Osiris karanlığın ruhundan merdiven sayesinde kurtarılmıştı. Öte yandan üçgenlerin de tanrılara özgü kutsal üçlemeyi temsil ettiği düşünülürdü. Kralların mezarı, üçgenin taşıdığı önem yüzünden piramit biçiminde yapılırdı. Üçgen bir kemerin altından geçen sıradan herhangi bir kişi, kutsal toprağı ihlal etmekten dolayı suçlu sayılırdı. Duvara dayalı merdiven de bir üçgen oluşturduğu için, bu alanı bölmek, tanrıların gazabını uyandırmak anlamına gelirdi. Romalılara göre, yanlışlıkla merdiven altından geçen kimse, bir *fico* işareti ile (Latince'deki "fig" yani "vulva"dan gelir) uğursuzluğu tersine çevirebilirdi. Bu tiksinti işareti başparmağı, ilk iki parmağın arasına sokarak, merdivene doğrultmak biçiminde ifade edilirdi. Hristiyan geleneği de merdiven altından geçme korkusunu destekledi. Çarmıha yaslı bir merdiven tanrının göğe yükselişi için değil, birinin öldürülmesi içindi. Böylece merdiven şeytanın ve ölümün sembolü haline geldi. 17. yüzyıl İngiltere'sinde mahkûmlar, darağacı merdiveninin altından geçmek zorundaydı; merdivenin yanı başında ise cellat dururdu.

Kemgöz (Nazar)

İNGİLİZCE'DE AYRICA SOLDURAN BAKIŞ,
PİS GÖZ, ÖLÜM ÇUKURU DİYE DE BİLİNİR

Kemgöz inancına –insanın bakışıyla başkasına zarar verebileceği görüşü– pek çok antikçağ geleneğinde rastlanır. Tıpkı paganlar gibi (özellikle Akdeniz paganları), ilk Yahudiler, Hristi-

yanlar ve Müslümanlar da bu inancı desteklediler. Kemgöz (nazar) Yunanistan'da İÖ altıncı yüzyılda bile içecek kaplarını süslerdi. Yunan ve Roma efsanelerinde, basilikos (ya da şahmaran) tek bir bakışı veya nefesiyle ölüm saçabilen bir ejderhaydı. Bu güç, bir insanın eline geçtiğinde ya bir ödüle ya da bir cezaya dönüşüyordu. Kemgöze sahip olduğunu iddia eden efsuncular, yeteneklerini birisinin düşmanını büyüleme yolunda kullanarak para kazanıyorlardı. Ancak bu yetenek, istemsiz olarak ölümcül sonuçlara da yol açabiliyordu.

Dolayısıyla –şaşı, buğulu, patlak ya da talihsiz koşullardan herhangi birine tabi- anormal görünümlü gözleri olan birisinin kemgöze sahip olduğu söylenebiliyor ve bu yüzden kişi ölüme mahkûm edilebiliyordu. Bir Slav halk öyküsüne göre, kemgözü olduğundan korkan bir baba, çocuklarına zarar vermemek için gözlerini kör eder.

Çoğu halkbilimci kemgöz geleneğinin gözbebeğinin yansıtıcı etkisinden kaynaklandığını düşünür. Birinin gözünün içine bakan kişi, orada kendisinin küçük bir yansımasını görebilir ki bu da bazı kültürlerde ürkütücü olabilir. Ancak sebep bu olsaydı, herkesin kemgözü olurdu. Daha olası bir açıklamaya göre yalnızca gözleri farklı olan ve karşısında kini kusursuz biçimde yansıtmayan kişiler kem gözlü olarak anılıyordu. Bugün kemgözden, ya da nazardan sakınmak için tılsımlar alınır; lacivert-beyaza boyalı nazar boncukları ya da göz desenli çıkartmalar gibi. Bu batıl inancın kalıntılarına İngilizce konuşma dilinde daha çok "solduran bakış" ve "kem gözle bakmak" gibi deyişlerde rastlanır.

Bugün artık bakışın fiziksel zarara yol açamayacağını biliyoruz ama "kemgöz"lerde göreceğimiz şiddetli bir öfkenin bizde zarar verici bir rahatsızlık duygusu uyandırması hâlâ mümkün.

13 Sayısı

TRİSKAİDEKAFOBİ: 13 SAYISI KORKUSU

ÜNLÜ 13'LER: AMERİKAN KOLONİLERİ, FIRINCININ DÜZİNESİ,
ALEX RODRIGUEA, DAN MARINO, WILT CHAMBERLAIN

Tüm batıl inançlar içinde, triskaidekafobi denilen 13 sayısı fobisi, modern dünyada etkisini en çok sürdüren batıl inançtır. Yüksek binaların yüzde 80'den fazlasında 13. kat bulunmaz; çoğu hastanede 13 numaralı oda yoktur, Fransa ve İtalya'da ev adreslerinde 13 numaraya nadiren rastlanır; havaalanlarında genelde 13. yolcu giriş kapısı atlanır ve uçaklarda 13. sıra bulunmaz. En önemlisi de, ayın 13'üne rastlayan her Cuma günü, çifte uğursuzluktan korkanların uçağa binmemesi veya iş temaslarını yürütmemesi yüzünden 900 milyon dolara yakın kayıp yaşanır.

Halkbilimciler bu sayısal korkunun izlerini Hristiyanlık öncesi bir İskandinav efsanesine dek sürer. Efsaneye göre on iki tanrı cennette, yani Valhalla'da akşam yemeği yemektedir. Bu sırada Loki isimli, davetsiz on üçüncü kişi çıkagelir. Muzipliğiyle ünlü Loki, düzenlediği hile ile karanlıklar tanrısı Hoder'in, neşe tanrısı Balder'i ökseotu uçlu bir okla vurmasını sağlar. Balder ölür ve dünya karanlığa gömülür.

Efsanenin doğduğu dönemden bu yana 13 sayısına hep bir uğursuzluk ve kasvet hissi eşlik etmiştir. Hristiyanlığın Son Yemek öyküsü de İskandinav öyküsünün çatısıyla örtüşür. Yehuda yemeğe gelen son havari ve masadaki 13. kişidir. Ertesi gün İsa'ya ihanet eden kişi de yine odur.

Antik Roma'da cadılar toplantısı 12 cadıdan oluşurdu, 13. kişi ise şeytandı.

Numerologlar 13'ün talihsiz konumunun kısmen 12'den sonra gelmesine bağlarlar. "Bütünsel" bir sayı olan 12, ikiye, üçe ve dörde bölünebilir.

İsa'nın havarilerinin, burçlar kuşağının, bir yıldaki ayların, Olimpos tanrılarının, Herkül'ün görevlerinin, İsrail kavimlerinin ve bir jüride yer alan insanların sayısıdır 12. Ona 1 eklemek bütünlüğün dengesini bozar.

13 sayısına yönelik korkunun ardındaki bir diğer mantığın kökleri ise bu yaşamdaki ruhsal yükselişin 12 basamaktan oluştuğuna dair antik Mısır inancına dayanır. 13. aşama ise ölüm sonrası yaşamdır ve elbette onun hakkında hiçbir şey bilinemez. Bu nedenle 13 ile ilgili her şey o dönemde esrar perdesiyle örtülü ve ölümlle ilişkiliydi. Antik Mısırlılara göre bu 13 sayısına, ölüm sonrası yaşamın sembolüne bir tür saygınlık kazandırüyordu. Ancak onların ardından gelen kültürler yalnızca kurulan bağlantı üstüne odaklanarak, 13 sayısını genel ölüm korkusunun bir parçası haline getirdiler.

Son olarak 13 sayısının Mısırlılardan da eski, dişil güçle ilintili bir bağlantısı vardır. Tarihöncesinin tanrıçaya tapan kültürlerinde on üç sayısına saygı duyuluyordu çünkü bu sayı bir yıl içindeki ay döngüsünün (adet döngüsü) sayısına karşılık geliyordu (13 x 28 = 364 gün). Fransa, Lascaux mağaralarındaki 27 bin yıllık "Toprak Ana Laussel" oymasında, elinde on üç çentikli bir boynuz taşıyan dişi figürü resmedilir. Dolayısıyla (gücünün fethedilmesi veya kontrol edilmesinin olanaksızlığı açısından da olmak üzere) dişiye duyulan korkunun, 13 sayısına duyulan korkuyla ilişkilendirildiği düşünülür.

PARALEL TARİH

13. Cuma

Bir araştırmaya göre, 13. Cuma korkusu, ABD'de 17 ila 21 milyon insanı etkiliyor. Bu fobi 13 sayısı fobisi ile, Cuma gününe ilişkin batıl inançları birleştiriyor. Eski Ahit geleneğine göre İsa'nın çarmıha gerildiği gün cumaydı. Eski Ahit uzmanları ayrıca Havva'nın Adem'i cuma günü baştan çıkardığını, Kabil'in de Habil'i 13. Cuma günü öldürdüğünü ileri sürer. Ancak burada da asıl kaynak İskandinav efsanesi olabilir. Cuma günü İskandinav halkı arasında Frigga diye anılırdı. Frigga gökyüzü tanrıçasıydı. Hristiyanlığın gelişmesiyle, tanrıça sürgün edilmiş ve cadı olarak nitelenmişti. İskandinavlar yüz yıllar boyu Cuma gününü "Cadıların Tatili" diye adlandırdı.

Saygı Jestleri

Eski çağların fatihleri saygıyı yiyecek, para ve hizmet biçiminde talep ederdi. Bugün ise “saygı”yı, hak eden kişilere gösterilen bağlılık anlamında kullanıyoruz. Bu nedenle de başarılı bir performans alkış biçiminde bir “saygı” gerektirir, üstün başarı sergileyen bir subayın karşısında selam durulur, üniversite bitirildiğinde diploma verilir. Bu tanıdık saygı gösterilerinin tarihi, genelde eskilere dayanır ve oldukça da şaşırtıcıdır. Örneğin, Yunanlıların ay keklerinden, doğum günü pastası doğmuş, kadeh kaldırma ise kadehin içine kızartılmış ekmek parçası atarak başlamıştı.

Alkış

TAKDİR İFADE EDER

ŞAKŞAKÇILAR: BİR GÖSTERİYİ ALKIŞLAMAK ÜZERE
TUTULAN BİR GRUP İNSAN

Yeni üyeyi karşılamak için bir alkış. Alkışlar yetenekli genç şarkıcı için. Bu muhteşem sporcuları şöyle güzelce alkışlayalım. Bir şeyi onayladığımızı nasıl gösteririz? El çıparak. Yüksek ses çıkarma konusunda, ses telleri hariç, bedenın başka hiçbir uzvu bu denli başarılı değildir. Ses telleriyle daha sonra ilgileneceğiz.

Tıpkı insanı maymunların göğüslerini yumruklamaları gibi, ilkel insanlar da büyük olasılıkla el çırpmanın ses üretmede hayli yararlı olduğunu fark ettiler. Romalıların nutukları ve hoşlarına giden dramatik gösterileri alkışladıklarını biliyoruz. Yine o dönemde bir oyunun sonunda bazen aktörler seyirciye “el çırpmalarını” veya “her zamanki gibi” takdir ifade etmelerini söylerdi.

Elleri kâğıt kalemle dolu olan üniversite öğrencileri iyi anlatılan bir dersi ayaklarını yere vuraarak takdir ederdi. Elllerinde enstrüman taşıyan orkestra üyeleri de orkestra şefini aynı şekilde takdir ederdi. Genç hanımlara, hanımefendi tarzı alkış öğretilir, tek eli sabit tutarken, diğer ele vurmaın, iki eli hararetle çırpımdan daha kibar olduğu düşünölürdü.

Farklı bir alkış türü de Britanya'nın parlamenter kurumlarında gelişti. Konuşmacının söylediklerini onaylayanlar genelde “Dinleyin! Dinleyin!” diye seslenirlerdi. Bu söz o anda dikkat etmeyen kişilere yönelik bir sözdü. Zaman içinde seslenişin daha kısa söyleniş geliştirildi ve bugün halen bir konuşmayı takdir ettiğimizi belirtmek için (İngilizce’de) “Dinle! Dinle!” denir.

Opera seyircileri ise güzel bir aryadan sonra şarkıcı erkekse “Bravo”, kadınsa “Brava” diye bağırırlardı. İçinde en az bir erkek olan gruplar için “Bravi”, kadınlar grubu için ise “Brave” kullanılırdı. Amerikalı izleyiciler alkışın yanında ısıklık da çalarlar ama bazı ülkelerde bu yuhalamak anlamına gelir.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Alkışlamak ya da Alkışlamamak Senfoni ve konçerto bölümlerinden sonra alkış tutmak zevksizlik olarak görülür. Ama bu yaklaşım ancak 1800'lerin sonunda benimsenmişti. Müzik eleştirmeni Alex Ross bölüm aralarındaki alkış ayıp saymanın, Alman besteci Richard Wagner ile başladığını ileri sürer. Wagner, operaların başından sonuna dek sessizlik talep ederdi. Daha az resmi müziklerde, her şarkı ya da solonun ardından (cazda) alkış neredeyse bir nezaket gereğidir.

Selam Durmak

SAYGI YA DA İTAAT JESTİ
DİĞER SELAMLAMA BİÇİMLERİ: TOP ATIŞI, SİLAH ATIŞI,
HAVADAN GEÇİŞLE SELAMLAMA

Bir saygı ve nezaket gösterisi olarak kusursuz bir askeri selamı bilmeyen yoktur. Peki ama bu selam nereden gelir, ne zaman kullanılır ve nasıl yapılır?

Bugünkü askeri selamın tarihi büyük olasılıkla Roma İmparatorluğu dönemine kadar gider. O dönemde suikastlerde artış yaşanıyor, bu yüzden de bir resmi görevlinin yanına yaklaşan kişiden silahsız olduğunu sergilemek için ellerini kaldırması isteniyordu. Daha sonraları zırhlı şövalyeler sağ elleriyle miğferlerinin siperliğini açarak birbirlerine yüzlerini göstermeye başladılar. Bu jest zamanla siperliği kaldırmak yerine yalnızca takılan başlığa, şapkaya dokunmak biçimine dönüştü.

19. yüzyıl başlarında Britanya askeri personelinden üstlerinin yanından geçerken tek elleriyle şapkalarına vurmaları ve eğilmeleri talep edildi. Yüzyıl ortasına gelindiğinde elle şapkaya vurmanın yerini, avuç dışarı bakacak şekilde şapkaya dokunmak aldı. Britanya bahrîyelileri, katran lekeli avuçlarını üstlerine sergilememek için avuçları aşağı ve içe doğru bakacak şekilde selam verirlerdi.

Askerlerden arada en az 6 adım olmak üzere 30 adımlık bir mesafe içinde, dost olan yabancı ülkele-

rin üst rütbelileri de dahil, tüm üst rütbelilere selam vermeleri beklenir. Gemideki denizciler ise bir kişiyi ancak günün ilk karşılaşmasında selamlarlar. Kıdemli asker de aldığı selama karşılık verir.

Mahkûmlar selam vermeyebilirler. Milli marş çalarken ve seremonilerin yapıldığı durumlarda da genellikle selam durulur.

Diploma

YUNANCA'DAKİ "DİPLOMA" DAN GELİR
(KATLI KÂĞIT, KATLAMA)
BAŞLANGIÇTA KOYUN DERİSİNDEN YAPILMIŞTI

Bir eğitim kurumunun mezununa, mezuniyet gereklerini yerine getirdiğini gösteren bir belge verilir. Bu tür belgelere diploma denir.

Diploma Latince'de "pasaport", Yunanca'da "katlı kâğıt" anlamındaki sözcükten gelirdi ve geçmişte her tür resmi belge ve devlet belgesini ifade etmek için kullanıldı. Son 400 yıl içinde bir ara bu sözcük, bir onur veya ayrıcalığa istinaden verilen mühürlü belge anlamını kazandı. Sonra zamanla lise veya üniversite mezuniyetinde alınan belge anlamını edindi.

Eğitimsel diplomalara bir zamanlar "koyun derisi" denirdi. Bunun nedeni diplomaların gerçekten de tirşeden, yani dikkatle hazırlanmış, çok ince kuzu derisinden yapılmalarıydı. Gerekli yazılar bu derinin üstüne yazılır, ardından belge kıvrılarak, kurdele ile bağlanırdı. Koyun derisinin bir diğer adı da parşömeni ama zamanla bu ad koyun derisine benzeyen sağlam ve şeffaf kâğıt için kullanılır oldu. Akademik diplomalarda, kolayca üretilen parşömenin kullanımı standart haline geldi ve 20. yüzyıl başından itibaren diplomalar, belki de daha resmi bir görünüm kazandırılmak için deri ile bağlanmaya başlandı. Bu noktada diploma bazen takdirname diye de anıldı ki bu

terim İngiltere’de halen kullanılır.

Bazı üniversiteler hâlâ koyun derisinden yapılmış diploma verir, veya bunu bir seçenek olarak sunarlar. Amherst College’den kısa süre önce mezun olan bir sınıfın yüzde 87’si geleneksel koyun derisinden yapılmış diplomayı seçerken, bazıları “vejetaryen” bir tercih yaparak diplomalarını arşiv kaliteli, pamuklu kâğıdın üstüne bastırdılar. İkinci tercihi yapanların büyük bölümü, koyun derisinin öncelikli seçeneğin olmasına itiraz ettiler. Diplomalar tüm bunların yanında, yüksek derece kazanan kişilere de sunulur.

Tıp ya da hukuk derecesini ifade eden bu tür sertifikalar genelde çerçevelenir ve kişinin eğitiminin kanıtı olarak ofis duvarına asılır.

Doğum Günü Pastası

POPÜLER TÜRLERİ: DİKDÖRTGEN, YUVARLAK, ÇOK KATLI
KREMA ÇEŞİTLERİ: TEREYAĞI KREMASI,
ŞEKERLİ KREMA, GANAJ, JÖLE

Doğum günü kutlayan kişiye pasta verme, Batı kültüründe çok eskilere giden köklü bir gelenektir. Antik Yunan’da ay tanrıçası Artemis’e saygı sunmak için yuvarlak ya da ay biçimli ballı pastalar ve ekmekler yapılırdı. Mumlar ise pastaya ay ışığı gibi bir parlaklık kazandırır. Yunanlıların doğum günlerini pastayla kutlayıp kutlamadıkları bilinmiyor. Ancak Romalılar çok büyük bir ihtimalle kutluyorlardı. Dostlar ve aile için özel kutlamalar yapılırken, halk arasında ise kentlerin, tapınakların ve (ölü ya da yaşayan)

imparatorların doğumu kutlanıyordu. 50. yaş pastası buğday unu, zeytinyağı, bal ve rendelenmiş peynirden hazırlanırdı.

Ancak bildiğimiz anlamda doğum günü pastaları ortaçağ Almanya’sında ortaya çıkmış olabilir. Bu ülkede küçük çocukların doğum günlerini kutlamak için Kinderfeste (çocuk festivali) düzenlenirdi. Sabahın erken saatlerinde çocuğa, üstünde mumlar yanan bir pasta sunulurdu. Mumlar (gerektiğinde değiştirilerek) gün boyu yanar halde tutulurdu ve pasta akşam yemeğinden sonra yenirdi. Mum sayısı ise çocuğun yaşından bir fazla olurdu. Günümüzde “bir tane de yeni yaş için” denilen şeye, onlar “yaşam ışığı” derlerdi. Çocuk gizlice tuttuğu dileğinin yerine gelebilmesi için mumları tek nefeste söndürürdü.

Kadeh Kaldırmak

ŞEREFLENDİRME VEYA ŞANS JESTİ
ROMALILARIN ŞARAP YANINDA BAHARATLI KIZARMIŞ
EKMEK YEME ALIŞKANLIĞINDAN GELİR

Bardağımızı havaya kaldırıp, birinin şerefine birkaç söz söylediğimizde, çevremizdekileri kadeh kaldırmaya davet etmiş oluruz. Bu gelenek de yine antik Yunan ve Roma dönemine dek uzanır. İÖ altıncı yüzyılda düşmandan kurtulmanın en çok kullanılan yöntemi onu zehirlemektir. Dolayısıyla bir içeceğin güvenle tüketilebileceğini göstermek için ev sahibi ilk yudumu alarak, misafirin sağlığına içerdi.

Bir diğer eklemeyi yapan Romalılar oldu. Dostluk göstergesi olarak Romalılar ortak şarap kabının içine bir parça baharatlı kızarmış ekmek atar, seremoni veya kutlamalarda bu kabı havaya kaldırırlardı. Sonradan anlaşıldığı üzere bu ekmek parçası içkiyi tatlandırmakla kalmıyor, ekşimsi şarabın asit derecesini azaltarak onu daha lezzetli kılıyordu.

Romalılar işin kimyasını anlamış olmasalar da, kızarmış ekmeğin yumuşatıcı etkisini keşfetmişlerdi.

Kadeh kaldırdıktan sonra bardakları tokuşturma alışkanlığı ise 17. yüzyıl İngilteresi'nde gelişti. Burada kadeh tokuşturulduğunda oluşan çınlamanın şeytani kovma gücü olduğuna inanılıyordu.

Bir sonraki yüzyıla gelindiğinde, ziyafete ve ziyafet sonrası konuşmacılara nezaret edecek kişiyi belirlemek için "şölen yöneticisi" unvanı yaratıldı. Ayrıca o anda masada bulunmayan ünlü birinin sağlığına kadeh kaldırma geleneği de 18. yüzyılda doğdu. Genelde güzel bir kadın olan bu ünlü kişiye "kasa-banın kadeh müşerrefi" denirdi.

Kadeh kaldırma geleneği öyle yerleşti ki, 1803 yılında bir İngiliz dükü her bardağın birine atanmasını istedi ve kadeh kaldırmayan kişinin hakaret etmiş olacağını bildirdi.

Kırmızı Gül

GÜZELLİĞİN, ZARAFETİN, ROMANTİK AŞKIN SEMBOLÜ

"MY LOVE'S LIKE A RED, RED ROSE" - ROBERT BURNS

AYNI ZAMANDA ALDATMA VE TEHLİKEYİ DE TEMSİL EDEBİLİR

Sevilen kişiye gül sunma geleneğinin uzun ve renkli bir tarihi vardır. Bir efsaneye göre kırmızı güller Havva'nın Cennet Bahçesi'nde beyaz bir gülü öpmesiyle oluştu. Bir başka efsaneye göre, beyaz gülün üstüne erotik aşk tanrısı Eros'un

PARALEL TARİH

Victoria Döneminin Çiçek Dili

Ççeklere ve çiçek aranjmanlarına sembolik anlamlar atama (floriografi de denilir) alışkanlığı, 1800'lerin sonunda, Victoria döneminde büyük bir ilgi gördü. Çiçeklerin anlamlarına ilişkin kaynaklardan biri, 1718'de İstanbul'daki Britanya büyükelçisinin eşi tarafından gönderilen mektuptur. Mektupta büyükelçinin eşi Türklerden öğrendiği "çiçeklerin gizli dili"ne ilişkin bilgileri ayrıntısıyla anlatır. Daha sonra 19. yüzyılda konu üzerine çeşitli kitaplar yayımlanmaya başladı. Standart çiçek mesajları arasında, kırmızı gül aşkı ve güzelliği, beyaz gül saflığı, sarı gül arkadaşlığı, kardelen (baharın başlangıcında açtığı için) ümidi temsil eder. Menekşe alçakgönüllülüğün, papatya masumiyetin, çan çiçeği ise istikrarın sembolüdür.

(Cupido) kanı damladı. Bir diğerine göre, sessizlik tanrısı Harpocrates, sevişme sırasında aniden Venüs'ün üzerinde beliriverdi ve Venüs'ün oğlu Eros susması için ona dünyanın ilk gülünü rüşvet olarak sundu. Bu efsaneye birlikte gül Romalılar için sessizliğin sembolü haline geldi.

Sirakuza'nın zalim hükümdarı Genç Dionysus (İÖ 4. yüzyıl) kentten genç kadınlarıyla yaptığı partilerde evinin güllerle donatılmasını emretmişti. Varlıklı Romalılar gülden yataklara uzanır, gülden taçlar ve süsler takardı.

Anlatılana göre, Roma İmparatoru Elagabalus'un verdiği (İÖ 3. yy) bir parti sırasında, üstlerine tonlarca gül yaprağı dökülen birkaç Romalı asilzade boğulmanın eşiğinden dönmüştü. Antik Romalılar gülü öyle severdi ki onları mavnalarla taşıtarak Mısır'dan ithal ederlerdi.

Gülün mevsimi geçtiğinde ise çeşmelerini gül suyu ile doldururlardı. (İÖ 51 ila 30 arasında Mısır'ın kraliçeliğini üstlenen) Kleopatra, kokusuyla Marcus Antonious'u sarhoş edebilmek için bir odayı kırmızı gül yapraklarıyla bezemişti.

Yunanlı hekim Galenos (İS 2. yy) bugün gülyağı olarak bilinen bir parfümün mucidi olarak anılır. Pers kadınları gülsuyunu, sevgilileri eve döndürmek için yapılan iksirlerde kullanırdı.

Dördüncü ayın gül festivalinde sarhoş olmak üzere içilen eski bir Çin afrodizyağının yapımında, kuru erik, şeker, yağ ve gül yaprağı kullanılırdı. Ve koloni dönemi İngiliz kadınları gül yapraklarını brendiye yatırarak bir aşk uyarıcısı üretirlerdi.

Saç ve Beden İşaretleri

Kısa süreli moda olanla modern olanın, antikçağın kabileselliğiyle buluştuğu muhteşem beden işaretleri dünyasına hoş geldiniz. Burada dünyanın köklü kültürlerinden, bugünün vücudu delmeye ve boyamaya dayalı alt kültürünün nasıl geliştiğini keşfedeceğiz. Çoklu burun halkaları mı? Kuzey Afrikalılar yüzyıllardır kullanıyor. Rasta saçı mı? Müslüman dervişler ve Hristiyan çilecileri Rastafaryanlardan çok önce kullanırdı bu saçı. Öte yandan dövme sanatının geçmişi de en az 10 bin yıl geriye gider. Aslında bedeni işaretleme ve süsleme yöntemlerinden, zamanın birinde ve bir yerlerde moda olmamış olanı yoktur denebilir.

Rasta Saçı

RASTAFARYAN HAREKETİN SEMBOLÜ
TUTAMLAR HALİNDE AYRILARAK BÜKÜLMÜŞ "BÜKLELER"
FELSEFE: TANRI KORKUSU (İNGİLİZCE'DE KORKU,
DEHŞET ANLAMINDAKİ "DREAD") İLE YAŞAMAK

İngilizcede *dreadlocks* olarak anılan rasta saçı İngiliz diline 1950'lerde, Rastafaryan hareketin Jamaikalı yoksul siyahlar arasında yükselişiyle birlikte girdi.

Hareketin kurallarından biri saçları kesmemektir. Uzatılan saç ipimsi tutamlara ayrılarak bükülürdü. Saçını böyle yapan kişi tanrı (Jah) korkusuyla (İngilizce'de "dread") yaşardı, bunun üzerine saç stiline de dreadlocks dendi.

Ancak saç stili henüz bu terim üretilmeden çok önce kullanılmıyordu.

Rastafaryanlar saç kesmeme andını, Eski Ahit dördüncü kitap *Sayılar* 6:5'ten almış olabilir. Yazar Timothy White, Rastafaryan şarkıcı ve söz yazarı Bob Marley'in biyografisinde bu direktifin (Eski Ahit'in üçüncü kitabı olan) *Levililer* 21:5'ten geldiğini ileri sürer:

"Kafalarında kellik yapmayacaklar.."

Saç biçiminin kişiyi ilahi olanla ve ilahi güçlerle ilişkilendirmesi geleneğine, erken dönem Hindu efsanelerinde rastlanır.

Tanrı Şiva ve takipçileri genellikle uzun, kıvrık buklelerle betimlenir. Bir efsaneye göre Şiva, dünyayı sular altında bırakmaması için Ganj Nehri'ni saçlarının arasına toplar. Benzeri şekilde, daha büyük dinlerdeki aralarında Müslüman sufi ve dervişler ile Hindu *sadhularının* (azizlerinin), Hristiyan Kipti keşişlerinin ve (Samson dahil) Yahudi *Nasranilerin* de bulunduğu pek çok çileci ve mistik grup da uzun, tutam tutam ayrılmış saç kullanımının öncülüğünü yapmıştır.

16. yüzyıl İspanyol fethinden önce Orta Amerika'da Aztek rahiplerinin de saçları uzun ve bukleliydi. Avustralya'da da uzun bukleli Aborijin mumyaları bulundu.

Saç Kazıma (Tonsure)

LATİNCE'DEKİ "TONSURA"DAN GELİR (KIRKMAK, KESMEK)
ORTAÇAĞ'DA SEÇKİNLER VE SEKÜLER SUÇ NEDENİYLE
DIŞLANAN RAHİPLER TARAFINDAN UYGULANIRDI

Bazı dinlerin dini yaşamın daha üstün ve adanmışlık gerektiren aşamasına adım atma ritüellerinde kısmi baş tıraşı –saçın bir kısmının kırılması ya da kazınması– ritüelin bir parçasıdır. Bu eyleme karşılık gelen İngilizce'deki *tonsure* kelimesi Latince kökenlidir (bkz. üstte); Roma dönemi berberleri ise tonsor adı ile anılır.

Baş kazıma ritüeli büyük olasılıkla erken dönem Yunanlıları ve Samiler arasında başladı; kesilen saçlar tanrıya sunulurdu. Bu tür saç kesimi muhtemelen kafaları kazınan kölelerden örnek alınmıştı. Bu nedenle de kısmi saç kazıma Tanrı'ya hizmetin bir sembolüydü. Bir diğer teoriye göre ise saç kazıma erkeklerdeki kelliğin bir taklidiydi ve genç bir müride saygınlık kazandırıyordu.

Erken dönem Hristiyan çilecilerinin geliştirdiği saç kazıma ritüeli, yedinci yüzyıla gelindiğinde Katolik Kilisesi'nde standart uygulamaya dönüştü. Ritüel, ruhban sınıfa geçiş yapan, dolayısıyla rahip adaylığına geçen erkekler üzerinde gerçekleştirilirdi. Roma, ya da Aziz Petrus stili saç kazımada başın tepesi tıraş edilir, geriye yalnızca kenarlardaki saçlar bırakılırdı ki bu da Çarmıha gerilmeden önce İsa'nın başına

takılan dikenli tacı temsil ederdi. Yunan stiline göre (doğu ya da Aziz Pavlus stili de denir) baştaki saçlar tamamen kazınırdı. Bu uygulamaya zamanla çok kısa saç kesimine dönüştü. Keltik (Aziz Yuhanna) diye bilinen üçüncü bir saç kazıma stilinde de başın tepesinde belli bir çizginin önünde kalan saç kulaktan kulağa kazınırdı. Saç kazıma 1972'ye dek devam etti ve bu tarihte Papa VI. Paul tarafından yasaklandı.

Budistler bugün hâlâ keşişlerin kabul töreninde ve tam anlamıyla keşişliğe geçiş yapıldığında saç kazıma ritüeli gerçekleştirirler. Bundan sonra keşişler yüz ve başlarını daima tıraşlı tutarlar. Tayland ve Burma'da pek çok erkek çocuk kafa kazıma ritüelinden geçer ve dini eğitim için bir süre manastırda kalır. Hindu erkek çocuklarının da tepede bir tutam saç bırakılacak şekilde kafaları kazınır.

Dövmeler

TAHİTİ, TONGA VE SAMOA DİLLERİNDEKİ "TATAU"DAN GELİR
SEMBOİZMİN EN ESKİ BİÇİMLERİNDEN BİRİDİR
MERTEBE, STATÜ YA DA ÜYELİĞİ TEMSİL EDİYOR OLABİLİR

Gül, çapa ya da hayvan resimleri yapmak için deri altına pigment zerk etme fikri kimin aklına geldi? Bu uygulama ister kazara başlamış olsun, ister canı sıkılan bir kabile üyesinin şakasıyla, dövme sonuçta sanatsal ifadenin en eski biçimlerinden biri oldu.

Mağara resimlerine bakılırsa dövme uygulaması İÖ en az 8000'e kadar gider ve dövme dünyanın hemen her yerindeki kadim kültürlerde görülür. Bilinen en eski dövme, Tirol Alpleri'nde eriyen buzullar arasında bulunan Tunç Çağı adamı "Buz Adam"ın bedeninde görüldü.

Buz Adam'ın bedeni 5 bin yıldan uzun süredir donmuş haldeydi ve sırtının alt kısmı ile sağ ayak

bileğinde çizgi biçiminde dövme, tek dizinde ise boydan boya bir dövme vardı.

Bunlar sadece süs amaçlı olabileceği gibi, kabilesele bir bağ ifade ediyor, veya koruyucu, iyileştirici tılsımlar olarak taşıyıyor olabilir. Antik Mısır mumyalarının çoğunda yine dövme bulunur. Bunlardan belki de en eskisi 4 bin yıl öncesinin rahibesi Amunet'in dövmesiydi.

Amunet'in dövmelerinin büyük olasılıkla dini veya ruhani amaçları vardı ama cinsel bir anlam taşıyor olmaları da mümkündü; araştırmacılar kadınlarda görülen dövmelerin doğurganlık tılsımı olabileceğini öne sürerler.

Erken dönem Yunanlı ve Romalıları da, özellikle köleleri belirlemek için dövme kullanırlardı.

Piercing

LATİNCE'DEKİ "PERTUSUS" TAN GELİR

EN YAYGIN ÖRNEK: KULAK

DIĞER KULLANIMLAR: KAŞ, DUDAK, GÖBEK, BURUN

Aynen dövme gibi, *piercing*in de ilkel kültürler arasında köklü bir geçmişi vardır. Örneğin, (Eski Ahit'in ilk kitabı olan) Yaratılış'ta İbrahim'in bir hizmetçisi Rebeka'ya altın küpe verir. (Koyu renk tende görülmemesinin de

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Elektrikli Dövme İlk elektrikli dövme makinesi ABD Patent Ofisi'ne mucit Samuel O'Reilly tarafından 1891 yılında kaydedildi. O'Reilly tasarımı, Thomas Edison'nın 1875 yılında icat ettiği oya işleme makinesinden ilham aldı. Bu makineyi kullanarak deriyi işleyen O'Reilly, ilk "dövme salonu"nu New York'ta bir berber dükkanında açtı.

etkisiyle) dövmenin fazla tutulmadığı Afrika ve diğer yerlerde piercing, yüzyıllar boyu uygulanagelmıştır. Mali ve Etiyopya kabileleri güzelliklerini arttırmak amacıyla ve bir ritüel olarak kulak ve dudaklarını deldiler. Hindistan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da burun halkaları kabilesele statüyü ve zenginliği ifade ediyordu; genç bir kadında ne kadar çok halka varsa, çeyizi o kadar zengin demektir.

Vücut sanatı uygulayıcılarının en ustalarından Orta Amerika Mayaları (İS 250–900) yalnızca vücut ve yüzlerine dövme yapmakla kalmamış, aynı zamanda kulak, burun, dudak ve diğer organlarını da delmiş ve giderek büyüttükleri piercinglerle delikleri genişletmişlerdi.

Kuzey Amerika'da Mandan, Sioux ve diğer Amerika Yerlileri göğüslerini kemik parçalarıyla delmiş, sonra güneş dansı denilen arınma seremonileri ile o kemiklerden kayışla tavana asılmışlardı.

Kasten çekilen bu acının, yaratıcıya bir sunu ve ölüm ile yeniden doğuşun bir sembolü olduğu düşünülmüyordu.

Göğüs ucu piercingi Londra ve Paris'te 1890'larda kısa süre için büyük ilgi gördü. Uygulama yakın dönemde yeniden canlandı ve erkek rock yıldızları tarafından popülerleştirildi.

Kulak piercingi ise 1960'lardan bugüne yaygın bir uygulama olmayı sürdürdü. Hatta bu uygulama günümüzde doktorlar, dermatologlar ve mücevher mağazaları tarafından birkaç dakikada yapılabilir. Bugünlerde delik kulağa geçirilen küpeler öyle yaygınlaştı ki, klipsli küpe bulmak artık kolay değil.

New York Times'a göre göbek deliği piercingi, model Christy Turlington'ın bir Londra defilesine göbek halkasıyla çıktığı 1993'ten itibaren yayılmaya başladı. Defilenin ertesi günü model Naomi Campbell de aynı yoldan giderek, üstü incili altın bir halka taktığı göbeğini sergiledi.

Ne kadar olsa da mütevazı, yoktur kendi evin gibisi.

—JOHN HOWARD PAYNE, AMERİKALI ŞARKI YAZARI (1791-1852)

Ocak ve Ev

Yazılı tarih başlangıcının çok öncesinden beri –belki de on binlerce yıldır– insanlar barınak yaratmak için çevrelerini şekillendirmeye çalıştılar. Saz, çamur, odun, taş ve diğer doğal malzemeleri toplayıp şekillendirerek, kendilerini doğaya, yaban hayvanlarına ve birbirlerine karşı korumak için meskenler yaptılar. Bugünün binbir türlü bina, oda ve ev donanımı, aslında ev kurma içgüdümüzden kaynaklanır ve yine bugün işgal ettiğimiz barınakların her birinin kendi öyküsü vardır. Bu bölüm altı başlığa ayrıldı: Binalar, Evler, Odalar, Ve Diğer..., Ev Aletleri ve Arka Bahçe. Bu başlıklar altında pek çok konuyla karşılaşacaksınız. Binalar başlığı altında gökdelenler kadar ambarların ortaya çıkışını da öğrenebilir, gökdelenleri mümkün kılan, bugün sıradan gördüğümüz buluşları keşfedebilirsiniz. Evler bölümü altında apartman daireleri ile kondominyumlar arasındaki önemli farklılıkları ve treyler/karavan tipi evlerin ne zaman ve nasıl kötü ün edindiğini öğrenebilirsiniz. Odalar bölümünde –Rönesans’ın gölgelikli verandalarından gelişen– kapı önü sundurmalarından banyoya, her şeyi bulabilirsiniz. İlk sifonlu tuvaletlerin, açık foseptikten çok önce, binlerce yıl öncesinde yapıldığını, müstemilatların ise daha yakın döneme ait olduğunu öğrenmek sizi şaşırtabilir. Ve Diğer... başlıklı bölüme dalış yaparsanız cam pencerelerin tarihinin 4 bin 500 yıllık cam yapımına dek gittiğini görebilirsiniz. Modern evlerin teçhizatlarından bazılarının beklenmedik derecede uzun bir geçmişi varken, bazıları şaşırtıcı derecede yakın zamana ait; örneğin, merkezi ısıtmanın tarihi Romalıların yeraltı ısıtma tesisatına giderken, kapı zillerinin tarihi yalnızca 1830’lara uzanıyor. Ev Aletleri bölümünde 1890’larda Illinois’li bir sosyete mensubunun bulaşık yıkamayı bizler için nasıl kolaylaştırdığını öğrenirken, Arka Bahçe bölümünde antik Mohenjo Daro’daki 12 metrelik Büyük Hamam’ı keşfedin. Yaşama şeklimiz işgal ettiğimiz binaları şekillendiriyor –buna karşılık yaşamlarımız da onlar tarafından şekilleniyor– ve bu yerlerin tarihi, köklerimize ilişkin daha geniş bir tarihi kavramamıza yardımcı oluyor.

Binalar

Günümüz binaları içlerinde yaşama, çalışma, alışveriş etme ve tedavi olma olanağını sunuyor. Çok katlılar, gökdelen, alışveriş merkezi, okul ve hastane gibi yapılar bu işlevleri yerine getirecek şekilde tasarlandılar. İlk apartmanların İÖ birinci yy'da inşa edildiğini ve gökdelenlerin bir 20. yy buluşu olmaktan çok uzak olduğunu öğrenmek çoğu okuyucuyu şaşırtacaktır. Genellikle hayatta biçim işlevi takip eder. Örneğin, arazi sıkıntısı, müteahhitleri başlarını göğe kaldırmaya yönlendirir. Kimi kez de tam tersi yaşanır. Aynen sadece kutu biçimli bir okula gücü yeten bir kasabada, sınırlı alanlara uyum sağlanması gibi.

Apartmanlar

LATİNCE'DEKİ "AYRI" ANLAMINA GELEN SÖZDEN TÜRER
İLK APARTMANLAR: İÖ BİRİNCİ YÜZYIL
AYRICA "KAT" DİYE DE BİLİNİR (İNGİLİZ İNGİLİZCE'Sİ)

Apartman binaları ilk başta bugünkü kullanımlarına uygun biçimde ortaya çıktı: İnsanlar şehirlerde yaşamak istiyordu ve şehirlerin de sınırları vardı. Antik Roma'nın etrafı, o dönemde pek çok kentte olduğu gibi, duvarlarla çevriliydi. İnsanlar bu duvarların iç kısmında kalabilmek için, alandan tasarruf sağlayan yüksek binalar inşa etmek zorundaydılar. Ancak kent nizamı yıllar boyu 15 metreden yüksek binaları yasakladı. İlk *insulae*, yani apartmanların bir örneğine, Traianus'un hükümdarlık döneminde rastlanır. Üç katlı ahşap, çamur ve kerpiçten yapılmış yapılar, avluya bakan altı ila sekiz adet yaşam ünitesi, ilk katta ise dükkanlar vardı. Bu yapılar öyle tutuldu ki İS dördüncü yüzyıla gelindiğinde apartmanların sayısı *domi*'leri (müstakil evler) geçti.

Avluya bakan altı ila sekiz adet yaşam ünitesi, ilk katta ise dükkanlar vardı. Bu yapılar öyle tutuldu ki İS dördüncü yüzyıla gelindiğinde apartmanların sayısı *domi*'leri (müstakil evler) geçti.

Apartman binaları endüstri devrimine dek çoğu yerde bir gereklilikten çok, seçenek olarak varlığını sürdürdü. Endüstri devrimiyle birlikte üretime yönelik iş sahaları insanları yığınlar halinde kentlere çekti. O dönemde ortaya çıkan müşterek konut sistemi, ucuz ve kalitesiz kiralık konutlar sağlıyordu. Bunlar ya sıraev, ya da aşırı kalabalık, havasız ve (bina çıkışına ve kullanılan malzemeye bağlı olarak) kimi zaman basbayağı tehlikeli apartman blokları biçimindeydi. Ayrıca insanlar yalnız yaşamaya da alışkın değillerdi. Çoğu kişi çekirdek aile veya akrabalarıyla kalıyordu. "Kat" fikrinin ortaya çıkması ise biraz zaman aldı ama 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde çoğu erkek ve hatta kadın tek veya sadece bir-iki kişiyle yaşamaya başlamıştı. Sunulan inziva ortamı ve seçenekler, kısa sürede Avrupa ve ABD'de apartman dairelerinin çoğalmasında sağladı.

Günümüzde asansörler, çelik kirişli inşaat sistemleri ve artan nüfus yoğunluğu, görülmemiş sayıda

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Dubleks Birbirinden ayrı iki yaşam alanı bulunan, bir dizi sıraevi andıran fakat yalnızca iki tanesinin bulunduğu evlere dubleks denir. İki evin sakinleri en azından bir duvarı paylaşırlar. Dubleks evler yan yana olabileceği gibi üst üste de olabilir. Dubleks evin her iki yaşam alanı da tamamen fonksiyonel ve birbirinden bağımsızdır.

insanın, çok daha fazla yerde, apartman dairelerinde yaşamasına yol açıyor. Bugün artık Hindistan ve Afrika gibi daha önceleri pek görülmedikleri yerlerde de apartman daireleri mevcut.

Ambar

ESKİ İNGİLİZCE'DEKİ "BERKEM"DEN GELİR
DEYİM: "AT KAÇTIKTAN SONRA AMBARIN KAPISINI
KAPAMAK" (İŞ İŞTEN GEÇTİKTEN SONRA ÖNLEM ALMAK)

Ambar sıradan ve sade yapılar için öyle çok kullanılan, öyle sıradan ve sade bir isimdir ki, bu yapıların antik dönemlere dek uzanan zengin bir geçmişi olduğunu çoğu zaman unuturuz. İlk ambarlar büyük olasılıkla çiftlik hayvanlarının insanlardan ayrı tutulduğu basit ahır yapılarıydı. Zaman içinde gelişerek hem hayvanları, hem de (saman dahil olmak üzere) onların yemlerini barındıran kapalı alanlara dönüştüler.

Bu arada burada insanların tarımsal yaşama kayması paralelinde, sığır sürülerini ve diğer hayvanları barındırmak için daha büyük ambarlara ihtiyaç doğduğunu eklemekte yarar var.

Çoğu ambar dayanıklı olacak şekilde inşa edildiği için, bazıları yüzyıllar öncesinden günümüze dek gelmiştir.

Örneğin, İngiltere, Essex, Cressing Temple'daki "Barley Barn" hâlâ ayakta. 12. yüzyıl Tapınak Şövalyeleri'nce inşa edilen ambar, dünyanın en iyi ahşap iskeletli ambarlarından biri olarak kabul edilir.

ABD'de, ülkede yaygın olanak görülen klasik ambar tipinin yanı sıra Hollanda ambarı, yuvarlak ambar, Fin kütük ambarı ve kabin ambar gibi birçok

ambar tipi görülür.

Ambar yapımını belirleyen tek şey ailenin soyu değildir elbette. Topografya bile, belli bir yere kurulan ambarın yapısını belirleyebilir.

Örneğin, "yamaç ambarları" yamaçların akıllıca kullanımından türetilmiştir. Tepeye ambar inşa eden çiftçi, iki katlı bir ambarın her iki katına da yer hizasından giriş yapabilir.

Belli bir mahsule göre tasarlanan, orta bölümünde koni biçiminde silolar bulunan, ambar tipinde alanlar da vardır elbette; elma ambarı, pirinç ambarı, afyon ambarı gibi.

Bunlar içinde en Amerika'ya özgü olanı tütün ambarıydı. Bu ambar tipinde özel bir havalandırma sistemi ve kereste kaplamalar vardı. Böylece tütün bitkisinin iri yaprakları kolayca kuruyabiliyordu.

Gökdelen

İLK GÖKDELENLER: ŞİBAM KULE EVLERİ, YEMEN (1500'LER)
DÜNYANIN EN YÜKSEK GÖKDELENİ:
BURJ DUBAİ (BURJ KHALİFA), BAE / 818 M

Gökdelen (İngilizce'de "skyscraper") kelimesi uzun gemi direği için kullanılan denizcilik teriminden gelir ve çok katlı binalar Amerikan kentlerinde yükselmeye

başlar başlamaz, insanlar bu azametli profili, yüzen gemilerin profiliyle karşılaştırmışlardır (eskiden çoğu kentin ufkunu belirleyen en yüksek nokta, yüksek gemi direkleriydi). Bugün birçok gökdelen 100 katın üstüne çıkmış olsa da, bir binanın gökdelen sayılması için belli bir yükseklik gerekmez; bu, şehir ya da bölgedeki binaların ortalama yüksekliğine bağlıdır.

Günümüzde gökdelenleri ışıltılı metal ve cam cepheleriyle, yakın zamana ait bir buluş olarak düşünürüz. Oysa iki farklı zaman ve yere şöyle bir göz attığımızda, insanların “yukarı” doğru bina inşa etme olanağıyla uzun süredir ilgilendiklerini görebiliriz: 16. yüzyılda dikilen Yemen, Şibam kule evleri, Bedevi saldırılarını önlemek için 11 kat yüksekliğinde inşa edilmişti. İngiltere, Shrewsbury’de ise 1797’de demir malzemeli binalar yükseliyordu.

Her bina türü farklı bir malzeme ve yeniliği temel alır ama belli birkaç malzeme ve yenilik ilk kez birarada kullanılmış olmasaydı, gökdelenler var olmayacaktı. Önce George Fuller’ın öncülük ettiği çelik kirişli sistem geldi. Fuller’ın 1889’da inşa ettiği Tacoma Binası ağırlığın, yük taşıyıcı dış duvarlar yerine çelik kafesle desteklendiği ilk yapıydı. İlk Fuller yapımı takoz biçimli yapı olan Flatiron Binası, Broadway 23. Cadd’e yükselmeden önce, Manhattan’da 10 ila 20 katlı birkaç bina tamamlanmıştı. Manhattan şüphesiz bugün gökdelenlerin şekillendirdiği silüetiyle ünlü.

İkinci olarak, 1853’te Elisha Graves Otis’in buluşu sonucunda güvenli asansörler geldi. Bu buluş sayesinde kablo kopan asansör, boşluktan aşağı düşmüyordu. Asansörün insanlar için sıkça kullanılan bir araç haline getirilmesiyle eşit derece önem taşıyan bir diğer gelişme de, su aktarma sistemi olarak pompanın kullanılmasıydı. Böylece gökdelenler en tepeye dek ulaşabilen, güvenli ve etkili bir su tesisatına sahip oldu.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Asansörler Varlığını günümüzde de devam ettiren ancak az miktarda üretilen asansör tiplerinden biri “Our Father/Pederimiz” adı verilen, Avrupa üretimi açık kabinli asansörlerdir. Birbirini takip eden kabinlerden oluşan bu asansörün kesintisiz hareketi tespih boncuklarını andırıldığından, bu dini çağrışımı adı almıştır.

Hastane

LATİNCE’DEKİ “HOSPES”TEN GELİR (EV SAHİBİ)
İLK KUZEY AMERİKA HASTANESİ: MEXICO CITY, 1524

Kültürlerin tam olarak ne zaman insanların bakım ve tedavisini sistematik biçimde üstlenmeye başladıklarını bilemiyoruz. Ancak antik Mısırlıların şifa sanatına ayrılan tapınakları olduğunu biliyoruz. Ne var ki bu yerler daha çok tedavi için tanrıya dua etme amaçlıydı.

Hastaları iyileştirmek için mevcut araç ve ilimden yararlanmaya ayrılan ilk kurum, Kral Pandukabhaya tarafından İÖ yaklaşık dördüncü yüzyılda kurulan Sinhala Budist Mihintale Hastanesi’ydi.

İÖ önce 200 civarında Prenses Macha, İrlanda’da Broin Bearg’ı (“Keder Evi”) kurdu. Hastane için kraliyet himayesi yerine devlet fonlarını kullanma uygulamasına ilk kez İS birinci yüzyıl Çin’inde rastlandı. Eğitim verilen ilk hastane ise İS altıncı yüzyılda, Pers İmparatorluğu’nda kurulan Cundişapur Akademisi’ydi.

Hastanelerin ortaya çıkışında, birbirinden farklı gelenek ve yüzyılları ayırt etmek önemlidir çünkü çoğu kişi Hristiyanlığın yabancılara ve hastalara misafirperverlik sergileme geleneği yüzünden, hastaneyi Hristiyan kültürünün icat ettiğini varsayar.

Bu doğru olmasa da, Hristiyan düşünce hastanelerin, kötü niyetli tanrılar tarafından felakete uğratıldığına inanılan kişilerin bulunduğu yerlerden çık-

ABD İçsavaş Hastaneleri

İçsavaş başladığında, Ordu Tıp Birlikleri'nde bir genel cerrah, 30 cerrah ve 83 yardımcı cerrah vardı. Savaşın sonuna gelindiğinde binlerce doktor orduda görev yapmaktaydı. Savaşın yarattığı ilaç ve hijyen talebinin boyutları, Başkan Abraham Lincoln'un savunma bakan yardımcısı Edwin M. Stanton'u, tıbbi müfettişlerden oluşan bir ekip kurmaya zorladı. Stanton ayrıca teftiş edilerek pavyon sistemindeki hastanelere dönüştürülebilecek geçici hastaneler kurulmasını da emretti. Pavyon tipi hastaneler, tıbbi amaçlar gözetilerek inşa edilen binalardı. İngiliz Florence Nightingale'in, Kırım Savaşı sırasında saha hastanelerini temizleme çalışmalarından ilham alan Stanton'un yeni komisyonu, orduya Dorothea Dix kumandası altında kadın hemşireler birliğini de ekledi.

Amerikan İçsavaşı sırasında bir Kuzey Hastanesi'nde yatan hastalar.

Tek sınıflı okullar, kendi başlarına olduğu kadar, kolonyal istek ve fırsatların nasıl değişebileceğini gösterme açısından da ilginçler. Tıpkı ABD'de olduğu gibi İrlanda, Kanada, Avustralya ve Güney Afrika'da da çok sayıda tek sınıflı okul vardı. Hepsi eski Britanya kolonisi olan bu yerlerde, şimdi okul sistemleri çok daha gelişti ve karmaşıklaştı ama okul binası kültürüyle olan bağlar hâlâ devam ediyor.

ABD'de genellikle sivri çatılı dikkörtgen ahşap yapılar olan tek sınıflı okul binaları, mimari açıdan neredeyse sıksa ve son derece sadeydi.

Bu, yalnızca stile yönelik bir tercih de değildi; (şimdi Cedar Falls sınırı içinde bir müze olan) Iowa, Pocahontas İlçesi'ndeki gibi ıssız yerlerdeki kimi okullar, taslak çizimler üstüne inşa ediliyordu ve işleri başlarından aşkın çiftçi topluluklarının, çan kulesi, ikinci kat ya da veranda gibi süslemeleri düşünmeye vakti yoktu.

nlarak, hastalığın fiziksel ve tedavi edilebilir bir şey olarak görüldüğü yerlere dönüştürülmesine yardımcı oldu. İlk ortaçağ hastaneleri genelde personelin çalıştığı ve din görevlileri tarafından yönetilen yerlerdi.

Bu gelenek bugün Birleşik Krallık'ın bazı bölgelerinde hâlâ sürdürülür ve buralarda hemşirelere "Rahibe" diye hitap edilir.

Kuzey Amerika'nın ilk iki hastanesi Mexico City (1524) ve Quebec City'de (1639) açıldı.

Bu hastanelerin her ikisi de "hospitaler" denilen hem dini, hem de askeri düzen üyesi kişilerce yönetiliyordu. Amaç dindarların merhameti ile ordunun disiplinini birleştirmekti. 18. yüzyılda William Penn kâr amacı gütmeyen ilk hastanelerden birini Philadelphia'da kurdu.

Ancak ABD'de hastane bakım ve yönetimi İçsavaş'a dek fazla bir ilerleme kaydetmedi. İçsavaş döneminin temiz, düzenli ve kontrollü pavyon sistemindeki hastaneleri, daha gelişkin savaş sonrası hastanelerinin önünü açtı.

Okul Binası

19. YY SONLARINA DEK TEK SINIFLI OKUL BİNASI POPÜLERDİ İNGİLİZCE'DE OKUL KAÇAĞI ANLAMINDAKİ "TRUANT", ORTA İNGİLİZCE'DE "AVARE", "SERSERİ" ANLAMINA GELİR

Bugün farklı yaşlar için çok-sınıflı okullar inşa ediyoruz ama daha az okulun, daha az sayıda uzun mesafe ulaşım yönteminin olduğu ve çocukların çiftlik işleri için öğleden sonra evlerine dönmek zorunda kaldığı geçmiş dönemde, tek sınıflı okullar iş görüyordu.

Yeni kolonilerin oluşturduğu toplulukların elinde, okul için temel alabilecekleri bir sistem modeli yoktu çünkü Eski Dünya'nın sistemi üst sınıfları hedefleyen eğitime yönelikti.

Alt sınıflara ise çıraklık öğretiliyordu. Tüm zorluklarına karşın okul binası toplum içinde yaşamsal bir unsur olarak görülüyordu. Öğrencilerin çoğu ergenlik çağından önce veya ergenlik sırasında okuldan ayrıldığı için, tüm sınıfları ve yaş gruplarını birarada tutmak oldukça pratikti.

Böylece öğretmenler vakit ve malzeme kaybetmeden dikkatlerini kolayca küçük çocuklara kaydırabiliyordu.

Topluluklar büyüdükçe okul binaları kapandı ve çok konuda az şey değil, daha az konuda çok şey bilen öğretmenlerin ders verebileceği büyük okullara ihtiyaç doğdu.

Bugün ABD'de (özellikle Amiş ve Mennonit cemaatlerinde) tek sınıflı okullardan birkaçı hâlâ aktif olsa da, kalanların çoğu müze olarak yaşamlarını sürdürüyor. Connecticut, Southington'daki The Old West Street Okulu, 1750'den kalmadır ve hiç şüphesiz Amerikan okullarının en eskilerinden biridir.

Büyük Mağazalar

ABD'DEKİ İLK ÖRNEĞİ: "MARBLE PALACE", NEW YORK (1846)
DÜNYANIN EN BÜYÜK MAĞAZASI: MACY'S FLAGSHIP, NEW YORK
TÜREVLERİ: KAPALI ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ

Fransızların moda ve giyim konusundaki yetenekleri düşünülürse, ilk büyük mağazanın 1838'de Paris'te kurulduğunu öğrenmek şaşırtıcı olmayacaktır. Aristide Boucicaud'un

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Yürüyen Merdivenler Çok sayıda insanı tek bir merdivenle taşıyabilen yürüyen merdivenler, ilk başta ahşap tabanlıydı. Şimdi ise çelik ve alüminyum basamaklardan üretiliyorlar. Dünyanın en uzun yürüyen merdiveni, Moskova Metrosu Park Pobedy istasyonunun, 125 metre uzunluğundaki merdivenleridir.

Le Bon Marché'sinde tek çatı altında, her biri sabit fiyatlı ürünleri içeren çeşitli departmanlar vardı. Bu departmanlara aksesuar, iç çamaşırı ve parfüm de dahildi. Sabit fiyat uygulaması son derece çığır açıcı nitelikteydi. O dönemde Saint Petersburg'daki Gostiny Dvor gibi çeşitli alışveriş mağazaları vardı ama müşteriler yüzlerce yıldır pazarlık etmeye alışkındı.

Büyük mağazalar çok geçmeden dünyaya yayıldı ve Paris'te La Samaritaine, Dublin'de Delany's New Mart ve İngiltere'de Lewis's açıldı.

ABD'deki ilk büyük mağaza, 1846'da New York'ta açılan, Alexander Turney Stewart'ın "Marble Palace"ı idi. Çok geçmeden aşağı Broadway "Hanımların Sokağı" olmuş ve Macy's, Lord & Taylor, B. Altman ve pek çokları gibi mağazaları barındırmaya başlamıştı. Endüstri devrimi tüm hızıyla devam ediyor ve binlerce ürünün satıldığı alışveriş mağazaları, üreticinin hayallerini gerçeğe dönüştürüyordu.

John Wanamaker'ın Philadelphia'daki "New Kind of Store" (Yeni Bir Tür Mağaza) isimli mağazasının açıldığı 1876'ya gelindiğinde, bu kez müşterinin hayali gerçek oldu.

Artık ihtiyaç duyulan şeyleri almak için çeşitli mağazaları dolaşmak gerekmiyordu, yeni hedef alışveriş merkezleriydi.

O dönemde "Wanamakers'daki kartalın altında buluşalım" sözü popüler bir deyişe dönüştü. Bu arada Atlantik'in öte yakasındaki alışveriş meraklıları, Knightsbridge'de açılan Harrods mağazası karşısında adeta büyülenmişlerdi.

Büyük mağazalar ABD'de 1960'lara dek çoğalmaya ve büyümeye devam etti. Bu tarihlerde şehir planlamacılarının 1950'lerden beri hayalini kurduğu "alışveriş merkezleri" yavaş yavaş kök salmaya başladı. Açık alışveriş merkezleri, kapalı alışveriş merkezlerine dönüştükçe, tüketiciler bir kez daha ayakta kalmak için bir yerden, giysileri başka bir yerden, ev eşyalarını ise daha farklı bir yerden almaya başladılar.

İbadet Evleri

TÜRLERİ: KATEDRAL, SINAGOG, CAMİ, DUOMO, BAZİLİKA, TAPINAK, MABET, TOPLANMA EVİ, ŞAPEL, KUTAK

Bu başlık altındaki belki de hiçbir bina tipi, “ibadet evi” kadar çok sayıya ve farklı biçime sahip değildir. İbadet evi sözü bir tapınağı, kiliseyi, camiye, mabedi, toplanma evini, katedrali, şapeli, sinagogu, bazilikayı ve daha pek çoklarını ifade ediyor olabilir. Bu formları tartışmak ayrı bir kitap gerektireceği için, ibadet alanlarının ortaya çıkışını ve kullanım şekillerini incelemek daha pratik (ve ilginç) olacaktır.

İbadet evi geniş anlamıyla bir grup insanın, genellikle şükür ve bağlılık belirten dini ritüelleri yerine getirmek için toplandığı herhangi bir yer diye tanımlanabilir. Dini cemaat üyeleri, üyelerin yaşadığı yerler, inançları, ibadet biçimleri ve kaynakları ibadet evinin şeklinin belirlenmesinde rol oynar. Sümerler ve Mısırlılar gibi bazı kültürler, tanrıların bu yerlerde, yani *temeno*’larda gerçekten yaşadığına inanır-

ken, modern insan genelde ibadet yerini, orada toplananların iyi niyetleri dolayısıyla ilahi nitelikler taşıyan yerler olarak görür.

Bir ortaçağ Avrupa bazilikası ile, modern bir Hindu tapınağı ve 19. yüzyıl New England kilisesinin stil, kullanım ve malzeme açısından fazla ortak yönü olmasa da, dünyanın çeşitli yerlerindeki ibadet evlerinin ortak bir özelliği vardır: Göğe doğru uzanmak. Kuleler, kubbeler ve minareler mütevazı ya da azametli, sözlük anlamıyla yüce ya da mecazi anlamıyla sivri olabilir. Ayrıca, büyük katedrallerin gül pencerelerinde olduğu gibi, yapının kendisi, dini sembolizmi bünyesinde barındırabilir.

Bugün eski ibadet evleri hâlâ kullanılırken, bir yandan da yenileri yapılıyor. Bu yapılar anlam aramaya yönelik evrensel denebilecek bir arzuyu ifade ediyor. İbadet evleri, yapıları itibarıyla sembolik olduğu için, muhafazaları da tarihi önem taşıyor. Bugün bu yerlerin yıkılması ya da yıktırılmasını engelleme amacını güden pek çok kuruluş var.

Günümüzde kendi binası olmayan çok sayıda bağımsız kilise grubu oluşuyor. Bu kiliselerin üyeleri, kendi düşüncelerine yakın insanlarla birarada olmak ve inançlarını ifade edebilmek için (sade bir kulübeden, aralarından birinin evine dek uzanan oldukça geniş bir listede) mümkün olan herhangi bir yerde toplanıyorlar.

Bazı modern zaman cemaatleri ise okulların spor merkezlerini, oditoryumları, eski mağazaların önlerini, hatta mevcut kilise binalarını kiralayabiliyorlar. Ne de olsa biraraya gelme eyleminin kendisi, toplanılan yerden daha önemlidir.

PARALEL TARİH

Kapalı ve Açık Alışveriş Merkezleri

İnsanlar yüzyıllardır İran’daki İsfahan Kapalı Çarşısı ile Tahran Çarşısı, ya da İstanbul’daki Kapalıçarşı gibi çeşitli kapalı alışveriş alanları inşa ediyorlar. Ve eski örneklerden bazıları, İstanbul Kapalıçarşı örneğinde olduğu gibi varlıklarını aynen sürdürüyor. Batıda ise İngiltere, Oxford’daki Kapalı Pazar’ın tarihi 1774’e uzanıyor. Bu kullanışlı ve pratik pasajlar çok sayıda tüccara ürünlerini kötü hava koşullarından koruma ve yine kötü havadan kaçınan tüketicilerin dikkatini çekme olanağı sağladı. ABD’deki ilk kapalı alışveriş merkezlerinden biri 1915’te Duluth, Minnesota’da kuruldu.

Evler

Modern evlerin belki de en dikkate değer özelliği, birden fazla değil, tek bir ailenin kullanımı için tasarlanmış olmalarıdır. Kütük evden, oda seviyeleri farklı evlere dek her tür evde insanlar yaşadıkları yeri kontrol altında tutmak ister. Karavan tipi ev örneğinde olduğu gibi, kimi zaman da istedikleri yere götürebilecekleri odaları olsun isterler. Genelde meskenler kişinin yaşamındaki en uzun ömürlü ve önemli unsurlardan biridir. R. Buckminster Fuller gibi vizyon sahibi mimarların mevcut kaynaklarla işleyebilen evler tasarlamaya çalışmasının nedeni de işte budur. Ne de olsa yuvaların en büyüğü, yerkürenin ta kendisidir.

Kütük Ev

AMERİKA'YA İSKANDİNAVYA'DAN GETİRİLDİ
LINCOLN KÜTÜKLERİ: SEVİLEN BİR ÇOCUK OYUNCAĞI

Amerikalılar tarafından Amerikan tarihiyle bu denli özdeşleştirilen belki de başka hiçbir barınak yapısı yoktur ama Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hemen her şey gibi, kütük ev de aslında başka bir yerden gelir. Jamestown ya da Plymouth'ta eskiden kütük evler olduğunu hayal etmeyin boşuna; kimi zaman yarım kereste kullanan Jamestown yerleşimcileri, kütükleri birbirlerine geçirmek yerine, aralarını sıkıştırılmış balçıkla doldururdu. Plymouth'a gelen Püritenler ahşap cepheyi taklit ettiler ve eski vatanları İngiltere'ye özgü çatılar yaptılar. İlk Hollandalı yerleşimciler ise taş evleri, balıksırtı çatıları ve ahşap cepheyi severdi.

Amerika kolonilerindeki ilk gerçek kütük evler 17 ve 18. yüzyıllarda, Delaware Bay bölgesine yerleşen

İşveçli göçmenler tarafından inşa edildi. İşveçliler bol miktarda keresteye ve kar ve buzdan kaçınmak için hızla barınak inşa etme gereksinimine aşınaydılar. İşveç kütük evlerinin en iyi örneklerinden

PARALEL TARİH

Jeodezik Kubbe

Genel kanının aksine jeodezik kubbeyi icat eden Amerikalı mimar R. Buckminster Fuller değildi. Ancak Fuller onun yayılması ve geliştirilmesine yardımcı oldu. Jeodezik kubbe, birbiriyle kesişen ve kesişme noktalarında üçgenler oluşturan büyük dairelerin meydana getirdiği küredir; bu yapı boyutları büyüdükçe dayanıklılığı da artan insan yapımı tek yapıdır. Jeodezik kubbenin standart bir tasarımı olmadığı ve kubbeler, geleneksel inşaat formlarına kıyasla dış baskılara farklı tepkiler verdiği için bu kubbeler fazla ilgi görmedi.

Mimar R. Buckminster Fuller 1967 Dünya Fuarı'nda jeodezik kubbesinin önünde duruyor.

biri, New Jersey, Gibbstown'daki, 1637'den kalma Nothnagle Evi'dir.

Peki bu neden önemliydi? Çünkü kütük evler (ve daha sonraları kabinler) çivi ya da benzeri montaj malzemeleri kullanılmadan inşa edilebiliyordu. Dışlı kütükler kolayca iç içe geçiyor, yarıklar çamur ya da diğer dolgularla kapatılabiliyordu. Ayrıca bu evler dahili destek de gerektirmiyordu.

Kütük evler, kesilebilecek iri ve bir örnek ağaçları olan boş araziler için son derece elverişliydi. Özellikle de öncülerin giderek batıya doğru ilerlediği ve sağlam olup, ormandan, bozkıra ya da vadiye taşındığında kolayca yeniden kurulabilecek tipte evler istedikleri bir zamanda. Kütük evler hızla ve kolayca inşa edilebiliyordu ama aynı zamanda karanlık ve kolaylıkla yanabilir nitelikteydi. Ev sahiplerinin ocak konusunda çok dikkatli olması gerekiyordu. Sağlam, sade, pratik ve mütevazı kütük kabinler, büyüyen bir ulusun ihtiyaç duyduğu niteliklerin çoğunu bünyesinde barındırıyordu.

1839 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde William Henry Harrison, bir muhalifi onu kütük kabinde yaşadığı için küçümseyince, "kütük kabin aday" olarak seçimlere girmişti.

"Treyler"

KARAVAN TİPİ EVİN İLK SERİ ÜRETİMİ: 1930

AYRICA MOBİL EV, KAMP ARABASI, RV, TREYLER

İLK KEZ UZUN VADELİ EV OLARAK KULLANIMI: 1950'LER

Mobil ev diye de bilinen karavan tipi evin modern yaşamda pek fazla çeşidi yoktur. Bu uygun fiyatlı yaşam alanları genel-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kamp Arabası "Kamp arabası" kalıcı meskenden çok, geçici konaklama sağlayan bir treyler tipinin Amerikan dilindeki karşılığıdır. Kamp arabalarının iki popüler tipi Winnebago'lar ve Airstream'lerdir. Hatta bunlardan ikincisi kitsch ikon statüsü kazanmıştır. "Dinlenme aracı" ya da "RV" diye anılan bazı kamp arabalarında araç ve treyler birarada bulunur.

likle beton levhalar üstüne inşa edilir ve "treyler parkları"na kurulur. Bu parklarda, aylık ücret karşılığında bir beton alanın yanı sıra, gaz, su ve kanalizasyon hizmeti de kiralalanabilir.

Treylerlerin hepsi mobil evlerdir ama mobil evlerin hepsi treylerden ibaret değildir; "treyler" başka bir araca bağlanarak, başka bir yere götürülebilen türde mobil bir evdir. (Kimi zaman oldukça gelişkin olabilen mobil evler de genellikle taşınabilirler. Ama treyler kancası ile değil...)

Giderek artan sayıda otomobil ve karayolu sayesinde seyahatlerin eskiye kıyasla daha farklı ve kolay bir hal aldığı 1920'lerde, treylerler ve treyler parkları yaygınlaştı. Minnesotalı Arthur Sherman, ilk uygun fiyatlı, seri üretim treyler evinin mucidi olarak anılır. Sherman, evi 1930'da üretmiş ve Kapalı Vagon diye adlandırmıştı. O yıl satıştan 56 bin dolar elde etti. Sherman en büyük seyahat treylerinin üreticisi oldu.

Eskinin çingene kervanlarına benzer treylerler, 1940'larda en parlak dönemlerini yaşayarak, savaş işçilerini ve (Washington D.C. ile diğer metropoliten bölgelerde) savaştan dönen askerleri barındırdı. Ancak bu dönem aynı zamanda treylerlerin kötü şöhretlerini de kazandıkları dönemdi.

FBI direktörü J. Edgar Hoover onlara "kötülük ve fesat çukurları" diyordu ve bu evler genellikle inşaat açısından yetersiz olduğundan, dürüst vatandaşlara önerilecek gibi değildi.

Bugün treyler parklarının yeni ve saygın bir havaları var ve üst sınıftan çok kişi (hatta ünlüler) onları deniz kıyısında ev almanın bir alternatifi olarak görüyor. Ancak mobil ev veya treyler park yaşamının hâlâ bir dezavantajı var. Kasırğa ve hortumlar çoğu zaman en çok treyler evlerde yaşayanlara zarar veriyor. Yeni modeller emniyet açısından daha gelişkin olsa da, hareketli bir ev hiçbir zaman sabit ev kadar dayanıklı olmuyor.

Oda Seviyeleri Farklı Evler

KAVRAM FRANK LLOYD WRIGHT'TAN ALINMIŞTIR
EVİN YAŞAMA VE UYKU İÇİN FARKLI SEVİYELERİ VARDIR
ABD'DE 1960'LAR VE 70'LERDE POPÜLER OLMUŞTUR

Oda seviyeleri farklı tipteki bir evi hiç gezmemiş olabilirsiniz ama büyük olasılıkla televizyonda görmüşsünüzdür; özellikle de 1960'lar ve 70'lerde çekilmiş bir Amerikan televizyon programını izlediyseniz. "Teras Evler" diye de bilinen bu evlerin dahili merdivenleri sayesinde ana girişten hem yatak odası hem de yaşama alanına geçilebilir. 1950'lerde ve sonrasında bu tür "iki girişli" yaşam biçimine olan talepten dolayı bu evlerin çoğu, hızla ve düşük maliyetle inşa edildi.

Oda seviyeleri farklı ev kavramı efsanevi mimar Frank Lloyd Wright'ın, çevre ortamıyla daha doğal biçimde kaynaşabilecek "yarım katlı" ev fikrinden türetilmiştir. Oda seviyeleri farklı ev çığnlığının ardındaki neden, istifi bir zemin kat planı olan evin, düz arazi gerektirmemesiydi. Tıpkı "yamaç ambarları" gibi oda seviyeleri farklı evler de bir yamacın içine, yanına, hatta üstüne inşa edilebiliyordu.

Oda seviyeleri farklı evlerin çeşitli biçimleri vardır. Bazılarında içeri girildiğinde birbirine paralel iki ayrı merdiven görülür. Bunlardan biri yukarı çıkar, diğeri aşağı iner. Bazılarında ise merdivenler antreyi rahatlatmak için hafifçe sağa ya da sola yerleştirilmiştir. Başka tipler de vardır ama fark edilmesi gereken esas nokta, bunların her birinin yine

Wright'ın benimsettirdiği alçak seviyeli, yere yakın, çiftlik tipi evlerin bir çeşidi olduğudur.

Aslında modern banliyö evlerinin çoğu, insanların muhtemelen hiç bilincine varmadıkları türden bir "farklı seviye" tasarımını içerir. Merdivenler evin arka, ön ya da ortasında olabilir. Ev plana, bitki örtüsüne ve bütçeye bağlı olarak iki, üç ya da daha çok katlı olabilir. Ayrıca oda seviyeleri farklı evlere taşınan pek çok kişi, önden Cape Cod ya da bungalov tipi gibi görünmeleri için bu evleri yıllar içinde elden geçirirler.

Kent Evi

TÜRLERİ: SIRA EVLER, TERASLI EVLER, KONDOMINYUM
MÜŞTEREK DUVARLI EVLER ANTİK MİSİR'A DEK GİDER
ABD'DE İLK KEZ KOLONİ DÖNEMİNDE GÖRÜLMÜŞTÜR

Kent evleri, yan komşu ile en az bir duvarı paylaşan, çok katlı evlerdir. Üç katlı bir kent evinin eski bir çizimine, II. Amenhotep'in kraliyet yazmanı ve hazinedarı Djehutinefer'in mezarında rastlanır.

Bu büyük ve hareketli çizimden, antik Mısır kent evlerinin genellikle sahiplerine özel yaşam ile ticareti birleştirme olanağını sunduğu rahatlıkla anlaşılabılır.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Çiftlik Evi Amerikan mimarisinin popüler stillerinden biri olan, uzun ve alçak çiftlik evi profili, tıpkı savaş sonrasında yaşam stili kadar gayriresmi ve rahat nitelikte bir ev tasarımı duyulan isteğin sonucunda gelişti. Çiftlik evlerinde dış süslemeler çok azdır ve bu evler ülkenin güneybatısındaki İspanyol koloni mimarisinden büyük ölçüde esinlenmiştir.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Mortgage Düğümleri Massachusetts açıklamalarında, Nantucket Adası'nda eski bir New England geleneğinin örneklerini görebilirsiniz. Trabzanların üstüne takılan bu ahşap tıkaçlar, evin mortgage borcu tamamen ödenikten sonra oraya yerleştirilirdi. Senet yakılır, külleri düğmenin altına konurdu.

Erken dönem modern çağ insanının zihnindeki kent evleri de İngiltere'de, yine benzeri amaçlarla şekillendi. Ülkenin soyluları ve diğer aristokratlarının genellikle büyük birer kır evleri olurdu ama onlar "mevsiminde kentte" olmak isterlerdi. Bu da Parlamento'nun çalıştığı dönemde, Londra'da olmak anlamına gelirdi.

Aynen avlulu evleri olan, etrafı duvarlarla çevrili antik Roma döneminde olduğu gibi, Londra'da da arazi sıkıntısı vardı. Bu nedenle de yüksek ve dar evler, az miktardaki araziden olabildiğince yüksek verim sağlıyordu.

Bunlar arasında en zenginlerin veya nüfuzluların zarafetle döşeli evlerine kent evleri deniyor, bu evlerin orta sınıftaki karşılığı ise teraslı ev olarak anılıyordu. Bu ad müşterek duvarın sade bir tasviriydi.

"Teraslı ev" ve "kent evi" terimleri İngiltere'de yer değiştirdi ve artık bunlardan ikincisi tercih ediliyor.

Ancak ABD'de "kent evi" sözü daima bu tip şehir meskenleri için kullanıldı ve bu kullanımın tarihi de hayli eski.

Kolonilerde ilk kent evleri Manhattan, Boston, Williamsburg ve Virginia (Alexandria) ve Philadelphia'da inşa edildi. Başlangıçtan itibaren Amerikan kent evleri, varlıklıların bölgesi oldu. Daha yoksullar kent evlerinin bir katını ya da birkaç odasını kiralayabiliyor ama müstakil bir evi nadiren satın alabiliyorlardı.

Kent evleri bazen kondominyum tipi ev olabilir; yani, ev sahipleri ortak duvarların, tesisatın ve (bahçe, patika ya da havuzlar gibi) dış alanın müşterek sahibi ve yöneticisi olabilir.

Bakım ve tadilatla ilgili tüm kararlar, genellikle ikamet eden gönüllüler arasından seçilen yönetim kurulunca alınır.

Kent evleri kalabalık yaşam ve minimal bahçe bakımı gibi avantajlarından hareketle çok uzun süredir revaçtalar.

Kondominyum

LATİNCE'DEKİ "CON" (BERABER)
VE "DOMINIUM" (MÜLKİYET HAKKI) SÖZLERİNDEN GELİR
İLK KULLANIM: 1960'LAR

Kondominyum pratikte bir mimari stil değil, yasal bir düzenlemedir. "Kondominyum" içinde bir dereceye kadar ortak mülkiyet olan herhangi türdeki meskene denir. Söz konusu mesken apartman dairesi, kent evi ya da müstakil ev olabilir.

Kondominyum ile başka herhangi bir özel mülk arasındaki fark, kondominyum sahibinin evin duvarları dahilinde kalan her şey üzerinde tek başına mülkiyet hakkına sahip olması, ama (koridorlar, bahçe patikaları, ortak oda, dinlenme alanları dahil) diğer her şeyin sahipleri tarafından, genellikle de Evsahipleri Derneği tarafından ortak mülkiyet altında olmasıdır.

Çevre düzenleme kararları gibi konularda fazla özerklik sahibi olunmasa da, bu tür bir düzenleme, özellikle de harici bakım konularıyla ilgilenmeye vakti ya da merakı olmayanlar için, hayli elverişlidir. Ayrıca kalabalık pek çok kent bölgesinde, yani yüksek binaların başlıca mesken tipini oluşturduğu herhangi bir yerde, kat mülkiyetli daireler ile kooperatifler, sahiplik açısından normu oluşturur.

Kondominyum mülkiyetinin bir diğer yaygın modern formuna da, örneğin golf sahaları olan planlı ya da kapalı topluluklarda rastlanır. Mülkiyet sahipleri tek ailelik ayrı evlerde oturur ama bahçe ile açık alanların bakımı, mülk sahipleri derneğince kiralanan görevliler tarafından yapılır.

Odalar

Kendine ait bir oda, iyi bir şeydir elbette ama insanın isteklerine yanıt veren bir oda, daha da iyidir. Herkesin bir mutfağa, banyoya ve bir tür yatak odasına gereksinimi vardır ama dünyanın çeşitli yerlerindeki pek çok farklı sosyoekonomik seviyede, sundurma, garaj ve tavan arası gibi eklentilere rastlanabilir. Daha da ilginç, bazı odaların belli zamanlarda büyük bir önem kazanması, bazı zamanlarda ise önemlerini tamamen yitirmesidir. Örneğin, antre bir ara, iyi işle kötü işin ayırt edildiği, diplomasinin yerine getirildiği bir alandı. Şimdi ise yalnızca dekoratif ve törensel âdetlere ayrılan bir alan.

Antre

LATİNCE'DEKİ "VESTIBULUM"DAN GELİR (GİRİŞ AVLUSU)
DIŞARIDAN İÇERİ GİRİŞİ BELİRLER

Latince'deki *vestibulum* sözü "giriş avlusu" anlamına gelir ve antresi hiç olmayan eve az rastlanır. Çadırlarda bile ayakkabıları çıkarmak, çadıra böcek girmesini engellemek ve ısıyı içeride tutmak için bir antre bulunur. Bir evin antresi, kapı girişi ile ev içi arasındaki alandır ve bir paspas kadar küçük olabileceği gibi, çok geniş de olabilir.

Antre mimarisini tartışmadan önce eşiğin ve antrenin farklı dini gelenek ve kültürlerde uzun süre ruhani bir anlam taşıdığını belirtmekte yarar var. Dışarıdan içeri geçiş yapmak, çocuk-

luktan yetişkinliğe, bekarlıktan evliliğe, kölelikten özgürlüğe ve izleyicilikten katılımcılığa doğru geçişi temsil eden, şuuralsal bir durum gibi düşünülür. Kimi zaman antreler bir bekleme alanıdır; kişi diğer tarafa davet edilmediği sürece, ne geçiş ne de eylem tamamlanmış sayılır.

Doktorların bekleme odası da bu tür antrelerin en iyi örneğidir.

Antreler büyük ya da küçük, sade veya süslü olabilirler ama gelenlere daima dahili bir alana doğru hareket ettiklerinin işaretini verirler.

Bir aile evinin antresinde, aile üyelerinin eşyalarını koymalarına yarayan çeşitli alanlarla dolu bir koridor olabilir.

Öte yandan bir kamu kuruluşunun antresi, ziyaretçiye az sonra deneyimleyeceği şeyleri düşündüren çeşitli ödülleri süslü ayrı bir oda biçiminde olabilir.

Evleri büyük olan veya evlerinin büyük olduğuna inanan kişiler kimi zaman koridor veya antreye fuaye derler.

Bu, teknik olarak yanlış sayılmaz ama terimin, antreye açılan birkaç kapı olduğunda kullanıl-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Merdiven insanlara, bir evin katları gibi dikey mesafeleri, iplere ya da makaralara başvurmadan aşmada yardımcı olur. Merdivenlerde ayağı koymak için, aralarında yükseklik olan basamaklar daima yer alır ama bunun dışında merdivenin biçimi büyük çeşitlilik gösterebilir. Örneğin, spiral, alternatifli basamak ve dalgalı basamak gibi.

ması daha doğrudur. Örneğin, kütüphane, oturma odası, salon ve tazelenme odası gibi. Opera ve müze gibi gösterişli ve pahalı yerlerde fuayenin kendisi bile, izleyicilerin eşyalarını bırakabileceği, dinlenebileceği ve içecek alabileceği bir odalar topluluğundan oluşabilir.

Salon

AYNI ZAMANDA OTURMA ODASI, ÖN ODA
DİNLENME, TV SEYRETME, EĞLENME ALANI

İnsanlar sosyal yaşamla özel yaşamı birbirinden ayırt etmeye başladıklarında, bunların her biri için özel alanlar da ayırmaya başladılar. Örneğin, antik yazıtlarda farklı işlevlere sahip dahili ve harici odalardan söz edilir. Bu odalar ilk başlarda tapınakların bir parçasıydı. Rahiplerin misafirleri kabul etmesi ve ağırlaması gerektiğinden odalar büyük olasılıkla zaman içinde daha süslü ve konforlu bir görünüm kazandı. Ortaçağ döneminde şüphesiz her manastırda özel bir “ziyaretçi salonu” yer alıyordu. Böylece dindarlar kutsal alanlarının dışarıdan gelenlerce kirletilmesini engellemiş oluyordu.

İngilizce'deki *parlor* sözü Fransızca *parler*, “konuşmak” fiilinden türer ki bu da insanların bu ön odalarda yaptıkları şeyi kendiliğinden ifade eder: Dinleyici toplamak. İlginçtir ki Batı'da bu odalar hemen her zaman başka bir binanın bölümünü oluştururken, Doğu'da tamamen ayrı olabiliyordu. Örneğin, Batı'da sadece bilgi alma ya da satış amaçlı kullanılan Türk “büfesi”, aslında ilk başlarda özel alanların uzağında, sohbet edi-

lebilecek bir tür çardak ya da taraçaydı. 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyıl başlarında salonlar İngiltere ve Fransa'da büyük ilgi gördü.

Bu arada, ailenin gelirine bağlı olarak bu odalar fazlasıyla küçük de olabiliyordu ama yine de misafirleri kabul etmek için uygun yerler olarak görülüyordu.

İlk Amerikan evlerinde genelde salon yoktu ama evler büyüdükçe ve ulusun alışkanlıkları belirginleştikçe, çoğu ailenin evinde en güzel eşyaların; sık mobilyalar, ince el işleri, gümüş kaplamalar ve çoğu zaman bir piyanonun, bulunduğu bir “ön oda” yer aldı.

Sözü edilen bu odalar temiz, kapalı ve oldukça resmi olduğu için, insanlar onları çoğu zaman biri öldüğünde cenazeyi bekletmek ve ziyaretçileri kabul etmek için kullanıyordu.

Evlerdeki cenaze odalarının yerini cenaze evleri aldığı için, ön odalar ev sahiplerinin okuma, telefonla ya da birbirleriyle konuşma ve postaları gözden geçirme gibi gündelik aktivitelerini gerçekleştirdikleri oturma alanlarına dönüştü.

Mutfak

(İNGİLİZCE'DE KITCHEN) ESKİ İNGİLİZCE'DEKİ “CYCENE”DEN
VE LATİNCE'DEKİ “COQUERE”DEN (PIŞIRMEK) GELİR

Odalar söz konusu olduğunda, mutfakın belki de en eski oda olduğu söylenebilir. İlk mutfaklar insanların et pişirdikleri ateşin etrafındaki alandı ve bu belirgin nitelik hiçbir zaman değişmedi. Dünyanın tüm mutfaklarının ortak özelliği, çığ malzemelerin

PARALEL TARİH

Julia Child'in Mutfağı

2002 yılında Smithsonian Enstitüsü Julia Child'in Cambridge, Massachusetts'deki evinin 45 yıllık mutfağını, devasa profesyonel Garland gaz ocağına dek tüm ayrıntısıyla taşıdı ve sergiledi. Amerikalıların yemek pişirmeye duydukları ilgiyi canlandıran kişi olarak anılan Child'in Boston halk televizyonunda "Fransız Şef" adlı bir programı yayımlanıyordu. Child'in rahat tavırları, Kaliforniya doğumlu, Stratejik Hizmetler Ofisi eğitilmiş bu kadının, katı kurallara sahip bir şef olmadığını ortaya koyuyordu. Child aşçılığa 30'lu yaşlarının sonunda, Paris'te yaşarken başladı. Julia Child mutfağının donanımını topladı, eşi Paul ise tasarımı yaptı: Mavi-yeşil renk paleti ve her biri kıymetli tencere ile tavaları barındıran dolaplar.

pişirildiği bir alan içermeleridir. İlk "ev düzenleme" aktivitesi belki de bir alandaki molozları temizleyerek, buraya ateşi idare edebilmek için daire biçiminde taşlar dizmek olmuştur.

Antik Romalıların evlerinde ısınmak için şömineleri olabiliyordu ama soylu sınıftan olmadıkları sürece pişirme işini ortak mutfaklarda yapmak zorundaydılar. Erken ortaçağ Avrupa'sında ortak pişirme ateşleri, tıpkı Amerika Yerlileri'nin uzunnevlerinde olduğu gibi, çatıdaki bir delikle körükleniyordu. Eski dönemlerin tüm pişirme yöntemlerinin ortak zorluğu, odun dumanını kontrol etme, giderme veya dumandan kaçınma gereksinimiydi. Çoğu evde mutfak, yaşam alanlarından ayrılmadığı için, duman insanların hayatını karartabiliyordu. Nihayet 19. yüzyıl başlarında mucitler, Rumford ve Oberlin ocakları gibi, ateşi kontrol eden ve daha etkili yönlendirebilen ocaklar geliştirmeye başladılar. Önceden mutfakların tek sabit noktası, kimi zaman açık, kimi zaman da kiremit ya da tuğla duvarlarla kapatılmış olan ocaklardı. Bunun dışındaki her şey –masa, tezgâh, büfe, raflar– aşçı ya da aşçılara kolaylık sağlamak için konmuştu ve gerektiğinde yerleri değiştirilebiliyor ya da atılabiliyorlardı.

Kapalı ocaklar mutfakları daha temiz hale getirdince, bu alanda daha çok şey yapılabilir oldu ve insanlar mutfak gereçleri için daha fazla dolap ve çekmeceye gereksinim duydular. Ev içi tesisat sistemi sayesinde mutfaklara ilk kez lavabo konduğunda insanlar boruların üzerini örtmek

istedi. Bir süre sonra buzdolapları aşçılara bozulabilir gıdaları el atında tutma fırsatı tanıyınca, insanlar bu kez yemek hazırlamak için daha geniş tezgâhlar istediler. Tüm bu istekler, tesisatın süslü ve birbirine uygun dolaplar ardına gizlendiği modern tam donanımlı mutfakları ortaya çıkardı.

Banyo

AMERİKAN İNGİLİZCESİ'NDE TUVALET ANLAMINA GELİR
ÇOĞU TOPLUMDA TUVALET BANYODAN AYRIDIR

Amerikalılar "banyoya gidiyorum" sözüne öyle alışkındır ki, çoğu kişi bir klozet, lavabo, duş ve/veya küvet içeren gerçek banyo ile, sadece tuvalet ve lavabonun yer aldığı tuvaletler arasında fark olduğunu unuttur.

Diğer bir deyişle banyoda hem ihtiyaç giderilir hem de yıkanılır.

Birçok Kuzey Amerika evinde her şeyin birarada bulunduğu banyolar vardır; bazı evlerde ise "yarım banyo" ya da "tazelenme odası" da bulunur.

Ancak diğer ülkelerde (örneğin, Türkiye, Fransa ve Japonya) tuvalet, lavabo ve banyo alanından tamamen ayrı bir yerde olabilir. Bunun daha hijyenik ve kibar olduğu düşünülür çünkü bu şekilde kötü koku ve sesler hapsedilebilir.

Tuvaletler binanın kanalizasyon tesisatına bağlı armatürlerdir ve insan atığının tahliyesi için tasarlanmıştır. Modern Batı evlerinde seramikten yapılmış tuvaletler, genellikle alafrangadır ama bazı ülkelerde tuvaletler geleneksel olarak alaturkadır.

İnsan bedeninin temizlendiği alan olarak banyoların tarihi ise oldukça geriye uzanır; antik medeni-

yetlerde temizlik ilahi bir erdem olarak görülürdü. İnsanlar başkalarını memnun etmek, ya da sağlıklı olmak için değil, tapınmadan önce arınmaları gerektiğine inandıkları için banyo yaparlardı.

Bu gelenek çeşitli biçimlerde günümüzde dek varlığını sürdürdü.

Örneğin, Hristiyanlığın (çocuk ve yetişkin için) vaftizi, Hinduların Ganj'da topluca yıkanmaları, Amerikalıların ter atma locaları.

Banyo eylemi nihayetinde kendi başına bir keyfe dönüştü ve temizliğin erdemi de önemini sürdürmesine yardımcı oldu.

Çoğu kişi eskiden insanların banyo yapmaktan kaçındığını düşünse de, suyun hastalık yaydığına inanan Avrupalıların yıkanmaktan uzak durdukları dönem yalnızca Rönesans ve sonrasıydı.

Haklılardı da elbette ama bunun sabunla önlenilebileceğinin farkında değillerdi.

Ancak bu yaklaşım Batı Avrupa'da halka açık hamamların sonunu hızlandırdı ve özel banyoların doğuşunu sağladı.

Japon ve Rus kültürleri de dahil pek çok kültür, halk hamamlarını kullanmaya devam etti. Bugün New York Şehri'nde Rus, Türk, Japon ve Kore hamamları bulmak mümkün.

Ayrıca bazı ABD üreticileri de gevşetici ve temizleyici bir banyo için gerekli binbir türlü ürünü satarak bir servet sahibi oldular.

Birden fazla işlevi tek bir alanda da, farklı odalarda da toplansanız, sonuçta tesisat donanımlı ev içi banyosu sevilen ve çok benimsenen bir buluş.

PARALEL TARİH

Harappalıların Sifonlu Tuvaletleri

Batı Hindistan'da, Gujarat bölgesindeki Lothal'da yapılan kazılarda, gün ışığına beklenmedik bir şey çıktı: Bir zamanlar tam işler durumda olan, kapalı mekân tuvaletleri. Tuvaletler, bugünkü Pakistan'da ortaya çıkarılan ve olağanüstü düzenli kentlere ve sistemlere sahip olan Harappa uygarlığına aitti. Harappalıların tuvaletleri 2700 yıl öncesine aitti ve atığın foseptik çukuruna gönderilmesini sağlayan dikey kanalları vardı. Tuvaletler ve banyo alanları, tuğladan yapıldıkları için oldukça dayanıklıydı. Ancak daha da önemlisi, kanalizasyon sisteminin tam anlamıyla bağlantılı ve tesisatlı olması, kentin ve kent sakinlerinin açık oluk görüntüsünden uzak tutulmasıydı.

Bodrum Katı

(İNGİLİZCE'DE BASEMENT) HOLLANDA DİLİNDE
TEMEL ANLAMINDAKİ SÖZCÜKTEN GELİR
MODERN BODRUM KATLARI İLK KEZ 1950'LERDE,
BANLİYÖLERDE İLGİ GÖRMEYE BAŞLADI

Kilerler ve yeraltı alanları binlerce yıldan beri meskenlerde kullanılıyor ama (İngilizce'deki) "basement" (bodrum katı) terimi, ABD açısından henüz yeni.

Ülkede, II. Dünya Savaşı sonrasında, bodrum katı içermeyen, beton levhalar üstüne kurulu Long Island'daki "Levittown" gibi, çok sayıda banliyö sitesi inşa edildi.

Bu sitelerin bazılarında, beton levhalar üzerine konulan beton bloklar, temel görevi görüyordu. Bundan önce Amerikan evlerinde yiyecek ve konserve gıdaların depolandığı ve ailelerin hortum dönemlerinde saklandığı (genelde kiriş destekli balçık duvarları olan) kilerler yer alabiliyordu.

Canlanmakta olan savaş sonrası ekonomisi ve gelişen kültür, 20. yüzyılda bodrum katlarını depo alanı olarak daha da değerli kıldı.

Aileler bisiklet, kızak, spor aletleri ve hobi mal-

zemeleri satın alıyor, anne-babalarının eşyalarını devralıyorlardı.

Ancak daha da önemlisi, bodrum katları su ısıtıcısı, kazan, çamaşır aletleri ve diğer cüsseli modern yaşam gereçleri için, aktif yaşam alanını bozmaksızın yer sağlıyordu.

Ne var ki ev sahipleri çok geçmeden bu “ek alanlar”ın sorunlarının da olduğunu keşfettiler.

Her şeyden önce, bodrum katları genellikle evin daha serin alanlarını teşkil eder, bu da rutubet anlamına gelir.

Serin ve nemli ortamlarda oluşan küf, bu alanlardaki eşyalara zarar verebilir, ayrıca ev halkında da alerji ve solunum problemleri yaratabilir.

Bodrum katlarında drenaj sorunlarına da sıkça rastlanır ki bu da su baskınlarının yanı sıra lağım gazı sızıntısına yol açabilir.

Tavan Arası

(İNGİLİZCE'DE ATTIC) 17. YÜZYILA AİT MİMARİ TERİM
RÖNESANS BİNA CEPHELERİNİN ÖNEMLİ UNSURLARINDAN
BUGÜN DEPO VEYA “EK ODA” OLARAK KULLANILIR

Bazı sözcükler çağrışım potansiyeli açısından son derece zengindir; tavan arası söz konusu olduğunda ise çağrışımlara meydan okuyan şey, insanların bu alanlara tıkmayı başardığı eşyaların miktarıdır. En üst katın tavanı ile, eğimli çatının tepesi arasında kalan alanlar diye tanımlanabilecek tavan araları, geçmişin, tarihin, yüklerin, bilginin, gizemin, antikanın ve fazlalıkların biraraya geldiği yerdir. Tüm bu çağrışımlara, çoğu tavan arasına erişimin güç olduğu, bu alanların tuhaf biçimli, kapkaranlık, örümcek,

fare ya da daha kötüsünü barındıran yerler oldukları gerçeğini de eklemek gerekir.

Elbette tavan araları görünmez şeylerle dolu olmanın yanında, bir amaca da hizmet eder; evin tepesinde sıcak hava kütleli barındırmak. Bu hareket-siz sıcak hava örtüsü, evin sıcaklığını sabit ve konforlu tutmaya yardımcı olur. Sıcak hava ayrıca tavan arasını da ılık ve kuru tutar ki yüzyıllar içinde pek çok insanın saklama alanı olarak burayı seçmesinin nedeni de budur.

Kağıt, tekstil ve mobilyalarınızı bodrum katında saklarsanız, küf ve neme maruz kalırlar. Tavan arasının tehditleri ise farklıdır ama kolayca kontrol edilebilir. Naftalin tabletleri ve fare kapanları çoğu zaman iş görür ama ev sahiplerinin de tavan arasını aşırı derecede doldurarak, yangına elverişli hale getirmekten kaçınmaları gerekir.

Eski evlerdeki tavan arasına çıkan normal merdivenler, misafir eşyalarının, yatak odası ve koridordan uzak olan bu alanda saklanması kolaylaştırıyordu. Bu da çoğu zaman haftalarca kalmak üzere gelen ve bolca giysi taşıyan ziyaretçilere açık büyük malikâneler için önemli bir konuydu; misafirlerin sandık ve kutuları bir yerde saklanmak zorundaydı.

Sundurma

DIŞARISI İLE İÇERİSİ ARASINDAKİ DURAK YERİ
TÜREVLERİ: TARAÇALAR, ARKA BAĞÇE VERANDALARI

Yunanlıların tapınak avlularından, İtalyanların revaklarına, mimari dönemlerin çoğunda sundurmamsı yapı özelliklerine rastlanır ve bu yapıların tümü, dışarısı ile içeri arasında bir durak yeri sağlar. İngilizce'deki

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Fırtına Barınağı Fırtına ve kasırgalara yatkın olan eyaletlerde yaşayanlar için, yeraltındaki ve sağlamlaştırılmış fırtına barınakları, yerleşim (ve ticari) alanların mimarisinin önemli bir parçasıdır. Düzgün stoklanmış fırtına barınaklarında, genellikle, ailenin birkaç hafta hayatta kalmasını sağlayacak su, yemek ve erzak bulunur. Barınağın en önemli özelliği havalandırmasıdır.

porch sözcüğü Latince'deki *porticus* veya Yunanca'daki *portico*'dan gelir ve sözü edilen her iki kelime de anlam olarak bir tapınağın girişini ifade eder.

Portico'lar zamanla antrelere dönüştü ve daha sonra, Rönesans döneminde insanlar özellikle, güneşten koruyan ama rüzgârı alan, gölgelikli verandalar yapmaya başladılar. İşte bunlar Amerikan kapı önü sundurmalarının tek kaynağı olmasa da, öncüsüydü.

İlk Amerika göçmenlerinin çoğu Avrupa'dan geliyordu ve oradaki bazı mimari gelenekler de kapı önü sundurmalarını içeriyordu. İlk sundurmaların bazıları ise tamamen farklı bir yerden geldi; Afrika.

Batı Afrika evleri "av tüfeği" diye anılan, koridorsuz üç ila beş odalı evlerdi ve bu evlerin bir kapı önü sundurması vardı. 18 ve 19. yüzyıl Amerika'sında Afrikalı köleler hem kuzey, hem de güney eyaletlerinde tutulurken, sundurma geleneği, belki de bu eyaletlerin sıcaklığı ve nemi yüzünden, güneyde daha hızlı gelişti.

19. yüzyıla gelindiğinde, kapı önü sundurmalar, evin stilinden bağımsız olarak, Amerikan mimarisinin özgün niteliklerinden biri haline gelmişti. Yeni çalışma şekillerinin ve işten tasarruf eden aletlerin sağladığı boş vakitler, güzel havada insanların "dışarıda oturup" komşularını izledikleri veya onlarla etkileşime girdikleri bir kültürün yükselişine katkıda bulundu.

Sundurmaların en gözde pratik yararlarından biri ise insanları ve toplulukları biraraya getirerek, ziyaretçilerin sohbet için uğramasını, yaşlıların çevre ile ilişkilerini sürdürmelerini ve ailelerin bir yandan dinlenirken, bir yandan çocuklarına göz kulak olmalarını sağlamasıydı.

Sundurma aslında yürümeyi seven bir kültürün

parçasıydı ve otomobiller gelişip, yaygınlaştıkça, sundurmalar yeni inşaatlarda garaj ve arka bahçe verandasına kıyasla, önemlerini yitirdiler.

Garaj

FRANSIZCA'DAKİ "GARER" DEN GELİR (KORUNAK SAĞLAMAK)
İLK "OTOMOBİL SUNDURMASI": W. B. SLOANE MALİKÂNESİ,
ELMHURST, IL

Günümüzde garajlar daha çok konfor amaçlıdır: Sıcak iklimlerde arabaları serin tutar, alet edevat, araba tamir aletleri ve bodrum katı, tavan arası ya da yedek odalara sığmayan her şey için bir saklama alanı sağlarlar. Ancak başlangıçta otomobillerin bakımı ve muhafazası için üretilmişlerdi. İlk otomobiller hava ya da su geçirmez değildi. Ve son derece dayanıksızdı.

Elbette at arabalarının muhafaza edildiği hangarlar, otomobillerin icadından önce, hemen hemen aynı nedenlerle yüzyıllardır varlıklarını sürdürüyordu. Ancak otomobillerin mekanik parça gibi ek bir özellikleri vardı.

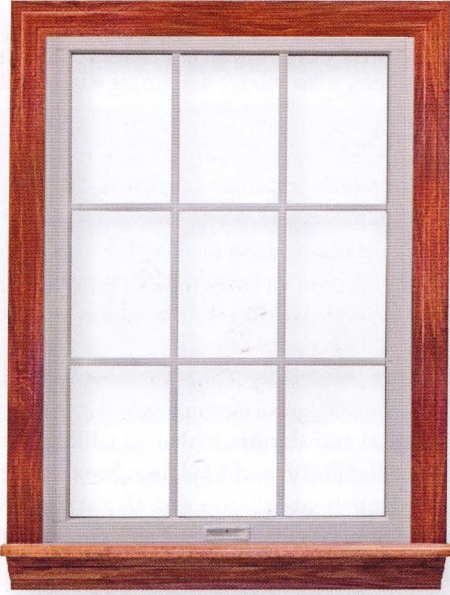
Bir at arabasının üstüne yağmur yağarsa, biraz yağlanması yeterli olabilirdi. Ancak bir T Model'in üstüne yağmur yağarsa, motoru tamamen değiştirmek gerekebilirdi.

Tıpkı at arabalarının muhafaza edildiği alanlar gibi evlerin garajları da ilk başlarda binadan ayrıydı.

Yağmur, rüzgâr, kar ve sıcaktan kaçma olanağı sağlayan binaya bitişik garajlara olan ilgi, araba satın alımının yaygınlaştığı 1960 ve 70'li yıllarda arttı. Arabaları korumanın bir diğer yöntemi de, eski at arabası garajlarının bir türevi olan "otomobil sundurmasıdır".

Ve Diğer...

En sade kilden kulübenin bile bir kapısı vardır. İnsanlar tıpkı binaları toplu amaçlara, odaları bireysel gereksinimlere uyarlamayı başardıkları gibi, belli bir alanın insan bedeniyle uyum sağlamadıkça kullanılmayacağını da erkenden keşfettiler. Kapı kolları el için uygundur, iç mekân aydınlatması güneş battıktan sonra da görüşü sağlar ve ısıtma-serinletme sistemleri kapalı alanları yaşanır kılar. Bu ve diğer unsurlar, binaların bize hizmet vermesi ve bizlere uyum sağlamalarına yardımcı olur. Zamanla daha çok işin ev içinde halledilmesini sağlayan bu elementler, insan endüstri ve gelişimini de etkilemiştir.

Cam

İLK ÜRETİM: İÖ 2500

ANTİK MİMARİDE PENCERELER DEMİR YA DA AHŞAP
IZGARALARLA, MİKA YA DA KÂĞITLA DOLDURULURDU

Insanoğlu cam yapmayı öğrenmeden önce, onu doğada gördü. Gördüğü iki tip doğal cam vardı. Fulguritler. Yani, kuma yıldırım düştüğünde oluşan ince borular. Ve volkanik bir patlamadan sonra hayatta kalmayı başaranların rastlayabil-

diği, obsidiyen denilen koyu renkli cam.

İlk kültürler bu maddeyi bıçak, ok başı ve mücevher yapımında kullandılar.

İnsanların binlerce yıldır cam yaptıklarını biliyoruz ve bilinen ilk insan üretimi camın tarihi İÖ 2500'e uzanıyor. Sanatçıların cama sayısız şekil ver-

İngilizlerin Pencere Vergisi

Ön cephesi pencerelerle dolu, güzel bir İngiliz kır evi yalnızca estetik değil, aynı zamanda ekonomik bir duruş da sergiliyor olabilir. Özellikle de 17 ve 18. yüzyıldan kalma ise. Söz konusu bu dönemde çoğu varlıklı toprak sahibi, hükümetin getirdiği "pencere vergisini" ödeyebildiklerini göstermek için evlerine bolca pencere eklerdi. Verginin amacı, gelir vergisine karşı sergilenen genel itirazı alt etmektir. İngiltere'de günümüzde dahi halen bazı yerlerde, kendilerine kesilen vergiye itiraz eden ya da bu parayı ödeyemeyen ev sahiplerine ait, kiremitle kapatılmış pencereler görülebilir.

İngiltere'de, bir zamanlar geçerli olsa da, artık bu sokakta pencereler vergiye tabi değil.

mesine yardımcı olan üfleme boruları ise İÖ 50 civarında Fenikeliler tarafından icat edildi.

Döküm işleminin 17. yüzyılda geliştirilmesiyle birlikte, cam kullanımı yaygınlaştı. Ancak hâlâ pence-relerde kullanılabilecek kadar düzgün cam levhalar üretilmiyordu.

Ortaçağ kilise ve katedrallerine gizemli bir ihtiyaç kazandıran renkli camdan (vitray) pencereler ise oldukça pratikti: çok sayıda levha üretmek yerine, cam işçileri daha küçük parçalardan mozaikler yapabiliyordu.

19. yüzyıl başlarında, cam kabarcığını üfleyerek, sonra da düzleştirene dek döndürerek yapılan pencere camına “göbek camı” deniyordu.

Bu şekilde üretilen camın ortasında “göbek” gibi bir şişlik kalıyordu. Daha sonraları bu camın yerini “silindir” cam aldı. Silindir cam pencere levhası üretmek için düzleştiriliyordu.

1840'larda büyük miktarda eriyik camın kalıplara dökülmesiyle, cam plakalar üretildi. Cam soğutulduktan sonra iki yüzeyi zımparalanıyordu. Daha sonra 19. yüzyılda camı nihayet orta sınıf için satın alınabilir kılan, mekanik işlem geliştirildi.

Kapı Topuzu

İLK PATENT SAHİBİ: OSBOURN DORSEY

İLK PATENT TARİHİ: 10 ARALIK, 1878

“KAPI TUTMA ALETİ” ABD PATENT NO: #210.764

Kapı yokken, insanların kapı topuzuna da ihtiyacı yoktu. Dolayısıyla mütevazı kapı topuzunun tarihi, özel yaşamın tarihini takip eder. İlk kapıları açmak belki yalnızca onları ittmekten, ya da bir anahtar kullanmak-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kilitler ve Anahtarlar Binalar, araçlar ve benzeri malları korumaya yarayan kilitler 4 bin yıldır varlığını sürdürüyor. Çoğu Amerikalının ev güvenliğinde kullandığı modern kilit-anahtar kombinasyonları 1848'de Linus Yale tarafından icat edildi. Yale kilitleri hâlâ çok kaliteli kilitler olarak görülüyor.

tan ibaretti. Belki de içeriden kapalı tutabilmek için kapının sürgüsüne mandal iliştiliyordu. Kapılar ayrıca katlanarak, sürgüyle veya geriye doğru itilerek de açılabilir.

Çok çeşitli kapı mandalı, kolu ve donanımı vardır. Bu sayılanlardan biri olan kapı topuzu 1878 yılında Osbourn Dorsey tarafından “icat” edilmeden yüzyıllar önce de dünyanın dört bir yanında kullanılıyordu.

Yuvarlak ya da oval (yumurta) biçimli topuzlar koloni döneminden beri kullanıldıkları halde, Dorsey'in ABD patent, çoğu Amerikalının kapılarını açma ve kapama yöntemlerini değiştirdi. Dorsey'in “icat” ettiği şey, süslemeli ve bir örnek kapı topuzu yapımını daha kolay ve hızlı hale getiren, sıkıştırmalı bir kalıp yöntemiymi.

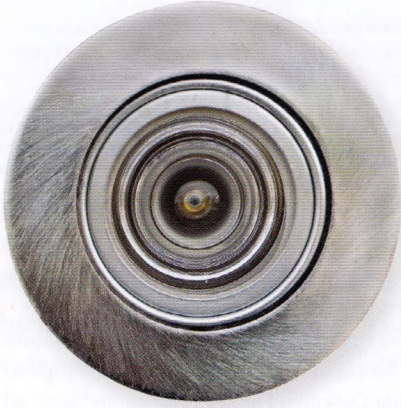
Bu arada 20. yüzyıl başlarında topuzların saplarına bilyeler yerleştirilerek, çok daha kolay dönmeleri sağlandı.

Kapı topuzlarının çoğu 5 santim enindedir ve bir boru, sap, mil ve topuzdan yapılırlar (plaka, gövde, aks ve topuz diye de bilinir).

Çelik kilitler makinelerinin 19. yüzyılda üretilmesinden bu yana, çoğu kapı topuzunda entegre kilit sistemi vardır. Bugün sıradan bir kapı topuzunda, topuzun merkezinde yer alan ve sustalı kilide bağlı sürgüyü kontrol eden bir düğme vardır.

Kapı topuzlarının büyük bölümü basit ve sade iken, farklı zamanlarda süslü ve güzel topuz modası da gelişmiştir. 19. yüzyıl ortalarında kapı topuzları özellikle zarıftı ve iyi bir koleksiyon malzemesiydi.

Kimi süslü kapı topuzları tam işlevli olabileceği gibi, bazen de en basit topuzlar son derece işlevsiz olabilir. Kapı topuzları tasarımdan çok, mühendislikten yarar sağlar. Kolay işleyen ve dayanıklı malzemeyle üretilmiş topuzlar, zarif bir görüntü yaratıcıları gibi, kırılma olasılıkları düşük olduğu için daha emniyetlidir.

Gözetleme Deliği

"KAPI DÜRBÜNÜ" OLARAK DA BİLİNİR
EV SAHİBİNİN DIŞARIYI GÖRMESİNİ SAĞLAR
MODERN KORUYUCU KAPILARIN ÖZELLİĞİDİR

Gözetleme delikleri mahremiyet veya görenek gereği olarak da kullanılır, ama tarihteki en önemli kullanım amaçlarından biri başka insanlardan korunmak olmuştur. Sağlam bir kapı insanın malını çalmak ya da mülküne tecavüz etmek, zarar vermek ya da yaşam alanları üzerinde bir tür egemenlik kurmak isteyenlere karşı bir engel oluşturur.

Olasılıkla dallar ya da hayvan postundan oluşan ilk kapılar fazla güvenlik sağlamıyordu, bu nedenle insanlar daha kalıcı engeller yapma çabasına koyuldular. Bu kadim kapılar genellikle ağır taştan oyulmuştu. Ve alt ve tepedeki miller üzerinde hareket ediyordu; izinsiz girmek isteyenleri dışarıda tutmada etkiliydi. Ancak aklınıza gelip şöyle bir bakmak istediğinizde hareket ettirilmesi kolay değildi. Her tür kapının bir çeşit avantajı ve dezavantajı vardır. Bazılarını açmak kolaydır ama kapalı tutmak zordur. Bazılarıysa içeri ışık girmesini sağlar ama istenmeyen bakışlara da açıktır.

Gözetleme deliği, sağlam, koruyucu bir kapıyı daha kullanışlı hale getirmenin bir yoludur. En eski biçiminde gözetleme deliği muhtemelen bir yarıktan ibaretti. İnsanlar yarıklardan içeri tehlikeli şeylerin (ateş, zehir, oklar) girebileceğini fark

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Zii Ev ya da binaya girmek amacıyla işaret vermek, çok eskiden beri olasıydı, bunun için -yerine bağlı olarak- kapı tıklatmak, güm güm vurmak ya da basit bir çanı çalmak gibi yollar vardı. 1831'de Joseph Henry (Smithsonian Enstitüsü'nün ilk sekreteri olan seçkin bir bilim insanı) elektrikli bir kapı zili icat etti -bugün çoğumuzun kullandığı zildi bu.

ettiğinde, göz hizasına öbür tarafı "gözetlemelerine" olanak verecek minik kapılar açıldılar. Elbette gerçekten zarar verilmek isteniyorsa bu gözetleme deliklerinden biri açıkken saldırgan yine zarar verebilirdi.

Kapıda açılmış bir pencere kısmen soruna çözüm sağlıyordu ama ya insanlar ziyaretçinin kapının arkasında kimse olup olmadığını bilmesini istemiyorlarsa? Bunun çözümü, ev sahibinin kendini göstermeden zili çalanı görmesini sağlayan gözetleme deliği ya da "kapı dürbünü"ydü.

İç Aydınlatma

EDISON'UN İÇ AYDINLATMA SİSTEMİ: 1882, NEW YORK
1993'TE AYDINLATMA ABD HANE ELEKTRİK
TÜKETİMİNİN YÜZDE 9,4'ÜNDEN SORUMLUYDU.

Günümüz insanları için hayal etmesi en zor şeylerden biri elektriğin icadından önce evlerin ne kadar karanlık olduğudur.

Sadece karanlık da değil; yağ lambaları ve mumlar varken bile, karanlık, sessiz ve durgun. Elektrik yokken otomatik merkezi havalandırma sistemleri, buzdolapları, radyolar, çamaşır makineleri ve diğer ev aletleri de yoktu. “Erken yatıp erken kalkmak insanı sıhhatli, varlıklı ve akıllı kılar” şeklindeki eski atasözü, insanların günbatımından sonra aydınlatma için mum kullanmak zorunda kalmadan belli şeyleri yapamadığı zamanlarda yazılmıştı.

Ancak mucitleri elektriği bulmaya iten şey, iç aydınlatma arzusuymdu, söz konusu diğer aletlerin bağlanmasını sağlayan ise elektrik ve elektrik şebekesiydi. 1879’da Thomas Alva Edison, New Jersey’nin Menlo Park ilçesindeki laboratuvarında işleyen ilk ampulü geliştirdi. İnsanlar iç aydınlatmanın yardımıyla günlerini hem daha erkene, hem de daha geçe doğru uzatma fırsatının üstüne atladılar. Ampul çok basitti ama sihirli bir şey gibi görünüyordu: takın lambaya, fişi duvara sokun, ışığınız olsun. Ev sahipleri aydınlatma aygıtları almaya başladıkça, ortalıkta küçük elektrik santralleri bitmeye başladı.

Ancak bu santraller birkaç şehir bloğundan fazlasına elektrik sağlayamıyordu ve çevre bölgelerde yaşayanlar artık elektrik diye bir şey var olmasına karşın, ondan yararlanamıyordu. Başkan Franklin D. Roosevelt’in Kırsal Kesime Elektrik Ulaştırma Bakanlığı 1935’te, tüm Amerikalıların iç aydınlatmaya ulaşmasını sağlayacak güç şebekesini inşa etmek üzere kuruldu. Bu arada iç aydınlatma fabrikalar ve diğer işyerlerinin de istedikleri saatte çalışabilecekleri anlamına geliyordu.

Edison’un akkor ampulleri sahneye çıktıktan sonra Amerikalılar evlerinde büyük ölçüde onları kullandılar, onların yumuşak ışığını floresan aydınlatmaya tercih ettiler. Ofis binalarında sıklıkla kullanılan floresan ışıklar gözleri rahatsız edici sert ışık verir ve konutlar için cazip değildir.

Ancak 21. yüzyılda insanlar artık çok elektrik yakan akkor ampullerinin yerine evde kullanım için özel olarak geliştirilmiş ve akkorlardan çok daha uzun dayanan yeni bir tür floresanı kullanmaya başlamış durumdalar. Bu yeni kompakt floresanlar enerji tasarrufu sağlıyor ve hem israfi engelliyor, hem de kullanılan ambalajı azaltıyor.

Havalandırma

TAMAMEN HAVALANDIRILMIŞ İLK OFİS BİNASI:
MILAM BİNASI, SAN ANTONIO, TEKSAS,
1920’LERİN SONLARI

Sıcak, nemli bir yaz günü hayal edin. Sıkışık trafiğin ortasında arabanızın içinde kısıtlı kalmışsınız ve gösterge panelinde kar tanesi düşmesi yok. Klimanız yok! Klima sayesinde arabada, evde, ofiste ve okul, süpermarket, bekleme odası ve ibadet yeri gibi mekânlarda hayatları konforlu hâle gelen milyonlarca kişi için böyle bir senaryoyu hayal etmek zor.

Peki klimadan önce ne yapıyorduk? Öncelikle, binalar farklı bir şekilde inşa ediliyordu. Evlerin çatıları altında sıcak havanın alt katlardan yükselip uzaklaşmasını sağlayan verandaları, yüksek tavanları ve geniş sayvanları vardı.

Ondan önce ise binaların, içinde su dolaşan duvarları (eski Romalılar), suyla çalışan pervane çarkları (Çin), sarnıç ve rüzgâr kuleleri (Persler) ve vantilatörleri (ortaçağda Mısır) vardı. Sonuçta insanlar serinlemeyi her zaman istemişlerdi.

Modern mekanize havalandırma, İngiliz bilim insanı Michael Faraday’ın 1820’de sıvı amonyakın sıkıştırılması halinde buharlaşırken etrafındaki havayı soğuttuğunu keşfetmesiyle mümkün

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Merkezi Isıtma Bu tür sistemler bir evin bir ya da iki odasına değil, her yerine ısı yayarlar. Eski Roma'nın "hipokaust" denilen ısıtma düzeneklerinden, Ruslar'a ait suyla ve İngilizler'e ait buharla ısıtma sistemlerine dek uzanan bu fikir, çok eski olmakla birlikte gelişmeye devam ediyor. Birçok modern Amerikan evi, ısı pompalarını kullanıyor ama diğerlerinde hâlâ elektrikle çalışan "radyan ısı" var.

oldu. 1842 yılında Dr. John Gorrie, Florida'nın Apalachicola şehrinde sıtma ve sarıhumma hastalarının yattığı bir koğuştaki sıkıştırma yöntemiyle havayı soğuttu.

"Air conditioning" yani "hava düzenleme" terimi 1906'da Kuzey Carolina'nın Charlotte kentinde, belli işlemlerden söz ederken "su düzenleme" tabirini kullanmaya almış tekstil imalatçısı Stuart W. Cramer tarafından bulundu. Aynen aynı dönemde yaşayan havalandırma mucidi Willis Haviland Carrier gibi, Cramer da serinletme ve havalandırmanın yanı sıra, havanın içerdiği nemi de kontrol edebilmek istiyordu ki bu modern havalandırma teknolojisine doğru atılmış önemli bir adımdı. Arabalar ve evler için havalandırmanın gelmesiyle birlikte, insanların yaşam biçimleri değişti.

Merkezi Isıtma

İLK PROTOTİPLERİ: KÖMÜR OCAKLARI VE ODUN SOBALARI
ISI YAYMA BİÇİMİ: KONVEKSİYON YA DA İŞİNİM İLE
ÇOĞU EV DOĞALGAZ VEYA ELEKTRİKLE ISINIR

Binlerce yıl boyunca "merkezi ısıtma" bir evin ortasında ateş yakmak anlamına geldi. İS 100 yıllarında, su kanalları sayesinde tesisat gibi şeyleri çoktan merkezileştirmiş olan Romalılar, *hipokaust* denilen ısıtma sistemini buldu. Bu sistem bir evdeki bütün odaları ısıtmak için zeminin altına

ve duvarların arkasına yerleştirilmiş ocaklarda ısıtılan havayı kullanıyordu. Aynı çağda Kore'de *ondol* denilen bir merkezi ısıtma sistemi kullanımdaydı. Bu sistem de aynı ilkeyle çalışıyordu: Sobalardan çıkan artık ısının ziyan edilmesi gerekmiyordu.

18. yüzyılda Avrupalı mühendisler suyun ısıyı iletme için kullanılabileceğini keşfetti. Kapalı su devridaim sistemleri ve buhar birarada o kadar istikrarlı ısı sağlıyordu ki, ilk kullanım alanlarından biri seralar olmuştur.

ABD'deki evler 19. yüzyılın sonlarına dek genellikle odunla ısıtıldı, o tarihteyse kömür, tercih edilen yakıt haline geldi. Kömür yakan bodrum kat kazanları ucuz dökme demir radyatörlere sıcak su ya da buhar gönderiyordu ve en eski kömür kazanları (1885'te Dave Lennox tarafından icat edilmişlerdi) konveksiyonla çalışıyordu. 20. yüzyılın ortalarında kazanlarda ısıtılan havayı bir evin kanal sisteminde daha verimli bir şekilde dağıtmak için elektrikli pervaneler eklendi.

Çok geçmeden gaz ve sıvı yakıt yakan basınçlı hava kazanları geldi ve ateş karıştırmaya, kömür kovaları taşımaya ve bodrumda kirli ve çok yer tutan kömür tenekeleri bulundurmaya gerek bırakmayıp ev sahiplerinin hayatını çok kolaylaştırdı.

Gaz yakan kazanlar diğerlerinden daha verimli. Ve insanların ev ısıtma ve serinletme seçeneklerinin çevreye etkilerini daha çok düşünmesi paralelinde önemi giderek artıyor.

PARALEL TARİH

Havalandırmanın Tarihi...

Modern klima, verimini, 1902'de Brooklyn'deki Sackett-Wilhelms Litografi ve Yayıncılık Şirketi'ne "Havayı İşlemek İçin Bir Cihaz" yapan Amerikalı mühendis Willis Carrier'a borçlu. Onun sayesinde soğutulmuş bükümler havayı serinletmiş ve nem oranını yüzde 55'e indirmişti. Carrier'ın icadı muazzam bir başarıya ulaştı. İlk klimalı ev 1914'te Minneapolis'teydi, sahibiyse Charles Gates'di. 1922'de Carrier iki yeniliğe imza attı: Bükümlerdeki amonyakın yerine "dielene" denilen bir soğutucu koydu ve merkezi bir kompresör ekleyerek ünitelerin daha küçük olmasını sağladı. Carrier klimasını sinema salonlarına sattığında sinemalar daha da popülerleşti -artık insanlar orada gündelik tasarılarıyla birlikte yazın sıcaklığından da kaçabiliyorlardı. Çok geçmeden klima üniteleri ofis binalarına, büyük mağazalara ve birçok başka yere de konmaya başlandı.

Ev Aletleri

Modern insan, örneğin, buzdolabına olmazsa olmaz gözüyle bakabilir. Ama gerçekte buzdolabı, gıda ve barınma ile kıyaslandığında yaşamsal bir gereksinim değildir. İşte bu bölümdeki (çoğu elektrikli) aletlerin ortaya çıkışları ve gelişimlerinin anlaşılmasında en önemli nokta da bu. Söz konusu bu aletler yaşamı kolaylaştırmadı, teknoloji de onları kolaylaştırmaya başladı. Mutfak fırınından önce yemek pişirmenin püf noktası ateşi idare etmektir. Bulaşık makinesinden önce mutfak eşyaları elde yıkanıyordu (ondan da önce ise en yakın su kaynağına taşınıyor ve kumla ovuluyordu).

Saat

İLK SAAT: GÜNEŞ SAATİ
İLK MEKANİK SAATLER 14. YÜZYILDA YAPILDI

Saat denilen alet, değişen mevsimler, ölümler, eylem ya da durumların süreleri ve yaşlanma gibi yaşama dair olayların süresini tutmamıza yarayan o eski mi eski kavramı, yani zamanı ölçer. Bu yaşamsal olayların bazıları kolayca ölçülebilir nitelikteyken, kimisi de değildir. Bu tür olaylarla karşılaşan ilk insanlar onları anlamaya çalıştılar.

Örneğin, “Işığın olduğu yerden, karanlığın olduğu yere doğru nasıl ilerliyoruz?” gibi sorular sorarak, günden geceye doğru ilerleyen hareketi ölçmek iste-

diler. Bu tür bir soruya zaman kelimesini ya da zamanın ölçümüyle ilgili terimleri kullanmadan yanıt vermeyi denerseniz, bu kavramın insan zihnini için ne denli önemli olduğunu anlayabilirsiniz.

Işığı karanlıktan ayırmanın en eski yöntemi güneş saatiydi ve devasa bir dikilitaş biçimindeki bu saat İÖ 3500 civarında Mısırlılar tarafından kullanıldı.

Güneş saati, üstünde çizgileri olan bir diski ve güneş ışığının bu çizgiler üstündeki hareketine göre insanlar günün erken bir zamanı mı, sabah mı, öğlen mi yoksa daha geç bir zamanı mı olduğunu anlıyorlardı. Elbette güneş saati ancak güneş olduğunda işe yarıyordu ki bu da kullanımı kısıtlıyordu.

Saat konusunda bundan bir adım sonraki gelişim, Mısırlıların su saati oldu. Su saati günün ilerleyişini, düzenli olarak damlayan su damlalarıyla ölçüyordu. Saatin avantajı hava karardıktan sonra da kullanılabilmesi idi.

İlk mekanik saatler 14. yüzyılda ortaya çıktı ve ilk örneklerin hatasız olduğu söylenemezdi. Mekanik saat üretiminde tek mesele önemli bir toplantiya yetişmek değildi; hatasız bir deniz kronometresi üretme yarışı son derece ciddi idi çünkü saat ne

SIRA DIŞI BİLGİLER...

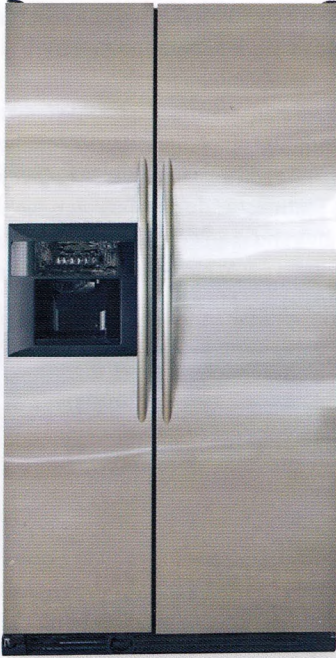
Kol Saati Saat 17. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandı ama yeri bilek değil, cepti. Bilekte kullanılmaya uygun derecede küçük mekanizmalara sahip ilk saatler, ancak 20. yüzyıl başlarında toplu olarak üretilmeye başlandı. Louis Cartier'nin havacılığın öncülerinden Alberto Santos-Dumont için tasarladığı “Santos” saat kare biçimliydi ve deri kayışla tutturulmuştu.

kadar hatasız olursa, boylam o kadar hatasız hesaplanacak, kartograflar da yerküreyi o denli hatasız ölçebileceklerdi.

Modern insan atalarının bilimsel hataları karşısında hayrete düşse de, bazı antikçağ kültürleri zaman ölçümünde takdire değer adımlar attılar, öyle ki onların getirdiği bazı yenilikler bugün bile aşılamadı. Örneğin, Yunanlılar yılı “ay” denilen on iki eşit bölüme ayırdılar.

Bu terim adını dünyanın uydusundan alıyor ve ayın tam bir döngü oluşturması için geçen süreyi ifade ediyordu.

Ancak günü 24 eşit “saate” bölenler Yunanlılar değil, Mısırlı ve Babilililerdi.

Buzdolabı

İLK SUNİ DONDURMA İŞLEMİ 1748'DE SERGİLENDİ

İLK TİCARİ BUZDOLABI: 1856

İLK EV DONDURUCUSU ÜRETİCİSİ: GENERAL ELECTRIC

Ev buzdolaplarının insanların yaşam tarzı üzerindeki etkisi, çoğumuzun düşündüğünden çok daha büyüktür. Bir mutfak ocağını

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Mikrodalga Mikrodalga fırın yiyeceğin içindeki su ve diğer polarize molekülleri harekete geçirerek, çok daha hızlı ısınmalarını sağlar. Yemek pişirme amaçlı mikrodalga teknolojisi, tesadüfi keşiflerin en ünlülerinden biri: Bir gün Raytheon şirketinde çalışan mucit Percy Spencer, mikrodalga radar aygıtına enerji sağlayan “magnetron”un önünde durduğunda, cebindeki şekerin eridiğini fark etti. Ve...

kullanmasanız da yemekler ızgarada ya da ateşte pişirilebilir. Bulaşık makinesini kullanmasanız, tencere ve tabaklar suyla temizlenebilir. Ama bir evin buzdolabını kaldırmak, ev ahalisinin dayanıksız gıda saklama kabiliyetini büyük oranda azaltır. Bu tür bir durumda ev halkı gününbirlik yetecek miktarda yiyecek almaya ya da dayanıklı gıda ürünlerinden çok miktarda alarak depolamaya başlayabilir. Veya konserveleme, tuzlama ve kurutma gibi gıda saklama sanatlarını yeniden öğrenebilir.

Uzun zaman önce kültürlerin sıcak aylarda gıdaları soğutabilmek için kar ve buz toplayıp saklaması gerekiyordu. Çok geçmeden buzların saklandığı yerler buzhane diye anılmaya başlandı ve su yüzeyinden kolaylıkla taze buz elde edebilmek için buzhaneler göl kenarına kuruldu. Buzhaneler evlerde kullanılan buz kutularının öncüsüydü. İçi metalle kaplı bu kutuların tepesine yakın bir yerinde iri bir buz kalıbı bölmesi vardı. Eriyen buz, dipteki bir kabın içinde birikip boşaltılıyordu ve buzadam denilen kişiler eriyen buzları yeniliyordu.

Modern mekanik buzdolabının ortaya çıkışını tartışmadan önce, çoğu gıda saklama yönteminin aksine, soğutma işleminin gıdaların lezzetini değiştirmediğini belirtmek gerekir. Tuzlama, kurutma, turşu kurma, tütsüleme, salamura yapma ve konserveleme yöntemlerinin tümü, soğutmanın aksine taze gıdanın dokusu ve tadını etkiler.

Yine de buzdolaplarının yaygınlaşması, hem yüksek maliyetleri hem de içerdikleri zehirli kimyasallar yüzünden belli bir zaman aldı.

İlk buzdolabı 19. yüzyılda üretildi ve ticari uygulamalarda kullanıldı. Ev tipi buzdolaplarının ilk yaygın kullanımı ise 1920’lerde gerçekleşti. Söz konusu buzdolaplarının dolap bölümünün üstünde yuvarlak bir kompresörü vardı ve kompresörde kükürt dioksit ile metil format kullanılıyordu.

1930'lara gelindiğinde zehirli maddelerin yerine freon kondu ve fiyatlar düştü. Artık yeni bir nesil buzdolabını karşılamaya hazırды.

Mutfak Ocağı

İLK MUTFAK OCAKLARI KÖMÜR YA DA ODUNLA ISITILIYORDU
19. YÜZYIL OCAKLARI: FRANKLIN, ŞİŞ GÖBEKLİ, RUMFORD
BUGÜNÜN OCAKLARINDA GAZ YA DA ELEKTRİK KULLANILIR

İlk mutfak bir yemek ateşinden ibaretti ki bu aynı zamanda mutfak ocağının da ilk örneği idi. Tüm pişiriciler birer ocak olsa da, tüm ocaklar bir pişirici değildir. Ocak aynı zamanda odayı ısıtan bir alet olabilir.

Bu nedenle çoğu Amerikalı "mutfak ocağı"ndan söz ederken, bu sözü tam doğru kullanmaz. "Mutfak ocak seti"; tutuşturucu, fırın, ısıtma elementleri (ocak kısmı) ve duman giderici bölümden oluşan ve mutfaktaki diğer alet ve dolaplara uygun şekilde tasarlanmış bir kombinasyonun karşılığıdır. Mutfak ocağı, özellikle de yaz aylarında mutfak hayli ıstısa da, çok az Amerikan evinde mutfakta ısıtma amaçlı kullanılan ocak vardır.

Pişirme ocakları ilk olarak 18. yüzyılda, insanların ocak ateşinden çıkan dumandan rahatsız olmasıyla birlikte geliştirildi.

Bacayla havalandırılan yarı kapalı bir alan inşa etmek, kara dumanı yellemekten çok daha pratikti.

Kömür yerine doğalgaz ve elektrik seçenekleri ortaya çıktıkça, çoğunluğu dökme demirden yapılma ilk metal ocaklar değişmeye başladı.

Mutfak ocakları birden fazla pişirme yöntemine olanak sağlayabilir. Ocak üstünde yiyecekler sotelenebilir, haşlanabilir, kızartılabilir, ızgara yapılabilir ve kaynatılabilir. Fırında ise kızartma, kavurma ve ızgara yapmak mümkündür.

Bazı modern mutfak pişirme setlerine mikrodalga da dahildir. İngilizlerin ünlü Aga pişiricisi gibi bazıları ise daimi ısıtma sağlayabilir: Bu gazlı pişirici daima çalışır durumdadır ve farklı bölümleri, farklı sıcaklık derecelerinde ısıtma sağlayabilir. Böylece çay için su kaynatırken, yemek tabağı sıcak tutulabilir.

Mutfak ocakları genelde gazlı ya da elektriktir ama çoğu profesyonel aşçı, ocak için gazı, fırın içinse elektriği tercih eder.

Son yirmi yılın en ilginç trendlerinden biri ise evlerde kimi zaman altı ila sekiz gözlü ocakları olan profesyonel mutfak setlerinin kullanılıyor olmasıdır.

Elektrikli Süpürge

JAMES MURRAY SPANGLER
2 HAZİRAN, 1908/ ABD PATENT NO: 889.823
"HALI SÜPÜRME VE TEMİZLEME" PATENTİ

Elektrikli süpürge icadının öncesinde geçen bir film izlediyseniz, "halı dövücü" ile halıların toz ve pisliğini temizlemeye çalışan hizmetçileri görmüşsünüzdür. Bambudan yapılma uzun sap-

ları olan sopalardır bunlar. Elbette o dönemde yerleri süpürmek de mümkündü ama en sert süpürgeler bile, serin kuzey iklimlerinde ayakları sıcak tutmak için kullanılan kalın yün halıların dokusuna işle-miyordu. 20. yüzyıl başlarının mucitleri çeşitli halı süpürücüler ve çok-tüplü endüstriyel emici makineler ürettir. Çok sayıda insanın daha küçük evlere ve dairelere taşındığı bir çağda, daha kolay ve etkili bir çözüme ihtiyaç vardı.

İşte bu noktada devreye Ohio, Canton'daki bir mağazada hademe olarak çalışan James Murray Spangler girdi. Spangler 1907'de eski bir vantilatör motoru, bir sabun kutusu ve bir süpürge sapını kullanarak taşınabilir bir vakumlu süpürge üretti. Bundan bir yıl sonra Spangler daha geliştirilmiş bir tasarım için patent aldı ve ilk makinelerinden birini William H. Hoover isimli kuzenine sattı.

Gerisi çorap söküğü gibi geldi. "Hoover" adı şu anda elektrikli süpürgeyle öyle özdeşleşti ki İngiltere'de konuşma dilinde elektrikli süpürgeyle temizleme eylemi için kullanılıyor.

Piyasadaki ilk Hoover modeli "O" idi. Hoover'ın en önemli özelliği ise bir zamanların ünlü sloganı "temizlerken süpürür, süpürürken döver"e ilham

veren "dövme çubuğu"uydu.

İlk marka bilinirliğini yakalayan Hoover olsa da, çok geçmeden Electrolux, Kirby ve Eureka gibi şirketler de rekabete dahil oldu. Bu rekabet her yıl elektrikli süpürge üreticilerinin yeni bir özellik, çekiş gücü, güvenlik mekanizması ya da teknolojiyle tüketiciyi mevcut makinelerini değiştirmeye teşvik etmesine neden oldu. Son model elektrikli süpürgeler otomatik, kendi kendine işleyen tipte makinelerdir. Kalın ve ırice bir frizbiyi andıran motorlu robotik süpürge Roomba da onlardan biri.

Ne yazık ki Roomba henüz halıları kaldırıp, örümcek ağlarına erişemiyor. Vakumlu temizleyiciler kısa vadede ancak insanların harcadığı çaba oranında işe yarayacaklar gibi görünüyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

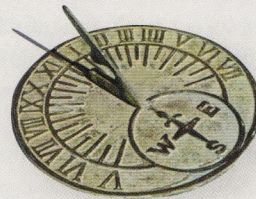
Süpürge Bu eski temizleme aracının, ahşap ya da taş zemin gibi yüzeyleri toz ve kirden arındırmaya yarayan sert ve sıkı telleri vardır. Uzun zaman cadılarla ilişkilendirilen süpürgeler son zamanlarda Harry Potter serisinin Quidditch maçlarıyla birlikte yeniden popülerlik kazandı. Belki de cadılarla ilişkilendirildiklerinden dolayı çalı süpürgeleri artık Wicca ritüelinin sembolü haline geldiler.

Zamanda Yolculuk

Kimse insanın zamanı tam olarak ne zaman veya nasıl ölçmeye başladığını bilmiyor. Ancak bu eylem tarihin erken dönemlerinde gerçekleşmiş olmalı. Çünkü düzenli bir aydınlık ve karanlık, sıcak ve soğuk, canlanma ve ölüm döngüsü olan dünyada, zaman tutmak akla yatkın geliyor. Ancak yine de zamanı hatasız ve istikrarlı biçimde ölçebilecek noktaya gelebilmek insanın binlerce yılını aldı. Bunun nedeni doğanın döngülerini ya da ritmini anlayamamak değil, teknolojik gelişmelerin doğadan öğrenilen bilgiye ayak uyduramamasıydı. Su ve güneş saati dahil ilk saatlerin bazıları bugün bile belli bir dereceye kadar zamanı ölçme işini başarıya gerçekleştiriyor. İnsanı deniz yolculuğunda hatasız ve istikrarlı çalışacak bir zamanölçer üretmeye iten şey daha keskin, daha spesifik ve daha hassas olma gereksinimiydi. Bu sayede yerküre eksiksiz biçimde ölçülebilecekti. Duvar ve kol saatinde seri üretime geçiş uzun zaman almış olsa da, her evin ya da binanın temel unsurlarından biri olmanın yanında saatler, tarih adımlarını kavramamıza da yardımcı olurlar.

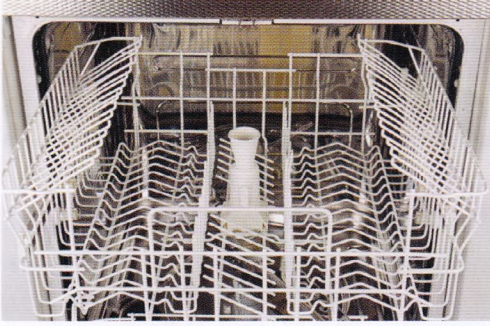
TARİHÖNCESİ

Gölge Çubuğu
Günün farklı anlarında güneşin konumu göstermek üzere, etrafında işaretler çizilerek yere saplanan bir çubuk. Gün ortası yaklaştıkça gölgeler kısalır, akşama doğru ise uzar.

İÖ 2000

Güneş Saati Basit bir gölge çubuğunun ya da milin daha yüksek bir doğruluk derecesi elde etmek amacıyla açlandırılmış biçimidir. Resimdeki gibi pirinçten yapılmış güneş saatleri Avrupa Rönesansı boyunca kullanıldı.

Bulaşık Makinesi

JOSEPHINE GARIS COCHRANE
28 ARALIK, 1886/ ABD PATENT NO: 355.139
PATENT ADI "GARIS-COCHRANE MAKİNESİ"

Yaklaşık bin yıl boyunca (İngilizce'de bulaşık makinesi anlamındaki) "bulaşık yıkayıcı" sözü yalnızca bulaşıkları yıkanan kişi anlamına geldi. Tencere, tava, tabak ve çatal-bıçak yıkamak mutfak işlerinin en alt düzeyiydi ve çok yorucu olsa da, işin içinde yeterince kişi olduğu sürece, basit bir görevdi.

Ne var ki bulaşıkları elde yıkamanın bir dezavantajı vardı (hâlâ da var): İnsan sakarlığı. Sabunlu suyla ve kaygan tabak-bardaklarla dolu bir lavaboda bir şeyler kırmak işten bile değildir. 1886'da Illinois, Shelbyville'li sosyete üyesi Josephine Garis Cochrane, hizmetçilerinin narin porselenlerini kırmasına daha fazla dayanamadı. Bulaşığı kendi eliyle yıkamaktan da nefret eden Cochrane, işi halletmenin yollarını düşünmeye başladı.

Mucitlik Cochrane'in kanında vardı. Buharlı geminin mucidi John Fitch'in torunu olan Cochrane'in gözü mühendislikten korkmuyordu. Cochrane raflarına tabak yerleştirilen ve bulaşıkları alttan ve üstten su fışkıyeleriyle yıkayan bir makine prototipi tasarladı. Elle çalışan bu alet 1893 Columbia Dünya Sergisi'nin en dikkat çekici parçası oldu. Cochrane aleti için patent olarak pazara satış yaptı. Cochrane'in nihayetinde Kithcen Aid adıyla tanınan şirketi bugün Whirlpool'un bir parçası olarak iş dünyasındaki yaşamını sürdürüyor. Ev kullanımına uygun bulaşık makineri 1950'lere kadar piyasaya çıkmadı ama 1970'lere gelindiğinde genelde avakado yeşili ya da sarı renkteki bulaşık makineleri ABD orta sınıf evlerinin çoğuna girmişti.

İS 200 Kum Saati

Elimizde 1300'e kadar kum saati kullanımına ilişkin bir kayıt yok ama İskenderiye halkının yüzyıllar önce bu saatin küçük bir çeşidini yanlarında taşıdıklarını biliyoruz.

1500 Cep Saati

İlk cep saatleri aslında boyuna takılıyordu ve cebe sığmayacak kadar ağırdı. Bazısı kutu içinde duran modern versiyonları ise 16. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlandı.

1980

Dijital Saat
Modern dijital saatler okuma bozukluğu olanlar için yararlı olabilir. Çünkü akrep ile yelkovanı okumak gerekmez; sayılar sırasıyla karşınızda durur.

1200

Mekanik Saat

Bu saatin ilk örnekleri suyla, düşen ağırlıklarla ya da dişlilerle çalışıyordu. Bu alandaki buluşların çoğu Arap mucitler tarafından gerçekleştirildi. Amaç kısmen ibadet vakitlerini belirlemektir.

1800

Ayaklı Duvar Saati

Sandıklı saatlerin çoğu, ağırlıkla işleyen, sarkaçlı saatlerdir. Saat başlarında ve buçuklu saatlerde çalarlar. Bazıları çeyrekli saatlerde de çalar.

Arka Bahçe

Insan pek çok aşamadan sonra sonunda nihayet başını bir çatı altına sokup, ışık, hava ve suyu içeri getirdiğinde, ironi kapısını çaldı. Bu kez evine ya da binasına bağlı bahçe ya da teras benzeri açık alanlara özlem duyuyordu. Kapalı alan ile açık alan arasındaki geçişi, çadırlar, verandalar, bahçeler ve çimenliklerle deneyimleme yöntemi giderek yaygınlaştı ve “ekstra” etkinlikler bir kez daha devreye girdi. Yiyeceğinizin yetmeyeceğinden endişelenirseniz orkide yerine lahana yetiştirirsiniz. Suyunuzun yetmeyeceğini düşünürseniz, havuz yaptırmak yerine kuyuya kova indirirsiniz.

Bahçe

(İNGİLİZCE “LAWN”) FRANSIZCA'DAKİ “LAUNDE”
(FUNDALIK, ÇALILIK) SÖZÜNDEN GELİR
“LAWN” PARTİSİ: BAHÇE PARTİSİNİN ABD VERSİYONU

Yeşil bir bahçe günümüzde, aynen beyaz çit ya da gıcır gıcır bir araba gibi banliyö yaşamının sembolü haline gelmiş olsa da, bir zamanlar büyüğe bir bahçe anlamsız bulunur, yalnızca zenginlere yakıştırılırdı. 20. yüzyıldan önce çoğu Amerikan evinin dışına adım attığınızda muhtemelen bir mutfak bahçesi, bir çamur birikintisi ya da müstemilata giden bir patikayla karşılaşırdınız.

Birçok Amerikalı İngiltere'deki gibi evlerin arkasında uzanan çimliklere ya da bahçelere özense de, New York iklimi çim yetiştirmeye uygun değildi. İnsanlar İngiliz çim tohumlarını ABD'de yetiştir-

meyi denedilerse de yöntem işe yaramadı. 1915'te, etkinliğinin temeli eşit boyda biçilmiş çime dayalı olan ABD Golf Derneği, devletle işbirliği yaparak işe yarayacak çim kombinasyonunu üretti.

Bu çabalar meyve verdiğinde henüz öykünün sonuna gelinmemişti. İngiliz çimleri nemli ve yağmurlu iklim sayesinde sulanıyordu. Amerikan çimlerinin ise düzenli olarak ve kurak dönemlerde fazladan sulanması gerekiyordu. İngiliz çimleri o dönemde tırpanlanarak ya da hayvan otlatılarak kısa tutuluyordu (Başkan Woodrow Wilson'un Beyaz Saray'ın güney bahçesinde koyun sürüsü bulundurmasının nedenlerinden biri de buydu). Amerikan bahçeleri ise motorlu çim biçme makineleri gelene dek bakımsız kalmayı sürdürdü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise çim biçme makineleri evlerin standardı haline geldi.

Bahçeler her zaman süs amaçlı değildir. Çocuklar için emniyetli bir oyun alanı; açık hava sporları için uygun bir ortam sağlarlar. Ayrıca bitki yetiştirme ve sosyal etkinlikler için de kullanılabilirler. Ne var ki bahçe bakımı maliyetli ve zaman alıcı olabilir ve bakımı ihmal edenler de komşuların-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kafes işi Gül, ıtırşahi ve sarmaşık gibi tırmanıcı bitkilere destek sağlama amaçlı bu yapılar, bir pergolanın (bahçe içinden geçen patika ya da iki bina arasındaki bitki kaplı geçit) duvarlarını oluşturabilir. Kafes işleri ucuz, doğal malzemelerden üretilebileceği gibi, boyalı ahşap, dökme demir ya da alüminyum gibi malzemelerden, daha süslü tarzda da üretilebilir.

dan baskı görebilirler. Bugün çevre eylemcilerinin çoğu, kaynakları tüketen çim bahçelerinin yerini, sıfır su bahçe düzenleme yönteminin alması gerektiğini düşünüyor. Bu düzenleme biçiminde yöresel ve kuraklığa dayanıklı nitelikteki bitkiler yapıların etrafında kullanılıyor.

Bahçe Avlusu (Patio)

İSPANYOLCA'DA "GÖĞE AÇIK İÇ ALAN"
ANLAMINA GELEN SÖZCÜKTEN TÜREDİ
İLİŞKİLİ ALANLAR: VERANDA, ÇARDAK, SUNDURMA

Bahçe avlusu (İngilizce'de "patio") sözü İspanyolca'dan gelir ama ülkenin dört bir yanındaki banliyö arka bahçelerinin hemen hepsinde görüldüğü düşünülecek olursa, terimin kolaylıkla 20. yüzyıl Amerikan halkı tarafından türetilmiş olması da mümkündür. Modern bahçe avluları ise avlunun ve bahçenin bir parçasıdır.

İlk kimlerin bahçesi vardı? Antik Mısır ve Pers dünyasında bakımlı bahçelerin olduğuna kuşku yok. Örneğin, Büyük Darius'un bir "cennet bahçesi" vardı. Babil'in Asma Bahçeleri, Dünyanın Yedi Harikası'ndan biriydi. Ptolemaios'un İskenderiye'deki bahçeleri de çok ünlüydü. Antik Roma döneminin zenginleri Hadrianus Villası'ndaki kalıntılarda gözlemlendiği türde bahçeler inşa ettiler. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bu uygarlığın pek çok geleneği doğuda yaşatıldı ve bahçecilik Bizans ve Mağribi İspanya'da sürdürüldü.

Bahçe avluları da yine Mağribi İspanya'da görülmeye başlandı. Güzel taşlarla döşeli patikalar ve oturma alanları, dışarıyla içeriye kaynaştırmaya yar-

PARALEL TARİH

İmparatoriçe Josephine'in Malmaison Gülleri

İmparatoriçe Josephine 1799 yılında (Bonaparte'ların Paris'in hemen batısında yer alan ünlü şatosu) Malmaison'un bahçesini ekip biçmeye başladığında tohum ve bitki toplama merakına zaten çoktandır sahipti ve bunların çoğunu da denizaşırı ülkelerden getirtmekteydi. Çok geçmeden eşi Napolyon da, Fransızca'da "kötü ev" anlamına gelse de, Malmaison'dan en az onun kadar keyif almaya başlamıştı. İmparatoriçe Josephine 200 gül örneği toplayarak bir "gül rönesansı" başlattı. 1830 yılına gelindiğinde ise artık Fransa toplam 2 bin 500 çeşidiyle gül yetiştiriciliği ve ihracatında öncü ülke olmuştu.

Rose olarak da tanınan Josephine Bonaparte, Malmaison'da özenli partiler verirdi.

dımcı oldu. İç mekân ile dış mekân arasındaki geçiş kesintisiz kılma girişimleri, meditasyonu desteklemeye yarayan Zen bahçelerinin bulunduğu Çin ve Japonya'da da görüldü.

Avrupa'da bahçecilik ortaçağ döneminde, eğlence ve dış mekân deneyimi için ek alanlar yaratmaya yönelik merakın artışıyla birlikte Fransa ve İtalya'da canlandırıldı.

Bahçe avluları, verandalar ve sundurmalar İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD'de de 18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandı ve bu yapılar hem dönemin stiline hem de mevcut malzemeye bağlı olarak farklı biçimlere büründü.

1970'lerden bu yana çoğu evde bahçe avlusu yerine, ev ile bahçe arasındaki ana geçiş alanı olarak sundurma yer alır. Bunun nedeni de bahçenin meyilli olması durumunda, sundurmanın daha kolay inşa edilebilmesidir. Bahçe avlusu hangi biçime bürünürse bürünsün, bir eğlenme ve dinlenme alanı olarak şimdiye dek hiç olmadığı kadar revaçta.

Çadır/ Tente

LATİNCE'DEKİ "TENDERE"DEN GELİR (GERMEK)
"PUP" ÇADIR: KÜÇÜK, ÜÇGEN BİÇİMLİ, İKİ KİŞİLİK ÇADIR

Arka bahçeye kurulan, içi uyku tulumları, oyuncak hayvanlar, çizgi romanlar ve atıştırma ile dolu bir çadır, Amerikan çocukluğunun en önemli sembollerinden biridir. Çadırlar daima bir tür kumaştan yapılıp ve daima geçicidirler. En dayanıklıları bile özel bir çaba göstermeden sökülebilir.

İlk başta tüm insanlar göçebeydi. Sami kökenli "Arap" sözcüğü aslında "göçebe" anlamına gelirdi ve Yakındoğu'yu özgürce arşınlayan Bedeviler için kullanılırdı. Bedeviler hiç tahıl yetiştirmez ve hiç toprak sahibi olmazlardı. Dolayısıyla mesken olarak, kamu yaşamı ve özel yaşama göre farklı bölümlere ayrılmış çadırları tercih ederlerdi. Çadırlar dayanıksız olmadığı gibi geçici olarak da görülmezdi.

Örneğin, Musa ve İsrailoğulları, Ahit Sandığı'nı bir çadırda almışlardı. Çadırlar ev ve ibadet yeri olduğu kadar, askeri seferler için birer karargâh ve erzak deposuydular.

Çadırların dayanıksız olduğu da söylenemezdi. İngiltere'deki bazı Roma garnizonları farklı kullanımlara ayrılan çadırlarla öyle iyi donatılmıştı ki,

oralarda birlikler kalır, kentler yeşerirdi. Osmanlı sultanları ise belki de çadırları en yüksek estetik düzeye erdirenlerdi. Tören amaçlı kullanılan çadırlar renkli ipeklerle süslenirdi ve halılar, sedirler ve sultanın gözde eşyalarıyla bezeli mekânın üstünde sivri bir çatı yükselirdi. Bu tören çadırlarını gören Avrupalılar, onları göçebelik dışı alanlara da uyarladılar.

Pek çok Amerikan evinin bahçesinde görülen ev tipi kamp çadırları, iki tip çadırın da özelliklerini taşır. Tıpkı göçebelerinki gibi kolayca kurulup kaldırılır ve yatıya kalma, geceyi geçirme mekânı özelliğiyle bir tür törensel anlam taşır.

Ayrıca aynen askeri çadırlar gibi barınak sağlama amaçlı da kullanılır. Çadırlar yüzyıllar boyunca ip ve çubuklarla kuruldu ama modern yenilikler sayesinde destek direkleriyle birlikte açılıp kapanabilen çadırlar da üretildi.

Yüzme Havuzu

PROTOTİPLERİN TARİHİ İÖ 3000'E KADAR UZANIR
ANTİK ÇAĞLARDA RUHSAL ARINMA AMACIYLA KULLANILIRDI
KAMUYA AÇIK İLK HAVUZLAR: 19. YÜZYIL ORTALARI

Yüzme havuzunun büyük atası günümüz Pakistan'ındaki Mohenjo Daro'da yer alan "Büyük Hamam"dır. Ziftle sıvalı 12 metreye 8 metre boyundaki hamamın tarihi İÖ 3000'e uzanır. Antik dönem hamamlarının çoğu dinsel törenlerle ilgili olduğu için, bu hamamın da arınma merkezi işlevini görmüş olması mümkündür. Ne var ki İndus Vadisi uygarlığının merkezlerinden Mohenjo Daro pek çok alanda olağanüstü derecede gelişkin olduğundan hamamın bir dinlenme merkezi olarak işle-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Ağaç Ev Dünyanın bazı yerlerinde insanlar ağaç evlerde yaşarlar. Bunlar gelişkin sert keresteli ağaçların gövdeleri arasına ya da etrafına kurulan meskenlerdir. Ağaç evlerin çocukluk anılarının ayrılmaz bir parçası olduğu ABD’de, banliyö yaşamının altın çağı olan 20. yüzyıl ortaları boyunca aileler, ev yapımından arta kalan tahta parçalarıyla çocuklarına ağaç evler yaptılar.

tilmiş olma olasılığı da mevcut.

Antik Seylan’da ise Kuttam Pokuna diye bilinen İÖ 4. yüzyılda inşa edilmiş çok daha gelişkin havuzlar vardı. Basamaklı ve zemini çinili bu havuzlar, yeraltı su kanalları ve filtreleme sistemleriyle döşenmişti. Bu ikiz havuzlar modern yüzme havuzlarının gerçek öncülleri idi. Antik Yunan ve Roma döneminde de atletizm ve askeri eğitim amacıyla kullanılan yüzme havuzları inşa edildi. Bugün (İngilizce’de) kullanılan havuz/pool sözcüğü Latince’deki *piscina*, yani “balık göleti” sözünden gelir. Romalılar göletlerde balık stoklardı. İlk ısıtmalı havuz da bir Roma icadıydı ve İÖ birinci yüzyılda, varlıklı Gaius Maecenas tarafından inşa edilmişti.

Yüzme havuzları yüzyıllar boyu tek tük inşa edildi ama 19. yüzyıl ortalarında İngiltere’de popülerlik kazandı. 1837’de Londra’da altı adet trampeleni, kapalı havuz inşa edildi. Yüzmenin kitleler için bir spor olarak benimsenmesi yönünde ilk adımlardan biri 1896’da Olimpiyat Oyunları’na ilk kez yüzme yarışının dahil edilmesi idi.

Halka açık yüzme havuzları 20. yüzyıl başlarında İngiltere ve ABD’de hızla çoğaldı ama II. Dünya Savaşı’ndan ve çocuk felci salgınından sonra durumu müsait olanlar, özellikle de Arizona ve Florida gibi sıcak iklimli eyaletlerin halkları, evlerinin arka bahçesine havuz yaptırmaya başladılar. Özel havuzlar genelde daha küçüktür ve yarışa uygun değildir ama bazı kişiler egzersiz ve atletizm amaçlı yüzme olanağı sağlayan kesintisiz–dalga üreten havuzlar inşa ettirerek bu sorunu aşmaya çalışıyorlar.

Bugün kişi başına düşen yüzme havuzu ve jakuzi sayısı en yüksek ülke Yeni Zelanda’dır. Bu durum kısmen ülkenin, özellikle de kuzey bölümünün, yıl boyu ılıman özellikler sergileyen ikliminden kaynaklanıyor olabilir. Dünyanın birçok bölgesinde sert hava koşulları, bahçe havuzunu kullanışsız kılar.

Ağaç Ev

ÜNLÜ ÖRNEKLERİ:

İSVİÇRELİ ROBINSON AİLESİNİN AĞAÇ EVİ (FİLM),
"DÜNYACA ÜNLÜ AĞAÇ EV" (LEGGETT, CA, REDWOOD)

Arka bahçeye kurulan ağaç ev pek çok çocuğun hayali olsa da, aslında ağaç evlerin daimi mesken olarak tarihleri çok daha gerilere uzanır. Güneydoğu Asya ve Güney Pasifik’te ağaç evler bir zamanlar oldukça yaygındı ve bu evler ışığın, hatta kimi zaman havanın zor nüfuz ettiği gür ormanlık araziler için oldukça kullanışlıydı. 17. yüzyılda Kaptan Cook Tasmanya’da, içinde insanların yaşadığı ağaç evleri gördü. Cook ve arkadaşları bu evlerle ilgili bilgiyi aktardıktan sonra ağaç evler, zenginler ve asiller arasında oyun ve dinlenme evi olarak moda haline geldi.

İtalyan Medici Ailesi en güzel ağaç evi inşa etmek için yarışırken, İngiltere kraliçesi I. Elizabeth de yemeğini ıhlamur ağacında yiyordu. Burası ikinci katı 100 kişi alabilen, üç katlı bir ağaç evdi. Öte yandan kestane ağaçlarıyla dolu bir Fransız sokağında, birkaç tane ağaç evden restoran bile vardı.

Bahçeye kurulan ağaç evin, en güzel yanı ne midir? Tabii ki size kendinizi kraliyet ailesinden biri gibi hissettirmesi.

Moda gelir geçer, stilse değişmeden kalır.

—GABRIËLLE “COCO” CHANEL (1883-1971)

Giysi ve Aksesuarlar

İnsan önce hayvan derisi, sonra da giderek artan bir yaratıcılıkla ürettiği kürk ya da bitki lifinden giysilerle, bin yıldır kendini giydiriyor. Makine temelli üretimin gelişmesiyle birlikte, giysi dikmenin ve kumaş ile giyside seri üretimin çok daha iyi ve hızlı yöntemleri geliştirildi. Giyim ve aksesuarın tarihi, bu kitaptaki diğer tüm konuların tarihi gibi bizlere insanın çeşitli dönemlerdeki yaşayışına ilişkin daha net bir tablo sağlıyor. Söz konusu dönemlerde gündelik yaşamın öğeleri insanın nasıl ve nerede yaşayacağını belirlediği gibi, nerede ve nasıl yaşandığı da gündelik yaşamın öğelerini belirliyordu. İçinde yaşadığımız değişken ve zengin çağda, devasa moda ve giyim endüstrileri her tür etkinlik ve iklim için giysi üretebiliyor. Ancak geriye dönüp şöyle bir baktığımızda, giysilerimizi çok daha fazla takdir edebiliyoruz. Bu bölümdeki başlıklar, tepeden turnağa iç çamaşırlarını ve üst baş giysilerini içeriyor. Gündelik giysilerimizin çoğu oldukça renkli bir geçmişe sahip ve biz de olabildiğince çok sayıda önemli noktayı sunmaya çalıştık. Örneğin, tarihi, antik Sümer’e dek uzanan iğne, kimi zaman ekonomist Adam Smith’in 1776 tarihli “işbölümü” tezinde bir metafor olarak, 1830’ların imalatında bir ürün olarak ve daha başka birçok yerde karşımıza çıkıyor. Tarihi, Mısır’da başlayan şemsiye ise Yunanlılara gölgelik sağlıyor ve 19. yüzyıl Londrası’nda moda haline geliyor. Ütü, kemer ve diğer birçok ürünün de benzeri şekilde uzun ve ayrıntılı bir geçmişi var. Sabahları kalkıp sutyeninizi veya paçalı külodunuzu giyerken, insanların aynı şeyi binlerce yıldır yaptığını bilmeniz hoş bir his. Öte yandan günümüzün ipeksi kumaşlarıyla karşılaştırıldığında, deri peştamal ya da çelik korse kullanmanın nasıl bir şey olduğunu hayal etmeyi de deneyebilirsiniz. Bu bölümde birçok ilginç ve yararlı bilgi mevcut. 19. yüzyıl kadın giysilerinin adları ve giyim sıraları, takım elbise ve kravatın ortaya çıkışı, loafer tipi ayakkabının ardındaki öykü, hırsızlardan korunmak için giysi cebinin icat edilişi ve daima akılları kurcalayan o sorunun yanıtı: Önce hangisi ortaya çıktı, çorap mı ayakkabı mı?

Giyim Eşyaları

Kimileri insanı giysinin yarattığını söyler ama öncelikle insanın giysiyi yaratması gerekir. Giysi basit bir kumaş parçası olabileceği gibi, bir Saville Row takım elbisesi kadar teferruatlı da olabilir. Vücudumuzun üstüne geçirdiğimiz şeyler, incir yaprağından bu yana büyük bir evrim geçirmiş olsa da, bikini gibi bazı giysiler de incir yaprağına benzer ebat ve biçime sahiptir. Elbette bikini için de belli bir tasarım ve dikiş becerisi ve kumaş teknolojisi gerekir. Bu bölümde yer alan her bir giysi bedenimizi yaratıcı, konforlu ve kurnazca örtmeyi nasıl öğrendiğimiz konusunda bilgiler sunuyor.

Blucin

JEAN: "GÊNES" (CENOVA) SÖZÜNDEN GELİR,
DENİM: "DE NİMES (NİMES'İN KUMAŞI ANLAMINDA)
ABD'DE İLK BLUE JEANLERİ LEVI STRAUSS ÜRETTİ

Blucinin öyküsü Hindistan'dan bir amaç, Fransa'dan bir kumaş ve Kaliforniya'dan bir fikir içerir...

16. yüzyılda denizciler, Bombay yakınındaki Dongarii Kalesi civarından çivit boyalı ve kalın pamuklu bir kumaş satın alırlardı. (İngilizce'de iş tulumuna verilen *dungaree* adı da buradan geliyor.)

Denizciler bu kumaşı alıp İtalya'ya getirdiler ve muhtemelen kumaşın Cenova şehri yakınında üretil-

mesi ve oradan ihraç edilmesi sonucunda ortaya *bleu de Gênes*, yani Cenova mavisi adı çıktı. Ve kimilerine göre, "blue jean" adı da buradan türedi.

Durumu daha da karmaşıklaştıran şeyse, üretilmediği yer olmadığı halde adını Fransız Nîmes limanından alan *serge de Nîmes* kumaşı idi. Kimi zaman aynı biçimde ama başka yerlerde üretilen kumaşa "de Nîmes" adı veriliyordu. Tarihçilerin kesin olarak söyleyebileceği bir şey varsa o da "jean" kumaşında argaç ve arış olmak üzere aynı renkte iki ipliğin; "denim" kumaşında ise bir mavi bir de beyaz ipliğin kullanılmış olduğudur.

"Jean" sözü nihayetinde pantolonun stilini belirtmek üzere kullanılmaya başlandı. Bu pantolonlar bol ve çalışma sırasında kullanımı rahat, genelde cepli pantolonlardı. "Denim" sözü ise jean yapımında tercih edilen kumaş için kullanıldı. Jean'in pantolon

PARALEL TARİH

Hazırgiyim Ürünleri

insanlar yüzyıllar boyunca kendi giysilerini kendileri üretti. Bu iş için yeterince paraları olduğunda doğal olarak profesyonel bir terziden yardım aldılar almasına ama giysiler daima kişinin ölçülerine uyarlanarak dikildi. Ve sonra hazırgiyim devreye girdi. Hazırgiyimin ardında yer alan temel güçlerden biri orduydü çünkü çok sayıda askerin ölçüsünün alınması gerekiyordu ve bu ölçülerin (göğüs çevresi gibi) bazıları birbirine yakındı. Bu durumda standart kalıplar üretilir, daha fazla sayıda giysi dikilebilirdi. Buna hazırgiyim adı verildi çünkü alışveriş yapan kişi, eskiden olduğu gibi provalarla vakit kaybetmek yerine, kendi ölçülerine uygun giysiyi alıp gidebilirdi.

stiline dönüşmesinin sorumlusu kısmen Levi Strauss adlı bir Alman göçmeniydi. Strauss altına hücum döneminde San Fransisko'ya gitti ve orada bir kuru gıda dükkânı açtı. Strauss'un Jacob Davis adlı terzi müşterisi iş tulumlarının yırtılmasını önlemek için, baskı uygulanan noktalara bakır perçin ekleme fikrini geliştirmişti. Davis, Strauss'a iş ortaklığı teklif etti ve ikilinin "iş tulumları" işçiler arasında çok tutuldu. Ancak bir sorun vardı: Strauss ile Davis'in ilk kullandığı çadır bezi aşınma yaptı. İkili aynı pantolonu denim ile deneyince işçiler rahat bir nefes aldı.

Takım Elbiseler

İNGİLİZCE'DE GÜNDELİK KONUŞMA DİLİNDE "SUIT"
DEYİMLER: SUIT YOURSELF (KEYFİN BİLİR),
SUIT UP (UYUM SAĞLAMAK)

İngilizce'deki *suit* (takım elbise) sözü Fransızca'da "takip etmek" anlamındaki *suivre* sözünden gelir ve bu terim, birarada kullanılması gereken nesneler söz konusu olduğunda kullanılır. Günümüzdeki görünümleri hiç benzemese de takım elbiseler aslında ortaçağ zırhlarının bir uzantısıdır. Kişiye özel üretilen bu giysilerin belirleyici bir özellikleri ve işaretlerinin olması önemliydi.

Saray giysilerine yeni bir standart getiren kişi, kral

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Smokin (İngilizce'de tuxedo) Pierre Lorillard ceketi İngiltere'den alıp ülkesine, New York Tuxedo Park'taki seçkinler cemiyetine taşıdı. Bir süre sonra cemiyetten bazıları ceketi Manhattan Delmonico's restoranına giderken giymeye karar verdi. Grubun bu kendine özgü giysisine dair soru sorulduğunda, biri, "Ah, Tuxedo'da giydikliler şey bu" diye yanıtlamıştı.

II. Charles oldu. Kral, Restorasyon döneminde aynı kumaştan yapılmış ceket, yelek ve kısa pantolondan oluşan stili belirledi. Diz boyu pantolonlar ilk başlarda Fransız stilinde boldu ama 1670'e gelindiğinde dar ve üste oturan bir stile büründüler. Terzilik Batı Avrupa'da 13. yy sonunda gelişmişti ve bu yeni stil için terziliğe gereksinim vardı. Sonuçta terzilik yerleşik ve talep üzerine gerçekleştirilen bir zanaate dönüştü. Yeni moda giysilerin, at binme, avlanma, yürüyüş ve malikâne idaresi üstüne kurulu İngiliz yaşam stili için kusursuz olduğu söylenemezdi. İngiliz seçkinlerin getirdiği -ceket önünü kısaltma ve aşınmaya karşı nakışlı ipekten daha dayanıklı olan, sade ve sağlam kumaş kullanımı gibi- birkaç değişiklik at binmeyi kolaylaştırdı.

Takım elbise malzemesi daha da büyük değişiklikler geçirerek, nihayetinde bugün kullandığımız ağırbaşlı kumaşa dönüştü. 1800'lerin sonunda Londra sahnelerine giriş yapan "züppe" George Bryan Brummel, (geleceğin IV. George'u) Galler Prensi ile dost oldu ve onun terzilerini, giysiyi bedene göre şekillendirmeye teşvik etti. Brummel bir aristokrat değildi ve daha sade renk ve dokumaların aşınmaya karşı dayanıklı olduğunu, ayrıca insanı olduğundan zengin gösterdiğini keşfetmişti.

20. yüzyıla kadar erkek giysileri çoğunlukla frak ya da "sabah" ceketi ile çizgili pantolondan ibaretti. Birbirine uygun kumaştan yapılan ceket ve pantolonlar ise köylüler ya da alt sınıf içindi. Bu durum 20. yüzyılda, rahat giyimli "gündelik elbise"nin (iş elbisesi) İngiltere ve ABD'de norm haline dönüşmesiyle birlikte değişti. Bugün iş elbiseleri klapa eni, ceket yırtmacı ve pantolon stili (pilili pilisiz, paçası kıvrımlı ya da kıvrımsız) açısından farklılık gösterse de, "takım elbise" denilen şeyin aynı kumaştan kesilmiş en az iki giysi parçasından oluştuğu fikri değişmemiştir. Erkek takım elbiseleri 20. yüzyıl ortalarından bu yana çok az değişiklik geçirdi.

Gömlek

ESKİDEN İÇ ÇAMAŞIRI OLARAK GİYİLİRDİ
SIRTINDAKİ GÖMLEĞE KADAR:
KİŞİNİN SON KALAN VARLIĞINA KADAR

İlk erkek gömlekleri son derece rağbet gören iç çamaşırlarıydı. Hayvan derisinden yapılma bir tuniği yıkamak da giymek de hiç kolay değildi. Ağır bir tuniğin altına giyilen kumaştan yapılma bir giysi ise kişiyi rahat ettirmekle kalmayıp, kolayca temizlenebilirdi. Romalı erkekler dış tuniklerinin altına *subucula* denilen bir iç tunik giyerlerdi. Dışarı çıkarken ise her iki giysinin üzerine *toga* geçirirlerdi. (Bu iç tuniğin Charlemagne tarafından giyildiğini biliyoruz.) Oldukça sade görünümlü bu giysilerin dışarıdan görülmemesi gerekiyordu.

13. yüzyılda üst giysileri, bilek, boyun ve kalçadan gömleği gösterecek şekilde dikilmeye başlandı. Bu iç gıcıklayıcı moda 15. yüzyılda boyuna yaka, bileklere manşet eklenmesine neden oldu.

Elbette bunlar giysinin en kolay kirlenebilecek iki yeriydi. 1600'lere gelindiğinde yıkama kolaylığı sağlayan, ayrılabilir yaka ve manşetler kullanılmaya başlandı. Stil açısından bunun iyi yanı, "görünen" yerler olan yaka ile manşetin kolalanabilmesi, gömleğin ise yumuşak tutulabilmesiydi. Kat kat fistolu kumaştan yapılma Eliza-

beth tarzı kırma yakalar, bunun marjinal örneklerinden biridir.

Yıkama yöntemleri değiştikçe ve endüstri devrimi gömlek üretimini ucuzlattıkça, erkekler yakalı ve manşetli gömlekler satın almaya başladı. Açık renkli gömleklerin daha sık temizlenmesi gerektiğinden genelde ofis işleri yapan erkekler tarafından giyiliyor, işleri bedensel çalışma gerektiren erkekler ise kir ve yağı kolayca göstermeyen koyu renkleri tercih ediyordu.

Ekonomik sınıfı tanımlamada kullanılan "beyaz yaka" ve "mavi yaka" sözleri de işte buradan türedi.

Elbise

BUGÜN AĞIRLIKLIL OLARAK KADIN GİYSİSİDİR AMA TERİM OLARAK İNSAN BEDENİNE GİYİLEN HER ŞEY İÇİN KULLANILIR

Elbiseyi tek parça etekli giysi diye tanımlayacak olursak, insanların binlerce yıl elbisenin çeşitli türlerini giydiklerini söyleyebiliriz. *Khitonlar* (eski Yunanlıların elbisesi), *togalar*, tunikler, fraklar ve cüppeler hep elbisenin türevleriydi. Pantolonumsu giysiler henüz İÖ dördüncü yüzyılda giyilmiş olsa da, Avrupalı erkekler 16. yüzyıla dek

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Tişört İlk başta iç çamaşırı olarak tasarlanan ve üretilen tişörtler bebeklerden yaşlılara dek herkes tarafından giyilir ve düz beyaz, batık ya da yazılı olabilir. Tişört ilk kez İngiltere’de kullanıldı ve muhtemelen ABD’ye I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan askerleri tarafından getirildi. Askerler tişörtü erkeksi bulmuşlar ve yün üniformaların altına hafif ve esnek tişört giydiklerinde rahat ettiklerini keşfetmişlerdi.

elbiseyi kadınlara bırakarak pantolon giymeye başlamadılar..

O dönemde erkek modası da, kadın elbiseleri kadar gelişti. Erkek giysilerinin ağırbaşlı bir görünüm alması 18. yüzyılda gerçekleşti. Böylece elbiseler giysi tasarımının tuvaline dönüştü.

19. yüzyıl başlarında göğsün hemen altından başlayan bel çizgisiyle öne çıkan elbise stili Fransa imparatoriçesi Josephine’in öncülüğüyle moda oldu. Yüzyıl ortasına gelindiğinde bel çizgisi biraz daha aşağı indi ancak elbise boyu hep uzun kaldı ve çok katlı iç etekler, çember etekler ve kabartma yastıkları kullanıldı.

20. yüzyılda ise elbise stilinde bir kayma yaşandı (ve bu kaymaların bir kısmı oldukça radikaldi). 20. yüzyıl başına hükmeden kadın hakları hareketi, kadın için bağımsızlık mesajıyla birlikte elbise ve giysilerde daha az katlı giyinmenin de önünü açtı ve 1920’lerin düz, kabartısız elbiselerine ilham verdi. Bu elbiselerin etek boyları kısıdan çok kısaya kadar değişiklik gösteriyordu.

Savaş dönemi giysileri malzemeden tasarruf sağlamak için dar kesimli dikilirken, 1950’lerde tasarımcı Christian Dior’un “Yeni Görünüm”ü bir kez daha kabarık, bol eteklerin önünü açtı.

Ancak bu kez etek boyu eskisine kıyasla çok daha kısaydı.

20. yüzyılda da “gece” ve “gündüz” elbisesi ayrımı devam etti ve gece elbiseleri malzeme ve süsleri daha incelikli, yere kadar uzanan, resmi giysilere dönüştü. “Gündüz” elbiseleri ise daha kısaydı ve gündüzleri giyiliyordu. Kadınlar bugün hâlâ elbise giyorlar ama 1960’lar ve 1970’lerden itibaren daha sık pantolon, jean ve şort giymeye başladılar.

Sonuçta elbise bugün kadının yegâne “görünümü” olma özelliğini yitirdi.

Mayo

İLK KULLANIMI: 19. YÜZYIL
PLAJ TATİLLERİNİN BAŞLAMASIYLA BİRLİKTE
İLK BİKİNİ: 1947

Mayo, antik Yunan–Roma döneminde (Pompei’deki duvar resimleri göğüs ve kalçalarının etrafına kumaş dolamış kadınları resmeder) ortaya çıktı ve bir süre kaybolduktan sonra 19. yüzyıl sonlarında yeniden belirdi. 19. yüzyılın yüzme kostümleri modern mayo ve bikini-lerden çok farklıydı. Victoria dönemi kadınları için “iki parçalı mayo” demek, tozluğun üstüne giyilen, boyu kısaltılmış, uzun kollu elbise demektir. Bu giysi bedeni yeterince örtmediği zaman “yüzme makineleri” yani dört tarafı kapalı ahşap arabalar suyun içine sürülürdü. Arabanın içindeki kişi böylece meraklı gözlerden uzak, kapısını açarak suya girebilirdi.

Ancak Victoria dönemi kadınları Edward dönemi kadınlarına, Edward dönemi kadınları ise özgür kadınlara dönüştüler ve mayolar küçülmeye başladı. Önce bacaklar ortaya çıktı: 1920’lerde tipik tek parçalı uniseks yün mayonun bir askılı üstü bir de şortu vardı. II. Dünya Savaşı’yla kumaşın karneye bağlanması sonucu, kadın mayolarının bel kısmı da yok oldu. Fransız Louis Reard iki parçalı, az kumaşlı mayosunu piyasaya sürdüğünde dünya artık buna hazırды. Bu tasarım “tartışmalı” adı “bikini”yi, Bikini Atolu’ndan almıştı.

Bikini 1946’da müttefik kuvvetlerince bombalanarak, küçük parçalara ayrılmıştı.

İç Çamaşırı

Önceleri insanlar iç giysisi giymezdi. Ama sonra ısınma, hijyen ve korunma amacıyla iç giysisi devreye girdi. Örneğin, “Buz Adam” Ötzi’nin günümüzden 5 bin 300 yıl önce ottan pelerininin altına peştamal sardığını biliyoruz. Süreç içinde iç çamaşırı da karmaşıklaştı. İnsanlar kat kat giyinmenin havayı hapsedtiğini ve ince kumaşın daha hızlı kuruduğunu keşfetti. Tüm bunlar kulağa son derece pratik gelse de, burada sıralanan giysilerden bazılarının pratik olmaktan uzak bazı türevleri vardı. Örneğin, eteklerin içini doldurmak üzere tasarlanan iç etekleri ve yastıklar, ya da bacakları güzelleştiren dantelli naylon çoraplar.

Bokser

BOKS ŞÖRTÜNE BENZERLİĞİNDEN DOLAYI “BOKSER” ADINI ALIR
ÖNCÜLLERİ: PEŞTAMAL, “BRAİE”, KASIK KALKANI
SIKÇA SORULAN SORU: PAÇALI MI PAÇASIZ MI?

Belki utançtan, belki de pratik nedenlerden dolayı antik çağlardan bu yana pek çok kültürde bedeninin alt kısmı için deri, kürk ya da kumaştan yapılmış giysi ya da örtüler kullanıldı.

Örneğin, Avrupa’nın Schnalstal Buzulu’nda ortaya çıkarılan 5 bin 300 yaşındaki Buz Adam Ötzi, ottan örülme pelerininin altına deri bir peştamal bağlamıştı.

Mısır kralı Tutankamon’un mezarında 145 tane içeten peştamal vardı. Bunlar ikizkenar üçgen biçimindeydi ve sivri kısmı aşağı bakıyor, üst iki kenarından ipler sarkıyordu. İpler bel çevresinde arkadan öne doğru bağlanıyor, ardından üçgen kısım bacaklar arasından yukarı çekiliyor ve bel bağına tutturuluyordu. Buz Adam ve çağdaşları bu iç giysisini kimi zaman tek başına giymiş olsalar da, fırvunlar ve diğer bazı asillerin de bunları cüppe ve eteklerinin altına giydiklerini biliyoruz.

Tötonlar *braie* diye bilinen, bol, kısa, çift bacaklı giysiler giyiyordu. Romalılar *subligaculum* denilen basit bir peştamal kullanıyordu.

Bu ilk örtülerin gelişimi doğrusal bir çizgiyi takip etmedi. Önceleri ortaçağ zırh takımlarının ve at üstünde savaşmanın zorunlu kıldığı, vücuda daha iyi oturan, kalın iç çamaşırları kullanılmaya başlandı. Ardından erken Rönesans döneminin kasık kalkanları geldi. Bunlar erkek pantolonunun ön kısmı için kullanılan sert ve kimi zaman içi dolgulu desteklerdi. (Kimileri kasık kalkanını İngiltere kralı VIII. Henry’nin icat ettiğine inanır.) Bunun ardından yeni imalat yöntemlerinin gelişyle birlikte, örgülü, bir ya da iki parçalı iç çamaşırları ortaya çıktı.

Bu ilk örtülerin gelişimi doğrusal bir çizgiyi takip etmedi. Önceleri ortaçağ zırh takımlarının ve at üstünde savaşmanın zorunlu kıldığı, vücuda daha iyi oturan, kalın iç çamaşırları kullanılmaya başlandı. Ardından erken Rönesans döneminin kasık kalkanları geldi. Bunlar erkek pantolonunun ön kısmı için kullanılan sert ve kimi zaman içi dolgulu desteklerdi. (Kimileri kasık kalkanını İngiltere kralı VIII. Henry’nin icat ettiğine inanır.) Bunun ardından yeni imalat yöntemlerinin gelişyle birlikte, örgülü, bir ya da iki parçalı iç çamaşırları ortaya çıktı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Paçasız Donlar 1935’te Coopers şirketi ABD’de paçasız erkek külotları üretmeye başladı. Şirket bu stile “jokey” adını verdi çünkü bu tek parçalı çamaşır, suspansuar desteği sağlıyordu. Ancak gerçek anlamda tarihe geçen icat, şirketin diyagonal ön yırtmaçlı “Y önlü” adlı külotlarıydı.

Bu üç iç çamaşırı stili gelişerek sırasıyla, paçasız erkek donuna, erkek suspansuarlarına ve paçalı bokser tipi külotlara dönüştü. Bokser tipi külotlar I. Dünya Savaşı askerlerine önden düğmeli "şortlar"ın giydirilmesiyle birlikte ortaya çıktı. Bağcıkları sayesinde bu çamaşırlar sahada giymeye uygun hale getirilmişti. Askerler bunları öyle sevdiler ki savaştan sonra da giymek istediler. Son moda "paçasız bokserler", paçasız külotların dar kesimi ile bokser şortların yüksek belini birleştiriyor.

Sutyen

KORSE, GÖĞÜS BAĞI,
KORSAJ MUCİDİ OLARAK ANILAN KİŞİ:
AMERİKALI MARY PHELPS JACOB

Kadınlar özgürlük hareketinin altın çağında sutyenlerini yakmış olabilir. Ancak, göğüslerini sargaç, korse ve diğer sıkıştırıcı giysilerle destekleyen önceki nesillerin gözüne 20. yüzyılın basit sutyenleri tanrının bir armağanı gibi görülebilirdi.

Göğüs destekleyici bir giysiyi ilk kez kullananlar Minos uygarlığının kadınlarıydı. Minoslu kadınlar göğüslerini robadan dışarı doğru taşıran bikini üstlerini geliştirmişlerdi. Eski Yunan ve Roma kadınları daha az dikkat çekici bir yaklaşımı benimseyerek göğüslerini kumaş şeritlerle bağlıyorlardı. Ortaçağda ise kadınlar iç gömleklerinin üstüne daha çok yeleği andıran bol korseler giyiyorlardı.

Destekleyici giysilerin sorun haline dönüşmesi,

Catherine de Medici'nin II. Henry'nin eşi olarak Fransız sarayına gelmesiyle birlikte gerçekleşti. Kraliçe Catherine kalın bele tahammül edemediği için tüm saray kadınlarının çelik korse takmasını emretti. Kraliçenin bu zalim buyruğunu takiben, kadınlar yüzyıllar boyu bellerini içeri, göğüslerini de yukarı doğru sıkıştırdılar.

Değişim nihayet 20. yüzyıl başlarında, daha az kıvrımlı bir silüetin, daha az sıkı korselere izin vermesiyle birlikte gerçekleşti. Bel aşırı derecede içeri bastırılmayınca, bu kez göğüsleri farklı bir şeyle desteklemek gerekti, çünkü yaşı ilerleyen kadınların göğüsleri doğal olarak sarkıyordu. Bunun üzerine sutyene benzeyen korsajlar icat edildi ve bunlara Fransızca'da üst-kol desteği anlamına gelen "bras-siere" (göğüs bağı, sutyen) adı verildi. (Fransa'da ise Türkçe'ye de girmiş olan "boğaz desteği" anlamına gelen *soutien-gorge* adı verilmişti.)

1889'da Fransız korse üreticisi Hermionie Cadolle göğüsleri korse gibi belden yukarı değil, omuzdan aşağı destekleyen "le Bien-Être" (Esenlik) adlı icadın patentini alarak, kadınların hayatına büyük bir de-ği-

PARALEL TARİH

Korse ve Kadın Sağlığı

Bir zamanlar insanlar destekleyici ve kavrayıcı işlev gören korselerin kadının kırılğan fizikinde temel bir rol oynadığına inanıyorlardı. Ancak ne yazık ki korse

kadın bedenini desteklemekten çok, zarar verdi. Sert sargaçlar ve sımsıkı bağlar kadınların nefes alma, oturma ve rahatça ayakta durma kabiliyetlerini sınırırken, sıkıştırıcı korselerin yarattığı doğa dışı kum saati biçimi de iç organları yine doğa dışı pozisyonlara zorluyordu.

Korseler "histeri"ye neden olmadılar belki ama bayılma, hazımsızlık, peklilik ve sırt ağrısı gibi sorunlara yol açtıklarına şüphe yoktu. Bazı kadınlar ve doktorlar sert korselere son verilmesi yönünde çağrıda bulunsalar da, en etkili sonlandırma I. Dünya Savaşı'yla birlikte gerçekleşti. Bu dönemde savaş şartları insanları, aşırı çelik kullanımını terk etmeye zorladı.

Korseler genelde isimlerini "korseler kraliçesi" Leda gibi güzellerden alırdı.

şiklik getirdi. Bundan birkaç yıl sonra Marie Tucek her bir göğsü ayrı bir kalıbın içine aldı ve kanca ve kopçalarla tutturulan omuz askılarını ekledi.

Ancak göğüsler için dünya çapında temel değişiklik yaratan kişinin, Amerikalı Mary Phelps Jacob olduğu söylenebilir. 1900'lerin başlarında ince kumaştan yapılma gece elbisesine uygun bir destek arayan Jacob, iki ipek mendili alarak onları kurdele ve şeritle birbirine bağladı. Ve böylece modern sütyen doğmuş oldu.

Jüpon

İLK BAŞLARDA ERKEKLER TARAFINDAN PALTO
VE YELEĞİN ALTINA GIYILIRDI
GÜNÜMÜZDEKİ UZANTISI: KOMBİNEZON

Günümüzde jüpon ya da kombinezon, dışarıdan görünmemesi gereken bir iç çamaşırı olarak düşünülüyor. Ve kombinezon 20 yıl öncesine kıyasla bugün çok daha az kullanılıyor olsa da, Amerikan değişimlerinde bıraktığı izler halen varlığını sürdürüyor. (Eskiden kadınlar kimi zaman birbirlerini

kombinezonlarının görüldüğü konusunda uyarırlardı. Bugün de "kombinezonun görünüyor" sözü İngilizce'de kişinin bir pot kırdığını ifade ediyor.) Ancak jüpon ilk kullanılmaya başlandığında, görülmesi gereken bir giysiydi. Kadınlar onu gece elbisesi, ceket ya da korsajla giyerdi. Jüpon eteğe veya elbiseye uygun veya farklı bir malzemeden üretilmiş olabilirdi ve kadın gardrobunun ayrılmaz parçalarından biriydi.

Jüponlar ayrıca üst giysilerini de şekillendirirdi. Modaya göre yumuşak ya da sert olabilirdi. 1800'lerin vals çılgınlığı yerlere kadar uzanan, bol etekleri gerektirdiği için, jüponlar da genelde kolalanıyordu. Atkılı kumaştan yapılma jüponlara krinolin deniyordu ama onlar bile giderek büyüyen etekleri destekleyemez olmuştu.

Ve kadınlar jüponların alt kısımlarına kasnak ya da balina çubuğu eklemeye başladılar. Bu da yetmeyince patentli "kafesli" krinolinler icat edildi. Bunlar yalnızca ağır ve hantal değil (onlarla zarif biçimde oturmak neredeyse olanaksızdı), aynı zamanda hızlı hareket edilmesi gerektiğinde tehlikeliydiler de.

Tam boy krinolin 19. yüzyıl ortalarında gözden düştü ama jüpon kadın eteklerinin ayrılmaz parçası olmayı sürdürdü. Jüponlu krinolin 1950'lerde kısa bir Rönesans yaşasa da, kadınlar çok geçmeden sade jüpon ve kombinezonları tercih etti. Bunlar elbise ve eteklerin düzgün durmasını sağlamak ve yün gibi kaba kumaşların kaşıdırma ve sürtünmesini önlemek için vücutla üst giysi arasına giyiliyordu.

Modern Batı dünyasında giysi şeffaf olmadıkça kadınlar kombinezon giyme gereksinimi duymazlar. Öte yandan Hindistan'da sarı altına giyilen kombinezon hâlâ jüpon diye bilinir ve genelde sarı ipeğiyle uyumlu pamukludan yapılır.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Külotlu Çorap Bugün kadınların başının derdi olsa da Kuzey Carolinalı Allen Gant, Sr. tek parçalı "külotlu çorabı" 1959'da icat edip pazarladığında, kadınlar çorap lastiğine ve jartiyere alternatif, esnek ve kullanışlı bir şey bulduklarına memnun olmuşlardı. Genelde naylon ve spandeksten yapılan külotlu çoraplar bugün cildi pürüzsüzleştirmek için nemlendiricili veya selülit gidermek için kafeinli bile olabiliyor.

Naylon Çoraplar

İLK ÇORAPLAR PAMUK, YÜN YA DA İPEKTEN YAPILIRDI
NAYLON: DUPONT TARAFINDAN İCAT EDİLEN KUMAŞ TÜRÜ

1935'te dünyanın ilk tam anlamıyla sentetik dokusu "Fiber 66", DuPont şirketinin laboratuvarında doğdu ve hiç duraksamadan diş fırçası kılı olarak kullanıma girdi. Bilim insanlarının bu dokuyu incelterek "naylon" diye yeniden adlandırmaları ise 1939'u buldu. İpeğin yapısını taklit eden naylon, artık kadın çoraplarında kullanılabilirdi.

İpek çorap, üretimi ve satışı pahalı lüks bir üründü ve kolayca çizilebiliyor ya da kaçabiliyordu. DuPont'un Wallace Hume Carothers yönetimi altındaki bilimcileri uzun süredir iplik telleri üzerinde çalışıyorlardı ve ekibin Julian Hill isimli üyesi ipeğe benzer şeffaf bir iplik keşfettiğinde herkes heyecanlandı. Hill ısıtılmış bir çubuğu kömür katranı, su ve alkol çözeltisine batırmış, çubuğu çıkardığında çubuk ile çözelti arasında uzanan ince bir iplik görmüştü.

"Naylon" sözü kimilerinin sandığı gibi "New York ve Londra"dan türemedi. Bu terim DuPont yöneticileri tarafından türetildi ve belli bir anlamı yoktu. Aslında adının ne olduğu kadınların pek de

umurunda değildi; 15 Mayıs, 1940'ta, New York'ta satışa sunulan naylon çoraplar kısa sürede tükendi.

Ancak naylon ne yazık ki savaş malzemeleri arasındaki yerini aldı ve geldiği gibi raflardan kalktı. İlk naylon çoraplar, tıpkı ipekli ve yünlü örnekleri gibi tek parçalı ve arkadan dikişli üretildikleri için, insanlar kadın bacağının kıvrımlarının ince dikiş çizgisiyle vurgulanmasına alışmışlardı. Bunun üzerine ABD ve İngiltere'deki kadınlar bacaklarının arkasına kaş kalemiyle çizgi çekerek, sevgili naylon çoraplarının yokluğunda durumu idare etmeye çalıştı. II. Dünya Savaşı bittikten sonra, kadınlar naylon çoraplarına kavuştu ve 1950'lerde DuPont şirketi Lycra isimli yeni bir kumaş daha icat etti. Lycra hiç bozulmadan kendi ebatlarının yedi katı kadar esneyebiliyor ve sonra orijinal biçimine dönebiliyordu. Böylece naylon çoraplar daha esnek ve kolay giyilir hale geldi.

Pijama

PERSÇE "PA" (AYAK, BACAK) VE "CAMA" (GIYSİ) SÖZÜNDEN GELİR
STİL İNGİLİZ KOLONİSTLER TARAFINDAN HİNDİSTAN'DAN ALINDI
BUGÜN YATARKEN GİYİLEN HER TÜR GIYSİ İÇİN KULLANILIR

İnsanlar yüzyıllardır gece giysileri giyiyorlar. Bu, Avrupa'da kadınların gecelik, erkeklerin gece gömleği giydikleri anlamına gelir. Bu giy-

siler aslında biçim olarak birbirlerine çok benziyorlardı ama kadınlarınkı, erkeklerin giysisine kıyasla daha uzundu. Her ikisi de aslında gün boyunca çıplak ten üstüne giyilen bir tür iç çamaşırıydı (erkekler etek uçlarını pantolonun içine sıkıştırıyordu).

Çamaşır yıkama yöntemleri 19. yüzyıl sonlarında modernleşmeye başlayınca insanlar gece giysilerini daha sık değiştirir oldu.

Hindistan'daki Britanyalı memurlar, Portekizli kolonistler arasında yıllardır popüler olan bir stili benimsemişlerdi: Beli büzgülü rahat ve bol pantolonlar. Bunlara "pijama" deniyordu. "Bacak giysisi" anlamına gelen Persçe sözcükten türetilmiş bir Hint terimiydi bu. Görünüşe bakılırsa Goa'daki Portekizliler bu beli büzgülü pantolonları, üstlerine uygun tunik olmadan giyiyorlardı ki tunikle eşleştirildiğinde şalvar kamiz denilen kıyafet tamamlanmış oluyordu. Ancak yine de gerçeği kesin olarak bilmemiz imkânsız. İngiliz tacirler 1898'de pijama satmaya başladıklarında genelde altı üslü satıyorlardı ve hem pantolon hem de gömlek kısmı aynı kumaştan üretiliyordu.

İzleyen yıllarda Amerikalı ve Avrupalı erkekler pijama giyerken, kadınlar daha çok gecelik giydiler. Ancak stiller değiştikçe ve kadınlar da pantolon giymeye başladıkça, ipek, saten ve diğer lüks kumaşlardan yapılan pijamalar kadınların tercihi haline geldi.

1920'ler ve 30'larda başına buyruk tasarımcı Coco Chanel'in popülerleştirdiği gece pijamaları bir süreliğine şöhretlerinin zirvesini yaşadı. 1970'ler ve 80'lerin gündelik stiliyle birlikte bir tişört ile şort pijama sayılmaya başlandı. Bugün erkekler de kadınlar da uzun, kısa, örgü, dokuma, pamuklu, yünlü, keten, ipek vb. pijamalar giyiyor.

Not olarak eklemek gerekirse, küçük çocuklara sıkça giydirilen ayaklı pijamalar salgın hastalığa karşı geliştirilmiş olabilirler. Britanya koloni dönemi terimlerini içeren "Hobson-Jobson'da şu alıntıya rastlamak mümkün: "Jermyn Caddesi'nde terzilik yapan müteveffa Bay B..., 40 yıl kadar önce pijamaların neden ayaklı olduğu (kimi zaman Londralı konfeksiyoncuların elinden çıkanlar böyle oluyordu) sorusuna karşılık, şu yanıtı verdi: Kanımca, beyefendi, akkarıncalar yüzünden."

Atlet

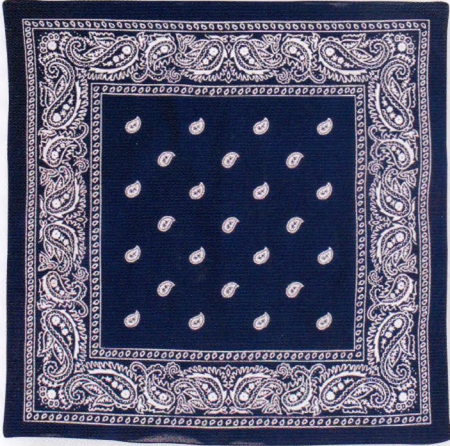
GENELDE PAMUKLU VEYA PAMUKLU KARIŞIMINDAN YAPILIR BAŞLANGIÇTA ERKEK İÇ ÇAMAŞIRIYDI: ŞİMDİ DIŞA DA GİYİLİYOR

Ister inanın, ister inanmayın ama erkeklerle bu denli özdeşleştirilen atletler, ilk başta kadın çamaşırıydı. Bu giysi 19. yüzyıl İngilteresi'nde, spor esnasında hanımların sağlığını korumak amacıyla ortaya çıktı. O zamanki adıyla "yelek", genelde yünden yapılıyordu. Beyaz pamuklu atletlerin erkeklerin ayrılmaz parçası haline gelmesi ise ancak 20. yüzyıl ortalarında gerçekleşti.

Beyaz, kısa kollu ve pamuklu atletin klasikler arasında karışmasında rol oynayan birkaç faktör vardı. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz askerler yünlü üniformalarının altına teri emen ve kaşıntıyı önleyen pamuklu ve hafif "fanila"ları giymeye başlamıştı. Çok geçmeden ABD askerleri de hem rahatlık açısından hem de üniforma içinde göğüs kıllarını gizleyebilmek için esnek, hakim yaka tişört giymeye başladı. Askerler ve sivil işçiler üzerlerinde yalnızca atletlerle fotoğraflandıktan sonra bu giysiler erkeksi olarak görülmeye başlandı. Nihayet 1947 yapımı *İhtiras Tramvayı*'nda Marlon Brando'nun karakteri Stanley Kowalski, düz beyaz atletle erkeksi çekiciliğini sergileyince, beyaz atlet seksi olarak da kabul edildi. Bugün atletler genelde iç çamaşırından çok, üst giysisi olarak kullanılır ama hâlâ erkekler için giysi ile ten arasında temiz, pürüzsüz bir geçiş sağlama görevini yerine getirirler.

Baş

Günümüzde şapkalar çalışan kentli halk tarafından iş yaşamında fazla kullanılmasa da, belli bir amacı vurgulamayı hâlâ hiçbir giysinin başaramadığı kadar başarıyorlar. Silindir şapka takan birisini boğalara kement atarken göremeyeceğimiz gibi, kovboy şapkalı birini de bir düğünde görmemiz pek olası değil. Bandana ve kayak beresi gibi kimi türleri oldukça işlevsel iken, silindir şapka ve taç gibi bazıları da sadece gösteriş ve formalite icabı giyilirler. Sürekli kullanmasak da hepimiz bir noktada şapka takarız. Şapkalar ve başlıklar bizi sıcak tutar, güneşten korur, teri emer ve süs işlevi görürler.

Bandana

HİNTÇE YA DA BENGALCE'DE "BAĞLAMAK" ANLAMINA GELİR
İLK BAŞLARDA İTHAL HİNT TEKSTİLİNDEN ÜRETİLİRDİ
BENZERLERİ: EŞARP, ATKI

Bir kovboyun boynuna, bir atletin başına ya da bir gencin bileğine sarılı, kırmızı ya da mavi bir bandana, geçmiş uzun tipik bir Amerikan aksesuarı gibi görülebilir. Ancak mütevazı, kullanışlı bandana batının ovalarında ya da bir koloni dönemi imalathanesinde değil, okyanusun öte yakasında Hint tekstili olarak ortaya çıktı.

Bandana veya *bandhana* aslında Hintçe ya da Bengali dilinde (kimse tam olarak emin değil) "bağlamak" anlamına gelir ve Hindistan,

Mürşidabad'dan ithal edilen uzun ipek kumaşlar için bir kısaltma olarak kullanılmıştır. (Kumaşın baskılı her bir parçası yedi ila on adet kare şekilli mendile karşılık geliyor, bunlar kesiliyor, katlanıyor ve ithalatçılar tarafından satılıyordu.) ABD'de ilk bandana parçası 1750 civarı, Güney Carolina, Charleston kazısına tarihlenir.

Bu bez parçalarının "fular" olarak kullanımı, bandananın tarihini baş örtülerinin uzun geçmişiyle birleştirir. Eşarp Fransızca'da "baş bezi" anlamındaki *couvre-chef* sözünden gelir.

Dini ya da ruhani amaçla kullanılan başörtülerinin (örneğin, Roma Katoliklerinin *mantilla*'sı ya da Hintlilerin *dupatta*'sı) aksine, baş için kullanılan bandanalar daha çok Japonların "işe koyulma vakti"ni ifade eden baş bandı *haçimaki*'sine ya da Rusların zorluk ve mücadeleyi ifade eden babuşka stili eşarplarına benzer.

Yıllar içinde Amerikalılar en kolay bulunan tekstil ürününü, yani pamuklu kumaşı kullanarak kendi bandanalarını imal etmeye başladılar.

Bandanalar bu ülkede daha çok hizmetçiler ve işçiler tarafından kullanıldıkları için, uzun süre siyah-beyaz desenli kırmızı ya da mavi zeminli görünümlelerini korudular.

Bandanalar başlık, ter bantı ve mendil, hatta bir çubuğun ucuna bağlanırsa çıkın olarak dahi kullanılabilir. Kanun kaçakları soygun yaparken bazen yüzlerine bandana bağladıkları için, bandanalar kötü şöhret de edindiler ki bu kullanım ne yazık ki bugün kimi şehir çete etkinliklerinde de

sürdürülüyor. Ancak –artık her ebat ve renkte üretilen– bandanalar hâlâ mütevazı, pratik amaçlarla da kullanılıyor.

Kovboy Şapkası

ORİJİNAL TASARIMI (TARTIŞMALI): İNGİLİZ CHRISTY'S HATS
YA DA AMERİKAN JOHN BATTERSON STETSON
MALZEMESİ: HASIR, DERİ, KEÇE

1865'te Kolorado'da satışa çıkan "Ovalar Hakimi" şapkasının, İngiliz "Christy's Hats" tarafından mı yoksa ABD, Doğu yakalı olup, altın peşinde –ve sağlığı için rutubetsiz hava solumak amacıyla– batıya giden John Batterson Stetson tarafından mı icat edildiğini hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Stetson patent davasını Christy's Hats karşısında kaybettiye de isim oyununda kazanan Stetson oldu. Bugün pek çok kişi Stetson'ı kovboy şapkalarının ikonu olarak görür ve şapkanın öyküsünü de bilir, hatta belki bu öyküye inanır. (Öyküye göre Stetson hayvan kürkünden keçeli kumaş yapabileceğini kanıtlamak için ilk şapkayı bir ay seyahati sırasında üretmişti.)

"Ovalar Hakimi"nin ilk örnekleri Meksika kovboyları *vaquero*'lar tarafından kullanıldı (*vaqueros* sözünden Amerikan terimi "*buckaroos*" –kovboy– türetildi). Alt sınıf kovboylar *sombrero* şapkalar takarken, üst sınıf çiftlik idarecileri ve sahipleri *galan* kullanırdı. İspanyolca'da "tan galan" sözü İngilizce'de "so gallant/çok efendi" anlamına gelirdi. Muhtemelen "ten–gallon hat/on galonluk şapka" sözü de, bu sözün bozulmasıyla ortaya çıkmıştı. Çünkü on galon taşıyabilecek bir şapka, takılabilir türden bir şapka olamazdı. Elbette bu sözün ardında başka bir öykü de var: Galón aslında *sombrero* tipi şapkanın başa geçirilen kısmının etrafına takılan bir banttı ve bu

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Fötr Şapka (İngilizce'de fedora) Yumuşak keçeden fötr şapka adını, Victorien Sardou'ya ait 1882 tarihli bir oyunun bu şapkayı takan kahramanından alır. Stilin belirleyici özelliği başa takılan kısmın ön tarafındaki iki delik ve göz üstüne kadar indirilebilen şapka kenarıdır. Stilin geliştirilmesiyle birlikte baş kısmı sivri uçlu ve iç bükey görünüm kazandı. Silindir şapkalar 19. yüzyılın şapkalarıysa, fötr şapkalar da 20. yüzyılın şapkalarıydı.

bant *vaquero*'nun yeteneğinin bir göstergesiydi. Dolayısıyla on-galonluk şapka *vaquero*'nun pek çok konuda hünerli olduğuna işaret ederdi. İnsan yapımı tekstil ürünlerinin belki de en eskisi olan keçe, yüzyıllarca yün, kürk ve kastordan üretilirdi. Modern kovboy şapkaları artık hasır, deri ve sentetik gibi diğer malzemelerden yapılıyor olsa da, Stetson tipi tüylü keçe şapkalar genelde estetik nedenlerden dolayı tercih ediliyor. (Stetson'lar ayrıca bugün Kanada Kraliyet Atlı Polisi'nin ve ABD Ordusu Birinci Süvari Tümeni'nin üniformasının bir parçası.)

Silindir Şapka

19. YÜZYIL: "SİLİNDİR ŞAPKA YÜZYILI"
SİLİNDİR ŞAPKA: FRED ASTAIRE İLE GINGER ROGERS'İN
OYNADIĞI 1935 TARİHLİ FİLM

Silindir şapka artık pek kullanılmasa da hâlâ saygı gösterilen bir kibarlık ve zarafet simgesi olarak görülür. Bu nedenle Londra sokaklarında ilk belirlediği zamanlarda, böylesine uzun ve parlak bir şapka karşısında kadınların bayıldığını,

çocukların çılgık attığını öğrenmek insana tuhaf gelebilir. Söz konusu silindir şapkayı giyen kişinin şapkacı John Hetherington olduğu söylenir. Şapka 1797'de ilk kez görücüye çıkmasından ancak 20 yıl sonra centilmenlerin tercihi haline gelebildi. Bunun nedeni ise şapkanın uzunluğu değildi (*chapeaux claque*s denilen katlanabilir türleri 19. yy'da satılmaya başlandı). Pek çok erkek ipek şapka yerine kastor şapkaya bağlı kalsa da, Prens Albert'in 1850'de "şapkacı pelüşü"nden yapılma silindir şapka giymeye başlamasıyla işler hızla değişti. Bu yeni moda Kuzey Amerika kastor postu endüstrisini sonlandırdı.

Silindir şapkanın Abraham Lincoln ile özdeşleştirilen ABD'deki örneklerine ise *stovepipe* (ocak borusu) deniyordu. Bu şapka, yanları düz olmakla birlikte, "baca külâhı" denilen hafif bombeli bir bölüme sahipti. Ayrıca silindir şapkanın kimi zaman süslü ve kıvrımlı olan kenarlarının aksine, bu şapkanın ince bir kenarı vardı.

Amerikan tipi silindir şapka dimdik takılırken, İngiliz tipi şapka hafif öne ve yana yatık kullanılıyordu; ancak iki yöne de eğimin on dereceden fazla olmaması gerekiyordu! Kural günümüzde kulağa saçma gelse de, o dönemde bu uygulama bir sınıf ve görgü göstergesiydi.

19. yüzyıl bazen "silindir şapka yüzyılı" diye anılsa da, gerçek silindir şapkalar, üretimi daha kolay olan melon şapka ve fötr şapkanın moda olmasıyla birlikte hızla gözden düştü. Silindir şapkanın dikimi vakit ve hüner gerektirdiği için, giderek daha az sayıda şapkacı onları üretmeye başladı ve üretilenler de genelde incelikli el işi nesnelerle parası yetebilenler tarafından satın alındı.

Silindir şapka, homburg tipi şapka, melon şapka ve daha sonra fötr şapka tarafından alt edildiği için bu ikonik baş giysisi ihtişamın, zengin yaşamın, görgü sahibi olmanın, zarif tavırların ve ayrıntıya gösterilen titizliğin bir sembolü olarak kaldı.

Bu algı Fred Astaire'in 1935 tarihli klasik *Silindir Şapka* filminde sergilediği zarif ve kibar performatifliğiyle doruğuna ulaştı.

Bugün şapkanın katlanan çeşidini hâlâ gardırobunda bulunduran bazı operasever centilmenler olsa da, bu şapkalar artık daha çok resmi düğünlerde veya Ascot yarışı izleyicileri tarafından kullanılıyor.

Bere/ Kep

ESKİ İNGİLİZCE'DEKİ "CÆPPE" DEN (PELERİN, KAP) GELİR
BENZERLERİ: KANADA TUQUE'Sİ, RUS "UŞANKA" SI
PROTOTİP: YUNAN "PILOS"U (KEÇE DENİZCİ ŞAPKASI)

Bugün çoğunluğu örgüden yapılan ve soğuk havada başı koruma işlevi gören "kayak bereleri"nin geçmişi, insanın iplik bükme başlamasından çok önceye uzanır. İki arkeolojik buluntu –İÖ dördüncü yüzyıla tarihlenen "Tollund Adamı" ile 5 bin 300 yaşındaki "Buz Adam"– muhtemelen en eski baş giysisinin örneklerini taşıyordu: Kafa kepi. Ve anlaşılan o ki, modern insanın başı sıcak tutan, yumuşak spor şapkaları, bu sade örneklerle ortak bir geçmiş paylaşıyordu.

Siyah keçeden yapılma kep tipindeki Yunanlı denizcilerin *pilos*'u, kafa keplerine verilen bildiğimiz ilk isimlerden biridir. Romalılar tarafından taklit edilerek *pileus* diye adlandırılan bu şapkalar

PARALEL TARİH

Deli Şapkacılar

Lewis Carroll'un 1865 tarihli "Alis Harikalar Diyarında" adlı romanıyla ünlenen "şapkacı gibi deli" sözü, keçeleştirme işleminde kullanılan cıva çözeltilisiyle uzun süre çalışan şapkacıların fiziksel bozukluklara maruz kalmalarıyla türemişti. Cıva buharını solumak ciğerlere hasar vermenin yanı sıra, merkezi sinir sistemini ve beyni de etkiliyor, nihayetinde felç, hafıza kaybı, bunama ve ölüme yol açabiliyordu. "Deli şapkacı hastalığı" ABD'de "Danbury titremesi" diye biliniyordu çünkü silindir şapkaların çoğu Connecticut'taki bu kasabada üretiliyordu. 1864'te en azından bir ülke –İngiltere– bu sorunu çözmeye karar verdi ve tüm atölyelerin gerekli biçimde havalandırılmasını şart koşan Fabrika Yasası'nı yürürlüğe koydu.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Çan Şapka 1920'lerin çan şapkaları ince keçeden yapılır ve kişinin başına göre biçimlendirilir. Bu ince ve sade şapkalar kadınlar açısından en az çarliston elbiseler kadar radikal bir değişimdi çünkü Edward dönemi şapkaları oldukça ağır ve süslüydü, dayanak sağlamak için de bol miktarda saç gerektiriyordu. Çan şapkalar ise kısa saçla daha güzel duruyordu.

pilos diye bilinirdi çünkü bu terim "tepe yığını" ya da "baş yığını" anlamını taşır ve "saç" anlamındaki oldukça eski Hint-Avrupa kelimesi *pilo*'dan gelirdi. Yunanlı denizcilerin yanı sıra, bu ilk kep örneklerini giyenlerin arasında Roma halk tabakası ile serbest bırakılan köleler de vardı.

Kepler ayrıca Ortadoğu gibi, başı sıcak tutmanın şart olmadığı bazı yerlerde de giyilirdi. Ancak keplerin tek amacı sıcak tutmak değildi. Kepler kadınlardan çok, saçı dökülen ya da saçsız kalan erkekler tarafından, güneşten ya da yağmurdan korunmak için kullanılırdı. Dolayısıyla kepler farklı iklimlerde farklı işlevler görmekteydi.

Kafa kepinin akrabalarından biri Peruluların "kış kepleri"ydi. Tepesi sivri olan bu keplerin, kulakları soğuktan korumaya yarayan kulaklıkları vardı. Bir diğer kep örneği de Laponlar'ın kocaman ponponlu ve fistolu kepiydi. Ponpon sayesinde kar üstünde insanları ayırt etmek kolay oluyordu. Ayrıca kullanılan örgü motifleri de kişinin ailesi ya da kabilesinin ayırt edilebilmesini kolaylaştırıyordu.

Birkaç yüzyıl sonrasına atlayacak olursak Kanada'da, örgü kayak berelerine verilen Fransız-Kanada ismi *tuque*'yle karşılaşabiliriz. Bunun aslında 16. yüzyılda kullanılan neredeyse siperlik-siz kadın şapkası *toque* ile bir ilgisi yoktur. Ancak iki terim birbiriyle karıştırılır ve iki yazılış çoğu zaman birbirinin yerine kullanılır. *Tuque* konik biçimlidir, genelde kulaklığı ve tepesinde ponponu vardır. İskandinav desenleri ve bugün yünden sentetiğe dek değişiklik gösteren malzemeleriyle *tuque* Kanada'nın milli şapkası haline gelmiştir.

ABD'de ise klasik *tuque* beresi, "çorap bere" ya da "bekçi beresi" diye adlandırılır. Kanada'da olduğu gibi ABD'de de insanlar bu bereleri kayak dışı amaçlarla da giyerler. Sonuçta bereler soğuk havanın vazgeçilmezlerindendir.

Taç

İNGİLİZCE'DE "CROWN"

LATİNCE'DEKİ "CORONA"DAN (ÇELENK) GELİR

BU SÖZ AYRICA MECAZİ OLARAK MONARŞİYİ İFADE EDER

Baş aksesuarları binlerce yıldır bir statü göstergesi olarak kullanılır. Örneğin, Amerika kıtasının yerli kabileleri, liderler için tüyden baş süsleri yaparlar. Antik Mısır'da ise Beyaz Taç, yani *hedjet* dahil çeşitli taşlar kullanılır. Bu taşların hepsi mutlaka değerli mücevherlerden yapılmış olmasa da genelde resmi nitelik taşır ve firavunun tanrısal soyunu ve dünyevi hakimiyetini simgeler.

Tiara ve diademler en eski taç çeşitleri arasında yer alır. Tiara ilk başta yüksek, sivri uçlu bir şapkaydı ve deriden ve/veya metalden yapılır, bolca süslenirdi.

Tiarayı Mezopotamya halkı kullanırdı. Pers İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde kullanılan diadem ise I. Konstantin tarafından Roma imparatorlarının tacı olarak adapte edildi.

Taşlar bugün taç giyme ya da devlet törenlerinde ve hükümdarı eşitleme törenlerinde kullanılabilir. En ünlü tacın İngiltere'nin St. Edward tacı olduğu söylenebilir.

Bu taç hâlâ Britanya kraliyet taç giyme törenlerinde kullanılır. Anlatıldığına göre St. Edward tacında, "son" Anglosakson kralı St. Edward'ın tacından altınlar vardır. (St. Edward'ın tacı Oliver Cromwell tarafından parçalanmıştır.)

Popüler ABD kültüründe ise tiara tipi taç güzellik yarışmasını kazananlara takılır ya da kimi zaman gelinler tarafından kullanılır.

Ayak

Çıplak ayakla yürümek çim ya da kum söz konusu olduğunda hoşumuza gidebilir. Ama çim nemli, kum da kızgınsa, ten ile yer arasına bir tabaka koymak çok daha güzel olabilir. İlk ayakkabılar büyük olasılıkla bu tür bir koruma sağlamak amacıyla üretildi. Ancak bilinen ilk ayakkabılar bile (bkz. zaman çizelgesi) büyük bir hünerle imal edildi. Bu hüner, başımızı eğdiğimizde hepimizin ayaklarımızı görmemizden mi yoksa başka bir nedenden mi kaynaklanıyordu bilinmez ama ayakkabıların uzun zamandır insan-daki tasarım dürtüsünü tetiklediğine şüphe yok.

Çorap

ANTİK ÇAĞLARDA DERİ YA DA KUMAŞTAN YAPILIRDI
İNGİLİZCE'DE GÜNDELİK KULLANIM: "BİRİNİN ÇORAPLARINI
UÇURMAK" (AKLINI BAŞINDAN ALMAK, ETKİLEMEK)
"ÇORAP TIKMAK" (KONUŞMAYI KESMEK)

Çorap, ayakkabıdan daha uzun süredir insanoğlunun yaşamında yer alır. İlk çoraplar ayak ya da bacak çevresine sarılan deri ya da kumaş şeritlerinden ibaretti ama Antinoe'deki Mısır mezarlarında örgü çoraplar da bulundu. Antik Yunanlılar ise keçeleştirilmiş hayvan kılından, *piloi* denen çoraplar üretti.

Zaman içinde Romalılar bu bol giysiyi *soccus* adıyla kendi hayatlarına geçirdiler ve deri ile örgü kumaştan benzeri şeyler ürettiler. İÖ ilk yüzyıllarda Romalılar *udone* adını verdikleri çorapların üretiminde yine örgü malzeme kullandılar. Bunlar ayağa

tutturulmak yerine, giyilen ilk çoraplardı. Roma'nın düşüşünden sonra İngiltere'ye Anglosaksonlar hakim oldu ve onların modası gelecek yüzyılları etkisi altına aldı: Bol tunikler, dar pantolonlar ve *socque* (*stocc*) diye bilinen kısa bir ayak giysisi.

Pantolonlar bollaşıp daralıp, uzayıp kısalıktı çoraplar ve onlarla birlikte giyilen konçlar da değişti. Bunlar ilk başta kumaş ya da deriden yapı-lıyordu ve ayak ile bacağın üstüne geçirilen gevşek "borular"dan ibaretti. Üst kısımlarında ise bağ-cıkları ya da askıları vardı. Kimi konçlar örgüden yapılma olsa da, çoğunun alt kısmına yerleştirilen bir malzeme sayesinde sıkı tutması sağlanıyordu.

1589'da Papaz Dr. William Lee bir dokuma makinesi icat etti. Söylenene göre Kraliçe I. Elizabeth, el dokumacılarının işsiz kalması çekincesiyle ona patent vermeyi reddetti. Ne var ki çok geçmeden kraliçe ve çağdaşları, el dokumasının altı katı hızla üretim yapabilen makinelerde dokunmuş çoraplara geçiş yaptılar. Çorap malzemesinde yüzyıllar boyunca yün, ipek ve pamuk kullanıldıktan sonra 20. yüzyılda naylon ve Lycra'nın icadıyla birlikte çoraplar hem daha rahat hem de daha dayanıklı hale geldi. Tüm mütevazılığına karşın bu basit giysi parçası, İngilizce'de şaşırtıcı derecede çok deyimde kullanıldı. Henüz 1700'lerde çorap kelimesi "vurmak" ya da "çarpmak" anlamında kullanılıyordu ve isim hali de "yumruk" anlamına geliyordu. Daha sonraları argoda "çoraplamak" para saklamak anlamında kullanıldı. Muhtemelen paralar çorap içinde saklanıyordu.

Loafer

TEMELİ: NORVEÇ'TE SIĞIR GÜDENLERİN GİYDİĞİ AYAKKABI
BENZERİ: MOKASEN
PENNY LOAFER: AYAKKABI DELİĞİNE PARA KOYMA MODASI

Etnik giyim tarzlarının moda akımlarına ilham verdiği sıkça görülür. 1930'lu yıllarda *Esquire* dergisinin hayvancılığın yaygın olduğu bir bölgede, sade deri ayakkabılar giyen Norveçli bir çiftçinin fotoğraflarını yayımlamasıyla birlikte yeni bir moda doğdu.

Sözü edilen Norveç ayakkabıları mokasenlere benziyordu ama daha genişti, düz topuğu tabana yapıştı ve bağcığı yoktu.

Kısa bir süre içinde Amerikalı bazı ayakkabı üreticileri de kimilerinin "loafer", kimilerinin de Norveçlilerin kullandığı sözcüğün kısaltması olan "wee-jun" diye adlandırdığı bu ayakkabılardan üretmeye başladılar.

Bu arada başka bir ayakkabı stili de ilgi görmeye başladı: Bağciksız ve topuksuz, ayağa kolayca geçirilen deri ayakkabılar.

Sözü edilen bu gruptakilere "Venedik loaferleri" deniyordu çünkü şekilleri bir kayak türü olan "Venedik teknesi"ne benziyordu. (Kayığa benzeten başka ayakkabı stilleri de oldu; bkz. "Topuklu Ayakkabı" başlığı altındaki *chopine* tipi ayakkabılar.)

Loaferler zamanla çorapsız rahat ayakkabı giyen ve ayak ağrısı çekmeyen, 20. yüzyıl zengin sınıfının simgesi oldu.

Bass Weejun ayakkabılarındaki bantın üzerinde tuhaf bir çentik yer alıyordu ve sözde bu çentik Bayan Bass'ın kapıdan çıkmakta olan her ayakka-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Takunya Sadece tahtadan yapılabilir, sadece tahta tabanı olabilir ya da günümüzdeki gibi ayağa kolayca giren, arkası açık basit ayakkabılardır. Önceleri normal ayakkabıların üstüne giyilen tahta platform şeklindeki nalın ya da, hem tek başına hem de terliklerin üstüne giyilen sabolardan türemişlerdir.

biya kondurduğu "öpücük"tü.

Gençler bantın ortasındaki bu açıklığın içine madeni para koymaya başlayınca "penny loafer" diye bilinen ayakkabılar doğdu.

Loafer tipi ayakkabılar içlerine peni sıkıştırılan günden bu yana uzun bir yol aldılar. Artık birbirinden farklı modelleri ve püsküllüden tokalıya ya da klasik Gucci modelinde olduğu gibi at gemi halka tokalıya dek çeşitli süslemeleri mevcut.

Loafer ayakkabılar günümüzde halen özellikle lise öğrencilerinin giyiminin bir parçası gibi görülse de, aslında hemen her yaştan insanın özel gardrobunda farklı tiplerde loafer ayakkabıların yer aldığı da bir gerçek.

Topuklu Ayakkabı

ÖNCELERİ HEM KADIN HEM DE ERKEKLER TARAFINDAN GİYİLİRDI
CATHERINE DE MEDICI ÜNLENDİRDİ

Bir ayakkabının temel amacı ayağı korumak ve insanın rahat yürümesini sağlamaktır. Ve sözü edilen bu işlevlerin herhangi birini yerine getirmiyorsa eğer, bu durumda muhtemelen o, bir topuklu ayakkabıdır. Topuklu ayakkabı kişinin boyunu uzatarak, ona karşısındakiyle göz göze gelebilme şansı tanıyabilir ve bacakları uzatıp, bal-

dır kaslarını esneterek görünümü güzelleştirebilir.

Ancak topuklu ayakkabı her zaman cazibe için giyilmedi ve hep kadınların alanına dahil olmadı. İlk topuklu ayakkabıların bazıları tamamen pratik nedenlerle üretilmişti.

Örneğin, İÖ yaklaşık 200 yılına ait Roma *kothorni*'si aktörler tarafından giyilir ve boyu role göre ayarlamaya yarardı.

Topuklu ayakkabı giymenin bir diğer nedeni de çöp ve pislikten kaçınmaktır. Mısırlı kasaplar zemindeki kandan ayaklarını korumak için topuklu ayakkabı giyerdi.

Ortaçağ Avrupalıları ise hem ev içi ayakkabılarını temiz tutmak, hem de "gece toprağı" (insan atığının diğer adı) birikintilerine düşmemek için nalin (*patten*) denilen (bkz. Sıra dışı Bilgiler) tah-tadan platform topuklu takunyalar kullanırlardı. Ancak bu kullanışlı uygulamaların yanı sıra, topuklu ayakkabıyla daha uzun görünen bacakların erotik cazibesi gözlerden kaçmadı.

Romalı fahişeler topuklu ayakkabı giyerdi, Venedikli soylu kadınlar *chopine* diye bilinen ve yüksekliği 60 santimetreyi geçen galoşlar kullanırdı. Daha çok ayaklık biçimindeki bu ayakkabıların yüksekliği kadınların tek başlarına bir yere gitmelerini engeller, en basit iş için bile yardım almalarını gerektirirdi.

Yüksek topuğa doğru atılan önemli adımlardan biri Catherine de Medici'nin 16. yüzyılda Fransız sarayına gelmesiydi. Minyon yapılı, moda-ya düşkün kraliçe, hem cazibesini hem de otoritesini artırmak için yüksek topuklu ayakkabı giyerdi. Böylece topuklu ayakkabı soylulara özgü bir ayrıcalık olarak benimsendi.

Bu dönemden Fransız Devrimi'ne dek topuklu ayakkabıyı kadınlar kadar erkekler de giydi. Özellikle Kral XIV. Louis'in ("Güneş Kralı") incellekle boyanmış topuklarına pek çok saraylı gıpta ile bakıyordu.

ABD'de topuklu ayakkabı 20. yüzyıla dek benimsenmedi. Bunun nedeni belki de Massachusetts Körfezi kolonisinin Püritenlerinin bu ayakkabıları başlangıçtan bu yana kadınlar ve kızlara yasaklamış olması ve ayakkabıların cadılarla ilişkilendirilmesiydi.

Lastik Ayakkabı

19. YÜZYILIN DİNLENCE GEREKSİNİMİNDEN DOĞDU
ÖNCELERİ "PLIMSOLL" DİYE ANILIRDI (GEMİCİLİK TERİMİ)
MALZEMESİ: ÇADIR BEZİ, KAUKUK, DERİ, SENTETİK

19. yüzyılda demiryolları İngiliz orta ve alt sınıflarına, deniz kıyısına gününbirlik geziler yapma olanağı sağladı ama sağlam deri ayakkabılar buralar için uygun değildi. Kıyı bölgesinin keyfini daha iyi çıkarabilmek için insanlar çadır bezinden (kanvas) üretilen "kum ayakkabıları"nı giymeye başladı. New Liverpool Rubber Company yine çadır bezinden yapılmış, kauçuk tabanlı ve üstü bantlı bir ayakkabıyı piyasaya sürdü. 1876'ya gelindiğinde insanlar bu ayakkabıya, limana girişte gemiler için emniyetli olan su seviyesini gösteren "plimsoll çizgisi"ni andırdığı için "plimsoll" adını vermişlerdi.

Bugün "tenis ayakkabısı" diye adlandırdığımız ayakkabının en basit biçimini andıran plimsoller oldukça popüler, uygun fiyatlı ve kullanışlıydı. Krokett ve bahçe tenisi için ayakkabının farklı stilleri geliştirildi ve nihayetinde saha çalışmaları ve askeri hizmetlerde de plimsoller kullanılmaya başlandı. Antarktika yolculuğu sırasında yaşamını yitiren Kaptan Robert F. Scott'un kalıntıları arasında bile bu ayakkabılardan bulundu. Plimsoll ayakkabılarında yaşanan en önemli gelişme "vulkanizasyon" denilen işlemdi. Vulkanize edilen kauçuk eritilebiliyor, böylece imalat süreci çok daha hızlı ve ucuz hale getirilebiliyordu. Çığır açıcı nitelikteki bu teknolojinin lisansı Charles Goodyear'a aitti.

Onyıllar boyunca bu gündelik ayakkabıların imalatçıları kendilerine ait, farklı isimlerdeki

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Bağcık Yaklaşık 5300 yaşındaki Buz Adam Otzi'nin Avrupa Schnalstal Buzulu'nda 1991'de keşfedilişinden bu yana insanın en azından bu kadarlık bir süredir ayakkabı bağcığının bir türünü kullandığını biliyoruz. İcat tarihi kesin olarak bilinmesi de ayakkabı bağcıkları 20. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bağcıkların ucundaki küçük plastik ya da metal kılıf, bağcık demiri olarak anıldı.

modelleri ürettiler. Ancak 1916'da Keds marka adı altında birleştiler. Bu ayakkabılar için kullanılan daha genel – “sneaker” (İngilizce'deki anlamı gizlice, sessizce hareket eden)– kavramı, Henry Nelson McKinney adlı bir reklamcının kauçuk tabanın, ayakkabıları neredeyse sessiz hale getirdiğini söylemesiyle ortaya çıktı. İlk satışa sunulduğu günden bu yana lastik ayakkabılar, farklı stilleri ve koşudan basketbol, yoga, tenis, güreş ve yürüyüşe dek farklı amaçlara hizmet eden türleriyle “spor ayakkabı”ya dönüştüler.

İster en çok aranan stilize “spor ayakkabı” türünde olsun, ister üstü çadır bezinden, tabanı kauçuktan yapılma, bağcıklı “lastik ayakkabı” türünde, bu ayakkabılar günümüz modasında önemli bir yere sahip olmayı sürdürüyor.

Kovboy Çizmesi

SIVRI UÇ: AYAĞI ÜZENGİYE SOKUP ÇIKARMAYI KOLAYLAŞTIRIR
YÜKSEK TOPUK: BİNİCİ ATTAN DÜŞERSE
AYAĞIN ÜZENGİDEN KAYMASINI ÖNLER

Modern kovboy çizmesinin hemen her özelliğinin pratik bir amacı; egzotik desen, ya da girift süs dikişleri gibi pratik

Ayakkabılar

Ayakkabı yer ile aramızdaki tek şey olduğu halde, giyim çeşitleri içindeki ciddiyetsizliğini tutarlı biçimde korumuş ve en büyük ayakkabı fanatiğinin bile sayamayacağı kadar çok şekil ve biçime bürünmüştür. İlk ayakkabılar saz, ağaç kabuğu, ahşap ve metal gibi basit malzemelerden üretilmiş olsa da, hiç de basitçe üretilmemişlerdi. İnsanlar farklı biçim ve renkleri kullanmaya başladıklarında bile (Hun imparatoru Atilla kırmızı topuklu ayakkabılarıyla ünlüydü) ayakkabıların nerede ve nasıl giyileceğini düşünmek zorundaydılar. Tahta takunya ve nalınlar dayanıklı ve kolayca üretilebilir nitelikte olduklarından, kuzey Avrupa gibi gür ormanlık bölgelerde işçilerin tercihi haline geldiler. Bu arada topuklu ayakkabılar da saray mensupları arasında, saban sürmüyor olmanın bir göstergesi olarak rağbet gördü. Bugün bile kadınlar topuklu “stiletto”ları yalnızca fazla yürümeyecekleri zamanlarda giyerler. Bu arada şövalye çizmesinin havalı stili ise çizmenin işlevini gölgede bıraktı ve onun ordu botlarının öncüsü olmasını sağladı.

İS 1. YÜZYIL
Roma sandaletleri
Romalılar her tür etkinlik için deriden yapılmış sandaletler giyerlerdi. Gladyatörlerin, savaşçıların ve atletlerin sandaletlerinde, bacağına dolanan uzun bantlar vardı.

TARİHÖNCESİ

Lif ayakkabılar

Bazı bitkiler ve ağaçların iç kabuğundan elde edilen lif, tarihöncesi çağda, burada görülenlere benzer ayakkabıların üretiminde kullanıldı.

amacı olmayan özelliklerin ise oldukça ilginç bir öyküsü vardır.

Bugün Amerikan kovboy çizmesi diye kabul ettiğimiz çizmeye aslında birkaç farklı kültürün katkısı oldu. Bu farklı kültür ve gruplar, yüksek topukları, parçalı yapıları ve özgün biçimleri dahil, çizmelerin genel gelişimini etkiledi.

Askerler, çobanlar ve at üstünde çalışan diğer kişiler 16. yüzyıldan itibaren yüksek topuk kullanmaya başladı. Bu arada Moğolların ise kırmızı topuklu çizmeler kullandıkları yönünde bazı bilgiler mevcut.

Çoğunluğu Cromwell Ara Dönemi'nde (1649-1660) ABD'ye göç eden Stuart şövalyeleri oldukça yüksek topuklu çizmeleriyle ünlüydü.

Napolyon'un Waterloo yenilgisinden sonra ise Wellington Dükü'nün dört parçalı çizmesi ün kazandı; bu çizmeler alçak topuklu ve baldır boyundaydı. Amerikan kovboy çizmeleri şekil açısından, 18. yüzyıl süvari askerlerinin giydiği bir çizme türünden büyük ölçüde etkilendi.

Bu çizmelerin boyu uzundu ve üst ortasında V şeklinde bir oyuğu ve püskülü vardı.

19. yüzyılda Amerikan ordu botları Avrupa stillerinin yanı sıra gelişimlerini sürdürdü. İlk öncülerin

ve çiftlik işçilerinin büyük bölümü, botlarını yanlarına alıp giden, terhis olmuş askerlerdi. Eski fotoğraflara bakıldığında at üstündeki ilk kovboyların bağcıklı çizme giydiği görülebilir. Ancak kovboylar çok geçmeden bağcıkların ölümcül olabileceğini keşfetti. Attan düşen kovboyların çizmelerini kolayca çıkartabilmeleri daha güvenliydi.

Pratik ve çiftlik işçiliğine hizmet eden yapılarıyla kovboy çizmeleri 1920'ler ve 30'lara dek oldukça sade kaldılar. Bu tarihlerde sinema ve Hollywood dünyası, Roy Rogers ve Gene Autry gibi erkeksi, kendi kendine yeten tipte kovboyları idealize etti ve gömlekler ile kementleri sıklaştıırken, erkek çizmelerini de süsledi. Çok geçmeden Tony Lucchese gibi zanaatkar çizme üreticileri, özel üretim botlara at nalından, başkanlık monogramlarına dek çeşitli desenler işledi.

Bugün özellikle kırsal kesimde ve Batı'nın dans salonlarında fantezi tipteki kovboy çizmelerine rastlansa da, bu çizmelerin pratik amaçları ortadan kalkmış değildir. ABD'deki (ve diğer pek çok ülkede) pek çok çiftçi ve çiftlik çalışanı her gün at biner, kement atar, ekin eker ve biçerken kovboy çizmesi giyer.

Bu arada bir not: Bu dayanıklı çizmelerin değeri eskikip aşındıkça daha da artar.

1200

Japon terlikleri (geta)

Heian Dönemi'nde (794-1192) ortaya çıkan bu ayakkabılar ortaçağda dini tören giysilerinin bir parçası haline geldi. Yüksek tahta platformlu getalar ya da zori sandaletleri genellikle "tabi" denilen özel çoraplarla giyiliyordu.

1600

Şövalye çizmeleri

İngiliz şövalyeleri Restorasyon'un bir parçasıydı ve ayakkabıcıların deri işinde ustalaşmasıyla birlikte şövalye çizmeleri de yüzyıllar içinde daha çok rağbet gördü.

1950

Stiletolar

Ahşap zemine ve kaldırıma delikler açabilen, ilk başlarda hayli tehlikeli yapıdaki bu ayakkabılar, en moda oldukları 1960'larda modifiye edildiler.

1400

Takunya

Bu tahta platformlar insan boyunu sokakların pisliğinden 60 santimetre kadar yükseltiyordu. Dezavantajı ise kullanan kişinin dengesini korumak için kimi zaman yardım almak zorunda kalmasıydı.

1660

Louis topukları

Adını Fransız Kralı XIV. Louis'den alan bu kıvrımlı ve geniş topuklar, şık tokalı ve sırmalı ayakkabılara eşlik ediyorlardı. Bu ayakkabılar saray giysilerine uygun tasarlanıyordu.

1900

Bale ayakkabıları

Topuksuz, satenden sade dans ayakkabıları 19 ve 20. yüzyıllarda moda oldu. Victoria döneminde abartılı kumaşlar "ayıp" olarak algılandı için, bu ayakkabılar özellikle sade üretiliyordu.

Giysi Tutturucuları

Giysilerin tutturulmaya ihtiyacı yoktur. Sonuçta bedenine üzerine tıpkı toga ya da sari gibi bir kumaş parçası sarılabilir. Ancak (daha ileride anlatılan dikiş dahil) tutturucular, giysinin üste iyi oturmasını, daha güzel görünmesini ve daha emniyetli durmasını sağlar. İlk tutturucular bağcıklar, yırtmaçlar ve ilmeklerdi. İnsanın hüneri arttıkça bunlar metal kopçalara, düğmelere ve kancalara dönüştü. Düğmeler (ve ilikler) yüzyıllar boyunca giysilerin üste oturmasını sağlamada en güvenilir araçlardı ama 20. yüzyılla birlikte metal fermuarlar ortaya çıktı ve giysiler insanın üstüne daha da iyi oturmaya başladı.

Düğme

HEM SÜSLEYİCİ HEM DE PRATİK BİR UNSURDUR
DEYİM: (İNGİLİZCE'DE) "BİRİNİN DÜĞMELERİNİ ATTIRMAK"
(RAHATSIZ ETMEK)

Düğmenin ortaya çıkışı tarihöncesine uzanır ama düğmeler Roma İmparatorluğu'na dek giyside tutturucu unsurdan çok dekoratif unsur olarak kullanılmıştır. Romalılar kumaşa delik açarak düğmenin üstünden geçirdiler ve böylece kumaşı tutturdular.

Düğme ve ilik bugün bize doğal bir kombinasyon gibi görünse de aslında bu ikiliyi Haçlıların, Türkler ve Moğollardan alarak Batı'ya getirmeleri gerekmişti.

İlk Düğme Üreticileri Loncası'nın 1250'de,

giyime önem veren Fransa'da kurulmuş olması kimseyi şaşırtmayacaktır.

Lonca üyeleri öyle zarif düğmeler ürettiler ki bunlar küçük birer mücevher gibiydi ve çoğu zaman gerçekten de mücevher içeriyorlardı. Madalyonun öbür yüzü, elbette köylünün sade iplik ve kumaştan yapılma olanlar dışında düğme kullanması ve almasının yasak olmasıydı.

Düğmeler giysiye yalnızca süs katmakla kalmayıp, onun biçimini baştan aşağıya değiştirdiler. Düğme ortaya çıktığında henüz fermuar, kopça ya da Velcro bantlar yoktu. Giysiler düğme olmadan uygun biçimde dikilemiyordu. Düğmeyle birlikte insan silüetini vurgulayan giysiler yapılabilir hale geldi. Bu da Rönesans'ın hümanizm vurgusuna uygun bir durumdu. Tıpkı diğer disiplin ve meslekler gibi terzilik mesleği de zaman içinde gelişti.

(Fransızca'daki *bouton* sözünden gelen) düğme,

PARALEL TARİH

Yas Düğmeleri

ingiltere'nin uzun süre hüküm süren, boyun eğmez kraliçesi Victoria, sevgili eşi Prens Albert'in 1861'deki ölümünden sonra tüm yas elbiselerinde oltu taşından yapılma düğmeler kullanma kararıyla birlikte yeni bir modaya imza attı. Bu ışıltılı düğmelerin çoğunun üstünde kraliçenin baş harfleri olan VR (Victoria Regina) yer alıyordu. İleri derecede parlatılabilen doğal oluşumlu bir mineraloit olan oltu taşı yarı değerli taş kabul edilir (ilginçtir ki oltu taşının en yakın mineral akrabası değersiz kömürdür). Kraliçe Victoria'nın oltu taşından düğmelere ve diğer aksesuarlara olan düşkünlüğünü kanıtlamasından sonra tebası da onu taklit etmeye, yas giysileri için oltu taşından mücevherat üretmeye başladı.

yüzyıllar boyunca arkasında kumaşa tutturulmayı sağlayan çıkıntısı olan bir disktti.

Dolayısıyla oymadan nakışa ya da boyamaya dek çeşitli yöntemlerle süslenebiliyordu. 20. yüzyıl başlarında erkekler dört delikli düğmeleri tercih etmeye başladılar. Bu tipteki düğmeler daha sıkı tutturulmaya olanak sağlasa da, süslemeye yeterince elverişli değildi.

Zaman içinde elbette diğer tutturucu öğeler pazardaki yerini zayıflattı ama düğme bugün hâlâ giyimdeki önemli yerini koruyor.

Fermuar

GIDEON SUNDBACK, MUCİT

"KANCASIZ TUTTURUCU" (1913), "TUTTURUCU NO. 2" (1917)

S irtinizin tutulduğunu ve evden çıkmadan önce bir düzine düğmesi olan ayakkabılarınızı iliklemek zorunda olduğunuzu düşünün. Whitcomb Judson'un arkadaşının sıkıntısı işte tam da buydu. Dolayısıyla mucit Judson kapanması daha kolay olan bir giysi tutturma unsuru icat etmeye karar verdi. Geliştirdiği "kopça kilidi" iyi bir girişimdi ama kullanılabilir hale gelmesi ancak Judson'un İsveç kökenli Amerikalı çalışanı Gideon Sundback'ın konuya el atmasıyla gerçekleşti. Sundback'ın aylar süren çalışmanın ardından getirdiği yenilik, tutturucu unsurlarını erkek ve dişi kopça yerine birbirinin içine geçen küçük metalik parçalara dönüştürmekti.

Sundback, "Kancasız Tutturucu"yu 1913'te, "Ayrı-

labilir Tutturucu No. 2'yi" ise 1917'de icat etti.

Nihai "fermuar"ı piyasaya sürmek biraz zaman aldı çünkü imalat için yepyeni makinelerin üretilmesi gerekiyordu; gerçek bir fermuarı elde üretmek mümkün değildi.

İlk müşterilerden biri ABD Ordusu oldu. Ordu fermuarı, I. Dünya Savaşı birliklerinin giysi ve donanımlarında kullandı.

B.F. Goodrich Şirketi, Sundback'ın tutturucularını galoşlarla birlikte pazarlamaya başlayınca, ürünün kullanımı da yaygınlaştı. Bu yeni galoşlar tek bir fermuar hareketiyle kapatılabiliyordu.

Anlatıldığına göre Goodrich yöneticilerinden biri çizmesinin fermuarını açıp kapatarak, bu akıllı icadın çıkardığı sesi taklit etmiş ve "Zip 'er up" (vız diye kapat) demişti. Böylece ürün "zipper/fermuar" diye anılmaya başlandı.

1925'te patenti alınan "zipper/fermuar" ilk başta fermuarla tutturulan galoşların ticari markasıydı. Bu şekilde kapatılan tutturucular diğer mallarda da kullanılmaya başlandıkça, ismi de kullanıldı. B. F. Goodrich ticari markasını korumak için dava açıtsa da Zipper Boots/ Fermuarlı Çizmeler için tescil hakkını korumasına izin verildi. Fermuar sözü artık isimler dünyasına geçiş yapmıştı.

İğne

TÜRLERİ: TOPLU İĞNE, ÇENGELLİ İĞNE
AYRICA DEKORATİF AMAÇLI DA KULLANILABİLİR

E vrak ve giysileri tutturmada ya da kalıpları kumaşa tutturmada kullanılan toplu iğneler mütevazı oldukları kadar vazgeçilmezdirler. Ekonomist Adam Smith'in "işbölümü" ilkesini açıklarken toplu iğne kullanmasının nedeni de belki de buydu. 1776 tarihli *Ulusların Zenginliği* adlı kita-

bında Smith (modern montaj hattının öncülü olan) bir işlemden söz ediyordu. Buna göre iğne üretiminde bir işçi bir tel çekiyor, diğeri onu düzleştiriyor, üçüncüsü kesiyor, dördüncüsü ucunu sivirtiliyor, beşincisi ise baş kısmının tutturulabilmesi için diğer ucu yontuyordu. Bu örneğin önemi ise tüm bu adımları yerine getiren tek bir işçinin günde yalnızca birkaç tane, ekip olarak çalışan işçilerin ise binlerce iğne üretebilmesiydi.

İğne Sümerler'den beri kullanımda olsa da, teknolojinin seri hale getirilmesi binlerce yıl aldı. Amerikalı John Ireland Howe iğne imalat makinesinin patentini alan ilk kişiydi. 1835 kuruluşlu Howe İmalat Şirketi günde 70 bin iğne ürettiyordu ama şirketin iğneleri seri olarak paketlemeye yarayan makineyi faaliyete sokması 1843 yılını buldu.

İğnenin en büyük sorunlarından biri demirin paslanmasıydı. Kaplama yöntemi 1800'lerin ortasında icat edildiyse de, nikel kaplama aşınıyor, iğneler yine de paslanıyordu. Terziler paslı iğneleri zımpara taşıyla dolu bir torbanın içine batırıp çıkararak temizliyorlardı. Bu torba zamanla "iğne yastığı" diye anılmaya başlandı.

Bugün iğneler paslanmaya karşı dayanıklı olsa da, iğne yastıkları halen, özellikle giysi üretiminde kullanılan iğnelerin tutulması, saklanması ve kullanılması açısından en güvenli yöntem olarak görülüyor. Bugün her yerde ve uygun fiyata bulunabilen iğneler, vazgeçilmezliklerini koruyor ve çeşitli türleriyle karşımıza çıkıyor. Giysileri tutturmak için artık ABD'deki Amiş'ler dışında hemen hiç kimse iğne kullanmasa da, sökülen etek ucunu tuturmada toplu iğneden iyisini bulmak zor. Çengelli iğneler ise hassas cilde zarar vermeksizin bel kuşağını genişletmede, bir düğmeyi yerine tuturmada ya da bebek bezini bağlamada kullanılabiliyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Çengelli iğne Bizim çengelli iğne dediğimiz şeye Mikenler "fibula" diyordu. Bu yaylı mandal broş ve tutturucular yüzyıllarca kullanıldıktan sonra ortaçağda kullanımdan kalktı. Antik fibulayı 1849 yılında, sade bir "çengelli iğne" görünümünde "yeniden icat" eden kişi Walter Hunt isimli bir Amerikalıydı. Üretken bir mucit olan Hunt, icat ettiği yeni iğneyi fazla önemsemeyerek haklarını yalnızca 400 dolara sattı.

Velcro Bant

MUCİDİ GEORGE DE MESTRAL ÜRÜNÜ FRANSIZCA'DAKİ "VELOURS" (KADİFE) SÖZÜ İLE "CROCHET" (KOPÇA) SÖZÜNÜ BİRLEŞTİREK TÜRETTİ, PATENTİ 1955'TE ALINDI

Spor ayakkabınız, yastığınız ya da ceketinizin üstündeki cırtcirtlı tutturucuyu Velcro adıyla anmayın. Velcro Şirketi'ne göre bu, ürünün kendisinin değil, bir şirketin adı ve ürünün de marka ismi. Şirket çalışanlarının bile böyle bir pot kırmasına izin verilmiyor.

Patent geçerliliği 1978'de sona ermiş olsa da, icadınızın geliştirilip üretilmesi yirmi yılınızı alsaydı, siz de ürününüzün adını korumak isteyebilirdiniz.

İsviçreli mühendis George de Mestral, mikro cırtcirt fikrini 1941'de köpeğiyle çıktığı bir av dönüşünde, köpeğinin tüylerine yapışan otları fark ettikten sonra geliştirdi.

Mühendis bu pıtrakların köpeğin tüylerine tutunduğunu görünce, bir prototip geliştirmeye karar verdi.

Prototipine Fransız sözcükleri *velours* (kadife) ve *crochet*'yi (kopça) birleştirerek "Velcro" adını verdi.

De Mestral aklına gelen fikir üzerinde on yıl çalıştı ve 1955'e kadar patent alamadı.

İcadın ait olduğu yeri bulması da birkaç yıl sürdü ve işte bu aşamadan sonra artık hiç kimse yükselişin önüne geçemedi.

Bu kolayca açılıp kapanabilen sistemin pratik kullanımlarını ilk fark eden uzay endüstrisi oldu.

NASA üniformalarında ve uzay gemilerinde, hatta kaskın içinde burun kaşımak için kullanılan küçük kopça parçasında bile Velcro marka cırtcirt kullanılır.

Aksesuvarlar

Aksestar denilen Şey destek sağlar, bu başlık altındaki maddelerin giysi ve kıyafetler için sağladığı Şey de budur. Kimi isteğe bağlıdır. Örneğin, kimsenin ceket mendili kullanmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Öte yandan birçok aksesuar bir amaca hizmet eder ve ancak malzemesi ve/veya yapımı fazla lükse girdiği zaman isteğe bağlı kullanıma dahil olur. Çoğu insanın para ve kimlik gibi Şeyleri taşımak için el çantasına ihtiyaı vardır ama hiç kimsenin 12 bin dolarlık bir çantaya ihtiyaı yoktur. Benzeri Şekilde eldiven de soğuk havada önem taşır ama yılan derisi ya da ynl eldivenin ısıtma açısından büyük bir farkı yoktur.

Eldiven

KULLANIMI: SPORDA, RESMİ GİYSİLERLE,
BAHÇECİLİKTE

Eldiven insan yaşamında hem giysi hem de moda aksesuarı olarak yer aldı. Çoğu iklim soğuğa karşı eldiven giymeyi gerektirmese de bugün spor ve diğer etkinliklerde kullanılan eldivenlerin sayısıyla birlikte bu giyim eşyasının kullanımı hiç olmadığı kadar önem kazandı. Eldiven yüzyıllar boyunca hayati bir aksesuar görevi üstlendi ama dekoratif ve trensels unsur olarak kullanımı bugün ancak birkaç yer ve etkinlikle sınırlı kaldı.

Tarihöncesi dönem insanları ellerini korumak için üstünkörü eldivenler yapmışlardı. Antik Yunan

ve Roma halkları ise edebiyatlarında eldivene gün-derme yaptılar. Örneğin, Homer, Laertes'e dikenli bitkilerden korunmak için bahçesinde eldiven kullandığını anlatır. Ancak 11 ila 13. yüzyıllar arasında kadın modasının bir parçası haline gelene dek, kayıtlarda eldivenle ilgili başka bir bilgi yer almaz. Eldiven ayrıca uğur getirmesi için de kullanılmıştır: Delloya davette "zırh eldiveni"nin yere atıldığı veya bir leydinin bir şövalyeye hayranlık ifadesi olarak eldivenini verdiği olmuştur.

Kraliçe I. Elizabeth güzel ellerini sergileme aracı olarak gördüğü eldivenlere öyle düşkündü ki 2 binden fazla eldiven edinmişti.

Ayrıca eldivenlerine parfüm sıkmayı da severdi ve onun sayesinde *maitres gantiers parfumeurs* (usta eldiven ve parfmcler) hem İngiltere hem de Fransa'da moda olmuştu.

Eldiven 20. yüzyıl sonlarına dek kadın gardırobunun ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürdü. 19. yüzyılda kadınlar, ellerinin zarafetini vurgulamak ve onları hanımefendiliğe uygun pozisyonda tutabilmek için en az bir boy kk eldiven giymeyi tercih ederlerdi. Oğlak derisinden eldivenleri kendi ebatlarından büyük ellere geçirmek saatler süren bir çaba ve bolca pudra gerektirebilirdi.

Eldiven konusundaki en önemli yeniliklerden biri tıbbi amaçlı lateks eldivenlerin icadıydı. Lateks eldivenler zararlı madde alışverişi olmaksızın hemşirelerin iğne yapmasına, doktorların hastaları muayene etmesine ve laboratuvar teknisyenlerinin örnekler üzerinde çalışmasına yardımcı oldu.

Çanta

KESEDEN, SAKLI KESEYE, CEBE VE ÇANTAYA DÖNÜŞÜ
TÜRLERİ: EL ÇANTASI, KOL ÇANTASI, KADIN ÇANTASI

Çanta, yaşamına küçük kese olarak başlayıp, zamanla küçük saklı keseye ve ardından cebe dönüştü. Nihayet el çantası olarak yeniden ortaya çıktı. Bu oldukça indirgenmiş bir açıklama olsa da, çantanın geçmişinin hem pratik (ebat, güvenlik), hem de estetik (süs, oran) kaygılar içerdiğini anlamaya yardımcı oluyor.

İnsanların eski zamanlarda taşıdığı “cepler” birkaç bozuk paradan fazlasını almıyordu. Taşınan şey elbette kişinin yaşadığı topluma göre değişiklik gösteriyordu. Örneğin, bir köylü cebinde tohum ya da yiyecek taşırken, kentli kötü kokulara karşı hoş kokulu bitkiler taşıyabiliyordu.

Modern el çantalarının öncülleri ortaçağ sonlarında ortaya çıktı. Bu dönemde erkekler de kadınlar da daha büyük, daha süslü cepler kullanmaya başlamıştı. 17. yüzyıla gelindiğinde kadınlar ceplerini eteklerinin altında taşıyordu ve çok geçmeden erkek giyiminde de giysiye dikili cepler görülmeye başlandı. “Para çantası” artık kadın aksesuarı olarak kullanılıyordu.

19. yüzyıl başlarında düz hatlı “İmparatorluk” elbisesinin moda olmasıyla birlikte kadınlar bir kez daha çantalarını giysilerinin dışında taşımaya başladı ve bu alışkanlık da işte bu tarihten itibaren kök saldı.

Görünür biçimde taşınan yeni çantalara, nereden ve nasıl kullanıldıklarına bağlı olarak “reticule” ve

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Cüzdan Kağıt para Batı’ya 17. yüzyılda, Yeni Dünya’ya ise 1600’lü yıllarda gelmişti. Bu kağıt paralar her ne kadar kolaylıkla cebe veya çantaya sığabilse de, insanlar parayı düz tutan ve daha kolay sayılmasını sağlayan “para tutucu”larda saklamayı tercih etti. “Para tutucu” ve “cüzdan” (eskiden el çantası veya sırt çantası için kullanılıyordu) terimleri birbirinin yerine kullanılabilir oldu; ve ikisinin de anlamı para ve başka kağıtları taşımak için kullanılan küçük, düz kaptı.

“chatelaine” gibi isimler veriliyordu. Örneğin, chatelaine genelde bele ya da kemere iliştiliyordu. Çantalar daima süslü olmuşlardı ama artık görünür şekilde taşındıklarından ve endüstri devrimi de son sürat devam ettiğinden boncuk ya da zincirlerle süsleniyorlardı.

20. yüzyıl başlarında çantalar büyüdü ve küçük aynalar, gözlük cebi ve dış gözler gibi yeni özellikler edindi. Farklı türde deri ve kürkleri, nakışlı hassas ipeklere ve kadifelere kıyasla daha dayanıklıydı. Savaş dönemi ve teknolojik gelişmeler kadın çantalarında kullanılan malzemeleri etkilemiş olsa da, çantanın kullanım amacı belliydi: Kadınlar artık onlara eşlik eden beylere ihtiyaç duymaksızın, kendi gereksinimlerini yanlarında taşıyabileceklerdi.

Cep

GIYSİ DIŞINDA KULLANILIP GIYSİYE BAĞLANAN KESEDEN GELİŞTİ
DAHA ÇOK KADINLARIN KULLANDIĞI
PARA ÇANTALARINA DÖNÜŞÜ

İlk cepler küçük değerli malların taşındığı, belden ya da kemerden sarkıtılan küçük keselerdi ve giysiden ayrıydı. Eski İngilizce’de “cep” anla-

mına gelen *pocca* sözünün “para çantası” anlamına da geldiği düşünülürse, bu iki eşyanın bir ara birbirlerine hayli benziyor olmaları gerekir.

Çantasını kaptıran herhangi bir kadının da iyi bildiği üzere, değerli malları giysi dışında taşımak tehlikeli bir alışkanlık olabilir. Erken dönem modern Avrupa’da çok sayıda hırsız ve “yankesici” vardı ve insanlar para ve eşyalarını taşımanın yollarını araştırmaya başlamışlardı. Ellerinde zaten giysiden ayrı kullanılan cepleri olduğu için bu cepleri gömleğin, eteğin ya da pantolonun altına yerleştirebilmek amacıyla giysiye yırtmaç açtılar.

Bu durumda cebin kendisinin de ebat ve şekil değiştirmesi, daha yassı ve daha kolay ulaşılabilir olması gerekti. Böylece cep bir kese yerine, derin oyuklu, önünde uzun bir yarığı olan iki parçalı torbaya dönüştü. 18. yüzyıl sonlarında erkek ceket ve pantolonlarının daralmasıyla birlikte, giysi altında cep bağlayacak yer kalmadı. Bunun üzerine iki taraflı ceplerin daha küçük çeşitleri giysiye dikilmeye başlandı.

Ancak kadınlar bağcıklı cepleri kabarık eteklerinin altında, iç giysilerinin arasında ve kombinelerin üstünde taşımaya devam etti. Cep taşımak kadına kişisel eşyalarını (mektup, günlük), aletlerini (makas, iğne ve kalem), hatta güzellik malzemelerini (kokular, parfümler) yanlarında bulundurma olanağı sağlıyordu. Bu iç cepler ilk başlarda oldukça sadeydi ama sonraları farklı türde nakışlarla süslenmeye başladılar.

Erkekler ve onların terzileri ceplere yeni yerler bulmaya devam ederken –göğüs cebi, saat cebi, para cebi vb– kadınlar daha dar kesimli kıyafet modası yüzünden cep kullanmayı bıraktı. Ve kadınlar bir kez daha dış cep, yani “para çantası” taşımaya başladı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Mendil Burun silmeye yarayan kumaş parçaları Roma döneminden itibaren kullanılıyordu ama yüzyıllar içinde mendiller kimi zaman sadece dekoratif ve süs amaçlı taşındı, kimi zaman mızrak dövüşlerinde sallandı ya da sık bir takım elbisenin cebine yerleştirildi. Cep mendillerinin yerini artık büyük oranda kağıt mendiller alsa da, halen düğün ve cenaze gibi tören içeren etkinliklerde kullanılıyorlar.

Kemer

1900’LERİN BAŞLARINDA PANTOLON ASKISININ YERİNİ ALDI
İLK OLARAK ASKERİ GİYSİDE KULLANILDI
İP YA DA ÖRGÜ BAĞLARDAN GELDİ

Farklı tipte (bir zamanlardaki adıyla) “kuşak” ve kemerler binlerce yıl boyunca kullanılmış olsa da dekoratif olmaktan çok, erkek pantolonunu tutmaya yönelik mevcut kullanımlarının geçmişi yakın zamana uzanır. Erkekler ancak 1920’lerden bu yana pantolonlarına kemer takıyorlar.

Bundan önce çoğu erkek pantolon askısı, yani omuz üzerinden geçerek ön ve arkadan pantolona iliklenen şeritler kullanırdı. Deri kemerler ise hemen her zaman sadece askeri ve güvenlik güçlerinin kullanım alanına dahildi. Geçmiş yüzyıllarda, özellikle de 19 ve 20. yüzyıllarda kemer, düzgün ve bir örnek görünüm yaratmanın bir yöntemiymi. Ancak orduda kemer kullanımı pratik nedenlerden dolayı ortaya çıktı. Tunik üzerine geçirilen kemere kılıç kını ya da tabanca kılıfı asılırdı. Askeri personel silahını el altında bulundurmaktan vazgeçtikten sonra bile polis kuvvetleri tabancayı ve kelepçe gibi aletleri taşımak için kemer kullanmayı sürdürdü.

Erkekler kemer ve pantolon askısını bel ve kalçaları eşit kalınlıkta olduğu için takar, çünkü bir tür destek olmadıkça pantolonları düşer. Kadınların vücut yapısı daha farklı olduğu için, kemere fazla gereksinim duymazlar. Kadın kemerleri daha çok moda aksesuarlarıdır. Erkek kemerleri genellikle deriden ve metal tokalıdır, kadın kemerleri ise deriden kumaşa, plastiğe ve metale dek uzanan bir yel-

pazeye yayılırlar. Yine kadın kemerleri boncuktan suni taşlara ve zincirlere dek çeşitli malzemelerle süslenirler.

En eski kemer tipi ip ve bezden yapılmış kuşaklardır. Budist keşiş cüppelerinin üstündeki obiye (kimono kuşağı) benzer bantlardan, Roma Katolik rahiplerinin kullandığı belden bağlı cüppelere kadar hemen tüm dinlerin giysilerinde bu antik kemerlerin bir türü kullanılır. Bu tür kemerler dindarlara, onları ilahi olana bağlayan yeminlerini, erdemi, ibadet gereksinimini ve kimi zaman da bir öğretinin çeşitli bölümlerini anımsatır.

Kravat

PROTOTİPİ: KRAL CHARLES TARAFINDAN KULLANILAN "KRAVAT"
MODERN KRAVAT: 1924'TE JESSIE LANGSDORF (N.Y.)
TARAFINDAN TASARLANDI

Kravatın ilk kez neden kullanıldığını bilen yok ama çok sayıda kullanıldığı biliniyor: Çin imparatoru Shih Huang-Ti'nin İÖ 210'da mezarını korumak üzere görevlendirilen 7 binden fazla insan boyutundaki balçık askerin boynunda ipek boyun bağı vardı. Romalı hatiplerin de boyunlarını sıcak tutmak için *fascia* denilen boyun bağlarından kullandıkları biliniyor. İS 113'te Roma imparatoru Traianus, Dakyalıların (günümüz Romanyalıları) zaferinin şerefine bir anıt inşa ettirdi. Anıtın parçası olan 2 bin 500 figürün her birinin üzerinde üç farklı tipte boyun bağı vardı: Kısa bir kravat, bir

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Atkı Antik Roma'da "sudarium" (ter bezi) diye bilinen ve ortaçağ Çin'inde rütbe belirtmekte kullanılan, dokuma kumaştan yapılmış bu uzun boyun bağlarının tarihi oldukça eskilere uzanır. İlk örgü atkı örneklerinin üçüncü Krakow Dükü tarafından icat edildiği düşünülür. 1783'te boynu üşüyen ve tutulan Krakow Dükü'nün hekimi ona bir boyun bağı önermiş, hünerrli dük ise kendisine bir atkı örmüştü.

boyun bağı ve düğümlü bir fular. Belli ki "renklerini" sergilemeyi sevenler yalnızca modern dönem erkeklerinden ibaret değildi.

İlk modern boyun bağı, kravatı ve adını, Kral XIV. Louis'e hizmetleri karşılığında teşekkür edilmek üzere 1660'da Fransız sarayına çağrılan Hırvat paralı askerlerin kullandığı ipek fularlardan almıştı. "Güneş Kralı" XIV. Louis, askerlerin renkli boyun aksesuarlarından öyle etkilendi ki "Hırvat" sözünün bozulmuş hali olsa da olmasa da, "kravat"lar o tarihten itibaren moda oldu. 1660'da (kızkardeşi Henrietta, XIV. Louis'nin erkek kardeşi ile evlenen) İngiltere kralı II. Charles tahta geçti ve zarif dantel kravatları moda haline getirdi. Şen Kral diye bilinen II. Charles, İngiliz tarihinde Restorasyon olarak anılan dönemin yöneticisiydi.

Zaman içinde boyun bağları belli bir gruba bağlılığı göstermenin yöntemlerinden biri haline geldi. Bayrak yerine geçen ilk "spor fularları" Cambridge Üniversitesi I. Zingari Kriket Kulübü tarafından 1845'te yaratıldı ve 1880'de Oxford Üniversitesi Exeter Koleji Kürek Kulübü üyeleri kurdeleden şapka bantlarını çıkararak boyunlarına bağladılar. Böylece "eski usul boyun bağı" ilk kez kullanılmış oldu. Britanya ordusu ise renkli üniformasını terk etse de, alay kravatının renklerini muhafaza etti. Modern boyun bağında görülen en önemli yeniliklerden biri New York terzisi Jessie Langsdorf'un 1924 patentli, verrev kesim ve üç parça üstüne kurulu tasarımıydı; bu tasarım dünya standardına dönüştü. 1995'te zirvesini yakalayan kravatların satışı giderek azaldı. 2008 ortalarında, erkek moda aksesuarlarını temsil eden Erkek Giyim Eşyası Derneği 60 yıl sonra kapandı.

1980'lerde yatırım bankacılığı ve hukuk gibi geleksel olarak erkeklerin tercih ettiği mesleklerle geçiş yapan kadınlar, meslektaşlarıyla uyum sağlama çabası içinde kısa bir süre için ipek kravat kullandı.

Şemsiye

İLK OLARAK SOYLULAR GÜNEŞTEN KORUNMA AMAÇLI KULLANDI
TELESKOPİK ŞEMSIYENİN YARATICISI:
HANS HAUPT (1920'LER)

İngilizce'de şemsiye anlamına gelen *umbrella* sözü Latince'deki *umbra* (Yunanca'da *ombros*) sözünden gelir. Antik Asur'un Ninova kentindeki ilk ortaya çıkışından 19. yüzyılda güneşlik biçiminde elde ettiği moda zaferine dek bu koruyucu eşya, ilk başlarda bir statü göstergesi, konfor unsuru ve cildi güneşin etkilerinden koruma amaçlı kullanılıyordu.

Mısırlılar otorite göstergesi olarak soylulara ve üstlerindeki "koruyucu gökleri" simgelemesi için kraliyet üyelerine şemsiye tutardı. Antik Yunan'da tanrıları simgeleyen şemsiyeler kullanılırdı ama bu alet hem Yunanistan hem de Roma'da daha çok gölgelik olarak kullanılmaya başlandı.

Batı Roma Katolik Kilisesi de ayinlerinde şemsiye kullanırdı. Halk tabakasının Rönesans başlangıcına dek şemsiye kullanmaya başlamamasının bir nedeni belki de buydu.

Portekizli kolonistlerin Asya ve Afrika'dan yollarında getirdiği şemsiyeler kısa sürede Fransız ve İngiliz kraliyetinde sıkça kullanılmaya başlandı (Catherine de Medici ve İskoçya Kraliçesi Mary'nin güneş şemsiyesi vardı). Şemsiyenin Avrupalılar arasında yağmurdan korunma aracı olarak benimsenmesi ise gölgelik olarak benimsenmesinden çok sonra gerçekleşti. Stil sahibi seyyah Jonas Hanway

18. yüzyıl ortalarında İngiltere sokaklarında yürürken şemsiyesini kullanarak, onu erkekler arasında yaygınlaştırdı. 1800'lere gelindiğinde şemsiye güneşlikle birarada kullanılıyordu.

İlk şemsiye dükkânı "James Smith and Sons" 1830'da Londra'da açıldı ve halen faaliyetini sürdürüyor. Dükkânın ilk ürünleri ahşaptan ve balina kemiğinden yapılmış ve çoğunda yağlı cadır bezi kullanılmıştı.

Şemsiye imalatında atılan önemli adımlardan biri de, dokuma tezgâhı üreticisi Samuel Fox'un 1852 tarihli çelik iskelet tasarımıydı.

Tasarımdaki bir sonraki büyük yenilik ise teleskopik şemsiye oldu. Bu şemsiye kullanıcıya normalde hantal yapıdaki bir aksesuarı daha kompakt bir kullanımına sunuyordu.

1920'lerde Alman mühendis Hans Haupt, çelik iskeletli şemsiyeyi daha taşınabilir kılmanın yolunu keşfetti ve Knirps isimli bir şirket kurarak katlanabilir ürünlerini satmaya başladı.

Son yıllarda ozon tabakasındaki incelleme güneşin etkileri konusundaki endişeleri arttırdı. İnsanlar zararlı ışınlardan korunma konusunda güneş kremleri ve losyonlarına güvendilerse de güneşten korunmak için güneşlik ve şemsiye kullanımı yeniden artmaya başladı.

İpek, kâğıt, dantel ve doğal dokulardan yapılan güneşlikler partiler, geçitler, uzun yürüyüşler ve elbette sahilde kullanılabilir. Plaj ve bahçe şemsiyeleri bugün eskisine kıyasla çok daha fazla kullanılır.

PARALEL TARİH

Tasarım Ürünleri

Tasarım ürünlerinin ilk yaratıcılarından biri valiz üreticisi Louis Vuitton'du. Onun yassı kapaklı sandıkları, çantaları ve kitap kutusu ya da sefer masası gibi özel üretim eşyaları küresel seyahatte devrim yarattı. Vuitton'un hemen arkasından deri binicilik eşyaları üreten Hermès geliyordu. Hermès 1900'lerde, madam Hermès'in zevkine göre el çantası bulamamaktan yakınması üzerine pahalı el çantaları üretmeye başladı. Hemen hemen aynı zamanlarda radikal tasarımcı Coco Chanel de zincir saplı ikonik deri çantasını üretti. Çok geçmeden insanlar, üstünde logo ya da kısaltma harf bulunan her şeye ilgi göstermeye başladı. Bugün yüzlerce tasarım ürünü çanta, kemer, güneş gözlüğü ve çeşitli eşyalar mevcut. Asıl zorluksa ürünün orijinal mi sahte mi olduğunu anlamakta yatıyor.

Çamaşır

Çamaşırlar pek çok farklı koşula karşı dayanıklıdır. Bedenimiz kirlidir, tıpkı dünyanın pek çok yeri gibi. Ter, duman, kir ve yiyeceklerle giysiler kirlenir ve tek kullanımlık çoraplar ve iç çamaşırları seyahat endüstrisinde ilgi görmeye başlamış olsa da, çoğu giysinin temizlenmesi gerekir. Çamaşır yıkamaya yarayan araçların kullanımı bugün eskisine kıyasla çok daha kolay. Modern bir çamaşır makinesinin sadece düğmelerine basmanız yeterli. Buna karşılık 20. yüzyılın sonlarında çoğu kişi çamaşırlarını hâlâ su ısıtarak leğende yıkıyor, hantal ve kimi zaman tehlikeli merdanelerle sıkıyordu.

Mandal

TEK YA DA ÇİFT PARÇALI (YAYLI) OLABİLİR
21. YÜZYILDA, ÇEVRE DOSTU BİR SEÇENEK OLARAK
YENİDEN KULLANIMA GİRDİ

Patenti “çamaşır ipi için yaylı kısaç” adı altında 1853'te, Vermont, Springfieldli David M. Smith tarafından alındı. Bundan neredeyse 200 yıl sonra bile, düzinelerce 20. yüzyıl “yeniliği”ne karşın basit tahta mandal kullanışlılığını sürdürüyor.

Mütevazı mandalı Smith geliştirmiş olsa da, çamaşır kurutmada kullanılan tahta kısaçlar onlarca yıldır varlıklarını sürdürüyordu. İnsanlar bu fikri, ıslak giysilerini kurutmak üzere gemi halatlarına asan denizcilerden almış olabilirler. Yıkanan çamaşırı yüksek bir ipten aşağı sarkıtmak, dalların ya da çitlerin üstüne yaymaktan daha mantıklıydı çünkü ikinci yöntem çamaşırdaki girinti çıkıntılar oluşturuyor, hatta kimi zaman küçük canlıların yapışmasına neden oluyordu.

Bir zamanlar ABD’de mandalın en çok üretildiği yer Virginia, Richmond’du ama 2001’e gelindiğinde Vermont’ta yalnızca Montpelier’deki Ulusal Mandal Şirketi mandal üretmeyi sürdürüyordu.

Şirketin aynı yıl içinde kapanmasından sonra da ülkede tahta mandal satışı devam etti ama üretimin tamamı Çin’de gerçekleştiriliyordu.

Mandal üretiminin azalmasında rol oynayan birkaç etken vardı ki çamaşır yıkama ve kurutma makineleri de bunlardan biriydi.

Ama bu konudaki en önemli etkenlerden biri tek kullanımlık çocuk bezleriydi. Evlerde gömlek, elbise ve diğer giysileri kurutmak için çamaşır kurutma makineleri kullanılsa da çok sayıdaki çocuk bezi, sık kullanımları ve ağır malzemeleri dolayısıyla en iyi ipte kurutuluyordu.

Ancak bebek bezlerini çöpe atma olanağı doğduktan sonra mandala duyulan gereksinim de hızla azaldı.

Çevre dostu eğilimlere bağlı olarak çamaşır ipi ve mandalı bir rönesans yaşıyor gibi görünse de, onları modern Amerikalılara kullanımdan kaldırmak görüldüğü

SIRA DIŞI BİLGİLER...

İpte Çamaşır Kurutma En eski çamaşır kurutma yöntemi çamaşırı güneş altına asmaktır. Elektrikli çamaşır kurutma makinelerinin gelişinden sonra buna ara verile de, yöntem bugün yeniden tercih edilmeye başlandı. Çamaşırı ipte kurutma da dahil çeşitli çevreci çamaşır kurutma yöntemleri yılda yüz binlerce megawattlık enerji tasarrufu sağlıyor. Çamaşırları ipe asmadan önce makinede bekletmeden çıkarıp silkmek ise ütöleme gereksinimini azaltarak 1800 watta kadar enerji tasarrufu sağlayabiliyor.

kadar kolay değil. Çoğu mahalle ve Evsahipleri Derneği çamaşır ipi kullanımını yasaklamış durumda. Belki de mucitler yeni ve geliştirilmiş plastik mandallar üzerinde daha az vakit harcayarak, arka bahçeler için güzel görünümlü çamaşır asma aparatları geliştirmeye odaklansalar daha iyi olacak.

Ütü

ORTAYA ÇIKIŞI: ATEŞTE ISITILAN YASSI DEMİR PARÇALARI
ELEKTRİKLİ ÜTÜ:
PATENTİ HENRY W. SEELY'E AİT (1882)

Ütü giyside buruşukluğu yok etmek, pilileri yerleştirmek üzere kullanılır. Bugün kullandığımız ütü prize takılır ve ısınmaya başlar, ardından kişi ütü, ütü tahtası üzerinde duran çamaşırın üstünde ileri geri gezdirir.

İnsanlar kumaş kırışıklığını gidermede ısı ve basıncı hem tek başına hem de birlikte yıllar boyu ve çeşitli kültürlerde kullandı ve amaç yalnızca kumaşı pürüzsüz hale getirmek değildi. Çamaşırın kurutma sürecinde ısıtılmadığı yüzyıllar boyunca sıcak demir kumaştaki parazitleri (pire, bit), bakterileri ve küfü öldürmeye yardımcı oldu.

İlk ütülerden biri Yunanlıların ketende pili yaratmak için kullandığı yuvarlak "kırma demiri"ydi. Romalıların "el merdanesi" ise kumaşı dövmede kullanılırdı. Romalılar ayrıca *prelum* diye bilinen bir kumaş presi de kullanırlardı.

Antik dönem Çinlileri ise tava tipli ütüyü tercih ederlerdi. Yassı tabanı ve içine kömür konabilen üst kısmıyla bu ütüler 19. yüzyıl ütülerine oldukça benziyordu. Vikingler suyla ya da susuz kullanılan çamaşır düzleştiriciler kullanıyorlardı.

14. yüzyılda Avrupa'da yassı ütüler kullanıma girdi. Ateşte ısıtılabilen ve soğuyana dek kullanılabilen saplı, ince ve yassı bir demir parçasıydı bu. İş lekelerini önlemek için genelde yassı ütü ile ütülenen kumaşın üstüne "ütü bezi" yerleştirilirdi. Bir sonraki ütü, kutu ütüydü (kömürlü ütü). İçi oyuk alt metal kısmının kömürle doldurulabilmesinden dolayı bu ismi almıştı. Böylece ütü bezine gerek kalmadı.

Kutu (kömürlü) ütüler 19. yüzyıla dek kullanıldı. Bu tarihten sonra onların yerini gazlı ve elektrikli ütüler aldı. İlk elektrikli ütü patentini 1882'de Henry W. Seely aldı. Bir dayanağın üstünde durarak ısınan ütü hızla soğuyabiliyordu ve bu da önceki ütülere kıyasla çok büyük bir gelişmeydi.

1920'li yılların buharlı ütüler ve 1930'ların paslanmaz tabanlı ütünün kullanımını daha da iyileştiren yeniliklerdi.

Dikiş Makinesi

ÜRETİMİ TERZİDEN FABRİKAYA KAYDIRDI
TASARIM PATENTİNİ ELIAS HOWE (1846) EN BÜYÜK ÜRETİCİ
ISAAC SINGER İLE DÜŞTÜĞÜ AYRILIKTAN SONRA ALDI

Dikiş iğnesi insan yapımı aletlerin en eskilerinden biridir ve arkeologların bulduğu 20 bin yıl öncesine ait iğneler bunu doğrular. İlk iğneler kemik ve boynuzdan

yapılmıştı ve sivri bir ucu ile bir “göz”ü vardı. Bunlar ilkel dikiş yöntemlerinde kullanılıyordu; insan, hayvan postu ve derisini birbirine tutturmanın, bedeni ısıtacak ve yiyecek ile erzağı saklayacak eşyalar yapmak için en iyi yöntem olduğunu henüz erken çağlarda anlamıştı.

Demir iğne sahneye çok sonraları, 1300’ler civarında çıktı. Dikiş hareketini taklit eden makineler ise ancak 200 yıl sonra, İngiliz mucit Thomas Saint’in işleyen ilk dikiş makinesini üretmesiyle ortaya çıktı. Makine işler durumdaydı ama üretime geçirilecek kadar kullanışlı değildi.

Dikiş makinesi üretme yolundaki birkaç başka girişimin ardından Barthelemy Thimonnier isimli bir Fransız terzi 1830’da çalışan bir model geliştirmeyi başardı.

Bu makine tek bir iple ve nakıştaki zincir dikişini taklit eden, makineye tutturulmuş bir iğneyle işliyordu. Makine Thimonnier’in işsiz kalmaktan korkan meslektaşlarını öylesine çileden çıkardı ki, meslektaşları terzinin mülkünü ateşe verdi.

Dikiş makinesinde esas atılım 1846’da Amerikalı Elias Howe’un, bir yerine iki iplik kullanan makine için patent almasıyla gerçekleşti. Bu çarpaz dikiş işlemiyle, Isaac Singer’in yukarı-aşağı mekanizması ve Allen Wilson’un döner kancası birleşince modern dikiş makinesi gerçeğe dönüştü.

Howe ile Singer sonraları patent mücadelesi yaşadılar (nihayetinde kazanan Howe oldu) ve Singer’in başarılı imalat yatırımı varlığını günümüze dek sürdürdü. Bu yeni makineler yalnızca evden çalışan terzi bayanların işini hızlandırmakla kalmadı, giysi fabrikalarının üretim kapasitesini de eskisine oranla büyük ölçüde arttırdı.

Fabrikalar omuz omuza çalışan çok sayıda kadını işe alarak dikiş makinelerinde üretim yaptırdı. Ne yazık ki bu kötü koşullu atölyeler hem yaygın hem de halkın gözünden uzaktaydı.

1900’lere geldiğinde elektrikli dikiş makineleri birçok yerde kullanılmaya başlanmıştı. Makineler bu dönemde ev yaşamının da demirbaşları arasına girdi. İnsanlar artık büyük çaplı dikiş işleri için terzilere başvurmak zorunda değildi. Kendi kendilerine perde yapabilir, pantolon paçası kıvrabilir ya da evde elbise dikişebilirlerdi.

Singer gibi bazı şirketler daha küçük ve “dikiş odası”na daha uygun makineler üretmeye başladılar. Aynı zamanda evin diğer mobilyalarıyla da uyum sağlayabilecek dolapların içine veya üstüne yerleştirilmiş makineler de üretildi. Modern dikiş makineleri ise her teknolojik gelişimle birlikte ilerleme kaydediyor. Bugün çoğu dikiş makinesinde yüzlerce dikiş seçeneği ve nakış deseni sunan bilgisayar programları mevcut.

PARALEL TARİH

Triangle Shirtwaist Yangını

25 Mart, 1911’de, Aşağı Manhattan’da yer alan Asch Binası’nın sekiz, dokuz ve onuncu katlarındaki Triangle Shirtwaist Fabrikası’nda çıkan yangında 146 kadın yaşamını yitirdi. Kimi henüz 12 yaşında olan, yoksul Alman, İtalyan ve doğu Avrupa göçmeni kadın ve kızlar, ek gelire ihtiyaçları olduğu için cumartesi günü işbaşı yapmışlardı. Patronları Max Blanck ve Isaac Harris çatıya çıkarak yangından kaçtı. Uygun çıkış noktalarına erişilemediği için dışarı çıkmayı başaramayan pek çok kadın ise binadan atlayarak öldü. Bu yangın ABD işçi reformunda bir dönüm noktası sayıldı. Çünkü olaydan sonra hükümet artık bir kenara çekilip, işçilerin çalışma koşullarını işletmelerin belirlemesine izin vermeyi sürdürmezdi.

1911 yangınında itfaiye Asch Binası’ndan yükselen alevlere su püskürtüyor.

Çamaşır Makinesi

ORTAYA ÇIKIŞI: ÇAMAŞIR YIKAMA TAHTASI, DÖNEN TAMBUR
İLK ELEKTRİKLİ ÇAMAŞIR MAKİNESİNİN PATENTİ:
ALVA FISHER, 1910

Çamaşır yıkamak için binlerce yıl çeşitli yöntemler kullanıldı. Çamaşırlar nehir kıyısında kayalara vurularak yıkandı ya da torba içinde tekne arkasına bağlanarak denizde sürüklendi. İnsanlar çamaşırı temizlemek için su ve sabunun kumaşa yedirilmesi gerektiğinin farkındaydı ama bunu yapmanın çok fazla yolunu keşfedememişlerdi. 20. yüzyılın ilk on beş-yirmi yılında bile çamaşır yıkama işi, su taşıma ve elle operasyon (iri bir tamburun döndürülmesi veya elle sıkma) gerektiren zorlu bir iş olmayı sürdürdü.

İlk çamaşır yıkama makinesi 1797’de kullanılan yıkama tahtasıydı. Tahta, çamaşırların ovulabileceği sert ve destekli bir yüzey sağlıyordu. İlk yıkama makinesi, çamaşırı tutan tahta çubuklardan ve döndürmeye yarayan bir koldan yapılmış bir kafestti. Alet 1782’de Büyük Britanyalı Henry Sidgier tarafından tasarlanmıştı. Çarkların devreye girmesiyle birlikte James King 1851’de dönen tamburu geliştirdi, Hamilton Smith ise 1858’de geri hareket kabiliyeti olan dönen tamburu tasarladı.

Çamaşır makinesi 20. yüzyıl başlarında elektrikle çalışmaya başladı ve bunların ilk örneklerinden biri Alva J. Fisher tarafından üretildi. Mühendislerin, suyun sıçramaması ve motora kısa devre yaptırması ya da makineyi çalıştıran kişiye zarar gelmemesi için bir kasa tasarımları 1930’ları buldu. 1930’lar ve 40’lardaki tam otomatik makinelerin ardından, üst

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Çamaşır Kurutucu 1800’ler ve civarında kullanılan ilk çamaşır kurutuculara “ventilatör” denirdi ve bunların görünümüleri varili andırırdı. Ventilatörler bir ateşin önünde çevrilir ve aslında modern elektrikli kurutucularla aynı mantıkla işlerdi: Kumaşı sudan arındırmak için ısı ve dönme hareketinden yararlanma. Isı kaynağı olmadan çamaşırı kurutmanın en iyi yöntemi, iki adet silindir arasında çamaşırı sıkarak merdaneyi kullanmak ve sonra çamaşırları dışarı asmaktır.

kısımdaki merdaneyi ortadan kaldıran, tam otomatik sıkma fonksiyonlu makineler geliştirildi.

Çamaşır makinelerinin çözüme kavuşturduğu bir diğer sorun da su kaynağıydı. Evlere su tesisatı döşenmeden önce, çamaşır yıkamak için 220 litre kadar su gerekebiliyordu. Musluk suyu kullanıma girdikten sonra üretilen ilk çamaşır makinesi modelleri, gerektiğinde lavaboya geçici olarak bağlanabiliyordu. Makineler geliştikçe evlere çamaşır makinesi için daimi sıcak ve soğuk su sağlayan sistemler eklendi. Binlerce yıl kaya üstünde ve nehirde çamaşır yıkamanın ardından insan, mekanik yıkama makinelerinin bir süreliğine de olsa biçimlerini koruyacağını düşünebilir ama modern teknolojinin hızlı gelişimi sonucunda böyle bir şey mümkün olmadı. Tıpkı dikiş makinesi ve buzdolabı gibi çamaşır makinesi de her tür yenilikten nasibini aldı: Dijital gösterge panelleri, daha yüksek motor gücü ve eskiden bir kişinin saatlerini alabilecek işlev kombinasyonlarını yerine getirebilen bilgisayar programları.

Günümüz çamaşır makineleri üstten ya da önden kapaklı üretilir. Çoğu çamaşır makinesi çalkalama sistemiyle çalışır: İç silindir ileri geri hareket eder ve bu hareket tambur içindeki çamaşırı kaldırır. Önden yüklemeli makineler daha az su kullanır ve daha büyük enerji tasarrufu sağlar. Diğer özelliklerin arasında ipek ve keten gibi hassas kumaşların yıkanmasında kullanılabilen buharlı ısı ve kırışık giderici özellik sayılabilir. Çoğu modern evde çamaşır yıkama ve kurutma makinesi temel ev aletleri arasında yer alır. Bu arada ABD’de her iki tipteki makinenin birkaç tane ya da daha fazlasının bulunduğu çamaşırhaneler ise halen mevcuttur ve makineleri geçici olarak arızalı olan apartman sakinleri, öğrenciler ve diğerleri tarafından kullanılır.

*Ruha yardım eden ruhtur aslında;
doktordur o, yataktır, iksirdir.*

—FRANZ GRILLPARZER (1791-1872)

İksirler, İlaçlar ve Kozmetik

Her şeyin bir öyküsü var ve bu öykülerin en ilginç olanlarından bazıları da banyolarımız ve ecza dolaplarımızda yer alan nesnelere ait. Sabun, oje, müshiller ve aspirin, fiyatı ve etkisi dışında aklımıza pek getirmedığımız bu sıradan maddelerden birkaçı. Oysa bu maddelerin çeşitli türleri birkaç binyıl önce de tüketicilere sunulmuştu. Batı uygarlıklarının beşiklerine ait –Mısır, Yunanistan, Roma– yazılı kayıtlar, bugün kullandıklarımıza benzer iksirler ve ilaçlara yapılan göndermelerle dolu. Bu iksir ve ilaçların ilk kullanımlarına ilişkin bilgimiz, yazılı tarihin yalnızca 6000 yıl geriye gitmesinden dolayı oldukça sınırlı. Ancak ortaya çıkan kesin bir şey varsa o da atalarımızın doğal şifa ve devalar konusunda doğru yola olduğu kadar, yanlış yola da sapmış oldukları. Bu sapmalar ya da atlamalar sonucunda pek çok kez ortaya zararlı maddeler çıktı. Örneğin, kanı öldürücü özelliği kavranamayacak kadar yavaşça zehirleyen tertipler, diş minesini yok eden diş macunları, yara izi bırakan tüy gidericiler. Öte yandan, doğanın eczanesi kimi zaman etkili şifalar da sağladı. Örneğin, aspirin etkisi yaratan söğüt kabuğu, Romalılar tarafından ağrı kesici olarak kullanıldı. Uzun zaman önce kullanılan iksir ve ilaçların büyük bölümü işe yaramış olsa da, bugün onları kullanmak istemeyiz. Örneğin, Demir Çağı insanı saç jölesi yerine çam reçinesi kullanırdı; Romalılar ağızlarını idrarla çalkalardı; mağara insanları volkanik camla tıraş olurdu. Kısaca söylemek gerekirse insan daima elindekini olabildiğince değerlendirmeye çalıştı. Tıraş olmak istediğinde (ya da Nil kıyısında sağlık nedeniyle buna mecbur olduğunu düşündüğünde) elinde ne varsa onu kullandı. Ancak teknolojik gelişmelerle birlikte ileri doğru adımlar atıldı. Modern iksir yapımı kimya ve tıp bilimlerinin 19. yüzyılda tam olarak yerleşmesiyle birlikte şekillenmeye başladı ve bu dev endüstrinin hakimiyet kurması 20. yüzyılda gerçekleşti.

Hijyen

Bu bölüm hemen herkes için aydınlatıcı ve şaşırtıcı bilgilerle dolu. Sabun, deodoran, diş macunu, tıraş köpüğü; kendimizi temiz ve ferah hissetmemize yarayan ve gündelik yaşamımızın ayrılmaz parçaları olan tüm bu banyo ürünleri, şu veya bu biçimde uzun süredir varlıklarını sürdürüyor. Evet, 19. yüzyıl sonlarına dek tuvalet kağıdı kullanımı yaygın değildi belki ama onların yerine bugün biraz nahoş karşılayabileceğimiz bazı nesneler kullanılıyordu. En temel hijyen ürünü olan sabun, henüz ilk uygulamalardan beri bizimle ama kimyası yalnızca son 150 yılda geliştirilebildi.

Sabun

DÜN VE BUGÜN İÇERDİĞİ MADDE: İÖ 600; KEÇİ İÇ YAĞI AĞAÇ KÜLÜ
BUGÜN: BİTKİSEL YAĞLAR, GLİSERİN, SODYUM HİDROKSİT

Bir kalıp sabun sihirli bir madde gibidir. Kirli ellerimizi onunla ovalarız ve sonuçta hem elimiz temizlenir, hem de sabun bir sonraki kirli kullanıcısına hazır bir şekilde, tertemiz kalır. İnsanın kendisini temizleme ihtiyacı adeta içgüdüselidir ve ilk temizleyicilerin bitkilerden gelmiş olması da şaşırtıcı değildir. İÖ ikinci binyılda Anadolu Hitit halkı suyla ve "saponin" adlı doğal bir temizleyici etken içeren sabunotu bitkisinin külleriyle temizlenirdi. Bu ve diğer bitkilerin külleri, alkaliler denilen, temizleyici özelliğe sahip çözünür tuzlar oluşturur.

Ancak gerçek sabun İÖ 600 civarında, Fenikeliler sayesinde ortaya çıktı. Sabun yalnızca (potas-

yum karbonat gibi) alkalileri değil, yağları da içerir. İki madde ısı altında tepkimeye girerek, hem hidrofilik (suyu emen) hem de hidrofobik (su geçirmez) yapıda emülsiyonlaştırıcı bir ürün ortaya çıkarır. Sabunlu su molekülleri böylece su olmayan her şeye –örneğin, kir– yapışır, sonra da kolayca durulanabilen köpüğün içinde kiri tutarlar. Fenikeliler kimyayı anlamaksızın, kül, su ve keçî yağını kaynatarak sabun ürettirler. Buharlaştırmadan sonra geriye balmumumsu bir madde kalıyordu; yani sabun.

İS 800'e gelindiğinde sabun yapımı bir Avrupa zanaatine dönüşmüş ve İspanya en büyük üreticilerden biri haline gelmişti.

Sabunlaştırma işlemi ise halen temelde Fenikelilerinkiyile aynıydı. Üreticiler artık sabuna koku

PARALEL TARİH

Deterjan

Sentetik temizleme maddelerinin üretimi 1916 yılında, Alman bilimci Fritz Gunther'in temizleyici olarak kullanılmak üzere sentetik bir yüzey etkin madde geliştirilmesiyle gerçekleşti. Bu konuda Gunther, Alman kimyagerlerin 1890'larda gerçekleştirdiği deneylerden yararlanmış olabildi. Bu dönemin kimyagerleri alkolü bir sabun çözeltisiyle karıştırarak köpüklü bir madde elde etmişti. Gunther'in ürünü evde kullanım için fazla sertti ama 1930'lara gelindiğinde hem evde hem de sanayide deterjan kullanımı yaygınlaşmıştı. Deterjanın sabuna kıyasla avantajı geride köpüklü bir kalıntı bırakmamasıydı. Peki neden? Sabun suda bulunan minerallerle birleşerek çözünmeyen ve yıkanarak atılaban moleküller oluşturur, deterjan ise oluşturmaz.

ve renk de katmaya başlamışlardı. Sabun fiyatları Fransız kimyager Nicholas Leblanc'ın 18. yy sonlarında tuzdan kül suyu (bir alkalın madde) üretmeyi keşfetmesiyle birlikte önemli ölçüde düştü.

Bugün çok kullanılan, suda batmayan Ivory sabunu 1879'da Harley Procter'in sabun fabrikasındaki bir işçinin bir karıştırma teknesini çalıştırmayı unutmasıyla birlikte tesadüfen icat edildi; unutkanlık sonucu sabuna çok fazla hava katılmıştı. Ancak ürün büyük bir ilgi gördü.

Deodoran

İLK TER ÖNLEYİCİ ÜRÜN 1888'DE PİYASAYA SÜRÜLDÜ
DÖNER BAŞLIKLİ TERLEME ÖNLEYİCİNİN İLK SATIŞI 1952
TER ÖNLEYİCİ ÜRÜN AYNI ZAMANDA DEODORAN İÇERİR

İnsan vücudunun doğal kokularını maskeleyen yönündeki çabaların uygarlık tarihi kadar eski bir geçmişleri vardır. İlk yazılı dillerden birini geliştiren İÖ dördüncü binyıl Sümerleri deodoran kullanımına ilişkin kayıtlar bıraktı. Antik Mısırlılar bir adım daha ileri giderek, tarçın ve limon karışımı parfümlü yağlar kullandı ve etkisini zamanla gösteren bir ürün geliştirdi. Sıcakla birlikte yavaş yavaş eriyen koni biçiminde parfümlü bir yağdı bu. Mısırlılar bununla da kalmayıp koltuk altı tüylerini aldılar. Yöntem işe yaradı çünkü koku terlemeden değil, ter içinde parçalanarak bakteri kolonilerinden kaynaklanır. Bu bakteriler kol altı, genital organlar ve ayaklar gibi sıcak ve nemli bölgelerde çoğalır. Parfümlü yağları Yunan ve Roma halkları da kullandı. Alkol bazlı parfümler Avrupa'ya 13. yüzyılda

Ortadoğu'dan Haçlılar tarafından getirildi. ABD'de ilk modern deodoran 1888'de, Philadelphia'da satışa sunuldu. "Mum" isimli ürün, bir çinko bileşeni içeren kol altı kremiydi. Ancak bu ilk deodoranların tümü beden kokusunu daha iyi bir kokuyla maskeleyemeye yarıyordu.

1903'te ter önleyici ilk ticari ürün "Everyday" piyasaya sürüldü ve problemin köküne indi. O dönemde çinkonun yerini daha az rahatsızlık verici alüminyum klorür bileşeni almıştı. Bilimciler bu etken maddelerin işleyişinden ne o gün emindiler ne de bugün. Bu maddeler ter bezlerini bloke ediyor ve onların ter salgılamalarını geçici olarak engelliyor olabilir. Spreyli terleme önleyiciler ise 1960'larda ortaya çıktı. Ancak aerosol spreylerde bulunan kloroflorokarbonların (CFC'ler) ozon tabakasına verdiği zararın ardından eleştiriler yükselince, 1980'lerde döner başlıklı ve çubuk deodoranların kullanımı yaygınlaştı.

Şampuan

HİNDİ DİLİNDE BASTIRMAK YA DA MASAJ YAPMAK
ANLAMINDAKİ SÖZCÜKTEN TÜREDİ
İLK ŞAMPUANLAR: SABUN VE LİMON ESANSLARI

Saç temizleme ürünlerinin tarihi neredeyse sabun kadar eskidir. Antikçağ insanları da muhtemelen bizim gibi sabunun saçı yeterince temizlemediğinin farkındaydı. Sorun yalnızca saçı kirden değil, cilt bezlerinin ürettiği yağdan da

arındırmaktı. Sabun ayrıca saçta mat bir tabaka bırakıyordu. Eski çağ Mısırlıları bu soruna zekice bir çözüm üretilip, saçlarını limon suyu ile biraz sabundan oluşan bir karışımla yıkadı. Limon asidi cilt bezlerinin ürettiği yağa nüfuz ediyordu. Ortaçağ dönemine gelindiğinde ise sabunun sodayla (sodyum karbonat) ya da sabunun kendisinin üretildiği potasla (potasyum karbonat) birleştirilmesi sonucu daha gelişkin bir saç temizleme ürünü elde edildi. Ortaya çıkan karışımda, tıpkı modern şampuanlardaki gibi çok sayıda negatif yüklü hidroksil iyonu vardı. 18. yüzyılda şatafatlı İngiliz kuaförleri müşterilerine “şampuan” denilen bir saç yıkama ve masaj hizmeti sunuyordu. Bu sözcük Hindu dilinde “masaj” anlamına geliyordu. Bu tür salonlardan biri olan ve Brighton’da Bengalli bir işadamı tarafından işletilen Mohamed’in Hint Buhar Banyosu da müşterilerine tedavi amaçlı bir masaj, *champi* (şampuan) sunmaktaydı. 1900’lerin sonlarına gelindiğinde söz konusu salonların sayısı arttı ve kuaförler yasemin ve sandal ağacı gibi aromatik bitkilerle kaynatılan özel sabun karışımlarını kullanmaya başladılar.

Yine yüzyıl sonunda Alman kimyagerler de geride sabun gibi artıklar bırakmayan deterjan adlı sabunsuz, sentetik yüzey-etkin maddeyi geliştirdi (bkz. Paralel Tarih). İmalatçıların yumuşak, aşındırıcı olmayan, ticari satışa uygun saç deterjanları üretmeleri ise ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşti. John Breck isimli Massachusetts’li bir girişimci 1930’da, kellik tedavisine yönelik başarısız bir araştırmanın ardından şampuan pazarlamaya başladı. Breck’in şirketi bir süre için ülkenin en büyük şampuan üreticisi oldu.

Bugün çok çeşitli koku ve formüllü şampuan bulmak mümkün. Birçok üretici ise yağlı ya da kıvrıcık gibi farklı saç tiplerine uygun özel ürünlerin veya tamamen doğal karışımların reklamını yapıyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Saç Jölesi Saç jölesinin bilinen belki de en eski kullanımına İÖ üçüncü ila dördüncü yüzyıllarda orta İrlanda’da yaşamış bir Demir Çağı adamında rastlandı. Bir turba bataklığından çıkarılan ceset incelendiğinde bu kişinin saçına -büyük olasılıkla kısa olduğu için- bir bitki yağı jölesi ve İspanya ile güneybatı Fransa’da yetişen çam ağacının reçinesini sürdüğü anlaşıldı.

Diş Fırçası

İLK ÖRNEKLERİ: ANTİK MISIRLILARIN ÇİĞNEME ÇUBUKLARI,
ÇİNLİLERİN DOMUZ KILINDAN YAPILMA FIRÇALARI
İLK MODERN DİŞ FIRÇASI: DUPONT, 1938

Modern diş hijyeni sağlama yöntemleri, dişlerin ve dişetin ömrünü ve sağlığını büyük ölçüde artırdı ama aynı şeyi bizden önceki toplumların da denemediğini söyleyemeyiz. İÖ en az 3500’de bile insanlar ağızlarını temizliyorlardı. Bu dönemde Babilliler dişlerini çığneme çubuklarıyla ovuyordu. Bunlar misvak benzeri, bir ucu aşındırılmış dallardı. İÖ 3000’e ait Mısır mezarlarında da rastlanan çığneme çubukları bugün de bazı tropik bölgelerde, *Garcinia kola*, *Gouania lupioides* ve *Salvadora persica* (misvak) gibi ağaçlardan elde edilerek kullanılıyor. Çiğnenen çubuk ağızda ferahlatıcı ve aromatik bir koku bırakıyor, aşındırılmamış uç ise kürdan olarak kullanılıyor.

İlk gerçek diş fırçası 15. yüzyılda Çinliler tarafından icat edildi. Sibiry domuzlarının ense kılları yolunuyor ve bambu ya da kemikten yapılmış saplara tutturuluyordu. Bu tür diş fırçaları bundan yaklaşık 300 yıl sonra Avrupa’ya getirildi ama çoğu kişi onları dişeti için fazla sert buldu. Bu dönemde dişlerini fırçalayan az sayıdaki Avrupalı at kılından yapılmış daha yumuşak fırçalar kullanıyor, dişlerini satın almaya güçleri yeterse altın veya gümüşten yapılmış kürdanla temizliyordu.

Alanında öncü isimlerden biri olan Fransız dişçi Pierre Fauchard, 1728 tarihli bir dergide insanların dişlerini ve dişetlerini her gün bir parça doğal süngerle ovmalarını önerdi. Düzenli diş hijyeni sağlamanın yararlı olduğu görüşü zamanla yerleşti ve

1800'lerin başlarına gelindiğinde diş fırçalama iyice benimsemişti. Bir sonraki önemli adım 1938'de, DuPont şirketinin naylon diş fırçalarını piyasaya sürmesiyle atıldı. Bu fırçanın kılları fırçanın sapına domuz kılından daha iyi tutturulabiliyordu ama hâlâ fazlaca sertti.

1950'lerin başlarında şirket daha yumuşak yapıdaki naylon diş fırçalarını piyasaya sürdü. İlk elektrikli diş fırçası ise 1939'da, İsviçre'de üretildi.

Diş Macunu

İLK DİŞ TEMİZLEYİCİLER: PONZA TAŞI, İDRAR
İLK BEYAZLATICI: NİTRİK ASİT
İLK KATLANABİLİR DİŞ MACUNU TÜPÜ: 1892

IÖ 2000'de yaşayan Mısırlılar toz haline getirilmiş ponza taşından ve sirkeden yapılmış bir diş macunu kullanıyordu. İzleyen 3 bin yıl boyunca bu formül –ya da onun türevleri– yeterli bulundu. Ponza dişi beyazlattığı sürece kimse aşınan diş minesinin çürümeyi hızlandırmasına aldırış etmedi. Romalılar sirke yerine idrar kullanıyordu. İdrarın içindeki amonyak (bazı modern diş macunlarında da bulunan madde) dişi temizliyordu. Yunanlılar ve Romalılar başka aşındırıcıları da denediler. Örneğin, ezilmiş kemik ve deniz kabukları işe yarıyordu. Bunlara toz haline getirilmiş kömür ve ağaç kabuğu eklemek ise ağzı ferahlatıyordu. Diş macunu büyük olasılıkla çiğneme çubuğuyla birlikte kullanılıyordu. Romalılar idrarı ayrıca ağız yıkama maddesi olarak da seviyordu; zenginler kendilerine Portekiz'den idrar getirtiyordu.

İS 1000 yılı civarında Persler diş macunu kullanıcılarını aşınma etkisine karşı uyardılar. Onlar yakılmış boynuz, ezilmiş salyangoz kabuğu, alçıtaşı, çakmak-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Diş İpi Arkeolojik kanıtlar tarihöncesi insanın diş ipi kullandığı görüşünü destekliyor ama diş ipinin bilinen ilk kullanımı 1815'te, New Orleans'lı dişçi Levi Parmly'nin diş arası için ipek iplik kullanımını savunmasıyla gerçekleşti. İpek diş iplerinin seri üretimine 1882'de başlandı, naylon ipler ise 1940'larda piyasaya sürüldü.

taşı ve balı tercih ediyorlardı. Avrupalılar ortaçağda dişlerini törpülemek ve nitrik asitle boyatmak için berber–cerrahlara gidiyordu. Asit diş minesini aşındırdığı için sonuçta ortaya kısa ömürlü beyaz dişler çıkıyordu. Sonraları kullanılan tuğla tozu, porselen ve mürekkepbalığından yapılmış macunlar da benzeri etkiler yarattı. Zarardan çok yarar sağlayan ilk diş macunu ise ancak 1800'lerde üretildi.

Britanyalı kimyagerler diş macununa sodyum bikarbonat (aşındırmayan beyazlatıcı) ve stronsiyum (güçlendirici) ekledi. 1802'de Napolili doktorlar hastalarının dişlerinde leke olmakla birlikte, fazla çürük olmadığını fark ettiler ve bunun yöre suyundaki yüksek florür konsantrasyonundan kaynaklandığını tahmin ettiler. 1940'larda florür içme suyuna eklendi ve 1956'da Procter&Gamble onu ilk kez diş macununda kullandı.

Takma Diş

İLK TAKMA DİŞLER: FİLDİŞİ, KEMİK,
İNSAN DİŞİ, PORSELEN, ALTIN, VULKANİZE
KAUÇUKTAN YAPILDI (1864)

Bilinen ilk takma diş günümüzden 4 bin 500 yıl kadar önce Mısır'da kullanıldı. Takma diş üretim zanaatı bundan 1800 yıl sonra, Etrüskler arasında gelişti. Günümüz Toskana bölgesinde yaşayan Etrüskler fildişi ya da kemikten

yapılma takma dişler kullanıyorlar ve onları altın tellerle yapılma incelikli diş köprüleriyle destekliyorlardı. Pahalı diş ameliyatının maliyetini ancak varlıklı kişiler karşılayabiliyordu. Roma İmparatorluğu'nun İS üçüncü yüzyıldaki çöküşünün ardından iyi takma diş bulmak zorlaştı.

16. yüzyılın hali vakti yerinde kadınları, takma dişlerin tellerle tutturulabilmesi için dişetlerini deldirmeye razı oluyorlardı. Kraliçe I. Elizabeth (1533–1603) dişleri arasındaki boşluğu kapatmak için kumaş parçası kullanıyordu.

17. yüzyılda dişçiler takma dişleri yayla tutturmayı denedi. Ancak ağız kapalı tutmak için sağlam kaslara ihtiyaç vardı ve kimi zaman kişinin ağız aniden açılarak dişler dışarı fırlıyordu. Bu dönemde takma dişler halen fildişi ve kemikten yapılıyor ama kolayca çürüyerek kötü kokuya yol açıyordu. Bu durumda insan dişi daha iyi bir seçenek gibi görünüyordu. Dişler yeni ölmüş askerlerden, ya da (diş satıcıları bir yolunu bulabilirse) henüz pek ölmemiş askerlerden elde ediliyordu. Bir dönem varillerce "İç Savaş" takma dişi Avrupa'ya gönderildi. Yoksullar sağlıklı dişlerini satıyor, kölelerin ise dişleri kimi zaman zorla çekiliyordu.

18. yüzyılda Fransızlar porselen diş yapmaya başladı ve 20. yüzyılda plastiğin geliştirilmesine dek porselen en iyi takma diş malzemesi olmayı sürdürdü.

Jilet

ANTİK DÖNEMİN JİLETİ: DENİZ KABUĞU, CAM, KÖPEKBALIĞI DIŞI
İLK USTURALAR: TEK TARAFLI, BRONZ, BAKIR, ALTIN
İLK "T" ŞEKLİ JİLET: 1847

Tarihöncesine ait mağara resimleri ve arkeolojik kanıtlar insanın günümüzden 30 bin yıl önce de, sivri kenarlı deniz kabuğu, çakmaktaşı, volkanik cam ve hatta köpekbalığı dişiyle

tıraş olduğunu gösteriyor. Binyıllar içinde yüz kılları zaman zaman moda oldu veya gözden düştü. Antik Mısırlılar arasında pürüzsüz bir yüz, statünün sembolüydü ve soylular genelde bronz usturalarıyla birlikte gömülürdü.

Diğer kültürlerde de bakırdan altına dek değişen usturalar kullanılırdı. Yunanlılar ve Romalılar demiri işleyerek ustura keskinliğinde aletler yaparlardı. Romalı askerler muhtemelen sağlık kuralları çerçevesinde İÖ altıncı yüzyılda düzenli tıraş olmaya başladı ama günlük tıraşın benimsenmesine henüz yüzyıllar vardı. Romalı kadınlar da cımbız ve ponza taşının yanı sıra, ustura kullanırdı.

Yunanlılar ve Romalıların ilk usturalarda kullandıkları tasarım, yani "düz ustura" 19. yüzyıla dek kullanıldı. Uzun, tek tarafı keskin, saplı bir bıçaktı bu. Çizikler ve kesikler hünerli berberler hariç herkes için potansiyel bir tehlikeydi. Güvenli usturalar üzerine deneyleri 18. yüzyılda Fransızlar başlattı.

Üretilen ilk modellerin kenarlarında derin kesigi önleyen bir emniyet vardı ama ustura bilenirken muhafazanın çıkarılması gerektiği için bunlar fazla kullanışlı değildi. Sorunun çözümü usturanın boyunu kısaltıp değiştirilebilir kılmak ve usturayı yüz üzerinde çapa gibi kullanabilmek için sapı "T" biçimine getirebilmektir. Bu yenilikler içinde en kolay olan biçimsel yeniliği getiren kişi bir İngilizdi ve bu da 1847'de gerçekleşti.

Ancak atılabilir usturanın geliştirilmesi yıllar aldı ve sonunda ürün, 1903 yılında King Camp Gillette (bkz. Paralel Tarih) tarafından piyasaya sürüldü.

PARALEL TARİH

Gillette

19. yüzyıl sonlarında eksantrik, yılmak bilmez bir gezgin satışçı olan King Camp Gillette bir arkadaşına nasıl servet sahibi olabileceğini sordu. Arkadaşı William Painter atılabilir şişe kapağını icat etmiş ve Gillette'ye daima yenilenmesi gereken bir şey bulmasını önermişti. Atılabilir jilet fikrini yıllar boyu kapı kapı dolaşarak pazarlamaya çalışan Gillette, sonunda MIT profesörlerinden birini ucuz, ince, değiştirilebilir çelik jiletler üretmek için gerekli teknolojiyi geliştirme konusunda ikna etmeyi başardı. 1903'te ilk atılabilir tıraş jileti piyasaya çıktı. Gillette sabrının ödülünü aldı. I. Dünya Savaşı gelince Gillette'in icadı iyice benimsenmiş, devlet orduya jilet sağlaması için onunla anlaşma yapmıştı.

Tıraş Köpüğü

İLK FIRÇASIZ TIRAŞ KREMI: BURMA-SHAVE, 1919
TENEKE KUTUDAKİ İLK PÜSKÜRTMELİ
TIRAŞ KÖPÜÇÜ: 1950

Berber kelimesi Latince'de "sakal" anlamındaki *barba* sözünden geliyordu ve ilk Romalı berberler de usturayı sakala sürtmekle güzel ve pürüzsüz bir tıraş elde edilemeyeceğini biliyordu. Yüz kılları kıvrımlı ve serttir ve acısız kesilebilmeleri için nemli ve kaygan olmaları gerekir. Sabun ve su yüzyıllar boyu bu işi gördü. Sabun iyice köpürtülerek nem hapsediliyor, böylece usturanın cilt üstünde kolayca hareket etmesi sağlanıyordu.

1800'lerin başlarına gelindiğinde tıraş için özel olarak üretilen sabunlar satışa sunuldu. Kullanımı en yaygın olanlardan biri, Vroom & Fowler'in 1840'da piyasaya sürdüğü köpük tableti biçimindeki Ceviz Yağlı Ordu Tıraş Sabunu'ydu. Kayganlığı ve nemi koruyan yapısı köpüğün bir tıraş malzemesi olarak kullanımını elverişli kılıyordu. Sabun bir kabin içine konuyor, üstüne su ekleniyordu. Köpük yaratmak için fırça kullanılıyor, sonra fırça yüze sürülüyordu. İlk başarılı fırçasız tıraş kremi, 20. yüzyıl başında satışa sunulan Burma-Shave isimli üründü. Elle yüze tatbik edilen bu ürün 1920'lerden 60'lara dek başarılı reklam kampanyaları sayesinde ünlendi. Reklam kampanyasının parçası olan art arda dizili açık hava panolarında kafiyeli sloganlar yer alıyordu:

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Elekrikli Tıraş Makinesi Başarılı sayılabilecek 1910 yapımı elektrikle çalışan tıraş makinesini, 1923'te ABD'li bir askeri görevli olan Jacob Schick'in tasarladığı bir model takip etti. Sekiz yıl sonra, buluşunu para kazanabilecek kadar geliştirmişti. 1937'deki ölümüne kadar 1,5 milyondan fazla tıraş makinesi sattı.

"Şu zorluklar/ ve günahlar/ diyarında/ başın kılız kalır/ ama çenen asla/ Burma-Shave/kullan."

Aerosol sprey kutuları ilk olarak II. Dünya Savaşı sırasında böcek ilaçları için kullanıldı. Sprey kutusu içindeki ilk tıraş kremi 1950'de satışa sunuldu ve basınçlı köpük çok geçmeden kullanımı en yaygın tıraş kremine dönüştü.

Teneke kutuda satılan tıraş kremlerinin yaklaşık yüzde 80'i sudur, diğer malzemeler arasında ise stearik asit ve gliserol vb. maddeler yer alır. 1980'lerde aerosollerin hava kirliliği üzerindeki etkilerine yönelik endişelerin sonucunda tıraş sabunları ve elle tatbik edilen kremler geri döndü. Bu arada bir not: Sabun hava dolu köpüğe kıyasla sakala daha iyi nüfuz ettiği için, daha iyi ve pürüzsüz bir tıraş sağlayabilir.

Vazelin

VAZELİN: ALMANCA'DAKİ "WASSER" (SU) VE YUNANCA'DAKİ "ELAION" DAN (ZEYTİNYAĞI) GELİR
1850'LERDE PENNSYLVANIA, TITUSVILLE'DE KEŞFEDİLDİ

Pennsylvania kasabası Titusville'in yerlileri orada akan "taş yağı"ndan uzun süredir haberdardı. Bu keskin kokulu şey ilaç olarak şişeleniyordu, deneylerse yakıt olarak potansiyelini ortaya koymuştu. Ancak bu maddeyi yeraltından yeterli miktarda çıkarmak olanaksız gibi görünüyordu. Ardından

1857'de bir kuyu sondaj makinesi devreye sokuldu ve iki yılın ve 20 metrelik bir kuyu kazısının ardından petrol akmaya başladı. Sondaj sırasında Robert A. Chesebrough adlı New Yorklu bir kimyager bölgeye gitti. Petrol ekipmanlarından sürekli damlayan tuhaf, koyu kıvamlı bir sıvı kimyagerin dikkatini çekti. İşçiler buna rot cilasası adını vermişti ve vücutlarındaki kesik ve yanıkların üstüne merhem olarak sürüyorlardı. Chesebrough maddeyi jölemsi bir ürüne dönüştürdü ve Almanca'da su anlamına gelen *wasser* kelimesi ile Yunanca'da zeytinyağı anlamına gelen *elaion* kelimesinden türettiği isimle patentini aldı. Vazelin adıyla ticari markaya dönüşen ürün, 1880'lerin sonunda ABD'de yılda 500 bin kavanozdan fazla satılıyordu.

Tuvalet Kâğıdı

İLK FABRİKA ÜRETİMİ MARKA: GAYETTY'S MEDICATED PAPER/ GAYETTY'NİN İLAÇLI KÂĞIDI, 1857

İLK RULOLAR: WALDORF KÂĞIDI (SCOTTISSUE), 1880'LER

Bugün bir zorunluluk olarak görülen bu ürünün adı 150 yıl önce henüz duyulmamıştı. Kişisel hijyen için kâğıt kullanımının tarihi 1. yy'a uzansa da uygulama, kâğıt kullanımının 18. yy'da artmasına dek yaygınlaşmadı. Antik Romalılar bir çubuk üstüne bağlı sünger kullanır, çubuğu deniz suyu dolu kovanın içine koyarlardı. Yünlü, pamuklu ya da dantel bezleri tercih edenler de vardı ama genelde elde ne varsa o kullanılıyordu. Örneğin, ilk Amerikalılar mısır koçanını benimsemişti. Kâğıt kullanımı yaygınlaştıkça banyo ve müstemilatlar eski kâğıt, broşür ve kataloglarla dolmaya başladı. Sonuç olarak Joseph Gayetty'nin 1857'de ürettiği ilk tuvalet kâğıdı başarısızlığa uğradı çünkü insanlar ellerinde bedavaya bulunan şeye para vermek istemiyorlardı.

Kâğıt Mendil

İLK KAYNAĞI: (ODUN LİFİNDEN ELDE EDİLEN) SELİKOTON
İLK KUTU KÂĞIT MENDİL ÜRETİMİ:
KIMBERLY-CLARK, 1921

Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan pamuk kıtlığı, selikoton denilen suni bir dokunun üretilmesine yol açtı. Odun lifinden yapılan bu madde pamuktan beş kat daha emiciydi ve çok daha ucuzdu. Madde cerrahi bandajlarda ve gaz maskelerinin hava filtrelerinde kullanıldı. Savaştan sonra imalatçı Kimberly-Clark elinde kalan selikoton fazlasını değerlendirmenin yollarını aramaya başladı.

Ambalajlı ilk denemenin adı, "Sihhi Soğuk Krem Silici" Kleenex Mendilleriydi. Ürün ünlülerin (ve tabii sıradan kişilerin) makyaj çıkarmada kullanabilecekleri lüks bir madde olarak pazarlandı. Şirkete göre yüz havlusunu tekrar tekrar kullanmak yerine 100 adet "mendil" içeren 65 sentlik paket denenebilirdi. Ürün kısa sürede tükendi ama müşteriler Kleenex'i atılabilir mendil olarak kullanmayı tercih ettiler. Bu tercihlerini yazıyla da dile getirdiler ve şirket 1921'de Serv-a-Tissue/Bir Mendil Al isimli kutu içinde Kleenex satmaya başladı. 1930'da yapılan bir deneme kampanyası insanların bu kâğıtları burun silmek için kullanmayı tercih ettiklerini doğruladı ve yeni reklam kampanyası satışları ikiye katladı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Bebek Islak Mendilleri Dokuma olmayan tek kullanımlık küçük kâğıt bezler 1970'lerin ortasında üretilmeye başlandı ve çok geçmeden başka bazı işlevlerin yanında, bebeklerin altını temizleme aracı olarak da pazarlandı. İlk bebek mendili üreticileri arasında (Kleenex'in ve Huggies bebek bezlerinin üreticisi) Kimberly-Clark ile (Pampers üreticisi) Procter&Gamble vardı.

Tampon

İLK HİJYENİK BEZ: KIMBERLY-CLARK, 1920

İLK TAMPON: DR. EARLE HAAS; ABD PATENTİ 1933

MARKA ADI TAMPAX BUGÜN TAMPONLA EŞ ANLAMLI KULLANILIR

Menstrüel kanın emilmesini sağlamak için Mısırlı kadınlar yumuşak papirüs ya da arap zamlıyla yapıştırılan bez topakları kullanırdı. İÖ 5. yüzyılda Yunanlı hekim Hipokrat kadınların ince bir tahta etrafına sarılı keten tiftiği kullandıklarını yazmıştı. Antik Romalılar genellikle yün, Japonlar kâğıt, Endonezyalıları bitki lifi, ekvator Afrikası'nın kadınları ise ot kullanırdı. Amerikalı kadınlar 19. yüzyılda ele geçirebildikleri her şeyi kullandılar ki tercihleri genelde eski bez ve havlu parçaları yönündeydi. Bunlar yıkanarak yeniden kullanılıyordu.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kimberly-Clark şirketinin elinde, pamuğumsu suni bir lif olan selikotondan (bkz. Kâğıt Mendil) yığınlarca kalmıştı. Şirket 1920'de atılabilir sıhhi bez Kotex'i piyasaya sürdü. Amerikalı kadınların tevazusuna saygı gösterilerek ürün reklamı sınırlı tutuldu. İlk başlardaki durgun satışın ardından, ürün hakkındaki bilgi giderek yayılmaya başladı ve ürünün hantal yapısına karşın "kadın hijyeni"nde yepyeni bir pazar doğdu. Diğer şirketler de pazardan pay kapmak için rekabete girdiler ve hızla daha ince

seçenekler üretme yolunda çalışmalara başladılar. Bu alandaki mucitlerden biri, daha önceden esnek bir gebelik önleyici diyaframı üretmiş olan Dr. Earle Haas'tı. Tampon fikri yaratıcısının Haas olduğu söylenemese de katlanabilir aplikatör tüpünü ve çıkarma ipini onun icat ettiği söylenebilir.

1931'de Haas "katameniyal (aylık alet)"i için patent başvurusunda bulundu ve haklarını, daha ileride Tampax Sales Şirketi olarak anılacak olan Denver gruba sattı. Yine reklam ve satışlar ilk başlarda durgundu ama zamanla hız kazandı ve çok geçmeden Tampax tampon, banyo ve çantaların ayrılmaz parçalarından biri haline geldi.

PARALEL TARİH

Kleopatra

Mısır Ptolemaios hanedanının son yöneticisi Kleopatra İÖ 51 ila 30 arasında hüküm sürdü. İÖ 69'da doğan Kleopatra ve onun on yaşındaki erkek kardeşi XIII. Ptolemaios İÖ 51'de tahtın ortak sahipleri oldular (ve Mısır geleneği üzerine) evlendirildiler. Daha sonra Julius Caesar, Kleopatra'nın aşığı oldu ve ikilinin Caesarion adını verdikleri çocukları doğdu. Kısa süre sonra Kleopatra Caesar ile birlikte Roma'ya gitti. Caesar'ın İÖ 44'te öldürülmesinden sonra Kleopatra Mısır'a döndü ve XIV. Ptolemaios'un ölümünü takiben oğlunu tahta ortak yaptı. İÖ 41'de (Caesar'ın evlatlığı) Octavian ile Roma liderliği mücadelesine giren Marcus Antonious, Kleopatra'yla ilişkiye başladı. İlişki kısmen iki ülke arasında siyasi birlik yaratma amaçlıydı. İki oğul ve bir kızları olan Marcus Antonious ile Kleopatra birlikte Octavian'a karşı savaştılar. Nihayetinde Octavian İÖ 30'da ikiliyi İskenderiye'de yendi.

Efsaneye göre Antonious ile Kleopatra hapse girmek yerine ölümü tercih ettiler. Stratejik ve romantik ilişkileriyle günümüz insanında büyük bir merak uyandıran Kleopatra, o dönemde Mısır modasının zirvesini oluşturan kendine özgü ihtişamıyla da ünlüdür. Sürmeli gözleri, dramatik siyah peruğu ve boyalı dudaklarıyla Kleopatra betimlemeleri bize onun güçlü bir güzellik ve zarafete sahip, güçlü bir kadın olduğunu gösterir. Ölümünden sonraki yüzyıllar için dünyanın çeşitli yerlerindeki kadınlar onun stilini taklit etmeye çalıştılar. Göz kalemi, rimel, allık, ruj ve fondöten gibi ürünlerin hepsi Mısır kozmetik üretimine bir şeyler borçludur.

Kleopatra'nın makyaj ve stili yüzyıl boyu taklit edildi.

Güzellik

Bugün kullandığımız güzellik ürünlerinden çoğunun bir türü Mısır ve Babil, Yunan ve Roma halkı tarafından da kullanıldı. İlk örneklerin çoğu zehir içeriyordu; ilk fondötenlerde kullanılan kurşun ve allıklardaki cıva kanı zehirleyebiliyordu. Ancak eskinin kozmetikçileri güvenli biçimde güzellik katabilen doğal ürünler keşfetme konusunda da bir o kadar yaratıcıydı. İnsan, toz haline getirilmiş bakır taşından ve yanardöner böcek kabuklarından yapılmış farın, günümüz steril ürünlerinden ne kadar parlak olduğunu ister istemez merak ediyor.

Göz Kalemi

BİLİNE N İLK ÖRNEKLERİ: MISIR, İÖ DÖRDÜNCÜ BİNYIL
ANTİK SÜRME: KURŞUN CEVHERİ, TOZ HALİNE GETİRİLMİŞ
ANTİMON, YANIK BADEM, KİLLİ AŞİBOYASI
VE ÇEŞİTLİ OKSİTLER

Sayısı bilinmeyen binyıllar boyunca erkek ve kadınlar kozmetiklerle yüz hatlarını vurguladı. Amaç kimi zaman savaş, kimi zaman dini ritüel kimi zaman da sadece güzelleşmekti. Taş Devri erkekleri bedenlerini büyük olasılıkla avlanma ve savaşta kamuflej sağlamak amacıyla boyadı. Uzun zamandır erken medeniyetlerin en zengin müzeleri arasında sayılan Mısır mezarlarında arkeologlar İÖ 6000 yılına ait paletler buldu. Bu paletlerin üstünde göz boyaları ve yüz pudraları karıştırılıyordu.

İzleyen iki bin yıl içinde makyaj gelişkin bir sanata dönüştü. Yüzün en anlam ifade eden bölümü olan gözlere ise ayrı bir özen gösteriliyordu. Yoğun göz farı, göz hatlarını vurguluyordu. Alt ve üst göz kapaklarına çizgi çekmede en çok kullanılan renk, toz haline getirilmiş bakır taşından yapılan yeşil boyaydı. Kırpikler ve kaşlar, galenden yapılmış siyah macun, yani sürme; toz haline getirilmiş antimon; yanık badem; killi aşıboyası ve bakır, demir, manganez oksitleriyle koyulaştırılıyordu. Antimon büyük olasılıkla Pers ülkesinden ve Anadolu'dan getiriliyordu, diğer malzemeler ise yöresel ürünlerdi. Kaymaktaşı vazolarda saklanan makyaj malzemesi, tükürük ve hayvan yağıyla nemlendiriliyor, tahta veya fildişi çubuklarla sürülüyordu. Mısır ve Yunan kadınları tek kaş görünümü yaratabilmek için kaşlarını sürme kalemiyle birleştirirdi.

Göz için kullanılan parlak pulların tarihi ise Mısırlılara dek uzanır; yanardöner böceklerin kabuklarını

PARALEL TARİH

Rimel

Sürme adlı siyah bir makyaj malzemesi kullanan İÖ 4000 yılının Mısırlıları, bugünkü kadınlar gibi sadece kırpiklerine değil, kaşlarına da rimel sürerlerdi. Ayrıca kadın da erkek de gözün badem biçimini, etrafına koyu renkli ovaler çizerek vurgulardı. Rimel yalnızca güzellik için değil, kem gözden korunmak ve muhtemelen çölün parlak ışığı altında (tıpkı atletlerin bugün göz altlarına boya sürmeleri gibi) gözlerin kamaşmasını önlemek için de kullanılırdı. Sürme ayrıca çocuklarda göz hastalıklarını engellemek için sürülürdü.

ezerek hazırlanan pullar, göz farına karıştırılır ve hem erkek hem de kadın tarafından kullanılırdı. Göz kalemi ve makyaj zaman içinde hafifledi. Antik Yunan'da yalnızca kortezanlar makyaj yapardı. İlk makyajlı kadın Jezebel, İÖ yaklaşık 850'de yaşayan İsrail Kralı Ahab'ın entrikacı eşi idi. Tahtın rakiplerinden birini kandırmak için yüzünü boyamasının ardından Jezebel ölümüne mahkum edildi. O zamanki makyajla günümüzün makyajı çok farklı olabilir ama hafif belirginleştirici göz kalemi ile diğer kozmetik ürünleri, kadının savaş boyaları arasındaki standart yerlerini koruyor.

Ruj

İLK KULLANIMI: UR KENTİ, İÖ 3500
MISIR'DA KIRMIZI AŞİBOYASI
VE BİTKİ-HAYVAN YAĞI KULLANILIRDI

Dudakları renklendirme alışkanlığı makyaj sanatının kendisi kadar eskidir ve tarihöncesine dek uzanır. Duyguları ifade etmede gözlerin ardından gelen dudaklar da -konuşma, somurtma, dudak büzme ve bükme ya da gülümsemeyle- dikkati üzerlerine toplar. Dudakları dini ya da cinsel nedenlerle vurgulama alışkanlığına ise her yerde ve zamanda rastlanır.

Kına, birçok antik kültürde kullanılmış olan kırmızımsı bir boyadır ve büyük olasılıkla ilk dudak boyalarından da biridir. Kazıyla çıkarılan en eski makyaj malzemesi ise Ur kentine ait, İÖ 3500'e tarihlenen bir dudak boyasıdır. Bu boya beyaz kurşun bazıyla

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Aktrislerden Ev Hanımlarına Ünlü Fransız aktris Sarah Bernhardt halk içinde ve sohbet ortasında göz çevresini sürmeye benzer bir kalemle çerçeveler, dudaklarına ruj sürerdi. 1880'lerde bu, pek rastlanan türden bir alışkanlık değildi. Bir diğer yıldız Gaby Deslys ise dudaklarını karminle boyar, turkuvaz göz farı kullanırdı. Ve sıradan ev hanımları da bu makyaj stillerini merak edip, denemeye karar verdi...

yapılmıştı. Yaklaşık aynı zamanlarda Mısırlılar da dudaklarını kırmızı aşıboyası ve bitki ya da hayvan yağından oluşan bir karışımla boyuyordu. Antik Yunan, muhtemelen yalın bedeninin estetik saflığına olan inançlarından dolayı, makyaj konusunda Ortadoğulu ve Afrikalılara kıyasla daha ölçülüydü.

Tıpkı rimel gibi ruj da Antik Yunan'da yalnızca kortezanlar tarafından kullanılıyordu, dolayısıyla dudak boyama yüzyıllar boyu çoğu kadının alışkanlığı arasında yer edinmedi.

İtalyan Rönesansı kozmetik kullanımında yepyeni bir dönem başlattı. Elizabeth dönemine (1558-1603) gelindiğinde İngiliz hanımlar beyaz pudra, allık ve dudak boyasından oluşan temel bir cephaneliğe sahipti. Kraliçe Elizabeth'in kendisi de bir moda başlattı. Kraliçe dudak boyasının içine yumurta akı katıyordu. 1700'lerin ortasında ise makyaj, Avrupa'da abartının doruğuna ulaşmıştı. Dudaklar, karminle (dışı kırmızı böceğinden elde edilen parlak kırmızı bir boya) ya da öğütülmüş alçıdan yapılma renkli rujlarla boyanıyordu.

Ancak Victoria döneminde (1837-1901) bir geri dönüş yaşandı ve makyaj sanatı yeniden kortezanların gizemli dünyasının parçası oldu.

Yüzyıl sonunda ise kortezanlar çevresinden bir basamak yukarıda bulunan aktrisler, dikkatleri yeniden kozmetiğe çektiler. Önceleri kâğıt tüpler içinde satılan ruj, yaklaşık 1915'te metal kartuşlar içinde satılmaya başlandı.

1920'lerde Paris renkli dudak boyalarını moda dünyasına kazandırdı ve ruj Atlantik'in her iki yakasında, giderek özgürleşen genç kadınlar için vazgeçilmez bir kozmetik ürünü haline geldi.

Parlaticılar, ışıltılar ve jeller dahil, piyasada bulunan çeşitli yeni dudak renklendirme yöntemine karşın, geleneksel tüplü ruj, dünyanın her yerinde kadın kozmetik setinin bir parçası olmayı sürdürüyor.

Allık

ANTİK YUNAN'DA HEM ERKEK HEM DE KADINLAR KULLANIRDI
İLK MALZEMELER: DUT, BİTKİ KÖKLERİ,
ŞARAP TORTUSU

Yanakları allıkla kırmızılaştırma yöntemi, kozmetiğe fazla yüz vermeyen antik Yunan erkekleri arasında bile biliniyordu. Tıpkı diğer kozmetikler gibi ilk allıkların tarihi de İÖ binlerce yıl ötelere kadar uzanır. Bu çağlarda yanağa ya da dudağa sürülen allık, dut, deniz yosunu ve diğer bitkilerden üretilir ve bir kırmızı cıva sülfidi olan sülügen ile renklendirilirdi. Dudağa sürülen sülügen kana karışıp zehirlenmeye yol açabiliyordu ki sülügeni kullanan kişi muhtemelen makyaj ile erken ölümü arasında bir bağ kuramıyordu.

Allık kullanımı, Yunanlı kadınların tercih ettiği kök (*polderos*) gibi, genelde daha az toksik maddelerle kesintiye uğramadan devam etti. Hava cıva otuna ve kınaya benzeyen Yunanlı kadınların bu kırmızı boyası, kortezan olmayan kadınlara güzelleşme yolunda bir seçenek sundu. Romalı kadınlar ise yanak ve dudaklarını kırmızı aşırıboyası ve şarap tortusuyla boyamayı seçtiler.

Ortaçağ boyunca çok az kişi kozmetik ile ilgilendi ama Rönesans'a gelindiğinde yüzün sanatsal güzelleştirilmesi yeniden moda oldu. Moda, Elizabeth döneminde yavaş yavaş İngiltere'de benimsenmeye başladı. 1773'te *Ladies* dergisinin bir sayısında "allık kusursuz olmadıkça, ciltte güzellik yakalanamaz" diyordu. Ancak yine aynı dönemde erkekleri boyalı kadınların sahte cazibesinden korumak için bir Parlamento yasası oluşturulmuştu: "Yaşı, konumu, mesleği ne olursa olsun... Majesteleri'nin tebasından

herhangi birini, kokuyla, boyayla ve kozmetiklerle evlenmek için ikna eden her kadın... cadılığa karşı düzenlenen yasalarla yargılanacaktır..." Bundan yüz yıl sonra makyaj bir kez daha, hem kendi aşırılığına hem de püritenlerin öfkesine kurban giderek neredeyse tamamen silindi.

Ardından 20. yüzyıl başlarında Hollywood idollerinin yükselişi ve iki dünya savaşının yol açtığı değişimlerle birlikte allık geri döndü. Bu kez amaç yanakta doğal bir rengi yaratmaktı.

Fondöten

ÜSTÜBEÇ: ANTİK YUNANLILARIN KURŞUN BAZLI FONDÖTENİ
SONRALARI AYI YAĞI, DOMUZ YAĞI, BALDAN YAPILDI
AYRICA PANKEK MAKYAJ DIYE DE BİLİNİR

Yüze makyaj altlığı yaratmak ve allığı vurgulamak için ilk kez fondöten kullananlar arasında Antik Yunan kortezanları vardı. Fondöten ayrıca kızarıklıkları gizleyebiliyor, cilde homojen bir ton kazandırabiliyordu. Ancak fondötenin bu ilk örnekleri, üstübeç adı verilen beyaz kurşun bazlı bir pudra biçimindeydi. Zaman içinde kurşun cildi mahvetmekle kalmıyor, kan zehirlenmesine de neden olabiliyordu. Ne var ki tüm bu etkiler uzun bir kullanım dönemi içinde ortaya çıktığından, fondöten alışkanlığı Avrupa'da Rönesans dönemine dek devam etti. Pudra yalnızca yüze değil, boyna ve göğüse de sürülerek, üst sınıfların hoşlandığı tarzda hassas, bembeyaz bir kapalı mekân solukluğu yaratıyordu.

Şanslı bazı fondöten kullanıcıları, çekilmiş kaymak-taşı, tebeşir ya da nişasta ile yapılan parfümlü bir pudraya sahip olabiliyordu.

Elizabeth dönemi geldiğinde üstübeğin yerini daha başka ve görece güvenli ürünler aldı. Ayı yağı oldukça pahalıydı ama domuz yağı, bal ve balmumu, merhem ve fondöten olarak makul fiyatlı malzemelerdi. Sıkı ahlak kurallarının baskın olduğu Victoria döneminde doğal görünüm modasının dönüş yapmasıyla birlikte, allık ve rujun yanı sıra beyaz pudra da Avrupa'da kullanımdan neredeyse tamamen kalktı. Ancak tüm bunlar 1900'lerin başlarında geri döndü. 1937'de Polonyalı makyaj uzmanı Max Factor, fondöten olarak Pan-Kek'i tanıttı; ürünün ana maddeleri talk ve mineral yağından oluşuyordu. II. Dünya Savaşı'nın yoksulluk yıllarında İngiliz kadınlar yüz pudrasına altlık olarak genelde bitkisel yağ kullandı. Savaşın sona ise şirketler cilt rengine göre fondöten üretmeye başladılar.

Pudra

ÇIKIŞI: 17-18. Y'Y'DA KULLANILAN "YAMA KUTUSU" BU KUTUDA ÇİÇEK YARALARININ ÜSTÜNÜ KAPATMAYA YARAYAN YAMALAR BULUNDURULURDU

Bugün kullanılan kompakt pudralar, benzeri ebattaki yama kutusu denilen malzemeden türedi. 17 ve 18. yüzyıl Avrupa'sında çiçek hastalığının neden olduğu cilt bozulmalarını gizlemek için güzellik yamaları ya da benekleri kullanılırdı. Kadifeden yapılmış bu küçük yıldızlar, hilaller ve kalplerin bir yüzüne, gliserin ve (bir balık jelatini

olan) balık tutkalından yapılmış bir yapıştırıcı sürülürdü. Kutunun içindeyse yedek yamalar ve kapağında da bir ayna bulunurdu.

Oje

İLK OJE: ÇİN, İÖ YAKLAŞIK 3000
TIRNAK RENGİ BİRÇOK KÜLTÜRDE STATÜYÜ BELİRTİRDİ
GÜNÜMÜZDE ANA MALZEMESİ: NİTROSELÜLOZ

Antik Mısırlılar tırnaklarını kına ve diğer doğal bitki boyalarıyla boyardı ama ilk gerçek tırnak boyası İÖ 3000 civarında, Çin'de geliştirildi. Balmumu, yumurta akı ve bitki boyalarından, bazen de jelatin ve arap zamlarından yapılan bu cilanın renkleri toplumsal mevkiyi yansıtıyordu. İÖ yaklaşık 600 civarında altın ve gümüş renkler yalnızca kraliyete mahsustu, sonraları kırmızı ve siyah en çok kullanılan renkler arasına girdi.

Mısırlılar arasında parlak kırmızı kullanımı sadece en üst sınıflar içindi. Kraliçe Nefertiti İÖ 14. yüzyılda el ve ayak tırnaklarını yakut kırmızısına boyardı. Kleopatra (İÖ birinci yüzyıl) ise daha koyu kırmızıyı tercih ederdi. Daha alt sınıftan erkek ve kadınlar da oje sürer ama yalnızca soluk renkler kullanırlardı.

Ur kentindeki kraliyet mezarından altın bir manikür seti çıkarıldı. Görünüşe bakılırsa İÖ 2000 yılının soyluları da bakımlı tırnakları, sıradan işçiden kendilerini ayırmanın bir yolu olarak görüyordu. Babilli, Mısırlı ve Romalı subaylar çoğu zaman savaştan önce makyaja bolca vakit ayırır, saçlarını kıvrır, tırnak ve

dudaklarını birbirine uygun renklere boyatırlardı.

20. yüzyıl başlarında yapılan bir yenilik, bir güzel-lik ürünü olarak ojenin çehresini değiştirdi. Nitro-selüloz 1830'larda, Avrupalı kimyagerler tarafından bir patlayıcı olarak icat edilmişti. (Bitki lifi) selülozun nitrik asitle karıştırılması sonucunda ortaya patlayıcı özelliği yüksek bir madde çıkıyordu. Kimyagerler bu maddeyi pamuk barutuna ya da dumansız baruta dönüştürdüler.

Sonraları nitroselüloz, film ve sert plastiklerin temel maddesi olan selüloidin yapımında kullanıldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, gelişen otomobil endüstri-si sayesinde nitroselüloz cilalar, çeşitli renklerde piyasaya sürülmeye başlandı.

1930'ların başına gelindiğinde ojeler de çeşitli renklerde satılıyor, tırnaklara parlak bir görünüm kazandırıyorlardı.

Saç Boyası

SAÇLARINI İLK BOYAYANLAR: ASURLULAR, İÖ 1500
ROMALI ERKEKLER AĞARAN SAÇLARINI KOYU RENGE BOYARDI
İLK RENKLİ SAÇ MODASI: I. ELİZABETH'İN KIZIL BUKLELERİ

Yüz ve vücudun yanı sıra saç boyama alışkanlığı, büyük olasılıkla ilkel kültürler arasında uzun zaman önce başladı. Erken dönem uygarlıkları içinde, İÖ 1500'de Asurlular saç şekillendirme konu-sunda ustaydılar ve saç boyamayı bir sanat olarak görür-lerdi. Bundan birkaç yüzyıl sonra Yunanlılar da uzun, kıvrık buklelere karşı özel bir merak geliştirdiler ve açık renkli saçları tercih ettiler. Yunanlılar altın sarısı bukleler elde edebilmek için saçlarına sarı polen, un ve altın tozu serpiştirirlerdi. Saçı sarartma yöntemi olarak güneşe de

PARALEL TARİH

Erkeklerde Saç Boyama

Elizabeth dönemine ait bir saç boyama yöntemi, bir centilmenin dış görünümüne verdiği önemi gözler önüne seriyor: "Yarım saat içinde saç ve sakalı kestane rengine boyamanın yöntemi: Kükürtle oksitlenmiş bir ölçü kurşun ve bir ölçü sönmemiş kireci alın. Karışımı suyla inceltin ve iyice ovarak saça yedirin. Aşağı yukarı on beş dakika kurummasını bekledikten sonra saç durulayın ve son olarak sabun ve suyla tekrar yıkayın. Doğal bir renk elde edeceksiniz. Karışım saçta ne kadar uzun kalırsa, kahverenginin tonu o kadar koyu olur."

bol bol başvurulurdu. Atinalı oyun yazarı Menandros (İÖ dördüncü yüzyıl) erkeklerin saçlarını özel bir yağla yıkadıktan sonra "güneşte başları açık oturarak, saçla-rının güzel bir altın sarısına dönüşmesini bekledikle-rini" söylemişti. "Saçlar sonunda gerçekten de o renge dönüyordu."

Yaklaşık aynı zamanlarda Romalı erkekler koyu renk saçtan gayet memnundu ama saçlarının ağır-ması durumunda da boyamaya hazırды. Siyah saç boyası karışımı, kaynatılmış pırasa ve ceviz kabuk-larından elde ediliyordu. İS birinci yüzyıla gelindi-ğinde, moda en azından kadınlar arasında değişikliğe uğramıştı. Kadınlar artık Fransızların altın sarısı gibi saçlarına kavuşmak için kayın külü ve keçi içyağın-dan yapılmış bir sabun kullanıyorlardı.

Bu zarar verici yöntem çoğu zaman saçların dökül-mesine yol açıyordu. İşlemin tipik sonuçlarından biri Ovidius'un *Ars amatoria*'da (yaklaşık İÖ 1) metresine söylediği gibi olabiliyordu:

"Ben sana 'Saçını boyamayı bırak' demedim mi? Artık boyayacak saçın kalmadı."

Diğer bazı erken dönem toplumlarında da sıra dışı saç boyama yöntemlerine başvuruldu. Sakson-lar bazen saçlarını parlak kırmızı, yeşil, turuncu ya da maviye boyarlardı. Romalıları kıskandırmakla yetin-meyen Fransızlarsa, sarı saçlarına açık kızılımsı göl-geler de atarlardı. 16. yüzyıl İngiltere'sinde Kraliçe I. Elizabeth, doğal kızıl saçlarıyla bir moda başlattı. Dönemin İtalyan sarayında da bitki bazlı boyadan, sarı ve altın rengi saça doğru yönelim vardı.

Modern saç boyaları ise saç bakımında devrim yarattı. 1960'lardan önce kadınların yalnızca yüzde 7'si saçlarını boyardı; bugünse bu oran yüzde 75.

Tarak

İLK ÖRNEKLERİ: KURUTULMUŞ BALIK KILÇIĞI
DEKORATİF BİR SAÇ SÜSÜ OLARAK DA KULLANILABİLİR

Bakım setinin önemli bir parçası olan tarak, en az 6 bin yıldır varlığını sürdürüyor. İlk taraklar, bugün halen Afrika'da da olduğu gibi, kurutulmuş balık kılçığından yapılmıştı. İÖ 4000'e ait Mısır mezarlarında da kimi tek, kimi çift sıra dişli taramalara rastlandı. Uzun ya da sert saçlarda işe yarayabilecek yaratıcı tarak örneklerinden birinde, bir sıra uzun ve sık, bir sıra da kısa ve seyrek diş vardı. Mısırlı erkek ve kadınlar tarağı hem saçlarını taramak, hem de tutturmak için kullanırlardı.

İlk toplumların hemen hepsi taraktan yararlandı. Tarağın basit ve ergonomik tasarımı, balık sırtı örneğinden bu yana çok az değişti.

Yunanca'da "diş" anlamındaki *gombhos* kelimesinden türeyen tarak sözünün (İngilizce'de *comb*) kendisi, tasarımını ele verir.

Tarak kullanımında önemli bir istisna oluşturan kültürlerden biri, erken dönem Britonlarıydı. Bilinmeyen nedenlerden dolayı Britanya Adaları'nın bu kıyı sakinleri karışık saç seviyordu.

Saç stilinin sanatını takdir eden işgalci Romalı-

lar da (1 ila 5.yüzyıllar) Britonlar'ın derbeder görünümünde bir değişiklik yaratamadı.

Saç tarama doktrinini 9. yüzyılda yaygınlaştıranlar, diğer bir işgalci grup olan Danimarkalılarıdır. Kaynağı bilinmeyen eski bir denizci şarkısı, saçlarını tarayan kıyı halkının ruh halini yansıtıyor: "Glos'ter kızları, yoktur tarakları. Heyamola, heyamola! Morina kılıçıyla tararlar saçlarını."

14. yüzyıla gelindiğinde taraklar süs sanatına dönüştürülebilen ev eşyaları arasındaki yerlerini çoktan almışlardı.

Fransızlar bahçede öpüşüp koklaşan çiftlerle süslü, çift taraflı fildişi taraklar yaptılar. İyi sonuç elde edebilmek için tarağın bir tarafındaki dişleri daha sıkı, diğer tarafındakiler ise daha seyrekli.

Peruk

MISIRLILARIN PERUKLARI SAÇ,
YÜN VE PALMIYEDEN YAPILIRDI

Peruğun tarih içindeki yerini düşündüğümüzde, genelde aklımıza 18. yüzyıl bestecileri ve (ABD) Kurucu Babalar gelir. Oysa takma saç İÖ 3000'den beri kullanılır. O dönemde Mısırlılar saçlarını kısa keser, sıcağın ve Nil kaynaklı hastalıklardan korunmak için vücut tüylerini tıraş ederlerdi. Ayrıca kendilerine insan saçından, yünden, palmye liflerinden ve ketenden zarif peruklar yaparlardı. Bunlar örgülü ya da kıvrıkcık olur ve balmumuyla başa sabitlenirdi. Zenginler bazen peruklarına mücevher ekletirlerdi ve

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Saç Boyama Konusu ve Churchill 1909'daki bir İngiliz sosyete döneminde, o sırada Ticaret Heyeti başkanlığı yapan Winston Churchill, şakayla şu sözleri söyledi: "Görünüşe bakılırsa on kadından biri bile saç boyasız yapamıyor." Churchill bu konuda vergi alınsa "muazzam bir gelir elde edileceğini" de sözlerine ekledi. 1960'ların sonunda, Amerikalı kadınların yüzde 70 kadarı saç rengini değiştiriyordu.

peruklarında öyle çok bukle olurdu ki kafaları ağırlaşırdı. Bu arada firavunlar da törenlerde kıvrıcık takma sakallar kullanırlardı.

Romalılar arasında sarı peruklar İÖ birinci yüzyılda büyük bir moda dönüştü. Çok sayıdaki sarışın Fransız mahkûm sayesinde malzeme sıkıntısı

çekilmiyordu. Gerçekçi görünümü amaçlamayan bu peruklar, saç kıvrıma demirleriyle kıvrılır, kurdeleler, çiçekler ve mücevherlerle süslenirdi.

Ancak çok geçmeden sarı peruklar fahişelerin alâmeti farikasına dönüştü.

Kimi zaman üst tabakadan insanlar da başlarına

Saç Stilleri

Erkekler ve kadınlar bin yıldır saçlarıyla oynamayı sürdürüyor. Burada söz konusu olan şey kesim, renk ve stil ise, bugün denediğimiz her şeyin önceden denendiği söylenebilir. Ancak bu antikçağ insanların pratik olmadığı anlamına gelmiyor. Mısırlı erkek ve kadınlar sıcak iklimde rahat edebilmek için genelde kafalarını tıraş eder, törensel etkinliklerde ağır ve zarif peruklar takarlardı. Yunanlı ve Romalı erkekler görece kısa saç ve tıraşlı yüz modasını takip ettiler de, erkek saç modasındaki ileri geri (aslında yukarı aşağı) adımlar, en az kadınlarınki kadar çalkantılı bir tarih yarattı. Saç stili kimi zaman sosyal statüyü ifade edebiliyordu. Örneğin, Romalıların, bir tel etrafında örülü saç stilleri maddi zenginlik göstergesiydi. Saç stili ayrıca, Mançu diktası altındaki erkeklerin at kuyruklarında veya keşişlerin tepesi tıraşlı saçlarında görüldüğü gibi, siyasi bağlılığın simgesi de olabiliyordu. Keşişler saçın ihtisamından sakınsa da, kadın da erkek de saçın önemli bir aksesuar ve baştan çıkarma aracı olabileceğini uzun süredir biliyordu. 18. yüzyılın saç "kuleleri" kimi zaman saray giysilerinden de gösterişli olabiliyordu. Zengin bukelleri, zarif şapkasına kusursuz bir destek sağlayacak şekilde toplanan "Gibson kızı" gelecekteki kadın posterlerinin öncülüydü. Ne var ki kimi saç stilleri oldukça ciddiye (Rasta saçı, Sihlerin uzun saçları, asker tıraşı), kimileri de yola ciddi olarak başlayıp, komik olarak devam etmişlerdi. 1940'lar ve 50'lerde moda olan geriye doğru yapıştırılmış "ördek kuyruğu" denilen saç stili, (genelde genç) erkekte asiliği simgeliyordu. Ancak bu asinin çoğu zaman asilik için nedeni olmadığından, abartılı saç stili karikatüre dönüştü. Benzeri şekilde, saçlarını kabarık, daha doğrusu "arı kovani" biçiminde yukarı doğru tarayan ilk kadınlar da büyük olasılıkla entelektüel bir görünümle ilgili olduğunu düşünüyorlardı. Ne yazık ki aşırıya kaçanların saç roket bombasına benziyordu (ki "B-52"ler takma adı da buradan geldi) ve kimi zaman şaşırtmaktan çok güldürüyordu. Arı kovani'nden abartılı olan stiller, 1970'ler ve 80'lerde moda olanlar, punk ve New Wave/Yeni Dalga meraklılarının kullandığı (Amerikan Yerlileri'ne gönderme yaparak) Mohawk ve diğer dik saç stilleriydi. Daha önceki saç stilleri gibi (ördek kuyruğu, arı kovani) punk modelleri de bol miktarda saç jölesi, sprey, bryantin, hatta bazen de tutkal gerektiriyordu.

İÖ 500

Yunan Bukleleri

Yunanlı erkekler saçlarının tamamına bukleler yapmayı seviyor ve bu düzgün görünümü yakalamak için genelde ateşte ısıtılan, saç kıvrıcı demir-metal maşalar kullanıyordu.

İÖ 1000

Mısır Perukları Antik

Mısır'da erkekler de kadınlar da peruk takıyordu ancak erkeklerin halk içinde kel dolaşma olasılığı daha yüksekti. Perukların çok değişik stilleri vardı ve vücutlarındaki tüylerin tümünü tıraş eden rahipler için bir zorunluluktur.

1950

Ördek Kuyruğu

Bu bryantinli saç stilini tercih edenler, gün içinde rötuş yapabilmek için arka ceplerinde tarak taşıyorlardı.

peruk takarak kılık değiştirir ve sokaklarda dolaşır.

Roma Katolik Kilisesi peruklardan birkaç yüzyıl kurtulma konusunda başarılı oldu, hatta işbirliğini reddedenleri aforoz etti.

Ancak Reform döneminden sonra peruklar Fransa ve İngiltere'de yeniden görülmeye başlandı. Kraliçe

I. Elizabeth, seyrek saçlarını gizlemek için taktığı perukla, modanın 16. yüzyılda yaygınlaşmasına yardımcı oldu.

Kraliçe bir yılda altı başlık saç, 12 metrelik bukle ve 100 adet saçtan yapılma diğer malzemeler satın aldı. 18. yüzyıla gelindiğinde peruk öyle benimsenmişti ki,

1600

Çin Kuyruğu Alın kısmı tıraşlı bu saç stili Han Çini üstündeki Mançu denetiminin ve aynı zamanda teslimiyetin bir göstergesiydi çünkü Hanlar geleneksel olarak saçlarını hiç kesmez ve tıraşlamazlardı.

1900

Gibson Kızı Saçı gür olmayan kadınların "Gibson kızı" saç modelini yaptırabilmeleri için krepe, kabartma ve bolca tokaya gereksinimleri vardı. Doğal görünüm diye lanse edilen bir saç stili için oldukça tuhaf bir durumdu bu.

İS 700

Manastır Stili

Bu kazıma stili ilk olarak hangi zorunluluktan kaynaklandığını bilen olmasa da, stilin başı sıcak tutmak için küçük bir kep giyme zorunluluğu yarattığına şüphe yok. Bu keplere bugün *zuchetto* deniliyor ve aynı kepin beyazını Papa da kullanıyor.

1700

Saç Kulesi

Saç kulesi için at kılı takviyeler ve iki ayrı saç stilisti gerekebiliyordu.

Bazen saçların içine gemiler, kuşlar, minik evler ve diğer bazı süsler yerleştirilebiliyordu.

1960

Kabarik

(Bouffant) Takma adını Fransızca'daki "bouffer" (kabartmak) sözünden alan bu saç stili ayrıca arı kovani, B-52 ya da basitçe büyük saç diye de biliniyordu.

1980

Mohawk

Bu stil için saçların yanlarının tıraş edilmesi, ortada bir sıra saç bırakılması gerekiyordu. Ortadaki saç kimi zaman düz ve yana doğru dururdu ama günümüzde genellikle cürekâr biçimde dikleştiriliyor.

en iyi ve pahalıları hırsızların hedefi haline gelmişti. Hırsızlar hiç korkmaksızın perukları insanların kafasından çekip alıyorlardı.

Saç Kurutma Makinesi

19. YÜZYIL SONLARININ MAKİNELERİ GAZLA ÇALIŞIRDI
İLK SAÇ KURUTMA MAKİNELERİ
ELEKTRİKLİ SÜPÜRGEYE BAĞLANIRDI

Suni bir saç kurutucu üretme yolunda ilk adımlardan biri Parisli mucit Alexandre Godefroy tarafından atıldı. Godefroy'un 1880'lerde geliştirdiği saç kurutucu, gaz ocağına bağlı bir tüp aracılığıyla sıcak hava sağlayan basit bir boneydi. İşyeri sahipleri dumandan rahatsız olsa da, gazlı kurutucular 1930'ların sonlarında bile kullanımdan kalkmamıştı.

Elektrik, ev aletleri için çok daha iyi bir enerji kaynağı oldu. İlk elektrikli aletler çok yönlülükleriyle ünlüydü, dolayısıyla ilk saç kurutma makineleri elektrikli süpürge olarak satıldı. Süpürgeye bağlanan bir aparat, dışarı çıkan sıcak havayı saç kurutucu işlevini gören bir alete kanallandırdı. Pneumatic Cleaner/Havali Temizleyici'nin bir reklamında havali bir kadın "saf ve taze hava akımı" püskürtten bir elektrikli süpürge hortumuyla saçlarını kurutuyordu.

Bu tür çok amaçlı aletler 1920'lere dek satıldı ama sonra yeni bir alet icat edildi.

İlk elektrikli saç kurutma makinesi 1899'da, Almanya'da piyasaya sürüldü. Ancak elde tutulan saç kurutma makinelerinin kullanıma girmesi için yirmi yıl daha geçmesi gerekti. Bunun için küçük ve etkili bir motor gerekiyordu. Sıcak hava püskürtme özel-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Perukçu Grevi 1700 ortalarında peruk kullanımı zirve yapıp, azalmaya başladı. Peruk üreticileri Kral III. George'tan destek almak için Londra'da yürüyüş yaptı. Üreticilerin çoğu peruğu kendileri kullanmadıkları için izleyicilerin önce alayı, sonra da öfkesine maruz kaldı. İsyan patlak verdi ve peruk üreticileri kesimden arta kalan saçlarla yetinmek zorunda kaldı.

liği motor için kolay bir kullanım şekliydi, dolayısıyla saç kurutma makinesi iki yıl içinde mikseri altı etti. İlk saç kurutma makineleri ağır ve hantaldı ve aşırı derecede ısınan metal yüzeyleri vardı. 1930'lar ve 40'larda plastik yüzeyli ve ısıyı ayarlanabilir modeller üretilmeye başlandı. Saç kurutma makinesinin erkekler arasındaki kullanımı, uzun saçın moda olduğu 1960'lı yıllarda yaygınlaştı.

Daha küçük ve taşınabilir ev tipi "fön makinesi" ilk kez 1970'lerde ortaya çıktı ve bugün saçlık kulüpleri, oteller ve evlerin ayrılmaz bir parçası haline dönüştü. Fön makineleri "karışık" saç stiline önünü açtı. Bu stilde saçla maşayla değil, fırça ve ısıyla hacim kazandırılıyordu.

Parfüm

LATİNCE "PER" (İÇİNDEN), "FUMUS" (DUMAN) SÖZÜNDEN GELİR
İLK ÖRNEĞİ: TÜTSÜ

KOKULU YAĞLARIN İLK KULLANIMI: YIKANMA VE MUMYALAMA

Bugün ABD'de yıllık bir milyar dolarlık iş hacmi oluşturan şey, bundan 8 bin yıl önce, dini törenlerde tütsü yakılmasıyla ortaya

çıkmişti. Parfüm sözü Latince'deki *per* (içinden) ve *fumus* (duman) sözünden gelir.

Bir zamanlar kurban edilen hayvanların kokusunu bastırmak için hoş kokulu reçineler ve ağaçlar yakılırdı. Buhur, mür, hint sümbülü ve tarçın kabuğu en çok tercih edilenler arasındaydı.

İÖ 3000'e gelindiğinde, Mısırlılar ve Sümerler hem mumyalama hem de yıkanmada kokulu yağlar kullanmaya başlamışlardı. Süsen, yasemin, sümbül, hanımeli ve kakule, hayvan veya bitki yağına karıştırılır ve bolca kullanılırdı. Aşağı Mısır kenti Mendes önemli bir parfüm üretim merkeziydi, ellerinde olmayan malzemeleri ise Ortadoğu ve Yunan adalarından ithal ederlerdi.

Antik Yunanlılar kozmetik kullanımından uzak dursalar da, parfüme farklı yaklaşıyorlardı. Düşünür Theophrastus'un da (İÖ dördüncü yüzyıl) yazılarında ayrıntısıyla anlattığı gibi, Yunanlı kadınlar bol miktarda aromalı kokular sürüyordu:

"Gül ve karanfil parfümleri çiçeklerden yapılıyor, Susinon parfümü de öyle... Zambaktan yapılıyor. Ayrıca parfümler isimlerini bergamot nanesi, kekik ve safrandan da alıyor."

Romalılar bolca parfüm kullanma alışkanlığını Yunanlılardan aldılar. Roma İmparatorluğu'nun düşmesinin ardından Avrupa'da parfüm kullanımı son buldu, ta ki Haçlılar onu 13. yüzyıl başlarında Ortadoğu'dan bir kez daha getirene dek. 1800'lerin sonlarına gelindiğinde, suni malzemelerden parfüm üretilmeye başlanmıştı. Ki bu da misk kaynağı olan Himalaya ve Atlas dağları geyikleri ile akamberi üreten ispermeçet balinaları için iyi haberdı.

Çok geçmeden kolonya, parfümün bir derecesi olarak devreye girdi. "Eau de perfume" yüzde 25'i kokulu yağlardan oluşan bir etil alkol karışımıydı; "eau de toilette"te yüzde 5; kolonyada ise yüzde 3 oranında kokulu yağ vardı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Perma Saçta uzun süre kalan dalgalar oluşturmaya yarayan bu işlem 1906'da, Londra'da icat edildi. Bunun için kuaförde altı saat geçirmek gerekiyordu ve bir kiloluk bigudiler ile boraks macunu işi görüyordu. Yaklaşık aynı zamanlarda Madam C. J. Walker da kıvrıkcık saçı düzleştiren bir yöntem geliştirdi ve ilk siyahı milyoner kadınlardan biri oldu.

Kolonya

ADINI REN NEHRİ ÜSTÜNDEKİ BİR KENTTEN ALIR
İLK "EAU DE COLOGNE" 18. YY BAŞINDA ŞİŞELENDİ
İTALYAN JEAN-BAPTISTE FARINA TARAFINDAN SATILDI

Kısaca kolonya (*cologne*) diye de anılan "eau de cologne" (kolonya suyu) genelde erkek parfümü olarak bilinse de kadınlar tarafından da kullanılır. Bu koku, tahmin edileceği gibi ilk olarak Almanya'nın aynı adlı kentinde üretildi. Bugünse kolonyayı bilmeyen yoktur.

İS 50 yılında Romalılar bugünkü Almanya'da bir koloni kurdu ve imparator Claudius'un karısına ithafen adına Colonia Agrippina (Agrippina'nın kolonisi) adını verdi. Dördüncü yüzyılda bölgeyi Frankların ele geçirmesinden sonra bu isim Cologne (Köln) biçiminde kısaltıldı ve Avrupa'nın en büyük Gotik katedrallerinden biriyle ünlene kasaba, hoş bir Ren Nehri kentine dönüştü.

Ancak katedral kenti asıl, Köln'e 1709'da yerleşen İtalyan berber Jean-Baptiste Farina'nın ürettiği bir ürünle nam salacaktı.

Farina, portakal acısı, limon özü ve bergamot meyvesinin yağını karıştırarak alkol bazlı, hafif bir parfüm üretmişti.

Farina'nın "eau de Cologne" adını verdiği koku çok miktarda satıldı. Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) sırasında Köln'de konuşlanan Fransız askerler parfümü sevince çok geçmeden kolonyanın şöhreti dört bir yana yayıldı.

Farina'nın aile üyeleri Paris'e taşınarak bol kâr getiren bir parfümeri daha açtılar. 1851 tarihli Londra Büyük Sergisi'nde Ortadoğu'nun egzotik kokuları ve

Paris'in hoş kokularının yanında, kolonya büyük bir patlama yaptı. Etkinlik alanında kolonya fiskiyeyle gösterişli bir şekilde sergilenmişti.

Depilatör

TÜY GİDERMENİN DÜNKÜ VE BUGÜNKÜ YÖNTEMLERİ:
CİMBİZ, ZEHİRLİ KREMLER, ELEKTROLİZ, "ZİMBALAMA",
AĞDA, RÖNTGEN İŞİNİ, SARARTMA

İnsanlar binlerce yıldır istenmeyen tüylerden kurtulmanın yollarını arıyor. Diğer güzellik aletlerinin aksine depilatörler kadını daha dişi kılmak için değil, daha az erkeksi kılmak için icat edildi. Yüz tüyleri çok az olan Amerikan Yerlileri bazen vücut tüylerini deniz tarağı kabuklarıyla yoları. Romalı kadınlar cımbız, ponza taşı ve sönmemiş kireç, ya da arsenik içeren tüy dökücü kremler kullanırdı; daha az zehirleyici kremler ise çitkoku gibi şifalı bitkilerden üretilirdi.

Kadın vücudundaki tüye karşı tolerans zaman içinde ve kültürden kültüre değişiklik gösterdi. Bacak tüyü İÖ 10. yüzyıl İsrail'inde hoş karşılanmıyordu ama 20. yüzyıl Avrupası'nda kabul görüyordu. 19. yüzyıla dek çene ve dudak üstünde hafif miktarda tüy, orta yaşlı Amerikalı kadınlarda mazur görülüyordu. Sonra durum değişmeye başladı. 1869'da St. Louis'li bir doktor, pille çalışan bir iğneli epilator geliştirdi. Aletin iğnesi kıl köküne batırılıyor ve kökü öldürüyordu. Elektroliz uzmanı bir doktor 45 dakikalık bir seansta 30 ila 50 adet tüy giderebiliyordu. Tüyler genelde yeniden çıkıyordu ve işlem kimi zaman geride küçük delikler ya da noktacılar bırakabiliyordu.

1877'de kurulan Amerikan Dermatoloji Derneği

SIRA DIŞI BİLGİLER...

19. Yüzyılda Evde Tüy Giderme Reçetesi Meşe ağacı eğreltisini alın, çok küçük parçalar halinde kesin ve camdan bir damıtma şişesinin içine koyun. Otun üstünü iki buçuk santim geçecek kadar Lizbon ya da Fransız beyaz şarabı ekleyin ve şişeyi yirmi dört saat sıcak suya ya da buhar banyosuna yatırın.

kadının vücut tüylerine baktı ve orada bir fırsat gördü. Dernek bu tüyler için bir isim de geliştirdi; hipertrikoz. Sorunu kökünden çözmek için çeşitli kaba ve acı verici yöntemler denendi: Kıl köklerinin yakılması, kıl köküne karbolik asit enjekte edilmesi ya da kıl köküne iğne enjekte edilerek kökün bükülmesi gibi. Özellikle "zımbalama" çok tehlikeli bir tüy giderme yöntemi. İnce ve keskin bir silindirik cilde batırılıyor ve çevre deriyle birlikte kıl gövdesi oyularak çıkarılıyordu.

1800'lerin daha yaygın yöntemi ise bir tür ağdaydı. Bu yöntemle (bir tür reçine olan) kası ve alçı, bir kösele parçası üzerine sürülüyor, kösele üç dakika kadar tüylerin üstünde bekletiliyor, sonra hızla çekiliyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra röntgen ışınıyla tüy giderme yöntemi devreye girdi ve ABD'de özellikle (etnik kökenlerine ilişkin kanıtları yok etmeye çalışan) Akdeniz ülkelerinden (İtalya gibi) kadınlar arasında çok tutuldu. Yöntem 1940'lara dek yaygın biçimde kullanıldıktan sonra, bu tarihlerde radyasyonun tehlikesi anlaşılmaya başlandı.

Savaş sonrası yıllarında evlerde başvurulana basit bir tüy giderici yöntem aslında tüyleri gidermiyor, yalnızca sarartıcı kremlerle rengini açarak, daha az görünür kılıyordu. 1960'larda tüy giderici kremler pazara sürüldü ve sağladıkları yarar, facia kokularını bastırdı. Tüm bu dönem içinde kadınlar tüylerinden kurtulabilmek için jilet, tıraş makinesi, hatta otomatik tüy yolucu makineler kullandılar.

Elektroliz, yani kıl gövdesinden kıl köküne elektrik akımı göndererek kökü öldürme yöntemi ancak 1980'lerde devreye girdi ve yaygın bir tüy giderme yöntemine dönüştü.

Bugün evde kullanılabilen elektroliz makineleri de mevcut. Ayrıca Ortadoğu'nun şekerli ağdası, Hindistan'ın ipe alma tekniği gibi eski bazı yöntemler de istenmeyen tüylerin giderilmesinde yeniden tercih edilmeye başlanıyor.

Sağlık

Sağlığımızı korumak için geliştirdiğimiz yaratıcı karışımlar bize ne kadar farklı hastalıklara yakalanabildiğimizin yanı sıra, ne denli zeki olduğumuz konusunda da çok şey söylüyor. Bu bölümde banyo raflarımızı dolduran çok sayıdaki gündelik yatıştırıcı ve önleyici ilaçtan yalnızca birkaçı yer alıyor. Örneğin, müshiller ve öksürük pastillerinin geçmiş en az antik Mısır'a kadar uzanırken, vitamin ve insülin daha da eskiye gidiyor. Elbette eksiklikleri ciddi sağlık sorunlarına yol açana dek vitamin ve insülinin ne anlama geldiğini keşfedemedik. Bunu 20. yüzyılda keşfettiğimizde ise sağlıkta bir devrim yaşandı.

Müşhil

İLK DOĞAL MÜSHİLLER: LİFTEN YANA ZENGİN DİYET,
KENEOTU YAĞI, MADEN TUZU ÇÖZELTİLERİ

Latince'deki *constipare* (sıkı istiflemek) sözü her şeyi anlatıyor. Bağırsak pekliliği uzun süre sorun olmayı sürdürdü ve insanlar da acılarını dindirmek için bağırsak yumuşatıcı arayışını devam ettirdiler. Antropolojik araştırmalara göre (kök, meyve ve tahıl toplayan ve yağsız et tüketen) ilk insanların liften yana zengin beslenme biçimleri onları, çiftlik hayvanı ve sütle beslenen tarımsal toplum insanına kıyasla şişkinlik ve pekliliğe daha az yatkın kıldı. İÖ üçüncü yüzyıla gelindiğinde insanlar bağırsak düzensizliğine karşı doğanın ecza dolabını yoklamaya başlamıştı.

O dönemin Mısır ve Mezopotamya halkı, bizden birkaç nesil öncesine dek kullanılan bir müshili tercih ediyordu; keneotu yağı. Bu soluk renkli, kıvamlı yağ, cilt losyonu olarak ve taş blokları silindirlerin üstünde kaydırmak için kullanılıyordu. Benzeri biçimde bu yağ, bağırsakları da kayganlaştırıyordu. Keneotunun tohumu zehirliydi ve aşırı miktarda yağ kullanımı, aksine pekliliği artırabiliyordu.

Asurlular İÖ ikinci binyılda müshil biliminde oldukça maharetliydi. Buğday kepeği gibi bağırsak yumuşatıcılar; suyu bağırsaklara çekmek için (dışkıyı toparlamaya yarar) tuz çözeltileri ve atığın ilerlemesini sağlayan bağırsak kasılmalarını oluşturacak hareket tetikleyiciler kullanıyorlardı. Bu üç yaklaşım bugün halen kullanılıyor; yapraklı sebzeler ve tahıllar, İngiliz tuzu ve bağırsak hareketi ilaçları. Zamana direnen bir diğer tedavi de bol miktarda su içmek.

1900'lerin başlarında ilk kimyasal bağırsak yumuşatıcılar, Macar göçmen Max Kiss tarafın-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Linus Pauling Nobel ödüllü kimyager Linus Pauling, 1971'de "C Vitamini ve Soğuk Algınlığı" isimli bir makale yayımladı. Pauling daha sonra vitamini kanser karşıtı etken madde olarak niteledi ve günlük önerilen 60 mg'lık dozun 200 katının alınması gerektiğini söyledi. İnsanın atalarının C vitamini üretme yeteneğini kaybederek onu dış kaynaklardan almaya başladıklarını yazdı. C vitamininin kolajen üretme özelliği, cildi ve kan damarlarını güçlendirerek hastalıkların önlenmesine yardımcı oluyor.

dan geliştirildi. Kiss, New York'a taşındıktan sonra çikolata ve şaraptaki katkı maddesi fenofalein ile deneyler yapmaya başladı. Sonunda Mükemmel Müshil'in kısaltması olan Ex-Lax'ı üretti. Keneotu yağı ise çok geçmeden gözden düştü.

Vitaminler

"VİTA"(YAŞAM) + "AMİNE" (ORGANİK BİLEŞEN)
İLK ÖNEMLİ ADIMLAR: İSKORBÜTE YÖNELİK ÇALIŞMALAR
13 ADET VİTAMİN BELİRLENDİ VE AYRIŞTIRILDI

Hemen tüm hayvanlar vitamin tüketir. Metabolizma için yaşamsal önem taşıyan organik bileşenlerden vitaminler ya beslenme yoluyla alınır ya da vücutta üretilir. Vitamin gereksinimi, vücudun vitaminden yoksun kaldığı zamanlarda ortaya çıkar. İskoç hekim James Lind 1740'larda denizcilerde görülen iskorbüt hastalığı üzerinde çalışmaya başlayana dek vitaminler bilinmiyordu. Diş etinde inceltme ve ciltte kanamayla kendisini gösteren bu hastalık çok sayıda denizcinin ölümüne yol açıyordu. Binlerce vakayı inceleyen ve 1500'lerin Hollandalı denizcilerinin alışkanlıklarını not eden Lind, uzun yolculuklarda limon suyu ve narenciye tüketilmesini tavsiye etti. Kraliyet Donanması bu basit öneriyi ancak 1795'te yerine getirdi ve iskorbüt "adeta sihir gibi" yok olup gitti.

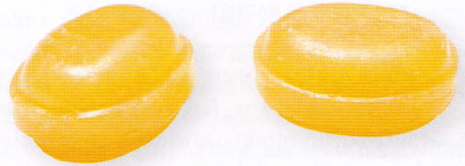
Lind eski çağlardan gelen bir bozukluğu gidermişti. Ancak bilmediği şey, narenciyenin hayati bir besin eksikliği gideriyordu; askorbik asit, yani C vitamini. Beslenme bilimi yavaş yavaş gelişmeye başladı. Japon hekim Kanehiro Takaki de 1882'de, et ve sebze desteğiyle benzeri şekilde denizcilerdeki beriberi hastalığını tedavi etti. Bu hastalığa tiamin,

PARALEL TARİH

B₁₂ Var mı?

Sıyanokobalamin, yani B₁₂ vitamini ancak 1948'de ayrıştırılabildi ama daha önce Amerikalı bilimci W. B. Castle "intrinsek faktör" adını verdiği maddeyi ayırtmıştı. Madde normal gastrik salgılarda bulunuyordu ama kötücül anemi hastalarının salgılarında yoktu. Castle ayrıca bolca ciğer yiyen anemi hastalarının iyileştiğini de gözlemledi. Yapılan çalışmalar ciğere bir şekilde dışarıdan giren bir "ekstresek faktör"ün varlığını ortaya koydu. Sonuçta yararlı bakterilerin mide özsuları ile etkileşime girerek sindirime yardımcı olan bir protein maddesini sentezlediği ortaya çıktı. Bu bakteriler bugün B₁₂ diye bilinen ekstresek faktörü içeriyorlardı.

yani B1 vitamini eksikliği neden oluyordu. 1897'de Hollandalı patolog Christiaan Eijkman kabuğu ayıklanmamış pirincin beriberi hastalığına karşı koruma sağladığını gösterdi. Polonyalı biyokimyager Casimir Funk 1912'de "antiberiberi faktörü"nü pirinç kabuğundan izole etmeye çalışsa da, başarılı olamadı. Funk söz konusu maddeye yaşam için hayati önem taşıyan amine (organik bileşen) anlamında vitamin adını verdi. Uzmanlar bu yardımcı besin faktörlerini, yani temel yağ, karbonhidrat, protein ve suda bulunmayan maddeleri ayırıştırma çalışmalarını ısrarla sürdürdüler. İlk başlarda, biri suda, biri yağda çözünen sadece iki vitaminin var olduğuna inandılar. 1926'da saf formuyla izole edilen ilk vitamin, tiamin oldu. Bugüne dek toplam 13 vitamin belirlendi ve bunların sonuncusu 1948'de bulunan B₁₂ vitaminiydi.

Öksürük Pastili

İLK KULLANIMI: İÖ 1200, MISIR
GÜNEY AFRIKA'DA
"ÇEKİCİ KADIN" DİYE DE BİLİNİR

Boğazı rahatlatarak öksürüğü bastıran ilaçların tarihi İÖ yaklaşık 1200'lerin Mısır'ına dek uzanır. Bunlar karaağaç ve turuncgil aro-

malı sert şeker biçimindeki tabletlerdi. Bugün bildiğimiz türden öksürük tabletleri ise ancak 1800'lerde üretildi. O dönemde seri üretimi yapılan ilk pastiller New York'lu Smith Kardeşler'in pastilleriydi. Şirket tarihçesine göre, kardeşlerin babası şekerlemeci James Smith, bir müşterisinden bir öksürük şekeri formülünü satın almış ve mutfağında bir miktar hazırlamıştı. Pastiller kısa sürede tükenmişti. Smith 1852'de reklama başlamış, oğulları da işi devralarak ürünü Poughkeepsie'nin soğuk caddelerinde aranır hâle getirmeyi başarmışlardı. 1872'ye gelindiğinde pastilin öyle çok sayıda taklidi türedi ki sakallı Smith kardeşler pastili, kendi fotoğraflarını taşıyan tescilli bir kutuda satmaya başladılar. Luden'in Boğaz Pastilleri bundan birkaç yıl sonra Pennsylvania, Reading'de içi balmumlu kâğıtla kaplanmış kutularda satışa sunuldu. Luden'in pastilleri mentol denilen bir nane yağının alkolüyle tatlandırılmıştı ve madde hafif bir hissizleştirme yaratıyordu.

Yüzyıl sonuna gelindiğinde, kimyagerler (daha önce afyondan üretilen) morfinden eroïn elde etmişlerdi. Bağımlılık yapıcı özellikleri anlaşılan dek bu narkotik maddelerin her ikisi de birkaç yıl boyunca öksürük pastillerinde kullanıldı.

İnsülin

1921'DE BELİRLENDİ
FREDERICK G. BANTING VE CHARLES BEST
TIP 1 DİYABETİ TEDAVİ ETTİ

İnsülin, vücudun şeker seviyesini kontrol eden bir pankreas hormonudur. İnsülinin 1921'deki keşfinden önce otomatik bağışıklık hastalığı tip

SIRA DIŞI BİLGİLER...

İnsülin Biyoteknolojisi 1950'li yılların ortalarında bilim insanları, insan insülininin kimyasal yapısını deşifre etti. Bunun ardından da 11. kromozomun üstündeki insülin geni belirlendi. 1977 yılında bir araştırma grubu, bir fare genini insülin üreten bakteriyeye bağlayarak insan insülini ürettiklerini duyurdu. Bundan beş yıl sonra ise Eli Lilly Şirketi ilk genetik mühendislik ürünü insülini geliştirdi.

1 diyabete yakalanan insanları karanlık bir gelecek bekliyordu. İnsülin seviyesi dengelenmediğinde diyabet hastaları aşırı susuzluk, sık idrara çıkma, kaşıntı, açlık, kilo kaybı ve halsizlik yaşıyordu. Bu koşullar altında vücut, karbonhidratları metabolize edemiyor, sonunda ketozis ve keyifsizlik geliyordu. Bunu bulantı, kusma, baş dönmesi, koma ve ölüm takip ediyor, hasta yavaş yavaş eriyip gidiyordu.

Bir süre sonra hastalığın tedavisi yönünde adımlar atılmaya başlandı. 1889'da iki Alman hekim, Oscar Minkowski ile Joseph von Mering, köpekler üzerinde yaptıkları deneylerle pankreasın kan dengeleyici bir madde salgıladığını kanıtladı. Ardından 1921'de, Ontariolu genç ortopedi cerrahı Frederick G. Banting, söz konusu salgılamayı gerçekleştiren hücre grubu (adını yine Alman bir hekimden alan) Langerhans adacıklarına odaklandı. Banting ve Charles Best isimli bir öğrenci, köpeklerin pankreasını alarak onları diyabetik yaptılar. Ardından pankreatik bir özütü izole etmeyi başardılar. Bu özüt köpeklere enjekte edildiğinde kan şekeri seviyesini düşürüyordu. Banting ile Best sihirli maddeyi keşfetmişti. Langerhans adacıklarına istinaden maddeye Latince'de "ada" anlamına gelen *insula*'dan türettikleri insülin adını verdiler. Araştırmacıların attığı bir sonraki adım kana insülinin daha yavaş salınmasını sağlamanın yollarını araştırmak oldu. Balık sperminden alınan bir proteini ekleyerek 1936'da bunu başardılar. Bunu izleyen onlarca yıl içinde çeşitli modifikasyonlar yapıldı. Bu arada Banting, 1923'te Nobel Ödülü'nü kazandı. Diyabetikler 1980'lere dek sığır ve domuzlardan elde edilen insülini kullandı ve birkaç alerji vakasına rastlandı.

Tip 2 diyabet ise daha yaygındır ve erişkinlikte başlayan diyabet diye bilinir. Bu diyabet tipi insüline karşı dirençlidir.

İlkyardım

Bir yerimiz kesildiğinde, başımız ağrıdığına ya da hazımsızlık çektiğimizde ne olur? Genelde insanlar binlerce yıl önce ne yaptılarsa onu yaparız... Ormandan elde ettiğimiz ilkyardım malzemelerinin arasında söğüt ağacından gelen aspirin bağlantılı bir bileşen, güvercin ağacı özütünden gelen bir kanama durdurucu ve Sümerler'in olduğu kadar bizim de işimize yarayan, zamana dirençli bir antiasit formülünü sayabiliriz. Bu bölüm altında ayrıca, ilkyardım tedavisi sayılmasa da, bugün her tür hastalığa karşı birincil savunma yöntemi olarak kullanılan aşının tarihini de ele aldık.

Aspirin

ASETİLSALİSİLİK ASİDİN YAYGIN KULLANILAN ADI
SÖĞÜTTEKİ SALİSİLİK BİLEŞENDEN ELDE EDİLİR
1890'LARDA İLAÇ OLARAK GELİŞTİRİLDİ

Dünyanın en iyi tanınan ilacı aspirin, asetilsalisilik asidin halk arasında bilinen adıdır. Bu ilaç 1830'larda laboratuvarlarda geliştirildi. Ama ondan önce doğada bulunan benzeri bir salisilik bileşen, binlerce yıl boyunca kullanılmıştı.

Nippur'dan çıkarılan 4 bin yıl öncesine ait Sümer tabletinde aksöğütün çivi yazısında karşılığı olan işarete rastlandı. İÖ 1500'e ait Mısır Ebers Papirüsünde ise söğütten elde edilen bir özütün içeriği listeleniyordu. Özüt incir, buhur ve arpasuyuyla birleştirilerek "kaynatılıp, filtreleniyor ve midenin rahatlaması için dört gün boyunca alınıyordu". Tıbbın babası Yunanlı Hipokrates (İÖ yaklaşık 460-377) bu bitki-

nin etkilerinden haberdardı ve bitkinin yapraklarından yapılma bir çayı tedavi olarak öneriyordu.

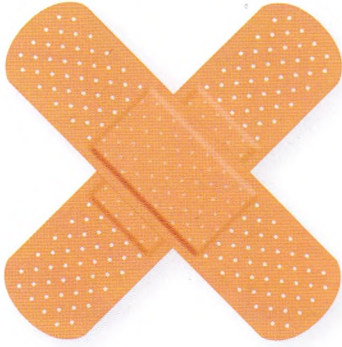
19. yy bilimcileri doğal şifaların gizemini araştırmaya başladığında, ele alınan ilk bitkilerden biri söğüt idi. Fransız kimyager Leroux ağacın kabuğundaki aktif maddeyi ayırıştırarak, salisin adını verdi. 1853'te bir diğer Fransız kimyager Charles-Frédéric Gerhardt asetilsalisilik asidi üretti ama işlem oldukça zordu ve Gerhardt bunun ağrı ve ateş düşürücü olarak salisinden sonra önemli bir gelişme olmadığını düşündü. Köln yakınındaki Friedrich Bayer & Company'de çalışan kimyager Felix Hoffman asetilsalisilik asidi ancak 1890'larda yeniden keşfetti. Hoffman romatizmalı babasına iyi gelecek bir ilaç arayışındaydı ve bu yeni ürün istediğini başarmıştı. Hoffman salisini söğütten değil, (*Spriaea* cinsine ait) çayirmelikesinden elde etmişti. İlaç ilk kez 1899'da Aspirin isimli bir toz biçiminde pazarlandı. Bayer

PARALEL TARİH

Klasik Ağrıkesici

Aspirinin öncülü söğüt, uzun yıllardır takdir edilen bir bitkiydi. Onun ağrı kesici özelliklerine yönelik gözlemler henüz İS birinci yüzyılda, Roma İmparatoru Neron'un cerrahı ve bitkibilimcisi Pedanius Dioscorides tarafından gerçekleştirilmişti. Söğütü Latince "Salix" adıyla anan Dioscorides bitkinin ağrı kesici özellikleri üzerine bilgi vermişti: "Yapraklar ve kabuktan gelen özüt... kulak ağrısına iyi gelir... bunlar kaynatıldığında ise gut hastalığı için harika bir şifa elde edilir." Bir sonraki yüzyılda ünlü Yunanlı hekim Galen de yangılı ya da iltihaplı gözleri temizlemek ve iyileştirmek için söğüt kabuğu özütünü tavsiye etti.

Aspirin tabletleri ise 1915'te satışa sunuldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, marka adı hakkından vazgeçti. 1921'deki bir ABD Yüksek Mahkeme kararıyla ilacın adı herkes tarafından bilindiği için, hiçbir şirketin ad üstünde hak iddia edemeyeceği kararına varıldı. Artık basitçe aspirin diye anılacaktı.

Yara Bandı

STERİL BANDAJ İLK KEZ 19. YY SONLARINDA GELİŞTİRİLDİ
JOHNSON BROTHERS (JOHNSON & JOHNSON)
İLK YARA BANTLARI: 1920

Mikrop teorisinin 1800'lerde kabul edilmesinden önce cerrahi bandajlar çaput, sıkıştırılmış talaş ve steril olmayan diğer bazı malzemelerden yapılıyordu. İngiliz cerrah Joseph Lister antisepsi (mikrop öldürme) üzerine yaptığı çalışmalarla tüm bunları değiştirdi. Lister bulgularını 1876'daki Philadelphia Tıp Kongresi'nde anlattı. Brooklynli eczacı Robert Johnson kongre izleyicileri arasındaydı ve Lister'i dikkatle dinlemişti.

Johnson ve iki erkek kardeşi birleşerek gazlı ve pamuklu bezleri steril ambalajlarla kaplamaya başladılar. Şirketlerine (nedense yalnızca iki kardeşe atfen) Johnson & Johnson adını veren kardeşler, 1890'larda ayrıca çinko oksitli yara bantlarını ve diğer bazı ürünleri piyasaya sürdüler. En ünlü ve başarılı ürünleri ise 1920'de, bir şirket çalışanı olan Earle Dickson tarafından icat edildi. Dickson'un eşi mutfakta çalışırken sürekli yaralanıyordu. Dickson yapıştırıcılı bir bantın üstüne gazlı bez parçalarını yerleştirerek birkaç tane hazır bandaj yaptı. Bandın yapışkanlığını korumak için üstüne krinolin koydu. Bandaj gerek-

tiğinde eşinin tek yapması gereken kendisine bir parça kesmek ve krinolini çıkarıp atmaktı. Dickson bu ilkyardım malzemesini James Johnson'a sundu ve şirket Band-Aid adlı yara bantlarını üretmeye başladı. Ürünün satışı ilk başlarda yavaş gitti ama şirketin Erkek İzci'ler ve kasaplara büyük miktarda Band-Aid vermesinin ardından insanlar ürünü fark etmeye başladı. 1920'lerin sonlarına gelindiğinde yapışkanlı bant çeşitli ebatlarda ve gazlı bez bölümlerinin üstündeki havalandırıcı delikleriyle satılmaya başlanmıştı. Dickson ise şirket başkan yardımcılığı ve yönetim kurulu üyeliğine yükseldi.

Aşılar

İLK AŞI: ÇİÇEK AŞISI,
EDWARD JENNER, 1796;
HASTALARA SIĞIR ÇİÇEK HASTALIĞI AŞILANDI

Sağlıklı bir kişiye, bir hastalığın kendisine karşı koruma sağlamak için hastalık aşılama fikri, kolayca kabullenilir türden bir fikir değildi. Ancak çiçek hastalığı öyle öldürücü bir belaydı ki insanlar bu riski almaya hazırды. *Variola major* virüsünün neden olduğu çiçek hastalığı muhtemelen 7 bin yıl önce, Mezopotamya'da vardı. Mısır firavunu V. Ramses'in mumyasındaki çıbanlar, çiçek hastalığındaki çıbanlara benziyordu. 16. yy'a gelindiğinde çiçek hastalığı Avrupa'nın muhtemelen en korkulan salgın hastalığına dönüşmüştü. Son derece bulaşıcı olan hastalık, kitleleri etkisi altına alabiliyordu. Hastalar şiddetli baş ağrısı, ateş ve ciltte yara bırakan kırmızı döküntülerden mustarıptı ve yakalananların

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Çocuk Felci Yenildi Bulaşıcı bir sinir sistemi hastalığı olan poliomiyelitis, bir zamanlar topluma korku salmıştı. 1940 ve 1950'lerdeki salgınlarla pek çok çocuk felce uğradı. Bu salgın hastalık iki aşının bulunmasıyla ansızın duraksadı. Bunlardan biri Dr. Jonas Salk'ın 1953 yılında geliştirdiği inaktif, yani öldürülmüş mikrop lu aşı; diğeri ise Dr. Albert Sabin'in 1960'ların başında bulduğu oral canlı aşı idi.

yüzde 40'ı ölüyordu. Ardından 1796'da İngiliz hekim Edward Jenner risk alarak, inek çiçeğine yakalanmış bir sütçü kızın elindeki yaralardan aldığı maddeyi küçük bir erkek çocuğa enjekte etti. İnek çiçeği, çiçek hastalığına neden olan virüsün yakın akrabası olan bir virüsün yol açtığı, görece tehlikesiz bir hastalıktı. Jenner inek çiçeğine yakalanan süt çiftliği işçilerinin çiçek hastalığına karşı bağışıklık geliştirdiklerini gözlemlemişti. Aşılanan çocuk inek çiçeği hastalığını hafif biçimde atlattıktan sonra Jenner çocuğa çiçek hastalığını aşıladı ve çocuk hastalığın belirtilerini göstermedi. Bu keşfin üzerine Jenner, Latince'de "inek" anlamına gelen *vacca* sözünden yola çıkarak, "vaccine" yani aşı terimini ortaya attı. Veba ve kuduzla yönelik aşıların geliştirilmesi için 87 yıl daha geçmesi gerekti (bkz. Paralel Tarih). 20. yy'da, bağışıklık alanında istikrarlı bir gelişim yaşandı ve kolera, tifo, tetanos, çocuk felci, kızamık ve hepatit A gibi hastalıkların aşısı bulundu.

Antiasitler

SODYUM BİKARBONAT
KULLANIMI SÜMERLER'LE BAŞLADI

6 bin yıl öncesinin Sümerleri midelerini yatıştırmak için çeşitli şifalı maddeler kullanıyorlardı. Süt, nane yaprağı ve karbonat hazımsızlığa iyi gelen toniklerdi. Bundan da önce yaşayan ve bolca

çiğ gıda tüketen insanların da mide asidini dengelemek için benzeri yöntemlere başvurmuş olmaları mümkündü.

Sümerlerin ecza sandığında yer alan en iyi antiasit –ve izleyen yüzyıllar boyunca en iyi tedavi yöntemi– sodyum bikarbonattı.

Kısaca soda ya da karbonat diye de bilinen bu kristalimsi beyaz madde, midedeki hidroklorik asitle etkileşime giren, yumuşak bir alkalın tuzudur. Sonsuz sayıda laboratuvar ürünü tedavinin bulunduğu günümüzde bile, suda çözülmüş karbonat, mide yanması, asit hazımsızlığı, mide ekşime ve rahatsızlığında yaygın olarak kullanılır.

İlk popüler Amerikan antiasit markası 1873'te, Phillips tarafından Milk of Magnesia/ Magnezyum Sütü adıyla satışa sunuldu. Mavi şişe içindeki bu sütümsü ve metalik lezzetli ilaç, Connecticutlu mum üreticisi Charles Phillips'in ürünüydü. Suya eklenen magnezyum hidroksit, hem antiasit hem de hafif müshil etkisi yaratıyordu.

1901'de New Yorklu bir doktor, ishal ve kusma sorunu olan çocuklar için pepsin, bismut salisilat, çinko tuzları, keklik üzümü yağı ve pembe gıda boyasını karıştırarak bir formül geliştirdi.

Ancak ürünü satmak yerine bir ilaç şirketine verdi. Şirket ise bu ürünü Bismosal: Mixture Cholera Infantum (Çocuk Kolerası Tertibi) adıyla satışa sundu. Karışımı yetişkinlere pazarlamak için bu ad 1919'da Pepto-Bismol olarak değiştirildi.

1931'de yalnızca hazımsızlığı rahatlatmakla kalmayıp, baş ağrısı ve diğer ağrılara da iyi gelen yeni bir antiasit çıktı.

Bu yeni ilaç, aspirin ile antiasitin içeriklerini Alka-Seltzer isimli bir tablette birleştirmişti. Ürün bir dizi başarılı reklam kampanyasıyla tanıtıldı. 1954'te yayımlanan bir reklamda çizgi film karakteri Speedy şu şarkıyı söylüyordu:

"Aşağı, aşağı, aşağı, mideden aşağı/ Döne, döne, döne, vücudun içinde/ Alka-Seltzer'le mutlaka diyeceksiniz/ Rahatlık bir yudumluk mesafede."

Tums gibi çok kullanılan diğer antiasitler mide yanması ve asit rahatsızlığına karşı paket ya da kutu içinde satılıyor. Ve günümüzün reçetesiz satılan ve yutulabilen türdeki haplarına karşın bazı insanlar hâlâ tebeşirimsi tabletleri çiğnemeyi tercih ediyor.

Güvercin Ağacı

8. YÜZYIL ANGLOSAKSONLARI ARASINDA YAYGINDI
SİHİRLİ ÖZELLİKLERİ OLDUĞU DÜŞÜNÜLÜRDÜ
GENELDE ANTİSEPTİK, AĞRI KESİCİ OLARAK KULLANILIR

Güvercin ağacı kabuğundan elde edilen özütler, uzun zamandır kanamayı durdurucu ve yatıştırıcı losyonlarda kullanılır. Sekizinci yüzyılda yaşayan Anglosaksonlar ve onlardan sonrakiler bu çalı tipi ağacın kabuk ve yapraklarıyla kesik ve yanıkları temizlemede kullanılan bir alkol üretti. Bu ağaç sonbaharda çiçek açma özelliğiyle diğer birçok bitkiden ayrılır. İnce yapraklı sarı çiçeklerinin boğumlu bir görünümü vardır ve çoğunlukla boş dallara tırmanarak, kışa dek yaşarlar. Bitkinin bir diğer tuhaf özelliği de sonbaharda çatlayan meyve kapsüllerinin tohumlarını on metre kadar öteye fırlatabilmeleridir.

Bu aromatik ağaç Britanya Adaları'nın ilk sakinlerine, görünmez bazı güçlerin etkisi altında gibi görünmüş olmalıydı. Bu nedenle ona sihirli özellikler atfettiler. Örneğin, bir rahibin güvercin ağacı dalıyla kalabalık içinde bir hırsızın yerini bulabileceğine inanıldılar. Çatallı dallar ilahi güçlere sahip bir âsa gibi kullanılıyordu. İnanca göre, çatallı kısım elle tutulduğunda, uzun kısım toprakta su olan yeri gösteriyordu. Kuzey

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Unutulmaz Reklam Müziği Reklam sloganları 20. yüzyıl sonlarında kısaldı. Alka-Seltzer'in 1969 tarihli "Mama mia, amma acılıymış bu köfteler" sloganını üç yıl sonra "O kocaman şeyi yediğime inanamıyorum" sloganı takip etti. 1979'da en ünlü reklam müziklerinden biri yayına girdi: "Plop, plop, fizz, fizz. Ah, ne büyük hafiflikmiş."

PARALEL TARİH

Kuduz Aşısı

Edward Jenner'in 1796 tarihli dönüm noktası niteliğindeki çiçek aşısından sonra kuduzla karşı bağışıklık geliştirilmesi 89 yıl sürdü. Bu kez başarı mikrobiyolojinin kurucusu Louis Pasteur'e aitti. Çeşitli hayvan hastalıkları üzerine yaptığı yıllar süren çığır açıcı çalışmaların ardından Pasteur dikkatini ölümcül kuduz hastalığına çevirdi. Köpeklerle yaptığı deneylerde, hastalığı taşıyan hayvanlardan alarak kuruttuğu dokuları kullanmak kaydıyla zayıflayan virüsleri ayırıştırabileceğini fark etti. 1885'te Pasteur bu virüsleri taşıyan bir solüsyonu kullanarak, kuduz bir köpeğin ısırıldığı dokuz yaşındaki çocuğun hayatını kurtardı. Çocukta ciddi bir kuduz hastalığı belirtisi görülmedi.

Fransız mikrobiyolog Louis Pasteur kuduz, şarbon ve tavuk kolerası aşılarını geliştirdi.

Amerika Yerlileri bitkinin iyileştirici özelliklerini çoktandır biliyorlardı. Yerliler 1600'lerin başlarında Massachusetts'teki Pilgrims kolonisine, ağrı, morluk ve sıyrıkları yatıştırmaya yarayan güvercin ağacı (cadı fındığı) özütünü hazırlamanın yöntemini öğretmişlerdi. Amerikalılar yerel *Hamamelis virginiana* güvercin ağacı tertiplerini çeşitli amaçlarla kullanıyorlardı: Yangıya karşı, ağrı kesici ya da antiseptik olarak, deodoran, yüz temizleyici ve kozmetik fondöten olarak. Güvercin ağacının ilk ticari ambalajlı örneklerinden biri New Englandlı rahip Thomas Dickinson tarafından satışa sunuldu. Dickinson 1860'larda karışımı satmaya başladı.

Güvercin ağacı özütü ecza dolabının demirbaşlarından biri oldu. Pamuk pedler üzerine dökülerek antiseptik amaçlı kullanımı pek çok kadın için cilt bakımının standart adımlarından biriydi. Her evin ecza dolabında oksijenli suyun ve ispirtonun yanında bir şişe "cadı fındığı" mutlaka yer alırdı.

Eğlence iyidir.

—THEODOR SEUSS GEISEL, "DR. SEUSS" (1904-1991)

Oyuncaklar ve Oyunlar

Bugün boş zamanlarımızı dolduran oyuncak ve oyunların çoğu, antik çağlara dek uzanan bir geçmişe sahip. Misket ve topaç gibi bariz bazı oyuncaklara çeşitli kültürlerde rastlanırdı. Kimi eğlencelerin ise bir zamanlar çok daha ciddi amaçları vardı. Örneğin, iskambil kâğıtları kehanette, uçurtmalar ise işaretleşmede kullanılıyordu. Antropologlar en eski oyuncakların muhtemelen gündelik yaşamda hayatta kalmak için kullanılan alet ve silahların bir taklidi olarak ortaya çıktığına inanıyor. Dolayısıyla sopa, çubuk ya da mızrak, zamanla oyun nesnelerine dönüşmüş olabilir. Bu durumda sopayla oynanan modern oyunlar da eskinin savaşa –ya da işle– bağlantılı etkinliklerinden türemiş olabilir. İlk oyunlar ciddi mücadelelerin taklitleriydi ve eğitici nitelikteydi. İlkel futbol ve diğer savaş tipi oyunlar, genç savaşçıları forma sokup takım ruhunu öğreterek savaşa hazırlardı. Liderlik yeteneği ve stratejik planlama gibi unsurlar, ilk sporları savaş sanatı için iyi bir eğitim aracı haline getiriyordu. Top, misket, oyuncak bebek, oyuncak hayvan, topaç ve tekerlekli araba en eski oyuncaklar arasındaydı ve antik dönem Afrika, Yunanistan ve Roma'sında bunlara rastlanıyordu. 1900'lerin başlarına gelindiğinde el yapımı oyuncakların yerini imal edilen oyun ve oyuncaklar almaya başladı. Masa oyunları en az İÖ 3000'den beri hayatın parçasıydı, 20. yy'da ise yeni masa oyunlarına ilgi arttı. Bu oyunlar arasında en popüler olan Monopol'dü. Bu bölümde yer alan tüm oyun ve oyuncakların ortaya çıkışı başlı başına bir çalışma konusu olabilir ki bazıları gerçekten de olmuştur. 1900'lerde dönemin son derece popüler oyunu dama üzerine yazılmış yüzlerce kitap vardı. Bu bölüm altındaki klasik oyunlar ve oyuncaklar ile popüler sporlar, yaygınlıklarına ve bilinirliklerine göre seçildi. Ayrıca başlangıçta eğlence olarak ortaya çıkmadığı halde zamanla eğlenceye dönüşen –atlıkarınca ve havai fişek gibi– diğer bazı örnekler de bu bölümde yer aldı.

Eski Usül Eğlence

Misketten daha basit bir oyuncak var mıdır? 5 bin yıl öncesinin çocuk mezarlarında misket bulunması, antikçağ insanlarının da benzeri bir eğlence anlayışına sahip olduğunu gösteriyor. İlginç olansa ilk oyuncak ve oyunlardan bazılarının bir zamanlar yetişkinler tarafından kehanet aracı olarak kullanılmış olmaları. Çocuklar tıpkı bugünkü gibi bir noktada meraklarına yenik düşmüş, büyüklerin etrafta olmadığı bir zamanda, onların eşyalarıyla oynamaya başlamış olmalı. Sonraları –muhtemelen artık kutsal olarak görülmedikleri zamanlarda– bu eşyaların çocuklara özel türleri de yapıldı.

Misket

İSMİN ORTAYA ÇIKIŞI: 17. YÜZYIL

TOP YAPIMINDA MERMER MİSKET PARÇALARI KULLANILIRDI
ÖNCELERİ ÇAKIL TAŞI, KEMİK, MEYVE ÇEKİRDEĞİNDEN YAPILIRDI

Bin yıldır çocuklara oyuncak hizmeti veren misketlere, tarihöncesi mağaralarda da rastlandı. Pişmiş kilden yapılma bu misketlerin amacı tam olarak bilinmese de, hemen her kültürde yetişkinlerin onları falcılıkta kullandıkları biliniyor. Görünüşe bakılırsa misketler dini nesne olarak başlayıp, zamanla oyuncağa dönüştüler. Mısırlı çocukların mezarlarına konmalarından yüzyıllar önce, köpek ve kuzunun aşık kemiğinden yapılma misketler Yakındoğu'da kehanette kullanılıyordu. Oyuncak olduğu tahmin edilen misketlerin ilki ise İÖ 3000 tarihli bir Mısır mezarından çıkarıldı.

Minoslu çocuklar iyice cilalanmış yeşim ve akik taşından misketlerle oynarlardı. Romalılar denizin yıkadığı çakıl taşlarının yanı sıra (silika ve külden

yapılma) şeffaf cam misketler de üretirlerdi. İmparator Augustus'un kimi zaman Roma sokaklarında misket oynayan çocuklara katılmak için atlı arabasından indiği biliniyor.

Diğer toplumlarda misketler daha basit malzemelerden yapılırdı. Kelt, Sakson ve Afrika kabilelerinde de çok sayıda misket vardı ama bunlar genelde zeytin, kestane, ceviz ya da meyve çekirdeği gibi organik maddelerden üretilirdi. Amerikan Yerlilerinin höyüklerinden de oymalı misketler çıkarıldı. Misketi oyuncak olarak kullanan ilkel kültürlerle ait birinci el kanıtlar ise ilk Amerikan yerleşimcilerine aitti. Yerleşimciler misket oyunları oynayan Yerli çocukları gözlemlemişlerdi. 17. yüzyıl İngiltere'sinde oynanan misket oyununda, oyuncu misketini tamı tamına durduğu yerden atmak zorundaydı bu nedenle de sık sık eklemlerine yüklenmek zorunda kalırdı.

PARALEL TARİH

İp Atlama

Antik Mısırlılar üzüm asmasından yüzük yapmakla kalmayıp, onunla ip de atarlardı. İp atlamanın tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de ilkel toplulukların bu oyunu uzun süredir oynadığı düşünülüyor. Çifte iple ip atlama ABD'de, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afro-Amerikalı kızlar arasında yaygınlaştı. New York sokaklarında, bez kullanarak başlayan çifte iple atlama, zamanla iki ipin aksi yönlerde doğru çevrildiği karmaşık, çok oyunculu bir aktiviteye dönüştü. Atlayıcılar tek bacakla atlama gibi çeşitli numaralar geliştirdiler ve genelde atarken tekerlemeler söylediler. Yetenekli ip atlayıcıları zıplamalar arasında top atıp tutar ya da yüzlerini bir öne bir arkaya dönerlerdi.

İngilizce'de "kendini bir işe adanmak" anlamına gelen *knuckle* (eklem) *down* (aşağı, yere) deyişi de büyük olasılıkla bu oyunla ortaya çıktı.

Topaç

BİLİLEN İLK TOPAÇLAR: İÖ 3500, UR KENTİ
ANTİK ÇİN, YUNAN VE ROMA'SINDA TOPAÇLA OYNANIRDI
TAHTA, TAŞ, KİL, KEMİK VE DENİZ KABUĞUNDAN YAPILIRDI

Konik bir nesnenin dönme hareketi, çağlar boyu pek çok çocuğu büyüledi. Döndürülen ilk nesnelere büyük olasılıkla meşe palamudu ya da fındıktı. Ur kentinde İÖ 3500 yılına ait kilden topaçlar bulundu. Üzerlerinde, ancak dönme hareketiyle görünür hale gelen hayvan ve insan figürleri kazılı bu topaçların çocuk mezarlarında bulunmaları, oyuncak işlevi gördüklerine işaret ediyor.

İÖ 1250'ye gelindiğinde, Çinliler küçük bir kırbaçla dönme hareketini devam ettirebilen bir topaç icat etmişti. Topaç tahta ya da taştan yapılıyordu. Erken dönem Yunan ve Roma'sında da çeşitli topaçlar vardı. Roma topaçlarının bazıları kemikten, Yunanlılarınki ise pişirilmiş kilden yapılmıştı. Topacın ilk sembolik kullanımlarından birine ise Yunanlı şair Homeros'ta rastlanır. Homeros *İlyada*'da (İÖ yaklaşık dokuzuncu yüzyıl) Troya'nın düşüşünü "...son turlarına doğru tökezleyen topaç gibi salınıyordu" diye betimler.

Japon çocuklar yüzyıllar boyunca incelikle boyanmış "koma asobi" kil topaçlarıyla oynadılar. Bu topaçların bazılarının kenarlarında delikler vardı ve dönerken ısıklık ya da vınlama sesi çıkarıyorlardı. Yeni Zelanda'lı Maoriler de vınlayan topaçlar yapmışlardı.

"Potaka takiri" denilen bu topaçlar sukabağından üretiliyordu ve sık sık yas merasimlerinde kullanılıyordu.

14 ila 16. yy arasında Avrupa'nın kasaba meydanlarında dönen iri bir topaca rastlamak alışılmadık bir manzara değildi. Köy topacı ya da kilise mahallesi topacı diye anılan bu topaçlar, kendilerini döndürenlerin idman yapmasını sağlıyordu. Çinlilerin *Ko-en-gen* topaçları 18. yüzyıl Avrupa'sını kasıp kavurdu. Diablo denilen oyunda ipli topaç havaya fırlatılır ve bir başka oyuncunun ipiyle yakalanırdı.

Hulahop

19. YÜZYIL BAŞINDA HOP'A (İNGİLİZCE'DE SİÇRAMA, DANS) "HULA" (HAWAİİ DANSI) EKLENDİ
HAWAİİLİLERİN HULA DANSINA GÖNDERME YAPAR

Bellerinde bir çember döndüren ilk halk, büyük olasılıkla İÖ 1000 yılında yaşayan Mısırlılardı. Mısır halkı çember olarak kurutulmuş üzüm asması kullanırdı. Bu çok amaçlı oyuncaklar çubuklarla yerde döndürülür, ya da modern hulahop gibi belde çevrilirdi. Yunan ve Romalı çocuklar da bir süre sonra oyunu benimsediler.

14. yüzyılda "hop" çılgınlığı İngiltere'yi kasıp kavurdu. Çocuklar kadar yetişkinler de bellerinde metal ya da tahta hoplar çeviriyorlardı ve doktorlar çıkık, kalp krizi ve çeşitli ağrıları bu oyundaki artışa bağlıyorlardı.

Bir tip kuruluşunun yayımladığı bildiride, yuvar-

lanan çemberler arasından ok atarak oynanan İngiliz oyunu “hopu öldür”e bir gönderme yaparak, “Hoplar öldürür” deniliyordu.

1800’lerin başlarında Hawaii Adaları’na giden İngiliz askerlerinin, çember oyunuyla hula dansı arasındaki benzerliği fark etmesiyle birlikte bu oyuncak hulahop diye anılmaya başlandı.

Erotik bir Polinezya dansı olan hula dansını kısa etekli üstsüz kadınlar ve erkekler yapıyordu ve dansa şarkılar ile ritmik davullar eşlik ediyordu. Dansçılar kalçalarını kısıvrarak ve stilize kol, el, parmak ve yüz hareketlerinden oluşan zengin bir beden diliyle bir öykü anlatıyor ve tanrılarını onurlandırarak, doğurganlığı methediyorlardı.

Yoyo

GÜNÜMÜZE GELEN EN ESKİ YOYO: İÖ 550
İLK YOYO FABRİKASI (ABD): SANTA BARBARA, 1928
İLK YOYULAR: “BANDALORE”, “EMIGRETTE”, “JOUJOU”

Uzun yıllar gözden düşmeyen ipe bağlı bu diskin ortaya çıktığı yer büyük olasılıkla Çin’di. Tarihte bu diskin ilk kez İÖ yaklaşık beşinci yüzyıl Yunanistan’ında söz edildi. Yunanlıların kısaca disk diye adlandırdığı bu oyuncaklar tahta, metal ya da boyalı balçıktan yapıldı.

Aynı dönemden kalma bir vazunun üstünde yoyo ile oynayan bir genç görülür.

1700’lerin sonlarında Fransız soylularında cam ve fildişinden yapılmış yoyolar vardı. Devrimden kaçan soylular göçmen oldukları için oyuncakları da aynı

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Hula-Hula Parolası Erotik Hawaii dansı hula’ya verilen bir diğer isim. “Hula-hula” II. Dünya Savaşı’nda telaffuz testinde kullanılıyordu. Filipinler’deki müttefik hatlarını dinlemeye çalışan Japon askerleri, genelde Filipinli taklidi yapıyor ama “I” harfini söylemekte zorlanıyorlardı. “Hula-hula”yı söylemeleri istendiğinde “hura-hura” diyor ve yakalanıyorlardı.

anlama gelen *emigrettes* diye anıldı.

Aynı dönemlerde Fransız birlikleri de ordu yaşamının stresini atmak için yoyoyla oynuyordu. Bu oyuncakla aynı zamanda “joujou de Normandie” de (Norman oyuncakı) deniyordu. Yoyo sözü bu kelimenin geliyor olabilir. Kelimenin daha olası bir kökü ise Filipinler’in dili Tagalog olabilir. Filipinlilerin 17. yüzyılda yoyo denilen bir silahları vardı. Bu silah düşmana doğru fırlatılan ve ardından bir sicimle geri çekilen bir diskti. 19. yüzyılda *bandalore* ya da *quiz* diye bilinen bir oyuncak, Avrupa ve ABD’de çok tutuldu. Filipinler süslemede ve yoyo diye adlandırdıkları şeyin kullanımında iyice ustalaştılar ve 1920’lerde Filipinli Pedro Flores, Kaliforniya’da bir yoyo şirketi kurdu. Flores’in yoyoları –ortasına dolağan ipe– bu oyuncakta bir devrim yarattı ve sayısız oyun biçiminin doğmasını sağladı.

Uçurtma

ASKERİ HABERLEŞME VE CASUS UYDUSU OLARAK ÇIKTI
UÇURTMA SAVAŞI YARIŞMASI: SON UÇURTMA KAZANIR
UÇURTMA SEVERLER: BENJAMIN FRANKLIN, LEONARDO DA VINCI

Bugün daha çok eğlence amaçlı kullanılan uçurtmalar askeri, dini, bilimsel ve endüstriyel alanlarda zengin bir tarihe sahiptir. Uçurtma büyük olasılıkla İÖ yaklaşık 1000 civarında Çin’de bir askeri haberleşme yöntemi olarak ortaya çıktı; renkler, boyalı desenler ve uçuş manevraları, yakındaki birlikler tara-

findan şifre olarak kullanılıyordu. Han döneminde (İÖ 202–İS 220) uçurtmalar bambu çubuklarla yapılıyor ve düşmanın üzerinden uçurulurken korkunç bir ısıklı sesi çıkarıyorlardı. Antikçağ Çinlileri de bambu ve kağıttan, düşmanı gözetleyecek kadar bir kişiyi havada tutabilen, büyük ve hafif uçurtmalar yaptı. Bu görevi yerine getirirken kaç kişinin öldüğü bilinmiyor. Marco Polo 13. yy Çin gemilerinin güvertesinden havalandırılan mahkûmlar görmüştü.

Uçurtma Çin'den Hindistan, Japonya ve Avrupa'ya yayıldı. 4. yüzyıl Yunan bilimcisi Tarentumlu Archytus, uçurtmalarla deneyler yaptı, Romalılar ise askeri amaçla (bugün rüzgârın yönünü belirlemede kullanılan) rüzgâr tulumları yaptılar. Budist misyonerler uçurtmayı İS 700 civarında Japonya'ya getirdi. İlk başlarda olasılıkla dini sembol görevi üstlenen uçurtmalar, Japonlar tarafından yüksek yerlerdeki işçilere malzeme göndermek için kullanılıyordu. Bu arada çocuklar da eğlence için uçurtma uçuruyordu. Antik dönem Çin baskı ve gravürlerinde ağır kuyruklu zarif uçurtmalar uçuran çocuklar görüldü.

Uçurtma savaşı sporu da Uzakdoğu'da geliştirildi. Bu yarışmada uçurtma ipi cam ve çömlek parçalarıyla kaplanır ve uçurtmacılar birbirlerinin iplerini kesmeye çalışırlar. Yaklaşık 12. yy'dan itibaren Avrupalı çocuklar ısıklı uçurtma uçurmaya başladı. Isıklı sesi uçurtmaya açılan delikler sayesinde çıkıyordu.

Uçurtmalar bilimsel amaçlı olarak da kullanıldı. Leonardo da Vinci 15. yüzyılda köprü inşasında uçurtmanın rolü üzerine teori geliştirdi. 1749'da, Franklin'in deneyinden önce (bkz. alta) İskoç meteorolog Alexander Wilson, termometreyi uçurtmayla yükselterek yüksek irtifada sıcaklık ölçümü yaptı.

PARALEL TARİH

Franklin'in Uçurtması

1752 yılının fırtınalı bir gününde Amerikalı devlet ve bilim adamı Benjamin Franklin oğluyla birlikte dışarı çıktı. İkili yağmura uçurtma uçurmaya başladı. Franklin ipin ucuna yakın bir yere küçük bir metal anahtar bağıladı. Şimşekler ortalığı kavururken Franklin elektrik şokuna tutulup tutulmayacağını görmek için ara ara anahtara dokundu. Baba oğul tam vazgeçip eve gitmek üzereyken, Franklin uçurtma ipinin üstündeki liflerin dikleştiğini fark etti. Bunun üzerine anahtara dokundu ve tahmin ettiği gibi hafifçe çarpıldı. Franklin şimşegin elektrik olduğunu kanıtlamıştı. Deneyi tekrarlamaya çalışanların çoğu elektrik çarpması sonucu öldü.

“Ring Around the Rosy”

İLK BASILI YAZIMDA ORTAYA ÇIKIŞI: 1881, “KAZ ANA”
RİVAYETE GÖRE TEKERLEME BÜYÜK LONDRA SALGININA
GÖNDERME YAPAR, 1664-1665

Bugüne dek İngiliz çocuklarının severek oynadıkları tekerlemeli bir oyun vardır. Bu oyunda çocuklar el ele tutuşur ve şu tekerlemeyi söylerler: “Güllünün etrafında bir çember/ Bir paket dolusu çiçekler/ küller, küller/ herkes yere düşer.” Ardından herkes kahkahaya boğulur. Yazarı bilinmese de bu tekerleme ilk kez 1881 tarihli “Kaz Ana” kitabında yer aldı. Tekerlemenin orijinali çocuklar arasında çok daha uzundur ve başlangıcı tarihin çok karanlık bir dönemine gider.

1664-1665 yıllarında yaşanan Büyük Londra Salgını'nda 70 bin kadar insan –yaklaşık her yedi kişiden biri– yaşamını yitirmişti. Hıyarcıklı veba, ya da kara ölümün ilk belirtilerinden biriye çember biçimli bir cilt kızarklığıydı.

Tekerlemenin ilk mısrası (eski versiyonda “çember çember güller”) bu kızarıklığa gönderme yapar. Vebaya karşı en yaygın savunmalardan biri, bir demet aromatik bitki ya da çiçektir. İkinci mısra hastalıkların kokuyla yayıldığına işaret eder, bu nedenle hoş koku koruma sağlar. Son olarak “küller, küller/ herkes yere düşer” sözleri vebadan ölenlerin cesetlerinin yakılmasına gönderme yapar.

Klasik Oyunlar

Bu bölümde yakın tarihin en popüler oyunlarından altı tanesine yer veriliyor ve bu oyunların nasıl ortaya çıktığı anlatılıyor. Monopol'ün Büyük Buhran'da çıktığını öğrenmek çok da şaşırtıcı olmayabilir ama akıllı mucidinin bu oyunu nasıl sattığını öyküsü çoğu kişi için yeni bir bilgi olacaktır. Satranç da, dama da uzun ve seçkin birer geçmişe sahip. Peçiş'in ise alışılmadık, erkek egemen bir tarafı var. Kart oyunları olan poker ve briç bir dizi evrim geçirmiş bulunuyor ve bunlardan ilki, yani poker New Orleans'taki gizli arka odalarla randevuevlerinin ve İç Savaş kamplarının izlerini taşıyor.

Monopol

CHARLES B. DARROW TARAFINDAN, 1930'LARDA YARATILDI
ÇIKIŞI BÜYÜK BUHRAN'A DENK GELDİ

Tarihin en çok satan masa oyunu Monopol şimdiye kadar 37 dilde üretildi ve 103 ülkede satıldı. Piyasaya çıkış yılı olan 1935'ten bu yana 200 milyondan fazla kutu satın alındı.

Monopol'ün piyasaya çıkışından önceki yıllarda bir dizi benzer oyun icat edilmişti.

1904'te Lizzie Maggie adında bir kadın, sadece gayrimenkullerden vergi alınması gerektiğine inanan tekel karşıtı Amerikan siyasi ekonomisti Henry George'un teorileri üzerine kurulu, Evsahibi Oyunu adında bir oyunun patentini almıştı. Lizzie Magie'nin oyunu ev sahiplerinin, kiracının sırtından nasıl para kazandığını göstermek üzerine kuruluydu. Üretilen birkaç kutuya ek olarak, üniversite öğrencileri ve

diğer bazı meraklılar tarafından oyunun ev yapımı uyarlamaları da oynandı.

Charles B. Darrow, 1933'te oynadığında oyun Monopol olarak biliniyordu. Pennsylvania'daki Alman mahallesinden işsiz bir mühendis olan Darrow, büyük meblağlarla gayrimenkul yatırımı üzerine kurulu bu oyunu oynamak ve geliştirmek için sayısız saatini harcadı.

1930'lu yıllardaki Buhran'da gazeteler kapanan işyerlerine, iflaslara, ipoteklere dair haberlerle doluydu. Darrow oyununa bu fikirleri ve New Jersey'deki Atlantic City kentinden bildiği yerlerin isimlerini de kattı.

1934'te Parker Brothers adlı Massachusetts'li oyun şirketiyle görüştü. Şirket tasarım hatalarını, karmaşık kuralları ve genel olarak oyunun yavaşlığını gerekçe göstererek onu geri çevirdi. Ancak Darrow pes etmek yerine borç para buldu ve 5 bin kutu Monopol bastırdı.

Bu kutuları Philadelphia'da büyük bir mağazaya verdi ve kutular orada büyük bir hızla satıldı. Buhran dönemi oyuncularını zar atarak ve akıllıca davranarak yığına para kazanma fantezisine bayılmıştı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Chaturanga Satrancın atalarından biri olan Hint "chaturanga" (ya da "shaturanga") oyunu, İS 6. yüzyılda ya da daha önce bir başka oyundan, 64 karelik bir tahta üzerinde oynanan yarışma tipi bir oyundan uyarlandı. Dört oyuncunun her biri sekizer taşla sahipti: raca, fil, at, gemi ve dört piyon. Kırmızı taşları ve siyah taşları alan iki oyuncu, sarıları ve yeşilleri alanlara karşı müttefik olurdu.

Parker Brothers birden oyunla ilgilenmeye başladı ve 1935'te telif hakkını satın aldı. Şirket bir önlem olarak Magie'nin patentini de 500 dolara satın aldı. Ayrıca Finans adında başka bir oyununkini de.

Kârdan pay almasını sağlayan bir anlaşma koparacak kadar gözü açık olan Darrow ise milyoner oldu.

Satranç

İNGİLİZCE'DE "CHESS" ESKİ FRANZIZCA'DAKİ "ESCHES"
(GÖZDEN GEÇİRME) KELİMESİNDEN GELİR
EN GÜÇLÜ SATRANÇ TAŞI: VEZİR

Halen oynanmakta olan en eski masa oyunlarından biri olan satrancın kökeninin İS altıncı yüzyılda ya da daha önce oynanan *chaturanga* adlı bir Hint oyunu olduğuna inanılır. İsim de ordunun dört bölümüne işaret eder: filer, atlar, arabalar (ya da gemiler) ve piyade erleri. İlk başta dört kişilik bir zar oyunu olan bu oyun, Hindistan'dan Perslere geçti. Yedinci ya da sekizinci yüzyılda Batı onunla ilk olarak tanıştığında ise aşağı yukarı bugünkü şeklini almış durumdaydı: İki oyuncu arasında oynanan ve her iki tarafın 16'şar taşı 64 karelik bir tahtada türlerine göre hareket ettirerek rakibin şahını mat etmeye (almaya) çalıştığı bir oyun.

Müslümanlar satrancı İspanya'ya götürdü, Bizanslılar ise İtalya'ya ve 1000 yılı geldiğinde oyun Avrupa'nın dört bir yanına, en kuzeydeki İskandinavya'ya dek yayılmıştı. Özellikle aristokrasi, sunduğu savaş stratejileri simülasyonu nedeniyle oyunu çok sevmiştir. Böylelikle satranç, Kraliyet Oyunu takma adını aldı. İzleyen

birkaç yüzyıl içinde satrancın kuralları ve hamleleri az çok değişti. En önemlisi, 15. yüzyıl ortalarında vezirin, en zayıf taştan (tek bir hamlede sadece bir çapraz kare gidebiliyordu), oyunun en güçlü taşına dönüşmesiydi. Bu arada Avrupa'daki haliyle cinsiyet de değiştirdi. General ya da danışmanken Avrupalılarca kraliçe olarak anılmaya başladı.

Aynı şekilde fil de güç kazandı. Daha önce sadece çapraz iki kare gidebiliyordu. Perslerce pil yani fil olarak bilinen bu taş Avrupa'da piskopos deniyordu. Kale ise, ordunun kanatlarını koruyan Hint arabasının stilize bir çeşitlemesiydi. 18. yüzyılda yaşamış Philidor adlı bir Fransız'ın ilk dünya şampiyonu satranç oyuncusu olduğu kabul edilir.

1972'de Bobby Fischer, Sovyetler Birliği'nden Boris Spassky'yi yenerek ilk Amerikalı dünya şampiyonası galibi oldu.

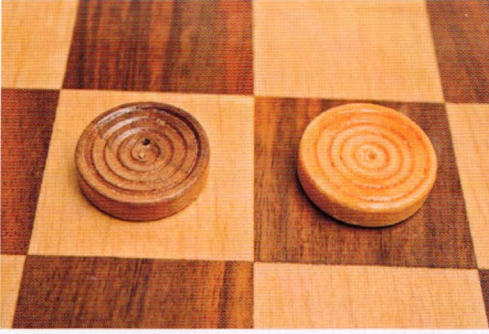
PARALEL TARİH

Tavla'nın Hikâyesi

Tavla oyununun ataları, bilinen en eski masa oyunları arasındadır. Ur'daki Babil mezarlarında İÖ 3 binden kalma oyun tahtaları vardı. Her bir oyuncuya piramit şeklinde altı zarla kontrol edilen yedişer taş düşüyordu. Kuralları günümüze gelmiş olmasa da bu en eski masa oyunları gizemciler ve kahinlerce bir araç olarak kullanılmış olabilir. Sözü edilen bu tarihten bin yıl sonra Mısırlılar 30 kare oyunu denilen benzer bir oyun oynadılar. Sonra eski Romalılar oyunu "ludus duodecim scriptorum" (12 çizgi oyunu) denilen bir türünü icat ettiler. İki sıra halinde dizilmiş hanelere yer veren "tabula" adlı birinci yüzyıl çeşitlemesiye bugünün tavla oyununun neredeyse tipatip aynısıydı.

Yemekten sonra bahçede, açık havada oynanan tavla oyununu gösteren bir 17. yüzyıl oyması.

Dama

ORTAYA ÇIKIŞI: "ALQUERQUE" ADLI ESKİ MİSİR OYUNU
SATRANÇ OYUNUYLA AYNI TAHTAYI KULLANIR

Dama oyununun kökleri *alquerque* adlı eski bir Mısır oyununda yatar. Bilinen en eski *alquerque* tahtaları İÖ 1400'lerden kalma-
dır. Bu oyunda her bir oyuncunun 12 taşı vardı ve bu taşlar beşe beşlik bir tahtaya yerleştirilirdi. Oyunun başlayabilmesi için tek bir hane boş bırakılırdı. Damada olduğu gibi, düşman taşlarının üzerinden atlamak o taşları almakla sonuçlanırdı ve birden fazla sıçramaya izin verilirdi.

İS 1100 yılına gelindiğinde Fransızlar *alquerque*'yi o sırada yaklaşık yedi yüz yıldır kullanılan satranç tahtasına uyarlamışlardı. Oyuna hâlâ iki taraf 12 taşla başlıyordu ama bu taşlar aynı renkten karelere yerleştiriliyordu. Taşlar çapraz olarak ileri doğru hareket ediyordu. Bir taş tahtanın karşı ucuna ulaştığında dama oluyordu ve o andan itibaren ileri ya da geri hareket edebiliyordu. 16. yy'da zorunlu taş alma kuralı eklendi ve böylece modern dama oyunu doğdu. Yeni kurala göre, bir taşın üzerinden atlayabiliyorsanız atlamak zorundaydınız. Yoksa rakibiniz o taşı alırdı. Fransızlar bu oyuna *Jeu Force* adını verdiler, eski versiyonuna ise *Le Jeu Plaisant de Dames* ya da kısaca *Les Dames* diyorlardı ki bununla söz konusu oyunun kadınlar için sosyal bir eğlence olduğu kastediliyordu. Oyun Fransa'dan İspanya, İngiltere ve Amerika'ya yayıldı. İspanyol Antonio de Torquemada 1547'de konu üzerine ilk kitabı yayımladı. İngiliz matematikçi William Payne 1756'da "Introduction to the Game of Draughts"u (Dama

Oyununa Giriş) kaleme aldı; kitabın ithaf bölümü, yazar ve hevesli dama oyuncusu Samuel Johnson'a aitti. 1847'de ilk dünya şampiyonası yapıldı. Dama o kadar popüler oldu ki yüzyıl sonuna gelindiğinde oyun üzerine yüzlerce kitap vardı ve gazeteler oyun hamleleri analizlerine ve maç haberlerine yer veriyordu. Oyunun İngilizce'deki karşılığı "checkers", 14. yy'da "satranç tahtası" ("chessboard") için kullanılan bir kelimeydi ve Fransızca *eschec*'ten (kral) geliyordu.

Peçic

KÖKENİ: HİNT "PACHISI" OYUNU
AVLUDA TAŞ YERİNE HAREM KIZLARI
KULLANILARAK OYNANIRDI

ABD'de en çok satan masa oyunlarından Peçic, *pachisi* olarak bilinen bir Hint kraliyet oyunundan gelir. 16 ve 17. yy Hint imparatorları avlularını mermer gömmeli gösterişli peçic tahtaları olarak tasarlardı. Oyunun taşlarıysa farklı renklerde giyinmiş 16 güzel harem kızıydı. Oyuncular avlunun ortasındaki bir metreden biraz yüksek çardakta oturur, zar niyetine deniz kabuğu atardı. Kızlar zengin bahçede atılan kabuğun sonucuna göre hareket eder, açık tarafı yukarı bakan her bir kabuk için bir hane ilerlerdi. Bugün Agra sarayında günümüze kalmış bir *pachisi* avlusu bulunuyor.

Bir artı işareti şeklinde düzenlenen oyunun, artı-

lar ya da çemberler üzerinde oynanan, yarışma tipi birtakım ataları bulunur. Kore oyunu *nyout*'ta kullanılan yol, bir dairenin içinde bir artıdan oluşur. Oyunun tarihi ise İS 300 civarına uzanır. Amerikan Yerlileri'nin de benzer oyunları vardı. 16. yüzyıl başlarında İspanyollar Aztek soylularının artı işareti biçiminde ikili bir pistte *pattoli* oynadıklarını gözlemlemişti; oyun taşları olarak yarı değerli taşlar, zar olarak da fasulye kullanılıyordu.

Victoria Dönemi'nde İngiltere'ye *pachisi*'nin ufatılmış bir türü geldi. 1800'lerin sonlarındaysa Ludo (Latince, "Oynuyorum" anlamında) denilen patentli bir versiyonu. Avlu ve harem kızlarının yerini, dönemeçli bir yol ve fildişi piyonlar aldı. Amerikan şirketi Selchow & Righter, Peçiç oyununun marka tescilini aldı. Oyunun sadık oyuncuları arasında Başkan Calvin Coolidge, mucit Thomas Edison ve aktris Clara Bow vardı. Piyonlar tahtanın ortasına, avlunun merkezindeki "çardak"ı temsil eden orta haneye doğru hareket ediyordu. 1952'de Selchow & Righter bir kare bulmaca oyununun haklarını satın aldı. Scrabble olarak bilinen bu oyun zamanla satışta Peçiç'i geride bırakacak, böylece Peçiç, ABD'de en çok satan oyunlar arasında üçüncü sıraya düşecekti. Ancak ikisi de "büyük para" oyunu Monopol'ü geçemedi.

Poker

FRANSIZCA "POQUE" (BLÖF OYUNU) KELİMESİNDEN GELİR
19. YÜZYILDA NEW ORLEANS'TA POPÜLER OLDU
EN BÜYÜK EL: FLOŞ ROYAL

Poker Avrupa'dan çıkmış olsa da, önce Amerika Birleşik Devletleri'nde yerleşip popülerleşti, sonra tekrar Atlas Okyanusu'nun karşı yakasına yayıldı. Pokere benzeyen kağıt oyunları

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Oyun Kartları Oyun kartları muhtemelen Çin'den, yedinci yüzyıl ila onuncu yüzyıl arasında yayıldı. Daha önce üzerinde simgeler bulunan kartlar kehanet araçları olarak yüzyıllarca kullanılmıştı. Kartlar 13. yüzyılda, büyük olasılıkla ünlü baba oğul gezgin Niccolò ve Marco Polo aracılığıyla, Venedik üzerinden Çin'den Avrupa'ya yayıldı.

1520'lerde geliştirilmişti. Üç kağıtla oynanan İspanyol oyunu *primero*'da (İtalyanca *primera*, Fransızca *la prime*) büyük eller üzerine bahis konuyordu: üç benzer kağıt, iki benzer kağıt ve bir "flux" (renk), aynı renkten üç kağıt.

1700'lere gelindiğinde beş kağıtla oynanan ve sadece bahis koymayı değil, blöfü de -kötü bir ele sahipken diğer oyuncuları kandırıp pas geçmelerini, ya da çekilmelerini sağlamayı- içeren bir dizi oyun vardı. İngiliz *brag*, Alman *pochen* ve Fransız *poque* oyunlarının hepsi de, her tür elde oyuncunun sadece kendi kağıtlarının gücünü değil, rakiplerinin blöf yapma ya da onun yaptığı blöfleri anlama becerilerini de hesaplaması gerektiği şeklinde bir temel ilkeye yer veriyordu. Poker kelimesi "pochen"ın ("blöf yapmak") bozunuma uğramış hali olan *poque*'tan gelir. İyi oyuncular zamanla bir "poker suratu" geliştirirler, yani blöf yaptıkları anlaşılmaz. Fransız kolonistler *poque*'u Louisiana Bölgesi'ne getirdi ve oyun New Orleans'tan Mississippi Nehri'nin yukarılarına yayıldı. Pokerin adından ilk kez 1829'da, gezici bir İngiliz aktör söz eder. Amerika İç Savaşı (1861-1865) muhtemelen pokerin önünü en çok açan olaydı, bu oyun askerlere savaş ve kamp hayatının geriliminde biraz rahatlatma fırsatı veriyordu. Oyunun iki ana biçimi ortaya çıktı -kapalı (kağıtlar kapalı olarak dağıtılıyordu) ve açık (bazı kartlar masaya açık olarak konuyordu). 1970'te ABD'nin İngiltere büyükelçisi Albay Jacob Schenck, Kraliçe Victoria'nın sarayının üyelerine poker öğretti. Kraliçenin kendi de oyuna ilgi gösterince Schenck onun için bir kurallar dizisi yazdı. Avrupa'nın geri kalanıysa ancak I. Dünya Savaşı sonrasında, ABD askerlerinin getirmesiyle oyunun farkına vardı. İnternetin ortaya çıkışından bu yana poker internete ciddi bir çıkarma yaptı. Çevrimiçi dersler, forumlar ve strateji sitelerinin yanı sıra, profesyonel ve amatör oyuncular, küresel, gerçek zamanlı şampiyonalarda gerçek ödül için yarışıyorlar.

Briç

ÇEŞİTLERİ: KONTRAT, ARTIRMALI
DÖRT OYUNCU VE 52 KAĞITLIK DESTEYLE OYNANIR

Dört oyuncuyla oynanan kağıt oyunu briç, 17. yüzyıl başında çıkan ve “whist” (vist) ya da “whisk” denilen bir oyundan geliştirilmiştir. İngiliz şair John Taylor 1621 tarihli bir şiirde oyundan söz eder, Charles Cotton adında bir diğer şair ise 1674 tarihli “Compleat Gamester”ında (Komple Oyuncu) şu ayrıntıları verir: “*Ruff and Honours* ve *Vist* İngiltere’nin her yanında o kadar yaygın bir oyundur ki neredeyse sekiz yaşına varmış her çocuk bu eğlence konusunda ustadır.” Vist başta daha çok alt sınıflar tarafından oynanan bir oyundu ama 1700’lerin başlarında sosyetik çevrelerde de rağbet görmeye başladı ve İngiltere’den Avrupa’nın geri kalanına ve Atlas Okyanusu’nun karşı kıyısına yayıldı. Orada da özellikle koloni tavernalarında ve evlerinde ilgi gördü. Bu oyunda iki eş karşı karşıya oturuyordu ve destedeki bütün kağıtlar dağıtılıyordu. Sonra takımlar en çok eli (dört kartın oynandığı bir tur) almak için yarışıyor, ardından da o dört kart kazanan tarafından “kapılıyordu”. Vist, 1800’lerin sonunda tahtını briçe bırakana dek en çok rağbet gören iskambil oyunuydu.

1970’lerde tatildeki Avrupalı aristokratlar kağıt oynamak için Fransız Rivierası’nın salonlarında toplanıyorlardı. En popüler oyunlardan biri Türk oyunu hidiv ya da briç idi.

Bu oyun viste benziyordu ama kağıtları dağıtan hangi rengin koz (diğerlerinden üstün renk) olduğunu

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Mah-jongg Domino gibi taş oyunları, Çinliler 1800’lerin sonlarında mah-jongg’u icat etmeden yüzyıllarca önce de vardı. Oyuncular mah-jongg’da 144 adet boyalı taş arasından çeşitli türleri -bambu, rüzgâr, ejderha vs.- gösteren setler toplarlardı. 1920’lerde oyun İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde muazzam bir popülerliğe kavuştu.

söyleyebiliyor ya da bu ayrıcalığı eşine verebiliyordu. 1880’lerde oyun briç (İngilizce’de “bridge”) olarak bilinirdi ama daha sonra artırılmış briç olarak bilinen yeni bir varyasyondan ayrıt edebilmek için briç vist adıyla anılmaya başlandı.

Sonra 1926’da, demiryolu zengini Cornelius Vanderbilt’in torununun oğlu, şampiyon yatçı Harold S. Vanderbilt, Batı Yakası’ndan New York’a seyahat ederken kontrat briç’i icat etti. New York Vist Kulübü yeni kuralları sevdi ve on yılın sonunda artık kontrat bricin saltanatı başlamıştı.

Kontrat bricin (en azından biraz) popülerlik kazanması ve bu popülerliği sürdürmesinin nedenlerinden biri, ortaklık üzerine kurulu olmasıydı. 1920’lerden 1960’lara dek evde televizyon, video ve DVD oynatıcı, video oyunları ve müzik seçenekleri türünde pek az eğlence vardı: Dört kişilik briç ise sadece bir zekâ yarıştırmaya fırsatı değil, son haberleri, dedikoduları ve bağlantıları yakalamak için de iyi bir fırsattı. Kontrat briçte eşler bahiste bulunmak için iletişim kuruyor ve her kart dağıtımında aynı skoru paylaşıyorlardı. Ancak kontrat briç banliyö evlerinin salonlarındaki çuha kaplı masalarla sınırlı değildi. Bu tür bricin bir avantajı, herhangi bir sayıda kişinin katıldığı turnuvalarda oynanabilmesiydi. 1950’de kurulan Bermuda Bowl’dan Dünya Olimpiyatları’na dek hevesli briç oyuncularının katılabilecekleri çok sayıda yarışma var. Briç 1970’lerde, insanlar akşamlarını geçirmenin başka yollarını buldukça gözden düşmeye başladı. Ancak daha sonra poker gibi bu oyun da siber kültüre açıldı. Briç meraklıları artık internette buluşup, strateji paylaşabilir ve çevrimiçi briç oynayabilir. İnternet brici ayrıca hareket kısıtı olanlar ya da yaşadığı yerde briç oynayacak arkadaş bulamayanların da oyunun tadını çıkarmasını mümkün kılar. Hem de oyunculara ne zaman, ne kadar süre ve hangi kurallarla oynayacakları konusunda büyük bir esneklik sunan, sanal kart oyunu salonlarının gerçek zamanlı rahatlığıyla.

Spor

Belli başlı spor oyunlarının tarihleri bir dizi eski toplumun boş vakitlerini geçirme biçimlerine bir pencere açıyor. Roma döneminde binicilik etkinlikleri bugünkü kadar çok katmanlı ve heyecanlıydı. Ortaçağ İngilizleri saldırganlıklarını dökmek istediklerinde futbolun profesyonel Amerikan futbolu ligi NFL'i neredeyse hoş gösterecek bir atasını oynarlardı. Golf için 15. yüzyıl İskoçya'sına bakarsanız, oyunun muhalefete karşın nasıl yayıldığını görebilirsiniz. En yeni büyük sporun, yani basketbolun (100 yaşının sadece biraz üzerinde) izlerini sürdüğünüzde ise karşınıza yaratıcı bir beden eğitimi öğretmeni çıkar.

At Yarışı

ESKİ YUNAN OLİMPİYATLARINDA KOŞULURDU, İS 700-740
MODERN TÜRÜ: KOŞUMLU YARIŞ, ENGELLİ KOŞU, ENGEL

At yarışı sporunun kökleri pekâla tarihöncesi dönemlere, atın ehlileştirildiği zamanlara uzanıyor olabilir. İnsanın atla bir ulaşım aracı olarak yakın ilişkisi, yarış –ve yarışın sonuçları üzerine bahse girmeyi– bugünün araba yarışı kadar doğal bir şey haline getiriyordu. İÖ 1500 yılları sıralarında Asurlu kralların profesyonel olarak eğitilmiş yarış atlarıyla dolu ahırları vardı. Yunan Olimpiyat Oyunları'nda at arabası yarışları İÖ yedinci yüzyılda sabit bir etkinlik haline geldi ve daha sonraları buna, at üstünde binici yarışları da eklendi.

At arabası ve binicilik yarışları Roma İmparatorluğu'nda da olan sporlardı. Yarış türlerinden birinde bir binici yan yana giden iki atın üzerinde ayakta duru-

yordu. Şampiyon atlar başarılarını listeleyen bir dikili taşla gömülüyordu, içlerinden birinin toplam bin 300 birinciliği vardı. Yetiştiriciler atların soylarını öğrenmek için devlet arşivlerinden yararlanıyorlardı. İmparator Augustus'un başta olduğu yıllarda (İÖ 27–İS 14) günde 12 yarış koşuluyordu. Birinci yüzyılın sonuna gelindiğinde bu sayı 100'e çıkmıştı. Roma'daki yarışlar bahisleriyle (hem pist içinde hem de pist dışında), doping suçlamalarıyla, yasal çekişmeleriyle ve ayaklanmalarıyla aynen bugünün sporunda olduğu gibi dram yüklüydü.

Romalıların Büyük Britanya'ya götürdüğü at yarışı, orada "kralların sporu" olarak bilinmeye başladı. O kralların arasında Arap atlarını seven Haçlı savaşçısı Aslan Yürekli Richard da (1157–1199) vardı. Onun hükümdarlığı sırasında ilk para ödülllerinden biri verildi –at üstünde şövalyeler 40 pound karşılığı altın için yaklaşık 4 kilometrelik bir pistte yarıştılar. Kendisi de bir yarışçı olan II. Charles (1630–1685) Newmarket'ı at yarışının merkezi haline getirdi.

Atlas Okyanusu'nun karşı tarafında, 1665'te, şimdi New York'un Long Island olarak bilinen bölgesinin yakınlarına ilk Amerikan yarış pistlerinden biri olan

SIRA DIŞI BİLGİLER...

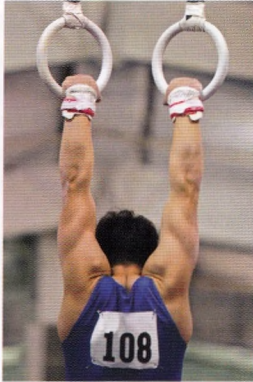
Engelli Koşu Atları hendekler ve engellerin üzerinden atlatacak yarıştırmamanın kökleri, tarihçi Ksenophon'un (İÖ 431-352 civarı) kır koşusu biniciliği üzerine yorum yaptığı eski Yunan'a dek uzanır. Modern engelli koşu ise süvari subayları için bir egzersiz ve İngiliz tilki avcıları için bir yarışma olarak başladı. Yarışçılar 1800'lerin başında nirengi noktası olarak bir köyün çan kulesini kullanırlardı.

PARALEL TARİH

Polo

At sırtında oynanan yüksek tempolu tokmak ve top oyunu polo, birinci yüzyılda Persler tarafından, hatta belki bundan da önce oynanıyordu. Orijinal oyun kralın muhafızları ve diğer süvari askerleri için idman görevi görüyordu. Bazen 200'e kadar oyuncu sahaya çıkıp muhtemelen çok çetin geçen karşılaşmalara katılıyorlardı. Oyun oradan Çin'e sıçradı. Ve Çin'de 910'da, bir müsabakadan sonra düş kırıklığı içindeki bir imparator oyuncuların kellelerinin vurulmasını buyurdu. 1860'larda Hindistan'da görevli İngiliz subaylar sporu kabile binicilerinden öğrendiler ve bir sonraki onyıla geldiğinde polo, Amerika Birleşik Devletleri'nde popüler olmuştur bile.

New Market yapıldı. 1890'larda at yarışları zirveye ulaşmıştı, ABD'de 300'den fazla safskan at yarışı pisti vardı. Kumar karşıtlığı bu sayıyı 1908'de 25'e kadar düşürdü ama spor 1930'larda gürlüyerek geri döndü.

Jimnastik

TARİHİ ESKİ YUNAN OLİMPİYATLARINA UZANIR
MODERN ALETLER: YER HAREKETLERİ, ATLAMA BEYGİRİ,
DENGE, HALKA, PARALEL

Jimnastik, modern çağlarda sporun popüler hale gelmesini sağlayan bir platformda, Olimpiyat Oyunları'nda doğmuştu. İÖ 13. yüzyılda, yani Olimpiyatlar'dan (bkz. karşı sayfa, Paralel Tarih) beş yüzyıl önce, Yunan halkı cenaze merasimleriyle birlikte ve daha sonra dini festivaller dahilinde halka açık atletizm yarışmaları düzenliyordu. Jimnastik ilk başta müsabaka sporları için idman niteliğindeydi. Ama sonra, eski Yunan Olimpiyat Oyunları sıra-

sında, jimnastiğin ilkel bir biçimi kendi başına bir spor olarak ortaya çıktı.

Antik oyunların İS dördüncü yüzyılda son bulmasıyla birlikte bütün sporlar uzun bir düşüş dönemine girdi. Yerel atletizm müsabakaları özellikle de tatillerde hâlâ yapılıyordu ama bir dizi yasa, bu sporu ya yeniden düzenlemiş ya da yasaklamıştı.

Organize spor büyük ölçekte 19. yüzyıla dek yeniden görülmedi. Bedenin sistematik ve disiplinli bir egzersizi olarak jimnastik, yeniden ortaya çıkan ilk sporlardan biriydi.

Almanya ve Bohemya'da, daha sonra da Fransa ve İsviçre'de jimnastik cemiyetleri belirmeye başladı. Hatta İsviçre bir grup tarafından icra edilen bir tür ahenkli jimnastik yarattı. Bu cemiyetler beş yaşında çocukların bile katılabildiği dersler açtılar ve jimnastik hem kızların hem de erkeklerin yaptığı ilk sporlardan biri oldu.

1800'lerin ortalarında İsveç bir ritmik yer egzersizleri sistemi geliştirmişti. Bu sistem 1879'da İngiltere'ye ulaştı. Bir göçmen dalgası, jimnastiği 1880'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ne taşıdı ve spor orada okullarda ve üniversitelerde hızla yayılmaya başladı. Bu arada Almanya, gücü öne çıkaran çeşitli aletli egzersizler icat ediyordu. Jimnastiğin İsveç modelinin akıcılığıyla Alman modelinin statik hareketlerini birleştirmesi ise 1920'leri buldu.

Beyzbol

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: ROUNDEERS (İNGİLİZ OYUNU)
İLK PROFESYONEL TAKIM: CINCINNATI RED STOCKINGS, 1869
BUGÜNKÜ ABD ULUSAL BEYZBOL LİGİ: 30 TAKIM, 2 BÖLÜM

Amerika'nın ulusal eğlencesi olan beyzbolun kökleri "rounders" denilen 17. yüzyıl İngiliz oyununa uzanır. Beyzbolda olduğu

gibi rounders'ta da oyuncular bir sopayla bir topa vurur ve kaleden kaleye koşarlardı. Önemli farklardan biri, rounders'ta saha oyuncularından birinin bir koşucuya top fırlatıp onu vurarak oyun dışı bırakabilmesiydi. Oyunda buna koşucuyu "tıkama" ya da "batırma" deniyordu ve bu hareket doğal olarak sert topoların kullanılmasından önceye aitti.

Amerikan kolonicileri 1700'lerin başlarında rounders oynuyorlardı ve oyun "kasaba topu", "Massachusetts oyunu" ve "base ball" yani "kale topu" gibi isimlerle biliniyordu. 1740'lara gelindiğinde hem İngiltere'de hem de Amerika'da "beyzbol" sözcüğü basılı olarak görülmeye başlamıştı. Beyzbol resmi olmayan bir spordu ve kuralları yöreden yöreye değişiyordu. Organize beyzboldan söz edilen ilk yayın, 1825 tarihli bir New York gazetesi idi. 1840 civarında tıkama hareketi kaldırıldı ve oyuncu çıkarma için elle dokunma kullanılmaya başlandı. Bu da sert bir topun ve böylece daha geniş bir sahanın kullanımının önünü açtı. Profesyonel beyzbol 1869'da, amatör takımlardan biri olan Cincinnati Red Stockings, oyuncularına para vermeye karar verdiğinde başladı.

Beyzbol tarihinde, 1900'lerin başlarında ilginç bir olay yaşandı. ABD senatörü ve spor malzemeleri üreticisi A.G. Spalding ile çeşitli müfettişler, büyük bir Amerikan sporu haline gelen oyunun köklerine baktılar. Somut deliller rounders'a işaret ediyordu ancak beyzbolun tarihi üzerine 1908 tarihli resmi rapor, oyunun New York'taki Coppertown'da 1839'da General Abner Doubleday tarafından icat edildiği sonu-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Softball Şikago'daki Farragut Yat Kulübü'nün spor salonu, Şükran Günü. Yıl 1887. 20 kadar genç adam Harvard-Yale futbol maçının sonucunu öğrenmek için toplanıyor. Kazanan ilan ediliyor, bahisler ödeniyor, kavgalar gürültü kopuyor ve Şikago Borsası muhabiri George Hancock "Hadi top oynayalım!" diye bağırıyor. Böylece "salon beyzbolu" sporu doğuyor; daha sonra bu spor açık havaya çıkıp softball adını alıyor.

cuna varmıştı. Bu iddianın reddedilmeye başlanması 1939'u buldu ama onlarca yıl boyunca birçok insan Doubleday teorisine tutunmaya devam etti.

Basketbol

NAISMITH TARAFINDAN 1891'DE MASSACHUSETTS'TE İCAT EDİLDİ
BEŞERLİK TAKIMLAR KURALININ RESMİLEŞTİRİLMESİ: 1897
İLK ÜNİVERSİTE MAÇI: ŞİKAGO İLE IOWA ARASINDA, 1896

James Naismith Aralık 1891'de yeni bir oyun fikri bulduğunda, Massachusetts'teki Uluslararası Y.M.C.A. Hazırlık Okulu'nda 29 yaşında bir beden eğitimi öğretmeniydi. Sınıfı sürekli jimnastik ve sopa fırlatmadan sıkılmıştı. Delikanlıların asi enerjisini değerlendirmek için, spor salonunun balkonuna, aşağı yukarı üç metre yüksekliğe iki şeffali sepeti çiviledi, bir futbol topu aldı ve birtakım temel kuralları çıkardı. Oyunu, futbol, ragbi ve hokeyin çeşitli unsurlarını birleştiren bir salon oyunu olacaktı. Bir takımda dokuz kişi vardı (böylece sınıftaki herkes oynayabiliyordu). İlk maç 1-0 bitti; hademenin topu almak için bir merdivene tırmanması gerekti.

Basketbolun popülaritesi çabucak yayıldı. Naismith'in fiziksel teması yasaklayan kuralına karşın, başlardaki maçlarda genellikle kavgalar patlak veriyordu.

PARALEL TARİH

Olimpiyatlar

Olimpiyat Oyunları antik Yunan'da yapılan dört festivalin en önemlisiydi. Kayda geçmiş ilk Olimpiyatlar İÖ 776'da Olympia'da yapılmıştı. Hepsini erkek olan yarışmacıların tamamı çıplaktı ve tek yarış 192 metrelik bir kısa mesafe koşusu olan "stadion"du. Bu yarış kazanan Koroibos adında Elisli bir aşçı olmuştu. Sonra oyunlar dört yılda bir düzenlenmeye ve bu zaman aralığı da Olympiad olarak bilinmeye başladı. İÖ 708'de oyunlara güreş eklendi. Ayrıca koşu, atlama, güreş, disk atma ve cirit atmadan oluşan bir pentatlon da etkinlikler arasına girdi. Romalılar İS 393'te Olimpiyatlar'ı yasakladılar. 1870'lerde, kazılarda Olympia'nın eski stadyum ve tapınaklarının ortaya çıkarılmasıyla oyunların yeniden başlatmak için bir hareket başlayıp büyüdü ve ilk modern Olimpiyatlar 1896'da Yunanistan'ın Atina kentinde yapıldı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kadın Basketbolu 1892'nin başlarında, oyunun icat edilmesinden sadece birkaç ay sonra, Massachusetts'in Northampton kentindeki Smith College'da ilk kadın basketbol takımı kuruldu. İlk maçlar çakılı gardlar ve forvetlerle oynanıyordu ve her bir takımda altışar oyuncu vardı. 1896'da üniversiteler arası ilk maçta Stanford Berkeley'i 2-1 yendi.

En büyük sorun, değişen oyuncu sayılarıydı. Mümkün olduğunca çok sayıda oyuncuya yer vermek için bazen maçlarda 100'e kadar oyuncu bulunabiliyordu. Y.M.C.A.'ler bu sporu yasaklamak zorunda kaldı. Ancak basketbol gerek oyuncular gerekse izleyiciler tarafından ölmeye terk edilemeyecek kadar çok sevilmişti. Oyun o kadar başarılı oldu ki beş yıl içinde hem üniversite sporu hem de profesyonel spor haline gelmişti bile. Naismith'in orijinal kurallarının çoğu kaldı ama oyun sahaları standartlaştırıldı ve takım başına sadece beş oyuncuya izin verildi. Sepetler önce bir zincirle açılabilen hamak tipi bir fileye, sonra da 1913'te sadece dipsiz bir fileye dönüştü. Çok iyi ilk takımlardan biri New York kentinin orijinal Celtics takımıydı; 1921'den 1928'e maçlarının yüzde 91'ini kazandılar. 1920-1930'ların tamamı siyahlardan oluşan takımların en iyileri arasındaysa New York Renaissance ve Harlem Globetrotters vardı. 1950'lerde üniversite takımları ve profesyonel takımlar, tamamı beyaz ekiplerinde siyah oyunculara da yer vermeye başladı.

Amerikan Futbolu

ORTAÇAĞ "MELLAYS" YANI KAVGALARINDAN GELİR
AMERIKAN FUTBOLU, FUTBOL VE RAGBİYİ ORTAYA ÇIKARDI
TOPLAR İLK BAŞTA DOMUZ MESANESİNDEN YAPILIRDI

Amerikan futbolu her ne kadar sert olsa da hayata ve uzuvlara daha da zararlı bir spordan gelir. Eski Mısır bereket ayinlerinde, amacın bir topu taşıyarak ya da ayakla vurarak saha-

nın bir tarafına taşımak olduğu takım oyunlarına yer verilir. İÖ 300 sıralarında Çinliler futbol benzeri bir oyun oynardı, aynı şekilde Yunan halkı ve ülkelerini fetheden Romalılar da. Romalılar'ın *harpastum* oyunu bir topu ata ata karşı tarafa geçirmeye çalışan takımlardan oluşurdu. Muhtemelen Romalılar oyunu İngilizlere tanıttı. Ortaçağa geldiğinde İngilizler çok sayıda kişinin içi hava dolu bir hayvan mesanesini yumruklama, tekmeleme, fırlatma ya da taşımaya çalıştığı "mellays" (ya da "mêléés", yani kavganın dövuş) denilen oyunlar oynuyordu. Büyük perhizin arifesindeki festival oyunları, büyük bir popülerlik kazandı ve mahalleler arası, yüzlerce erkeğin katıldığı karşılaşmalar yapılmaya başlandı. Kaleler arasında yaklaşık 800 metre mesafe vardı ve oyun bir gol atılana kadar saatlerce sürerdi.

Bu dövüştü futbol maçları 19. yüzyıla dek varlığını sürdürdü. Eskisine kıyasla biraz daha az şiddetli olmakla birlikte, hâlâ tehlikeliydiler. Buna tanık olan bir yazar, 1801'de şöyle yazıyordu: "...oyuncular hiç çekinmeksizin birbirlerinin kemiklerini tekmiyor, bazıları ise uzuvlarının hiç de hayrına olmayan bir şekilde yere düşürülüyor." 1820'lerde futbol iki spora ayrıldı -biri bugünün futbolu, diğeri de ragbiye benziyordu (bkz. Paralel Tarih). Bu iki spor Amerika'da yeniden birleşecekti.

1874'te Harvard futbol takımı Montreal'in McGill Üniversitesi'nden bir takıma evsahipliği yapıyordu. İki maç yapmaya karar verdiler. İlk Harvard'ın futbol benzeri kurallarıyla, ikincisiyse McGill'in ragbi tarzında oynanacaktı. İki oyun da topu taşımayı ve ayakla vurarak kale direkleri arasından geçirmeyi

PARALEL TARİH

Eton Oyun Sahaları

1820'lerde William Webb Ellis adında bir oyuncu futbol kurallarını çığneyip topa vurmak yerine eline alıp koşmaya başlayınca, Warwickshire'daki Rugby School öğrencuları daha sonra ragbi haline gelen sporu yaratmış oldu. Okulda Ellis'in bu girişkenliğinin anısına konulmuş bir yazıt bulunur. Sonra ragbi, bildiğimiz futbol haline gelen eski spordan ayrıldı. İngiltere'nin 19. yüzyıl ortası "kaslı Hristiyanlık" ideali bu tür sıkı sporları, beden ve ruh için iyi oldukları gerekçesiyle teşvik ediyordu. Genellikle Wellington Dükü'ne ithaf edilen "Waterloo Savaşı, Eton oyun sahalarında kazanılmıştır" değişimin arkasında zorlu takım sporlarının cesaret ve liderliği geliştirdiği fikri vardı.

içeriyordu ama ragbi yumurta şeklinde bir top kullanıyordu ve rakibi yere düşürmeye izin veriyordu. Bu serinin ardından Harvard ragbi tarzı futbola öyle bir tutuldu ki onu diğer üniversitelere de yaydı. 1900'e gelindiğinde Amerikan futbolu artık yerleşmişti.

Kayak

BİLİLEN EN ESKİ KAYAKLAR İÖ 6000-7000 YILLARINA AİT
İLK YAZILI REKOR: HAN HANEDANLIĞI (İÖ 200-25)
MODERN: ALP DİSİPLİNİ (İNİŞ), KUZEY DİSİPLİNİ (KROS)

Genellikle eğlenceli bir kış sporu olarak baktığımız şey aslında İskandinavlar için binlerce yıldır önemli bir ulaşım biçimi. İsveç ve Finlandiya'da 4-5 bin yıl öncesine ait kayıklar bulundu. Norveç'te Kuzey Kutup Dairesi'ne yakın bir mağara resmiye uzun kayıkların üzerinde duran ve elinde bir tür sopa tutan bir figüre yer verir (İÖ 2000 civarı). Kuzey mitolojisinde Thor'un üvey oğlu tanrı Ull, kayaktaki becerisiyle bilinir.

Kayıkların insanların karla kaplı bölgelerde bir yerden bir yere gitmesini kolaylaştırmasından doğal olarak askerler de yararlandı. En azından Kuzeylilerin Vikinglerle mücadele ettiği 1200 yılından bu yana Norveç, İsveç, Finlandiya, Polonya ve Rusya tarafından farklı zamanlarda kayaklı birlikler görevlendirildi. II. Dünya Savaşı'nda Rus istilasını durdurmak için Finli kayak devriyeleri kullanıldı. ABD Ordusu Onuncu Dağ Tümeni ise İtalyan Alpleri'nde Almanlar'la savaşırken kayak kullandı.

Bir spor olarak kayak 20. yüzyıldan çok önce başlamıştı. İlk organize yarışmalardan biri 1843'te Norveç'in Tromsø kentinde yapılan bir kros yarışıydı. Sonra, 1860'ta, Norveçli kayakçı Sondre Nordheim'ın

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Buz Pateni İsviçre'de bir göl yatağından İÖ yaklaşık 3000 yılına ait bir çift paten çıktı. Deri kayışın tutturulabilmesi için üzerine delikler açılmış hayvan kemiğinden yapılmış patenler bilinen en eski patenler. 14. yy'da Hollandalılar altı düz demirden yapılmış tahta paten üzerinde, yeri sopalarla iterek hareket ediyorlardı. Yüzyıl sonra patenlerin altına dar, çift kenarlı metal çubuklar eklendi; artık sopalara ihtiyaç yoktu.

sadece ayak ucunu tutmakla kalmayıp topuğun arkasına da dolanan yeni bir bağlama geliştirmesiyle kayakta bir devrim gerçekleştirdi.

Nordheim bunun ardından yeni ekipmanla yapılması mümkün olan uzun, yeri süpüren dönüşler geliştirdi: Christiana ve Telemark. (Adını onun bölgesinden alıyordu.) Aynı on yıl içinde kayakla iniş yarışları Kaliforniya'da, üç buçuk metrelik kayıklar ve deri ayak ucu bağlamalarıyla başladı.

İlk Kış Olimpiyatları 1924'te Fransa'nın Chamonix kasabasında düzenlendi ve sadece Kuzey disiplini (kros) yarışına yer verdi. Alp disiplini (iniş) yarışlarıysa Olimpiyat programına 1936'da, Almanya'daki Garmisch-Partenkirchen'de alındı.

Yüzme

YUNAN VE ROMALI SAVAŞÇILAR İÇİN BİR İDMAN TÜRÜDÜR
İLK YÜZME KARŞILAŞMALARI: JAPONYA, İÖ BİRİNCİ YÜZYIL
MODERN YÜZME STİLLERİ 19. YY ORTASI-SONU

Pek çok memeli en azından biraz yüzebilir –hatta zorunda kalırlarsa kediler bile. Suda hareketin karadakinden çok daha yavaş olması, ilk insanın, onu besleyen bir ortamda kendisini güvende ve rahat hissetmeyi öğrenmesini engellemedi. Eski Mısırlılar, Asurlar, Yunanlılar ve

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Sukayağı Bu sporu Ralph Samuelson adında 18 yaşında bir açık hava faaliyetleri meraklısının icat ettiği kabul edilir. Motorlu teknelerin yaygınlaşmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak, kayağın buzlarını çözme fikri, er geç birinin aklına gelecekti. 1922'de Samuelson ayağına birkaç fiçı tahtası bağlayıp Lake City kentindeki (Minnesota) Pepin Gölü'nde kaymaya çalıştı. Kar kayakları onlardan biraz daha iyi sonuç veriyordu ama en iyisi, biçimlendirilmiş tahtalardı.

Romalılar yüzmenin değerini biliyorlardı. Antikçağın askerleri kuvvetlerini ve dayanıklılıklarını suda geliştiriyorlardı. Japonya'da yüzme yarışları, İmparator Sujin'in devri olan İÖ 36 yılında bile yapılıyordu. Ortaçağda yüzme, çoğu hastalığın sudan geçtiği yönündeki yaygın –ve pek de yanlış olmayan– inanç yüzünden en az tutulan sporlardan biri haline geldi. Ancak 1800'lerin ortalarına gelindiğinde su sporları yeniden rağbet görür oldu ve organize yüzme karşılaşmaları yapılmaya başlandı. Dönemin başlıca yüzme stili, henüz 1696'da Fransız yazar M. Thevenot tarafından *Art de Nager* (Yüzme Sanatı) adlı bir kitapta tarif edilmiş kurbağalama stiliydi. Serbest yüzme stili (kravl) ancak 19. yüzyılın sonlarında geliştirildi. Bu daha zorlu ama daha hızlı kulaç, 1893'te Avustralya'da ortaya çıkmadan önce Güney Pasifik adaları tarafından kullanılmış olabilir. Aslında bu stil, bir el suyun üzerinden atıldığı ve böylelikle sürtünmeyi azalttığı için kurbağalamadan daha hızlı olan yan kulacın bir uyarlamasıydı. Yüzücüler yan kulacın biraz değiştirilmiş, iki kolun da suyun üzerinden atıldığı ve vücudun bir sağa bir sola yattığı bir biçimini denediler.

Kravl yüzme stili, kısa süre sonra en popüler stil halini aldı. 1896'da erkekler yüzme yarışı ilk modern Olimpiyat Oyunları'nın kapsamındaki yarışmalardan biriydi (diğerleri bisiklet, eskrim, jimnastik, açık hava tenisi, atletizm, halter ve güreşti). Bayanlar yüzme yarışları 1912 Olimpiyatları'na eklendi.

Mark Spitz 1972 Münih Olimpiyatları'nda kazandığı yedi madalyayla, uzun süre tek bir Olimpiyat'ta kazanılan en çok sayıda madalya rekorunu elinde tuttu. Spitz'in rekoru 2008'de, vatandaşı olan Amerikalı yüzücü Michael Phelps tarafından darmadağın edildi. Sekiz madalya kazanan Phelps, bunu yaparken birkaç rekor da kırdı.

Tenis

ESKİ FRANSIZCA "TENEZ"(AL) SÖZÜNDEN GELİR
BU SÖZCÜK SERVİS KULLANMADAN ÖNCE SÖYLENİRDİ
SAHALAR: ÇİM, TOPRAK, SERT (SENTETİK)

Tenis ortaçağ Fransısa'nda *jeu de paume* (avuç oyunu) adında bir kapalı alan oyunu olarak başladı. Hentbolun bir çeşidiydi ve muhtemelen ilk olarak katedral bahçelerinde rahipler tarafından oynanmıştı. Tenis kelimesi büyük ihtimalle, servis kullanmadan hemen önce bağırarak söylenen Fransızca *tenez* (al) kelimesinden gelir. 1292'de Paris'te en az 13 tane tenis topu imalatçısı vardı; topaların çoğu koyun derisiyle kaplanmış yünden yapılmıydı. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde topa vurmak için el yerine raketler kullanılmaya başlanmıştı. Islak paçavra parçalarını topak yapıp sicimle sararak, sonra da hepsini beyaz kumaşla kaplayarak, topolar sertleştirilmişti.

Popülerliği giderek artan oyun, çok sayıda kralın ve saray halkının gözde eğlencelerinden biri haline geldi. I. Francis (Fransa kralı, 1515–1547 arası) bu spora öylesine tutkunduy ki bir geminin üzerine tenis kortu yaptırmış, ancak gemi hayalkırıklığı yaratarak batmıştı. Tenis, Fransa'dan Avrupa'ya yayıldı ve 16 ila 17. yüzyıllarda İngiltere'de sıkı sıkı tutundu. 1873'te Binbaşı Walter Wingfield adında bir Galli, oyunun açık havada oynanan bir tipini icat etti ve ona *sphairistikè* (Yunanca "top oynamak") ya da açık hava tenisi adını verdi. Aşağı yukarı o sıralarda lastik topolar kullanılmaya başlandı ve bu durum topaların çim zeminde sıçramasını mümkün kıldı. 1875'te açık hava tenisi öyle

popüler hale gelmişti ki All England Croquet Club (İngiltere Kroket Kulübü) Wimbledon'daki kortlarından birini tenise ayırdı. Ertesi yıl kulüp All England Lawn Tennis and Croquet Club (İngiltere Açık Hava Tenisi ve Kroket kulübü) adını almıştı. İlk Wimbledon turnuvası 1877'de orada yapıldı. Bugün kullanılan puanlama sistemi ortaçağdan kalmadır. O zamanlar skor tutmak için bir saatin kadranı kullanılmış olabilir; böylece bir oyunu kazanmak için gereken dört sayı 60'ın çeyrekleriydi –15, 30, 40 (45'ten sadeleştirilmiş) ve oyun. "Sıfır" yerine İngilizce "love" (İngilizce'de "sevgi") denmesi, ya Fransızca "l'oeuf" ("yumurta", sıfırı temsilen) kelimesinin bozulmuş haliydi, ya da skor yapmayı başaramayan kişinin oyunu sevgisinden dolayı oynadığı fikrine işaret ediyordu.

Golf

15. YÜZYIL CIVARINDA İSKOÇYA'DA DOĞDU
İLK ABD KULÜBÜ: ST. ANDREWS GOLF KULÜBÜ
ÖNEMLİ OYUNCU: TIGER WOODS

Romalılar Britanya'yı işgal ettikleri dönemde İS 40'lardan 400'lere) paganica adında, bükük bir sopa ve içi tüylerle dolu bir deri topun kullanıldığı golf benzeri bir sokak oyunu oynuyordu. Belçikalılar ise oyuncuların en az vuruşta

hedefleri vurmaya çalıştıkları *chole* adında bir oyun oynuyorlardı. Öte yandan, Hollandalılar'ın duvarla çevrili bir sahada oynadıkları *kolven* ya da *kolf* denen bir oyunları vardı.

Ancak asıl golf 15. yüzyıl civarında, İskoçya'nın sarp tepelerinde ve fundalıklarında doğdu. Bu spor dan ilk kez 1457'de, Kral II. James'den gelen bir kraliyet tekdirinde söz edildi. Anlaşılan bu tür oyunlar okçuluk antrenmanlarına engel oluyordu ve, Kral da "Futbol ve Golf tamamen kötülensin" diye buyurmuştu. Ancak belli ki golf insanların hayalgücünü rahat bırakmayacaktı, çünkü 20-30 yıl sonra Kral IV. James oyunu yasaklamaya çalıştı. Ne var ki böyle bir yasanın ne kadar anlamsız ve yanlış olduğunun farkına varmış olmalı ki daha sonra kendi de golfçü oldu. Dönemin muhasebe defterleri "golf sopaları ve topları" için ödemelere yer veriyordu. 1565'te İskoçya Kraliçesi Mary, kocasının cinayete kurban gitmesinden sadece birkaç gün sonra golf oynarken bulununca, kayıtlara geçmiş ilk kadın golfçü oldu. Oyunun yarattığı bağımlılık karşı konulacak gibi değildi.

1744'te "kadim ve sıhhatli Golf egzersizinde maharetli birkaç Onurlu Beyefendi", Edinburgh dışında, Leith'teki golf sahasında bir turnuva düzenledi. O birlikten ilk golf kulübü doğdu ve bu kulüp şimdi "The Honorable Company of Edinburgh Golfers" (Onurlu Edinburgh'lu Golfçüler Topluluğu) olarak biliniyor. ABD'de ilk olduğu iddia edilen kulüpler arasında Vermont'un Dorset Field Club'ı, Pennsylvania'nın Foxburg Country Club'ı ve New York'ta Hastings-on-Hudson'da bulunan St. Andrews Golf Club yer alıyor. Bu kulüplerin tümü 1880'lerde kuruldu.

PARALEL TARİH

Minyatür Golf

İlk küçük ölçekli saha olan İskoçya'nın St. Andrews kasabasındaki "Himalayalar", 1867'de Hanımlar Golf Kulübü için inşa edilmiştir. O zamanın adabı muşerreti doğrultusunda, kadınların golf sopasını omuzdan yukarı sallamaması gerekiyordu. Bu nizami golfün görgü kurallarına uygun bir biçimi olmakla birlikte, bizim günümüzde oynadığımız minyatürleştirilmiş biçim, birkaç beyefendi sayesinde meydana çıktı. 1916'da James Barber K. Carolina'da, Pinehurst'te bulunan özel malikanesinde "Thistle Dhu" adında minyatür bir golf sahası yaptırdı. 1920'lerin başında İngiliz Thomas McCulloch Fairborn minyatür golf sahası için yapay bir zemin geliştirdi.

Klasik Oyuncaklar

Çocukluğumuzun oyuncakları nereden geldiler acaba? Çingiraklar, oyuncak ayılar, yazboz tahtaları ve yakın dönemde dünya genelinde ün kazanan frizbiler. Bu sayı-
lanlar ve bu başlık altında yer veremediğimiz daha niceleri... Aslında klasik oyun-
cakların hemen hepsi, ürünlerini başarıyla piyasaya sunabilmek için aylarca, hatta bazen yıl-
larca çalışan insanların icatları. Çingiraklar ve oyuncak bebeklerin tarihi, tahmin edilebileceği
gibi, antik çağlara dek uzanıyor ama onların modern versiyonları –örneğin, Barbie’ler– yine
kararlı mı kararlı bir mucidin fikri.

Frizbi

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: DİSK

MODERN VERSİYONUNUN ORTAYA ÇIKIŞI: 1950'LER
ÖNCELERİ METALDEN ÜRETİLDİ; UÇAN DAİRE ADI VERİLDİ

Antik Yunan'da olimpiyat pentatlonunda disk atılırdı ama kilden yapılma bu ağır disk, yakalamak değil fırlatmak içindi. Kuşkusuz izleyen yüzyıllarda çocuklar havada döndürebilecekleri binbir türlü nesne keşfetti ama gerçek frizbi ancak 1940'larda ortaya çıktı. Disk fırlatma çılgınlığı, ABD'nin Doğu ve Batı kıyıları-
nın üniversite kampüslerinde birbirinden bağımsız olarak başladı. Harvard ve Yale öğrencileri, Wil-
liam R. Frisbie pastanesinin boş turta tepsilerini birbirlerine fırlatarak kendilerine eğlence yarat-

mışlardı. Connecticut, Bridgeport'lu bu kuruluş, 1870'lerden beri faaliyet gösterdiği için, boş tenekeler tepsilerin önceki nesiller tarafından da fırlatıldığını düşünmek yanlış olmaz.

Tepsiler dengesiz uçtukları için düzgün atılıp tutulmaları kolay değildi. Ve bir mucidin devreye girmesi gerekiyordu.

Aranan adam 1950'lerde, Kaliforniya'da ortaya çıktı. Walter Frederick Morrison yekpare otomobil farlarını icat eden kişinin oğluydu. Uçan dairelere ve uzaydan gelebilecek ziyaretçi düşüncesine ilgi duyuyordu ki bunlar zaten o dönemde merak uyandıran kavramlardı.

Ufonun biçimini ve uçuş kabiliyetini taklit etmek isteyen Morrison, hafif bir metal disk icat etti. Daha sonra plastiğe geçiş yaptı ve ürününü San Gabriel'deki Wham-O şirketine pazarladı. 1957 yılında ilk "Uçan Daire"ler Batı Kıyısı dükkanlarında görülmeye başladı.

Uçan daireler kısa sürede tuttu ama yalnızca güney Kaliforniya'da.

Wham-O'nun başkanı Richard Knerr bunun üzerine Doğu Kıyısı üniversitelerinde tanıtım turuna çıkarak, merak uyandırmak için bedava uçan daire dağıttı. Ivy League grubuna dahil üniversitelerde disklerin çoktandır uçurulduğunu öğrendiğinde ise hayrete düştü.

Bunlar Frisbee (Frizbi) adı verilen turta tepsileriydi. Knerr oyuncağın adını Frizbi olarak değiştirdi ve 1959'da isim hakkını satın aldı. Ulusal frizbi çılgınlığı bunun hemen ardından başladı.

Çingirak

BİLİLEN EN ESKİ ÇİNGIRAK: MISIR, İÖ 14. YÜZYIL
ÖNCELERİ KİL, TAHTA, SUKABAĞI, DENİZ KABUĞUNDAN YAPILDI
ŞİFA RİTÜELLERİNDE VE MÜZİK YAPARKEN KULLANILDI

Çingiraklar, insanlık tarihinde çok gerilere uzanır. İlkel kültürler hâlâ çingırdayan sert kabuklu meyveleri, müzik enstrümanı ve kötü ruhları kovmaya yarayan araçlar olarak kullanmayı sürdürür. Kabile rahipleri eskiden –doğum, hastalık ve ölüm gibi– yaşamın inişli çıkışlı dönemlerinde, ruhlar dünyası ile madde dünyası arasındaki geçişi kolaylaştırmak için çingirak kullanırlardı.

Bilinen en eski çingiraklar Mısır'da, İÖ yaklaşık 14. yüzyılda, Yeni Krallık'ın doğmaya yüz tuttuğu dönemde yapıldı. Bu çingiraklardan birkaçı bugün Mısır Horniman Müzesi'nde saklanır. İçleri çakılla doldurulan çingiraklar farklı biçim ve ebatla üretilmişti. Bazıları titizlikle boyanıp oyularak, ayı, domuz kuş biçimi verilmişti. Kullanılan malzemeler arasında kil, seramik ve ahşap vardı ve malzemelerin üstü genelde koruyucu ipek tabakasıyla kaplanırdı. Eski çağın çingirakları arasında sivri yapıların olmayışı, üretici kişinin çocuk güvenliğine önem verdiğini gösteriyordu. Hayvan şekilli çingiraklarda kulaklar kafaya dümdüz yapıştı, kuşların ise ayak ve gagaları yoktu. Çocuk mezarlarında bu tür çingiraklardan çok sayıda bulundu. British Museum'da Kıbrıs'tan çıkarılan ve İÖ yaklaşık 1200'e ait baykuş biçimli, kilden bir çingirak yer alır. Antik Yunan'da hayvan biçimlerinde çingiraklar vardı. İS 79'da Vezüv'ün püskürmesiyle yok olan Pompeii'nin kalıntılarında bakılırsa Romalı çocuklar da çingiraksız kalmamıştı. Roma çocuk mezarlarından çıkarılan çeşitli arkeolojik hazinelerin arasında çingiraklar da yer alıyordu.

Çingirak yapımı, elde bulunan malzemeye göre değişiklik gösteriyordu ve eğer doğadaki bir nesne biraz rotüş istiyorsa, ne yapıp edilip onun çingirak potansiyeli ortaya çıkarılıyordu. Dolayısıyla kıyı halkları içi çakıl dolu deniz kabukları kullanırken, iç bölge halkları sukabağı, içi boşaltılmış bambu ya da diğer tüp biçimli bitkilerden yararlanıyordu.

Oyuncak Ayı

İLK KEZ SATICI MORRIS MICTOM GELİŞTİRDİ
BENZERİ: ALMAN MARGARET STEIFF'İN GSTEIFF AYIÇIKLARI

İç i doldurulmuş yumuşacık ayılar 100 yıldan uzun süredir standart çocuk oyuncakları arasında. Oyuncak ayının ABD'deki öyküsü Başkan Theodore Roosevelt'in 1902'de çıktığı bir av yolculuğuyla başlar. Kendisine avlayacak hayvan bulmayı başaramayan başkan için Mississippi'li ev sahipleri bir ayı yakalar ve vurması için onu bağlarlar. Sportmen ruhlu Roosevelt ise "Serbest bırakın ayıyı! Bağlı bir hayvanı vurmam ben!" der. Olay Washington *Star* gazetesindeki hoş bir karikatüre konu olur. Karikatürde başkan, korkudan sinmiş ayı yavrusuna sırtını dönmektedir. Dönemin eyalet sınırı tartışmalarından birine gönderme yapan başlıkta, "Çizgiyi Mississippi'de çekiyor" diye yazar.

Karikatür ülkenin dört bir yanındaki gazetelerde defalarca yayımlandıktan sonra Morris Michtom isimli, Brooklyn'li bir oyuncak satıcısının aklına bir fikir gelir. 32 yaşındaki Rus göçmeni, içi

dolgulu bir oyuncak ayı yapar ve ona “Teddy’nin Ayısı” adını verir. Ardından ayıyla birlikte karikatürü dükkânının vitrinine yerleştirir. Müşteriler dükkâna ilgi göstermekle kalmayıp, Teddy’nin Ayısı’ndan satın almak isterler. Michtom düğme gözlü Teddy’nin Ayıları’ndan üretmeye başlar ve 1903’te Ideal Novelty & Toy Company adlı şirketi kurar. Şirket Michtom’a bir servet kazandırır.

Aynı zamanlarda Almanya’da, 1880’lerden itibaren elde üretilmiş keçeden yapılmış çeşitli hayvanlar diken terzi Margaret Steiff’in eline bir gün Roosevelt karikatürü geçer. Steiff de kendi ayılarını üretmeye karar verir ve ilk tanıtımı 1904’teki Leipzig Fuarı’nda yapar. Steiff, çocuk felcinden dolayı tekerlekli sandalyeye bağımlı ve müthiş bir enerjiye sahip biridir. Fuarda aldığı çok sayıdaki ayı siparişinin ardından Steiff müşterilerinin talebini yerine getirir. I. Dünya Savaşı’nın arifesine dek Steiff milyonlarca oyuncak ayı satar.

Oyuncak Bebekler

İLK ÖRNEKLERİ: MISIR KÜREK BEBEKLERİ, İÖ 2000-3000
OYUNCAK BEBEK YAPIMI RÖNESANS’TA POPÜLERLEŞTİ
BARBIE BEBEK: İLK KEZ 1959’DA PİYASAYA ÇIKTI

İnsan belki de on binlerce yıl kendi benzerlerini üretmeye çalıştı ama bu amaç için tarihöncesi çağlarda kullanılan dayanıksız malzemeler günümüze ulaşmadı. Bilinen en eski oyuncak bebekler, İÖ 2000 ila 3000 arasında üretilen Mısırlıların kürek bebekleriydi. Yassı tahta parçasından oyulan bu bebeklerin üstüne geometrik desenler boyanmış, kilden ya da

PARALEL TARİH

Barbie ve Ken

Ruth Handler 1950’lerin başlarında, Los Angeles’taki Paramount Stüdyoları’nda sekreter olarak çalışıyordu. Ayrıca küçük çocukları vardı ve kızının yeni doğmuş bebek görünümündeki oyuncaklardan çok, genç kız görünümünü kâğıt bebeklerle oynadığını fark etmişti. Handler’in eşi Mattel oyuncak şirketinin kurucularından biriydi. Handler giysi ve aksesuarları olan, yetişkin görünümüne oyuncak bebek fikriyle şirkete başvurduğunda kimsenin ilgisini çekemedi. Ancak Handler yılmadı ve 1959’da, adını Handler’ın kızından alan Barbie bebek doğdu. Barbie’nin ilk başarısı bir devamlılık gerektiriyordu ve Mattel 1961’de adını Handler’in oğlundan alan erkek bebek Ken’i üretti.

Küçük bir kız “Barbie Şarkı Söylüyor” isimli albüme eşlik ederken, Barbie ve Ken de yanında duruyor.

tahta boncuktan saçlar yapılmıştı. Yapılan ilk bebekler dini önemleri olan idollerdi ve ölümlerle birlikte gömülürlerdi. Tarihi bilinmeyen bir noktada bebekler oyuncığa dönüştü. Ancak yine de oyuncaklar, bebekleri temsil etmek yerine, iri kalçalı, göğüslü ve cinsel organlı yetişkinleri tasvir ediyorlardı.

İÖ yaklaşık 500’e gelindiğinde Yunanlı ve Romalılar kendilerine kol ve bacakları hareketli, tahta ve kilden bebekler yapmışlardı. Kemik ve fildişinden de daha gösterişli oyuncak bebekler üretiliyordu. Kızlar

evlilik çağına gelene dek oyuncak bebeklerle oynuyor, sonra bebeklerini sembolik olarak doğurganlık tanrıçaları (Roma) Diana ya da (Yunan) Artemis sunaklarına bırakıyorlardı. İÖ üçüncü yüzyılda ise Yunanlılar oyuncak bebekten annelerin koluna yerleştirilmiş minik bebekler üretmeye başladılar. Nihayetinde bebekleri betimleyen oyuncaklar daha çok sevildi. Günümüze ulaşan giysili bebeklerin en eskisi altıncı ve yedinci yüzyıllara aitti. Bunların dışında ortaçağdan günümüze çok az bebek kaldı. Bebekler ve diğer oyuncakların yeniden rağbet görmesi ancak Rönesans'la birlikte gerçekleşti. 1400'lerin başlarına gelindiğinde Almanya, Nürnberg'te bebek yapımcıları faaliyete geçmişti. Nürnberg 1700'lere dek Avrupa bebek üretiminin merkezi oldu. Bu dönemde Paris de önde gelen üretim merkezlerinden biriydi ve son moda giysili bebekler burada yapılıyordu.

Yazboz Tahtası

ARTHUR GRANJEAN GELİŞTİRDİ, 1950'LERİN SONLARI
OHIO OYUNCAK ŞİRKETİ ALDI VE SATTI, 1960
İÇİNDE İNCE ALÜMİNYUM TOZU VE BONCUKLAR BULUNUR

Parlak kırmızı çerçevesi, gri ekranı ve beyaz plastik düğmeleriyle "Etch-a-Sketch", yani yazboz tahtası 20. yüzyıl oyuncak ikonlarından biridir. Dünyanın dört bir yanında milyonlarca çocuk basit bir çizgiden, karmaşık portrelere dek binbir türlü çizim için o düğmeleri kullanmıştır. Ve yazboz tahtasının fazlasıyla Fransız bir kökeni vardır: Fransız Arthur Granjean, L'Ecran Magique (Sihirli

Ekran) diye adlandırdığı şeyi ilk kez 1955'te, bir Alman oyuncak fuarında sergiledi. Ohio Art şirketinin yöneticileri Granjean'ın aletin haklarını satın alarak, aleti birkaç yıl sonra ABD 3.760.505 no'lu patentle piyasaya sürdüler.

Yazboz tahtası zarif biryalınlıkla işler: Cam ekranın alt kısmı alüminyum tozu ve boncuk karışımıyla astarlanmıştır.

Alüminyum tozu hemen her şeye yapışır, boncuklar ise tozun hareket ettirilebilir olmasını sağlar. Yazbozun düğmeleri toz-boncuk karışımı üstünde çizgiler yapacak şekilde her yöne hareket ettirilebilen bir "kalemi" kontrol eder.

Eğer yalnızca çizgi çizmeye yarayan bir alet olsaydı, yazboz bugüne dek varlığını sürdüremezdi. Düğmelerin koordinasyonu ve hızlı yönlendirilmesi sayesinde çocuklar eğri hatlar da çizebilir; işin püf noktası ise çizme işlemine kesintisiz devam etmektir. Durup yön değiştirdiğinde ya da başka bir noktaya gitmeye çalışıldığında, çizim sonlanır.

İşte yazbozu eğlenceli ve vazgeçilmez kılan da bu beceri gerekliliğidir.

Yıllar içinde oyuncakın farklı modelleri, renkleri ve ebatları üretildi. Bunlara bilgisayar konsolunun düğmelerini andıran bir model de dahildi. Ancak içlerinden sadece orijinal kırmızı, beyaz ve gri renkli olan model, zamana direnmeyi başardı.

Oyuncağın iç yapısı da aynı kaldı. Alüminyum toz ve plastik boncukların yerini, uzay çağı sentetik maddeleri almadı ve metal kalem de aynen 1959'daki görünümünü korudu. Orijinal Etch-a-Sketch yerini bugün de koruyor.

Öte yandan, aynı kategoriye dahil başka birkaç oyuncak da sade, yeniden kullanılabilir ve taşınabilir çizimleri dolayısıyla söz edilmeyi hak ediyor. Magic Slate üstündeki hafifçe yapışkan tahtası ve incecik, tutulup kaldırılabilir cinsten plastiğiyle basit bir dik-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Raggedy (Hirpani) Ann Raggedy Ann sanatçı Johnny Gruelle tarafından yaratıldı. Rivayete göre sanatçı, kızı Marcella'nın en sevdiği oyuncaktan ilham almıştı. 1915'te patenti alınan oyuncak bebek, sanatçının ilk kitabı Raggedy Ann öykülerinin 1918'deki satışlarına eşlik etti. Gruelle oyuncak bebeğe adını James Whitcomb Riley'in "Küçük Yetim Annie" ve "Hirpani Adam" şiirlerinden ilham alarak verdi.

dörtgen mukavvadır. Mukavvaya eşlik eden plastik kalemle çocuklar mesaj ya da matematik denklemleri yazmanın yanı sıra basit şekiller de çizebilirler. Plastik yerinden şöyle bir kaldırıldığında ise her şey silinip gider.

Diğer iki popüler çizim oyuncacı ise mıknaş

temellidir. Bunlardan ilki 1955'te ortaya çıktı: Smethport Specialty Şirketi'nin ürünü "Woolly Willy". Babaları Ralph, Smethport şirketinin sahibi olan Don ve Jim Herzog kardeşler, üretimden arta kalan metal talaşlarını ve vakumlu bir tabakayı birleştirerek bugün bile imal edilen ve satılan, ayrıca orijinal

Oyuncak Bebekler

Tıpkı diğer oyuncaklar gibi, bebekler de eğlencelik nesnelerdir. Ancak (avlanma ya da işçilik gibi) yaşamın ilerleyen zamanlarında gerekli olabilecek eylemleri taklit eden topacın ya da frizbinin aksine, oyuncak bebekler, yaşamın ilerleyen dönemlerinde gerçekten de kurulan (annelik, bebek sevgisi, arkadaşlık, şefkat gibi) ilişkileri taklit eden gerçekçi oyuncaklardır. Bebekler kimi zaman oyuncak bile değildir. Örneğin, zarif kostümlü, usta zanaat eseri bebekler, yalnızca sergileme amaçlı olabilir. Oyuncak bebeklerin bir diğer ilginç özelliği de, insana benzeyecek şekilde yapılmaları ve tarih boyu bir dini ikon ya da totem, bir eşlikçi ve bir süs olarak insanın vekilliğini yapmış olmalarıdır. Çok sayıda mezar-
dan çıkarılan ilk Mısır oyuncak bebekleri tahtadan (ya da zenginlerinki çömlekten) yontulmuştu. Bu bebeklerin mezarlarda bulunmuş olmaları, önemli birer eşya olduklarını ifade etse de, kimse onların oyuncak mı, yoksa ritüellerde kullanılan objeler mi olduğundan emin değil. Ritüel aracı işlevini genellikle pek çok kültürde rastlanan bereket bebekleri görüyordu. Bu bebekler için buradaki örneğimiz Afrika kökenli. Öte yandan, Hopi Kachina bebekleri de dini ikonlardı. Bebeklerin oyuncak olarak rolleri ise Yunan ve Roma mezarlarında daha çok vurgulanır: İçinde oyuncak bebek bulunan mezarların çoğu çocuk mezarlarıdır. Greko-Romen bebeklerin büyük bölümü kilden ve tahtadan, birkaçı ise kemik, fildişi ya da balmumundan yapılmıştır. İnsanların kol ve bacakları belirgin oyuncak bebekler yapmaya başlamaları da bu zamanlara denk düşer. Yüzyıllar boyunca en sevilen ve en çok üretilen bebekler tahtadan yapılan ve Avrupa'da imal edilenler oldu. Ahşap şekil vermeye elverişli bir malzeme olsa da bu vakit alıyordu ve oyuncının canlısına benzer bebekler yapması pahalıya mâl oluyordu. Selüloz odunu fazlasından ve tutkaldan, ya da daha çok (şeritler halinde kesilerek, sıvı alçıya batırılıp, sarılıp şekillendirilmiş ve kurutulmuş) kâğıt ezmesinden yapılan "kompozisyon bebekleri" çok daha ucuz oldukları için tutuldular. Sonraları üretilen bebekler için paçavradan, bitkisel maddelere ve plastiğe dek her tür malzeme kullanılsa da, balmumu ve porselen malzeme listesinde başı çaktı (ilk oyuncak bebeklerden biri balmumundan yapılmıştı) ve bugün de, özellikle pahalı modellerde, yine aynı malzemeler kullanılıyor. Seri üretim giderek artan sayıda ve çeşitte ürünün üretimine olanak sağlarken, oyuncak bebeklerin sayısı ve çeşidi de arttı. Burada da görülen 20. yüzyıl oyuncak bebeklerinin çığgın sayılarına bakarak, bu tarihi sembol, ikon ve oyuncacığın daha binlerce yıl hayatımızın parçası olacağını söyleyebiliriz.

İÖ 2000

Tahta Mısır Bebeği

Bazı mezarlarda çok sayıda tahta "oyuncak bebek" bulundu. Antikçağ Mısırlıları'nın bazıları bu bebeklerin Osiris tarafından yaşama döndürülebileceğine inanırdı.

İS 150

Avrupa Fildişi Bebek

İS ikinci yüzyılda yaşayan Anne Faustina ve kızı Faustina'yı model alan fildişi bebek.

1959

Barbie Bebek 1959'da

satışa sunulan genç kız görünümündeki bu moda bebeğine, mucit Ruth Handler'ın kızı Barbara'nın adı verildi. Handler, bebeği tasarlarken Alman bebeği Bild Lilli'den ilham aldı. Alman bebek ise genç bir çalışan kadının maceralarını anlatan karikatür dizisinden ilham alarak üretilmişti.

hâlini koruyan oyuncacı ürettiler. Basitçe söylemek gerekirse, oyuncakla oynayan çocukların metalden yapılma "sihirli değneği" olarak, "Willy"nin yüzündeki farklı yerlere hareket ettirmeleri ve kutuplaşmış talaşları toplamaları gerekir (basit ve komik görünümlü Willy'yi sanatçı Leonard Mackowski çizmişti).

İlk kez 1974'te satışa sunulan diğer oyuncak Magna Doodle ise Etch-a-Sketch, Magic Slate ve Woolly Will'nin doğal bir karışımıdır: İlkinin çerçevesini, ikincinin kalemini ve üçüncünün mknatıs mantığını olarak birleştirir ve ortaya beğenilen, kolayca kullanılabilen bir çizim oyuncacı çıkarır.

1820

**Alman
Porselen Bebek**
Kafaları sırlı porselenden (Dresden) ya da sırsız porselenden (seramik) yapılan bebekler 19. yüzyıl başlarında popüler oldu.

1890

Matruşka
Ahşap matruşka bebeklerin, rustik bir görünümü vardır ki amaçları da zaten budur. Ancak bu bebeklerin yapımı çok eski bir zanaat sayılmaz. İlk kez 19. yy'da, Rusya'da folklorun uyanış döneminde üretildiler.

1870

Bereket Bebeği
Gana'nın Asante halkına ait "Akua'ma" bebekler oyma ahşaptan yapılıyordu ve bebeklerin hamilelik ve doğuma yardımcı olduğuna inanılıyordu. Rahip hamile anne için bebeği kutsardı, kadın da bebeği giydirerek ona gelecekteki çocuğu gibi davranırdı.

1900

Kachina
Amerikan Yerlileri'nin bu dini objeleri genelde kavak ağacından yapılır ve Reis Hopi ya da tanrı Eototo ve Ahola gibi mitolojik figürlere benzetilmek için dikkatle şekillendirilir.

1983

Lahana Bebek
Bebeğin ortak tasarımcıları Xavier Roberts ile Debbie Morehead yumuşak, dolgu ürünlerine asla oyuncak bebek diye hitap etmedi. "Cabbage Patch Kids"lerin her biri farklıydı ve sözde değişik karakterlere sahipti. Yanlarında ise doğum sertifikaları veriliyordu.

1991

Amerikan Kızı
"Amerikan Kızı Bebekleri" Pleasant T. Rowland'ın kurduğu Pleasant Şirketi tarafından üretildi. Bebeklerin bazılarının sırtında (koloni dönemi Williamsburg'u gibi) Amerikan tarihinin farklı dönemlerine ait öyküler yer alır, bazılarının ise saç ve göz renkleri isteğe göre değiştirilebilir.

Diğer Eğlenceler

Genel kapsamlı bu bölümde bir dizi popüler eğlenceye –lunapark aletleri, havai fişekler, müzik enstrümanları ve zihinsel bulmacalara– yer verdik. En ilginç tarihçelerden biri ise modern hali sadece 18. yüzyıla dek uzanan sirkîn geçmişi. Gezgîn gösteri toplulukları yüzyıllar boyunca bir köy ya da kasabada birkaç günlüğüne durup dükkân açtılar, sonra da başka yerlere doğru yola çıktılar. Sirk kelimesi ise sabit bir eğlence yerinden, yani eski Roma’daki büyük yarış pistinden geldi. Roma Kolezyumu’nun ruhu sirke yakın olsa da Kolezyum çok daha barbar tabiatlı gösterilere tanıklık etti.

Kızak

MODERN KIZAK, YOKUŞ AŞAĞI BİNİLEN
YA DA ATLAR VEYA KÖPEKLER TARAFINDAN ÇEKİLEN
"TOBOGGAN" DAN GELİR

Dünyanın kar yağın kesimlerinde nicedir bir çocuk eğlencesi olan kızakla kayma, büyük ihtimalle yük taşımada kullanılan kızaklarla başladı. Modern kızak sporuysa 19. yüzyılda iki ayrı kaynaktan gelişti –Kuzey Amerika’daki “toboggan” ve Avrupa’daki “skeleton” kızığı.

Algonquian yerli kabilesinin avcılar, avları ve geçercilerini karda çekmek için *odabaggan*’ları yapıyordu. *Toboggan*’ın bu ataları birbirlerine kavramalarla bağlanmış uzun ince huş ya da ceviz ağacı şeritlerinden oluşuyordu. Inuit’lerse *toboggan*’larını genellikle balina kemiğinden yapıyordu.

Ön uç yukarı kıvrıktı ve altının pürüzsüz, cilalı

bir yüzeyi vardı. Daha sonraki Amerikan Yerlilerinin, altında tahta rayları olan kano biçimli bir *toboggan*’ları vardı.

ABD’deki ilk çocuk kızakları olasılıkla en azından bir dereceye kadar *toboggan*’lardan uyarlanmıştı.

Yaklaşık 1870’lerden sonra Amerikan köylerinin karla kaplı engebelerinde yokuş ve hız kızakları bolca görülür oldu. Bunlar, alçak ve uzun kızaklardı. Rayları da yuvarlak metal çubuktandı. Kızların kızakları hafif ve daha kısaydı, yüksek kenarları ve yassı rayları vardı. 1880’lere gelindiğinde kızak sporu hayli popüler bir etkinlik haline gelmişti, özellikle de İsviçre’nin sosyetik dinlenme tesislerinde. İlginç bir şekilde buralarda bu spor “toboggan” adıyla biliniyordu. Çok geçmeden kızak pistleri inşa edildi. Bunların en beğenileni de St. Moritz’deki Cresta’ydı. Cresta’daki yarışmalar zamanla *skeleton* adlı spora dönüştü.

Bu sporda yarışçı, altı çıkıntılı kızığın üstüne, başı aşağı bakacak şekilde uzanıyordu. 1928 ve 1948 Kış Olimpiyatları’nda yer verilen Skeleton, 2002’de sürekli branşlardan biri haline geldi.

Bu arada Amerika Birleşik Devletleri’ndeki çocuklar 1889’da Pennsylvania’da ortaya çıkışından beri

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Bobsled Kızak Tarihi İsviçre’de bir *toboggan*’a bir direksiyonun eklendiği 1870’lere uzanır. “Bobsled” adıyla kızakçılarının hız kazanmak için vücutlarını öne arkaya sallamasından gelir (İngilizce “bob” sözcüğünün anlamı “sallamak”tır). Bu branşta ilk yarışma 1897’de St. Moritz’deki Cresta pistinde yapıldı. 1932’de Kış Olimpiyatları’nda hem dörtlü, hem de ikili takımlarla Bobsled yarışları vardı.

“Flexible Flyer”larda kayıyorlardı. Bu ve benzeri kızaklarda kullanılan iki çelik ray, dümen görevi gören bir çubukla idare ediliyordu.

Kare Bulmaca

MUCİT: ARTHUR WYNNE
21 ARALIK 1913, NY “WORLD” PAZAR EKI
KAYDA DEĞER HALEFİ: SCRABBLE

Bulmacaların tarihi sadece 21 Aralık 1913’e uzanır. Bu tarihte ilk bulmaca *New York World*’ün pazar eki *Fun*’da boy göstermişti. Yaratıcısı, gazeteci Arthur Wynne idi. Wynne, Victoria dönemi İngiltere’inde büyümüşü ve devrin çocuklara yönelik bilmece ve bulmaca kitap ve dergilerinde, sözcük karelerine –hem yatay hem de dikey okunacak şekilde düzenlenmiş sözcük gruplarına– yer veriliyordu. Wynne’in büyükbabası ona basit bir bulmaca göstermişti: Sihirli Kare. Bulmacayı çözmek için gerekli kelimeler önceden veriliyordu.

Wynne’in getirdiği yenilik, kelimelerin kendileri yerine ipuçlarını vermek oldu. Başka birkaç “zihin egzersizi”yle beraber çıkan ilk kare bulmaca, tanıdık kelimelere dair basit ipuçları sağlıyordu. Halk bulmacayı çözmeyi sevdi ve 1920’lerin başına gelindiğinde artık neredeyse bütün büyük gazetelerde kare bulmacalara yer verilir oldu.

Bulmacaların zorluğu ve karmaşıklığı giderek arttı, artık iç içe kelimeleri çözmek dakikalar yerine saatler sürüyordu. 1924’te kare bulmaca kitapları ABD çok satanlar listesinde ilk dört sırayı aldı. Sözlükler ise her zamankinden çok satmaya başladı.

Kare bulmaca merakı 1920’lerin ortalarında

İngiltere’ye, oradan da neredeyse alfabe tabanlı diğer tüm dillere yayılmaya başladı. Bulmacalar o kadar popülerdi ki 1930’ların kadın modası sık sık kare bulmaca tasarımlarına yer veriyordu. Bugünün zorlu bulmacaları eskiden beri bir kelime dağarcığını geliştirme egzersizi, bir eğlence ve zihni keskin tutmanın yolu olarak görüldü.

Atlıkarınca

BİLİLEN EN ESKİ ÖRNEĞİ: İS 500, BİZANS İMPARATORLUĞU
EN YÜKSEĞİ: HIMMELSKIBET, DANİMARKA

Görünüşe bakılırsa, atlıkarıncanın ilkel bir türü İS 500 yılı kadar eski bir dönemde var olmuştur. İÖ 500 tarihi, merkezi bir direk etrafında dönen sepetlere binmiş insanların betimlendiği oyunun tarihiydi. Daha sonra 12. yüzyılda İtalyan ve İspanyol Haçlıları, içi parfüm dolu kil top-ları atıp tutan Arap Atlıları gördüler. Topu tutamayıp düşüren kişiye günlerce kokacak şekilde parfüm sürülüyordu. İtalyanlar *garosello* (küçük savaş) adını verdikleri bu oyunu Avrupa’ya getirdiler, orada Fransızlar *carrousel* adıyla onu büyük bir binicilik gösteri-

sine dönüştürdü. Etkinliklerden birinde, biniciler son sürat giderken mızraklarını sallanan halkaların içinden geçirmeye çalışıyorlardı. 17. yüzyıl sonlarında genç şövalyeler bazen turnuvalara mekanik bir aygıt-tan faydalanarak hazırlanıyordu. Söz konusu aygıt, bir katırın ya da hizmetkârın döndürdüğü direktten uzanan kolun üzerindeki tahta bir attan ibaretti.

Atlıkarıncalar 19. yüzyıl ortasında artık bir manivelanın çevrilmesiyle çalıştırılan veya tekerlekler ya da kendi etrafında dönen bir direktten uzanan kollar üstündeki çeşitli tahta hayvanlara yer veren makinelerle dönüşmüşlerdi. Biniciler şimdi halkaları şişlemek yerine onlara doğru uzanabiliyorlardı. Atlıkarınca tasarımında devrim için artık her şey hazırды.

1870'te İngiliz mühendis ve imalatçı Frederick Savage, atlıkarıncayı buhar gücüyle döndürmenin bir yolunu buldu. Artık katırlar ve elle çevrilen manivelalar dönemi kapanmıştı.

Birkaç yıl sonra diğer bir İngiliz, hayvanların dört-nale koşarmış gibi yukarı aşağı hareket etmesini sağ-layan bir aygıt icat etti.

Çok geçmeden iki ya da üç sıra hayvana yer veren atlıkarıncalar inşa edildi. İtinayla oyulup boyanmış, neşeli bando ve org müzikleri çalan atlıkarıncalar, fuarlar ve deniz kenarındaki dinlence yerlerinde görülmeye başlandı. 1800'lerin sonları, Atlas Okyanusu'nun iki yakasında da atlıkarınca yapımı konusunda bir altın çağıdı. İki göçmen marangoz, Alman Gustav Dentzel ve Danimarkalı Charles Loeff, Doğu Yakası'nda (ABD) rengârenk boyanmış hayvanlarla dolu zarif atlıkarıncalar yaptılar.

PARALEL TARİH

Sudoku

Sudokunun tarihi, İsviçreli matematikçi Leonhard Euler'in, Latin Kareleri'ni yarattığı 1783'e dek uzanır. Euler'in bulmacasında her bir sayı ya da sembolün, bir tablonun her bir sütunu ya da satırında sadece bir kez geçmesi gerekiyordu. 1970'lerin sonlarında Dell bulmaca dergileri, Sayı Yeri denilen dokuza dokuzluk bir tablo bulmacasına yer vermeye başladı. 1980'lerde bir Japon yayımcı oyunu alıp geliştirdi ve Sudoku adını verdi. Bu isim su (sayı) ile doku'nun (eşsiz) birleşiminden oluşuyordu. Yeni Zelandalı emekli bir yargıcın 1997'de bir Japon kitapçıda bir bulmaca görmesi, ardından Sudoku oluşturacak bir bilgisayar programı geliştirmesi ve 2004'te Londra'nın *The Times* gazetesini yayımlamaya ikna etmesiyle birlikte, Sudoku Batı'ya geri döndü.

Sirk

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: ESKİ ROMA, CIRCUS MAXIMUS
ABD'DEKİ İLK SİRK: PHILADELPHIA, 1793
BAŞLICA GÖSTERİLER: TRAPEZ, İP CAMBAZLIĞI

Sirkler her zaman kalabalıkları eğlendiren gösteriler olmuştur. Ancak bunun ötesinde eskinin sirkleriyle günümüzdekiler arasında pek az ortak nokta bulunur. Bugünün akrobat ve şovmenleri birarada uyum içinde çalışırken, eski Roma'daki göstericiler sık sık ölümle sonuçlanan yarışmalara girerlerdi.

Orijinal ve en büyük Roma sirkı İÖ birinci yüzyılda, Julius Caesar döneminde inşa edilen Circus Maximus adlı bir yarış parkuruydu. 150 bin koltuğa yer veren bu muazzam yapı, oval bir yarış pisti olan Yunan hipodromunu model alıyordu. İS dördüncü yüzyıla gelindiğinde pistin uzunluğu günümüz futbol sahasının yedi katına varmıştı. Buranın ana etkinliği, yedi turluk at arabası yarışlarıydı ama ayrıca daha kanlı gösteriler de yapılıyordu. Giriş bedavaydı ancak şarap ve hamurşileri satın alınabiliyor, ayrıca bahisçilerle ya da fahişelerle anlaşılabilirdi. En iyi kanlı sporları izlemek için gidilecek yer ise bir arenaydı ki bunların en büyüğü de Koleyzyum'du. 50 bin kadar seyirci, cellatların Hristiyanlar'a işkence edişini, vahşi hayvanların suçluları parçalayışını ve gladyatörlerin ölümüne dövüşlerini izleyebiliyordu. Bir gösteride 2 bin gladyatör ve 230 hayvanın ölmesi plan-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

İlk Dönmedolap Şikago'da yapılan 1893 Dünya Fuarı'nın organizatörleri Kolomb'un Amerika'ya ayak basışının 400. yılını kutlamak için Eiffel Kulesi'ne rakip olabilecek bir şey istemişlerdi. Mühendisler için verilen bir ziyafette George W. Ferris, bir peçetenin üzerine bir tasarım karaladı ve ortaya bir mühendislik harikası çıktı; 75 metre yüksekliğinde, 36 ahşap vagon taşıyan bir tekerlek.

lanıyordu. Altıncı yüzyıla gelindiğinde bu tip eski Roma gösterileri sona ermişti. Ortaçağda zaman zaman taklabaz ve hayvan terbiyecilerine yer veren gezgin topluluklar panayırılarda gösteriler yaptı. Ancak modern sirkin başlangıcı İngiliz emperzaryo Philip Astley'nin 1768'de yaptığı bir şovdu. Astley müzik eşliğinde dar bir çemberde dört nala dönen bir atın üstünde ayakta, merkezkaç kuvvetiyle dengede durmuştu. Daha sonra gösteriye akrobatları, ip cambazlarını ve bir palyaçoğu ekledi. Katılanların hepsi kendi şovunu daha sonra Astley'nin Sirk'i diye bilinen dairesel bir yapının içinde yapıyordu. 1793'te Philadelphia'da benzer bir sirk açıldı. Amerika'daki ilk sirkte bu. 1870'lere gelindiğinde gezgin sirkler artık yaygınlaşmıştı.

Hız Treni

AHŞAP YA DA ÇELİKTEN YAPILIR

İLK ÇELİK HIZ TRENI: DISNEYLAND, 1959

İLK 360 DERECE DÖNÜŞ: KNOTT'S BERRY FARM, 1975

Günümüz lunaparklarının en popüler eğlencelerinden biri olan hız trenlerinin geçmişi 16 ve 17. yüzyıl Rusya'sındaki devasa buz kaydıraklarına dek uzanır. 20 metre kadar yükseğe çıkan

bu dik tahta kaydıraklar buzla kayganlaştırılmıştı. İnsanlar tahta ya da buz bloklar üzerinden kayarak, soluğu aşağıdaki kum yığınlarının üzerinde alıyordu. 1817'ye gelindiğinde, Fransızlar'ın iki adet tekerlekli hız treni vardı. Bunlardan Belleville Rus Dağları olarak bilinen, rayların iç taraflarına açılmış oyuklara giren dingilleri vardı. Paris'te 1846 civarında, dönüşlü bir hız treni yapıldı. 4 metrelik bu dönüş, İngiltere'deki iki metrelik dönüşü geride bırakıyordu.

Amerikan hız trenlerinin ataları ise dağların üzerinden kömür taşıyan dar aralıklı raylardı. Bunların en eskilerinden biri olan Pennsylvania'daki Mauch Chunk Switchback Demiryolu, bir dolarlık manzara gezilerinde yolcu taşıyacak şekilde yeniden donatılmıştı. İlk gerçek Amerikan hız treni 1884'te New York kentinin Coney Island bölgesinde yapıldı. Yolcular beş sent ödüyor ve sonra vagona binmek için 15 metre yüksekliğinde bir merdiveni çıkıyorlardı. Yana dönük halde hafif eğimli raylardan 180 metre aşağı iniyor, sonunda yerçekimi vagonu durdurana dek gidiyorlardı. 1920'lere gelindiğinde Kuzey Amerika'da 2 bin kadar hız treni vardı. Bu sayı Büyük Buhran yılları sırasında ciddi şekilde düştü ama 1970'ler ve '80'lerde hız treni yapımında yeniden bir artış görüldü. Burgulu dönüşlerin, dik inişlerin ve benzeri çığlık attıran tasarımların yapımında artık çelik borular kullanılıyor.

Bugün hâlâ varlığını sürdüren en eski hız treni, Pennsylvania'nın Altoona kentindeki Lakemont Park için Edward Joy Morris Company tarafından tasarlanıp yapılmış olan 1902'den kalma *Leap-the-Dips*'tir. 1999'da restore edilen ve ABD ulusal tarihi simgelerinden biri olan sekiz biçimindeki bu hız treni meşe raylara sahiptir ve üç metreden uzun bir inişi yoktur. Hız trenlerinin saatte 193 km'yi aşan hızlara çıkabildiği günümüzde, *Leap-the-Dips*'in saatte 16 km ortalaması çok daha uysal zamanları anımsatır.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Barnum & Bailey ABD'nin en büyük şovmenlerinden P. T. Barnum (1810-1891) sirkini 1871'de kurdu. Barnum ana gösterilerin yanı sıra en ünlüsünü cüce Tom Thumb'ın oluşturduğu birtakim ek gösteriler de sunuyordu. 1881'de Barnum sirkini James Bailey'ninkiyle birleştirdi ve bu tarihten itibaren sirk, Dünyadaki En Büyük Şov adıyla bilinmeye başladı.

Muhteşem bir icat... Ama kim kullanmak ister ki?

-RUTHERFORD B. HAYES (1822-1893), TELEFONUN İCADI ÜZERİNE

Aletler ve Buluşlar

Ilk taş ve tahta yontucularından günümüz bilgisayar mühendislerine ve biyoteknoloji sihirbazlarına dek insan daima yaşamını iyileştirmek ya da başkalarına üstünlük sağlayabilmek için buluşlar yaptı. Silahlar ve nükleer cihazlarda olduğu gibi, kimi zaman buluşun asıl amacı (savaş) farklı kullanımlara (avcılık, elektrik enerjisi) uyarlandı. Mucit genelde yola yalnızca merak ve yeni bir şey yaratmanın hazzıyla koyuldu. Buluşlar ve yenilikler insanlık tarihinin her çağında görülse de, bazı dönemler bu açıdan özellikle verimli geçti. Rönesans'ta artan kitap talebi neredeyse tek başına Avrupa'da matbaanın icadını tetikledi ki bu da uygarlığın dönüm noktalarından biriydi. Endüstri Devrimi ise bilim ile endüstriyi birleştirerek ulaşım, iletişim ve daha birçok alanda yaşamı değiştiren buluşların ortaya çıkmasını sağladı. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, endüstri dünyası artık değiştirilebilir makine parçalarını kullanarak binbir türlü yeni ürün üretmeye başlamıştı. Bugün yaşamımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen çeşitli makinelerin patenti Alexander Graham Bell ve Thomas Edison gibi Amerikalı mucitler tarafından alındı ve bu kişilerin çalışmaları birer dönüm noktası oluşturdu. Bir mucidin yalnızca parlak bir fikir sahibi olması ise hiçbir zaman yeterli olmadı. O fikrin patent aşamasından geçerek piyasaya sürülmesi, başka türden bir yetenek ve kararlılık da gerektiriyordu. Fikirler her an havada asılı durur ama çok az insan onları satılabilir ürünlere dönüştürecek beceriye sahiptir. Bir diğer ilginç konu da işte bu yarım kalan öyküler, yani çıkmaz sokakların tarihiydi. Görünürde son derece başarılı pek çok buluş, ya kendi zamanının ilerisindeydi (örneğin, 1890'ların pille çalışan arabası) ya da daha iyi buluşlar tarafından alt edilmişti. Tıpkı buharlı arabanın yerini benzinli arabanın alması, faksın gelişile birlikte telgrafın kullanımdan kalkması veya elektronik televizyona kıyasla mekanik televizyonun geleceğinin olmaması gibi.

Aletler

En eski aletler arasındaki balta ve sabanın geçmişi Taş Devri'ne uzanır. Bronz ve Demir Çağı'yla birlikte gerek tarımsal gerekse diğer aletler daha etkili ve dayanıklı hale geldiler. Ancak en büyük değişim 18 ve 19. yüzyıllarda yaşanan Endüstri Devrimi'yle geldi. Eldeki hazır çelik rezervi ve küçük, mekanik parçaların sayısındaki artışla birlikte, fabrikalar yeni makineler ve eski aletlerin gelişmiş türlerini üretmeye başladı. Kimya ve diğer bilim alanlarında kaydedilen gelişmeler sayesinde ise alet yapımı gelişti ve zamanla el aletlerinin yerini buharlı, gazlı ve elektrikli motorlar aldı.

Kibrit

19. YÜZYIL ÖNCESİNDE ATEŞ YAKMAK İÇİN ÇAKMAKTAŞI ÇELİĞE, TAHTA ÇUBUKLAR BİRBİRİNE SÜRTÜLÜRDÜ
BUGÜN KULLANILAN KİBRİTİN ANA MADDESİ: FOSFOR

On dokuzuncu yüzyıl başlarına dek ateş yakmanın standart yöntemi çakmaktaşını çeliğe sürtmektir. 1680'de İngiliz kimyager Robert Boyle, kükürt uçlu bir tahta parçasını, fosfor kaplı kâğıt parçasına sürterek ateş yaktı. Ancak fosfor henüz yeni keşfedilmiş, pahalı bir elementti ve bilim insanlarının dikkatlerini ev tipi kibritlere odaklamaları için 100 yıla daha ihtiyacı vardı.

Henüz 1805'te Fransız kimyagerler potasyum klorit, şeker ve arap zambından yapılmış bir ucu olan tahta kıymıkları üretmeye başlamışlar, bun-

lara "eterli çubuk" adını vermişlerdi. Sülfürik asit şişesine batırılıp çıkarıldıklarında bu çubukların ucu tutuşuyordu.

"Promethean" adı verilen benzeri bir ürün ise ucunda, içi asit dolu bir cam boncuk olan bir çubuk parçasıydı. Kullanıcı camı kırarak içindeki maddeyi havaya maruz bıraktığında çubuk tutuşuyordu.

Asıl atılım 1826'da bir kaza sonucu gerçekleşti. İngiliz eczacı John Walker, antimon sülfür, potasyum klorat, sülfür ve zamktan oluşan bir karışımı hazırlamaktaydı. Walker karıştırıcılığı temizlemek için yere sürtünce tutuşma gerçekleşti. Eczacı kibriti icat etmişti. Walker buluşunun patentini almasa da, "lucifer" adlı 7,5 cm'lik kibritler çok geçmeden piyasada boy gösterdi. Ancak katlanmış zımpara kâğıdına sürtülerek yakılan bu kibritler etrafa kıvılcım saçıyordu ve kokusu öyle keskin ki kutunun üstünde ciğerleri hassas olanlar için uyarı yer alıyordu.

İmalatçılar kibritlerin ucunu fosfora batırmaya başladıktan sonra onları herhangi bir yüzeye sürterek yakmak mümkün oldu. Ancak fosfor da başka bir sağlık tehlikesi yaratıyordu (bkz. Paralel Tarih) ve istenmeyen kıvılcımlar sorunu devam ediyordu. Güvenli kibritleri 1844'te, İsveçli kimyager Gustave Pasch, tutuşturucu maddelerin bazılarını kibritten çıkarıp sürtünme yüzeyine ekleyerek üretti. Böylece yepyeni bir endüstri doğmuştu. İsveç Kibrit Şirketi 20. yüzyıla dek dünya kibrit gereksiniminin büyük bölümünü karşıladı.

Mum

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: MEŞALE, YAĞLI LAMBALAR
İLK BALMUMU KAYNAĞI: HAYVAN-BALİNA YAĞI, BALMUMU
19. YÜZYILDA PETROL BAZLI PARAFİN KULLANIMI YAYGINLAŞTI

Pek çok kaynağa göre mumun ortaya çıkışı İÖ en az 3000'e dek uzanır. Mısır ve Girit'te kullanılan bu ilk mumların fitili yoktu. Bunlar sazların mum yağına, yani hayvan ve bitki yağından elde edilen tatsız katı maddeye batırılmasıyla üretilen meşale ya da saz mumlarıydı. İS birinci yüzyıla gelindiğinde Romalılar fitilli mumlar üretmeye başlamışlardı. Mum yağı genelde sığır ya da koyun iç yağdan elde ediliyordu. Kâğıt ya da pamuktan yapılmış fitiller, eriyen mum yağını çekiyor, mum yağı yanarak buharlaşıyor ve ışık ürettiyor. Ancak mum, duman ve keskin koku ürettiği ve yetersiz aydınlatma sağlıyordu. Ayrıca mum yağının verimli yanabilmesi için

fitilin düzenli olarak kırılması gerekiyordu. Tüm bu nedenlerden dolayı yağlı lamba kullanımı devam etti.

Ortaçağ boyunca arı kovanlarından elde edilen balmumunun yerini mum yağı aldı ve mumlar oldukça gelişti. Artık mum yağı çok daha parlak yanıyor ve duman üretmiyordu. Ancak maliyetleri yüzünden mum yağıyla üretilen mumları yalnızca zenginler satın alabiliyordu.

Mum yağının kullanımı "mum çağı" boyunca sürdü ve bu çağ 19. yüzyılda gaz lambalarının ortaya çıkışına dek devam etti. Fitili kırmak öyle zorlu bir işti ki büyük malikânelerde mumların bakımını yapan "fitil hizmetçileri" vardı. Bir şatoda haftada yüzlerce mum tüketiliyor, fitil hizmetçileri hiç boş kalmıyordu.

18. yüzyıla gelindiğinde mum kullanımı zirve yaptı. Artık ispermeçet balinasının yağından, yeni ve daha uzun süre yanabilen parafin üretiliyordu ve Kuzey Amerika'da üretilen mum ağacı parafininden hoş kokulu mumlar elde ediliyordu. 1784'te Benjamin Franklin, Parislilerin kış zamanı her gece yedi saat mum yakarak saatte 230 gr parafin ya da mum yağı tükettiklerini hesapladı. 1800'lerin ortasında (petrolden elde edilen) parafin ve stearik asit, mumların ana maddesi hâline geldi.

PARALEL TARİH

Fosfor Çenesi

Fosfor uçlu, yakılması kolay kibritlerin 1830'larda yaygınlaşmasının sonucunda fosfor çenesi diye bilinen, bünyeyi zayıflatan bir hastalık ortaya çıktı. Beyaz fosfordan çıkan dumanlar kemiklerde, özellikle de çene kemiğinde hücre ölümüne yol açabiliyordu. Fabrika işçilerinin hastalığa yakalanma olasılıkları yüksekti ve endüstri büyüdükçe hastalık yüzlerce kişiyi etkisi altına aldı. Sonuçta pek çok kişi yaşamını yitirdi. Kibrit ucunu emen bebeklerde kemik bozulması görüldü. Yüzyıl ilerledikçe sorun giderek büyüdü. Ardından 1900'de Diamond Kibrit Şirketi fosfor seskisülfür denen zehirsiz, tutuşturucu bir kimyasalın Fransız patentini aldı. Formül ABD ikliminde işe yaramadı ama 1911'de William Fairburn isimli bir mühendis gerekli ayarlamayı yaptıktan sonra fosfor çene hastalığı kayıplara karıştı.

Balta

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: TAŞ DEVRİ
KESİCİ PARÇA BRONZ, DAHA SONRALARI DEMİR VE ÇELİK
KULLANIMI: AĞAÇ KESİMİ, ODUNLARIN PARÇALANMASI

Aletler içinde en eski ve en kullanışlılardan biri olan baltanın geçmişi tarihöncesine dek uzanır. Yaklaşık 30 bin yıl önce Taş Devri'nin alet yontucuları, baltanın sapını odun ya da kemikten yapıyorlardı. Baltanın başı elde bulunan

malzemeyle sapa bağlanıyordu. Bağlantı yeri olaraksa genellikle odunun üstündeki bir yarık kullanılıyordu. İÖ yaklaşık 4000'e, yani Bronz Çağı'nın başına gelindiğinde, Mısırlılar bronz başlıklı baltalar yapmaya başladılar. Bunları İÖ yaklaşık 1000 yılında, demir baltalar izledi.

Demir baltanın sorunu, kenarlarının zor keskinleştirilmesi idi.

Kesici tarafına çelik lehimlemek sorunun çözülmesine yardımcı oldu. Çünkü çeliğin kenarı baskıya karşı daha dayanıklıydı.

Ancak 19. yüzyıl sonlarına dek çelik, ender bulunabilen bir maddeydi ve oldukça pahalıydı. Güney Afrika'nın Haya halkı ve güney Hindistan halkı henüz İÖ 300'lerde biraz çelik üretmişti.

Ortaçağda Avrupalılar özel bazı ocaklarda çelik kullandılar ama bu malzemeden küçük bir miktar üretmek bile bolca vakit ve emek gerektiriyordu. Ayrıca çelik balta, eşit darbelerle vurulmadığı sürece bükülüp kıvrılabilirdi.

Tüm bunlara karşın demir ve çelik baltalar ortaçağdan itibaren tarım alanı açmak için Avrupa ve Amerika ormanlarını büyük ölçüde kesmeye yetti. 18. yüzyılda çift başlı baltalar Amerika'da standart haline geldi.

Baltanın ikinci başı keskin değildi. Bu arada keskin olmayan bu ikinci uç, aynı zamanda baltayı ağırlaştırarak ağırlık merkezini keskin bölümden uzaklaştırıyordu.

1880'li yıllara gelindiğinde imalatçılar, Kentucky, Main, Turpentin ve Ateş Makinesi gibi isimler altında 100 çeşitten fazla kesim baltası üretiyordu.

PARALEL TARİH

Jefferson'un Sabanı

1788'de Thomas Jefferson, Fransa'da ABD'yi temsilen görev yaptığı sırada "Asgari Rezistanslı Saban Kulağı" adını verdiği aleti tasarladı. Jefferson patent almasa da aletten birkaç adet üreterek arkadaşlarına gönderdi. Bu buluşun geleceğin saban tasarımı etkileyip etkilemediği bilinmiyor ama Jefferson'un söylediğine göre demir kulaklı sabanlar "öyle hafifti ki iki küçük at ya da katır, şimdiye kadar görülmemiş bir kolaylıkla onu çekebiliyor"du. Ayrıca saban "iyi iş görüyor ve herkesçe onaylanıyor"du. Dahası bu sabanın üretimi "kalifiye olmayan bir işçi tarafından bile, en ufak bir değişiklik gerektirmeyen kusursuz bir işlemlerle" yapılabilirdi.

Saban/ Pulluk

İLK SABANLARI İNSANLAR, ÖKÜZ YA DA ATLAR ÇEKİYORDU
TEKERLEKLİ SABAN: ORTAÇAĞDA KULLANIMA GİRDİ
20. YÜZYILDA PULLUK YAKITI: BUHAR, SONRALARI BENZİN

Tarihöncesi insanlar gevşetilmiş toprağa ekilen tohumların, yerdeki deliklere sokulan tohumlara kıyasla daha iyi sonuç verdiğini keşfetmişlerdi. Toprak kazma çubukları ilk tarım aletlerinden biriydi. Tarihi 8 bin yıl kadar önceye uzanan ilk sabanlarsa büyük olasılıkla çatallı dallardan ibaretti. Bir kişi sabanı çekerken, sivriltilen uç toprak boyunca ilerlerdi. Diğer bir kişi de yukarı çıkan çatallı diğer uçtan aşağı bastırırdı. İÖ ikinci bin-yıla gelindiğinde Mısırlılar toprağı öküzlerin koştuğu tahta sabanlarla sürmeye başlamışlardı. Romalılar bu sabana demir kulakları (bıçakları) eklediler ama onların sert kuzey Avrupa toprağını sürmekte hafif kaldığını fark ettiler.

Ortaçağ başlarında öküzlerin ve sonraları da atların çektiği tekerlekli sabanlar tarımın tüm Avrupa'ya yayılmasına olanak sağladı. Yaklaşık 16. yüzyılda ortaya çıkan saban demirleri ise atılan önemli adımlardan biriydi. Saban kulağına eklenen eğimli bir plakadan ibaret olan saban demiri, sürülen toprağın bir kesitini kaldırıp tersyüz ediyor, böylece toprağı daha iyi karıştırıyordu.

Saban tasarımında 19. yüzyıla dek önemli bir değişim olmadı ama bu tarihte çok büyük miktarda toprağı işleme zorunluluğı, Amerikan yaratıcılığını harekete geçirdi. 1837'de John Deere adlı Vermont'lu bir mucit, ağaçsız otlaklarda iyi iş gören çelik sabanı üretti. Deere'nin pürüzsüz saban demirleri nemli

toprağı güzelce yarıyordu. 20 yıl içinde Deere, yılda 10 bin adet saban satar duruma geldi. Bir süre sonra yine Deere ve diğer üreticiler, sürücülü sabanları imal etmeye başladılar. Böylece sabanı çiftçi kendisi sürebiliyor ve istediği gibi kontrol edebiliyordu. İlk buharlı pulluklar 1900'lerin başlarında ortaya çıktı.

El Arabası

YAKLAŞIK 200'DE, ÇİN'DE İCAT EDİLDİ
ÇİNLİLERİN ÇELTİK ARABALARINDAN GELİŞTİRİLDİ
ÇİN MODELİ 17. YÜZYILDA AVRUPA'YA GİRDİ

Tek tekerlekli el arabası insana öylesine kolay akla gelebilecek bir alet gibi görünür ki, onun İS 200'e dek icat edilmediğini bilmek şaşırtıcı gelebilir. Bu tarihten önce Çinliler piring taşımak için iki tekerlekli el arabası kullanırlardı. Ama el arabaları su altındaki tarlaları çevreleyen dar setlerin üstünden sürekli kayardı. Neden sonra birisinin aklına el arabasının altına tek bir büyük tekerlek koymak geldi ve birdenbire toprak setlerde ilerlemek çok daha kolaylaştı. Ardından Çin ordusunda erzak, ölü ve yaralı asker taşımak için –“tahta öküz” ya da “süzülen at” diye adlandırılan– el arabası kullanılmaya başlandı.

Ortaçağ madenci ve inşaatçıları dar geçitlerde yük taşımak için parlak bir çözüm ürettiklerinde, Çinlilerin el arabası Avrupa'da henüz bilinmiyordu. Avrupalılar yükleri iki kişilik harç tekneleleriyle taşımaya alıştı.

Bu, önünde ve arkasında sapları olan uzun bir tekneydi. Ancak yine birisinin aklına sap çiftlelerinden birinin yerine tekerlek koyarak iki kişilik

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Traktör Çiftlik ve inşaat alanlarının beygiri traktör, 19. yüzyıl sonlarında sabanlarda kullanılan buhar makinesinden geliştirildi. Bu “traksiyon” (çekiş) oldukça güçlü ama bir o kadar da ağırdı. Dolayısıyla işe yaramayacak kadar hantal bir yapısı vardı. 1892'de Iowa'lı demirci John Froelich, benzine çalışan ilk traktörü yaptı. 1910'lara gelindiğinde traktörler kendilerine kalıcı bir yer edinmişlerdi.

işi tek kişinin yapmasını sağlamak geldi.

Ne var ki bu yeni Avrupa el arabası, Çinli mudili kadar iyi tasarlanmamıştı.

Tekerleği arabanın tam altı yerine, öne ve dışa doğru koyan Avrupa modeli el arabasını kaldırmak ve itmek hâlâ zordu. Çin modelinde ise ağırlığı el arabası üstleniyordu.

Avrupalı işçiler 12 ila 15. yüzyıllar arasında büyük şatolar ve katedrallerin yapımında taşıma işinin altından kalktılar.

Nihayet 17. yüzyılda Avrupa ile Çin arasındaki ticaretin gelişmesiyle birlikte kullanışlı Çin el arabalarının haberi kulaktan kulağa yayıldı. Çok geçmeden tekerleği alta yerleştirilmiş el arabaları Avrupa'da görülmeye başlandı.

Çırcır Makinesi

MUCİDİ: ELI WHITNEY

1794'TE ALINAN PATENTE KARŞIN DEFALARCA KOPYALANDI
GÜNEY ABD PAMUK ENDÜSTRİSİNDE DEVRİM YARATTI

Pamuk liflerinden pamuk çekirdeğini ayırmaya yarayan çırcır makinesi, en basit biçimiyle antik Hindistan'dan bu yana kullanılır. Bu dönemde ayırma işlemini mekanize silindir-

ler gerçekleştirdi. Ancak her türden pamuğun çekirdeği kolayca ayıklanamıyordu. ABD'de ekime uygun birçok güney arazisi Avrupa talebini karşılama potansiyeline sahip olsa da, kölelere rağmen iş oldukça ağır ilerliyordu.

Eli Whitney isimli akıllı mekanığe yatkın bir Yale mezunu, 1793'te, bir yandan hukuk okurken, bir yandan da Georgia, Savannah'da çalışıyordu. Whitney, çiftlik misafirhanesinde ağırlanmasının karşılığını tamirat yaparak ödüyordu. Bir gece misafirler çekirdekli pamuğun ne kadar kazançsız olduğunu tartışmaya başladılar.

Whitney ortada bir fırsat görerek dört parçalı, döndürme kollu bir çırçır makinesini tasarlamaya başladı. Makineye besleme gözünden verilen pamuk, küçük tel dişlerle kaplı döner silindire aktarılıyordu.

Silindir, bir siperlik üstünde yer alan ve içinden lifin geçip çekirdeğin geçemediği ince yivler sayesinde ayırma işlemini yapıyordu. Fırçalı başka bir silindir de kancalarda kalan lifleri temizliyordu.

Çırçır makinesi günde 50 kişinin işini üstlendi. Sonraki modeller ise orijinal modelin 50 katı performans gösterdi.

İsviçre Ordu Çakısı

15. YÜZYILIN KATLANAN ÇAKISINDAN GELİŞTİRİLDİ
ADINI İSVİÇRE ORDUSUNUN ÇOK ALETLİ BİÇAK SETİNDEN ALDI
BUGÜNKÜ MODELLER 30'DAN FAZLA PARÇA İÇERİR

Ilk cep bıçaklarından biri olan katlanır çakı, en azından 15. yüzyıldan bu yana kullanılır. Çakı 18. yüzyılda tüy kalemin körelen ucunu

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Seri Üretim Güney ABD Eli Whitney'in çırçır makinesinin mahsullerini toplarken, mucit de çalışmalarını sürdürdü. Whitney 1798'de 10 bin adet misket tüfeği üretmek üzere devletle anlaştı. Ancak eskiden olduğu gibi her silahı tek tek üretmek yerine, kusursuz, standart parçalar imal edecek makineler tasarladı. Üretimde bazı sorunlar yaşasa da Whitney, birbiri yerine kullanılabilir parçaların ilk üreticilerinden biri olarak anılır.

keskinleştirmeye yarıyordu. Daha uzun bıçaklı ve çok amaçlı sustalı çakı ise 1700'lerin başlarından itibaren kullanıldı.

Yaklaşık 1886'dan itibaren İsviçre ordusundaki tüm askerlere tahta saplı cep bıçağı dağıtıldı. Birkaç yıl sonra orduda tornavida ile açılabilen yeni bir tür tüfek kullanılmaya başlandı. Bunun üzerine standart bıçağa bir biz, bir törpü ve bir konserve açacağıнын yanı sıra bir de tornavida eklendi. Çok aletli bu ilk İsviçre ordu çakıları Almanya'da üretildi ama 1891'de İsviçreli gümüş eşya üreticisi Karl Elsener, ülkesinin ordusuna çakı imal edebilmek için İsviçre Gümüş Eşya Esnaf Birliği'ni kurdu. Elsener'in tasarladığı çeşitli cep bıçaklarının arasında en popüler olanı Subay Çakısı'ydı. Tirbuşon dahil dört ayrı aleti ve iki bıçağı olan hafif bir çakıydı bu.

Birkaç yıl içinde Elsener'in şirketine bir rakip çıktı. İsviçre Ordusu ise diplomatik bir kararla her şirketten toplam çakı ihtiyacının yarısını satın aldı. Elsener annesinin 1909'daki ölümünün ardından çakı serisine annesinin adı olan Victoria'yı verdi. 1920'lerde paslanmaz çeliğin gelişile birlikte isim Victorinox ("inox" eki, "paslanmaz" anlamına geliyordu) olarak değiştirildi. Bugün kırmızı kaplamalı ve İsviçre haçı logolu İsviçre Ordu çakılarının çeşitli modelleri üretiliyor. Bunlara Subay Çakısı ile SwissChamp dahil. SwissChamp setinde 30'dan fazla alet yer alıyor. Günümüzün ünlü "Subay Çakısı" ise 100'ün üzerinde değişik alet, bıçak ve ebat kombinasyonu ile satılıyor ve NASA seferlerinden Manhattan'daki Modern Sanatlar Müzesi'ne kadar çeşitli yerlerde karşımıza çıkabiliyor. İsviçre, Porrentruy'deki fabrikada günde yaklaşık 34 bin çakı üretiliyor.

En geniş kapsamlı İsviçre Ordu çakısı ise 33 aletlik setiyle "Swisschamp" seti.

İletişim

Mağara çizimlerinden bilgisayara uzun bir yol kat ettik. Tarihöncesi insanları kömür kullanırdı. Mısırlıların kamıştan kalemli vardı. Ortaçağ insanı katiplere başvuru. Ve 1970'lerden beri kişisel bilgisayarlarımızı kullanıyoruz. Bugünkü iletişim araçlarımız kurşunkaleminden dijital televizyona, oldukça geniş bir yelpazeye yayılıyor. Mürekkepten klavyeye uzanan yolculuğumuz binlerce yıl sürdü, telefonda telsiz uzanan yolculuk ise yalnızca çeyrek yüzyıl. İletişim teknolojisindeki atılımlarımızın baş döndüren hızı, buraya nasıl bu denli çabuk vardığımızı anlamak için dönüp geriye bakmamız gerektiğini ortaya koyuyor.

Kurşunkalem

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: KÖMÜRDEN YAZI ARAÇLARI
GRAFİT: YUNANCA'DAKİ "GRAPHEIN" DEN GELİR (YAZMAK)
İÇİNDEKİ KİL MİKTARI KURŞUNUN YUMUŞAKLIĞINI BELİRLER

Tarihöncesi insanları, kömürün taş ya da tahta üstüne yazmada kullanılabileceğini keşfetti. Ayrıca kömür parçası incelidikçe bıraktığı iz de inceliyordu. Ancak ilk gerçek kurşunkalemler 1500'lerde, başka bir karbon türünün keşfiyle birlikte üretilmeye başlandı. İngiltere, Lake District, Keswick yakınlarında, yaklaşık 1564 yılında bir grafit madeni bulundu. Grafit, yazıda

kullanılabilen, daha az gözenekli bir karbon materyaliydi. Avrupalılar Hernán Cortés'in 1519'da gelişinden önce de Orta Amerika Aztekleri'nin grafitle yazdıklarını belki de bilmiyorlardı.

Üretilen ilk kalemler grafitten yapılmış çubuklardı ama bunlar eli lekeledikleri için iple, daha sonra da tahtayla kaplandı. 17. yüzyıl başlarına gelindiğinde hem İngilizler hem de Almanlar, içinde grafit çubukları bulunan tahtakalemleri üretmeye başlamıştı. Kurşuna benzediği için de ona bu adı verdiler. Kurşunkalemin eski Yunanlılar tarafından kullanılan öncülleri de vardı. Kâğıda silik çizgiler çizmeye yarayan yassı kurşun parçalarıydı bunlar. Mürekkeple yazarken bu çizgilerin üstünden geçiliyordu. İlk kurşunkalem fabrikası Almanya, Nürnberg'de, 1662'de kuruldu.

Keswick madeninden o güne dek keşfedilen en saf grafit çıkarıldı ve madenin 1883'te tükenişinden çok önce insanlar grafiti seyreletmenin ve endüstriyi ayakta tutmanın yollarını aramaya başladı. Bu noktada devreye Fransız kimyager Nicholas-Jacques Conté girdi. Conté, 1795'te toz grafiti kille karıştırdı. Karışım pişirildiğinde ortaya pürüzsüz, sert bir kurşunkalem çıkıyordu. Kil ve grafitin oranları değiştirildiğinde ise kurşun yumuşuyor ya da sertleşiyordu.

Amerikan kurşunkalemlerinin belki de en iyi bilinen markasını yaratan kişi Bayeralı göçmen Eberhard Faber'di. Onun büyük büyükbabası 1761'de kurşunkalem üretmeye başlamıştı. 1848 yılında, 26 yaşındayken New York'a taşınan Faber, bir süre Bavraya yapımı kurşunkalemleri sattıktan sonra 1861'de kendi fabrikasını açmaya karar verdi.

Dolmakalem

İLK ÖRNEK: MÜREKKEP DOLGULU SAZ KAMIŞ (MISIR) İÖ 4000
TÜY KALEMLER: İÖ 6. YY'DAN 19. YY'A DEK KULLANILDI
DEYİM: "KALEM KILIÇTAN KESKİNDİR"

Mısırlılar İÖ 4000 yılında içi boşaltılmış sazlardan yapılmış kaba kalemle yazı yazıyorlardı. Ne tür bir mürekkep kullandıkları bilinmiyor ama bin 500 yıl içinde kurumdan, kandil yağından ve eşek kemiği jelatininden yapılmış bir mürekkebi geliştirdiler. İÖ 13. yüzyıla gelindiğinde Yunanlılar kaleme benzer bir alet kullanmaya başlamışlardı. Ancak bu daha çok kil ya da balmumu tabletlerin üstünü kazımaya yarayan bir çubuktu. İÖ 1. bin yılda ise Çinliler deve ya da fare kılından yapılmış fırçalarla yazı yazıyorlardı.

İÖ 6. yüzyılda, 19. yüzyıla dek kullanılacak olan yeni bir kalem tipi geliştirildi. Tüy kalem kaz ya da kuğu gibi iri hayvanların kanat tüylerinden yapılıyordu. Tüyün gövdesi sertleştiriliyor, ucuna eğim verilerek ortadan yarılıyordu. Mürekkebe batırılan tüy kalem, sıvıyı ince hat halinde kağıda aktarıyordu. Avrupalılar İS 6. yüzyılda tüy kalemi kullanmaya başlamışlardı. Çizim gibi ince işler içinse karga tüyü tercih ediliyordu. İlk çelik kalem 1803'te, Londra'da kullanılmaya başlandı ve 1828'de ilk makine imalatı metalik kalem, İngiltere, Birmingham'da piyasaya sürüldü. Bunlar hâlâ tüy kalem mantığıyla işliyor, sürekli mürekkebe batırılmayı gerektiriyorlardı. Mürekkebi içinde yer alan dolmakalemler üzerinde 1600'lerin

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Ortaçağ Katipleri Matbaanın 15. yüzyılda kullanıma girmesinden önce, kitap ve makaleler ancak elle üretilbiliyordu. Ortaçağ boyunca "yazihane" denilen atölyelerde çalışan keşişler, elyazmalarının büyük bölümünü ürettiler. Büyük harfleri, noktalama işaretlerini ve kelimeler arası boşlukları ilk kullananlar da yine bu yazmanlardı.

ortalarından itibaren deneyler yapılmıştı ama ilk kullanılabilir örneğin satışa sunulması 1884'ü buldu. Aletin mucidi New York'lu sigorta pazarlamacısı Lewis Edson Waterman'di. Rivayete göre Waterman, bir müşterisi için hazırladığı kontrat, kalemin mürekkep akıtması sonucunda mahvolunca, dolmakalemi geliştirmeye karar vermişti. Waterman müşterisini kaybetse de, mürekkebi iç bölmeden kalemin ucuna doğru güvenli biçimde taşıyabilen dolmakalemi icat etmişti.

Matbaa Makinesi

ORTAYA ÇIKIŞI: ASYA, TAHTA BASMA KALIPLARLA BASKI
İLK TAŞINABİLİR ÖRNEK: ÇİN, YAKLAŞIK 1045
İLK MODERN MATBAA: JOHANNES GUTENBERG, 1440'LAR

Garip olan bir şey varsa, o da matbaa makinesinin daha önce ortaya çıkmamış olmasıydı. Gerekli teknoloji uzun süredir mevcuttu. 8. yy'a gelindiğinde Çinliler, Japonlar ve Koreliler tahta bloklarla kağıda baskı yapıyordu. Taşınabilir, yeniden kullanılabilir örneklerse yaklaşık 1045'te, Çin'de ortaya çıktı. Bu tarihte basımcı Bi Sheng yazı karakterleri için kil kalıplar üretti ama gerekli karakter sayısı, sistemi kullanışsız hale getirdiği için sistem geliştirilemedi. Koreliler tipografide gelişme sağladı ve 1400'lerin başlarına gelindiğinde, bir basım setinde 100 bin bronz karaktere ulaştı.

Teknoloji kültürel Rönesans'a geçiş yapmakta olan Avrupa'ya yavaş yavaş sızdı. 12. yy'da parşömenin yerini kâğıt almaya başladı ve iki yüzyıl sonra da tahta kalıplarla basıma geçildi. Kitaba yönelik talep arttıkça kalıplı baskı ve elle çoğaltma yetersiz kaldı.

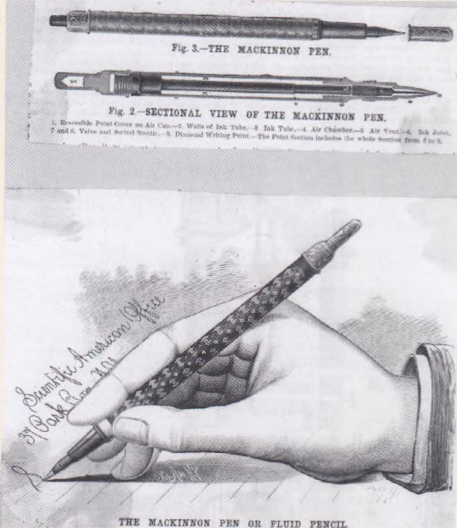
Almanya'da 1440'larda Johannes Gutenberg ve ortakları şarap pres mekanizmasından yola çıkarak

rak ilk matbaa makinesini ürettiler. Gutenberg kumpasların içine dökme metal harfleri yerleştirerek sayfa satırını oluşturdu. Satırlar metal bir kalıbın içine kondu ve kalıp, merdane denilen yüzeye monte edildi. Merdane ise baskı tablasının yukarısına bağlandı. Ardından harfler mürekkeplendi, tablanın üstüne kâğıt yerleştirildi, merdane alçaltıldı ve elle döndürülen ağır bir mülle aşağı doğru bastırılarak, kâğıdın üstüne eşit baskı yapılması sağlandı. Gutenberg'in matbaasında günde 300 sayfalık basım yapılıyordu. Ünlü Gutenberg İncili'nin nüshaları yaklaşık 1455'te yayımlandı. Nüshalar elyazması gibi görünecek şekilde tasarlanmış, vurgulu baş harfleri içeren sıkışık metinler kullanılmıştı.

PARALEL TARİH

Tükenmez kalem

Günümüzde en çok kullanılan yazı aracının geliştirilmesi onlarca yıl aldı. Tükenmez kalemin patenti 1888'de alındı ama bu (sonraki pek çok model gibi) mürekkep akıtan, etrafa bulaştıran ya da mürekkebi kuruyan, başarısız bir örnekti. İlk başarılı tükenmez kalem 1935'te, Ladislas Biro isimli, o sırada Arjantin'de yaşayan bir Macar tarafından tasarlandı. Ancak kalemin maliyeti yüksek ve kalitesi de kusursuz değildi. Bu arada Marcel Bich adlı liseden terk bir Fransız, pazardaki açığı fark etti. 1940'ların sonlarında Bich'in plastik gövdeli Bic tükenmez kalemleri satışa sunuldu. 1952'ye gelindiğinde Bich yılda 42 milyon adet satış yapıyordu.

Kanadalı tükenmez kalem mucidi Duncan MacKinnon, MacKinnon Stilografi Şirketi'ni kurdu.

1500'lerin başlarına gelindiğinde 100'den fazla matbaa makinesinde 40 bin kadar eserin dokuz milyon nüshası basılmıştı. 18. yüzyıl sonlarında metal matbaa makinesinin ortaya çıkışına dek, Gutenberg tipi makinelerin hakimiyeti sürdü. Metal matbaa makinesiyle birlikte ise amaç artık "hız" oldu. Alman matbaacı Friedrich König'in buharla çalışan silindirli matbaa makinesinde (1811) saatte bin 100 sayfa basılıyordu. 1847'de Amerikalı sanayici Richard Hoe rotatif, ya da "şimşek" baskı makinesini icat etti. Bu makine saatte 8000 sayfalık basım yapabiliyordu.

Daktilo

İLK ÖRNEKLER PİYANO EBATLARI VE MEKANİZMASINI ANDIRIR KULLANILABİLİR İLK ÖRNEK: CHRISTOPHER LATHAM SHOLES ELEKTRİKLİ MODELLER 1920'LERDE YAYGINLAŞTI

Bilinen ilk daktilo girişimi, 1714 tarihli ve "Yazı yazmada olduğu gibi harflerin tek tek ya da ardı ardına, her yazının baskıdan ayırt edilemeyecek bir düzgünlük ve doğrulukta, kâğıda ya da parşömene işlenmesi yoluyla basılması ya da kopyalanması için bir makine ya da yöntem" adlı bir İngiliz patenti. Titizlikle adlandırılan bu makine üretilmi üretilmedi mi bilinmiyor. İzleyen 153 yıl içinde, piyano ebatındaki bazı modeller dahil, çeşitli girişimlerde bulunuldu ama ürünlerin tümü elyazısından daha yavaş yazıyordu.

1867'de Amerikalı mucit Christopher Latham

Sholes dünyanın ilk pratik daktilosunu üretti. Sonraki yıl Sholes ikinci bir modelin patentini aldı ve 1874'te, tüfek imalatçısı "E. Remington and Sons" şirketiyle kontrat altında, ilk daktilolar pazarlanmaya başlandı.

Bu daktilolar ileride standartlaşacak olan özelliklerin çoğuna sahipti. Harfleri hareket ettiren tuş kaldıraçları ve telleri (ucunda harflerin bulunduğu metal kollar); her biri sayfa ortasına vuran yazı karakterlerini taşıyan çubukların yarım daire biçimli düzeni; mürekkep şeridi; her darbeden sonra şaryoyu hare-

ket ettiren kayma düzeneği; satır arası tuşu ve şaryo geri dönüş mekanizmasına sahip bir silindir...

İlk daktilocular hızlı yazımda harf çubuklarının birbirine takıldığını fark ettiler. Bunun üzerine Sholes günümüz klavyelerinde de kullanılan sistemi geliştirdi.

Adını en üst satırdaki harflerden alan QWERTY sisteminin yeni tuş düzeninde, genelde birlikte kullanılan harfler yakınlaştırılmış, böylece dolanma azaltılmıştı.

Thomas Edison, 1872'de elektrikli yazdırma-çarklı daktiloyu icat etti ama elektrikli daktilolar 1920'lere dek ofis ekipmanları arasındaki yerini almadı.

Elektrik sisteminin yerleşmesiyle birlikte daktilolar ya da klavyeler gerekli ayarlamalarla, kâğıt şerit yazıcısı, (telgraftan geliştirilen) telemprimör makinesi ve bir bilgisayar arayüzü gibi giderek artan sayıda iletişim aracının işlevini yerine getirmeye başladılar. Yeni bazı uygulamalara karşın "QWERTY" klavye halen en çok kullanılan klavye tipi olmayı sürdürüyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Matbu Kitaplar Tarihin ilk kitapları İÖ yaklaşık 2700'de yazılan Mısır papirüs tomarlarıydı. İÖ 1000 yılına gelindiğinde Çinliler bambu ya da tahtadan yapılmış baskılı şeritleri bağlayarak kitap yapmaya başlamışlardı. İlk kitapların çoğu ya tarih konuluydu ya da devlet ve ticaret kayıtlarıydı. İÖ yaklaşık 500'de ise Yunanlılar papirüs tomarları biçiminde kitaplar yazmaya başlamışlardı, birkaç yüzyıl sonra Romalılar da aynı şeyi yaptılar.

Yazı Araçları

İnsanlık tarihinin başlangıcındaki bir noktada, kadın ve erkekler nesneleri tutmaya ve kavramaya, jestler yapmaya yarayan ellerinin diğer insanların "okuyabilecekleri" işaretleri yapmada da kullanılabileceğini keşfettiler. İlk yazı aracı hiç şüphesiz bir işaret parmağıydı ve o parmak, sonradan hatırlanmak üzere toprağa ya da kuma işaretler çiziyordu. İnsanın işaretler yapabileceğini anlamasıyla birlikte, dil de gelişmeye başladı. Burada görülen yazı araçlarının ilginç yönü, pek çok farklı sistemde ve dilde, resim, karakter, sembol ve harf üretilebilen aletlerin birbirinin aynı olmasıdır. Aletler zaman içinde değişseler de, kültürler arasında değişiklik göstermediler. Dolayısıyla Latince veya Eski Fransızca metinlerin çoğaltılmasında bir kâğıt kalem; İngilizce ya da İspanyolca belgelerde bir tütün kalem kullanılmış olabiliyordu. Yazı araçlarının zaman içinde değişim göstermesine neden olan etkenlerin arasındaysa eldeki malzemeler (kâğıt, tütün, metal) ve üretim yöntemleri (örneğin, tükenmez kalemelerde, belli tipteki bir mürekkep için belli kapsüller) yer alıyordu. Bugün çok az kişi düzenli olarak "stilus" ya da tütün kalem kullanıyor olsa da, buradaki yöntemlerin her biri bir şeyler yazmak istediğinizde hâlâ kullanılabilir nitelikte. Kalem kılıçtan keskin olsa da olmasa da, elde daha kolay tutulduğu şüphesiz.

İÖ 8500 Stilus

Stilus tipi ilk yazı araçları muhtemelen kilin üstüne sembol ve işaret kazımaya yarayan ince dal parçalarıydı. Romalılar tahta tabletlere bağlanan ince balmumu kâğıtların üzerinde kullanmak için bu kalemlerin metal çeşitlerini geliştirdiler. Bir şeyin silinmesi gerektiğinde, stilusun kör ucu kullanılıyordu.

İÖ 2000

Kâğıt kalem

Binlerce yıl boyunca kullanılan kâğıt kalemlerin, mürekkebi kâğıda kesintisiz akıtan kesik uçlu, hayli gelişkin örnekleri vardı. Basit ama etkili olan bu kalemler, Yeni Ahit'in yazıldığı dönemde kullanılan aletlerdi.

Neon

YUNANCA'DAKİ "NEOS" SÖZÜNDEN GELİR (YENİ)
NEON GAZI 1898'E KADAR KEŞFEDİLEMEDİ
İLK NEON TABELA: "PALACE KUAFÖR", PARİS, 1912

İngiliz kimyager William Ramsey ile Morris Travers, sıvı havayı damıtarak 1898'de yeni bir nadir gaz (asal gaz) keşfetti. İkili, Yunanca

neos (yeni) sözüne atfen, gaza neon adını verdi. Bu kokusuz gazın kırmızısı-turuncu bir alev vardı ve bu alev, gaz elektrikle şarj edildiğinde koyu kırmızı renk alıyordu. 1675'te bilim insanları elektrik deşarjı (boşalım) ya da buhar ışığı diye adlandırılan fenomeni halihazırda gözlemlemişlerdi. Cıvalı bir barometre tüpü çalkalandığı zaman sönük bir ışık çıkarıyordu. Cıvayı çalkalayarak, cıva atomlarını harekete geçirerek statik elektrik üretilebileceği ancak 19. yüzyılda anlaşıldı. Elektrik miktarı arttıkça cıva mavi parlıyor, şarj edilen karbondioksit beyaz ışık, helyum ise altın sarısı ışık veriyordu.

İlk neon lambasını yapan kişi Fransız fizikçi Georges Claude oldu. Claude 1909'da havasız cam tüpün içinde neonu şarj etti. Görünüşe göre tel kullanmaya hiç gerek yoktu çünkü gazın kendisi iki elektrodun arasında parlak bir hat oluşturuyordu. Aslında 1855'te Alman camcı Heinrich Geissler, cam dolgulu tüpe elektrik vererek cıva buharlı lambayı üretmişti. Ancak Claude'un çalışması tam elektrik çağının başlangı-

1570

Kurşunkalem

Tahtayla kaplı grafitin 16. yüzyılda ortaya çıkışından itibaren mütevazı kurşunkaleme bir silgi eklendi ve çeşitli biçim ve ebatlar kazandırıldı. Ayrıca değişik kalınlık ve yoğunlukta olanları da üretildi.

1935

Tükenmez kalem

Ladislav Biro ve kardeşi Georg, çalışan ilk tükenmez kalemi 1935'te, Budapeşte'de icat ettiler. İngilizler hâlâ tükenmez kaleme "biro" derler.

İS 700

Tüy Kalem

Tüy kalemın kırırdağı kısa sürede köreliyor ve sık sık sıvrıltilmeyi gerektiriyordu. İngilizce'deki "kalem çakısı" sözü de buradan gelir. Tüy kalemler yontulduklarında bile sık kullanımla yalnızca bir hafta dayanıyordu. En sağlam tüyler ise canlı kuşlardan elde ediliyordu.

1884

Dolmakalem

Dolmakalemin bir ucu, bir tüpü ve bir doldurma mekanizması vardır. İçinde plastik tüpü olan ilk dolgu mekanizmalı dolmakalemin patentini 1831'de Amerikalı John Jacob Parker aldı ama ilk modeller pek iyi çalışmıyordu.

cına denk geldiği için Paris'teki Grand Palace'ı neon ışıklarıyla aydınlatan fizikçi, buharlı ışığın, özellikle de neonun ticari kullanım fırsatlarını gözler önüne seren kişi oldu. 1912'de Montmartre Bulvarı üstündeki "Palace Kuaför"ün parlak kırmızı ışığı Paris gecesini aydınlatıyor ve dünyanın ilk neon tabelası unvanını kazanıyordu. Los Angeles'taki Packard otomobil acentesi Kuzey Amerika'da ilk neon tabelayı kullanan iş yeri idi. 24 bin dolara mâl olan "Packard" yazılı tabela, dikkatleri üstüne topladı. Çok geçmeden bu yeni "sıvı-sız" ışık, kumarhane reklamlarından işaret ışıklarına dek birçok yerde kullanılmaya başlandı.

Bilgisayar

ABD'DEKİ İLK OTOMATİK DİJİTAL BİLGİSAYAR:
HARVARD MARK I (IBM/HARVARD, 1944)
4288 KG / 852 KM KABLO / 765.299 PARÇA

Fransız bilimci ve düşünür Blaise Pascal ilk hesap makinesini icat etti. Makinenin dişli ile çalışan çarkları, sekiz sütunluk haneyi toplayabiliyor ve çıkarabiliyordu. Kalkülüsün icadına katkısı olan Alman matematikçi Gottfried Leibniz, 1670'lerin başlarında Pascal'ın hesap makinesini geliştirerek makineyi çarpma ve bölme yapabilecek ve karekök alabilecek duruma getirdi.

Bilgisayara doğru giden yolda bir sonraki adımı Fransız dokumacı Joseph-Marie Jacquard attı ve 1801'de delikli kartları okuyarak desen üreten bir dokuma tezgâhı icat etti. İngiliz matematikçi Charles Babbage ise Jacquard'dan ilham alanlar arasındaydı. Babbage 1830'larda analitik makine adını

verdiği büyük bir proje üstünde çalışmaya başladı. Plana göre bu makineye delikli kartlar verilecekti ve makine karmaşık hesaplar yaptıktan sonra sonuçları bir bellek sisteminde saklayacaktı. Kısacası makine "tıpkı dokuma tezgâhlarının çiçek ve yaprak işlemesi gibi, cebir desenlerini işleyecekti." Babbage proje üstünde 40 yıl çalıştıysa da makine zamanın teknolojisi için fazla karmaşıktı ve hiçbir zaman tamamlanamadı. Ancak Babbage'nin fikirleri geleceğin nesilleri tarafından kullanıldı.

1888'de Amerikalı mucit Herman Hollerith delikli kartları kullanan elektrikli bir tablola makinesi üretti. Makine 1890 nüfus sayım sonuçlarını tabloladı ve Hollerith'in şirketi Uluslararası İş Makineleri Şirketi'nin (IBM) öncülü oldu. Bir diğer önemli gelişme ise 19. yüzyıl ortalarında, İngiliz matematikçi George Boole'nin, karmaşık matematiksel işlemler yapmak için 0 ve 1 rakamlarını, yani ikili sistemi temel alan Boole Cebiri ve mantığını icat etmesiyle gerçekleşti.

Artık ilk elektronik dijital bilgisayarın doğması için gerekli ortam hazır. Bilgisayar 1939'da Amerikalı matematikçi ve fizikçi John Atanasoff tarafından geliştirildi. İlk genel amaçlı bilgisayar bundan yedi yıl sonraya sahneye çıktı. ENIAC (Elektronik Sayısal Hesaplayıcı ve Doğrulamalı) diye bilinen bu bilgisayar, 18 bin adet vakumlu tüp içeriyor ve 140 metre karelik bir alan kaplıyordu.

1947'de transistörlerin ve 1960'ların başında tümleşik devrelerin (küçük silikon çipler üstündeki bağlantılı elektronik parçalar) icadıyla birlikte minyatürleşme başladı.

PARALEL TARİH

Karbon Kâğıdı

Karbon kâğıdı ilk kez yaklaşık 1806'da, İngiliz mucit Ralph Wedgwood'un körlerin okumasına yardımcı olan bir aletin patentini almasından sonra geliştirildi. Kalemin sürekli mürekkebe batırılması gerektiği için, görme yetisi olmayan insanlar mürekkeple yazmakta zorlanıyorlardı. Ancak bir parça "karbonlu kâğıt"ın üstüne metal bir kalemle yazıldığı anda -mürekkebe batırılıp kurutulmuş bu kâğıt- alttaki kâğıdın üstüne mürekkeple baskı yapabiliyordu. Daktilonun 1870'lerde ortaya çıkışına dek, karbon kâğıdına talep düşük kaldı. Daktilolardan sonra balmumu ve karbon siyahıyla (bir pigment) kaplı kâğıtlar ofislerin standardı haline geldi; ta ki 1960'larda fotokopi makinesinin ortaya çıkışına dek.

“Kişisel bilgisayar”ın evlere girmesi için yirmi yıl daha geçmesi gerekiyordu. Bugün kullandığımız “kişisel bilgisayar” anlamındaki PC sözcüğü, Windows işletim sistemiyle çalışan her tür ev tipi bilgisayara verilen addır. “Mac” bilgisayarların ise (Apple, Inc. tarafından üretilen “Macintosh”) kendi işletim sistemleri vardır. Ayrıca, ünlü Linux dahil başka işletim sistemleri de mevcuttur. İlk ev bilgisayarları oldukça basitti. Temel işlemlerin ötesinde bir şey yapmak isteyen kullanıcının bir program yazması gerekiyordu. Günümüzde kullanıcının fişe takıp çalıştırması dışında fazla bir şeyi gerektirmeyen bilgisayarlar, çeşitli uygulamaları çalıştırabilen standartlaştırılmış yazılımları içerirler. 1977’de yaklaşık 48 bin ev bilgisayarı satıldı; 2008’de toplam dünya rakamı bir milyarı bulmuştu.

Faks Makinesi

TELEFON VE TELGRAF SAYESİNDE GELİŞTİRİLEBİLDİ

İLK MODEL: ALEXANDER BAIN, 1842

FAKS, “KOPYALAMA” ANLAMINDAKİ “FACSIMILE”NİN KISALTMASI

1 830’larda telgrafın icadından sonra insanların bir yerden bir yere basılı bilgi göndermeyi akıl etmesi uzun sürmedi. İskoç fizikçi Alexander Bain 1842’de ilkel bir faksimile icat etti ama pratik faks makinesinin geliştirilmesi ancak telefonun 1870’lerdeki icadından sonra gerçekleşti. Telgrafın yaklaşık 1900’deki icadı da ileri doğru atılmış bir adımdı ancak nihayetinde gidişat çıkmaz sokakla sonlandı. Telgraflar telgraf sistemi üzerinden gönderilir; sistemle önce mesaj yazılır, telgraf ile gönderilir

ve diğer uçtaki yazıcı mesajı alır.

Faks ise değişik bir mantıkla işler. Faksta doküman makineye verilir, tarayıcı bir cihaz sayfadaki siyah ve beyaz noktalara karşılık gelen elektronik sinyalleri yaratır. Bu sinyaller kodlanarak telefon hattı üzerinden alıcı makineye gönderilir. Alıcı makine orijinal belgenin bir kopyasını yazar. İlk faks makinelerini 1930’larda yeni kurulan ajanslar fotoğraf göndermek için kullandılar.

Yöntem faks yerine “Telefoto” ya da “Fototelegraf” diye anılıyordu ve bunların her ikisi de tescilli isimlerdi. 1980’lere gelindiğinde faks makineleri çok daha küçülmüş, ucuzlamış ve hızlanmıştı. Tüm bu özellikler faks makinesinin iş dünyasında yaygın bir araç olarak kullanılmasını sağladı. İnternetin yükselişinden önce belge göndermenin en hızlı yolu fakslamaktı. 1970’lerde “gonzo” gazetecilik yapan Hunter S. Thompson, *Rolling Stone* dergisine makaleler göndermek için kullandığı faks makinesinin hızı ve olağanüstü yeteneğini büyüye benzeterek, onu “Sihirli Telgraf” diye niteledi.

Telefon

ALEXANDER GRAHAM BELL, 7 MART 1876

YUNANCA’DAKİ “TELE” (UZAK) VE “PHONE” (SES)

SÖZCÜKLERİNDEN TÜRETİLMİŞTİR

Buraya gelin Bay Watson, sizi çağırıyorum. Bunlar Bostonlu mucit Alexander Graham Bell’in 10 Mart, 1876’da, üstüne batarya asidi döktükten sonra asistanına söylediği sözlerdi. Watson koşarak yandaki odaya gittiğinde, ikili üstünde çalıştıkları buluşun –insan sesinin elektrik akımıyla aktarılması– işe yaradığı anladı. O zamandan bu

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Cep Telefonuyla Mesajlaşma Kısa mesaj servisi (SMS) dünyanın en popüler elektronik uygulamalarından biridir. Bunun nedeni hem kolay ve hızlı bir yöntem olması (diğer kullanıcının telefon numarası dışında özel bir adres gerektirmez), hem de güvenilir olmasıdır (SMS mesajları nadiren kaybolur ya da ulaşmaz). Ayrıca ağlarda sıkışıklık olduğunda da çalışır.

yana dünyanın dört bir yanındaki yüz milyonlarca telefon üzerinden trilyonlarca söz söylendi.

Yunanca'da "uzak" ve "ses" anlamına gelen sözcüklerden türeyen telefon fikrini ilk kez düşünen kişi Bell değildi.

Bilimciler 1830'lardan itibaren demir ve çelik üstündeki titreşimlerin elektronik atımlara dönüşürülebileceğini ve böylece sesin kendisinin tel üzerinde yol alabileceğini anlamışlardı. Ancak telefonun, işlerin yürütülmesinde sağlayacağı yararları gören kişi bir mucit oldu.

1875'te Bell üstünde çalıştıkları deneysel bir harmonik telgrafın metal borusunu tamir etmeye çalışan Watson'un çıkardığı sesi net bir şekilde duyabildiğini fark etti. Elektrik akımı Watson'un çıkardığı varyasyonları taklit etmişti. İhtimalleri düşünerek heyecanlanan Bell, bir yıldan kısa süre içinde telefon patentini aldı.

Şimdi de fikrini satması gerekiyordu. Bell'in yeni model aparata halkın ilgisini çekmesi için bir yıldan uzun süre çeşitli uygulama gösterileri yapması gerekti. Aletin birkaç kilometrelik mesafe arasında nasıl işlediğini gösterebilmek amacıyla Bell telgraf hattını kullandı.

Telefona ayrılan özel hatlarının döşenmesi içinse fazla zaman geçmesi gerekmedi. İlk hatlar, her biri birbirine teker teker bağlı telefonlardan oluşuyordu. Kabloları azaltmak için merkezi santraller kuruldu.

ABD'de ülkenin büyük kentlerinde 1900'lü yılların başlarına, kırsal kesimde ise 1960'lara dek santral operatörleri tüm telefon çağrılarını birer birer, elle bağladılar. (Türkiye'de bu uygulama 1970'lerin sonlarına kadar devam etmişti.) Aradan geçen yıllar içinde telefonun hizmet şekli gibi, biçimi de değişti. İlk modeller kenarında zili olan tahta kutulardı. Zaman içinde iri kadranlı telefon gelişti ve bunlardan sonra (kullanımı kolay) tuşlu telefonlar yapıldı.

Pikap

FONOĞRAF: THOMAS EDISON TARAFINDAN İCAT EDİLDİ, 1877

İLK PİKAPLAR: 1900'LERİN BAŞLARI

PLAK: ÖNCE WAKS BAZLI, SONRA ŞELLAK/ALÜMİNYUM, VİNİL

Thomas Edison 1877'de fonografı icat ettiğinde dünyaya ses kaydı yapabilen ilk aygıtı sunmuştu. Aygıtın titreşimli bir iğneye bağlı diyaframı vardı ve bu iğne, kalay folyo kaplı dönen bir silindirin üstünde oluklar oluşturuyordu. Olukların derinliği, ses dalgalarını kaydediyordu. Kaydı çalmak için iğne folyoya hafifçe değdirilecek şekilde silindir yeniden döndürülüyordu. Tarihte ilk kez insan sesi kaydedilip çoğaltılmıştı.

Bunu izleyen makinelerde sesin orijinaline benzerliği yakalanmaya çalışıldı. İlk atılım waks silindirle gerçekleştirildi.

Bunu 1880'lerin sonlarında Alman mucit Emile Berliner'in geliştirdiği yassı disk izledi. Berliner makinesine Gramofon adını vermişti. Edison da diskler ve disk çalan makineler yapmaya başladı ve 1915'e gelindiğinde bunlar silindirlerin yerini almıştı. 78 rpm plağın her yüzüne yaklaşık 3,5 dakikalık ses kaydedilebiliyordu.

İlk pikaplar elle çalıştırılıyordu ve ancak plak sabit bir hızla döndüğünde düzgün bir ses çıkarıyorlardı. 1800'lü yılların sonlarında elle çevirmeli mekanizmaların yerini bu kez elektrikli motorlar alacaktı.

Plaklar ise zamanla gelişerek waks'tan (ağır metak sabunu ile parafin jeli) alüminyum bazlı şellaka ve 1940'lı yıllarda vinile dönüştü. 1948'de

Columbia şirketi 12 inçlik uzunçalarını satışa sundu. Her yüzünde 33 1/3 rpm'de 23 dakika kayıt içeren LP, çok geçmeden 78'in yerini alarak standartlaştı.

Manyetik bant üzerine kayıt 1920'lerde, manyetik parçacıklarla kaplı kâğıt şerit için ABD ve Alman patentlerinin alınmasından sonra başladı. 1950'lerin sonu ve 60'ların başına gelindiğinde stereo sesli kayıtlar, hem plak hem de bant formatında satışa sunuluyordu.

1980'lerin başına gelindiğinde ise kaset çalarların satışı pikapları geride bıraktı.

Radyo

ATLANTİK ÖTESİ İLK RAYO SİNYALİ: 1901
İLK SES VE MÜZİKLİ RAYO YAYINI: 1906

Dünyadaki ilk telefon konuşmasının üzerinden 25 yıl geçmişti ki daha da şaşırtıcı bir olay cereyan etti. İtalyan mucit Guglielmo Marconi'nin 1901'de bir Atlantik ötesi sinyali alışı, radyo çağının başlangıç noktasını belirledi.

Marconi yıllar boyu telsiz sinyalleriyle deneyler yapmış, 1896'da bir telsiz telgraf için patent almıştı. Marconi aslında 1864'te ışıık hızında yol alan elektromanyetik dalgaların varlığını öne süren İngiliz fizikçi James Clerk Maxwell ve bundan yirmi yıl sonra Maxwell'in haklılığını kanıtlayan Alman fizikçi Heinrich Hertz gibi bilimcilerin çalışmalarını geliştiriyordu.

Söz konusu bilime uygun kullanım alanını bulmak ise bir mucide düşmüştü. Marconi'nin telsiz

telgrafi, özellikle acil durumla karşı karşıya olan gemiler için değerli bir iletişim aracına dönüştü.

Ve bu sayede, batma tehlikesi altındaki gemilerin gönderdiği sinyaller sayesinde binlerce kişinin yaşamı kurtuldu.

Marconi'nin sinyalleri telegrafik kodlar biçiminde aktarılırken, diğer bazı mühendislerin insan sesinin kendisini elektromanyetik dalgalarla göndermenin yollarını keşfetmeleri uzun sürmedi. Marconi'nin telgrafi radyo dalgalarını, ya da radyo frekansındaki (tayf üzerinde ses ile kızılötesi arasında kalan) elektromanyetik dalgaları kullanıyordu. Radyo lambasının 1900'lerin başlarındaki icadı, radyo dalgalarının algılanmasında ve güçlendirilmesinde ilerleme kaydedilmesini sağladı ve 1906'da Kanadalı fizikçi Reginald Fessenden, Massachusetts'ten Atlas Okyanusu'ndaki gemilere ilk sesli ve müzikli radyo yayını yaptı.

Radyo çağı başlamıştı. 1919'da birliklerine hitaben konuşma yapan Woodrow Wilson, radyo konuşması yayınlanan ilk ABD başkanı oldu. Ticari radyo istasyonları 1920'lerde kurulmaya başlandı ve söz konusu on yıl yarıldığında radyo yayınının altın çağı yaşandı. Bu çağ II. Dünya Savaşı'nın sonlarına dek sürecekti. Haberler, aile eğlence programları ve "arkası yarın" programları insanları radyoya bağlamıştı.

Eğlence dünyasının popüler isimleri de radyo programları hazırlıyorlardı. Bu günler henüz televizyonun oturma odalarına girip, insanların en beğendikleri kişileri hayal etmek yerine karşılarında görmeye başlamadıkları, radyolu günlerdi. 20. yüzyılın ikinci yarısında radyonun rolü, rock and roll müzik çalmak oldu.

En iyi 40 müzik listeleri, yeni albümler, hava ve trafik raporları ve ropörtajlar Amerikalılara radyoyu dinleten nedenler arasındaydı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

iPod Alman mühendis Karlheinz Brandenburg ses sıkıştırma teknolojisi üzerinde çalışmaya 1977 yılında başladı. Brandenburg'un çabaları 1998'de taşınabilir MP3 çalarların sahneye çıkmasıyla birlikte meyvesini verdi. MP3 çalarlarda CD'lerden çok daha fazla veri depolanabiliyordu. En popüler MP3 çalarlardan biri olan iPod, 2001'de Apple Computers tarafından satışa sunuldu.

Fotoğraf Makinesi

LATİNCE'DEKİ "KAVİSLİ BÖLME" SÖZÜNDEN GELİR
İLK ÖRNEĞİ: DA VINCI'NİN CAMERA OBSCURA'SI (KARANLIK ODA)
BİLİLEN İLK FOTOĞRAF: 1826

Camera obscura, Leonardo da Vinci gibi Rönesans sanatçıların, çizim kılavuzu olarak kullanmak üzere bir çadır bezi üstüne görüntü yansıttıkları karanlık odalardı. 1800'lerin başlarına gelindiğinde, bu tür görüntüleri kimyasal işlemden geçirilmiş, ışığa hassas yüzeyler üstüne yansıtma yolundaki deneyler çoktan başlamıştı bile. Dünyanın bilinen ilk fotoğrafı Fransız kimyager Joseph Niepce tarafından 1826'da çekildi. Fotoğraf Niepce'nin Burgonya'daki evinin tavan arasından görülen manzaraydı. Niepce daha sonra tiyatro seti ressamı Louis Daguerre ile çalışmaya başladı ve ikili 1839'da metal plakalar üstüne basılan fotoğrafı, yani daguerrotype'ı üretti.

Sorun daguerrotype'ın çoğaltılamamasıydı. Öte yandan, İngiltere'de William Fox Talbot bir solüsyon icat etmekteydi. Talbot 1840'da bir kamera içindeki, ışığa duyarlı gümüş iyotlu kâğıdı ışığa maruz bırakarak ve ardından kâğıdı gümüş nitrat ve gallik asit solüsyonunda tab ederek negatif görüntüler üretme ve negatifleri sodyum tiyosülfatla sabitleme işleminin patentini aldı. Talbot bu işlemin ardından ortaya çıkan hayaletimsi negatifleri gümüş klorür kâğıdın üstüne defalarca basarak pozitif fotoğraflar elde ediyordu.

1840 ve 50'lerin geliştirilmiş objektifleri, daha fazla ışık toplayarak ve böylece pozlama süresini

birkaç dakikaya indirerek, manzara ve portre fotoğraflarının daha keskin ve canlı görünmesini sağladı. 1851'de İngiliz heykeltıraş F. Scott Archer, yeni bir tab tekniği geliştirdi ve bu teknik sayesinde pozlama süresi büyük ölçüde azalarak, fotoğrafik ayrıntı iyice keskinleşti. Archer'ın ıslak kolodyon işlemi bir cam levhanın gümüş tuzlarıyla ve kolodyon diye bilinen yapışkan bir madde ile kaplanmasını gerektiriyordu. Islak levha yalnızca birkaç saniye pozlanıyor, hemen ardından tab ediliyordu.

Televizyon

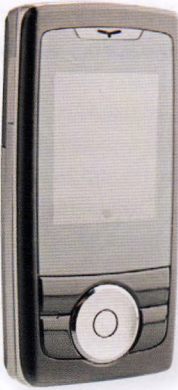
ATLANTİK ÖTESİ İLK TELEVİZYON YAYINI: 1928
İLK TAM ELEKTRONİK TELEVİZYON: VLADİMİR ZWORYKİN, 1931
İLK RENKLİ TV: RCA, 1954

Televizyon sinyallerinin yayın ve alınmasını mümkün kılan teknolojinin geliştirilmesine birkaç öncünün katkısı oldu. 1800'lerde radyonun ortaya çıkışı bu yolda atılan adımlardan ilkiydi çünkü bu sayede elektromanyetik dalgalar aracılığıyla iletişim sağlanabileceği anlaşıldı. Ancak radyo yayınından da önce Alman mühendis Paul Nipkow, kısa mesafeler arası resim göndermeye yarayan bir tarama diski tasarlamıştı. Nipkow'un 1884 tarihli cihazı, televizyonun mekanik bir çeşidiydi ve döner bir diskin ürettiği ışık ve gölge kalıpları, elektrik atımlarına dönüştürülüyordu.

İskoç mucit John Logie Baird, Nipkow'un, mevcut teknoloji yetersizliğinden dolayı bıraktığı çalışmalara kaldığı yerden devam etti. Baird'in 1925 tarihli "Televizör"ü hâlâ mekanik bir sistemdi. Yılmak bil-

mez bir kişi olan Baird, Atlantik ötesi ilk televizyon yayını 1928'de gerçekleştirdi ve bunu izleyen yıl BBC radyo ağını, düzenli yayın yapmaya ikna etti.

Aynı sıralarda elektronik televizyon araştırmaları da sürdürülmekteydi ve nihayetinde Baird'in çalışmaları bir kenara itilecekti. Bu konudaki kilit unsur, 1897'de Alman fizikçi Karl Braun'un icat ettiği katot ışın tüpüydü. Tüp, yüksek hızlı elektron demetini ekrana yansıtarak ışık, ve dolayısıyla görüntü üretebiliyordu. Artık Rus kökenli göçmen Vladimir Zworykin'i modern televizyonun babası yapmaya yetecek teknoloji mevcuttu. Zworykin'in çalışmaları uzun ve zorlu geçen yıllar boyunca sürdü ve Zworykin'in kendi cam fotosellerinin patlaması da sürecin sonuçlarından biriydi. Ancak onun olağanüstü yeteneği ve yaratıcılığı, dünyayı değiştirecekti. Pek çok şey icat etmiş olsa da Zworykin daha çok 1923 tarihli ikonoskop (kamera tüpü) ve 1929 tarihli kineskop (katot ışın tüpü) icatlarıyla bilinir. Bu iki buluş ilk tam-elektronik televizyon sisteminin temelini oluşturdu. 1960'a gelindiğinde ABD'deki hemen her eve bir televizyon girmişti.

Cep Telefonu

İNGİLİZCE'DE "CELLULAR"
"HÜCRESEL" YA DA "FREKANS HÜCRELERİ"
İLK MOBİL TELEFON SİSTEMİ: ŞİKAGO, 1983

Bugün hemen her yerde kullanılabilen, kablolu taşınabilir telefonlar bazılarınca hâlâ "hücresel telefon" diye anılır ama aslında

doğru terim "mobil telefon"dur. Hücresel telefonlar, iletişim servisi sağlayıcıları ağına eski biçimine verilen addı ve bu sistem, bir bölgeyi "hücreler"e ayıran çoklu baz istasyonlarından oluşurdu.

Bu telefonların ortaya çıkışını mümkün kılan kablolu teknoloji aslında elektriğin uzayda nasıl yol aldığını araştıran Michael Faraday'ın 19. yy ortalarında yürüttüğü çalışmalara çok şey borçluydu. 20 yıl sonra Virginialı Dr. Mahlon Loomis, atmosfer üzerinde bir mesaj aktaran ilk kişi oldu. Loomis uçurtmalar ve bakır tellerden oluşan bir sistem kullanmıştı. 1973'te Motorola Corporation'da çalışan Dr. Martin Cooper ise taşınabilir el aygıtını icat etti. Taşınabilir telefonlar ilk kez 1940'larda geliştirilmiş ve 1960'larda ilk defa kullanılabilir hâle gelmişlerdi. Ancak işin püf noktası bunların tek bir bölgede çalışabiliyor olmalarıydı. Bu dönemde iş dünyasının önde gelen şahsiyetleri ve nüfuzlu kişiler arabalarına telefon kurdurdu. 1970'lerde bu telefonlar, seyahatte de kullanılabilirlikleri için daha çok işe yaramaya başladı. ABD'de Federal İletişim Komisyonu'nun (FCC) Gelişkin Dijital Telefon Servis planı, ya da "hücresel" servisi planını onaylaması ise ancak 1980'leri buldu. Kullanımı bu planla onaylanan ilk telefonlar iri ve hantaldı ve daima taşınması gereken batarya ya da şarj setleri de telefonun kendisinden büyüktü. İkinci nesil mobil telefonlar biraz daha küçüktü ama analog ağların yerini dijital ağların almasıyla birlikte ikinci nesil telefonlar, ebat ve boyutlarından bağımsız olarak kullanışsız hale geldi. Üçüncü nesil telefonlarda dijital ağlarla uyumlu ve mesajlaşma, fotoğraf çekme, müzik çalma vb. çeşitli popüler işlevlere sahipti.

PARALEL TARİH

Mathew Brady

New Yorklu Mathew Brady (yaklaşık 1823-1896), sanatçı ve mucit Samuel F.B. Morse'dan daguerrotype'i çekmeyi öğrendi ve 1844'de, 21 yaşında kendi stüdyosunu açtı. Yeni yeni doğmakta olan fotoğraf sanatı ilk Amerikalı uygulayıcısını bulmuştu. Brady'nin iç Savaş fotoğrafları (1861-1865) çatışmanın en iyi görsel kayıtlarını içeriyordu. Görme duyusunu giderek yitiren Brady fotoğraf çekimlerinin çoğunda 20 kişilik bir ekip kullanıyordu. Projeye harcadığı parayı telafi edemeyen Brady, bir hastanenin düşümler koşusunda öldü. O dönemden beri Brady'nin başkan portreleri ve savaş röportajları birer arşiv hazinesi olarak görülür.

Ulaşım

En eski ulaşım araçlarından biri olan yelkenlinin tarihi İÖ 3000 civarına kadar uzanıyor, zaten bu araç 150 yıl öncesine dek uzun mesafeler arası yük taşımının başlıca yolunu teşkil ediyordu. 1800'lerin başlarında demiryolları yavaş yavaş gemilerin yerini almaya başlamıştı; sadece bir yüzyıl sonra ise uçaklar hâkimiyetini ilan edecekti. İlk at arabaları İÖ 3500 sıralarında ortaya çıktı. 1901'de montaj hatlarında üretimine başlanan otomobilse artık hayatlarımıza o kadar yerleşmiş durumda ki yakın gelecekte yerini başka bir şey alacakmış gibi görünmüyor.

Tren

16. YÜZYIL MADENCİLİK ARAÇLARINDAN GELİR
İLK BUHARLI LOKOMOTİF: 1804
EN UZUN HAT: TRANS-SİBİRYA DEMİRYOLU, 1916

Dünyanın ilk demiryolları 16. yy ortalarında çıkan atlı madencilik araçları olsa da, ray teknolojisi gerçek anlamda 19. yy başlarında yükselişe geçti. İngiliz mucit Richard Trevithick ilk başarılı buhar lokomotifini 1804'te tanıttı. 1830'a gelindiğinde dünyanın ilk yolcu taşıyan buharlı tren yolu kullanıma girmiş, İngiltere'de, Liverpool ve Manchester arasındaki 48 kilometreden uzun mesafe boyunca insanları taşımaya başlamıştı.

Amerika Birleşik Devletleri'nde demiryollarının yayılmaya başlaması da 1830'larda gerçekleşti. 1835'te ABD'nin 1600 kilometrenin üzerinde demiryolu hattı bulunuyordu, yüzyıl ortasına gelindiğinde Mississippi'nin doğusundaki her eyalette ya işler

durumda ya da yapılmakta olan demiryolları vardı.

İç Savaş sırasında (1861-1865) Birlik'in demiryollarındaki ve lokomotiflerdeki üstünlüğü ona Konfederasyon karşısında askerlerini ve ikmal maddelerini taşıma konusunda ciddi bir avantaj sağladı. O sıralarda, kıtayı kateden ilk demiryolunun yapımı çalışmalarına da başlandı. Çinli ve Avrupalı göçmenler, onlara katılan İçsavaş gazileriyle birlikte, çalışmaları hızlandırıp 1869 Mayıs'ında yapımın tamamlanmasını sağladılar ve böylece Union Pacific Railroad'un batıya doğru uzanan rayları, Central Pacific'in doğuya uzanan raylarıyla Utah'taki Promontory'de buluştu. 1916'da dünyanın en uzun kesintisiz demiryolu hattı tamamlandı. 9000 km uzunluğundaki Trans-Sibiry Demiryolu'nun yapılışı tam 25 yıl sürmüştü. Mühendisler 1800'lerin sonlarında trenlerin hızlı gitme kapasitelerini adım adım artırıyordu. 1893'te, 999 No'lu Amerikan buharlı lokomotif saatte 160 km hızla giden ilk lokomotif oldu. 1920'lerde çıkan dizel elektrikli trenler yakıt verimliliğini arttırdı. Aerodinamik biçime sahip dizel elektrikli Zephyr, Şikago ile Denver arasında uzun süreli hız rekorları kırdı. Zephyr'in bu hatta saatteki ortalama hızı 122 km idi.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

General Buster Keaton'ın 1927 tarihli filmi "The General", içsavaş'ta gerçekleşen ünlü bir olay üzerine kuruluydu. "General" olarak adlandırılmış bir Konfederasyon lokomotif, Georgia'da Birlik güçlerince yakalanmıştı. Konfederasyon askerleri başka bir lokomotifle "General"ın peşine düşmüş ve sonunda Tennessee'de ele geçirmişlerdi. Filmde Keaton, kararlı güneyli makinisti oynuyordu.

Metro

İLK METRO: METROPOLİTAN DEMİRYOLU, LONDRA, 1863
İLK ELEKTRİKLİ METRO: "THE TUBE", LONDRA, 1890
NEW YORK METROSU TAHMİNEN 1904'TE YAPILDI

Elektrikli lokomotifler 1800'lerin başlarında, yüksek voltaj jeneratörleriyle 1800'lerin ortalarında vardı, o yüzden de ilk yeraltı demiryolunun elektrikle çalışmasını beklemek mantıklı olurdu. Londra'da bir metro sistemi epey erken bir tarihte, 1843'te önerildi ve şehrin Metropolitan Demiryolu'nun yapımına 1860'ta başlandı. Ancak bu, elektrikli bir sistem değildi.

Tünel açma işi, bir "önce aç sonra ört" yöntemiyle gerçekleştirildi. İlk başta sokaklarda hendekler açılıyordu. Sonra hendeğin iki yanına tuğlayla duvar örülüyor, tünelin tavanı da tuğla tonozla kapatıldıktan sonra üzerine yeniden yol yapılıyordu. Neredeyse yedi kilometre uzunluğunda olan demiryolu 1863'te açıldı. Vagonları, buharla çalışan bir lokomotif çekiyordu. Bu lokomotif ısı üretmek içinse başta kok kömürü yakıyordu, sonralarıysa taşkömürü yakmaya başladı. Kömürden çıkan duman yeraltı tüneline zehirli dumanla dolduruyordu. Yine de metro çok popüler oldu ve ilk yılında neredeyse on milyon yolcu taşıdı. Birkaç yıl sonra daha derin bir demiryolunun, yani "the tube" denilen hattın yapım çalışmaları başladı. 1890'a kadar mühendisler yeraltında işleyen bir trene elektrik sağlamadaki zorlukların üstesinden gelemeyecekti. O yıl ise "tube", dünyanın ilk elektrikli metrosu oldu.

Budapeşte 1896'da 4 km'lik bir elektrikli metroyla Londra'yı izleyecekti. Bu sistem trolleybüs tarzı

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Trolleybüs ABD'nin ilk atsız tramvayları, San Francisco kablolu vagonlarıydı. 1873'te açılan bu tramvaylar yeraltından geçen ve buhar gücüyle çalışan kablolarla çekiliyordu. 1887'de T. Edison'ın eski asistanı Frank Sprague, Richmond'da ilk elektrikli tramvay sistemini tamamladı. Trolleybüs denilen vagonlar, tavanlarından havaya, sokakların üstüne çekilmiş tellere uzanan çubuklardan elektrik alıyordu.

çubuklarla elektrik alan tekli vagonları kullanıyordu (bkz. Sıra Dışı Bilgiler...). ABD'nin Boston'da 1895-1897 arasında yapılan ilk metro sistemi de ilk başlarda 2,5 km'lik hattı üzerinde trolley sistemiyle işliyordu. New York metrosu 1904'te kullanıma girdi ve zamanla dünyanın en büyük metrosu haline geldi.

Bisiklet

İLK ÖRNEKLERİ: DRAISIENNE (BARON KARL VON DRAIS, 1817)
VELESPİT (PIERRE VE ERNEST MICHAUX, 1861)
İLK MODERN BİSİKLET: 1885

İlk bisiklet benzeri araç, Alman mühendis Baron Karl von Drais tarafından yaratılmıştı. Baron'un 1817 tarihli *draisienne*'i günümüzün bisikletlerine benziyordu ama pedalları yoktu. Ahşap makine, binenin ayaklarının itilmek suretiyle gidiyordu. İskoç demirci Kirkpatrick Macmillan 1839'da *draisienne*'e pedal ekledi. Arka dingile eklenmiş çevirme kollarından oluşan bu pedal mekanizması rağbet görmeyecek kadar verimsizdi.

1861'de çok daha iyi bir bisiklet geldi. Fransız baba-oğul Pierre ve Ernest Michaux'un "velespit"inin pedalları iri bir ön tekerleğe takılmıştı. Bu tekerin üstüne oturan binici, pedalları çeviriyor, tek bir çevirmeye tekerlek de tam bir tur atıyordu. Tekerlekler demirden ya da içi dolu lastikten yapılmıştı ve giderken binicisini öyle bir sarsıyordu ki

“kemik titreten” takma adını aldı. İngiltere’de buna benzer bir mekanizma “penny farthing” adıyla bilinmeye başladı (peni ve ondan çok daha küçük olan farthing sikkelerinden geliyordu bu isim). Bu bisikletin ön tekerleğinin çapı bir buçuk metre kadardı. Çok emniyetsizdi. Yüksek tekerleğin üstünden düşme vakaları sıkça görülüyordu. Küçük tekeri öne koyarak kazaları azaltma girişimleri başarılı olmadı.

1885’te İngiliz bisiklet üreticisi J.K. Starley, güvenli bisikleti piyasaya sürdü. *Draisienne*’de olduğu gibi bu bisikletin de tekerlekleri aynı boydaydı. Ancak güvenli bisiklette pedallar arka tekere bağlı bir zinciri çekiyordu, sele ise elmas şeklinde bir iskeletin üstündeydi. Modern bisikletin biçimi oturmuştu artık. 1887’de içi dolu lastik tekerlekler yerlerini şişirilmiş (havayla doldurulmuş) lastiklere bıraktı. İskoç mucit John Dunlop’un oğlunun bisikleti için bulduğu bir yenilikti bu. 1890’da artık frenler eklenmişti ve milyonlarca insan bisiklete biniyordu. Sonraki gelişmeler sonucu bisiklet, insan için “kendini itme”nin en verimli yolu olmak gibi bir ayrıcalığa erişti.

Tekerlekli Paten

İLK KEZ HOLLANDA’DA, 1760’TAN SONRA ÜRETİLDİ
19. YÜZYILIN SONLARINDA POPÜLERLİĞE KAVUŞTU
ROLLER DERBY: SÜRAT PATENİ YARIŞMASI

İlk tekerlekli patenler 1700’lerin başlarında Hollanda’da görüldü ama 1760’tan sonraya kadar imalatına başlanmadı. Bir önceki yıl

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Rollerblade Minnesotalı kardeşler Scott ve Brennan Olsen, 1980’de bir dükkânda tekerleri yan yana değil, düz sıra halinde dizilmiş bir çift paten gördüklerinde, bu tasarımın sezon dışı hokey antrenmanlarında işe yarayacak bir paten olduğunu düşündü. Kardeşler sonunda ilk Rollerblade marka pateni geliştirdi. Bu marka adı çok geçmeden sıralı tekerli patenlerin genel adı olarak kullanılmaya başlandı.

Joseph Merlin adında yaratıcı bir Belçikalı enstrüman yapımcısı, her birinin buz pateni gibi işleyeceğini umduğu ikişer adet sıralı tekere sahip bir çift paten yaptı.

Bir partiye görkemli bir şekilde giriş yapmaya çalışan Merlin, bir yandan patenle ilerlerken bir yandan da kemanını çaldı. Ancak durmaya çalıştığında bunu başaramadı ve büyük bir aynaya bodoslama çarptı.

Onun acemiliğine ve tekerlekli patende bir fren mekanizması olmadan dönmenin ve durmanın zorluğuna karşın, Merlin’in prototipini ilk kez sergilediği bu gösteri ses getirdi.

Ve Joseph Merlin, Londra’da paten üretip satmaya başladı.

Teknoloji sonraki yüzyıl içinde gelişse de, tekerlekli patenle kaymayı öğrenmek, tekerlerin hata affetmeyen sıralı dizilimi nedeniyle hâlâ buz pateni yapmayı öğrenmekten çok daha zordu.

Bu yüzden tekerlekli patenle yapılan gösteriler çok takdir ediliyordu.

Alman besteci Giacomo Meyerbeer’in operası *Le Prophète* ilk kez sahnelendiğinde de durum böyleydi ve operada bir buz pateni sahnesi tekerlekli patenlerle icra ediliyordu.

Bu gösterinin ünü kısa sürede yayıldı ve insanlar sırf o sahneyi görmek amacıyla operaya gelmeye başladılar.

Baleler ve diğer performanslar da teknik açıdan hayli zor olan kuru yerde kayma sanatına yer vermeye başladı.

Teknolojinin patencilere buz patenindeki gibi kavisli hareketler yapmayı mümkün kılmasıyla birlikte 1800’lü yılların ikinci yarısında tekerlekli paten ilgi görmeye başladı. Bu arada 1860’lı yıllarda ise tekerlekler artık yan yana konumlandırılmıştı.

Otomobil

İLK İÇTEN YANMALI MOTORU OLAN ARAÇ: 1885

İLK ABD OTOMOBİL YARIŞI: KASIM 1895

ÖNCÜ OTOMOBİL: FORD'UN "MODEL T" Sİ (TIN LIZZIE)

Otomobilin icadı birbirinden bağımsız çalışan çok sayıdaki insanla birlikte birkaç yıl içinde gerçekleşti. İlk buharlı taşıt 1769'da, Fransa'da görüldü ve buharlı otomobiller Standly Steamer'ın imalatçısı Stanley Motor Taşıt Şirketi'nin 1924'te el değiştirmesine dek varlıklarını sürdürdüler. Hantal ve gürültülü motorlarıyla buharlı arabalar, otomobil evriminde bir çıkmaz sokağa girmişti. Aküyle çalışan bir elektrikli araba ise 1890'larda, Amerikalı mucit William Morrison tarafından başarıyla satışa sunuldu. Araba sessizdi ve çalıştırılması kolaydı. Ayrıca kötü dumanlar da üretmiyordu. Ne yazık ki saatte en fazla 32 km yapabiliyordu ve her 80 km'de bir, şarj edilmesi gerekiyordu.

Otomobil endüstrisini uçuşa geçiren şey ise içten yanmalı motorlar oldu. Bu motorlar Alman mühendisler Karl Benz ve Gottlieb Daimler tarafından 1885'te taşıtlara uyarlandığında, otomobilin geleceğe uzanan yolu da açılmış oldu.

Fransız lastik imalatçısı Michelin'in havalı lastik (sıkıştırılmış hava içeren lastik) satmaya başlaması ise bundan on yıl sonra gerçekleşti. Artık benzinli

SIRA DIŞI BİLGİLER...

İçten Yanmalı Motorlar Tarihi 17. yüzyıla dek uzanan patlayıcı gaz deneyleri nihayet 1820'lerde meyvelerini verdi ve ilk gazlı motorlar İngiltere'de geliştirildi. Kısaca söylemek gerekirse bu motorların yanma odası denilen bölümünde hidrojen-hava karışımı patlar ve soğuyan karışım pistonu hareket ettiren bir vakum görevini görür.

motorla ve basınçlı lastiklerle çalışan otomobilin geleceği parlaktı. İki ayrı etken bu noktada endüstriyi harekete geçirdi. Birincisi, 1901'de, Teksas'ta petrolün bulunmasıydı. Buradaki petrolün bolluğu ucuz yakıt anlamına geliyordu. İkincisi, seri üretim yöntemlerinin 1901'de Ransom Olds, birkaç yıl sonra da Henry Ford tarafından otomobil imalatına uyarlanmasıydı. Böylece otomobil birdenbire hemen herkesin satın alabileceği bir araca dönüştü.

Model T Ford ya da Tin Lizzie ilk kez 1908'de, 825 dolara satışa sunuldu ama seri imalatı kusursuzlaştıran Ford, 1924'te fiyatı 290 dolara düşürmeyi başardı. Model T piyasanın en çok satan arabası unvanını yaklaşık 20 yıl boyunca korudu.

Uçak

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: PLANÖR, SICAK HAVA BALONLARI

İLK UÇUŞ: ORVILLE VE WILBUR WRIGHT, KITTY HAWK, 1903

19. yy'da gerçekleştirilen motorlu "havadan ağır hava aracı"na yönelik birkaç deneme, uçuş teknolojisini ileri taşıdı. Samuel Langley'in "hangar" adını verdiği aracı 1903'ün sonunda uçmaya yaklaştıysa da sonunda Pottomac Nehri'ne düştü. Uçakla uçuşa hedefine aynı yıl içinde Orville ve Wilbur Wright ulaşacaktı. Kardeşler 1890'larda uçabilme olasılığı karşısında büyülenmişlerdi. Dayton, Ohio'da bisiklet tamirciliği yapan kardeşler, teknik bilgilerini kullanarak planörler ve uçaklar tasarladılar.

Önce bir rüzgâr tüneli ürettirler, sonra çeşitli kanat örnekleriyle denemeler yapmaya başladılar. Ardından yüksek kum tepelerinin ve sabit rüzgârların olduğu Kuzey Carolina, Outer Banks'teki Kitty Hawk'a yerleştiler. 1902 sonbaharında 1000'den fazla planör uçuşu gerçekleştirmiş durumdaydılar. Bir sonraki yıl ise ahşap, çift kanatlı uçağı üretmiş, kanatlarını bezle kaplamış-

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Concorde 1976'da İngiltere ile Fransa ortak teşebbüsü Concorde, dünyanın yolcu hizmeti sağlayan ilk süpersonik ulaşım (SST) jeti oldu. 2003'te yüksek maliyetler yüzünden Concorde uçuşları sonlandırıldı. Concorde sesin iki katı hızla, yani saatte 1.350 mil (2172 km) uçabiliyordu. Atlantik ötesi uçuşlar ortalama 3,5 saatte gerçekleşiyor, uçuş süresi 4 saat azalıyordu.

lardı. Kanadın aşağı bölümüne hafif bir benzinli motor monte ederek, öne de iki pervane yerleştirdiler. 14 Aralık, 1903'te uçmayı denedilerse de uçak çakıldı. Üç gün sonra Orville yeniden denedi ve 12 saniyede 36,5 m uçtu.

İki kardeş aynı gün üç uçuş daha yaptı ve bunların en uzununu 260 metre idi. Olayı gözlemleyecek bir resmi görevli olmadığından, Wright Kardeşler'in başarısının kabul edilmesi yıllar sürdü. Kardeşler iki yıl içinde tam-manevralı ve bir seferde 30 dakikadan uzun uçabilen bir uçak geliştirdiler.

On yılın sonuna gelindiğinde, Atlantik'in iki yakasında da uçak üretimi başlamıştı. 1909'da Wright Kardeşler ilk askeri uçağı imal etmek üzere ABD Ordusu'yla anlaşma imzaladılar. Aynı yıl Fransız mucit Louis Blériot de tek kanatlı uçağını Manş Denizi üzerinden 37,8 km uçurdu. Dünyanın ilk uluslararası uçuşuydu bu.

Yelkenli Gemi

BİLİNEN İLK DENİZCİLER: MISIRLILAR, İÖ 3000
1400'LER: İLK ÜÇ DİREKLİ GEMİLER KEŞİF SEFERİNDE KULLANILDI
1800'LER: CLIPPER'LER

İ Ö yaklaşık 3000'de Mısırlılar sandallarına yelken bağlayarak rüzgâr gücünden yararlanabileceklerini keşfettiler. Tekne yapımında kereste kulla-

nımı da aynı zamanlara rastladı ve ahşap, sazların yerini aldı. Mısır felukaları tek bir dikkörtgen yelkenle ve iki sıra kürekçiyle yol alıyordu. Bu teknelerin çoğu hafifti ve Nil Nehri'ne uygun yapılmıştı.

İlk gerçek denizciler ise Girit'in Minos halkıydı. Bu halk, İÖ yaklaşık 2500'den itibaren sağlam kargo gemileriyle, doğu Akdeniz'i dolaşmaya başladı. Sonraları Yunanlılar da denizcilikte ilerlediler ve İÖ 500'lerde iki-direkli, büyük yük gemileri inşa ettiler. Bunu izleyen iki yüzyıl içindeyse 30 metre uzunluğunda, dört yelkenli bir gemi geliştirdiler; o güne dek üretilen en gelişkin gemiydi bu.

Yelkenli gemilerin boyutları giderek büyüdü ama 1400'lere dek donanımda fazla bir gelişme kaydedilmedi. Bu tarihlerde üç-direkli gemiler rağbet görmeye başladı.

Kristof Kolomb'un ve diğer kâşiflerin, yerkürenin bilinmez köşelerine doğru çıktıkları yolculuklarda da işte bu gemiler kullanılmıştı. 15 ve 16. yüzyılların en ünlü gemileri, hem yük taşımada hem de savaşta kullanılan kalyonlardı. Yüksek kasaraları, üç ila dört direkleri vardı ve pruva direği ile ana direğin her biri iki ila dört yelken taşırdı.

Ancak en zarif ve gelişkin gemiler henüz ortaya çıkmamıştı. 1800 ortalarının ihtişamlı clipper'leri, denizcilik teknolojisinin zirvesiydi. Bu zarafet dolu, şık gemiler, direk başına altı ve toplamda 35 adede kadar yelken taşıyabiliyordu.

Güney Amerika'nın ucundan Çin'e gidilmek üzere inşa edilen gemiler, olağanüstü bir hıza ulaşabiliyordu. New York ile San Fransisko arasındaki yolculuk 100 günden kısa sürebiliyordu.

Bu dönemde yelkenli gemi yarışları da rağbet görmeye başladı. 1851'de yapılan ilk Amerika Kupası yarışını (iki direkli) *America* adlı uskuna kazandı. Yelkenliler artık genelde zevk için kullanıldıkları halde, bu yarış bugün de devam ediyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kano Tarihöncesi insanlar ahşap çerçevesi, hafif tekneler inşa ettiler ve içlerini hayvan derisi ya da ağaç kabuğuyla kapladılar. Bazıları ise ağaç gövdesini oyarak ya da yakarak kayıklar yaptılar. Karayipler'in yerli halkı da bu tür tekneler oyarak adını "kana:wa" koydular. "Kano" sözcüğü de işte bu kökten türedi.

Görme ve İşitme

Tarihin akışı içinde pek çok şeyin yanı sıra duyularımızı da geliştirdik. Görme ve duyma becerilerimizi ilerleterek, maddenin atomaltı yapısından, evrenin kıyısındaki büyük patlama ışınımına kadar uzanan oldukça geniş bir listede, bilinen evrenin mucizevi sınırlarına kadar eriştik. Bu başlık altında dış dünyayı çok daha iyi görmemize ve duymamıza yardımcı olan aletleri ele alıyoruz. Burada saydıklarımız çoğu kişi için gündelik araçlar değil belki ama mikroskop ile teleskobun tarihi gerçekten ilgi çekici. Çünkü her ikisi de gereklilikten değil, meraktan doğdular.

İşitme Cihazı

İLK "KULAK BORULARI" HAYVAN BOYNUZU, AĞAÇ, GÜMÜŞ, KABUK YA DA PİRİNÇTEN YAPILIRDI
İLK ELEKTRİKLİ İŞİTME CİHAZI: 1800 SONLARI

Sesi kulak içinde çoğaltmaya yarayan cihazların geçmişi antik dönemin kulak borularına dek uzanır. İçi oyulan bu hayvan boynuzları, muhtemelen ilk kez ince ucu kulağın içine yerleştirip, diğer ucu konuşmacıya yöneltilerek kullanılmıştı. Bu sayede boynuz, iri ve kumanda edilebilir bir dışkulak görevi görerek, sesi topluyordu. 17. yüzyılda çok çeşitli kulak boruları, ya

da konuşma tüpleri kullanıma girmişti ve bunlar ahşap, gümüş, deniz kabuğu veya boynuzdan yapılıyordu. 18 ve 19. yüzyıllara gelindiğinde, kulak boruları daha çok pirinçten ya da diğer metallerden yapılmaya başlandı. Aygıtların üstü vulkanitle (sert bir lastik) kaplanıyor ve görünmemesi için siyaha boyanıyordu. Kulak borusu kullananların içinde en ünlülerinden biri, besteci Ludwig van Beethoven (1770-1827) idi. Besteci 28 yaşında işitme kaybı yaşamaya başlamıştı.

İlk elektrikli işitme cihazları 1800 sonlarında çıktı. Bu cihazlar yalnızca çok az işitme kaybı olanların işine yarıyordu. Bir diğer ilginç aygıt ise yine aynı zamanlarda kullanıma girdi. "Akustik körük" denilen bu alet, telle bir tahta parçasına tutturulmuş ince, yuvarlak bir vulkanit parçasıydı. Tahta, kullanıcının dişine tutturuluyordu. Ses titreşimleri körükten dişe ilerliyor, oradan çene kemiğine ve sonra da yeniden işitme sinirlerine aktarılıyordu.

Alexander Graham Bell bir işitme cihazı icat etmiş olmasa da, telefon üzerinde yaptığı deneylerin temelinde, sağlırları eğitmeye yönelik çalışmalar yatıyordu. İleride Bell'in teknolojisi kullanılarak 1880'lerin ilk elektronik işitme cihazları geliştirildi. Cihazın içindeki karbon mikrofona, vericiler ve bataryalar, sesi elektrik akımlarına, sonra yeniden sese çeviriyordu.

Transistörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte işitme cihazları nihayet 1950'li yıllarda kullanılabilir ebatlara indi. İlk örnekler gözlüğün üstüne yerleştiriliyordu, sonraları kulak arkasına takılacak şekilde tasarlandılar.

Gözlük

LENS: İTALYANCA "LENTICCHIE" DEN (CAM MERCİMEK) GELİR
1200 SONLARININ DIŞBÜKEY MERCEKLERİ, SALVINO ARMATO
ÇİFT ODAKLI CAMLAR: BENJAMIN FRANKLIN, 1760'LAR

İtalyan cam imalatçısı ve optik fizikçi Salvino Armato yaklaşık 1280 yılında ışık kırılması üzerine bir deney yaparken görme duyusuna hasar verdi. On yıl geçmeden Armato yeniden yakını görmesini sağlayan bir çift kalın, yakınsak mercek geliştirmişti bile. Armato'nun ilk gözlükleri dünyaya tanıttığı yer ise büyük olasılıkla Pisa'ydı. Bu cam diskler, şekillerinden dolayı "cam mercimekler" diye anılmaya başlandı. İtalyanca'daki *lenticchie* sözü "lens" kelimesinin kökünü oluşturdu. Üretilen ilk gözlükler hipermetroplara okuma, yazma, dikiş dikme ve diğer yakın işleri yapabilme olanağı sağlamıştı. Miyoplar için üretilen içbükey lenslerin ortaya çıkışına ise 100 yıl vardı.

1700'lere dek gözlüklerin kulağa oturtulmalarını sağlayan bölümleri henüz geliştirilmemişti. İnsanlar o dönemde kordon ya da sap kullanıyor ya da kelebek tipi çerçeveleri burunlarının üzerinde ittirip duruyorlardı. Ayrıca gerçek camdan ve boynuz, kemik, kaplumbağa kabuğu ve fildişi çerçevelerden yapılan bu gözlükler rahatsızlık verici derecede ağırdı.

1760'lara dek hem yakın hem de uzak görüşünü yitiren insanlar sürekli bir gözlükten diğerine geçmek zorundaydılar. Benjamin Franklin soruna daha pratik bir çözüm getirmeye karar verdi. Bir cam kesme ustası kiralarak bir çift okuma merceği ile bir çift uzak merceğini ortadan keserek uzak merceklerini üste yerleştirdi. Geliştirdiği çift odaklı gözlük, cam fiyatlarının düştüğü 19. yüzyıla dek halk tarafından benimsenmedi. Ancak bu tarihten itibaren kalabalık ve giderek gelişen orta sınıf, çift odaklı gözlükleri alabilecek duruma geldi. Artık statü sembolü olmaktan çıkan gözlükler, bir gereksinime dönüşmüşlerdi.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Kontakt Lens Kontakt lensi hayal eden ilk kişi Leonardo da Vinci'di. Da Vinci 16. yüzyılda, içi su dolu olup, ıslak kısmı göze değen kısa bir tüp önermişti. Ancak kullanılabilir ilk lensler 1880'lerde, İsviçre'de geliştirildi. Bu kalın ve rahatsız cam lensler, göz yuvarlağının tamamını kaplıyordu. Yumuşak lensler 1971 yılında kullanıma girdi.

Mikroskop

İLK ORTAYA ÇIKIŞI: TEK MERCEKLİ BÜYÜTEÇ
BİLEŞİK MİKROSKOP: 1590, ZACHARIAS JANSSEN
20. YÜZYIL: ULTRA VE ELEKTRON MİKROSKOPLARI

Bilinen ilk büyüteçler, camın Mısır'daki icadından 1500 yıl kadar sonrasına, yani İÖ 2000'e ait, Girit ve Anadolu'dan çıkarılan iptidai merceklerdir. Yunan oyun yazarı Aristofanes ise İÖ yaklaşık 400'de, içi suyla dolu cam kürelerin varlığından söz eder. Sonraları Romalı gravürçülerin de aynı türden büyütme sağlayan camları kullanmış oldukları tahmin edilir. Ancak cilalı merceklerin ortaya çıkışı 13. yüzyılın sonlarını buldu. 14. yüzyıl ortalarında doğa felsefecileri böcekleri incelemek için tek mercekli, basit mikroskoplar kullanıyorlardı.

Hollandalı gözlük imalatçısı Zacharias Janssen, tek bir tüpün içine iki ve daha fazla mercek yerleştirerek daha büyük bir görüntü oluşturan bileşik mikroskobu 1590'da icat etti. Ancak renk sapması –nesnenin etrafını saran renk saçakları– bileşik mikroskobun 19. yüzyıl başlarına dek yaygın

olarak kullanılmasını engelledi. Sapma sorunu ancak bu dönemde giderildi. Tüm bunlar olurken ilk mikroskop uzmanlarından biri, bir diğer Hollandalı da tek mercek teknolojisini yepyeni boyutlara taşımakla meşguldü. Amatör bilimci Antoni van Leeuwenhoek (bkz. Paralel Tarih) olağanüstü güçlü mercekler üretti ve 17. yüzyıl sonlarında bakteribilim ve tekhücreliler biliminin öncülüğünü yaptı. Titizlikle denetlediği mercek taşılama ve merceklerle izleme yöntemlerinden yararlanan van Leeuwenhoek, "açık hava ortamında yer alan her çeşit suyun içinde hayvancıkların olabileceği"ni keşfetti. 18. yüzyılda mikroskop standlarının malzemesi ahşap ve deriden pirince dönüştü ve odaklama mekanizmaları daha da geliştirildi. Büyütme ise ultramikroskopun ortaya çıkışına dek (1903) yavaş gelişti. Bu mikroskop türü ışığı dağıtarak ışığın dalgaboyundan küçük nesneleri görebiliyordu. (Bir vakumun içine yüksek hızlı elektron demetleri fırlatan) elektron mikroskobu ise (1931) atom çapındaki nesnelerin görülebilmesini sağladı.

Teleskop

IŞIK KIRILMASI KONUSUNDA ÖNCÜ İSİM: EUKLEIDES, (İÖ 3. YY)
1600 BAŞLARI: GALİLEO AY, GEZEGENLER VE GÖKADALARI
İNCELEMELER İÇİN İLK TELESKOBUN KULLANDI

Merceğin İÖ henüz 2000'lerde bulunduğu ve ışık kırılması ve yansımalarına yönelik çalışmalarının İÖ en azından üçüncü

yüzyıla, yani Eukleides'in zamanına dek uzandığı düşünülürse, insanların teleskobun icadından önce iki merceği arka arkaya koyarak, uzak cisimleri yakınlaştırmış olma ihtimallerinin yüksek olduğu tahmin edilebilir. 11. yüzyıl Arap bilimcisi Ebu Ali el-Hasan bin el-Heysem'in parabolik aynalar ve büyüteçler üzerine yazdığı tezler Avrupalı optik araştırmacılarını etkiledi. Mercek ilmine kendisini adayan Rönesans âlimlerinden biri İngiliz düşünür Roger Bacon'du (yaklaşık 1220–1292). Bacon şunları söylemişti: "Dolayısıyla, olağanüstü uzak bir mesafeden... güneş, ay ve yıldızların görüntüsünü taşımak mümkündür."

Hollandalı gözlük imalatçısı Hans Lippershey, genellikle 1608'de teleskobu icat eden kişi olarak anılır ama aygıt daha önceden bilindiği için Lippershey patent alamadı. Bir sonraki yıl içinde teleskoplar Avrupa'nın dört bir yanına yayılmıştı. Bir İtalyan bilimci 1610'da birkaç adet teleskop üretti ve bu aleti göklere çeviren ilk büyük gökbilimci oluverdi. Galileo (1564–1642) sadece bir yıl içinde ayın yansıyan ışıkla parladığını ve üstünde kraterler, dağlar olduğunu, Samanyolu'nun yıldızlarla dolup taşıdığını, Jüpiter'in dört büyük uydusu olduğunu ve Venüs'ün evreleri olduğunu ve güneş etrafında döndüğünü keşfetti. Galileo'nun en büyük teleskobunun çapı 4,5 santimetreydi ve 33 çap katı büyütme yapabiliyordu. Bu teleskopla Galileo dünya merkezli evren kavramını altüst etti.

PARALEL TARİH

Leeuwenhoek

Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723) meslek hayatına, bilim merakı ve mercek taşılama hobisine sahip bir manifaturacı ve tuhafiyeci olarak başladı. Ancak zamanla hobileri tutkuya dönüştü ve van Leeuwenhoek 270 kat büyütme sağlayan, o zamana dek üretilmiş en gelişkin mercekleri imal etti. Bu sayede yepyeni dünyaların kapısını araladı. Van Leeuwenhoek bakteriler ve protozoaları, böceklerin ağız yapılarını, afidlerde (yaprakbiti) eşeysiz üremeyi, bitkilerin küçücük parçalarını, akyuvarları, kas yapısını ve köpek ile insan spermlerini inceledi ve çeşitli notlar aldı. Kendi spermini de incelemesinin ardından ahlaksızlıkla suçlandı ama çalışmaları sayesinde sperm hücrelerinin insan biçimli minik cüceler olmadığı anlaşıldı. Ardından van Leeuwenhoek kendiliğinden oluşum teorisini ortaya attı. Teoriye göre yaşam toz ve bozunmadan türüyordu.

Silahlar

Bu bölümde günümüzde mevcut silahların bazıları, birkaç geniş kategori altında ele alındı. Bugün piyasada çok çeşitli silahlar satılsa da bunların hepsi aynı atadan geliyor: 14. yüzyıl Avrupası'nın silahları ile yüzyıllar önce Asya'da geliştirilen karaburut. Bölüme dahil edilen en ilkel silah Taş Devri'nin başlarında kullanılan ok ve yay, en yeni silah ise (nükleer füzyon türü) bomba. İlginç noktalardan biri ise, yeni geliştirilen bir silahın her zaman eskisini devreden çıkarmamış olması; en azından ilk başlarda.

Ateşli Silahlar

BARUT İLK KEZ ÇİN'DE KULLANILDI, ONUNCU YÜZYIL
İLK ATEŞLİ SİLAHLAR: 1300'LERİN BAŞLARI, BATI AVRUPA
MİSKET TÜFEĞİ 19. YÜZYIL BOYU POPÜLERLİĞİNİ KORUDU

Ateşli silahtan önce onun ateşlemesini sağlayacak bir şeylerin bulunması gerekiyordu. Söz konusu patlayıcı, karabaruttu –güherçile, odunkömürü ve kükürt karışımı– ve karabarut da büyük olasılıkla henüz onuncu yüzyılda Çinliler tarafından havai fişeklerde kullanılmıştı. Karabarut önce Arabistan'a, oradan da 14. yüzyıl başlarında Avrupa'ya yayıldı. Burada insanlar kısa sürede karabarutu askeri amaçla kullanmanın yollarını aramaya başladılar. Arapların fişek fırlatan bambu ve demirden yapılmış silahları vardı.

Avrupa'da Berthold Schwarz isimli muhtemelen efsanevi bir Alman keşiş ve simyacının ilk piring

silahları yaptığı rivayet edilir. Her halukârda, 1325 yılına gelindiğinde büyük silahlar batı Avrupa'nın dört bir yanına yayılmıştı.

İzleyen 300 yıl içinde ateşli silah teknolojisi ağır adımlarla ilerledi çünkü namlusu yivsiz tabancalar ile sağı solu belli olmayan barut, silah işini tehlikeli hale getiriyordu.

Dolayısıyla uzun yay gibi daha güvenilir ve hatasız silahların kullanımı devam etti. Ayrıca Avrupa'nın muhafazakâr bakışı açısı da tüm alanlardaki gelişmeleri yavaşlatıyordu.

İlk tüfekler 1400'lerde ortaya çıktı. Bu fitilli tüfeklerin metal bir borusu vardı ve borunun içine yuvarlak bir mermi ile karabarut dolduruluyordu. Ardından silahı kullanan kişi, silaha bağlı fitili tutuşturuyordu. Tetik çekildiğinde fitil açık bir bölmede barutla temas ediyor, silah ateşleniyordu. Yaklaşık aynı zamanlarda askerler misket tüfeğini kullanmaya başladılar ki bunların arasında aşırı ağır olduğu için bir destek gerektiren arkebüz de vardı. İlk tüfekler hemen hemen 18 kg ağırlığında ve 180 ila 210 cm boyundaydı.

1500'lerde İtalya'da balistik biliminin gelişmesiyle birlikte silahlar önemli bir çalışma alanına dönüştü. Cephane, dönme hareketi, dolayısıyla hassasiyet kazandırmak için namlulara yiv eklenmesi girişimi henüz 1400'lerde gerçekleştirilmişti ama çabalar 1655'e dek başarıya ulaşmadı. Öte yandan misket tüfekleri, rahatlıkları dolayısıyla hassas yivli tüfeklerin ortaya çıkışından çok sonralara dek kullanımda kaldı.

Bomba

İLK BOMBALAR: TOP GÜLLELERİ

İLK BÜYÜK BOMBALI HAVA SALDIRISI: II. DÜNYA SAVAŞI
KULLANILAN İLK NÜKLEER BOMBALAR: JAPONYA, 1945

Tarihi yaklaşık 16. yüzyıla uzanan ilk bombalar topla ateşlenen içi barut dolu, dökme demir güllerle ve temasla birlikte patlardı. Bir süre sonra bombalara zaman ayarlı ateşleme fitilleri eklendi ve 1700'lerin sonlarında İngiliz topçu subayı Henry Shrapnel, havada patlayacağı tahmin edilen bir cephane türü olan, şarapnel kabuğunu icat etti. Bu bombanın içi kurşundan msket mermileriyle ve bir miktar karabarutla dolduruluyordu. Bomba patladığında etrafa saçılan parçalar geniş bir alanda yıkım yaratıyordu. İcat ilk kez 1804'te, Hollanda Guyanası'nda (Surinam) başarıyla kullanıldı. "Şarapnel" sözcüğü bundan sonra her tür bomba parçası için kullanılmaya başlandı.

Fitilli bombaların patlayıcı özelliği, 1812 Savaşı'nda, McHenry Kalesi'nin bombardmanı sırasında Francis Scott Key'e "havada patlayan bombalar" mısrasını kaleme alma ilhamını verdi; bu mısra ABD milli marşının bir parçasını oluşturdu.

Havadan ilk bombardıman, 1849'da Avusturya istilâsı altındaki Venedik 'te bir ayaklanma sırasında yapıldı. Avusturyalılar sıcak hava balonlarından bomba yağdırıyordu ama bombaların çoğu havada patlayarak az hasara yol açıyordu. Benzeri şekilde I. Dünya Savaşı bombardımanlarının da etkisi büyük olmadı. Elle atılan bombalar ya da daha büyükleri, hedeflerini nadiren buluyordu. Bunun ardından II. Dünya Savaşı ve son derece yıkıcı yoğun bombardımanlar geldi. Almanlar da Müttefikler de yangın

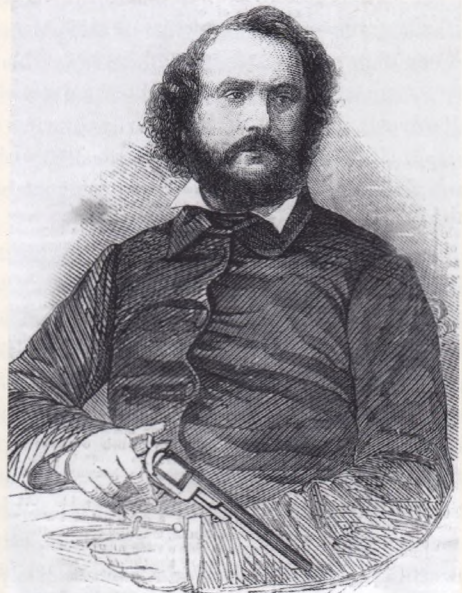
bombaları ve diğer türdeki bombalarla şehirleri yerle bir etti. Almanlar savaş sırasında radyo dalgaları ile kontrol edilen bombaları geliştirdiler ve Britanya da 11 tonluk devasa "Grand Slam" (Büyük Vuruş) adlı bombayı yarattı. Toplamda ABD Almanya'ya 1,5 milyon tondan fazla bomba attı.

1945'te Hiroşima ve Nagazaki'nin atom bombalarıyla yerle bir olması sonucu II. Dünya Savaşı sona erdi ve dünya hızla nükleer çağa girdi. 1950'ler nükleer füzyon ile işleyen, daha da ölümcül hidrojen bombasının doğuşuna tanıklık etti.

PARALEL TARİH

Samuel Colt

1814 Connecticut doğumlu Samuel Colt 16 yaşında açık denize gönderildi. Gemide kendisine ahsap bir revolver yonttu ve 1835'te patentini aldı. Colt'un revolverinde horozun her çekilişle birlikte dönen bir revolver topu vardı. Silahları için pazar bulmayı başaramayan Colt, dikkatini başka icatlara yoğunlaştırarak, ilk uzaktan kumandalı patlayıcıyı geliştirdi; bir deniz mayını. Revolverinin Meksika Savaşı'nda değerini kanıtlamasının ardından, 1847'de silah imalatına başladı. Hartford'da muazzam bir silah fabrikası inşa eden ve seri üretim hattı yöntemlerini geliştiren Colt, zamanının en zengin adamlarından biri oldu.

19. yüzyıl silah tasarımcısı ve imalatçısı Samuel Colt, kendi tasarımlarından biriyle poz veriyor.

Ok ve Yay

KULLANIMI TARİHÖNCESİNE UZANIR

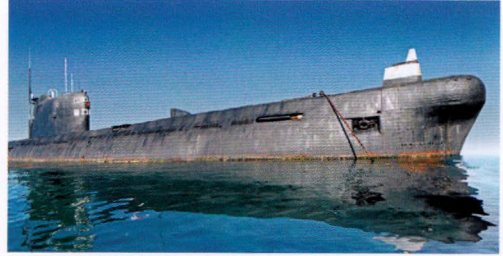
İLK YAYLAR AĞAÇ, FİLDİŞİ, BOYNUZ YA DA HAYVAN DERİSİ
OKÇULUK ANTİK MİSİR VE YUNAN'DA POPÜLERDİ

İlk okçular, ok başı malzemesi olarak çakmaktaşını kullanan Paleolitik insanlardı. Yay ve ok kullanımına yönelik ilk kayıtlar ise antik Mısırlılara ait. Bundan yaklaşık 5000 yıl önce Mısırlılar hem avlanma amacıyla, hem de askeri amaçla ok kullanıyorlardı. Ortaçağ'da da Avrupalıların ve Akdeniz civarında yaşayan halkın tercih ettiği silah ok ve yaydı. Çinliler ve Japonlar ise okçuluğu daha da uzun süre devam ettirdiler.

Antik dönem Japonları kimi zaman yaylarını güzel oymalarla süslediler. Kısa yaylar, ağaçtan ve fildişinden yapılıyor, ağaç yayların boyu bazen iki buçuk metreyi buluyordu. Kuzey Amerika Yerlileri ağaçtan yay yapar, kas teliyle tuttururlardı. Yay telinin malzemesi de değişiklik gösterirdi. İlkel kültürler kas teli, deri ve bambu kullanırlardı; ilk Araplar moher ya da ipeği tercih ederdi; ortaçağ İngilizleri yaylarını kenevir ya da ketenle bağlarlardı. Jamestown'daki İngiliz yerleşimcileri 1600'lerin başlarında bir Powhatan ok yapımcısının, tek bir oku bir günde yaptığını kaydetmişlerdi. Dolayısıyla düşmandan zaptedilen okları kırmak etkili bir savaş taktiği idi. Elbette İngilizler ateşli silahları olduğu

için, Powhatan'larınsa böyle silahları olmadığı için bölgeye yerleşebildiler.

Yaylı tüfek, ya da arbalet (Latince'deki *arcus*, yani "yay" ve *ballista*, yani "ok" sözlerinden gelir) Avrupa'da yaklaşık onuncu yüzyılda kullanılmaya başlandı ve bir süre kıtanın en korkulan silahı oldu. Tüfegin kısa ve metalden yapılma okunun genellikle tele bağlı bir mekanizması vardı ve mekanizma elle tetiklenirdi. Yaylı tüfekle fırlatılan oklar veya küçük mızraklar, zincir zırhlara saplanabilir ve 300 metre kadar yol alabilirdi. Uzun yayın kullanımı ise yaylı tüfeg'e göre daha kolaydı ve uzun yay çoğu durumda tercih edilen silahtı. 1415 tarihli Agincourt Muharebesi'nde 5000 kadar uzun yay okçusu, sayısı 20.000'i geçen Fransız ordusunu yendi.

Denizaltı

İLK DENİZALTI: 1620'LER

HOLLANDALI MUCİT CORNELIUS DREBBEL

İLK BÜYÜK SAVAŞ KULLANIMI: ALMANLAR, I. DÜNYA SAVAŞI

Denizaltı, tam anlamıyla suyun altına batıktan sonra bağımsız olarak çalışabilen bir deniz aracıdır. İnsanlar 16. yüzyıldan itibaren verimli işleyebilecek denizaltı projelerinin üzerinde çalışmaya başladılar. 1500'lerde İngiliz William Bourne, yüzen bir geminin su altında nasıl çalışabileceğini açıklamayı denedi ama teorisi başarılı bir icada dönüşmedi.

Düşman gemisine saldıran ilk faal denizaltıyı 1776'da, Amerikalı David Bushnell üretti. Bushnell'in Kaplumbağa adlı aracını ilk kumanda eden kişi Astsubay Ezra Lee idi. Astsubay Lee 7 Eylül'ün erken saatlerinde sualtı aracını, teknesinde bir delik açıp içini bir fiçı barutla doldurabi-

lecek kadar H.M.S Eagle'a (New York limanında demirli bir Britanya gemisi) yaklaştırmaya çalıştı. Lee deliği açamayıp, yön duygusunu kaybederek su üstüne çıksa da, bu girişimiyle tarihe geçti.

Suya tam olarak batabilen bir denizaltının düşman aracına saldırı yapabilmesi için birkaç yüzyıl ve çeşitli girişimleri geride bırakmak gerekti. Nihayet 1898'de Fransız Gustav Zede hem sualtında çalıştı hem de demirli bir savaş gemisine başarıyla saldırdı. Denizaltı araçlarının rol oynadığı ilk büyük çatışma I. Dünya Savaşı'ydı.

Denizaltılar II. Dünya Savaşı'nda da stratejik önem kazandılar.

Bu noktada deniz muharebesinin çehresi, bu yeni araçlarla temelden değişti.

Denizaltıların önemli yeni rolünden dolayı, sonar ve radar gibi yeni aygıt ve teknolojiler terminolojiye katıldı. Denizaltılar ayrıca, araştırma, turizm ve kurtarma çalışması gibi askeri olmayan pek çok amaç için de kullanıldı.

Tank

İLK KULLANIMI: I. DÜNYA SAVAŞI

İLK BÜYÜK TANKLI İSTİLA: ALMAN BLITZKRIEG İSTİLASI, 1939
PANZER: ALMAN SİLAHLI BİRİMİ YA DA TANK BÖLÜĞÜ

1900'lerin başlarında birkaç silahlı ve zırhlı araç üretildi ki bunlara 1904'de Avusturya'da imal edilen taretli bir araba da dahildi. Ancak zırhlı bir savaş aracı üretme güdüsü I. Dünya Savaşı'na dek harekete geçmedi. Muazzam bir savaşın ufukta

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Miğfer İlk Etiyopyalılar savaşa giderken kafalarına, yele ve kulakları duran at kafatası takarlardı. Asurlular ve Perslerin demir ve deriden yapılma miğferleri vardı. Yunanlılar sivri tepeli bronz miğferler kullanırlar, böylece başa gelen darbeyi savuştururlardı. En gelişkin ve koruyucu miğferleri ise Romalı gladyatörler giyerdi. Bu miğferlerin geniş bir siperliği, tacı ve vizörü vardı.

görünmesiyle birlikte, erzağı ve birlikleri siperlerin, engebeli arazinin ve dikenli tellerin üzerinden taşımının zorluğuyla yüzleşildi. Artık yeni türde bir aracın geliştirilmesi için gerekli teknoloji de mevcuttu. 1915'te Britanya bir zırhlı araba gövdesini, telaşla traktör şasisinin üstüne lehimleyiverdi. "Big Willie/ Koca Willie" denilen daha büyük bir model ise Britanya Ordusu tarafından onaylanarak 100 adet sipariş aldı. Aynı sıralarda Fransa da benzeri şekilde 400 kadar tank ürettiyordu.

Savaş alanında boy gösteren ilk tanklar bir Britanya tümenine aitti, tankların boy gösterdiği savaş ise 1916, Somme Savaşı'ydı. Bu tanklar yavaş (saatte yaklaşık 6,5 km) ve etkisizdi ama bir sonraki yıl Cambrai'de yeniden geliştirildiler ve kararlı bir atılım gerçekleştirdiler. Artık tank çağı başlamıştı. Savaşın sonuna gelindiğinde Fransa 3900, İngiltere ise 2700 adet kadar tank üretmişti. Bir ülke vardı ki yalnızca 20 adet tank üretebilmişti ama 21 yıl içinde tank birlikleriyle II. Dünya Savaşı'nı başlatacak bir dizi ani zaferi elde edecekti. Konsantre panzer birlikleri biçiminde organize edilen 3200 tankıyla söz konusu ülke, yani Almanya 1939'da Polonya'yı işgal etti. Ani baskın Polonyalıları hazırlıksız yakalamıştı ve ülke bir ay içinde teslim oldu. Daha da ani baskınların kurbanları bir sonraki yıl işgale yenik düştü; Norveç, Danimarka, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda. Ancak en şaşırtıcı zafer, yüzyıl başında dünyanın en hakim güçlerinden biri olan Fransa'ya karşı elde edilen zaferdi. Mayıs başından itibaren hava destekli panzerler Fransa'ya girdi. Haziran ortasına gelindiğinde Paris düşmüştü. 1941'de Almanlar Ruslar'a karşı da aynı zaferi kazanmanın eşğine geldiler. Panzer birlikleri gürleyerek ilerlerken, yüz binlerce Sovyet birliğini yakıp yıktı. İki saldırı girişiminden ikincisinde Almanlar, Moskova merkezinin 29 km yakınına kadar sokulmuşlardı ki amansız Rus ordusu onları geri püskürttü.

Tıp

Bugün bir muayenehane ya da hastaneye giderseniz mutlaka bir ateş ölçer, stetoskop ya da röntgen cihazıyla tetkikten geçersiniz. Bu standart aletler yalnızca 17, 19 ve 20. yüzyıllardan bu yana kullanılıyor. Teşhis ve tedavi amaçlı cerrahi müdahalelerin tarihi ise çok daha eskilere uzanıyor ve bu tarih Taş Devri insanların baş ağrısını gidermeye yönelik tuhaf bir uygulamayla başlıyor. Söz konusu ilk ameliyatların başarısını tahmin etmekten öteye gidemesek de burada Dr. René-Théophile-Hyacinthe Laënnec (göğüs tıbbının kurucusu) ve fizikçi Wilhelm Röntgen'e (x-ışınlarının mucidi) teşekkür edebiliriz.

Termometre

CIVALI TERMOMETRE: 1714, GABRIEL FAHRENHEIT
LATİNCE'DEKİ "THERMO" (SICAKLA İLGİLİ), "METRUM"
(ÖLÇÜM) SÖZCÜKLERİNDEN GELİR

1 500'lerde bilim insanları bir sıvı ya da gazın hacmindeki değişimlere, orantılı sıcaklık değişimlerinin de eşlik ettiğini fark ettiler. Bu değişimleri hatasız ölçmek için termoskoplar geliştirdiler. Bunların en basiti, bir ucu bir şişe suyun içine giren cam tüplerdi. Sıcaklıktaki artış sonucu tüpün içindeki hava genleşiyor, genleşen hava, su sütununu alçalmaya zorluyordu. Galileo yaklaşık 1600'de sıvı olarak yine su kullandı ve bir termometre icat etti. İçinde alkol, üstünde dereceler olan kapalı tüp biçimindeki termometreyi ise 1641'de Toskana grandükü icat etti ve 1644'te İngiliz bilimci Robert Hooke başlangıç noktası sıfır olan bir termometre geliştirdi.

Güvenilir sıcaklık ölçeği ise Alman fizikçi Gabriel Fahrenheit'ı bekledi. Fahrenheit 1714'te civalı termometreyi icat etti. Fizikçi ayrıca bugün de

kullanılan Fahrenheit ölçeğini oluşturdu. Fahrenheit suyun donma noktasını 32 derece ve kaynama noktasını bunun 180 derece üstü, yani deniz seviyesinde 212 olarak belirledi.

Fizikçi ayrıca (yüksek rakımda olduğu gibi) azalan atmosfer basıncının, kaynama noktasını düşürdüğünü de gözlemledi.

Termometreyi donma ile kaynama arasında 180 derece olacak şekilde ayarlamak pek çok bilimsel araştırma açısından anlamlı olsa da, diğer alanlarda anlamlı değildi. Tam olarak 100 derecelik -donma noktası 0, kaynama noktası 100- bir ölçeği öneren kişi ise 1742'de İsveçli gökbilimci Anders Celsius oldu. Yeni santigrat, ya da Celcius ölçeği 18. yüzyıl sonlarında Fransa'da ve 1940'larda da uluslararası bilim camiası tarafından metrik sistemin parçası olarak benimsendi.

PARALEL TARİH

Lord Kelvin

On dokuzuncu yüzyılın en enerjik ve parlak zekalı bilimcilerinden biri olan William Thomson, Lord Kelvin (1824-1907), 1848'de yeni bir sıcaklık ölçeği geliştirdi. Ölçek mutlak sıfırla (ya da 0 kelvinle) başlıyordu ve bu bir maddenin atomlarının ısı ya da enerjisinin olmadığı derecedeydi. Bu teorik dereceye, yani -273,15°C'ye, manyetik kuvvetle oluşturulan, neredeyse kusursuz bir boşlukta bile ulaşılamadı. Bir mühendis ve fizikçi olan Kelvin, 600'den fazla makale yayımladı, 70 icadın patentini aldı ve 1866 yılında ilk transatlantik kablunun döşenmesine gözetmenlik etti. Aynı yıl kraliçe Victoria'dan şövalye unvanını alan Lord Kelvin 1892 yılında, İskoçya, Largs Baronu Kelvin unvanını kazandı.

Stetoskop

YUNANCA'DAKİ "STETOS" TAN (GÖĞÜS) GELİR
İCAT EDEN: RENÉ-THÉOPHILE-HYACINTHE LAËNNEC
İLK MODERN BİLEŞİK STETOSKOPLAR: 1902

Çoğu insanın doktor denildiğinde aklına ilk olarak beyaz gömlekli, boynuna stetoskop asılı bir kadın ya da erkek gelir. Kardiyovasküler hastalıkların teşhisinde hâlâ en yararlı aygıt olan stetoskop ayrıca bağırsaklar, damarlar ve atardamarlar hakkında da bilgi sağlayabilir.

1800'lerin başlarına dek hastanın kalbini dinlemenin tek yolu, kulağı hastanın göğsüne ya da sırtına yaslamaktı.

1816 yılında torasik (göğüs) tıbbın babası, Fransız hekim René-Théophile-Hyacinthe Laënnec (1781-1826), aşırı kilolu bir genç kadını yine bu yöntemle muayene etmeye hazırlanıyordu.

Fransız hekim belki de utanarak ya da sadece doğru dinleme yapamayacağından endişelenerek, tereddüte düştü.

Bunun üzerine bir tomar kâğıdı alarak kıvırdı ve silindirik biçimine getirdi. Ardından kâğıdın bir ucunu kadının çıplak göğsüne, diğerini kendi kulağına dayadı.

Daha sonra, "Kulağımı doğrudan göğüse koy-

duğumda duyduğumdan çok daha net bir ses duyunca çok şaşırmıştım" diye kayıt düştü.

Laënnec yaklaşık üç yıl içinde otuz santim uzunluğunda bir tahta boru biçimindeki (Yunanca'daki *stethos*, "göğüs"ten gelen) stetoskobu tasarlayıp imal etmeye başladı.

İlk bileşik stetoskoplar 1902'de çıktı; hem kulaklık hem de diyafram parçalarını içeren bu stetoskopla alçak ve yüksek tonlu sesler duyulabiliyordu.

Laënnec, çalışmalarını "De l'auscultation médiate" başlıklı kitabında yayımladı (1819). 1822 yılında Collège de France'de profesörlüğe atanan Laënnec, 1823'te, Paris, Hôpital de la Charité'de hekimlik yapmaya başladı. Laënnec 45 yaşında kendisinin uzmanlaştığı bir hastalık olan tüberküloz nedeniyle yaşamını yitirdi.

X-ışını

KISA DALGABOYU VE YÜKSEK FREKANSIN
ELEKTROMANYETİK RADYASYONU 1895'TE KEŞFEDİLDİ,
WILHELM CONRAD RÖNTGEN

Alman fizikçi Wilhelm Conrad Röntgen (1845-1923) 1895'te katot ışık tüpü içinde elektrik akımı deneyi yaparken tuhaf bir fenomenle karşılaştı. Odanın karşı ucunda bir floresan kimyasal ışıldamaya başlamıştı. Tüpün içinde oluşan elektronlar bir şekilde odanın öbür ucuna gitmiş ve kimyasalla etkileşime girmişti. Ayrıca elektronlar yalnızca camın içinden geçmekle kal-

mamış, ahşabın, kâğıdın, alüminyumun ve diğer malzemelerin de içinden geçmişti. Tam olarak anlayamadığı bir şeye isim vermek istemeyen fizikçi “X ışını” adını kullandı. Işınım görünüşte ışık gibi davranmadığından fizikçi ilk başta onun elektromanyetik tayfın bir parçası olduğunu anlayamadı. Elektromanyetik tayfın varlığı ancak 1864’te ileri sürülmüştü.

1880’lerin sonlarında keşfedilen radyo dalgaları en uzun dalgaydı (en düşük enerji), ardından kızılötesi ışınlar, görülebilir ışık ve morötesi ışınlar geliyor, dalgaboyu morötesi ışınlardan kısa olan X-ışınları ise tayf üzerinde morötesini takip ediyordu. (En kısa dalgaboyuna sahip gama ışınları, 1900’de tayfın sonuna eklendi.)

Tüm diğer elektromanyetik enerji ya da ışıınımlar gibi, X-ışınları da güneşten doğal olarak gelir. Bu ışıının büyük bölümü atmosfer tarafından engellenir. Ancak Röntgen’in keşfi X-ışınlarının suni olarak da yaratılabileceğini ve yararlı amaçlar için kullanılabileceğini ortaya koydu.

Cerrahi

ANTİK DÖNEM CERRAHİ UYGULAMALARI: TREFİNASYON, KIRIK KEMİKLERİ OTURTMA, YARALARI DAĞLAMA ORTAÇAĞ CERRAHLARI AYNI ZAMANDA BERBERDİ

Bilinen ilk ameliyat türleri arasında Paleolitik insanların trefinasyon uygulaması yer alır. Bu uygulamaya göre kafatasına bir delik açılır. Amaçsa büyük olasılıkla baş ağrısına, epilepsiye

ve diğer hastalıklara yol açan kötü ruhları savuşturmaktır. Tarihöncesi insanlar ayrıca kırık kemikleri oturtmak için tahta parçasıyla bağlardı.

İlk medeni toplumlar yaraları dağlar ve sünnet yaparlardı. Antik Çin ve Mısır halkında ise cerrahi sanat gelişmişti. Tıbbın babası Hipokrat’ın (yaklaşık İÖ 460–377) döneminden itibaren bu sanat Yunanlılar’da da gelişmeye başladı.

Hindular ise savaşta kesilen burun ve kulaklar üzerinde, estetik cerrahi dahil, çeşitli ameliyatlara yapıyorlardı.

Papanın 13. yüzyıldaki müdahalesine dek, ortaçağ boyunca cerrahi operasyonlar rahipler tarafından yapıldı. Bu tarihten sonra ameliyat edilmesi gereken hasta bir berberi ziyaret etmek durumundaydı. Berberin görevi tıraştan basit operasyonlara dek uzanıyordu. Berber–cerrahların temel görevlerinden biriye kan akıtmaktı.

Bunun için hastanın damarı açılıyor, yarım ya da bir litre kadar kan akıtılıyordu. Uygulama bir antik Yunan inancına dayanıyordu.

İnanca göre hastalıklara dört vücut sıvısından biri neden oluyordu; kan, balgam, sarı safra (öfke) ve siyah safra (melankoli). İngiltere’deki hekimler bazen iyileştirici anlamında, “sülük” diye anılırlardı; hekimler bu adı, kullandıkları kan emici solucanlardan almışlardı.

En etkili ilk cerrahlardan biri Amroise Paré adlı bir Fransız’dı. Dört kralın hekimliğini yapan Paré, çok sayıdaki teziyle, kan damarlarını sıcak yağla dağlama yerine bağlama yönündeki uygulamasıyla ve yaraları şarap ve suyla temizlemesi nedeniyle modern cerrahinin babası olarak tanındı. İngiltere’de Londra Berber Cerrahlar Cemiyeti 1540’ta kuruldu; cemiyet cerrahiye bazı standartlar getirerek, 1700’lerin İngiltere Cerrahlar Kraliyet Koleji’nin öncülü oldu.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Berber Çubuğu Berberlerin sembolü olan kırmızı-beyaz şeritli çubuk, ortaçağ döneminin berber-cerrahlarıyla ortaya çıktı. Kan akıtılma ihtiyacı olan hasta, damarının şişmesi için bir çubuğu sıkıca tutardı. Çubuk kan lekelerinin görülmemesi için kırmızıya boyanır, beyaz sargı beziyle sarılarak, reklam niyetine dışarı asılırdı.

Antibiyotik

ÜRETİLEN İLK ANTİBİYOTİK: PENİSİLİN, 1941

BAKTERİYAL ENFEKSİYONLARI TEDAVİ EDER

İLGİLİ OBJELER: ANTİBAKTERİYEL SABUN VE DETERJANLAR

Antibiyotiğin tanımı oldukça basittir: Başka bir organizmaya karşı yıkıcı özelliği olan bir organizmanın ürettiği kimyasal madde. Antik Mısırlılar yaranın üstüne bal koyarlardı çünkü balın yapışkan yapısı bakterileri uzak tutan doğal bir yalıtım sağlamakla kalmaz, aynı zamanda hidrojen peroksit içeren bal, kan zehirlenmesine karşı iyileştirici antibiyotik görevini görürdü. Diğer toplumlar da açık yara üstüne ekmek ya da kek koydular çünkü (nedenini tam olarak bilemeden de olsa) maya bazlı gıdaların üstünde doğal olarak oluşan penisilini kışkırtıcı de bakteriyel savaştığını öğrenmişlerdi.

19. yüzyılda bilimciler mikropların hastalıklar üzerindeki etkisini anlama yolunda muazzam adımlar attılar. 1871'de İngiliz Joseph Lister, belli bazı küfleri içeren idrar numunelerinin belli bakteri türlerine karşı direnç geliştirdiğini keşfetti.

Ancak Fransız Louis Pasteur'un 1877'deki *Bacillus anthracis* kültürleriyle yaptığı deneylere dek, bakterilerin hastalıklara yol açabileceğini tam olarak anlamadılar. Söz konusu deneylerden elde edilen bulguların bir meyvesi de Alexander Fleming'in 1929'da penisilini bulmasıydı. Derbenderliğiyle ünlü bu İskoç'un tatile giderken açık havada unuttuğu stafilokok bakterisiyle dolu petri kabının içinde özgürce gelişen bir küftü penisilin.

Penisilinin mucizevi bir ilaç olduğu kısa sürede anlaşıldı ve bugün de bu ilaç etkisini sürdürüyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Forseps Doğumda ilk kez forseps kullanan isimler, İngiltere'ye göç eden Fransız Huguenotları, Chamberlain (Büyük Peter ve Küçük Peter) kardeşlerdi. Tam olarak bilinmeyen nedenlerden dolayı Chamberlain Ailesi icatlarının biçim ve işlevini üç nesil boyu saklı tuttu. 1734 yılında forseps, bir kitapla birlikte açığa kavuştu: "Ebelik Vakaları".

Ancak talep büyüdükçe, penisilinin tesiri azalıyordu. Çok miktarda üretimi olanaklı kılmak için yapılan formül değişiklikleri, bakteri küfe karşı direnç geliştirdiğinden, aynı zamanda penisilinin etkisini azaltıyordu. Bakteriler geliştikçe tüm antibiyotikler etkilerini yitirebilirler. 1950'ler ve 1960'larda, aureomisin, kloromisin ve streptomisin dahil, çok sayıda yeni antibiyotik sınıfı keşfedildi. 20. yüzyıl ortalarından bu yana daha az sayıda antibiyotik ilaç sınıfı bulunmuş olsa da, halihazırda bilinenler hâlâ hastalıklara karşı dünya çapındaki savaşta önemli rol oynamayı sürdürüyor. Bilim insanlarıysa dirençli hastalık türlerine karşı yeni antibiyotikleri araştırma ve geliştirme çalışmalarını devam ettiriyorlar.

Hamilelik Testi

İLKEL ÖRNEKLERİNİN TARİHİ MISIR'A DEK UZANIR, İÖ 1350
HORMON TESTLERİ 1900'LERİN BAŞLARINDA GELİŞTİRİLDİ
EVDE YAPILABİLEN İLK HAMİLELİK TESTLERİ: 1977

Bir kadının hamile olup olmadığını belirlemeye yarayan testlerin geçmişi İÖ en az 1350 yılına dek uzanır. Bu döneme ait bir Mısır papirüsünde tanımlanan hamilelik testine göre kadın buğday ve arpa tohumlarının üzerine idrarını yapar. Eğer arpa büyürse kadın erkek çocuğa hamiledir, buğday büyürse de kız çocuğa. İkisi de büyümese kadın hamile değildir. Bu yöntemle gerçekleştirilen 1963 tarihli bir test, konunun yalnızca kehanetten ibaret olmadığını ortaya koydu; hamile kadınların idrarı yüzde 70 oranında bitkilerin yetişmesine yardımcı oluyordu. Mısır halkının diğer teşhisleri

arasında, olağandışı renk değişimleri olup olmadığına bakmak için kadının meme ucu derisinin incelenmesi ve kadına, bir oğul doğurmuş olan kadının sütünün içirilmesi de yer alıyordu; sütü içen kusarsa hamilelik doğrulanmış oluyordu.

Ortaçağda “idrar kâhinleri” idrarın rengine bakarak hamileliği haber verdiler; üstü bulanık soluk sarı renk, hamilelik anlamına geliyordu. Bir diğer test için idrar şarapla karıştırıldı. Alkolün bazı proteinlerle tepkimeye girdiği düşünülürse bu test belki de başarılı olmuştu. 19. yüzyıl bilimcileri kesin yanıtlar için dikkatlerini mikroskoba çevirdiler ama hormonlar ancak 1900’lerin başlarında tespit edilebildi. Araştırmacılar insan koryonik gonadotropin (hCG) hormonuna yalnızca hamile kadınların idrarında rastlandığını keşfettilerinde, bu hormonu tespit edecek tahlil yöntemlerini geliştirdiler.

Bir tavşana hCG hormonu içeren idrar enjekte edildiğinde hayvanda 48 saat içinde yumurtlama oluşuyordu. Ovülasyonu belirlemenin tek yolu ise tavşanı öldürmekti; (İngilizce’deki) “tavşan öldü” sözü de buradan gelir. Tavşan her durumda öldüğü için, daha ucuz ve insani test yöntemleri geliştirildi.

1960’lar ve 70’lerde bilim insanları immünolojik hamilelik testlerini geliştirdiler; testin içindeki antikorlar, eğer mevcutsa hCG ile özel bir tepkimeye giriyordu. Tüm bu testler daha yüksek doğruluk, mahremiyet ve basitlik kazandırılacak şekilde geliştirildi ve 1977’de ilk evde yapılan hamilelik testi yaklaşık on dolara satıldı.

Ev tipi hamilelik testleri giderek geliştiler ve kullanımları da giderek kolaylaşıp, hızlandı. Bugün pek çok test çeşidi, gebeliğin başlangıcından sonraki birkaç gün içinde doğruluk oranı yüksek sonuçlar sağlıyor. Ancak doktorlar, ev tipi testlere karşın, hastalarının hamileliklerini, hata payı çok düşük olan kan testiyle doğrulatmalarını istiyor.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Damlalık Bu küçük ve oldukça kullanışlı alet sıkça kullanılan laboratuvar aleti pipetten geliştirildi. Pipet, ya da akıtıcı, belli ölçüdeki sıvıyı bir yerden bir yere taşımakta kullanılır. Lastik ampul kapaklı damlalıklarsa sıvı ilacı şişeden kaba ya da şişeden ağza aktarmak için kullanılır.

Sonogram

SES DALGALARI, YA DA ULTRASONLA
VÜCUDUN İÇ KISMININ GÖRÜNTÜLENMESİ
ÖZELLİKLE DOĞUM ÖNCESİ MUAYENELERDE KULLANILIR

Bebek bekleyen anne baba için en heyecanlı anlardan biri, ana karnındaki bebeğin sonogramını gördükleri andır. Büyümekte olan bir fetüsü görmenin tek yolu olan sonogram resimleri, insanda bir tür huşu uyandırır.

Sonogram, ultrason teknolojisiyle elde edilen görüntünün okunmasıdır. Ultrason saniyede 20.000 defa veya üstünde titreşen ses dalgalarının yarattığı enerjidir. Bu frekans insan kulağının işitme sınırının çok ötesindedir.

Transdüser (güç çevirici) adlı bir cihaz ses dalgalarını alarak onları yeniden ultrason makinesine aktarır ve dalgalar burada dijital görüntülere dönüşür. Bu görüntüler söz konusu makine ve resimlerin kullanımı ve yorumu konusunda eğitilmiş teknisyenler tarafından “okunur”.

Ultrason su altında ses dalgası kullanma yoluyla mesafe belirlemeye yarayan iki sisteme çok şey borçludur: sonar (ses yönelim ve uzaklık tayini) ve radar (radyo tespiti ve uzaklık tayini). Temelde ultrason makinesi bir tür teşhis amaçlı sonar görevi görerek, teknisyenin insan bedeninde bir yerden bir yere “yönmesini” sağlar ve makinenin sinyallerine “tepki” veren noktaları tespit eder. Bu tepkiler ise

ultrason makinesinin onları dijital görüntüleme ile insan yorumuna elverişli biçimde sergilemesini sağlayan radar sayesinde görüntülenir.

Ultrason teknolojisi ilk kez 1940'larda, ABD'de, Maryland, Bethesda'daki Ulusal Denizcilik Tıp Merkezi'nde çalışan Dr. George Ludwig tarafından kullanıldı. Ancak ne Ludwig ne de çağdaşları ilk başta ultrasonu hamilelerde kullandılar. Cihazın ilk uygulamaları (bir tümörü ya da hamileliği) bulmak ve teşhis etmekten çok, hasarlı kas dokusunu iyileştirmek ve stres altındaki temel organları (örneğin, mide ülserleri) yatıştırmak için, ısı ve yüksek frekanslı dalga kullanımına yönelikti.

Bugün doğum alanında yaygın biçimde kullanılsa da, ultrasonun tek modern kullanımı bununla sınırlı değildir. Tümörlerin belirlenmesi, hatta tedavi edilmesinden, diş temizliğine, katarakt tedavisine, hatta yağ emme işlemine dek bu teknolojinin çeşitli uygulama alanları mevcuttur. Ancak bunların hiçbirisi bir bebek kafasının siyah-beyaz fotoğrafı kadar heyecanlı ve ilham verici olamaz.

Ebelik

MESLEĞİN TARİHİ ANTİKÇAĞA DEK UZANIR
ORTAÇAĞ'DA KALDIRILDI, 17. YÜZYILDA YENİDEN CANLANDI
EBELİĞİN YERİNİ BÜYÜK ORANDA HASTANE BAKIMI ALDI

İngilizce'deki *midwife* (ebe) sözü "kadın ile" anlamına gelir ve birden fazla kadının yaşadığı çağlardan beri kadınlar hamilelik ve doğum sırasında birbirlerine yardım etmişlerdir. Bu rolün toplumsal ve kültürel olarak yaptırımı dönüştürüldüğünü biliyoruz: İncil birkaç yerde ebelere gönderme yapar ve antik Yunan'da da

PARALEL TARİH

Ameliyat için Temizlenme

Ameliyattan önce el yıkama alışkanlığını ilk yerleştiren kişi Dr. Ignaz Semmelweis'di. Semmelweis öğrencilerinden hastaları muayene etmeden önce ellerini antiseptik klorid solüsyonu ile yıkamalarını talep etmişti. Semmelweis'in sihi rejimi çocuk doğumundaki ölüm oranını yüzde 18'den yüzde 1'e indirdi. Yaklaşık aynı zamanlarda Louis Pasteur'un deneyleri de bakteriler ile hastalıklar arasında bir bağlantı olduğunu kanıtladı. Bunun üzerine Londra'da Joseph Lister, bugün ameliyat odasına girmeden önce tüm cerrahların yaptığı üzere, "ovarak temizleme" alışkanlığını temel alan bir antiseptik cerrahi sistemi geliştirdi.

ebenin, doğum yapmış bir kadın olması zorunluluğu vardı. Paris'teki ebelerin henüz 1500'lerde bir sınavı geçmeleri gerekirken, İngiltere'de bu uygulama 20. yüzyılın başına dek benimsenmedi. Tıpkı İngiliz muadilleri gibi kolonyal dönemin ve sonrasının ebeleri de tıbbi metinlere, eğitime ya da gerekli malzemelere sınırlı erişime sahipti ya da çoğu zaman buna bile sahip değildi. Dr. William Shippen 1765'te, Philadelphia'da ebeler için ilk eğitim kursunu açtığında fazla katılım sağlanmadı. Bunun birkaç nedeni vardı ama en önemlisi, o dönemde (ve şimdi) çoğu ebenin doğumun sınıfta eğitimden çok, deneyimle öğrenilen doğal bir süreç olduğuna inanmasıydı.

19. yüzyılda tıbbi eğitimin gelişmesi ve (hijyen ile hastalık önleme arasındaki ilişki gibi) yeni keşifler sonucunda, ABD ve Avrupa'da (neredeyse tamamı erkek olan) eğitilmiş hekimlere duyulan saygı ve sunulan yetki arttı.

Ebelik şiddetle gereksinim duyulan, ancak çocuk doğumu konusunda deneyim ve bilgelikle gelen pek çok "eski usul" alışkanlığı gölgede bırakan bilimsel gelişmelerin kurbanı oldu.

Bu alışkanlıklardan biri de doğum sancısı sırasında sırtüstü pozisyona getirmek yerine kadının oturmasına, ayakta durmasına ya da bir yere yaslanmasına izin vermektir.

Otomatik sezeryan kesileri, dahili cenin izleme ve hafif anestezi gibi yöntemler kadınların ebe istemeye başladığı 1970'lerde uygulamaya girdi ve bu tarihlerde yeni ve güvenilir eğitim kursları ve gruplar ebeleri destekledi.

Ekonomi

Para hemen herkesin ilgisini çeken bir konudur. Peki bugün kullandığımız para birimi ve kredi sistemini nasıl geliştirdik? Görünüşe bakılırsa ekonomimiz antik Babil ekonomisiyle ortak özellikleri paylaşıyor. Ancak bizler takas anlaşmalarında kil tabletleri işaretlemek yerine, nakit borçlarımızı kaydededen makinelerden plastik kartlarımızı geçiriyoruz. Elektronik işlemler bugün pek çok durumda kâğıt ya da bozuk para alışverişinin yerini almış olsa da, temel ilkeler binlerce yıldır değişmedi. Bu bölümde paranın köklerini, çeşikleri, kredi kartlarını, ATM'leri ve benzeri başlıkları inceliyoruz.

Para

İLK ÖRNEKLER: METAL, DENİZ KABUĞU, BONCUK, KEMİK
İLK KEZ STANDARTLAŞTIRILMASI: LYDIA, İÖ YEDİNCİ YÜZYIL
İLK KÂĞIT PARA: ÇİN, İS YEDİNCİ YÜZYIL

Para henüz yokken insanlar, eşit değerde olduğunu düşündükleri ticari mal veya hizmetlerin takasını yaparlardı. Metal paranın bir türü, kullanışlı ve güvenilir bir takas aracı olarak henüz İÖ 2000'de kullanılmış olabilir; aynen Hindistan'da deniz kabuklarının, Kuzey Amerika'da *wampum*'un (deniz kabuğundan yapılma boncuklar) ve Fiji'de balina dişinin kullanıldığı gibi. Ancak ilk standartlaştırılan ve benimsenen para birimi Lydia'da, İÖ yedinci yüzyılda basılmış madeni para-

lardır. Bunlar doğal altın-gümüş karışımı, boncuk biçimli alaşımlardı ve ağırlıklarından bağımsız olarak değerlerini belirten damgalar taşıyorlardı. Diğer ülkeler de para sisteminin pratikliğini fark ederek, kendi para birimlerini oluşturdular.

Çinliler para birimi olarak bıçak, bahçe küreği ve diğer aletleri kullandılar. Sonraları, henüz İÖ 12. yüzyılda minyatür aletleri takas etmeye başladılar ve bu aletler zamanla madeni paralara dönüştü. İS yaklaşık yedinci yüzyılda kâğıt para kullanmaya başlayanlar da yine Çinlilerdi. Marco Polo 13. yüzyıl Çin seyahatlerine ilişkin notlarında, mala karşılık kâğıt kullanılmasına duyduğu şaşkınlığını dile getirir. Avrupalıların kâğıt kullanmaya başlaması ise ancak 17. yüzyılı buldu ve bunlar fazla değeri olmayan ince kâğıtlardı. Sonraları bazı Avrupa bankaları altın ya da gümüşe çevrilebilen kâğıt banknotlar üretmeye başladı. Kuzey Amerika yerleşimcileri 17. yüzyılda bazen para yerine iskambil kâğıdı kullanırlardı; kendi paralarını basmalarına izin verilmeyen yerleşimciler, nakit para takviyesi deniz yolculuğuna takıldığında bu tür para birimlerine başvurmak zorunda kalabiliyorlardı.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

Madeni Para Tırtıkları Uygulama 17. yüzyıl sonlarına uzanır. Madeni paradan fazladan değer elde etmek isteyen insanlar bazen paranın kenarlarını kırparlar, ya da onları bir torbada "terletirirler"; yani çalkalayarak dökülen metalik tozu toplarlardı. Ardından hafif paraları harcar, ağır olanları metallerine karşılık satarlardı. Madeni para kenarlarına eklenen tırtıklar, bu tür değer azaltma sahteciliklerinin önüne geçti.

18. yüzyıl başlarında Fransa, altın ve gümüşe dönüştürülebilir senet niteliğinde olmayıp yalnızca para olarak geçen düz kâğıt paraları kullanıma sokan ilk Avrupa ülkesi oldu.

Kredi Kartı

İLK KREDİ AÇANLAR: BABİLLİLER, ROMALILAR
İLK KREDİ KARTLARI: AVRUPA, 1880'LER, ABD, 1920'LER
KONUŞMA DİLİNDE: "PLASTİK PARA" VEYA "PLASTİK"

Bundan birkaç binyıl önce, Babilliler takas işlemlerinde kil tabletler kullanarak krediye uzattılar. Bu uygulamaya göre bir mal ve miktar belirlenir ve tablet örneğin iki inek, bir top kumaş ya da üstünde anlaşılan şey karşılığında verilir. Romalılar borç alma ve verme sanatını daha da geliştirdiler ve ortaçağa gelindiğinde kredi kavramı bankalar tarafından verilen tahvilleri de kapsar hale geldi.

17. yüzyıldan 19. yüzyıla dek İngiliz satıcılar bir taksit planıyla eşya satarlar, işlemleri bir çetele çubuğuna çentik atarak işaretlerlerdi.

İlk kredi kartları Avrupa'da 1880'li yıllarda, ABD'de ise 1920'li yıllarda kullanılmaya başlandı. Bu ilk kartlar, kullanıcılarının ödemeyi bir süreliğine (genelde bir ay) geciktirmelerine izin veren borç kartlarıydı.

Erteleme tarihi geldiğinde borcun ödenmesi gerekiyordu (modern kredi kartları ise borcu aydan aya aktarabilir). Bunlar tüccarların kendilerinin –perakende dükkânları, benzin şirketleri, oteller vb.– müşterilerine verdikleri kartlardı. Birkaç

yerde kullanılabilen ilk kredi kartları ise 1950'de çıktı. Hamilton Kredi Şirketi'nin başkanı Frank McNamara avukatı ve bir arkadaşıyla New York'ta akşam yemeği yiyordu.

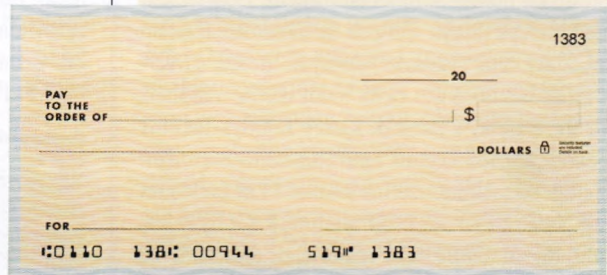
Yemeğin parasını ödeme vakti geldiğinde McNamara yanında nakiti olmadığını fark ederek utandı. Daha sonra bu üç erkek Diners' Club'ı kurdular ve 200 müşteriye 27 restoranda geçen bir kart verdiler.

İlk kartlar kâğıttan yapılmıştı ve restoranların her işlem için yüzde yedi komisyon ödemesi gerekiyordu, ayrıca müşteriler de üç dolarlık yıllık aidat ödüyor. Diners' Club kartları iki yıl içinde McNamara'nın kendi hissesini ortaklarına 200.000 dolara satmasını sağlayacak kadar tutmuştu. Ancak McNamara çok aceleci davranmıştı. Onun geçici heves olarak gördüğü şey zamanla iyice kök saldı. 1958'de American Express ve Bank Americard da (sonraları Visa) çıktı ve plastik para devri başladı.

PARALEL TARİH

Çek Hesabı

16. yüzyılın önemli denizcilik merkezlerinden olan Amsterdam'ın tüccarları nakitlerini bir Hollanda "kasiyer"ine ("para kutusu" anlamına gelen bir sözcükten türeyen) yatırarak, emniyete almaya başladılar. Bu kasiyerler sonraları parayı yatıran kişinin talimatı veya yazılı notu üzerine borç ödeyen aracılar dönüştüler. Nakit yatırma ve çekme işlemi için yazılı not kullanma kavramı yavaş yavaş Avrupa'ya yayıldı ve 18. yüzyılda İngiltere'ye ulaştı. İlk matbu çekler Britanyalı banker Lawrence Childs tarafından 1762'de kullanıma sunuldu. Sahteciliği önlemek için ilk banka çekleri dip koçanlarıyla basıldı. Bunlar, üstünde seri numarası yazan ayrılabılır koçanlardı. Böylece notlar takip ya da "check" (kontrol) edilebiliyordu.

Modern kâğıt çekte sahibinin hesap numarası ve banka yönlendirme numarası yer alıyor.

ATM

İLK MAKİNE: 1967, BARCLAY'S BANK, LONDRA
İLK OTOMATİK VEZNE MAKİNESİ (ATM): 1970'LER
DÜNYADA BİR MİLYONDAN FAZLA ATM BULUNUYOR

Otomatik vezne makineleri ya da ATM'ler 1980'lerin ortalarında Amerikan bankacılığının bir parçası haline geldi. Yatırımcılar aslında otomatik banka makinelerini 1930'ların sonları gibi epey eski bir tarihte denemeye başlamıştı. Prototip ise Luther Simjian tarafından, 1939'da icat edildi. Gerçek dünya için pek de hazır olmayan bu "duvardaki delik", başarılı olmayan bir test sürecinin ardından bırakıldı ve ilk nakit verme makinesi 1967'de, Barclay's Bank'ın Kuzey Londra'daki bir şubesinde kullanıma girdi. John Shepherd-Barron'un icat ettiği bu makine, üzerine karbon 14 ile bir kişisel tanımlama numarası (PIN) işlenmiş kağıt fişler alıyordu. Bir yıl içinde nakit makineleri Fransa, İsveç ve İsviçre'de de kullanılmaya başladı, çok geçmeden ABD ve Japonya'ya ulaşmışlardı.

1960'ların sonlarında Atlas Okyanusu'nun her iki

yanında daha sofistike bir banka makinesinin geliştirilmesi için çalışmalar devam etti.

Ancak bu makinelerin modern bankacılıkta gerçek anlamda ön plana çıkması, ertesi yıl, Amerikalı Don Wetzel'in bir ağ ile birbirine bağlı ATM'leri tanıtmasıyla gerçekleşti. Wetzel ve bagaj taşıma şirketi Docutel, 1995'te Smithsonian Amerikan Tarihi Ulusal Müzesi tarafından modern ATM'nin kurucuları olarak resmen tanındı.

Temelde bir ATM, telekomünikasyon yoluyla ana bankasından enformasyon ileterek çalışır. ATM'ler insanların esnek olmalarını ve bir anda içlerinden gelen alımları gerçekleştirmelerini, ayrıca para yatırma, para aktarma ve hesaplarını kontrol etme gibi işlemler yapmalarını mümkün kılar. Bazıları posta pulu almanıza bile izin verir.

1970'lerin başlarında Docutel Corporation (otomatik bagaj taşıma makinelerini de yaratan şirket), Chemical Bank'ın New York'taki bir şubesi için Kredi Kartı Otomatik Nakit Dağıtıcısı'nı kullanıma soktu. Bu makine teknik olarak bir ATM olmakla birlikte, müşteriler açısından en önemli farkı, şifreli manyetik bantlara sahip plastik kartları kullanmasıydı. Çok geçmeden nakit verebilen, yatırılan parayı alabilen ve para aktarımı yapabilen daha ileri düzey bir ATM ortaya çıktı. Para ya da PIN hırsızlığını önlemek amacıyla bu makinelerin programlarında güvenlik anahtarlarına ve değişen koddara yer verilmişti.

İlk ATM'ler müstakil, çevrimdışı makinelerdi. 1970'lerin başında ATM'leri bugün olduğu gibi bankalarının bilgisayar sistemlerine bağlama çalışmaları başladı. 1980'lerin sonuna gelindiğinde dünyada 100 bin ATM vardı, 1999'da ise bu sayı bir milyonu geçmişti. Bugün makinenin nakitinin bitmiş veya arızalı olması ya da sizin PIN numaranızı unutmanız gibi durumlar dışında neredeyse her büyük şehirde bir ATM'den para çekebilirsiniz.

SIRA DIŞI BİLGİLER...

İnternet Bankacılığı 1994'ten itibaren tüketiciler fiziksel bir bankaya gitmek dışında yeni bir seçeneğe kavuştu: Güvenli web sitelerini kullanarak para çekmek, yatırmak, aktarmak, yatırım yapmak, kredi için başvuruda bulunmak ve mali hesaplarının bakiyelerini kontrol etmek. Kaliforniya'daki Stanford Üniversitesi'nin Stanford Federal Kredi Birliği ABD'de bu hizmetleri sunan ilk kuruluştu.

Tasarruf

İLK ABD BANKASI: 1933'TE KURULAN

PHILADELPHIA SAVINGS FUND SOCIETY

BELEDİYE TASARRUF BANKALARININ GEÇMİŞİ 18. YÜZYIL

20. yüzyılın önemli bir bölümü boyunca her Amerikan ailesinin (ve bazen de bir ailenin her bir üyesinin) içine banka işlemlerini birer birer kaydettiği bir hesap cüzdanı vardı. Eğer şanslı iseler bu işlemlerin büyük bölümü, yatırılan paralardan oluşuyordu. Bir bankada bir tasarruf hesabına sahip olmak bir anlamda görgü gereği idi ve Amerikan toplumunun iliklerine işlemiş Püriten iş ahlakının bir işaretiydi.

Bir birikim hesabı, hemen gerekli olmayan parayı güvenli, devlet tarafından teminat altına alınmış bir ortamda biriktirmenin bir yoludur. Tasarruf hesapları belli bir miktarda faiz kazancı getirirler ve bu durum, tüketicileri paralarını bankada tutmaya teşvik eder. Banka da bu paraları başka maddi ilişkiler ve amaçlar için kullanabilir. Bazı tasarruf hesapları insanların paralarını, üzerinde anlaşılmış belli bir süre, mesela altı ay boyunca bankada tutmalarını gerektirir. Ancak çoğu hesap böyle değildir. Para her an erişilebilir durumdadır.

İnsanlar binlerce yıl boyunca paralarını ceplerinde, kumbaralarında ve yastıklarının altında sakladılar. İlk tasarruf bankasının kurulmasıysa ancak 1778'de, Almanya'nın Hamburg kentinde gerçekleşti. Avrupa'daki ve İngiltere'deki eski tasarruf bankaları alt kesimler arasında tutumluluğu teşvik etmek için

SIRA DIŞI BİLGİLER...

ABD Tasarruf Bonoları Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan bu yana kullanılmıştır. Bu borç senetleri faiz olarak fazla geri dönüş sağlamasalar da, düşük vergi kesintisine neden olurlar. Bonolar bugün eskisi kadar revaçta olmasalar da, en güvenli yatırım seçeneklerinden biridir çünkü özel mali kurullar yerine devlet garantisi altındadırlar.

kurulmuştu ve çoğunlukla işçi gruplarıyla bağlantılıydı; örneğin İngiltere demir işçileri. Tasarruf bankalarının devletçe düzenlenmesine yönelik ilk girişim de ilk kez İngiltere'de, 1810'da gerçekleşti.

ABD'deki ilk tasarruf bankası, 1816'da kurulan ve iştirakçileriyle yönetilen kuruluşlara bir örnek teşkil eden Philadelphia Savings Fund Society idi. Tasarruf ve kredi bankalarının kamu üstündeki güçlü etkisi popüler kültürde bile görülebilir. Örneğin, Mary Poppins hikayesinde küçük bir çocuğun parasını elden bırakmama yönündeki kararlılığı, bankaya akını tetikler ve nihayetinde bankanın batmasına neden olur. Biraz daha az fantastik bir biçimde Frank Capra'nın *It's A Wonderful Life* adlı filmi de Amerikan borsasının 1919'daki çöküşünü izleyen gerçek öyküleri ele alır. Filmin kahramanı George Bailey, Bedford Falls'un banka mevduatları için şahsen garanti vermeye çalışır.

Gerçekte borsanın çökmesi ve onu takip eden Büyük Buhran, Kongre'yi şahsi hesaplardaki fonları federal hükümetin garantilemesini gerektiren bir yasayı yürürlüğe sokmaya teşvik etti.

Sonuç olarak 1933'te oluşturulan Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC) her bireyin tasarrufunu 100.000 dolara kadar garanti altına alır. FDIC'nin fonu mükellef dolarlarıyla değil, bankaların ödediği sigorta primleri ve ABD Hazine yatırım kazançlarıyla sağlanır. Uzmanlar modern Amerikalıların yeterince tasarruf yapıp yapmadığı konusunu sıkça tartıştılar; Amerikalılar diğer bazı endüstrileşmiş uluslara kıyasla, vergi sonrası gelirlerinin çok daha düşük bir yüzdesini biriktirirler. Örneğin, çalışan Japon vatandaşları geleneksel olarak vergi sonrası gelirlerinin yüzde 10 ila 20'sini emeklilik için saklarlar. 2002'de Amerika'da bu oran yüzde 3,5'ti. Oranlar bugün Japonya'da da düşse de, hâlâ geleneksel olarak muadillerinden çok daha yüksek.

Kaynakça

- Aveni, Anthony F. *The Book of the Year: A Brief History of Our Seasonal Holidays*. Oxford University Press, 2004.
- Brasch, R. *How Did It Begin?* David McKay, 1965.
- Brown, David E. *Inventing Modern America: From the Microwave to the Mouse*. Cambridge: MIT Press, 2002.
- Bunch, Bryan H. *The History of Science and Technology: A Browser's Guide to the Great Discoveries, Inventions, and the People Who Made Them, From the Dawn of Time to Today*. Boston: Houghton Mifflin, 2004.
- Cardwell, Donald. *Wheels, Clocks, and Rockets: A History of Technology*. New York: W. W. Norton, 2001.
- Carlisle, Rodney. *Scientific American Inventions and Discoveries: All the Milestones in Ingenuity from the Discovery of Fire to the Invention of the Microwave Oven*. Wiley, 2004.
- Carlson, W. Bernard, ed. *Technology in World History* (7 volumes). New York: Oxford University Press, 2005.
- Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant ve John Buchanan-Brown. *The Penguin Dictionary of Symbols*. New York: Penguin, 1997.
- deBono, Edward. *Eureka! An Illustrated History of Inventions from the Wheel to the Computer*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1974.
- Forbes, Bruce David. *Christmas: A Candid History*. Kaliforniya Ün., 2008.
- Hooker, Richard J. *Food and Drink in America: A History*. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1981.
- Gunn, Fenja. *The Artificial Face: A History of Cosmetics*. New York: Hippocrene, 1973.
- Kolsbun, Ken. *Peace: The Biography of a Symbol*. National Geographic, 2008.
- Levy, Joel. *Really Useful: The Origins of Everyday Things*. Willowdale, Ontario: Firefly, 2002.
- Macaulay, David. *The New Way Things Work*. Boston: Houghton Mifflin, 1998.
- McClellan, James E. *Science and Technology in World History: An Introduction*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.
- Norman, Donald A. *The Design of Everyday Things*. New York: Doubleday, 1989.
- Pacey, Arnold. *Technology in World History: A Thousand-Year History*. Cambridge: MIT Press, 1990.
- Panati, Charles. *Panati's Extraordinary Origins of Everyday Things*. New York: Harper & Row, 1987.
- Petroski, Henry. *The Evolution of Useful Things*. New York: Knopf, 1993.
- Porter, Roy. *The Cambridge History of Medicine*. Cambridge Univ., 2006.
- Shenk, David. *The Immortal Game: A History of Chess*. Norwell, MA: Anchor, 2007.
- Vare, Ethlie Ann ve Greg Ptacek. *Mothers of Invention: From the Bra to the Bomb: Forgotten Women and Their Unforgettable Ideas*. New York: William Morrow, 1987.

Görsel

2, Objectsforall/Shutterstock; 4, J. Helgason/Shutterstock; 12, Yuri Arcurs/Shutterstock; 14, Danny Smythe/Shutterstock; 15 (Solda), Elena Aliaga/Shutterstock; 15 (Sağda), Rafa Irusta/Shutterstock; 16, Jovan Nikolic/Shutterstock; 17 (Solda), Ultimathule/Shutterstock; 17 (Sağda), Stanislaff/Shutterstock; 18, Charles Shapiro/Shutterstock; 19, Kmitu/Shutterstock; 20 (Solda), Elnur/Shutterstock; 20 (Sağda üstte), Denise Campione/Shutterstock; 20 (Sağda), Sunny/Shutterstock; 21, Marc Dietrich/Shutterstock; 22, Donald R. Swartz/Shutterstock; 23 (Sağda), Floortje/iStockphoto.com; 23 (Solda), Feng Yu/Shutterstock; 24, Ljupco Smokovski/Shutterstock; 25 (Solda), Marc Dietrich/Shutterstock; 25 (Sağda), Michal Zajac/Shutterstock; 26 (Altta), Florin Cirstoc/Shutterstock; 26 (Üstte), Tim Graham/Getty Images; 27 (Üstte), Travis Manley/Shutterstock; 27 (Solda ortada), Katie Lunzman/Shutterstock; 27 (Sağda ortada), Karol Kozlowski/Shutterstock; 27 (Altta sağda), Silberkorn/iStockphoto.com; 27 (Altta solda), Vuk Vukmirovic/Shutterstock; 28, Bjorn Heller/Shutterstock; 29, Ljupco Smokovski/Shutterstock; 30, Steve Cukrov/Shutterstock; 31, Alex Staroseltsev/Shutterstock; 32 (Solda), Stanislaff/Shutterstock; 32 (Sağda), Alex Staroseltsev/Shutterstock; 33, Joao Virissimo/Shutterstock; 34, Dumitrescu Ciprian-Florin/Shutterstock; 35, Maksymilian Skolik/Shutterstock; 36 (Solda), William Berry/Shutterstock; 36 (Sağda), Thomas M. Perkins/Shutterstock; 37, Denise Kappa/Shutterstock; 38, Elena Elisseeva/Shutterstock; 39 (Solda), Ronald Sumners/Shutterstock; 39 (Sağda), White Smoke/Shutterstock; 40, Danny Smythe/Shutterstock; 41 (Solda), Todd Taulman/Shutterstock; 41 (Sağda), Tischenko Irina/Shutterstock; 42, Morgan Lane Photography/Shutterstock; 43 (Solda), NoDerog/iStockphoto.com; 43 (Sağda), Tatiana Popova/Shutterstock; 44, M. Willis/Shutterstock; 45, Cardiae/Shutterstock; 46, Gianna Stadelmyer/Shutterstock; 48, Victorian Traditions/Shutterstock; 49 (Solda), Svetlana Larina/Shutterstock; 49 (Sağda), Karen Roach/Shutterstock; 50, Thomas Mounsey/Shutterstock; 51 (Solda), Diligent/Shutterstock; 51 (Sağda), Anyka/Shutterstock; 52, Dwight Smith/Shutterstock; 53, Matka Wariatka/Shutterstock; 54, Gary718/Shutterstock; 55 (Solda), Ayazad/Shutterstock; 55 (Sağda), Olga Lyubkina/Shutterstock; 56, Perrush/Shutterstock; 57, Stephen Coburn/Shutterstock; 58 (Solda), Luri/Shutterstock; 58 (Sağda), Salamanderman/Shutterstock; 59, Victorian Traditions/Shutterstock; 60, Timothy R. Nichols/Shutterstock; 61 (Solda), Edyta Pawlowska/Shutterstock; 61 (Sağda), Getty Images; 62, Alan Freed/Shutterstock; 63, Michael Ledray/Shutterstock; 64, Ramona Heim/

Shutterstock; 66, Denis Miraniuk/Shutterstock; 67 (Solda), Ken Hurst/Shutterstock; 67 (Sağda), Sasa Petkovic/Shutterstock; 68, Roger Viollet Collection/Getty Images; 69 (Solda), JuNe74/Shutterstock; 69 (Sağda), Bruce Shippee/Shutterstock; 70, Hulton Archive/Getty Images; 71, Image Source/Getty Images; 72 (Solda), Digital Vision/Getty Images; 72 (Sağda), Carlos E. Santa Maria/Shutterstock; 73, Tatiana Morozova/Shutterstock; 74, Anyka/Shutterstock; 75 (Solda), Tomislav Forgo/Shutterstock; 75 (Sağda), Joyride/iStockphoto.com; 76, Eyedear/Shutterstock; 77, Karina Maybely Orellana Rojas/Shutterstock; 78, Digital Vision/Getty Images; 79 (Solda), Mario Bruno/Shutterstock; 79 (Sağda), Ana Vasileva/Shutterstock; 80, Heather Prosch-Jensen/Shutterstock; 81, Blue Lantern Studio/CORBIS; 82, Blue Lantern Studio/CORBIS; 83, Photodisc/Getty Images; 84 (Solda), Yanik Chauvin/Getty Images; 84 (Sağda), Bettmann/CORBIS; 85, ene/Shutterstock; 86 (Üstte), Scott Rothstein/Shutterstock; 86 (Altta), Adalberto Roque/AFP/Getty Images; 86 (Ortada), HANA/Shutterstock; 87 (Sağda ortada), MaxPhoto/Shutterstock; 87 (Sağda üstte), James L. Stanfield; 87 (Altta solda), Bocos Benedict/Shutterstock; 87 (Üstte solda), Raymond Gehman/CORBIS; 87 (Altta sağda), Thierry Roge/Reuters/CORBIS; 87 (Solda ortada), Werner Forman/CORBIS; 88, Kris Jacobs/Shutterstock; 90, Jorge Salcedo/Shutterstock; 91 (Solda), Feng Yu/Shutterstock; 91 (Sağda), ajt/Shutterstock; 92, Alessandra Benedetti/CORBIS; 93 (Solda), N. Joy Neish/Shutterstock; 93 (Sağda), Pétur Ásgeirsson/Shutterstock; 94, Perov Stanislav/Shutterstock; 95 (Solda), Linda Bucklin/Shutterstock; 95 (Sağda), Robb Williams/Shutterstock; 96, Kurt De Bruyn/Shutterstock; 97 (Solda), Sebastian Kaulitzki/Shutterstock; 97 (Sağda), Bob Ainsworth/Shutterstock; 98 (Altta), Pandapaw/Shutterstock; 98 (Üstte solda), Victor R. Boswell, Jr.; 98 (Üstte sağda), Werner Forman/CORBIS; 99 (En üstte), ErickN/Shutterstock; 99 (Üstte sağda), British Museum; 99 (Altta solda), Robin Siegel; 99 (Solda ortada), CORBIS; 99 (Altta sağda), Jeff Gynane/Shutterstock; 100, Subbotina Anna/Shutterstock; 101 (Solda), Barbara Penoyar/Getty Images; 101 (Sağda), Eric Isselée/Shutterstock; 102 (Solda), Arthur Morris/CORBIS; 102 (Sağda), Old Visuals/Jupiter Images; 103, Andriy Solovyov/Shutterstock; 104, Loke Yek Mang/Shutterstock; 105, Yuri Arcurs/Shutterstock; 106 (Solda), Tad Denson/Shutterstock; 106 (Sağda), Darren K. Fisher/Shutterstock; 107 (Solda), James Steidl/Shutterstock; 107 (Sağda), Julián Rovagnati/Shutterstock; 108, Wolfgang Amri/Shutterstock; 109, Lucian Coman/Shutterstock; 110 (Solda), Elio Ciol/CORBIS; 110 (Sağda), iofoto/Shutterstock; 111, Artem Efimov/Shutterstock; 112, Mike Flippo/Shutterstock; 114, David Burrows/Shutterstock; 115 (Solda), imagesbytakache/Shutterstock; 115 (Sağda), Joshua Haviv/Shutterstock; 116, Les Palenik/Shutterstock; 117 (Solda), Andrew Park/Shutterstock; 117 (Sağda), Bettmann/CORBIS; 118, Stephen Coburn/Shutterstock; 119, Stuart Monk/Shutterstock; 120 (Solda), Mike Totten/

Shutterstock; 120 (Sağda), Bettmann/CORBIS; 121, Onfilm/iStockphoto.com; 122 (Solda), Kenneth Sponsler/Shutterstock; 122 (Sağda), Mark Winfrey/Shutterstock; 123, Joe Gough/Shutterstock; 124, Robert Nolan/Shutterstock; 125 (Solda), Joe Gough/Shutterstock; 125 (Sağda), Jorge Salcedo/Shutterstock; 126, Mayer George Vladimirovich/Shutterstock; 127, Harry Hu/Shutterstock; 128 (Solda), John Wollwerth/Shutterstock; 128 (Sağda), Jill Lang/Shutterstock; 129, Bernardo Grijalva/Shutterstock; 130 (Solda), Kristin Smith/Shutterstock; 130 (Sağda), Jenny Solomon/Shutterstock; 131, Christophe Testi/Shutterstock; 132 (Solda), Hamiza Bakirci/Shutterstock; 132 (Sağda), ryby/Shutterstock; 133, Olivier Le Queinec/Shutterstock; 134, Willee Cole/Shutterstock; 135, Konstantin Remizov/Shutterstock; 136, Gene Chutka/iStockphoto.com; 137 (Solda), Margo Harrison/Shutterstock; 137 (Sağda), Trailexplorers/Shutterstock; 138 (Üstte), Cate Frost/Shutterstock; 138 (Altta), Tischenko Irina/Shutterstock; 139 (En üstte), Sandra Rugina/Shutterstock; 139 (Solda ortada), Tischenko Irina/Shutterstock; 139 (Altta solda), Milos Luzanin/Shutterstock; 139 (Ortada), Alistair Scott/Shutterstock; 139 (Sağda ortada), Iñaki Antoñana Plaza/Shutterstock; 139 (Altta sağda), Robert Gooch/Shutterstock; 140, V. J. Matthew/Shutterstock; 141 (Solda), Christina Richards/Shutterstock; 141 (Sağda), AFP/Getty Images; 142 (Solda), Jose AS Reyes/Shutterstock; 142 (Sağda), Alfgar/Shutterstock; 143, aceshot1/Shutterstock; 144, Isabelle Zacher-Finet/Shutterstock; 146, Stocksnapp/Shutterstock; 147, Alexey Nikolaew/Shutterstock; 148 (Solda), Terekhov Igor/Shutterstock; 148 (Sağda), Alexander Kalina/Shutterstock; 149, Istihza/Shutterstock; 150, Johanna Goodyear/Shutterstock; 151 (Solda), Ewa Walicka/Shutterstock; 151 (Sağda), Leonard de Selva/CORBIS; 152, Luba V. Nel/Shutterstock; 153 (Solda), Ivan Jekic/Shutterstock; 153 (Sağda), Dario Sabljak/Shutterstock; 154, Richard Sargeant/Shutterstock; 155, John Clines/Shutterstock; 156 (Solda), Jason Merideth/Shutterstock; 156 (Sağda), Morgan Lane Photography/Shutterstock; 157, Gordan/Shutterstock; 158, Jiri Vaclavek/Shutterstock; 159, Georgy Markov/Shutterstock; 160 (Solda), Mark Fairey/iStockphoto.com; 160 (Sağda), Rick's Photography/Shutterstock; 161, Pritmova Svetlana/Shutterstock; 162 (En üstte), Brian Weed/Shutterstock; 162 (Ortada), Adisa/Shutterstock; 162 (Altta), Bridgeman/Getty Images; 163 (Üstte solda), Jodi Cobb; 163 (Altta solda), Cary Sol Wolinsky; 163 (Üstte ortada), Daniel Rybkin/Shutterstock; 163 (Altta ortada), Tom Smith/Shutterstock; 163 (Üstte sağda), Hulton Archive/Getty Images; 163 (Altta sağda), Eimantas Buzas/Shutterstock; 164, Ugorenkov Aleksandr/Shutterstock; 165 (Solda), Reiulf Grønnevik/Shutterstock; 165 (Sağda), Marc Dietrich/Shutterstock; 166, Joris van den Heuvel/Shutterstock; 167, Ivan Kruk/Shutterstock; 168 (Solda), Lorelyn Medina/Shutterstock; 168 (Sağda), Martin Trajkovski/Shutterstock; 169, Alexander Kalina/Shutterstock; 170, Andrew Lewis/Shutterstock; 171, Morgan Lane Photography/

Shutterstock; 172, EuToch/Shutterstock; 173 (Solda), Arvind Balaraman/Shutterstock; 173 (Sağda), Jaimie Duplass/Shutterstock; 174, Hulton Archive/Getty Images; 175, Vetrova/Shutterstock; 176, Beneda Miroslav/Shutterstock; 178, Mihai Simonia/Shutterstock; 179 (Solda), Claudio Baldini/Shutterstock; 179 (Sağda), Tomasz Sz./Shutterstock; 180, Kati Molin/Shutterstock; 181 (Solda), Mau Horng/Shutterstock; 181 (Sağda), Vadim Kozlovsky/Shutterstock; 182, Pelham James Mitchinson/Shutterstock; 183 (Solda), Djordje Zivaljevic/Shutterstock; 183 (Sağda), Graca Victoria/Shutterstock; 184 (Solda), Péter Gudella/Shutterstock; 184 (Sağda), Graham Stewart/Shutterstock; 185 (Üstte), Willee Cole/Shutterstock; 185 (Altta), Hulton Archive/Getty Images; 186, Catalin Plesa/Shutterstock; 187, Elnur/Shutterstock; 188 (Solda), Anastasiya Igolkina/Shutterstock; 188 (Sağda), Landholt/Shutterstock; 189 (Solda), Sean O. S. Barley/Shutterstock; 189 (Sağda), Travis Manley/Shutterstock; 190, Graca Victoria/Shutterstock; 191 (Solda), Catalin Plesa/Shutterstock; 191 (Sağda), objectsforall/Shutterstock; 192 (Üstte), The Art Archive/CORBIS; 192 (Ortada), Alinari Archives/CORBIS; 192 (Altta), Plush Studios/Plush Studios/zefa/CORBIS; 193 (Üstte solda), Araldo de Luca/CORBIS; 193 (Üstte sağda), Hulton Archive/Getty Images; 193 (Solda ortada), Hulton Archive/Getty Images; 193 (Sağda ortada), Victorian Traditions/Shutterstock; 193 (Altta sağda), iofoto/Shutterstock; 193 (Altta solda), H. Armstrong Roberts/Retrofile/Getty Images; 194 (Solda), kozvic49/Shutterstock; 194 (Sağda), Osa/Shutterstock; 195, Lein de León Yong/Shutterstock; 196, Adrian Hughes/Shutterstock; 197, National Geographic; 198 (Solda), sopovdenis/Shutterstock; 198 (Sağda), Sean O. S. Barley/Shutterstock; 199, Derek L. Miller/Shutterstock; 200, Bruce Rolff/Shutterstock; 201 (Solda), Skocko/Shutterstock; 201 (Sağda), Pelham James Mitchinson/Shutterstock; 202, John Clines/Shutterstock; 203 (Solda), Farrphresco/Shutterstock; 203 (Sağda), March Of Time/Time Life Pictures/Getty Images; 204, Marianne de Jong/Shutterstock; 206, STILLFX/Shutterstock; 207 (Solda), Andrey Khrolenok/Shutterstock; 207 (Sağda), Scott Waldron/Shutterstock; 208 (Solda), Donald Gargano/Shutterstock; 208 (Sağda), Morgan Lane Photography/Shutterstock; 209, Thomas M. Perkins/Shutterstock; 210, National Geographic; 211 (Solda), Digitalife/Shutterstock; 211 (Sağda), Roger Viollet/Getty Images; 212 (Solda), Vladimir Mucibabic/Shutterstock; 212 (Sağda), Doug Nelson/iStockphoto.com; 213, STILLFX/Shutterstock; 214, RAFA FABRYKIEWICZ/Shutterstock; 215, Cindy Haggerty/Shutterstock; 216 (Solda), Galina Barskaya/Shutterstock; 216 (Sağda), Mike Flippo/Shutterstock; 217, Fantasista/Shutterstock; 218, Denis Pepin/Shutterstock; 219 (Solda), Marcel Jancovic/Shutterstock; 219 (Sağda), Rod Ferris/Shutterstock; 220, Elnur/Shutterstock; 221, Tania A/Shutterstock; 222, National Geographic; 223 (Solda), Ami Parikh/Shutterstock; 223 (Sağda), J. Helgason/Shutterstock; 224 (Solda), Dzarek/

Shutterstock; 224 (Sağda), Hulton Archive/Getty Images; 225, Miguel Angel Salinas Salinas/Shutterstock; 226 (Üstte), FPG/Getty Images; 226 (Ortada), Werner Forman/CORBIS; 226 (Altta), Kolganov Igor/Shutterstock; 227 (Üstte solda), Luca/CORBIS; 227 (Üstte sağda), Ted Thai//Time Life Pictures/Getty Images; 227 (Solda ortada), Cary Sol Wolinsky; 227 (Sağda ortada), Jacques Chenet/Woodfin Camp/Time Life Pictures/Getty Images; 227 (Altta solda), Urbano Delvalle/Time Life Pictures/Getty Images; 227 (Altta sağda), Frédéric Neema/Sygma/CORBIS; 228, Bull's-Eye Arts/Shutterstock; 229 (Solda), Paul Reid/Shutterstock; 229 (Sağda), Racheal Grazias/Shutterstock; 230, Steve Snowden/Shutterstock; 231, Racheal Grazias/Shutterstock; 232, Johanna Goodyear/Shutterstock; 234, Robert Davies/Shutterstock; 235 (Solda), Laitr Keiows/Shutterstock; 235 (Sağda), Objectsforall/Shutterstock; 236, Regien Paassen/Shutterstock; 237 (Solda), Luminis/Shutterstock; 237 (Sağda), Herbert Gehr/Time Life Pictures/Getty Images; 238, Shane White/Shutterstock; 239, Shutterstock; 240 (Solda), Valery Potapova/Shutterstock; 240 (Sağda), Vasily Smirnov/Shutterstock; 241 (Solda), Bettmann/CORBIS; 241 (Sağda), James Steidl/Shutterstock; 242 (Üstte), Mansell/Time & Life Pictures/Getty Images; 242 (Altta), De Agostini Picture Library/Getty Images; 243 (Üstte solda), Courtesy Faber-Castell; 243 (Altta sağda), Reddogs/Shutterstock; 243 (En üstte), EML/Shutterstock; 243 (Altta solda), Bettmann/CORBIS; 243 (Üstte sağda), Marc Dietrich/Shutterstock; 244, Newphotoservice/Shutterstock; 245 (Solda), jocalek/Shutterstock; 245 (Sağda), Wally Stemberger/Shutterstock; 246, Hannamariah/Barbara Helgason/Shutterstock; 247, Mel Stoutsenberger/Shutterstock; 248 (Solda), Romanchuck Dimitry/Shutterstock; 248 (Sağda), DreamTimeStudio/Shutterstock; 249, Roman Sigaev/Shutterstock; 250, Elemental Imaging/Shutterstock; 251 (Solda), Rafael Ramirez Lee/Shutterstock; 251 (Sağda), Saveliev Alexey Alexandrovich/Shutterstock; 252, J. Helgason/Shutterstock; 253 (Solda), David Benton/Shutterstock; 253 (Sağda), Lars Christensen/Shutterstock; 254, RCPHOTO/Shutterstock; 255, Kenneth William Caleno/Shutterstock; 256 (Solda), Jocalek/Shutterstock; 256 (Sağda), B. Hathaway/Shutterstock; 257, Germany Feng/Shutterstock; 258, Jaroslaw Grudzinski/Shutterstock; 259 (Solda), Gerald LaFlamme/Shutterstock; 259 (Sağda), Popperfoto/Getty Images; 260 (Solda), Fotocrisis/Shutterstock; 260 (Sağda), James Steidl/Shutterstock; 261, U. P. Images Photo/Shutterstock; 262, Tina Rencelj/Shutterstock; 263 (Solda), Juris Sturainis/Shutterstock; 263 (Sağda), Claudio Bertoloni/Shutterstock; 264, Brasilliao-Media/Shutterstock; 265 (Solda), Steve Vanhorn/iStockphoto.com; 265 (Sağda), Andy Piatt/Shutterstock; 266, TheBand/Shutterstock; 267, Jaimie Duplass/Shutterstock; 268, Bob Ainsworth/Shutterstock; 269 (Solda), Alexei Daniline/Shutterstock; 269 (Sağda), Oddphoto/Shutterstock; 270, Fotocrisis/Shutterstock; 271, Jesse Kunerth/Shutterstock.

Dizin

A

ABD Yüksek Mahkemesi 97
Adams, Thomas 39
Ağaç ev 143
Ağrı kesiciler 200
Aksesuarlar (giysi) 167-171
Alet 234-238
Aletler ve buluşlar 232-271
 Aletler 234-238
 Ekonomi 268-271
 Görme ve İtme 255-257
 İletişim 239-249
 Silahlar 258-261
 Tıp 262-267
 Ulaşım 250-254
Alışveriş merkezi 119
Alka-Seltzer 202-203
Alkış 105
Alkol 28, 29, 30
Alkolsüz içecek 28
Allık 188
Altın sikke (Roma para birimi) 98-99
Alüminyum folyo 44-45
Ambar 115
Amerika yerlileri 79, 99
Amerikan futbolu 218-219
Amerikan kızı 227
Amin 67
Ampul 133
Anneden soyadı 81
Anneler günü 53
Antiasit 202
Antibiyotik 265

Anti-Semitizm 74
Antre 124-125
Apartmanlar 114
Arka bahçe 140-143
Armato, Salvino 256
Asansör 116
Aslan Yürekli Richard, Kral
 (İngiltere) 215
Aspirin 200-201
Astley, Philip 231
Aşı 201-202, 203
At nalı 101
At yarışı 215-216
Ateşkes 90
Ateşli Silahlar 258, 259
Atıştırmalıklar 31-39
Atkı 170
Atlet 154
Atlıkarınca 229-230
ATM 270
Avro tarihi 98
Ayak 159-163
Ayakkabılar 160-163
Ayaklı duvar saati 139
Aziz Patrick Günü 48
Aztekler 36

B

Babadan soyadı 81
Babalar günü 53
Babbage, Charles 244
Bağcık 162
Bağımsızlık Günü (ABD) 54

Bahçe 140-143
Bahçe avlusu 141-142
Baird, John Logie 248-249
Balayı 76-77
Balta 235-236
Bandana 155-156
Bankacılık 269-271
Banting, Frederick G. 199
Banyo 126-127
Barbie (bebek) 224, 226
Barış sembolü 96
Barnum, P.T. 231
Basketbol 217-218
Bass Weejun 160
Baş 155-158, 261
Başla selam ve reverans 66
Başparmak yukarı işareti 90-91
Batıl inançlar 19, 91-92, 100-104
Bayrak 90-91
Bebek ıslak mendilleri 184
Bebek partisi 78-79
Bebekler 78-82
Beden dili 90-94
Bekarlığa veda partisi 71
Bell, Alexander Graham 245-246, 255
Berber çubuğu 264
Bere 157, 158
Bernhardt, Sarah 187
Beslenme çantası 43
Best, Charles 199
Beyaz bayrak 90
Beybol 216-217
Bıçaklar 41-42, 238
Biber 20

Bikini 149
Bilgisayar 244–245
Binalar 114–119
ayrıca bakınız Evler
Bira 28
Birinci Dünya Savaşı 16
Bisiklet 251–252
Blue jean 146–147
Bobsled kızak 228
Bodrum katı 127–128
Boksler 150–151
Bomba 259
Boston Çay Partisi 25
Boşanma 77
Boyun bağı 170
Bozuk para 98–99
Brady, Mathew 249
Brandenburg, Karlheinz 247
Breck, John 180
Briç (kart oyunu) 214
Brummel, Georger Bryan 147
Buket fırlatma 72–73
Bulaşık makinesi 139
Bulmacalar 229, 230
Buz küpleri 24
Buz pateni 219
Buzdolabı 24, 136–137
Büyü İşaretleri 103
Büyük mağazalar 118
Büyük Perhiz 49

C

Cadı findığı 203
Cadılar 102
Cadılar bayramı 56
Cadolle, Hermionie 151
Cam pencereler 130–131
Cami 119

Carrier, Willis Haviland 134
Carver, George Washington 21
Castle W. B. 198
Catherine de Medici, Kraliçe
(Fransa) 151, 160
Celsius, Anders 262
Cenaze Arabası 84
Cenazeler 83–87, 125
Cep saatleri 139
Cep telefonu 249
ayrıca bakınız Telefonla
mesajlaşma
Cep 168–169
Cerrahi 264
Charles, Galler Prensi 76
Chaturanga 210
Chesebrough, Robert A. 184
Child, Julia 126
Churchill, Winston 92, 191
Cırtcırılı tuttuğu 166
Cin tonik 30
Cinco de Mayo 52–53
Claude, Georges 243
Clement VI, Papa 68
Cochrane, Josephine Garis 139
Colt, Samuel 259
Concorde (SST) 254
Conte, Nicolas–Jacques 239
Cotton, Charles 214
Cramer, Stuart W. 134
"Cumhuriyet'in Savaş İlahisi" 94
Cüzdan 168

Ç

Çadır 142
Çak! 91
Çamaşır 172–175
Çamaşır kurutma 172–175

Çamaşır makinesi 175
Çamaşır mandalı 172–173
Çanta 168
Çatal 41
ayrıca bakınız Spork
Çay 25
Çek hesabı 269
Çengelliğne 166
Çingirak 223
Çırçır makinesi 236–237
Çiçek hastalığı 201–202
Çiçekler 72–73, 108
Çift Odaklılar 256
Çiftlik evi 122
Çikolata 35–36
Çocuk felci 202
Çocuklar 78–82
ayrıca bakınız Oyuncaklar
ve oyunlar
Çorap 152–153, 159

D

Dağsıçanı Günü 62–63
Daktilo 241–242
Dama 212
Damlalık 266
Darrow, Charles B. 210–211
Davis, Jacob 147
De Mestral, George 166
Deere, John 236–237
Deli şapkaçılar 157
Denim 146–147
Deniz kronometresi 135
Denizaltı 260–261
Deodoran 179
Depilator 196
Desiys, Gaby 187
Deterjanlar 178

Dışbükey mercek 256
Diana, Prenses 76
Dickson, Earl 201
Diğer Elementler 228–231
Dijital saat 139
Dikiş makinesi 173–174
Diploma 106–107
Dış fırçası 180–181
Dış hijyeni 180–182
Dış ipi 181
Dış macunu 181
Dişi ve erkek sembolleri 97–98
Diyabet 199
Dizdeki Peçete 69–70
Doğum günü pastası 107
Dolar işareti 99
Dondurarak kurutma 44
Dondurma 36–37
Dondurma külâhı 37
Dondurucular 24
Dorsey, Osbourn 131
Doubleday, Abner 217
Dönmedolap 231
Dört Temmuz 54
Dört yapraklı yonca 100–101
Dövme 110–111
Dreidel 57
Dua 93–94
Dubleks 114
Duvak 73–74
Düğme 164–165
Düğünler 60, 71–77

E

Ebelik 267
Edison, Thomas Alva 133, 242, 246
Eğitim 106–107
Ekmek 16

Ekonomi 268–271
Ekopod 87
El arabası 237
El çırpma 105
El sıkışmak 66
Elbiseler 148–149
Eldiven 167
Elektrik 132–133
Elektrikli süpürge 137–138
Elektrikli tıraş makinesi 183
Elizabeth I, Kraliçe (İngiltere) 159,
167, 182, 187, 190, 193
Elmas 75
Elsener, Karl 238
Emmental peyniri 31
Engelli koşu 215
Erişte 17
Erkek sembolü 97–98
Esnemek 69
Espresso 26
Evler 120–143
aletler 135–139
arka bahçe 140–143
mortgage düğmeleri 123
odalar 124–129
türleri 114, 120–123
Evlilik 60, 71–77

F

Faber, Eberhard 239
Fahrenheit, Gabriel 262
Faks makinesi 245
Faraday, Michael 133–134
Farina, Jean-Baptiste 195
Ferdinand II, Kral (İspanya) 99
Fermuar 165
Fırtına barınağı 129
Fıstık ezmesi 21–22

Flores, Pedro 208
Fondöten 188–189
Forseps 265
Fosfor çenesi 235
Fotoğraf makinesi 248
Fotoğrafçılık 248, 249
Fötr şapka 156
Franklin, Benjamin 50, 208, 235, 256
Frizbi 222
Fuller, R. Buckminster 120
Funk, Casimir 198

G

Galilei, Galileo 257, 262
Garaj 129
Gargara 181
Garnitürler 19–23
Gazlı içecekler 27–28
Geçit törenleri 48
Gelin buketi 72–73
Gelin hediye partisi 72
Gelin jartiyeri 72
Gemi höyükleri 84
General (film) 250
Gesundheit 67–68
Gilette, King Camp 182
Giysi ve aksesuarlar 144–163
aksesuarlar 167–171
ayak 159–163
baş 155–158
çamaşır 172–175
duvak 73–74
giyim eşyaları 146–149
iç çamaşırı 150–154
renk ve cinsiyet 79–80
tutturucular 164–166
Godefroy, Alexandre 194
Golf 221

Gökdelenler 115–116
Gölge çubuğu 138
Gömlek 148, 149
Gömülme törenleri 85–87
Görgü kuralları 66–70
Görme ve işitme 255–257
Göz kalemi 186
Gözetleme deliği 132
Gözlük 256
Gregori I, Papa 68
Gruelle, Johnny 225
Gunther, Fritz 178
Gutenberg, Johannes 241
Güller 108, 141
Gün ışıktan tasarruf 49–50
Güneş saati 135, 138
Güneşlik 171
Güvercinlik 87
Güzellik ürünleri 186–196

Hill, Julian 153
Hinduizm 86
Hollerith, Herman 244
Holtom, Gerald 96
Hoover, William H. 138
Howe, Elias 174
Howe, John Ireland 166
Howe, Julia Ward 94
Hula (dans) 208
Hula Hop 207–208
Hupa altında yürümek 75–76

I
Indiana, Robert 96
Innocent III, Papa 75
Isıtma ve soğutma sistemleri
133–134, 137
İşiklandırma 132–133, 234, 243–244

güzellik ürünleri 186–196
hastaneler 116–117
hijyen 178–185
ilaçlar 197–203, 265
işitme cihazları 255
korse 151
tıp 262–267

İletişim 239–249
İlk yardım 200–203
İnsülin 199
İnternet bankacılığı 270
İp atlama 206
İpod 247
İrlanda 48, 55–56
İsim verme adetleri 80, 81
İslam 55
İsviçre ordu çıkışı 828
İsviçre peyniri 31
İşaretler 95–99
İşitme Cihazı 255
"İşte Gelin Geliyor" 74

H
Haç çıkarmak 92–93
Hamilelik testi 265–266
Hamilelik ve çocuk doğumu 79,
265–266
Hamursuz 29, 51–52
Handler, Ruth 224, 226
Hanuka 57, 58
Harappa Uygarlığı 127
Hardal 23
Hastaneler 116–117
Havalandırma 133–134
Havale 99
Hazır giyim ürünleri 146
Hazır yemekler 18
Hız trenleri 231
Hijyen 178–185
Hijyenik bez 185

İ
İbadet Evleri 119
İç çamaşırları 150–154
İç Savaş, ABD 117, 249, 250
İçecekler 24–30
İçki yasağı 28, 30
İçme 25
İçten yanmalı motorlar 253
İğne 165–166
İkinci Dünya Savaşı 50, 208
İksirler, ilaçlar ve kozmetik 176–204
262–268
cin tonik 30
deli şapkacılar 157
fosfor çenesi 235
görme cihazları 256

J
Jacob, Mary Phelps 152
Jarvis, Anna 53
Jefferson, Thomas 236
Jenner, Edward 202
Jeodezik kubbe 120
Jestler 90–94
Jezebel 187
Jilet 182
Jimnastik 216
Johnson, Robert 201
Jolly Roger (bayrak) 95
Josephine, İmparatoriçe (Fransa)
141
Judson, Whitcomb 165
Jüpon 152

K

Kachina bebekleri 227
Kadeh kaldırmak 107
Kadın basketbolu 218
Kadın sembolü 97-98
Kafes işi 140
Kağıt bardaklar 28
Kahvaltı yiyecekleri 14-15
Kahve 25-26
Kamp arabası 121
Kano 254
Kapı topuzu 131
Kapı zili 132
Kapılar 70, 131, 132
Kara kedi 101-102
Karbon kağıdı 244
Kare bulmaca 229
Kart oynamak 213-214
Kart oyunları 213-214
Kaşık 40
Katipler 240
Kayak 219
Kayak kepi 157-158
Keaton, Buster 250
Kellogg, William "Will" Keith 15
Kelvin, Lord 262
Kem göz 103
Kemerler 169-170
Ken (bebek) 224
Kent evleri 122-123
Kese kağıdı 43
Ketçap 23
Kırmızı güller 108
Kış bayramları 67-63
Kış dönümü 47, 58
Kızak 228-229
Kibrit 234, 235
Kilit 131
Kiss, Max 197-198

Kişisel Hijyen 178-185
Kitaplar 242
Kleopatra 185, 189
Kol bantları 97
Kol saati 135
Kolonya 195-196
Kombinezon 152
Komünyon Şarabı 29
Kondominyum 123
Konfüçyüs 42
Konserve 16-17
Kontakt lens 256
Kontrat briç (kart oyunu) 214
Korsan bayrakları 95
Korse 151
Kovboy çizmeleri 162-163
Kovboy şapkası 156
Kozmetik 186-196
Kölelik 60
Kratav 170
Kredi Kartları 99, 269
Krep 14-15
Kuduz 203
Kum saati 139
Kurabiye 36
Kurukafa ve çapraz kemikler işareti
95-96
"Küçük Hanım Muffet" 81
Küçük İtalya, New York, New York
33
Kül kabı 87
Külotlu çorap 152
Kütük ev 120-121
Kwanzaa 60-61

L

Lades kemiği 100
Laennec, Rene-Theophile-Hya-

cinthe 263

Lahana bebek 227
Lapa 15
Lastik ayakkabı 161-162
Lee, Ezra 260-261
Lee, William 159
Leylekler 78
Likör 30
Lind, James 198
Lister, Joseph 201, 265, 267
Loafer (ayakkabı) 160
Louis XIV, Kral (Fransa) 163, 170
LOVE (aşk) heykeli 96

M

Magie, Lizzie 210
Magna Doodle (oyuncak) 227
Mah-jongg 214
Makarna 17
Makyaj 186-195
Marconi, Guglielmo 247
Mardi Gras 49
Mardi Gras ve Paskalya 48-52
Margarin 20-21
Marketler 119
Masa oyunları 210-213
Matbaa makinesi 240-241
Matruşka 227
Mayo 149
Mayonez 23
McNamara, Frank 269
Meksika 52-53
Menandros (Atinalı oyun yazarı)
190
Mendil 169
Menstrüasyon 185
Merdiven 124
Merdivenler 102-103

Merkezi ısıtma 134
Merlin, Joseph 252
Metro 251
Mevsimler ve bayramlar 46-63
Meyveli kek 39
Mezar taşı 85
Mezuniyet diploması 106-107
Michtom, Morris 223-224
Miğfer 261
Mikrodalga fırın 136
Mikroskop 256-257
Mineral kaynak 25
Mineral su 24, 27
Minyatür golf 221
Misket 206-207
Mobil ev 121
Monopol 210-211
Montagu, John, Dördüncü Sandviç
Kontu 15-16
Morgan, Garrett 97
Morrison, Walter Frederick 222
Mortgage düğmeleri 123
Morton, Joy 19
Mozele 85, 87
MP3 çalar 247
Mum 235
Mumya 86
Mutfak ev aletleri 125-126, 136-137,
139
Mutfak eşyaları ve saklama kapları
40-45
Mutfak ocağı 137
Mücevher 75
Müşhil 197-198

N

Naismith, James 217
Napolyon I, İmparator (Fransa) 16,

141

Naylon çoraplar 153
Neon tabelalar 243-244
Nicholas, Aziz 59
Nisan Bir 50-51
Nişan yüzüğü 75
Nixon, Richard M. 91
Noel 58-59
Noel Baba 59-60, 62
Nordheim, Sondre 219
Nükleer silahlar 96

O

Ocak 126, 137
Oda seviyeleri farklı evler
122
Odalar, ev 124-129
Oje 189-190
Ok ve yay 260
Okey işareti 91, 94
Okul binası 117-118
Okullar 50, 97, 106-107
Oleo 20-21
Olimpiyat Oyunları
217, 220
Omuz silkme hareketi 93
Omuzlar, silkme 93
Onüç (batıl inanç) 104
Onüçüncü cuma 104
O'Reilly, Samuel 111
Ortaçağ centilmenliği 70
Ortaçağ katipleri 240
Otomobil 253
Oturma odası 125
Oyun kartları 213
Oyuncak ayı 223-224
Oyuncak bebekler
226-227

Oyuncaklar ve oyunlar

bebekler 226-227
eski usul eğlence 206-209
kart oyunları 212-213
klasik oyuncaklar 222-227
klasik oyunlar 210-214
spor 215-221, 228, 229, 251,
252

Ö

Öksürük pastili
198-199
Ölüm bakınız Cenazeler

P

Paçasız donlar (iç çamaşırı)
150
Papa ve veba 68
Para 98-99, 268-269
Para birimi 98-99,
268-269
Parfüm 194-195
Parmak çaprazlama 91-92
Partiler
bebek 78-79
gelin 72
Paskalya 51
Paskalya tavşanı 52
Pasteur, Louis 203, 265,
267
Patates cipsi 34
Patlamış mısır 32-33
Patrick, Aziz 48
Pauling, Linus 197

Peçiç 212-213
Pencereler 130-131
Peni Loafer 160
Penisilin 265
Peri masalları 82
Perma 195
Peruk 191-192
Perukçu grevi 194
Peştemal 150
Peynirler 31
Philips'in Magnezya Sütü

202

Piercing 111
Pijama 153-154
Pikap 246-247
Pirinç 73
Pizza 34
Plastik film 45
Plastik ürünler 45
Poker 213
Polo 216
Protesto işaretleri 96
Pudra (kozmetik) 189
Puro 79

Q

QWERTY klavye 242

R

Rackham, Jack 95
Radyo 247
Ragbi 218
Raggedy Ann (bebek) 225
Ramazan 55
Rasta saç 109

Rimel 186
Ring-around-the-rosy 209
Roberts, Bartholomew 95
Rollerblade 252
Roma Katolik Kilisesi 41, 49,
74, 77, 92-93
Roosevelt, Theodore 223-224
Rosenfield, Joseph L. 22
Röntgen, Wilhelm 263-264
Ruj 187

S

Saatler ve saat yapımı 135-136,
138-139
ayrıca bakınız Zaman ve
zaman kaydetme
Saban 236-237
Sabun 178-179, 183
Saç
bakımı 180, 190-194, 195
boyamak 190, 191
epilasyon 182-183, 196
kurutma makinesi 194
stilleri 109, 110, 192-193
Sağlık bakınız İksirler, İlaçlar ve
Kozmetik
Sakız 39
Saklama kapları (yiyecek ve içecek)
40-45
Salsa 22
Samuelson, Ralph 220
Sandalet 162
Sandviç 15-16,
21, 22
Santa Claus 59-60, 62
Saran Wrap 45
Sati 86
Satranç 211

Saturnalia festivali 58, 59
Saygı göstermek 74, 105-108
Sayılar
Batıl inançlar 104
Schenk, Jacob 213
Schick, Jacob 183
Sears, John 18
Selamlar 106
Semboller ve İşaretler 85-111
Sammelweiss, Ignaz 267
Seremoni ve gelenekler 65-87
Sevgililer günü 63
Shennong, İmparator (Çin) 25
Sherman, Arthur 121
Shrapnel, Henry 258
Sığır 98
Sıtma 30
Silahlar 258-161
Sinagog 119
Sinderella (peri masalı) 82
Singer, Isaac 174
Sirk 230-231
Siyah kol bantları 97
Smith, Adam 165-165
Smith, James 199
Smokin 147
Softball 217
Son Akşam Yemeği
29, 51-52
Sonogram 266-267
Sosis 33-34
Sosisli Sandviçler 33-34
Söğüş et 32
Spangler, James Murray 138
Spork 42
Sporlar 215-221, 228-229,
251-252
Sprigg, Francis 95
Stanton, Edwin M. 117
Steiff, Margaret 223-224
Steteskop 263

Stetson, John Batterson 156

Stilüs 242

Stovepipe şapka 157

Strauss, Levi 147

Streç film 45

Su 24

Su kayağı 220

Sudoku 230

Sullivan, Thomas 25

Sundback, Gideon 165

Sundurma 128-129

Süpersonik Ulaşım (SST) 254

Süpürge 138

Sütyen 151-152

Syng Physick, Philip 27

Ş

Şakalar 50-51

Şampuan 179-180

Şarap 29

Şarap kapları 26-27

Şemsiye 171

Şövalyelik 70

Şükran günü 55-56

Şükür duası 67

T

Tabut 85-87

Taç 158

Tahıllı gevrek 15

Tahtaya vurmak 101

Takma diş 181-182

Takım elbise 147

Takunya (ayakkabı) 163

Tampon 185

Tank 261

Tarak 191

Tasarruf 271

Tasarruf bonoları 271

Tatlılar 35-39, 107

Tavan arası 128

Tavla 211

Tekerlekli paten 252

Tekerlemeler 81, 208

Telefon 245-246, 249

Telefonla mesajlaşma 249

Teleskop 257

Televizyon 248-249

Tenis 220-221

Tenis ayakkabısı 161-162

Tente 142

Ter önleyici 179

Termometre 262

Termos 43-44

Teslim bayrağı 90

Theophrastus (Yunan filozof)
195

Thimonnier, Barthelemy 174

Thomas, Gerry 18

Tıraş köpüğü 183

Tıraş olmak 182, 183

Tiara 158

Times Meydanı, New York, New
York 61

Toboggan 228

Topaç (oyuncak) 207

Topuklu ayakkabı 160-161, 163

Toque (şapka) 158

Tortilla 17-18

Trafik ışıkları 97

Traktör 237

Tren 250

Tren rayları 250

Treyler 121

Triangle Shirtwaist Fabrikası yangını
174

Trolleybüs 251

T-shirt 149

Tupper, Earl 45

Tupperware 45

Tuque (şapka) 158

Turşu 22

Turşulamak 22

Turta 37-38

Tutturucular (giysi) 164-166

Tuvalet 126, 127

Tuvalet kağıdı 184

Tuz 18, 19

Tükenmez kalemler 240-249

Tümülüs 86

Tüy kalem 242, 243

U

Uçaklar 253-254

Uçurtma 208-209

Ulaşım 97, 250-254

Ü

Ütü 173

V

Vaftiz 80

Van Buren, Martin 94

Van Leewenhoek, Anton
256

Vanderbilt, Harold S. 214

Vazelin 183-184

Veba 68, 95-96, 209

Veranda 241-242

Victoria, Kraliçe (İngiltere)
164, 213
Vietnam Savaşı protestoları
96, 97
Viking cenazeleri 84
Vitaminler 198

W

Waffle 14
Walker, Madam C. J. 195
Wampum 98, 99
Washington, George 182
Waterman, Lewis Edson 240
Whitney, Eli 238
Wise, Brownie 45
Wooly Willy (çizim oyuncağı)
225-226
Wright, Frank Lloyd 122
Wright, Orville 253-254
Wright, Wilbur 253-254
Wynne, Arthur 229

X

X-ray 263-264

Y

Yahudilik
"Amin" demek 67
bayramlar 29, 51-55, 56
düğünler 73, 74, 75-76
Yara bandı 201
Yas düğmeleri 164
Yaz 50-51, 54

Yaz-boz tahtası 225-226
Yazı araçları 239-243
Yelkenli gemi 254
Yılbaşı arifesi 61-62
Yiyecek
atıştırma 31-34
garnitürler 19-23
içecekler 24-30
lades kemiği 100
mutfak malzemeleri ve
saklama kapları 40-45
saklama 16-17, 18, 22, 39,
136-137
sofra Adabı 69-70
tatlılar 35-39
yemek pişirme aletleri
136, 137
Yonca, dört yapraklı
100-101
Yoyo 208
Yürüyen merdivenler 118
Yüzmek 143-144, 149,
219-220

Z

Zafer işaretleri 92
Zaman çizelgeleri
ayakkabılar 162-163
oyuncak bebekler
226-227
ölü gömme törenleri 86-87
para birimi 98-99
saatler 135-136
saç stilleri 192-193
şarap kapları 26-27
yazım araçları 242-243
Zaman ve zaman-kaydetme
49-50, 135-136, 138-139

Bilgi Tembeline Hazırlanmış Cevaplar

Bethanne Patrick ve John Thompson

National Geographic Society tarafından yayımlanmıştır

John M. Fahey, Jr., Başkan ve CEO
Gilbert M. Grosvenor, Yönetim Kurulu Başkanı
Tim T. Kelly, Medya Grubu Başkanı
John Q. Griffin, Yayın Kurulu Başkanı
Nina D. Hoffman, İdari Başkan Yardımcısı;
Kitap ve Eğitim Yayınları Başkanı

Kitap Bölümü tarafından hazırlanmıştır

Kevin Mulroy, Başkan Yardımcısı ve Yayıncı
Leah Bendavid-Val, Fotoğraf ve İllüstrasyon Direktörü
Marianne R. Koszorus, Tasarım Yönetmeni
Barbara Brownell Grogan, Yönetici Editör
Elizabeth Newhouse, Gezi Yayınları Direktörü
Carl Mehler, Harita Direktörü

Bu kitabı yayıma hazırlayanlar

Susan Straight, Editör
Susan Hitchcock, Danışman Editör
Patricia C. Click, Danışman
Cliff Owen, İllüstrasyon Editörü
Carol Norton, Sanat Yönetmeni
Sanaa Akkach, Tasarım
Judy Klein ve Anne Cherry, Düzeltilen
Trudy Pearson ve Carol Stroud, Araştırma
Tiffin Thompson, Editör Asistanı
Al Morrow, Tasarım Asistanı
Jennifer A. Thornton, Yazı İşleri Müdürü
R. Gary Colbert, Üretim Direktörü

Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık ve Tic. A.Ş. Yayını

Erman Yerdelen, Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık ve Ticaret
A.Ş.'yi temsilen İmtiyaz Sahibi ve Yönetim Kurulu Başkanı

Neyyire Özkan, Doğuş Dergi Grubu Genel Yönetmeni
Âli Kiremitçioglu, Dergi Grubu Danışmanı
Eray Özer, Yayın Koordinatörü

Nesibe Bat, Yayın Yönetmeni (Sorumlu)
Kemal Nuraydın, Yayın Yönetmeni Yardımcısı
Zişan Altıncaba, Araştırma
Duygu Akin, Çevirmen
Ayşe Zeynep Özbay, Dizin
Mahmut Hasıl, Grafik Uygulama
Özgür Akhan, Proje Koordinatörü

Bilimsel Danışmanlar

Prof. Dr. Altan Aki
Doç. Dr. Mahmut Aydın
Yard. Doç. Dr. Şengül Aydıngün
Prof. Dr. Filiz Karaosmanoğlu
Prof. Dr. Hakan Yiğitbaşoğlu

Dünyanın kâr amacı gütmeyen en büyük bilimsel eğitim kuruluşlarından biri olan National Geographic Society, 1888 yılında coğrafya bilgisinin artırılması ve yaygınlaştırılması amacıyla kuruldu. Society resmi yayını National Geographic ve diğer dergiler, National Geographic Channel, belgeseller, radyo programları, filmler, kitaplar, videolar, DVD'ler, haritalar ve interaktif medya aracılığı ile tüm dünyada her ay 325 milyon kişiye ulaşıyor. Bugüne kadar 9000'i aşkın bilimsel araştırmaya fon sağlayan National Geographic, coğrafya bilgisinin artırılması amacıyla yürütülen bir eğitim programını da destekliyor.

Üretim ve Kalite Kontrol

Christopher A. Liedel, Finans Genel Müdürü
Phillip L. Schlosser, Müdür Yardımcısı
Chris Brown, Teknik Yönetmen
Nicole Elliott, Direktör
Monika D. Lynde, Direktör
Rachel Faulise, Direktör

Doğuş Yayın Grubu

Genel Müdür, Cem Aydın
Genel Müdür Yardımcısı (Operasyon), Gökem Yaşayan
Genel Müdür Yardımcısı (Reklam Satış), Ateş İnce
Genel Müdür Yardımcısı (Mali İşler), Ahmet İren

National Geographic Society 1145 17th Street N.W.
Washington, D.C. 20036-4688 ABD

Türkiye Yayıncısı

Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık ve Tic. A.Ş.
Eski Büyükdere Cad. USO Center No: 61 Maslak 34398
İstanbul, Tel: (212) 335 0000, Faks: (212) 346 3000

Copyright © 2009 National Geographic Society. Tüm Hakları Saklıdır.
Copyright © 2010 (Türkçe) National Geographic Society.
Tüm Hakları Saklıdır.

Tüm Hakları Saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün National Geographic Society'nin yazılı izni olmadan, fotokopi yöntemi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

ISBN: 978-605-5813-44-4 Sertifika Numarası: 12444

Baskı ve Cilt: Le Color / Levent Print City
Tekstil Merkezi Fatih Cad. Karadad Sk. No:13 Merter/İstanbul Tel: 0212 637 15 30

BETHANNE PATRICK serbest yazar ve yayıncılık üzerine Book Maven adı altında internet günlüğü sahibi olan bir kitap eleştirmeni. Patrick ayrıca PBS'e bağlı WETA için de bir röportaj programı sunuyor. *Washington Post*, *Publishers Weekly*, *The Writer* ve *People*

dergisinde yazan ve çocuklara yönelik tarih seçkileri hazırlayan Patrick, eşi ve iki kızıyla birlikte Virginia, Arlington'da yaşıyor.

JOHN THOMPSON aralarında *Dakotas*, *Almanac of American History*, *America's Historic Trails* ve *Wildlands of the Upper South* da olmak üzere, 10'un üzerinde kitabın yazar ve ortak yazarlığını üstlendi. Çalışmaları onu ABD'nin hemen her eyaletine götürdü ve

çok çeşitli doğa ve tarih konularını işledi. Thompson eşi ve çocuklarıyla orta Virginia'da yaşıyor.

KAPAK TASARIMI: CAROL FARRAR NORTON

ARKA KAPAK TASARIMI: SANAA AKKACH

National Geographic Society 1145 17th Street N.W.
Washington, D.C. 20036-4688 ABD

DOĞUŞ GRUBU İLETİŞİM YAYINCILIK VE TİC. A.Ş.
Eski Büyükdere Cad. USO Center No: 61
Maslak 34398 İstanbul

KATKIDA BULUNANLAR

Ön kapak: (soldan sağa saat yönünde) Ronald Sumners/Shutterstock; EGD/Shutterstock; Morgan Lane Photography/Shutterstock; Ternovoy Dmitry/Shutterstock; Ecoasis/Shutterstock
Arka kapak: Peynir, Edyta Pawlowska/ Shutterstock; Ayakkabılar, Oxana Zubov/Shutterstock; Film, Arvind Balaraman/Shutterstock; Şapka, Volodymyr Kyrylyuk/Shutterstock; Burger, Kotik1/Shutterstock.

Bilgi Tembeline Hazırlop Cevaplar

EN BASİT DÜŞÜNCELERDEN, DÜNYA ÇAPINDA SES GETİREN büyük değişimlere uzanan yollar ve sıradan nesneler, olaylar ve buluşların ardında yatan muhteşem öyküler... Gündelik yaşamımızda durup da üzerinde hiç düşünmediğimiz pek çok nesnenin ortaya çıkışı ve akla gelmeyen yönleri üzerine oldukça geniş kapsamlı ve inanılmaz etkileyici öyküler...

 National Geographic *Bilgi Tembeline Hazırlop Cevaplar*'da, az bilinir soruları, eğlenceli yazılar, renkli illüstrasyonlar, kullanışlı zaman çizelgeleri ve Sıra Dışı Bilgiler kutucuklarıyla yanıtıyor. İç çamaşırını kim icat etti? Peki sandviçi? Ya spor ayakkabıyı? Uzun etkili deodoranlar, parıltılı göz farları ve hamilelik testleri acaba ilk önce hangi antik toplumların gündemindeydi? El sıkışma geleneğini nereden edindik? İsviçre ordu çakısına eklenen ilk alet neydi ve hangi ihtiyaca cevap verirdi?

 Bilgi dağarcığınıza binlerce ilginç veri ekleyecek ve yüzünüze kocaman bir gülücük konduracak olan bu kitap, insanoğlunun mücadele, yaratma, icat ve keşif dürtülerini, ayrıca yaşamlarımıza hem düzen hem de mutluluk getiren "gündelik mühendisliğin" olağanüstü zenginliğini tüm güzelliğiyle ortaya koyuyor.

ISBN: 978-605-5813-44-4

9 786055 813444

25 000